

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 05
Sayı/Issue 02
Aralık/December 2021
e-ISSN 2587-1269

Afganistan Barış Süreci: Küresel ve Bölgesel Aktörler

Afghanistan Peace Process: Global and Regional Actors

Mehmet Seyfettin EROL-Emrah KAYA

F-35 Programı ve Türk Hava Kuvvetleri'nin Geleceği

F-35 Program and the Future of the Turkish Air Force

Uğur ERMİŞ

Роль развития межрегиональных транспортных коммуникаций в условиях нового мирового порядка

The Role of Interregional Transportation as a Factor of Development in the New World Order

Ulviye FİLİYEVA ERKEÇ

30 Yılın Ardından Karabağ'ı Okumak: Arabuluculuk Faaliyetlerinden 2020 Savaşı'na

Reading Karabakh After 30 Years: From Mediation Activities to the 2020 War

Ahmet Yavuz GÜRLER-Aynura BAGHIROVA

İran'daki Türkçülük Akımları ve Bu Akımların İran'daki Etkileri

Pan-Turkist Streams and Effects in Iran

Bülent ERDİL

İran'ın Stratejik Kültüründe Vekâlet ve Hibrit Savaşlar

Proxy and Hybrid Wars in Iran's Strategic Culture

Salim AVCI

The Impact of Geopolitical Borders Factors on Iran-Turkmenistan Relations

Sınır Jeopolitiği Faktörlerinin İran-Türkmenistan İlişkileri Üzerine Etkisi

Seyedmohammad SEYEDİ ASL-Ataollah BAHREMANI

Doğu Çin Denizi'nde Güç Mücadelesi: Senkaku/Diaoyu Adaları

The Power Struggle in the Eastern China Sea: Senkaku/Diaoyu Islands

Ayşegül İNCESU

Avrupa Birliği'nin Yabancı Düşmanlığıyla Kurumsal ve Hukuksal Alanlardaki Mücadelesi

European Union's Fight Against Xenophobia in Institutional and Legal Areas

Murat SARAÇLI

What the Covid-19 Pandemic Reminds US: Reevaluation of the Soviet and Russian Biological Weapons Program

COVID-19 Pandemisinin Bizlere Anımsattıkları: Sovyet ve Rus Biyolojik Silah Programının Yeniden Değerlendirilmesi

Şafak OĞUZ-Suat TAŞKESEN

Küresel Alanda Biyolojik Silahsızlanmanın Sağlanması Çabalarında NATO

NATO in the Efforts to Achieve Biological Disarmament in the Global Area

Sibel KAVUNCU-Cengiz ÖZBEK

Bilimsel-Teknolojik Gelişmelerin Terörizme Etkisi Olarak Siber Terörizm ve Türkiye İçin Siber Terör Tehdidi

The Cyber Terrorism as the Effect of Scientific-Technological Developments on Terrorism and the Threat of the Cyber Terrorism for Turkey

Elşan İZZETGİL

İstihbarata Karşı Koyma Prensipleri Bakımından Atık İstihbaratının Stratejik Önemi ve Karşılaştırmalı Analizi

Strategic Importance and Comparative Analysis of Trash Intelligence within the Framework of Counter Intelligence Principles

Kadir Murat ALTINTAŞ

KİTAP İNCELEMELERİ/BOOK REVIEWS

Ülküm Gözde Gündoğdu, Suriye İç Savaşı ve Suriye Türkmenleri

Ülküm Gözde Gündoğdu, Syrian Civil War and Syrian Turkmen

Cemre Ç. ATAMER

Erjada Progonati, Dört Vektörlü Rus Dış Politikası (2000-2020)

Erjada Progonati, Russian Foreign Policy with Four Vectors (2000-2020)

Elif TEKTAŞ

CİLT: 5 • SAYI: 2 • ARALIK 2021

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr. Doğan BAŞARAN

Dr. Emre OZAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Sevinç İrem BALCI

Cenk TAMER

Elif TEKTAŞ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Muthana AL-MAHDAWI • Bağdat Üniversitesi

Prof. Dr. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Muammer GÜL • Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR • Kapadokya Üniversitesi

Prof. Dr. Celaleddin Sencer İMER • Ufuk Üniversitesi

Prof. Dr. Izbairov Asylbek KARİMOVİCH • Jeopolitik Araştırma Enstitüsü

Prof. Dr. Zayniddin KURMANOV • Boris Yeltsin Kırgız-Slav Üniversitesi

Prof. Dr. Darkhan KYDYRALI • Uluslararası Türk Akademisi

Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN • Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Oktay Fırat TANRISEVER • Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Refik TURAN • Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Muharrem EKŞİ • Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Masa KOLANOVİC • Zagreb Üniversitesi

Doç. Dr. Şafak OĞUZ • Kapadokya Üniversitesi

Doç. Dr. Katarzyna STOKLOSA • Güney Danimarka Üniversitesi

Dr. Sayed M. Abdullah Al Mamun CHOWDHURY • Bangladeş Rajshahi Üniversitesi

Dr. Cenk PALA • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya - Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • Faks: +90 312 474 00 45

E-Posta: uksad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/uksad

KAPAK & DİZGİ TASARIM

Alper VURAL-İlknur KIZILOVA

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

e-ISSN | 2587-1269

YAYIN TARİHİ

27 Aralık 2021

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR • Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı DURAN • İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Faaiz Salih MAHMOOD • Musul Üniversitesi
Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmed Fakak AHMED • Musul Üniversitesi
Doç. Dr. Ban Ganım AHMED • Musul Üniversitesi
Doç. Dr. Enkhbat AVİRMED • Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. İtir İMER • Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Sezgin KAYA • Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Abdugani MAMADAZIMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği
Doç. Dr. Eiman Mustafa RASHAD • Musul Üniversitesi
Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü Başkanı
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Baha Adnan YAHYA • Kufa Üniversitesi
Dr. Huma Naz Siddiqui BAQAI • Karaçi Sosyal Bilimler ve Liberal Sanatlar İşletme Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Ankhbayar DANUU • Moğolistan Milli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren GÜRSELER • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muwafaq Adil OMAR • Selahaddin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP • Kocaeli Üniversitesi
Dr. Hadza Min Fadhli ROBBY • Endonezya İslam Üniversitesi

YURTDIŞI TEMSİLCİLİKLERİ

- ABD** | *Prof. Dr. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Emekli*
Afganistan | *Dr. Khalilullah RASULI • Kabil Üniversitesi*
Azerbaycan | *Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
Etiyopya | *Dr. Abdu Muhammed ALI • Dilla Üniversitesi*
Irak | *Doç. Dr. Ahmed Fakak AHMED • Musul Üniversitesi*
İsviçre | *Prof. Dr. h.c. M. Şükrü GÜZEL • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*
Kazakistan | *Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi*
Özbekistan | *Doç. Dr. Shahina İBRAHİMOVA • Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü*
Sudan | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

VOLUME: 5 • ISSUE: 2 • DECEMBER 2021

Journal of International Crisis and Policy Research is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

VICE EDITORS

Dr. Doğacan BAŞARAN

Dr. Emre OZAN

MANAGING EDITOR

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

PUBLICATION BOARD

Sevinç İrem BALCI

Cenk TAMER

Elif TEKTAŞ

EDITORIAL BOARD

Prof. Muthana AL-MAHDAWI • Baghdad University

Prof. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazakh National University

Prof. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt University

Prof. Muammer GÜL • Adıyaman University

Prof. Hasan Ali KARASAR • Cappadocia University

Prof. Celalettin Sencer İMER • Ufuk University

Prof. Izbairov Asylbek KARİMOVİCH • Institute of Geopolitical Studies

Prof. Zaynidin KURMANOV • Kyrgyz-Russian Slavic University

Prof. Darkhan KYDYRALI • International Turkic Academy

Prof. Yelda Hatice ONGUN • Başkent University

Prof. Şamil ÖÇAL • Social Sciences University of Ankara

Prof. Oktay Fırat TANRISEVER • Middle East Technical University

Prof. Refik TURAN • President of Turkish Historical Society - Gazi University

Assoc. Prof. Muharrem EKŞİ • Kırklareli University

Assoc. Prof. Masa KOLANOVIC • University of Zagreb

Assoc. Prof. Şafak OĞUZ • Cappadocia University

Assoc. Prof. Katarzyna STOKLOSA • University of Southern Denmark

Dr. Sayed M. Abdullah Al Mamun CHOWDHURY • University of Rajshahi

Dr. Cenk PALA • Ankara Center for Crisis and Policy Research

CORRESPONDENCE – COMMUNICATION

Journal of International Crises and Policy Research

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • Fax: +90 312 474 00 45

E-Mail: uksad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/uksad

COVER DESIGN & TYPESETTING

Alper VURAL-İlknur KIZILOVA

TYPE OF PERIODICAL

International Refereed Local Periodical Journal

e-ISSN | 2587-1269

PUBLICATION DATE

27 December 2021

ADVISORY BOARD

- Prof. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli University*
Prof. İbrahim Ethem ATNUR • National Defence University
Prof. Hacı DURAN • İstanbul Aydın University
Prof. Temuçin Faik ERTAN • Ankara University
Prof. Edward FOSTER • Stevens Institute of Technology
Prof. Faaiz Salih MAHMOOD • Mosul University
Prof. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazakh National University
Prof. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Ahmed Fakak AHMED • Mosul University
Assoc. Prof. Ban Ganım AHMED • Mosul University
Assoc. Prof. Enkhbat AVIRMED • Mongolian University of Science and Technology
Assoc. Prof. İtir İMER • Hacettepe University
Assoc. Prof. Sezgin KAYA • Uludağ University
Assoc. Prof. Abdugani MAMADAZIMOV • National Association of Political Scientists of Tajikistan
Assoc. Prof. Eiman Mustafa RASHAD • Mosul University
Assoc. Prof. Farhat TOLIPOV • Head of the Institute of Science Caravan of Uzbekistan
Assoc. Prof. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt University
Assoc. Prof. Baha Adnan YAHYA • University of Kufa
Dr. Huma Naz Siddiqui BAQAÍ • Social Sciences and Liberal Arts at Institute of Business Administration, Karachi
Dr. Ankhbayar DANUU • National University of Mongolia
Dr. Ceren GÜRSELER • Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Dr. Muwafaq Adil OMAR • Salahaddin University
Dr. Fatma Anıl ÖZTOP • Kocaeli University
Dr. Hadza Min Fadhi ROBBY • Islamic University of Indonesia

FOREIGN REPRESENTATIVES

- USA** | *Prof. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Retired*
Afghanistan | *Dr. Khalilullah RASULI • Kabul University*
Azerbaijan | *Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaijan State University of Economics*
Ethiopia | *Dr. Abdu Muhammed ALI • University of Dilla*
Iraq | *Assoc. Prof. Ahmed Fakak AHMED • Mosul University*
Switzerland | *Prof. h.c. M. Şükrü GÜZEL • Ankara Centre for Crisis and Policy Research*
Kazakhstan | *Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Cooperation Council of Turkic Speaking Countries*
Uzbekistan | *Assoc. Prof. Shahina IBRAHIMOVA • Tashkent State Oriental Studies Institute*
Sudan | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

BU SAYININ HAKEMLERİ - REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Ali ASKER-Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Sertif DEMİR-Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal KARABULUT-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay BİNGÖL-İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem EKŞİ-Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel KAVUNCU-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri KORKMAZ-Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV-Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Şafak OĞUZ-Kapadokya Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ-Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ramin SADIGOV-Bayburt Üniversitesi
Dr. Sabir ASKEROĞLU-Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
Dr. Dinmuhammed AMETBEK-Uluslararası Türk Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Emre AYKOÇ-Trakya Üniversitesi
Dr. Doğan BAŞARAN-Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
Dr. Serdar ÇAKMAK-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Kadir Ertaç ÇELİK-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Tolga ERDEM-Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜRDAL-Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alptekin MOLLA-Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Seyedmohammad SEYEDİ ASL
Dr. Müge YÜCE-Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Samet ZENGİNOĞLU-Adıyaman Üniversitesi

© Tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without written permission. Citations are allowed.

**Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.**

The articles and media sent cannot be repatriated.
The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

The Journal of International Crisis and Policy Research is open access and completely free.

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi Academic Keys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Research Bible, Sindex ve TÜBİTAK DERGİPARK tarafından taranmaktadır.

Journal of International Crisis and Policy Research indexed by Academic Keys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Research Bible, Sindex and TUBITAK DERGİPARK.

EDİTÖRDEN

Değerli “Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi (UKSAD)” okurları,

Dünyadaki küresel tehdit ve riskleri zamanında öngörebilmek, bunlara yönelik çözüm stratejileri geliştirmek ve bu güncel krizlere ilişkin objektif ve bilimsel eserler ortaya koyabilmek adına bundan 5 yıl önce yayın hayatına başladık. UKSAD olarak her yeni sayımızda dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan güncel krizlere odaklandık. Yeni dünya düzenini anlamlandırabilmek ve buna ayak uydurabilmek adına ülkemizdeki uluslararası ilişkiler disiplinine yenilikçi, özgün ve stratejik bir bakış açısı getirmeyi amaçladık. Dergimizin en başından beri benimsemiş olduğu geniş vizyon ve çalışmalarda önem verdiği derin-stratejik analiz yeteneği, UKSAD’ın hızla büyümesine ve Türkiye’nin ve dünyanın önde gelen dergileri arasına girmesine katkıda bulunmuştur.

Ediöryal başarımızın ve titizlikle hazırladığımız yayın politikamızın olumlu sonuçlarını, kabul aldığımız uluslararası alan indekslerinde görmek bizleri ziyadesiyle memnun etmektedir. Bu bağlamda yayın ekibinin de hassas çalışması ve özverisiyle indekslerdeki kabul sayımızın giderek arttığını görmek bizleri mutlu etmektedir. Dergimizin; Academic Keys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, Infobase, JIFACTOR, Research Bible, Sindex ve TÜBİTAK DERGİPARK olmak üzere 12 alan indeksi tarafından kabul aldığını önemle vurgulamam gerekir. Ayrıca TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO ve Journal Factor dizinleri için de başvurularımız bulunmaktadır.

Çevrimiçi platformda ve tamamen ücretsiz olarak sizlere ulaşan dergimiz, bu sayede önemli bir okunma seviyesi olan 115 bini aşmış durumdadır. Bu başarıya ulaşmamızda dergimizin çok dilli yayın politikasının büyük önemi vardır. Daha önceki sayılarımızda Türkçenin yanı sıra İngilizce, Rusça, Farsça ve Arapça dillerinde eserler yayımlanmış olup; yeni sayısında ise 1’i Rusça ve 2’si İngilizce olmak toplam 13 makale ve 2 kitap incelemesi yer almaktadır. Bu incelemelerden ilki, Cemre Ç. ATAMER’in hazırladığı Ülküm Gözde GÜNDOĞDU’ya ait “Suriye İç Savaşı ve Suriye Türkmenleri” adlı kitabın değerlendirmesidir. İkinci inceleme ise Elif TEKTAŞ’ın hazırladığı Doç. Dr. Erjada PROGONATİ’ye ait “Dört Vektörlü Rus Dış Politikası (2000-2020)” adlı eserin değerlendirmesidir.

5. Cilt 2. Sayımızda, dünyadaki güncel krizlere ilişkin çalışmalara yer vermeye özen gösterdik. Bu doğrultuda ilk olarak Emrah KAYA’yla birlikte kaleme aldığımız “Afganistan Barış Süreci: Küresel ve Bölgesel Aktörler” adlı makaleye yer verdik. Bu sayede Taliban’ın iktidarı ele geçirmesiyle birlikte tüm dünyanın gözünü diktiği Afganistan’daki gelişmeleri geniş bir perspektifle ele almayı amaçladık. İkinci olarak, Uğur ERMIŞ’in kaleme aldığı “F-35 Programı ve Türk Hava Kuvvetleri’nin Geleceği” adlı makale, Türkiye’nin ABD’yle yaşadığı F-35 Krizi’nin güncel boyutlarını ve öz savunma yeteneklerini nasıl geliştirdiğini ele alması bakımından önem arz etmektedir. Üçüncü olarak Ulviye FİLİYEVA ERKEÇ’in Rusça hazırladığı “Yeni Dünya Düzeninde Bölgesel Ulaştırma Ağlarının Rolü” adlı makalede, uluslararası sitemin yapısındaki değişikliklere ve yeni dünya düzeninin şekillendiğine vurgu yapılmış ve bu anlamda bölgesel ulaştırma ağlarının oynadığı role dikkat çekilmiştir. Bu sayımızın dördüncü sırasında ise Ahmet Yavuz GÜRLER ve Dr. Aynura BAGHIROVA’nın birlikte kaleme aldıkları “30 Yılın Ardından Karabağ’ı Okumak: Arabuluculuk Faaliyetlerinden 2020 Savaşı’na” adlı makale yer almaktadır. Bu çalışma, küresel güçlerin Afganistan’dan sonra en fazla ilgi gösterdiği kriz alanlarından birine ışık tutması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın ardından

Dr. Bülent ERDİL'in kaleme aldığı "İran'daki Türkçülük Akımları ve Bu Akımların İran'daki Etkileri" başlıklı makaleyi yayımlamayı uygun gördük. Bu anlamda makalede, İran coğrafyasının Türk Dünyası'nın gelişimine ve Türklüğe olan katkılarına dikkat çekilmektedir.

Bu sayımızın altıncı sırasında Salim AVCI'nın eseri olan "İran'ın Stratejik Kültürü'nde Vekâlet ve Hibrit Savaşlar" adlı makale yer almakta olup; bu çalışmada, İran'ın özellikle Ortadoğu'daki krizlerde aktif olarak başvurduğu yeni savaş stratejileri ele alınmaktadır. Yedinci olarak Dr. Seyedmohammad SEYEDİ ASL ile Ataollah BAHREMANI'nin İngilizce kaleme aldığı "Sınır Jeopolitiği Faktörlerinin İran-Türkmenistan İlişkilerine Etkisi" başlıklı makale yer almaktadır. Bu çalışma, özellikle İran'ı ve onun Hazar-Orta Asya siyasetini ve enerji-ekonomi politikalarını doğru yorumlayabilmek adına önem arz etmektedir. Sekizinci sırada ise Ayşegül İNCESU'nun kaleme aldığı ve uluslararası güncel krizlerden biri olan "Doğu Çin Denizi'nde Güç Mücadelesi: Senkaku/Diaoyu Adaları" adlı çalışmaya yer verdik. Dokuzuncu sırada yer alan Dr. Murat SARAÇLI'nın hazırladığı "Avrupa Birliği'nin Yabancı Düşmanlığıyla Kurumsal ve Hukuksal Alanlardaki Mücadelesi" adlı makalede, Avrupa ülkelerinin en büyük krizlerinden biri olan yabancı, iltica ve göç meselesinin hukuki boyutlarına değinilmektedir.

Onuncu makalede ise Doç. Dr. Şafak OĞUZ ve Dr. Öğr. Üyesi Suat TAŞKESEN'in birlikte ve İngilizce kaleme aldıkları "Covid-19 Pandemisinin Bize Anımsattıkları: Sovyet ve Rus Biyolojik Silah Programının Yeniden Değerlendirilmesi" adlı makale bulunmaktadır. Bu çalışmada, viroloji çalışmalarının ve biyolojik silahların nasıl bir silah olarak kullanabileceğini ve ulusal güvenliğine nasıl bir tehdit oluşturduklarına dikkat çekilmektedir. Bu sayımızın onbirinci sırasında Doç. Dr. Sibel KAVUNCU ve Cengiz ÖZBEK'in birlikte hazırladıkları "Küresel Alanda Biyolojik Silahsızlanmanın Sağlanması Çabalarında NATO" adlı makale yer almaktadır. Daha sonra ise Dr. Elşan İZZETGİL'in eseri olan "Bilimsel-Teknolojik Gelişmelerin Terörizme Etkisi Olarak Siber Terörizm ve Türkiye İçin Siber Terör Tehdidi" adlı makaleyi sizlerle buluşturduk. En son olarak ise Prof. Dr. Kadir Murat ALTUNTAŞ'ın kaleme aldığı "İstihbarata Karşı Koyma Prensipleri Bakımından Atık İstihbaratının Stratejik Önemi ve Karşılaştırmalı Analizi" adlı makale yer almaktadır.

Uluslararası siyasetteki güncel krizleri sürekli yakından takip eden ve hiçbir günceli kaçırmayan ANKASAM'ın bünyesinde faaliyet gösteren UKSAD, bu prensibini her sayısında titizlikle takip etmeye büyük önem ve özen göstermektedir. Dergimizin bu özverili çalışmalarından ötürü yayın ekibine ve katkıda bulunan hakem kurullarına teşekkür ediyorum. Yeni sayımızda, siz değerli okuyucularımızın katkılarını bekliyorum. Yeni yılımızda önce sağlık ve daha sonra başarı ve esenlikler sizlerle olsun.

UKSAD Editörü

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITORIAL

Dear readers of the Journal of International Crisis and Policy Research (JICPR),

We started our publication life 5 years ago in order to foresee the global threats and risks in the world in a timely manner, to develop solution strategies for them, and to produce objective and scientific works on these current crises. As JICPR, we have focused on the current crises emerging in different geographies of the world in each new issue. We aimed to bring an innovative, original and strategic perspective to the discipline of international relations in our country in order to make sense of the new world order and to keep up with it. The broad vision that our journal has adopted from the very beginning and the deep-strategic analysis ability that it attaches importance to in its studies have contributed to the rapid growth of JICPR and to become one of the leading journals in Turkey and the world.

We are very pleased to see the positive results of our editorial success and our meticulously prepared editorial policy in the international indexes that we have accepted. In this context, with the sensitive work and dedication of the editorial team, we are pleased to see that the number of acceptances in the indexes is increasing. I must emphasize that JICPR has been scanned by a total of 12 databases: AcademicKeys, ASOS Index, CEEOL, Cite Factor, DRJI, Index Copernicus, Ideal Online, JIFACTOR, Infobase, Research Bible, Sindex and TUBITAK DERGIPARK. We also have applications for TUBITAK ULAKBIM, EBSCO and Journal Factor indexes.

Our journal, which reaches you on the online platform and completely free, has thus exceeded an important reading level of 115 thousand. Our journal's multilingual editorial policy has a great importance in achieving this success. In our previous issues, articles were published in English, Russian, Persian and Arabic languages besides Turkish; in the new issue, there are a total of 13 articles, 1 article in Russian, 2 article in English, 10 article in Turkish and 2 book reviews. The first of these studies is the evaluation of the book titled "Syrian Civil War and Syrian Turkmens" belonged to Ülküm Gözde GÜNDOĞDU, prepared by Cemre Ç. ATAMER. The second study titled "Russian Foreign Policy with Four Vectors (2000-2020)", written by Assoc. Prof. Erjada PROGONATI, was prepared by Elif TEKTAŞ.

In our Volume 5 Issue 2, we give attention to include studies on current crises in the world. In this direction, we first included the article "Afghanistan Peace Process: Global and Regional Actors" that we wrote together with Emrah KAYA. In this way, we aimed to take a broad perspective on the developments in Afghanistan, which the whole world has set its eyes on after the Taliban seized power. Secondly, the article "F-35 Program and the Future of the Turkish Air Force" by Uğur ERMIŞ is significant in terms of discussing the current dimensions of the F-35 Crisis that Turkey experienced with the USA and how it developed its self-defense capabilities. Thirdly, in the article titled "The Role of Interregional Transportation as a Factor of Development in the New World Order", prepared in Russian by Ulviye FİLİYEVA ERKEÇ, the

changes in the structure of the international system and the shaping of the new world order were emphasized, and attention was drawn to the role played by the regional transportation networks in this sense. In the fourth place of this issue, Ahmet Yavuz GÜRLER and Dr. Aynura BAGHIROVA's article "Reading Karabakh After 30 Years: From Mediation Activities to the 2020 War" is included. This study is important in that it sheds light on one of the crisis areas that global powers show the most interest after Afghanistan. After this study, we chose the article titled "Pan-Turkist Streams and Effects in Iran" written by Bülent ERDİL to publish. In the article, attention is drawn to the contribution of the Iranian geography to the development of the Turkish World and to Turkishness.

In the sixth place of this issue, there is an article named "Proxy and Hybrid Wars in Iran's Strategic Culture", written by Salim AVCI; in this study, new war strategies that Iran actively uses, especially in the crises in the Middle East, are discussed. Seventh article titled "The Impact of Geopolitical Borders Factors on Iran-Turkmenistan Relations" written by Dr. Seyedmohammad SEYEDİ ASL and Ataollah BAHREMANI in English is important in order to correctly interpret Iran and its Caspian-Central Asian policy and energy-economy policies. In the eighth article, we included Ayşegül İNCESU's work titled "The Power Struggle in the Eastern China Sea: Senkaku/Diaoyu Islands", which is one of the current international crises. Ninth article is a "European Union's Fight Against Xenophobia in Institutional and Legal Areas" prepared by Dr. Murat SARAÇLI. He mentioned about the legal dimensions of the foreign, asylum and migration issue, which is one of the biggest crises of European countries.

In the tenth article, there is a work titled "What the Covid-19 Pandemic Reminds Us: Revaluation of the Soviet and Russian Biological Weapons Program" written by Assoc. Prof. Şafak OĞUZ and Dr. Suat TAŞKESEN together and in English. In this study, attention is drawn to how virology studies and biological weapons can be used as a weapon and how they pose a threat to national security. In the eleventh work of this issue, Assoc. Prof. Sibel KAVUNCU and Cengiz ÖZBEK's article titled "NATO in the Efforts to Achieve Biological Disarmament in the Global Area" is included. After, we brought you the article titled "The Cyber Terrorism as the Effect of Scientific-Technological Developments on Terrorism and the Threat of the Cyber Terrorism for Turkey" written by Dr. Elşan İZZETGİL. Finally, Prof. Kadir Murat ALTUNTAŞ's article titled "Strategic Importance and Comparative Analysis of Trash Intelligence within the Framework of Counter Intelligence Principles" is included.

JICPR operates within ANKASAM, which follows current crisis in the international politics and never misses any agenda, and follow this principle with in every issue. I would like to thank the editorial team and science committees for their devoted work of our journal. In our new issue, I look forward to your valuable readers' contributions. In our new year, first health and then success and well-being be with you.

Editor of JICPR
Prof. Mehmet Seyfettin EROL

İÇİNDEKİLER

Afganistan Barış Süreci: Küresel ve Bölgesel Aktörler | 407
Mehmet Seyfettin EROL-Emrah KAYA

F-35 Programı ve Türk Hava Kuvvetleri'nin Geleceği | 458
Uğur ERMİŞ

Роль развития межрегиональных транспортных коммуникаций в условиях нового мирового порядка | 499
Ulviye FİLİYEVA ERKEÇ

30 Yılın Ardından Karabağ'ı Okumak: Arabuluculuk Faaliyetlerinden 2020 Savaşı'na | 561
Ahmet Yavuz GÜRLER-Aynura BAGHIROVA

İran'daki Türkçülük Akımları ve Bu Akımların İran'daki Etkileri | 594
Bülent ERDİL

İran'ın Stratejik Kültüründe Vekâlet ve Hibrit Savaşlar | 634
Salim AVCI

Sınır Jeopolitiği Faktörlerinin İran-Türkmenistan İlişkileri Üzerine Etkisi | 668
Seyedmohammad SEYEDİ ASL-Ataollah BAHREMANI

Doğu Çin Denizi'nde Güç Mücadelesi: Senkaku/Diaoyu Adaları | 699
Ayşegül İNCESU

Avrupa Birliği'nin Yabancı Düşmanlığıyla Kurumsal ve Hukuksal Alanlardaki Mücadelesi | 738
Murat SARAÇLI

COVID-19 Pandemisinin Bizlere Anımsattıkları: Sovyet ve Rus Biyolojik Silah Programının Yeniden Değerlendirilmesi | 773
Şafak OĞUZ-Suat TAŞKESEN

Küresel Alanda Biyolojik Silahsızlanmanın Sağlanması Çabalarında NATO | 804
Sibel KAVUNCU-Cengiz ÖZBEK

Bilimsel-Teknolojik Gelişmelerin Terörizme Etkisi Olarak Siber Terörizm ve Türkiye İçin Siber Terör Tehdidi | 837
Elşan İZZETGİL

İstihbarata Karşı Koyma Prensipleri Bakımından Atık İstihbaratının Stratejik Önemi ve Karşılaştırmalı Analizi | 879
Kadir Murat ALTINTAŞ

KİTAP İNCELEMELERİ

Ülküm Gözde Gündoğdu, Suriye İç Savaşı ve Suriye Türkmenleri | 915
Cemre Ç. ATAMER

Erjada Progonati, Dört Vektörlü Rus Dış Politikası (2000-2020) | 922
Elif TEKTAŞ

TABLE OF CONTENTS

Afghanistan Peace Process: Global and Regional Actors | 407

Mehmet Seyfettin EROL-Emrah KAYA

F-35 Program and the Future of the Turkish Air Force | 458

Uğur ERMİŞ

The Role of Interregional Transportation as a Factor of Development in the New World Order | 499

Ulviye FİLİYEVA ERKEÇ

Reading Karabakh After 30 Years: From Mediation Activities to the 2020 War | 561

Ahmet Yavuz GÜRLER-Aynura BAGHIROVA

Pan-Turkist Streams and Effects in Iran | 594

Bülent ERDİL

Proxy and Hybrid Wars in Iran's Strategic Culture | 634

Salim AVCI

The Impact of Geopolitical Borders Factors on Iran-Turkmenistan Relations | 668

Seyedmohammad SEYEDİ ASL-Ataollah BAHREMANI

The Power Struggle in the Eastern China Sea: Senkaku/Diaoyu Islands | 699

Ayşegül İNCESU

European Union's Fight Against Xenophobia in Institutional and Legal Areas | 738

Murat SARAÇLI

COVID-19 Pandemisinin Bizlere Anımsattıkları: Sovyet ve Rus Biyolojik Silah Programının Yeniden Değerlendirilmesi | 773

Şafak OĞUZ-Suat TAŞKESEN

NATO in the Efforts to Achieve Biological Disarmament in the Global Area | 804

Sibel KAVUNCU-Cengiz ÖZBEK

The Cyber Terrorism as the Effect of Scientific-Technological Developments on Terrorism and the Threat of the Cyber Terrorism for Turkey | 837

Elşan İZZETGİL

Strategic Importance and Comparative Analysis of Trash Intelligence within the Framework of Counter Intelligence Principles | 879

Kadir Murat ALTINTAŞ

BOOK REVIEW

Ülküm Gözde Gündoğdu, Syrian Civil War and Syrian Turkmens | 915

Cemre Ç. ATAMER

Erjada Progonati, Russian Foreign Policy with Four Vectors (2000-2020) | 922

Elif TEKTAŞ

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER*

Afghanistan Peace Process: Global and Regional Actors

Mehmet Seyfettin EROL**
Emrah KAYA***

Öz

Afganistan, yaklaşık 40 yıldır devam eden bir çatışmaya sahne olmuştur. Son 20 yıldır çatışmanın tarafları Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kabil yönetimi ve Taliban'dır. Lakin birbirlerine üstünlük sağlayamamaları neticesinde taraflar, silahlı çatışma yerine alternatif bir yol olan barış görüşmelerini başlatmışlardır. Görüşmelerin ardından ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Kabil yönetimi ile Taliban'ın müzakere masasına oturması beklenmekteydi. Barış süreçlerinin akıbetini sadece çatışan taraflar değil; üçüncü tarafların faaliyetleri de belirlemektedir. Afgan Barış Süreci'nde de Avrupa, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Pakistan, Rusya ve Türkiye gibi aktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Çalışmada Afgan Barış Süreci ve çeşitli aktörlerin politikaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Barış Süreci, ABD, Kabil Yönetimi, Taliban.

Abstract

Afghanistan has been the scene of a conflict that has been going on for nearly 40 years. The parties to the conflict for the last 20 years have been the United States (USA), the Kabul administration and the Taliban. However, as a result of their inability to gain superiority over each other, the parties started peace talks, which is an alternative way to the armed conflict. After the aforementioned meetings, it was expected that the USA would withdraw from Afghanistan and that the Kabul administration and the Taliban would sit at the negotiating table. The fate of peace processes is not only the conflicting parties; it also determines the activities of third parties. It is known that actors such as Europe, China, India, Iran, Uzbekistan, Pakistan, Russia and Turkey were influential in the Afghan Peace Process. In the study, the Afghan Peace Process and the policies of various actors will be examined.

Keywords: Afghanistan, Peace Process, US, Kabul Administration, Taliban.

* **Makale Geliş Tarihi:** 01.12.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 07.12.2021

** Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmalar Merkezi
(ANKASAM) Başkanı, e-posta: mserol@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8358-7326.

*** Doktor Adayı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı, ANKASAM Dış Politika Uzmanı, e-posta: emrahkaya0407@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6873-8309

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

GİRİŞ

Afganistan, 40 yıldır çatışmaların ve müdahalelerin yaşandığı bir ülkedir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye düzenlenen terör saldırılarının ardından Washington yönetimi, Afganistan'a askeri müdahalede bulunmuştur. Kabil'deki Taliban yönetiminin deviren ABD, kısa sürede ülkenin kontrolünü ele almış ve yeni bir yönetim kurulmasında öncü rol oynamıştır. Ancak 2005 yılından itibaren Taliban tekrardan saldırıya geçerek yaklaşık olarak 16 yıl süren ve ABD'nin çekilmesiyle sonuçlanan bir süreci başlatmıştır.

Taliban, ABD'ye karşı verdiği mücadelede ABD'yi işgalci olarak tanımlamış ve dini argümanları bir araç olarak kullanmıştır. Tarihsel açıdan diğer müdahalelere de bakıldığında İngiltere'nin ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği operasyonlar söz konusu coğrafyanın kontrolünün ve yönetilmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Aslında bu durum, ABD'nin Afganistan'da barış masasına oturmasının en önemli sebebidir.

ABD'de 2009 yılından itibaren Afganistan'dan çekilme tartışmaları başlamıştır. Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle Washington kendisine doğrudan bir fayda sağlamayan ülkelere çekilme kararını hayata geçirmiştir. Bu süreçte ABD yönetimi, Taliban'la müzakere masasına oturmuş ve nihayetinde varılan anlaşma ile Afganistan'daki ABD askerleri ülkelerine dönmüştür.

Afganistan'daki barış görüşmelerinde temel aktörler ABD, o dönemdeki Kabil yönetimi ve Taliban olmuştur. Lakin çeşitli bölgesel ve küresel aktörlerin de söz konusu sürece etki ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte bazı aktörler barış görüşmelerini desteklerken; bazı aktörler ise sürecin doğası gereği görüşmeleri sekteye uğratabilmektedir. Afganistan

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Krizi'ne doğrudan müdahil olan aktörlerin yanı sıra İkinci Büyük Oyun'un¹ aktörlerinin de içinde bulunduğu Avrupa, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Pakistan, Rusya ve Türkiye barış sürecini etkileme kapasitesine sahip ülkelerdir.

Çalışmada temel olarak Afganistan Barış Süreci ve söz konusu aktörlerin politikası incelenecektir. Çalışmanın temel amacı, aktörlerin politikalarını ve barış sürecine olan etkilerini belirlemektir. Çalışmanın literatüre olan katkısı ise özellikle Türkiye'de yani gelişmekte olan barış çalışmalarına Afganistan örneği üzerinden yeni bir perspektif kazandırılmasıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde olgunluk teorisi çerçevesinde hareket edilerek barış süreci ele alınmıştır. İkinci kısımda Afganistan'daki barış sürecine ve aktörlerin (ABD, Kabil yönetimi ve Taliban) yaklaşımlarına odaklanılmıştır. Son kısımda ise çatışmanın dışında bulunan ama Afganistan'da yaşanan gelişmelerle yakından ilgilenen aktörlerin politikaları ve sürece olan katkıları değerlendirilmiştir.

BARIŞ SÜRECİ

Aktörler (devletler veya devlet dışı silahlı gruplar), amaçlarına ulaşmak için öncelikle askeri araçları; yani şiddeti kullanmaktadır. Ancak tarafların birbirlerine üstünlük sağlayamamaları halinde çatışmaların zamanla çatışmaların çıkmaza girdiği görülmektedir. Bu çıkmaz, *karşılıklı zarar görülen çıkmaz* (mutually hurting stalemate) olarak tanımlanmaktadır.² Neticede ise karşılıklı olarak zarar gören aktörler, çatışmaların uzaması nedeniyle sorunu aşabilmek için alternatif seçenekler aramaya başlamaktadır. Böylelikle Ira William Zartman'ın öncüsü olduğunu

1 Mehmet Seyfettin Erol, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası", *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Mehmet Seyfettin Erol, der., Platin Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

2 Ira William Zartman, "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond", *International Conflict Resolution After the Cold War*, Daniel Druckman-Paul C. Stern, der., National Academy Press, Washington, D.C. 2000, s. 228-229.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

olgunluk teorisi (ripeness theory) gerçekleşmektedir. Olgunlaşmanın gerçekleşmesi neticesinde uzun süredir çatışan ve büyük kayıplar veren aktörler, sorunu yargı dışı yöntemlerden müzakere³ (negotiation) yoluyla çözüme kararı almaktadır.⁴

Zartman, çatışmaların tarafların hazır olması durumunda çözülebileceğini belirtmektedir. Bunun içinde *olgun an* (ripe moment), yani tarafların tek taraflı ve tatmin edici bir sonuç elde edemeyeceklerini anladıkları zamanı hissetmeleri gerekmektedir. Bu süreçte taraflar, uzun süren ve yıpratıcı maliyetleri beraberinde getiren çatışmanın farkına varmaktadır. Çünkü sıfır toplamlı kazan-kaybet, artık kaybet-kaybet düşüncesine doğru evirilmeye başlar. Bu düşüncede olan bir aktör, yeni tekliflere ve yöntemlere açık hale gelmektedir. Bu anlamda Kissinger, çözümün çıkmazla geldiğini belirtmektedir. Ayrıca olgunluk teorisine göre, çatışma olgunlaşmadığı için süreç arabuluculuk faaliyetleri için elverişli değildir.⁵ Sonuçta çatışmalardan fayda sağlayamayan ya da üstünlük elde edemeyen taraflar, barış anlaşmalarında faydalanmayı umarak barış görüşmeleri gerçekleştirmektedir.⁶

Söz konusu durumun en önemli örneği Arap-İsrail çatışmalarıdır. Arap devletleri ile İsrail arasında yaşanan savaşlar, herhangi bir uzlaşmayı beraberinde getirmemişti. Ancak 1973 Arap-İsrail Savaşı, Mısır'la İsrail arasında imzalanan Camp David Antlaşması'nın altyapısını oluşturmuştur.⁷ İlerleyen süreçte ise İsrail'le gergin ilişkilerinin karşılıklı zarar görülen çıkmaza yol açtığını düşünen Arap devletleri, ABD'nin de arabuluculuğunda

3 Bilal Karabulut, *Uluslararası İlişkiler: Kavramlar-Teoriler-Kurumlar*, Barış Kitabevi, Ankara 2016, s. 362.

4 I. William Zartman, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, New York 2008, s. 22-23.

5 I. William Zartman, "Ripeness: The Importance of Timing in Negotiation and Conflict Resolution", *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2008/12/20/ripeness-the-importance-of-timing-in-negotiation-and-conflict-resolution/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

6 Paul R. Pillar, *Negotiating Peace: War Termination as a Bargaining Process*, Princeton University Press, New Jersey 1983, s. 45.

7 Richard N. Haass, "Ripeness and the Settlement of International Disputes", *Survival: Global Politics and Strategy*, 30(3), 1988, s. 232.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Tel Aviv’le ilişkilerin normalleştirmeye yönelmiştir. Nitekim 2020 yılının Eylül ayında İbrahim Anlaşmaları (Abraham Accords) imzalanmıştır.⁸ Görüldüğü gibi olgunlaşma, oldukça uzun ve yıpratıcı bir sürecin ardından gerçekleşmektedir.

Çatışmanın olgunlaşmasının ardından barış sürecine dair ilk adım atılır. Barış çalışmaları incelendiğinde, çatışmaların farklı aşamalarının olduğu görülmektedir. Fisher ve diğer yazarlar, çatışmayı çatışma öncesi, ters düşme/tırmanma, çatışma/kriz, sonuç ve çatışma sonrası şeklinde beş aşamaya ayırmaktadır.⁹ Ramsbotham, Woodhouse ve Miall, bunu fikir ayrılığı, ters düşme, kutuplaşma, şiddet, savaş, ateşkes, anlaşma, normalleşme ve uzlaşma şeklinde dokuzaya ayırmaktadır.¹⁰ Bu açıdan olgunlaşma, çatışma ya da savaş sürecinde başlamaktadır. Ardından ise barış süreci devreye girmektedir.

Barış süreci de çatışma gibi çeşitli aşamalara ayrılmaktadır. Darby ile Ginty, müzakere öncesi, müzakere, barış anlaşması ve anlaşma sonrası olarak dört aşamaya ayırmaktadır.¹¹ Özerdem, ön görüşmeler, barış müzakeresi, barış anlaşması, onaylama ve uygulama şeklinde beş aşamaya bölmektedir.¹² Guelke ise görüşme öncesi, gizli görüşme, çok taraflı görüşme, anlaşma için müzakere, onaylama, anlaşmanın hükümlerini uygulama ve kurumsallaşma şeklinde bir sınıflandırmaya gitmektedir.¹³ Fisas da barış sürecini keşif evresi, ön anlaşma,

8 Dildar Baykan, “İsrail ile BAE ve Bahreyn Arasındaki Normalleşme Anlaşmaları Beyaz Saray’da İmzalandı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ile-bae-ve-bahreyn-arasindaki-normallesme-anlasmalari-beyaz-sarayda-izmalandi/1974459>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

9 Simon Fisher vd., *Working With Conflict: Skills and Strategies for Action*, Zed Books, 4th Impression, London 2007, s. 19.

10 Oliver Ramsbotham vd., *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts*, Polity Press, Cambridge 2012, s. 15.

11 John Darby-Roger Mac Ginty, “Conclusion: Peace Processes, Present, and Future”, John Darby-Roger Mac Ginty, der., *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-War Reconstruction*, Palgrave Macmillan, London 2008, s. 352.

12 Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2013, s. 95.

13 Adrian Guelke, “Negotiations and Peace Processes”, *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2008, s. 68.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

müzakere öncesi anlaşma, uygun iskelet yapı ve yol haritası, kısmi anlaşmalar ve protokoller, genel anlaşma, uygulama anlaşması ve teyit ve anlaşmazlıkların çözümü şeklinde aşamalandırmaktadır.¹⁴ Ancak bu çalışmada barış süreci ön görüşmeler, müzakere süreci, barış anlaşması ve anlaşma sonrası barış inşası şeklinde ele alınacaktır.

Ön görüşmeler, tarafların birbirleriyle ilk temasa geçtikleri ve resmi görüşmeleri başlattıklarını duyurdukları süreci kapsamaktadır. İlk temas, istihbarat, akademisyenler, gazeteciler, üçüncü ülke siyasetçileri üzerinden gerçekleştirilir.¹⁵ Böylelikle taraflar birbirlerini tanımaya ve nabız yoklamaya başlamaktadır. Ön görüşmeler neticesinde temel konularda varılan uzlaşma sayesinde müzakere sürecine geçilmektedir. Müzakere süreci başladığında ise görüşmeler resmi ağızlardan duyurulmaktadır. Bu süreçte taraflar, sorunlar üzerinde ayrıntılı olarak tartışmakta ve iki tarafın da tatmin olacağı bir anlaşma metni üzerinde uzlaşmaya çalışmaktadır. Ön görüşmeler gizli gerçekleştirilirken;¹⁶ müzakere süreci kamuoyuna açıktır. Bu nedenle süreci sekteye uğratmak ya da bozmak; yani barışçıl yollar yerine çatışmanın devam etmesini isteyen iç ve dış aktörler "spolier" olarak bilinen barış bozucu rolü oynayabilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla müzakere süreçleri, tarafların birbirine duyduğu güvensizliğin yanı sıra çeşitli saldırılar nedeniyle daha da kırılgan hale gelebilmektedir. Diğer yandan müzakerelere çatışmalarla ilgili olan farklı aktörlerin dahil olması, sürecin zor ama daha sağlam ilerlemesine yol açmaktadır.

14 Vıcenç Fısas, *Dünyada Barış Süreçleri: Kürt Sorunu İçin İpuçları*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 17.

15 Jonathan Powell, *Teröristlerle Konuşmak*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 73-109.

16 John Darby-Roger Mac Ginty, "Introduction: Comparing Peace Processes", *The Management of Peace Processes*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2000, s. 4.

17 John Darby-Roger Mac Ginty, "Conclusion: the Management of Peace", *The Management of Peace Processes*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2000, s. 228.

Taraflar, ana konularda anlaşdıktan sonra artık üçüncü süreç olan anlaşma kısmına geçilir. Tabi bu aşamada anlaşmanın tüm taraflara ve halka kabul ettirilmesi gerekmektedir. Anlaşmanın imzalanması barışın kalıcı olarak tesis edildiği anlamına gelmemektedir. Çünkü çatışmalar sonrası imzalanan barış anlaşmalarının gerektiği takdirde tekrar müzakere edilerek değiştirilmesi ve uygulanması tahmin edildiğinden daha zordur.¹⁸ Dördüncü olarak, barış inşası zor bir süreçtir ve tarafların büyük bir sabırla hareket etmesi zaruridir. Barış inşasının merkezinde (1) çatışmalardan zarar gören toplumların rehabilitasyonu ve uzlaşması, (2) güven inşası ve çatışmaların tekrar başlamaması için siyasal ve sosyo-ekonomik mekanizmaların kurulması ve (3) gerektiği durumda üçüncü bir aktörün müdahalesi bulunmaktadır.¹⁹ Ayrıca acil yardım, iyileştirme, modernleşme ve barışı güçlendirme kapsamında dört temel konu da mevzubahistir. Özerdem, barış inşasının (1) siyasal, (2) güvenlik, (3) sosyo-ekonomik, (4) geçiş adaleti ve uzlaşma üzerinden işlediğini dile getirmektedir.²⁰

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ

Dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai yönetimindeki Kabil, ülkedeki çatışmaların bitirilmesi için Taliban'la uzlaşılması gerektiğini savunarak söz konusu hareketle temas kurmaya çalışmıştır. 2007 yılının Eylül ayında Taliban, yabancı askerlerin çekilmesi ve şeriat kurallarının uygulanmasını şart koşarak görüşmeyi kabul etmiştir. Ancak istenilen sonuç elde edilememiş ve süreç bozulmuştur.²¹

18 Felix Colchester vd., *Implementing Peace Agreements: Supporting the Transition from the Negotiation Table to Reality*, Mediation Support Network, 10, 2020, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/MSN%20Discussion%20Points%20Nr.10.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021), s. 5.

19 Charles-Philippe David, "Does Peacebuilding Build Peace?", Ho-Won Jeong, der., *Approaches to Peacebuilding*, Palgrave Macmillan, London 2002, s. 20-21.

20 Özerdem, a.g.e., s. 128-133.

21 Sertif Demir, "Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2021, s. 131-132.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

2009 yılında dönemin ABD Başkanı Barack Obama zamanında Afganistan'dan çekilmeye dair ilk tartışmalar başlamıştır.²² Obama, Afgan güçlerinin güvenliği sağlayabilmeleri durumunda Afganistan'dan ayrılacaklarını belirtmiştir. Bununla birlikte 2011 yılına gelindiğinde terör örgütü El Kaide'nin lideri Usame bin Ladin öldürülmüş²³ ve Obama, 22 Haziran 2011 tarihinde yaptığı bir açıklamada bir kısım askerin geri çekileceğini söylemiştir. 2014 senesine kadar Afganistan'daki güvenliğin Afgan güvenlik güçleri tarafından sağlanması konusunda adımlar atılacağını açıklayan Obama, terör örgütü El Kaide'ye odaklandıklarını belirtmiştir. Ayrıca Obama, Taliban da dahil olmak üzere Afganistan'daki uzlaşmayı sağlayacak olan girişimlere katılacağını duyurmuştur. Obama'nın böyle bir durumdaki ana şartları ise sürece Afgan Hükümeti'nin öncülük etmesi, barışçıl bir Afganistan'ın parçası olmak isteyenlerin El Kaide'den ayrılması, şiddeti bırakması ve Afganistan Anayasası'na uymasıydı. Obama, bu sayede Afgan halkıyla kalıcı bir dostluk kurabileceklerini dile getirmiştir.²⁴

ABD, uzun süren ve önemli boyutlarda maliyetlere neden olan çatışmalar neticesinde yıpranma sürecine giren bir devlet olmuştur. Çeşitli ülkelere gerçekleştirdiği müdahaleler ve bununla birlikte kesin zafer ilan edememesi, ABD'yi zarar görülen bir çıkmaza çekmiştir. Dolayısıyla Washington'un Afganistan'dan geri çekilerek bu çıkmazdan kurtulmak istediği söylenebilir. Bunun için de 2011 yılından itibaren taraflar arasında çeşitli temaslara başlanmıştır.²⁵

22 Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 2012, s. 175-176.

23 Kris Osborn-Ho Lin, "The Operation That Took Out Osama Bin Laden", *Military*, <https://www.military.com/history/osama-bin-laden-operation-neptune-spear>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

24 "Remarks by the President on the Way Forward in Afghanistan", *The White House*, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/06/22/remarks-president-way-forward-Afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

25 Rathnam Indurthy, "The Obama Administration's Strategy in Afghanistan", *International Journal on World Peace*, 28(3), 2011, s. 22-24.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Taraflar arasında barışçıl yöntemlerin hayata geçirilmesi için ilk temasların gerçekleştiği ve sonrasındaki dönemde politikası, Taliban'la çeşitli konularda anlaşmak ve ardından Kabil yönetimi ile Taliban'ı bir şekilde uzlaştırmaktı. Washington yönetiminin çekilme sürecinde temel şartları insan haklarının korunması, Afganistan terör yuvası haline gelmemesi ve ABD'yle müttefikleri için güvenlik tehdidi yaratmamasıydı.²⁶ Ancak ABD Başkanı Joe Biden, Taliban'ın terör örgütü El Kaide'yle ilişkisini sürdürdüğünü dile getirmiştir.²⁷ Buna rağmen ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi çatışmalardan önemli ölçüde yprandığını, iç siyasetin dış siyaseti etkilediğini, Asya'da bir istikrarsızlık merkezi oluşturmayı amaçladığını ve Washington'da bir politika değişimi yaşandığını göstermektedir.

Barış görüşmeleri sırasında Kabil yönetiminin istekleri ateşkes ilan edilmesi, cumhuriyet sisteminin devam etmesi ve geçiş sürecinde seçimlerin yapılmasıydı. Lakin Taliban bunlara karşı çıkmaktaydı. Bu nedenle Kabil yönetimi, Taliban'la barış yapmaya soğuk yaklaşmaktaydı. Barış görüşmelerinin başladığı ve gerçekleştiği süreçlerde Kabil yönetimi ile Taliban arasında önemli fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Taraflar arasında çeşitli konularda farklılıkların olması çatışmanın ve barış görüşmelerinin doğası gereği oldukça normaldir. Lakin farklılıklar üzerinde uzlaşma sağlamak yerine; öne sürülen şartlarda ısrarcı olmak sürece zarar verebilmektedir. Ayrıca Kabil yönetimi, her ne kadar çatışmanın taraflarından biri olsa da aslında ABD'nin de dahil olduğu görüşmelerde Washington'un baskısı ve nüfuzu nedeniyle etkisiz elemana dönüşmüştür.²⁸ Taliban ile ABD arasında bir ateşkes olduğu ve ABD'nin Afganistan'dan çıkmak

26 "Experts React: The US Withdrawal from Afghanistan is Complete. What's Next?", *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/experts-react-the-us-withdrawal-from-afghanistan-is-complete-whats-next/#sakhi>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

27 David Zucchini-Thomas Gibbons-Neff, "What to Know About the Afghan Peace Talks", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2021/01/01/world/asia/afghanistan-peace-talks.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

28 Safiullah Taya, "The Afghan Government should not be Sidelined in Peace Talks", *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/12/11/the-afghan-government-should-not-be-sidelined-in-peace-talks>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

istediği de düşünüldüğünde Washington yönetimi, dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin tutumundan rahatsız olmuştur.

Taliban'ın barış görüşmelerindeki istekleri; yabancı askerlerin ülkeden ayrılması, Afganistan yönetiminin kendisinde olması ve dini kurullarla yönetilecek olan İslami Emirlik kurulmasıydı. Kabil'in istekleriyle çatışan Taliban'ın talepleri, ülkedeki Taliban karşıtı savaş ağalarının varlığı da hesaba katıldığında, barış sürecini kırılğan hale getirmekteydi.²⁹ Ancak Taliban'ın uzun bir mücadele sürecinin ardından Afganistan'da kendisini bir realite ve bir aktör olarak kabul ettirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle terör örgütü Devletü'l Irak ve's Şam'ın (DEAŞ) Afganistan'da ortaya çıkışı ve örgüte karşı verdiği mücadele, Taliban'ın uzlaşılabilir olarak kabul edilmesinin önünü açmıştır.³⁰

ABD, Kabil yönetimi ve Taliban arasındaki en önemli sorunlardan biri de Taliban'ın da içinde bulunacağı geçiş hükümetinin kurulması konusunda yaşanmıştır. ABD ve Taliban bu planı desteklerken; Gani ise seçilmişlerin seçilmemişler için kenara çekilmeyeceğini söyleyerek söz konusu plana karşı çıkmıştır.³¹ ABD'nin Gani'nin tutumundan rahatsız olduğunu bilen Taliban, barışın sağlanması noktasında tek engelin Gani olduğunu dile getirmiştir.³²

Kabil yönetiminin karşı çıkmasının ve şartlarında ısrarcı olmasının nedeni Taliban'a güvenememesiydi. Diğer yandan etkisinin sınırlı olmasının yanı sıra Kabil yönetimi, önemli derecede yozlaşmıştır. Halkın istediği hizmetleri sağlamaktan yoksun olan yönetimde yolsuzluk ve rüşvetin

29 Borhan Osman, *A Negotiated End to the Afghan Conflict: The Taliban's Perspective*, 137, 2018, s. 17-18.

30 Paul D. Shinkman, "U.S. Considering Cooperation with Taliban to Fight ISIS-K in Afghanistan: Officials", *US News*, <https://www.usnews.com/news/national-news/articles/2021-09-01/us-considering-cooperation-with-taliban-to-fight-isis-k-in-afghanistan-pentagon>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

31 Hamid Shalizi, "Exclusive: Afghan President, Rejecting U.S. Peace Plan, to Offer Election in Six Months, Officials Say", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/usa-afghanistan-peace-exclusive-int-idUSKBN2BF1CP>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

32 Madhav Joshi-David Cortright, "To End War in Afghanistan, Taliban Demand Afghan President's Removal", *The Conversation*, <https://theconversation.com/to-end-war-in-afghanistan-taliban-demand-afghan-presidents-removal-165585>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

olağan bir hal aldığı söylenebilir. Bu nedenle halkın Kabil yönetimine olan desteği azalmıştır. Barış görüşmeleri sürecinde bu durum Kabil'i kısıtlamıştır. Kabil'in ise Taliban karşısında konumunu güçlendirmek ve bazı kazanımlar elde etmek için şartlarında ısrarcı olduğunu söylemek mümkündür.

Taliban'ın silahını bırakmaması ve Kabil yönetimiyle ateşkes yapmaması da barış sürecinin tehlikeye atan bir endişe kaynağı olarak görülmüştür. Örneğin Afganistan'da gerçekleştirilen bir saldırı sonrasında bir ABD askerinin hayatını kaybetmesinin ardından Trump'ın açıklamaları, dünya kamuoyunda barış sürecinin bozulduğu ve Taliban'a karşı ABD'nin operasyonlara tekrar başlayacağı algısı kuvvetlenmişti. Lakin bölgeden çekilmek isteyen Washington yönetimi, bir süre sonra görüşmelere devam etmiştir. Ayrıca Taliban'ın silahsızlanması, terhisi ve yeniden entegrasyonu (disarmament, demobilization, and reintegration-STyE/DDR) sürecini düşünmek oldukça zordu. Çünkü Taliban hem ülkeyi kendi kadrolarıyla yönetmeyi planlamaktaydı hem de uzun yıllardır verdiği mücadelenin en önemli unsurunu tasfiye etmezdi. Yani Taliban, sadece siyasi olarak değil; askeri olarak da güçlü olması gerektiğini düşünmekteydi.³³

ABD'nin müdahalesi sırasında iktidarın kendisinde olduğunu savunan Taliban, yabancı askerler çekildikten sonra da hâkim güç olmayı amaçlamıştır. Bu durum, Taliban'ın Kabil yönetimine olan karşıtlığının nedenini de açıklamaktadır. Taliban, ABD müdahalesiyle yıkıldığını vurgularken; Kabil'de 2001 sonrası iktidara geçen kadroların da işgalcilerin kuklası olduğunu savunmaktaydı.³⁴ Dolayısıyla Taliban'ın Kabil yönetimini anlayacak ya da barış yapılacak bir aktör olarak gördüğünü söylemek mümkün değildi.

³³ Osman, a.g.e., s. 20.

³⁴ Taye, a.g.e.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Taliban, barış masasına oturma noktasında farklı bir özelliğe sahipti. ABD ve Kabil yönetimi bir çıkmaza girmişti; lakin Taliban ülkedeki ilerleyişini sürdürmekteydi.³⁵ Bu nedenle Taliban'ın psikolojik üstünlüğünün olduğu söylenebilir. Ayrıca Taliban, isteyerek barış görüşmelerine katılmamış ve Pakistan tarafından ikna edilmişti.³⁶ Bu durum ise Taliban'da çatışmaların kazananı olduğu ve daha rahat hareket edebileceği algısını yaratmıştır. Taliban'ın Kabil yönetimini muhatap olarak görmemesinin nedenlerinden biri buydu.

Barış sürecinin tarihsel gelişimine bakıldığında, 2011 yılında kurulan ilk temasların ardından 2013 senesinde Taliban, yaptığı bir açıklamada Katar'ın başkenti Doha'da ofis açacaklarını duyurmuştur.³⁷ ABD'nin de onay verdiği gelişme neticesinde iki taraf arasında sağlıklı bir iletişim kanalı hayata geçirilmiştir. Barış süreçlerindeki en önemli ayrıntılardan biri de iki taraf arasında bir diyalog kanalının olmasıdır. Mevzubahis durum, tarafların birbirini yakından tanınması, yanlış anlaşılmalara giderilmesi ve görüşme denemeleri başarısızlıkla sonuçlansa bile yeniden irtibata geçilmesi konularında önemli avantaj sağlamaktadır.

2013 yılında ABD, Kabil ve Taliban tekrar görüşmeye başlamıştır. Doha'da gerçekleştirilen görüşmelerde Kabil'in en büyük endişesi, Taliban'ın meşru bir aktör olarak görülmesi olmuştur. 2014 yılına gelindiğinde ABD, Afganistan'daki askerlerinin büyük kısmını geri çekeceğini ve 2016 senesine kadar askeri varlıklarını bitireceklerini duyurmuştur.³⁸ Çünkü ABD askerleri, artık muharip operasyonlara katılmayacaklarını ve Afgan Ordusu'na hava desteği sunacaklarını açıklamıştır.

35 Daria Litvinova, "Taliban Say They Now Control 85% of Afghanistan's Territory", *AP*, <https://apnews.com/article/joe-biden-europe-middle-east-afghanistan-taliban-c119addda2138516b40d42567e5742cd>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

36 Aamir Latif, "Experts Say Pakistan's Role in Intra-Afghan Talks 'Crucial'", *AA*, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/experts-say-pakistans-role-in-intra-afghan-talks-crucial/1974519>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

37 "Q&A: Afghan Taliban Open Doha Office", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-22957827>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

38 Steve Holland, "Obama Plans to End U.S. Troop Presence in Afghanistan by 2016", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-usa-afghanistan-obama-idUSKBN0E71WQ20140527>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2015 senesinde Pakistan'da Kabil yönetimiyle Taliban ilk kez resmi barış görüşmeleri için yüz yüze gelmiş;³⁹ ancak herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. 2017 yılına gelindiğinde ABD'de yapılan seçimleri Donald Trump kazanmıştır. Taraflar arasında çeşitli temaslarda bulunulsa bile Afganistan'da herhangi bir ateşkes durumu söz konusu değildi. Çin, Hindistan, İran, Pakistan ve Afganistan'dan yetkililer, Kabil ile Taliban arasındaki diyalogun yeniden canlandırılması için 2017 yılının Nisan ayında Moskova'da bir araya gelmiştir. Ekim ayında da Washington, görüşmelere istekli olduğunu duyurmuştur.⁴⁰ Taraflar arasında olumlu bir havanın esmesinin yanı sıra Kabil ile Taliban arasındaki çatışmalar devam etmiş, Taliban, kırsal bölgelerdeki etkisini büyük ölçüde arttırmıştır. Bu yüzden de ABD ile Kabil yönetimi, şehir merkezlerine hapsolmuştur.

ABD'nin Afganistan'da gerçekleştirdiği operasyonlarda en güvendiği aktörlerden biri Pakistan'dı. Ancak Pakistan'la olan ilişkileri bozulmaya başlamış ve Washington yönetimi, Pakistan'ın Afganistan'ı istikrarsızlaştırdığını iddia etmiştir.⁴¹ Bir süre önce Taliban'la anlaşılamayacağını açıklayan Trump yönetimi, 2019 yılında ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad üzerinden Taliban'la görüşmeye başlamıştır. Doha'da gerçekleştirilen görüşmelerde Taliban'ı hareketin kurucularından Molla Abdul Gani Birader temsil etmekteydi. İşin ilginç yanı Birader, Halilzad'ın ricası üzerine barışa katkıda bulunacak bir isim olarak değerlendirildiği için Pakistan tarafından serbest bırakılmıştı.⁴² Birader'in serbest bırakılması, taraflar arasında bir yakınlaşmaya yol açmıştır.

39 Jon Boone, "Afghanistan and Taliban Peace Talks End with Promise to Meet Again", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/08/afghanistan-and-taliban-peace-talks-end-with-promise-to-meet-again>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

40 Muhammet Fatih Özkan-Otabek Omonkulov, "Uzbekistan's Mediator Role in the Afghan Peace Process as a Neighboring and Small State", *International Journal of Political Studies*, 6(2), 2020, s. 49.

41 Clayton Thomas, "Taliban Government in Afghanistan: Background and Issues for Congress", *CRS Reports* <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46955>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021), s. 23.

42 "Pakistan Taliban Liderini Benim İsteğimle Serbest Bıraktı", *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-taliban-liderini-benim-istegimle-serbest-birakti/1387731>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

ABD, jest yaptığı bir aktörden barış görüşmeleri devam ettirecek bir tutum benimsemesini beklemiştir.

Taliban, Kabil yönetimiyle doğrudan görüşmeyi reddetmekteydi. Dolayısıyla Halilzad ile Taliban arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde iki aşamalı bir süreç üzerinde görüşmeler sürmekteydi. Öncelikle yabancı askerlerin çekilmesi gibi çatışmaların uluslararası yönlerini ele alınacaktı. Daha sonra ise gelecekte kurulması planlanan hükümete ve nasıl bir anayasa kabul edileceğine dair Afganlar arası görüşmeler gerçekleştirilecekti. Kabil yönetimi ise barış görüşmelerinin kendi liderliğinde olmasını ve seçilmiş egemen iktidar olarak ülkenin geleceğiyle ilgili kararların başkaları tarafından tartışılmayacağını savunmaktaydı.⁴³

Görüşmeler sürecinde ABD ile Taliban arasındaki en önemli konular askerlerin geri çekilmesi, ateşkes sağlanması ve Afganistan'ın bir tehdit merkezine dönüşmemesiydi. ABD, askerlerin çekilmesi konusunda kesin bir taahhütte bulunmadan Taliban, ateşkes yapmayı düşünmemekteydi. Çünkü bu konuda Washington'a güvenmemekteydi. ABD ise Taliban, Kabil yönetimiyle görüşmelere başlamadan askerleri geri çekme planını açıklamayı düşünmemekteydi.⁴⁴ Lakin söz konusu görüşmeler neticesinde anlaşmaya varılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmeler sırasında bir saldırı düzenlenmişti. Taliban, normalde bir süredir yabancı askerleri hedef almamaktaydı. Lakin söz konusu olayda bir ABD askerinin hayatını kaybetmesi üzerine Trump, müzakereleri askıya aldığını duyurmuştur.⁴⁵ Barış görüşmelerinin bittiğine dair tartışmalar yaşanırken; 2019 yılının son dönemlerinde müzakereler

43 Sean Kane, "Intra-Afghan Peace Negotiations: How Might They Work?", *USIP*, 440, 2019, s. 4.

44 Kylie Atwood-Nic Robertson, "US and Taliban Agree in Principle to Framework for Peace Deal, US Envoy Says", *CNN*, <https://edition.cnn.com/2019/01/28/politics/us-taliban-peace-negotiations-intl/index.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

45 "Afghan Peace Deal: Trump Says Taliban Talks are 'Dead'", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49642655>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

tekrar başlamıştır. Nitekim ABD ile Taliban arasında gerçekleştirilen müzakerelerde neticeye varılmış ve 29 Şubat 2020 tarihinde Doha Anlaşması imzalanmıştır.

Anlaşmada (1) Afganistan'ın ABD ve müttefikleri için bir güvensizlik sahasına dönüşmemesi, (2) yabancı askerlerin Afganistan'dan çekilmesine dair tarih, (3) Afganlar arası barış görüşmelerinin başlama tarihi ve (4) Afganistan'ın gelecekteki siyasi yol haritasının tamamlanması ve kalıcı ateşkes konuları ele alınmıştır. Anlaşmaya göre ilk iki madde son iki maddenin önünü açmaktadır.⁴⁶

Bahse konu olan anlaşma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüme göre ABD, 14 ay içerisinde asker ve diplomatik olamayan sivil bütün personellerini Afganistan'da çekeceğini açıklamıştır. İlk 135 günde asker sayısını 8.600'e indirecek ve beş askeri üsten çekilecekti. Geriye kalan dokuz buçuk aylık süreçte bütün askerler geri çekilecek ve üsler boşaltılacaktı. Ayrıca 5.000 Taliban üyesi ve 1.000 Afgan askeri, Afganlar arası görüşmelerin başlangıç tarihi olarak belirlenen 10 Mart 2020 tarihine kadar serbest bırakılacaktı. Üç ay içerisinde diğer mahkumlar da serbest bırakılacaktı. Bırakılan mahkumların ABD ve müttefiklerine tehdit oluşturmayacağı Taliban tarafından taahhüt edilmiştir. Afganlar arası görüşmelerin başlamasıyla birlikte ABD, 29 Mayıs 2020 tarihine kadar Taliban üyelerini yaptırımlar listesinden çıkarılması için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) diğer üyeleri ve Afganistan yönetimiyle diplomatik temasa geçecekti. Son olarak ABD ve müttefikleri, Afganistan'ın toprak bütünlüğü veya siyasi bağımsızlığına karşı güç kullanmayacak ve ülkenin içişlerine müdahale etmeyecekti.⁴⁷

46 "Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not Recognized by the United States as a State and is Known as the Taliban and the United States of America", State, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

47 Aynı yer.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

İkinci bölümde Taliban, El Kaide de dahil olmak üzere herhangi bir grubun veya kişinin ABD ve müttefiklerine karşı Afganistan'ı bir üs olarak kullanmasına izin vermeyecekti. Ayrıca üyelerine ABD ve müttefiklerine karşı tehdit oluşturan örgütlerle işbirliği yapmaması talimatı gönderecekti. Diğer yandan Taliban, ABD ve müttefiklerine tehdit oluşturan aktörler için uygun ortam yaratılmasına imkan ve Afganistan'a girmeleri için vize veya pasaport gibi resmi belge de vermeyecekti.⁴⁸

Son bölüme göre ise ABD, BMGK'nın anlaşmayı tanınmasını ve onaylanmasını talep edecekti. ABD ve Taliban, olumlu ilişkiler kurmakla birlikte Afganlar arası görüşmelerde ortaya çıkacak uzlaşma sonrasında Afganistan'la ilişkilerinin olumlu olması beklenmişti. Afganlar arası görüşmeler sonrasında ülkenin yeniden inşası için işbirliği yolları arayacak ve Afganistan'ın içişlerine karışmayacaktır.⁴⁹

ABD, Kabil yönetimiyle de Doha Anlaşması'nın içeriğiyle benzer olan bir bildiriye ilan etmiştir.⁵⁰ Bu durum, ABD'nin iki tarafa da süreci kabul ettirerek Afganistan'dan çekildikten sonra belirsizlik taşıyan ülke geleceğinde bütün aktörleri kapsayacak bir tutum benimsediğine işaret etmektedir.

Tutukluların serbest bırakılmasında sağlanamayan uzlaşma nedeniyle sürekli ertelenen Kabil yönetimi ile Taliban arasındaki görüşmeler, 12 Eylül 2020 tarihine resmen başlamıştır. Görüşmelerin açılış törenine dönemin ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ve 20 ülkeden temsilci yer almıştır. Bununla birlikte görüşmelerde herhangi bir arabulucunun olmaması kararlaştırılmıştır.

⁴⁸ Aynı yer.

⁴⁹ Aynı yer.

⁵⁰ "Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America for Bringing Peace to Afghanistan", State, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Barış görüşmelerinde ana konulardan önce müzakereye dair prosedürler belirlenmektedir. Ancak görüşmeler uyuşmazlık çözüm mekanizmaları, hangi belgelerin görüşmelere dayanak olarak kabul edileceği ve Taliban'ın ABD'yle yaptığı Doha Anlaşması'nın tek belge olması konusundaki ısrarı nedeniyle çıkmaza girmeye başlamıştır. Ayrıca ülkede çatışmalar sürmüştü ve Taliban, çeşitli bölgeleri ele geçirmeye devam etmiştir. Bu durum, taraflar arasında güvensizliği körüklerken barış görüşmelerinin geleceğini tehlikeye atmış ve nihai bir anlaşmanın imzalanmasını zorlaştırmıştır. Dahası görüşmelerde ilerleme sağlansa da Gani örneğinden görüleceği üzere taraflardan biri süreci sekteye uğratabilmekteydi. Afganistan'daki seçimlerin etkisiyle de yavaşlayan süreç tekrar başlamış ve bu dönemde Taliban'a yönelik ateşkes çağrılarında bulunulmuştur.⁵¹ Ancak 2021 yılının Şubat ayında Afganlar arası görüşmeler terk edilmiş ve Temmuz ayında tekrar başlamıştır.⁵²

ABD'de gerçekleştirilen 2020 yılının Kasım ayındaki seçimle birlikte Joe Biden'ın başkanlık koltuğuna oturması, Washington'un politikasında nasıl bir değişimin yaşanacağına dair tartışmalara yol açmıştır. Afganlar arası görüşmelerde önemli konularda ilerleme kaydedilmezken; Biden, yabancı askerlerin Doha Anlaşması'nda belirlendiği gibi 14 ay sonunda, yani 1 Mayıs 2021 tarihinde değil; 11 Eylül 2021 tarihinde çekileceğini açıklamıştır. Bu açıklama, anlaşmanın ihlali anlamına gelirken; barış sürecinin bozulacağı düşünülmekteydi. Ancak süreç bozulmamış ve Biden'ın duyurduğu tarih kabul edilmiştir. Kabil yönetimi ise barış görüşmelerine devam edeceklerini duyurmuştur.⁵³

51 "Afghanistan Study Group Final Report: A Pathway for Peace in Afghanistan", *USIP*, https://www.usip.org/sites/default/files/2021-02/afghanistan_study_group_final_report_a_pathway_for_peace_in_afghanistan.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021), s. 19-22.

52 Sayed Khodaiberdi Sadat, "Afganlar Arası Müzakereler Yeniden Başladı", *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganlar-arasi-muzakereler-yeniden-basladi/2307426>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

53 "Taliban: Joe Biden ABD Askerlerini Mayıs Ayına Kadar Ülkeden Çekmezse Saldırıları Yeniden Başlar", *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55301090>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021); "Biden, ABD askerinin 11 Eylül'e Kadar Afganistan'dan Çekileceğini Açıkladı", *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56753887>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Afganistan'da yaşanan gelişmeler sürecinde Taliban'ın er ya da geç Kabil yönetimini ele geçireceği bilinmekteydi. Hatta yine ABD'de hazırlanan bir raporda Kabil yönetiminin altı ay gibi kısa bir süreçte düşeceği öngörülmüştür.⁵⁴ Lakin buna rağmen Afganistan'dan çekilen ABD, muhtemelen Taliban'ın ilerleyişini yavaşlatabilmek çeşitli açıklamalar yapmaktaydı. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price, 10 Ağustos 2021 tarihinde yaptığı bir açıklamada Afganistan'da bir grubun silahlı yollarla iktidarı ele geçirmesi durumunda ülkeye uluslararası desteğin sağlanmayacağı ve meşruiyetinin tanınmayacağını açıklamıştır.⁵⁵

Afganlar arası görüşmeler devam ederken Taliban, askeri ilerlemesini sürdürmekteydi ve neticede 15 Ağustos 2021 tarihinde Kabil'i ele geçirmiştir.⁵⁶ Afganistan'da başlatılan barış süreci, herhangi bir anlaşma imzalanmadan son bulmuştur. Gani, Afganistan'ı terk etmiş ve Taliban, ülkeyi kontrolü altına almıştır. Dolayısıyla Afganistan'da herhangi bir barış anlaşması imzalanmamış ve barış inşası süreci hayata geçirilememiştir.

Afganistan'daki barış sürecine yönelik ise dört aşamalı bir beklenti söz konusuydu. Bunlar barış müzakerelerinin gerçekleşmesi, ilk anlaşmanın imzalanması, anlaşmanın uygulandığı ve Taliban'ın yönetime katıldığı bir geçiş süreci ve son olarak geçiş sürecinin bitmesiyle daha kalıcı bir yönetim yapısına geçilmesi idi.⁵⁷ Lakin söz konusu aşamaların sağlıklı bir şekilde gerçekleştiği söylenemez.

54 Dan Lamothe-Shane Harris, "Afghan Government could Fall Within Six Months of U.S. Military Withdrawal, New Intelligence Assessment Says", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national-security/afghan-government-could-fall-within-six-months-of-us-military-withdrawal-new-intelligence-assessment-says/2021/06/24/42375b14-d52c-11eb-baed-4abcfa380a17_story.html, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

55 "Department Press Briefing-August 10, 2021", *U.S. Department of State*, <https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-august-10-2021/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

56 Mohamed Madi vd., "Taliban'ın Kabil'i Ele Geçirmesinden Önceki Saatlerde Neler Yaşandı?", *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58490170>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

57 Vikram J. Singh, "How to Prevent Fresh Hostilities as Afghan Peace Talks Progress", *USIP*, <https://www.usip.org/publications/2021/02/how-prevent-fresh-hostilities-afghan-peace-talks-progress>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

BARIŞ SÜRECİNİN DIŞINDAKİ KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

AVRUPA

Çeşitli Avrupa ülkelerinin NATO çerçevesinde ABD'nin Afganistan'da bulunduğu süreçte muhtelif görevler aldığı bilinmektedir. Ancak Avrupa, Afganistan'da barışın sağlanmasını desteklerken⁵⁸ güvenlik konusunda çeşitli endişelere de sahiptir. Özellikle Afganistan'ın geleceğinin belirsizlikler taşıması, ülkenin tehdit merkezine dönüşme ihtimali ve Afganistan merkezli göç dalgası Avrupa'yı endişelendirmektedir.⁵⁹

Avrupa, barış süreci neticesinde kapsayıcı bir yönetim kurulmasını, 20 yıllık demokratik kazanımların zarar görmemesini ve başta kadınlar ile çocuklar olmak üzere insan haklarının çiğnenmemesini istemiştir.⁶⁰ Bu sayede Avrupa, endişe ettiği Afganistan merkezli bir göçün yaşanmaması için ülkede uygun bir ortam yaratılmasını hedeflemiştir. Ancak Afganistan'dan çekilmenin erken olduğunu düşünen Avrupa, ABD'yle anlaşamamıştır.⁶¹

NATO kapsamında da bakıldığında, Avrupa ülkeleri ile ABD arasındaki ortak yaklaşım, beraber girdikleri gibi birlikte çıkmalarıydı. Ancak hem Avrupa'da hem de NATO'da bir rahatsızlık olduğu aşikardır. Özellikle ülkede yeniden inşa sürecinin devam etmesi, güvenliğin sağlanamaması ve ülkede otoritesi tesis edilmiş bir yönetimin bulunmamasının yanı

58 "European Union Supports Success of the Afghan Peace Process", *Ministry of Foreign Affairs Islamic Emirate of Afghanistan*, <https://www.mfa.gov.af/news/2483-european-union-supports-success-of-the-afghan-peace-process.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

59 Constantine Atlamazoglou, "The Real Reason European Countries are Upset about the US's Withdrawal from Afghanistan", *Insider*, <https://www.businessinsider.com/europeans-worry-about-migrants-after-us-withdrawal-from-afghanistan-2021-10>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

60 "Council Adopts Conclusions on the Afghanistan Peace Process and Future EU Support for Peace and Development in the Country", *European Council*, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/05/29/council-adopts-conclusions-on-the-afghanistan-peace-process-and-future-eu-support-for-peace-and-development-in-the-country/#>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

61 Atlamazoglou, a.g.m.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

sıra Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi durumunda 20 yıllık kazanımların tehlikeye gireceği düşünülmüştür. Böyle bir durumda verilen emeklerin boşa gittiği düşüncesi güçlenecekti. Diğer yandan çekilme sonrasına dair hazırlık yapılmamakla birlikte detaylı bir şekilde tartışılmadan yaklaşık 300.000 kişilik Afgan Ordusu'nun Taliban'a karşı direnebileceği varsayılmıştı. Bunlara rağmen Avrupa'nın çekilmeye uymasının nedeni olarak Afganistan'da varlığını sürdürebilmesi için lojistik açıdan ABD'ye bağımlı olmasıydı.⁶² Kısacası Afganistan'daki barış sürecini destekleyen Avrupa, erken ve aceleyle çekilmenin güvenliği etkileyeceğini ve istikrarsızlık yaratacağından endişelenmekteydi.⁶³

ÇİN

Dünyaya açılmayı ve birçok ülkeyle ekonomik ilişkiler tesis etmeyi amaçlayan Pekin, Kuşak-Yol Projesi'yle bunu gerçekleştirmek istemektedir. Çeşitli ülkelere ulaşabilmek için Çin, alternatif hatlar inşa etmektedir. Çin, Pakistan'da Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'nu (CPEC) hayata geçirirken,⁶⁴ Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle de Kuşak-Yol Projesi çerçevesinde ilişkiler kurmuştur. ABD'nin bölgeden çekilmesi ve Afganistan'ın istikrara kavuşması durumunda, Çin'in yeni hedefi Kuşak-Yol Projesi'ne 2017 yılına dahil olan Kabil'e çeşitli yatırımlar gerçekleştirmektir. Özellikle Çin'in 62 milyar dolarlık CPEC'i Afganistan'ı içerecek şekilde genişletme düşüncesi vardır.⁶⁵

Afganistan'dan ABD'nin çekilmesi, bölgesel olarak Çin'in önündeki en önemli engellerden birinin kalkması demektir. Bu durum, Çin'in bölgesel

62 Jamie Shea, "NATO Withdraws from Afghanistan: Short-term and Long-term Consequences for the Western Alliance", *Friends of Europe*, <https://www.friendsofeurope.org/insights/nato-withdraws-from-afghanistan-short-term-and-long-term-consequences-for-the-western-alliance/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

63 Rachel Ellehuus-Pierre Morcos, "Fall of Kabul: Inconvenient Truths for NATO", *CSIS*, <https://www.csis.org/analysis/fall-kabul-inconvenient-truths-nato>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

64 Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 18.

65 David Sacks, "Why Major Belt and Road Investments are not Coming to Afghanistan", *CFR*, <https://www.cfr.org/blog/why-major-belt-and-road-investments-are-not-coming-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

nüfuzunun daha geniş bir alana yayılmasını sağlarken; Afganistan'daki yeraltı kaynaklarına ulaşmasına da imkan tanıyacaktır. Afganistan'da 1 trilyon doları aşkın değere sahip madenlerin bulunduğu iddia edilmektedir. Bu ise Çin'i cezbeden faktörler arasındadır.⁶⁶

Öte yandan Çin, Afganistan'da yaşanan çatışmalardan ve radikalleşmeden rahatsızdır. ABD'nin çekilmesinden sonra bölgede istenmeyen bir miras olarak bırakılan istikrarsızlık ve güç boşluğu, terör örgütlerine yaşam sahası sunmaktadır. Afganistan'da yaşanacak bir iç savaş ya da çatışmayla Çin'in hem Pakistan gibi ülkelerdeki yatırımlarının zarar görmesi hem de radikal hareketlerin Sincan-Uygur Özerk Bölgesi gibi topraklarda istikrarsızlığa neden olması ihtimali vardır.⁶⁷ Bu ihtimallerin Pekin'i endişelendirdiği söylenebilir.

Afganistan'da işini şansa bırakmak istemeyen Çin hem Kabil yönetimi hem de Taliban'la iyi ilişkiler kurmuştur. Bunu nedeni Afganistan'ın geleceğine dair belirsizlikti. Pekin'in süreçteki temel amacının Afganistan'da güvenlik tehditlerinin oluşmaması, Afgan bataklığına saplanmamak ve bölgedeki ekonomik çıkarlarını hayata geçirebilmektir.⁶⁸ Güvenlik noktasında özellikle hem Kabil yönetiminin hem de Taliban'ın terör örgütü DEAŞ'ın sözde Horasan Emirliği'yle (ISKP) mücadelesi Çin'in politikasına uygundur.

Çin'in Taliban'ı desteklemesinin nedenlerinden birinin de Taliban'ın düzenlediği saldırılarla ABD'yi çekilmeye zorlaması ve prestijini yıpratmasıdır.

66 Iain Marlow-Enda Curran, "As US Exits Afghanistan, China Eyes \$1 Trillion in Minerals", *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/24/as-us-exits-afghanistan-china-eyes-1-trillion-in-minerals>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

67 Doğan Başaran, "ABD'nin Kaosa Dayalı Liderlik Stratejisi: Afganistan'da DEAŞ Terörü", *ANKASAM*, <https://www.ankasam.org/abd-nin-kaosa-dayali-liderlik-stratejisi-afganistanda-deas-teroru/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

68 Jason Li, "China's Conflict Mediation in Afghanistan", *STIMSON*, <https://www.stimson.org/2021/chinas-conflict-mediation-in-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

ABD'nin çekilmesi ve kısa sürede Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesi sonrasında Washington'un güvenilirliğine dair oluşan soru işaretlerinin Pekin tarafından kullanılması da bunun göstergesidir.⁶⁹

Çin, Orta ve Güney Asya'da önemli bir nüfuz oluşturmaya çalışmaktadır. Bilindiği gibi Pakistan ve İran'ın Çin'le önemli anlaşmaları vardır. Orta Asya'da da önemli yatırımları olan Çin için Afganistan'daki Amerikan varlığı bir engel oluşturmaktaydı. Bu nedenle ABD'nin çekilmesiyle neticelenecek bir barış sürecini Çin'in desteklediği söylenebilir. ABD'nin emperyalist bir ülke olduğunu belirten Pekin, Afganistan'la benzer bir şekilde sömürüldüğünü dile getirerek Kabil'le arasında bir empati kurmaya çalışırken;⁷⁰ ABD'nin çekilmesi sonrasında ülkeyi yönetecek olarak aktör veya aktörlerin kendisi için bir güvenlik sorunu yaratmamasını arzu etmektedir.⁷¹

HİNDİSTAN

Afganistan'da radikal bir grubun yönetimde olmasından rahatsızlık duyan devletlerden biri Hindistan'dır. Hindistan'da bulunan Müslümanların radikalleşmeden etkileneceği kaygısıyla Yeni Delhi, Kabil'de sert bir dini anlayışı benimseyen Taliban yerine cumhuriyet yönetimini ve demokratik değerleri benimseyen Kabil yönetimini tercih etmekteydi. Bu politika çerçevesinde Hindistan, Afganistan'daki parlamento binasını 90 milyon dolara inşa etmiş ve üç milyar dolara yakın yatırımda bulunmuştur.⁷²

69 Scott W. Harold, "Reinforcing U.S. Deterrence in the Indo-Pacific After the Fall of Afghanistan", *RAND*, <https://www.rand.org/blog/2021/09/reinforcing-us-deterrence-in-the-indo-pacific-after.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

70 "China Plays an Active and Constructive Role in Afghan Peace and Reconciliation Process", *Ministry of Foreign Affairs the People's Republic of China*, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/t1849847.shtml, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

71 Sohrab Azad, "China's Stake in the Afghan Peace Process", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/09/chinas-stake-in-the-afghan-peace-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

72 Nirupama Subramanian, "Explained: What are India's investments in Afghanistan?", *The Indian Express*, <https://indianexpress.com/article/explained/explained-indias-afghan-investment-7406795/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ABD'nin bölgeden çekilmesi, Kabil'in düşmesi ve yönetimin Taliban'a geçmesiyle sonuçlanacak bir sürecin ana kaybedenlerinden birinin Hindistan olması sebebiyle Yeni Delhi'nin böyle bir gelişmeden rahatsızlık duyduğu aşîkârdır. Çünkü üç gelişmenin de gerçekleşmesi durumunda Hindistan'ın nüfuzunun azaldığı bir bölgede Çin'in ve Pakistan'ın etkisi artacaktır. Afganistan, Pakistan merkezli grupların yeni üssü haline gelecek ve Hindistan'ın yatırımları tehlikeye girecektir.⁷³

Hindistan, Taliban'la değil; Kabil yönetimiyle iyi ilişkilere sahipti. Aslında bu durum, Hindistan'ın Taliban'la ilişki kurmada başarısız ya da isteksiz olduğunu göstermektedir. Bunun neticesinde Hindistan'ın Afganistan'daki barış sürecinden dışlandığını söylemek mümkündür.⁷⁴ Ancak Afganlar arası görüşmelere dair Hindistan Dışişleri Bakanlığı, 1 Nisan 2021 tarihinde yaptığı bir açıklamada "Afgan liderliğinde, Afganların sahip olduğu bir süreci sürekli olarak desteklediğini" duyurmuştur. Ayrıca ülkenin kapsayıcı bir yönetimle dış destekli terörizmden uzak barışçıl ve istikrarlı bir geleceğe yol açmasını temenni etmiştir.⁷⁵

İRAN

İran, 1979 yılındaki devrimden itibaren ABD'yle ilişkileri oldukça kötü olan bir aktördür. Saddam Hüseyin'in yönetimindeki Irak'a ve Taliban'ın yönetimindeki Afganistan'a ABD müdahalesi olduğu dönemde İran'ın işgallere sıcak baktığı bilinmektedir. Hatta Taliban yönetiminin devrilmesi sürecinde Tahran, Washington'la işbirliği yapmıştır.⁷⁶ Daha sonra İran, çevrelendiğine dair endişeye kapılmıştır. Bu nedenle ABD'nin müdahale

73 "With The U.S. Exit From Afghanistan, India Fears An Increasingly Hostile Region", *NPR*, <https://www.npr.org/2021/08/27/1031613191/india-taliban-afghanistan-us-exit-china-power>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

74 Maj Gen Ashok K Mehta, "Afghan Peace Process a Challenge for India", *The Tribune*, <https://www.tribuneindia.com/news/comment/afghan-peace-process-a-challenge-for-india-295351>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

75 "India Welcomes the Announcement about Formation of a Team for Intra-Afghan Negotiations", *Ministry of External Affairs Government of India*, https://mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/32607/India_welcomes_the_announcement_about_formation_of_a_team_for_intra_Afghan_negotiations, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

76 Sajjan M. Gohel, *Iran's Ambiguous Role in Afghanistan*, CTC Sentinel, 3(3) 2010, s. 14.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

ettiği ülkelerden çekilmesine ilişkin bir söylem geliştirmiş ve hatta ABD tarafından devrilen Taliban'la Amerikan karşıtlığı üzerinden ilişki kurmuştur.⁷⁷

ABD'nin bölgeden çekilmesine yol açacak olan bir barış görüşmesinin İran tarafından da desteklediğini söylemek mümkündür. Bu süreçte politikalarını yeniden gözden geçiren Tahran, Afganistan'daki aktörlerle iyi ilişkiler kurma yönünde bir tutum benimsemiştir. Washington karşısında Taliban'ı destekleyen Tahran, Kabil yönetimiyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁷⁸

Taliban'ın Afganistan'da artan faaliyetleri ve coğrafi kazanımlarına rağmen İran'ın Kabil yönetimiyle ilişkilerini sürdürmesinin nedeni Afganistan'ın Sünni Taliban tarafından yönetilmesini istememesidir. Mezhepsel rekabetin yanı sıra Taliban yönetimindeki Afganistan'da Pakistan ve Suudi Arabistan'ın etkisinin artması kaçınılmazdı. Bu durumun bölgesel politikalarına ve nüfuzuna zarar vereceğini düşünen İran, cumhuriyetle yönetilen ve Tacikler ile Hazaraların çeşitli konumlarda bulunduğu Kabil yönetimi üzerinden Taliban'ı dengelemeyi amaçlamaktaydı.⁷⁹

Tahran, ilişkilerini güçlendirmeye çalışsa da Kabil'in bu duruma aynı samimiyette yaklaştığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler sonrasında vekalet savaşı yürütme tecrübesi edinen İran, Şii Afganları Fatimiyyun Tugayı adı altında Suriye'de savaştırmış ve bu da Kabil yönetimini rahatsız etmiştir. 10.000 ile 20.000 arasında militandan oluştuğu düşünülen Fatimiyyun Tugayı üzerinden İran'ın vekalet savaşını⁸⁰

77 Antonio Giustozzi, "Russia and Iran: Disappointed Friends of the Taliban?", *RUSI*, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russia-and-iran-disappointed-friends-taliban>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

78 Saurav Sarkar, "Iran's Afghanistan Balancing Act", *South Asian Voices*, <https://southasianvoices.org/irans-afghanistan-balancing-act/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

79 Candace Rondeaux vd., "Iran's Tricky Balancing Act in Afghanistan", *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2021/07/irans-tricky-balancing-act-in-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

80 Vekalet savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol-Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Afganistan'da da verebileceğinden kaygılanılmaktaydı. Bu durumun ABD ve Taliban'ı da rahatsız ettiği söylenebilir. Çünkü vekil aktörler sayesinde İran, barış sürecini sekteye uğratabilecek imkâna kavuşmuştu. Ancak İran, ABD'nin çekileceği beklentisiyle barış sürecini desteklemiştir. Çünkü İran, ABD'nin çekildiği Afgan pazarına daha kolay ulaşabilecek, uyuşturucu kaçakçılığını engelleyebilecek ve ISKP gibi kendisini hedef alan terör örgütlerine karşı ittifak geliştirebilecekti.⁸¹

İran'ın barış sürecine olan yaklaşımını etkileyecek etkenlerden biri de bölgedeki jeopolitik kazanımlarıydı. Bilindiği gibi, Afganistan ve Orta Asya'nın okyanusa herhangi bir kıyısı bulunmamaktadır. Bu durum, özellikle bölgedeki aktörlerin okyanusa ulaşma konusunda İran'ın Çabahar Limanı'yla Pakistan'ı Gwadar Limanı'nın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu ise İran ile Pakistan arasında limanlar üzerinden rekabet yaşanmasına yol açmaktadır.

Neticede Gwadar'a karşı Çabahar'ı öne çıkarmak isteyen İran'ın Afganistan'da etkili olmak için süreci desteklediği söylenebilir.

ÖZBEKİSTAN

Özbekistan, Afganistan'a komşu olmakla birlikte Orta Asya'nın Güney Asya'ya bağlanması noktasında en önemli stratejik geçiş ülkelerindedir. Afganistan'daki istikrarsızlık, iki bölge arasında güçlü ekonomik, sosyal ve kültürel bağların inşa edilmesine engel olmaktadır. Ancak Taşkent hem okyanuslara ulaşmak hem yeni iktisadi bağlar kurmak hem de Afganistan'da istikrara katkıda bulunmak için Afganistan'ın içişlerine ve gelişmelerine saygı duyarak yumuşak güç araçlarıyla bir an önce ülkede istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak istemektedir.⁸²

81 Sarkar, a.g.m.

82 Emrah Kaya, "Özbekistan Dış Politikasında Yumuşak Güç Uygulamaları ve Afganistan", ANKASAM, <https://www.ankasam.org/ozbekistan-dis-politikasinda-yumusak-guc-uygulamalari-ve-afganistan/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Özbekistan, Afganistan'daki çatışmaların ilk dönemlerinden beri askeri güç kullanımıyla bir çözüm sağlanamayacağını savunmaktadır. Bunun üzerine Özbekistan; BM tarafından da onaylanan Çin, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ile ABD ve Rusya'nın da dahil olduğu 6+2 formatındaki barış girişimini başlatmıştır.

1999 yılında ise Afganistan'daki çatışmaların barışçıl çözümüne ilişkin Taşkent Deklarasyonu⁸³ kabul edilmiştir. ABD'nin Afganistan müdahalesi sonrası Taşkent, barışçıl politikalarını devam ettirmiştir. Örnek olarak 6+2 formatına, NATO da dahil edilerek 6+3 formatı ortaya konulmuştur. 2017 yılının Aralık ayında Aşkabat'ta Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan'ın katılımıyla "Orta Asya+Afganistan"; yani 5+1 mekanizması hayata geçirilmiştir.⁸⁴

Afganistan'daki çatışmaların sürmesi nedeniyle Özbekistan hem kendi hem de bölgelerin çıkarları için bir an önce savaşın sona ermesi gerektiğini düşünmekteydi. Çatışmalara taraf olmasa da Taşkent, yaşanan kaostan doğrudan etkilenerek çatışmaların yarattığı çıkmazın olumsuz etkiye maruz kalmaktaydı. Bu nedenle Taşkent yönetimi, Kabil-Taliban hattında arabulucu rolü oynamaya çalışmıştır. Böylelikle Afganistan'daki istikrara katkıda bulunabilecekti. Dolayısıyla istikrara kavuşan bir Afganistan, Özbekistan'ın için en büyük güvenlik tehdidinin ortadan kalması ve Trans-Afgan Koridoru (Tirmiz-Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşaver Demiryolu) gibi projelerin hayata geçmesiyle yeni pazarlara ulaşılması demektir.⁸⁵

Özbekistan yönetiminin Afganistan'da izlediği politikalarda dengeli, pragmatik ve barışçıl davrandığı söylenebilir. Özellikle Cumhurbaşkanı

83 "Tashkent Declaration on Fundamental Principles for a Peaceful Settlement of the Conflict in Afghanistan", *United Nations*, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_990719_TashkentDeclaration%28en%29.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

84 Özkan-Omonkulov, *a.g.e.*, s. 48-49.

85 Umida Hashimova, "What is Uzbekistan's Role in the Afghan Peace Process?", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2019/03/what-is-uzbekistans-role-in-the-afghan-peace-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Şevket Mirziyoyev'in iktidara geçmesiyle birlikte Özbekistan dış politikasında yaşanan değişim, kendisini Afganistan'da da göstermiştir.

26-27 Mart 2018 tarihlerinde Taşkent'te "Afganistan Hakkında Taşkent Konferansı: Barış Süreci, Güvenlik Alanında İşbirliği ve Bölgesel Ortaklık" başlıklı etkinlik düzenlenmiştir. Türkiye, Afganistan, Çin, Fransa, Hindistan, İran, İtalya, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Katar, Rusya, Suudi Arabistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, ABD, AB ve BM'den yetkililerin katıldığı konferansta, Kabil yönetimi ile Taliban arasında herhangi bir ön koşul olmadan doğrudan görüşmelerin başlatılması desteklenmiştir.⁸⁶

Afganistan'ın geleceğinin belirsizlik taşıdığı ve herkesin askeri güç kullanma konusunda hazırlık yaptığı bir dönemde Özbekistan, 15-16 Temmuz 2021 tarihlerinde "Orta ve Güney Asya: Bölgesel Bağlantısallık. Sınamalar ve Fırsatlar" başlıklı bir konferans düzenlemiştir. Konferansa BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani, Pakistan Başbakanı İmran Han ile Türkiye, Hindistan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya, Çin, Azerbaycan, Japonya'nın dışişleri bakanları katılmıştır. 40 ülkeden yetkililerin katıldığı konferansın ana amacı devletler arasında işbirliğini tesis etmek, çeşitli konularda ilişkileri derinleştirmek ve bu sayede bölge refahına katkıda bulunmaktır.⁸⁷ Gerçekleştirilen konferans sayesinde Özbekistan'ın uluslararası ilişkilerde önemli bir prestij kazandığı ve kendisini barışçıl politikalar izleyen bir aktör olarak kabul ettirdiği aşikardır.

⁸⁶ "Declaration of the Tashkent Conference on Afghanistan: Peace Process, Security Cooperation & Regional Connectivity", *The Permanent Mission of the Republic of Uzbekistan to the United Nations*, <https://www.un.int/uzbekistan/news/declaration-tashkent-conference-afghanistan-peace-process-security-cooperation-regional>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

⁸⁷ Mehmet Seyfettin Erol, "Özbekistan'ın Bölgesel ve Küresel Barışa Etkisi: "Orta ve Güney Asya: Bölgesel Bağlantısallık. Sınamalar ve Fırsatlar" Konferansı", *ANKASAM*, <https://www.ankasam.org/ozbekistanin-bolgesel-ve-kuresel-barisa-etkisi-orta-ve-guney-asya-bolgesel-baglantisallik-sinamalar-ve-firsatlar-konferansi/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Diğer yandan Taşkent, Afganistan'a komşu olması nedeniyle bu ülkeden doğabilecek olan güvenlik sorunları ve terör tehditlerine karşı en önemli mücadele yönteminin karşılıklı çıkar çerçevesinde dostane ilişkilerin kurulduğu güçlü bir Kabil yönetimi olduğunu savunmuştur. Özellikle de Özbekistan İslami Hareketi isimli terör örgütü Afganistan'da varlık göstererek Taşkent için tehdit teşkil etmektedir. Ayrıca bölgedeki uyuşturucu ve silah ticareti, radikalleşmenin artması ve şiddetin yayılma ihtimali Özbekistan'ı endişelendirmektedir. Kısacası Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması, Taşkent için ekonomik, ulaşım, güvenlik ve prestij açısından oldukça önemlidir.⁸⁸ Bu bağlamda Özbekistan'ın Afganistan'daki barış sürecini desteklediği görülmektedir.

PAKİSTAN

Taliban'ı müzakere masasına oturması için ikna eden Pakistan, bölgedeki bağlantıları ve etkinliği sayesinde Afganistan'da istikrarın tesis edilmesi noktasında en önemli devletlerden biridir. Pakistan'ın Kuşak-Yol Projesi'nin bir bölümünü oluşturan CPEC çerçevesinde Çin'le kurduğu ilişkilerin de etkisiyle Güney Asya'da istikrarın hüküm sürmesini istediği söylenebilir. Ayrıca İran ile Hindistan arasında sıkışan Pakistan, kuzeye açılabilmek için⁸⁹ Özbekistan'la gerçekleştirmek istediği Trans-Afgan Koridoru'nun hayata geçirilmesini istemektedir.

Söz konusu hat, üzerinden kuzeye açılma imkânı kazanacak olan Pakistan, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) ve Türkmenistan-Afganistan-Pakistan (TAP) projelerinin hayata geçirilebilmesi için de bölgesel istikrara ihtiyaç duymaktadır. Kuzey-güney ve doğu-batı hattında kilit bir konumda bulunan Afganistan gibi bir ülkede yaşanan çatışmaların Pakistan'ın bölge politikalarına olumsuz yansıdığı söylenebilir.

⁸⁸ Özkan-Omonkulov, a.g.e., s. 49.

⁸⁹ N.V. Subramanian, "Iran has Afghan Peace Role", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2010/02/india-iran-key-to-afghan-peace/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Pakistan'ın ABD'nin bölgeden çekilmesiyle sonuçlanacak olan barış sürecini desteklediği söylenebilir. Çünkü ABD'yle geçmiş dönemde sıkı ilişkilere sahip olan Pakistan, günümüzde Çin'le yakınlaşmıştır. Bunun neticesinde İslamabad, ABD'nin bölgedeki varlığını bir sorun olarak görmektedir. Buna ek olarak İran ile Taliban'ın ABD karşıtlığı üzerinden yakınlaşarak beraber hareket etmeleri de Pakistan'ın bölgesel nüfuzuna ve politikalarına zarar verebilir. Şii İran ve Sünni Pakistan her ne kadar Çin'e yakın politikalar izleseler de aralarında önemli bir rekabet vardır. İran'ın politikaları nedeniyle Pakistan'ın zemin kaybetmesi a hem Taliban'ın görece daha özgür hareket etmesine hem de Hindistan'ın İran üzerinden Afganistan'daki etkisini arttırmasına yol açabilir. Bu senaryoların İslamabad tarafından hoş karşılanmadığı aşikardır.

İslamabad'ın en önemli endişelerinden biri de Afganistan'daki çatışmaların ülkeyi ve özellikle de 30 milyona yakın Peştun nüfusu etkilemesiydi. Bu anlamda terör örgütü Tehrik-i Taliban Pakistan (TTP), söz konusu süreçteki ana aktörlerden biri olma potansiyeline sahipti. Diğer yandan Afganistan'da devam eden çatışmalar, bölgeyi terör örgütleri için önemli bir üs haline getirmesi nedeniyle de Pakistan'ın barış sürecini desteklediği ifade edilebilir.⁹⁰

RUSYA

Sovyetler Birliği, 1979 yılında Afganistan'a müdahalede bulunurken; dünyanın en büyük iki gücünden biri olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Ancak müdahale, dokuz yıl süren işgalin ardından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin halefi Rusya ise ABD'nin hem bir çıkmaza girmesi hem de bölgedeki radikal gruplarla mücadele etmesi

90 Mehreen Naushad, "Pakistan and the Afghan Peace Process", *The News International*, <https://www.thenews.com.pk/print/762940-pakistan-and-the-afghan-peace-process>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021); Georgi Asatryan, "The Russian Perspective on the Afghanistan Situation Post US Withdrawal", *ORF*, <https://www.orfonline.org/expert-speak/the-russian-perspective-on-the-afghanistan-situation-post-us-withdrawal/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

için 2001 yılındaki müdahaleyi desteklemiştir. Ancak zamanla Amerikan unsurlarının bölgedeki varlığı, Moskova için rahatsız edici bir duruma dönüşmüştür. Bunun üzerine Rusya, “Moskova İstişareleri” olarak da tanımlanabilecek aktif bir politikayla sürece dahil olmuştur.⁹¹

Rusya, ABD’nin Afganistan’da yıpranmasını ve zor durumda kalarak çekilmesini istemiştir. Rusya’nın Taliban’a destek verdiği iddiaları da bu tespiti güçlendirmektedir.⁹² Ayrıca Moskova’nın ABD’nin çekilmesiyle sonuçlanacak her barışçıl girişime destek verdiği söylenebilir. Çünkü Asya’da yaşanan sorunların önemli çoğu, dış müdahalelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Askeri müdahalelerin olumlu bir sonuç doğurmadığı gerçeğiyle birlikte ABD merkezli müdahaleler, 2010 yılı itibarıyla etkisini arttıran Rusya’nın önünde bir engel olmuştur.

Rusya’nın Afganistan’a dair endişelerinden bazıları da Afganistan’ın bir terör havzasına dönüşmesi, radikalleşmenin Orta Asya’ya yayılması ve uyuşturucu kaçakçılığının engellenememesidir.⁹³ Afganistan’da tam manasıyla otoritesini tesis edebilmiş bir yönetim olmamasının yarattığı güç boşluğunun sonucunda terör örgütü DEAŞ, Afganistan’da örgütlenmeye başlamıştı. Bu da Moskova’nın endişelerinin gerçekleşmesi demektir. ABD’nin Afganistan’dan çekilmesi, Rusya için önemli bir manevra alanı yaratsa bile, terör örgütlerinin bölgede artan faaliyetleri önemli bir sorundur. Bunun karşısında ise örneğin Rusya’nın ISKP’ye karşı Taliban’ı işbirliği yapılabilecek bir aktör olarak algıladığı görülmektedir.⁹⁴

91 “Taliban Rusya’nın Barış Görüşmesi Davetini Kabul Etti”, *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/tr/taliban-rusyan%C4%B1n-bar%C4%B1%C5%9F-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmesi-davetini-kabul-etti/a-45189261>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

92 Roshan Noorzai vd., “Afghan Lawmakers: Russian Support to Taliban No Secret”, *VoA*, <https://www.voanews.com/a/extremism-watch-afghan-lawmakers-russian-support-taliban-no-secret/6192205.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

93 Ekaterina Stepanova, *Russia’s Afghan Policy in the Regional and Russia-West Contexts*, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnr_23_stepanova_russia_afpak_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021), s. 19-26.

94 “Russia’s Interests Coincide with Taliban’s on Fighting IS Group”, *France 24*, <https://www.france24.com/en/20151223-russia-interest-coincide-taliban-fight-islamic-state-group-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Barış süreçlerini destekleyen Moskova, Kabil yönetimi ile Taliban arasında arabulucu rolü oynamak istemiştir. Bu amaçla Moskova'da çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.⁹⁵ Bu görüşmelerin sonucunda Afganistan'da istikrarın sağlanması ve ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, Rusya'nın en önemli beklentileri arasında yer almıştır. Ayrıca Moskova, terör örgütleriyle mücadele bahanesiyle Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) üzerinden bölgesel etkisini arttırmaya çalışmıştır. Ancak tarihsel tecrübeler, Rusya'nın Afganistan'da nüfuz kurmasının kolay olmayacağını göstermektedir. Rusya için çatışan taraflar arasında uzlaşının sağlanması, krizin derinleşmemesi noktasında önemlidir.

Neticede Rusya, hem yakın çevresinin güvenliği hem de Batı'nın karşısında yükselen Asya'nın kalbinde yaşanan sorunların çözülmesi amacıyla barış görüşmelerini desteklemiştir.⁹⁶

TÜRKİYE

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. Türkiye, Afganistan'a coğrafi olarak uzak; lakin ortak değerler ve tarihsel bağlar bakımından yakın aktörlerdendir. Türkiye'nin Afganistan'daki politikalarının temelini ise mevzubahis ülkede barış ve istikrarın tesis edilmesi oluşturmaktadır. Ankara, Afganistan'ın istikrara kavuşması konusunda barışçıl yollarla uzlaşının sağlanması çerçevesinde barış görüşmelerini desteklemiştir.⁹⁷

Bölgede yaşanan çatışmalar ve barış görüşmeleri sürecinde Türkiye'nin amacı ülkenin siyasi istikrarını ve birliğini korumak, siyasi yapı ve kurumları

95 "Russia Holds Afghan Peace Summit Amid Push for Ceasefire", *DW*, <https://www.dw.com/en/russia-holds-afghan-peace-summit-amid-push-for-ceasefire/a-56921299>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

96 Ekaterina Stepanova, "Russia and the Afghan Peace Process", *PONARS Eurasia*, <https://www.ponarseurasia.org/russia-and-the-afghan-peace-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

97 "Turkey, Pakistan, Afghanistan Urge Taliban to Commit to Afghan Peace Talks", *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-pakistan-afghanistan-call-taliban-commit-afghan-peace-talks-statement-2021-04-23/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

güçlendirmek, güvenliğin tesis edilmesini desteklemek ve terörizm sorununu çözerek barış ve refahı yeniden inşa etmektir.⁹⁸ Bu sayede Afganistan'ın bir güvenlik sorunlarının merkezine dönüşmesi, şiddetin Orta ve Güney Asya'ya yayılması ve uyuşturucu kaçakçılığı engellenebilecektir.

Türkiye'nin Afganistan'la söz konusu bağları ve tarafsız bir tutum sergilemesi, ülke içindeki çeşitli aktörlerle de ilişkide olmasını sağlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin barış sürecinde arabulucu rolü oynayabileceğine dair düşünceyi de kuvvetlendirmiştir.⁹⁹ Türkiye, aynı zamanda Afganistan'ın komşularıyla yakın ilişkiye sahiptir. Afganistan'ın bölgeden izole edilmesi yerine işbirliklerine katılması konusunda bir politika benimsemektedir. Buna dair geçmişte atılan çeşitli adımlar söz konusudur. 2011 yılında Türkiye'nin Afganistan'la ortaklaşa hayata geçirdiği Heart of Asia (Asya'nın Kalbi) oluşumu Kabil'i çeşitli sorunların çözülmesini kolaylaştırmak için bölgesel projelere ve işbirliklerine dahil etmeyi hedeflemiştir.¹⁰⁰ Bu projelerin ve işbirliklerinin getirisi olarak Türkiye'nin Afganistan'daki barış sürecine katkıda bulunma konusunda önemli bir kapasiteye sahip olduğu söylenebilir.

İlerleyen süreçte Moskova'dakine benzer bir şekilde İstanbul'da da bir konferans gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 24 Nisan-4 Mayıs 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmesi planlanan konferansla Afganistan'da adil ve kalıcı bir çözüm için gerçekleştirilen müzakerelere hız kazandırılması ve katkıda bulunulması amaçlanmıştır.¹⁰¹ Lakin bu zirve, Türkiye'nin iyi niyetli çabalarına rağmen toplanamamıştır.

98 Timor Sharan-Andrew Watkins, *Mediator in the Making? Turkey's Role and Potential in Afghanistan's Peace Process*, Friedrich Ebert-Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/kabul/17526.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021), s. 2.

99 Şeyma Nazlı Gürbüz, "Turkey Ready to Mediate Intra-Afghan Talks Amid Revival of Hopes for Peace", *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/turkey-ready-to-mediate-intra-afghan-talks-amid-revival-of-hopes-for-peace>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

100 Gulnar Nadirova, "Heart of Asia-Istanbul Process", *Eurasian Research Institute*, <https://www.eurasian-research.org/publication/heart-of-asia-istanbul-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

101 "No: 146, 13 Nisan 2021, Afganistan Barış Süreci İstanbul Konferansı Hk.", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/no_146_afganistan-baris-sureci-istanbul-konferansi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SONUÇ

Afganistan'da birbirlerine üstünlük sağlayamayan aktörler, yıpratıcı bir hal alan askeri yöntemler yerine barışçıl alternatiflere yönelmişlerdir. Kabil'in ve Taliban'ın bazı şartlar öne sürmesi ve Afganistan'da tam manasıyla bir ateşkes imzalanmamış olması, barış görüşmelerinin kırılğan bir hal almasına ve geleceğine dair şüpheler oluşmasına yol açmıştır.

ABD'nin bölgeden çekilmesi, Afganistan'daki güç boşluğunun daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bu güç boşluğunu Rusya ve Çin başta olmak üzere bölgesel ve küresel aktörlerin dolduracağı düşünülmekteydi. Lakin günümüzde geldiğimiz noktada Afganistan'da çeşitli güvenlik sorunları bulunmakla birlikte devletler iç meşruiyetini sağlayarak dış meşruiyet elde etmeye hazır bir aktör beklemektedir. Bunun henüz gerçekleşmemesi nedeniyle büyük bir risk almak istemeyen aktörlerin boşluğu doldurma konusunda somut bir adım attıkları söylenemez.

Afganistan'da sağlıklı bir barış süreci mekanizmasının işlediğini söylemek mümkün değildir. ABD'nin çekilmesi ve Gani'nin ülkeden kaçması, Kabil yönetiminin dağılmasına yol açmış ve Taliban, iktidarı ele geçirmiştir. Bu nedenle uzlaşma neticesinde kurulmuş bir yönetimden bahsedilemez. Dolayısıyla barış sürecinde üzerinde uzlaşmış bir sistem inşa edilmesi ve yönetim kurulması düşünülürken; ülkeler zorunlu olarak politikalarını değiştirmiş ve Taliban'ın sağlıklı bir sistem ve yönetim kurması beklentisi hasıl olmuştur. Ancak bu süreçten sonra çeşitli aktörler Kabil yönetimiyle ilişkilerini geliştirecek ve ABD'nin yarattığı boşluğu dolduracaktır.

Bölgesel ve küresel aktörler açısından bakıldığında Moskova, Pekin, Tahran ve İslamabad'ın ABD'nin bölgeden çekilmesi konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Hindistan, ABD'nin çekilmesine soğuk yaklaşmakta ve Avrupa ise erken olduğunu düşünmektedir.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Türkiye ve Özbekistan'ın ise bölgede bir an önce istikrarın sağlanması noktasında bir tutuma sahip oldukları aşikardır.

Bütün bu aktörlerin olumlu ya da olumsuz bir şekilde barış sürecini etkileme kapasitelerinin olduğu görülmektedir. Çatışmaları körükleyerek Afganistan'daki barış sürecini bozabilecek olan bölgesel ve küresel aktörlerin ABD'nin çekilmesi ve istikrarın sağlanmasından elde edecekleri kazançların daha fazla olması nedeniyle bunu gerçekleştirmedikleri öne sürülebilir.

KAYNAKÇA

"Afghan Peace Deal: Trump Says Taliban Talks are 'Dead'", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49642655>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Afghanistan Study Group Final Report: A Pathway for Peace in Afghanistan", *USIP*, https://www.usip.org/sites/default/files/2021-02/afghanistan_study_group_final_report_a_pathway_for_peace_in_afghanistan.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not Recognized by the United States as a State and is Known as the Taliban and the United States of America", *State*, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Biden, ABD askerinin 11 Eylül'e Kadar Afganistan'dan Çekileceğini Açıkladı", *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56753887>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"China Plays an Active and Constructive Role in Afghan Peace and Reconciliation Process", *Ministry of Foreign Affairs the People's Republic of China*, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwb_d_665378/t1849847.shtml, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Council Adopts Conclusions on the Afghanistan Peace Process and Future EU Support for Peace and Development in the Country", *European Council*, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/05/29/council-adopts-conclusions-on-the-afghanistan-peace-process-and-future-eu-support-for-peace-and-development-in-the-country/#>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

“Declaration of the Tashkent Conference on Afghanistan: Peace Process, Security Cooperation&Regional Connectivity”, *The Permanent Mission of the Republic of Uzbekistan to the United Nations*, <https://www.un.int/uzbekistan/news/declaration-tashkent-conference-afghanistan-peace-process-security-cooperation-regional>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“Department Press Briefing–August 10, 2021”, *U.S. Department of State*, <https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-august-10-2021/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“European Union Supports Success of the Afghan Peace Process”, *Ministry of Foreign Affairs Islamic Emirate of Afghanistan*, <https://www.mfa.gov.af/news/2483-european-union-supports-success-of-the-afghan-peace-process.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“Experts React: The US Withdrawal from Afghanistan is Complete. What’s Next?”, *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/experts-react-the-us-withdrawal-from-afghanistan-is-complete-whats-next/#sakhi>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“India Welcomes the Announcement about Formation of a Team for Intra-Afghan Negotiations”, *Ministry of External Affairs Government of India*, https://mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/32607/India_welcomes_the_announcement_about_formation_of_a_team_for_intra_Afghan_negotiations, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“Joint Declaration between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America for Bringing Peace to Afghanistan”, *State*, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“Lapis-Lazuli Transit, Trade&Transport Route (Lapis Lazuli Corridor)”, *RECCA*, http://recca.af/?page_id=2080, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

"No: 146, 13 Nisan 2021, Afganistan Barış Süreci İstanbul Konferansı Hk.", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/no_-146_-afghanistan-baris-sureci-istanbul-konferansi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Pakistan Taliban Liderini Benim İsteğimle Serbest Bıraktı", AA, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-taliban-liderini-benim-istegimle-serbest-birakti/1387731>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Q&A: Afghan Taliban Open Doha Office", BBC, <https://www.bbc.com/news/world-asia-22957827>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Remarks by the President on the Way Forward in Afghanistan", *The White House*, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/06/22/remarks-president-way-forward-Afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Russia Holds Afghan Peace Summit Amid Push for Ceasefire", DW, <https://www.dw.com/en/russia-holds-afghan-peace-summit-amid-push-for-ceasefire/a-56921299>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Russia's Interests Coincide with Taliban's on Fighting IS Group", *France 24*, <https://www.france24.com/en/20151223-russia-interest-coincide-taliban-fight-islamic-state-group-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Taliban Rusya'nın Barış Görüşmesi Davetini Kabul Etti", *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/tr/taliban-rusyan%C4%B1n-bar%C4%B1%C5%9F-g%C3%B6r%C5%9Fmesi-davetini-kabul-etti/a-45189261>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

"Taliban: Joe Biden ABD Askerlerini Mayıs Ayına Kadar Ülkeden Çekmezse Saldırıları Yeniden Başlar", BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55301090>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

Mehmet Seyfettin EROL
Emrah KAYA

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

“Tashkent Declaration on Fundamental Principles for a Peaceful Settlement of the Conflict in Afghanistan”, *United Nations*, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_990719_TashkentDeclaration%28en%29.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“Turkey, Pakistan, Afghanistan Urge Taliban to Commit to Afghan Peace Talks”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-pakistan-afghanistan-call-taliban-commit-afghan-peace-talks-statement-2021-04-23/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

“With The U.S. Exit from Afghanistan, India Fears An Increasingly Hostile Region”, *NPR*, <https://www.npr.org/2021/08/27/1031613191/india-taliban-afghanistan-us-exit-china-power>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ASATRYAN, Georgi, “The Russian Perspective on the Afghanistan Situation Post US Withdrawal”, *ORF*, <https://www.orfonline.org/expert-speak/the-russian-perspective-on-the-afghanistan-situation-post-us-withdrawal/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ATLAMAZOGLU, Constantine, “The Real Reason European Countries are Upset about the US’s Withdrawal from Afghanistan”, *Insider*, <https://www.businessinsider.com/europeans-worry-about-migrants-after-us-withdrawal-from-afghanistan-2021-10>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ATWOOD, Kylie-Nic Robertson, “US and Taliban Agree in Principle to Framework for Peace Deal, US Envoy Says”, *CNN*, <https://edition.cnn.com/2019/01/28/politics/us-taliban-peace-negotiations-intl/index.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

AZAD, Sohrab, “China’s Stake in the Afghan Peace Process”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/09/chinas-stake-in-the-afghan-peace-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAŞARAN, Doğacan, "ABD'nin Kaosa Dayalı Liderlik Stratejisi: Afganistan'da DEAŞ Terörü", *ANKASAM*, <https://www.ankasam.org/abdnin-kaosa-dayali-liderlik-stratejisi-afganistanda-deas-teroru/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

BAYKAN, Dildar, "İsrail ile BAE ve Bahreyn Arasındaki Normalleşme Anlaşmaları Beyaz Saray'da İmzalandı", *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ile-bae-ve-bahreyn-arasindaki-normallesme-anlasmalari-beyaz-sarayda-izalandi/1974459>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

BOONE, Jon, "Afghanistan and Taliban Peace Talks End with Promise to Meet Again", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/08/afghanistan-and-taliban-peace-talks-end-with-promise-to-meet-again>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

COLCHESTER, Felix vd., *Implementing Peace Agreements: Supporting the Transition from the Negotiation Table to Reality*, Mediation Support Network, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/MSN%20Discussion%20Points%20Nr.10.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 11-41.

DARBY, John-Roger Mac Ginty, "Introduction: Comparing Peace Processes", *The Management of Peace Processes*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2000, s. 1-15.

DARBY, John-Roger Mac Ginty, "Conclusion: The Management of Peace", *The Management of Peace Processes*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2000, s. 228-261.

DARBY, John-Roger Mac Ginty, "Conclusion: Peace Processes, Present, and Future", *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and*

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Post-war Reconstruction, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2008, s. 352-372.

DAVID, Charles-Philippe, "Does Peacebuilding Build Peace?", *Approaches to Peacebuilding*, Ho-Won Jeong, der., Palgrave Macmillan, London 2002, s. 18-58.

DEMİR, Sertif, "Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 2021, s. 114-153.

ELLEHUUS, Rachel-Pierre Morcos, "Fall of Kabul: Inconvenient Truths for NATO", *CSIS*, <https://www.csis.org/analysis/fall-kabul-inconvenient-truths-nato>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

EROL, Mehmet Seyfettin, "Özbekistan'ın Bölgesel ve Küresel Barışa Etkisi: "Orta ve Güney Asya: Bölgesel Bağlantısallık. Sınamalar ve Fırsatlar" Konferansı", *ANKASAM*, <https://www.ankasam.org/ozbekistanin-bolgesel-ve-kuresel-barisa-etkisi-orta-ve-guney-asya-bolgesel-baglantisallik-sinamalar-ve-firsatlar-konferansi/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

EROL, Mehmet Seyfettin, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası", *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Mehmet Seyfettin Erol, der., Platin Yayınları, Ankara 2009, s. 7-54.

EROL, Mehmet Seyfettin-Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45.

EROL, Mehmet Seyfettin-Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Safhası ve 2014 Sonrası Öngörüler", *Gazi Akademik Bakış*, 5(10), 2012, s. 173-187.

FISHER, Simon vd., *Working With Conflict: Skills and Strategies for Action*, Zed Books, 4th Impression, London 2007.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

FİSAS, Vicenç *Dünyada Barış Süreçleri: Kürt Sorunu İçin İpuçları*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

GIUSTOZZI, Antonio, "Russia and Iran: Disappointed Friends of the Taliban?", *RUSI*, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russia-and-iran-disappointed-friends-taliban>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

GOHEL, Sajjan M., *Iran's Ambiguous Role in Afghanistan*, CTC Sentinel, 3(3) 2010, <https://ctc.usma.edu/wp-content/uploads/2010/08/CTCSentinel-Vol3Iss3-art5.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

GUELKE, Adrian, "Negotiations and Peace Processes", *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-War Reconstruction*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, London 2008, s. 63-77.

GÜRBÜZ, Şeyma Nazlı, "Turkey Ready to Mediate Intra-Afghan Talks Amid Revival of Hopes for Peace", *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/turkey-ready-to-mediate-intra-afghan-talks-amid-revival-of-hopes-for-peace>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

HAASS, Richard N., "Ripeness and the Settlement of International Disputes", *Survival: Global Politics and Strategy*, 30(3), 1988, s. 232-251.

HAROLD, Scott W., "Reinforcing U.S. Deterrence in the Indo-Pacific After the Fall of Afghanistan", *RAND*, <https://www.rand.org/blog/2021/09/reinforcing-us-deterrence-in-the-indo-pacific-after.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

HASHIMOVA, Umida "What is Uzbekistan's Role in the Afghan Peace Process?", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2019/03/what-is-uzbekistans-role-in-the-afghan-peace-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

Mehmet Seyfettin EROL
Emrah KAYA

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

HOLLAND, Steve, "Obama Plans to End U.S. Troop Presence in Afghanistan by 2016", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-usa-afghanistan-obama-idUSKBN0E71WQ20140527>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

INDURTHY, Rathnam, "The Obama Administration's Strategy in Afghanistan", *International Journal on World Peace*, 28(3), 2011, s. 7-52.

JOSHI, Madhav -David Cortright, "To End War in Afghanistan, Taliban Demand Afghan President's Removal", *The Conversation*, <https://theconversation.com/to-end-war-in-afghanistan-taliban-demand-afghan-presidents-removal-165585>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

KANE, Sean, *Intra-Afghan Peace Negotiations: How Might They Work?*, 440, February 2019, *USIP*, https://www.usip.org/sites/default/files/2019-02/intra_afghan_peace_negotiations_how_might_they_work.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

KARABULUT, Bilal, *Uluslararası İlişkiler: Kavramlar-Teoriler-Kurumlar*, Barış Kitabevi, Ankara 2016.

KAYA, Emrah, "Özbekistan Dış Politikasında Yumuşak Güç Uygulamaları ve Afganistan", *ANKASAM*, <https://www.ankasam.org/ozbekistan-dis-politikasinda-yumusak-guc-uygulamalari-ve-afganistan/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

LAMOTHE, Dan-Shane Harris, "Afghan Government could Fall Within Six Months of U.S. Military Withdrawal, New Intelligence Assessment Says", *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national-security/afghan-government-could-fall-within-six-months-of-us-military-withdrawal-new-intelligence-assessment-says/2021/06/24/42375b14-d52c-11eb-baed-4abcfa380a17_story.html, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

LATIF, Aamir, "Experts Say Pakistan's Role in Intra-Afghan Talks 'Crucial'", AA, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/experts-say-pakistans-role-in-intra-afghan-talks-crucial/1974519>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

LI, Jason, "China's Conflict Mediation in Afghanistan", STIMSON, <https://www.stimson.org/2021/chinas-conflict-mediation-in-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

LITVINOVA, Daria, "Taliban Say They Now Control 85% of Afghanistan's Territory", AP, <https://apnews.com/article/joe-biden-europe-middle-east-afghanistan-taliban-c119addda2138516b40d42567e5742cd>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

MADI, Mohamed vd., "Taliban'ın Kabil'i Ele Geçirmesinden Önceki Saatlerde Neler Yaşandı?", BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58490170>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

MARLOW, Iain-Enda Curran, "As US Exits Afghanistan, China Eyes \$1 Trillion in Minerals", Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/24/as-us-exits-afghanistan-china-eyes-1-trillion-in-minerals>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

MEHTA, Maj Gen Ashok K, "Afghan Peace Process a Challenge for India", *The Tribune*, <https://www.tribuneindia.com/news/comment/afghan-peace-process-a-challenge-for-india-295351>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

NADIROVA, Gulnar "Heart of Asia – Istanbul Process", *Eurasian Research Institute*, <https://www.eurasian-research.org/publication/heart-of-asia-istanbul-process/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

NAUSHAD, Mehreen "Pakistan and the Afghan Peace Process", *The News International*, <https://www.thenews.com.pk/print/762940-pakistan-and-the-afghan-peace-process>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

Mehmet Seyfettin EROL
Emrah KAYA

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

NOORZAI, Roshan vd., "Afghan Lawmakers: Russian Support to Taliban No Secret", *VoA*, https://www.voanews.com/a/extremism-watch_afghan-lawmakers-russian-support-taliban-no-secret/6192205.html, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

OSBORN, Kris-Ho Lin, "The Operation That Took Out Osama Bin Laden", *Military.com*, <https://www.military.com/history/osama-bin-laden-operation-neptune-spear>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

OSMAN, Borhan, "A Negotiated End to the Afghan Conflict: The Taliban's Perspective", *USIP*, 137, 2018, <https://www.usip.org/sites/default/files/2018-06/pw-137b-a-negotiated-end-to-the-afghan-conflict-the-talibans-perspective.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ÖZERDEM, Alpaslan, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2013.

ÖZKAN, Muhammet Fatih-Otabek Omonkulov, "Uzbekistan's Mediator Role in the Afghan Peace Process as a Neighboring and Small State", *International Journal of Political Studies*, 6(2), 2020, s. 43-61.

PILLAR, Paul R., *Negotiating Peace: War Termination as a Bargaining Process*, Princeton University Press, New Jersey 1983.

POWELL, Jonathan, *Teröristlerle Konuşmak*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2016.

RAMSBOTHAM, Oliver vd., *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts*, Polity Press, Cambridge 2012.

RONDEAUX, Candace vd., "Iran's Tricky Balancing Act in Afghanistan", *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2021/07/irans-tricky-balancing-act-in-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SACKS, David, "Why Major Belt and Road Investments are not Coming to Afghanistan", *CFR*, <https://www.cfr.org/blog/why-major-belt-and-road-investments-are-not-coming-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SADAT, Sayed Khodaiberdi, "Afganlar Arası Müzakereler Yeniden Başladı", *AA*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganlar-arasi-muzakereler-yeniden-basladi/2307426>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SARKAR, Saurav, "Iran's Afghanistan Balancing Act", *South Asian Voices*, <https://southasianvoices.org/irans-afghanistan-balancing-act/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SHALIZI, Hamid, "Exclusive: Afghan President, Rejecting U.S. Peace Plan, to Offer Election in Six Months, Officials Say", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/usa-afghanistan-peace-exclusive-int-idUSKBN2BF1CP>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SHARAN, Timor-Andrew Watkins, *Mediator in the Making? Turkey's Role and Potential in Afghanistan's Peace Process*, Friedrich Ebert-Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/kabul/17526.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SHEA, Jamie, "NATO Withdraws from Afghanistan: Short-term and Long-term Consequences for the Western Alliance", *Friends of Europe*, <https://www.friendsofeurope.org/insights/nato-withdraws-from-afghanistan-short-term-and-long-term-consequences-for-the-western-alliance/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SHINKMAN, Paul D., "U.S. Considering Cooperation with Taliban to Fight ISIS-K in Afghanistan: Officials", *US News*, <https://www.usnews.com/news/national-news/articles/2021-09-01/us-considering-cooperation-with-taliban-to-fight-isis-k-in-afghanistan-pentagon>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

Mehmet Seyfettin EROL
Emrah KAYA

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

STEPANOVA, Ekaterina, *Russia's Afghan Policy in the Regional and Russia-West Contexts*, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnr_23_stepanova_russia_afpak_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 25.11.2021), s. 19-26.

SUBRAMANIAN, N.V., "Iran has Afghan Peace Role", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2010/02/india-iran-key-to-afghan-peace/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

SUBRAMANIAN, Nirupama, "Explained: What are India's investments in Afghanistan?", *The Indian Express*, <https://indianexpress.com/article/explained/explained-indias-afghan-investment-7406795/>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

TAYE, Safiullah, "The Afghan Government should not be Sidelined in Peace Talks", *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/12/11/the-afghan-government-should-not-be-sidelined-in-peace-talks>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

THOMAS, Clayton, *Taliban Government in Afghanistan: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service, 2 November 2021, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46955>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

ZARTMAN, I. William, "'Ripeness': The Importance of Timing in Negotiation and Conflict Resolution", *E-International Relations*, <https://www.e-info/2008/12/20/ripeness-the-importance-of-timing-in-negotiation-and-conflict-resolution/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

ZARTMAN, I. William, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-war Reconstruction*, John Darby-Roger Mac Ginty, der., Palgrave Macmillan, New York 2008, s. 22-35.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ZARTMAN, Ira William, "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond", *International Conflict Resolution After the Cold War*, Daniel Druckman-Paul C. Stern, der., National Academy Press, Washington, D.C. 2000, s. 225-250.

ZUCCHINO, David -Thomas Gibbons-Neff, "What to Know About the Afghan Peace Talks", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2021/01/01/world/asia/afghanistan-peace-talks.html>, (Erişim Tarihi: 25.11.2021).

Mehmet Seyfettin EROL
Emrah KAYA

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

STRUCTURED ABSTRACT

Peace processes are a peaceful tool for reconciliation between the conflicting parties for various reasons. The maturation takes place as soon as the conflicting parties realize that they will not gain an advantage by military means. Within the context of Zartman's maturity theory, the parties that are in a mutually hurting stalemate is seen turn to alternative ways and eventually start negotiations with the party they are in conflict with.

Afghanistan has been the scene of various interventions and conflicts for nearly 40 years. The conflicts, which took place almost continuously, caused great destruction in the country. Besides, the USA, the Kabul administration and the Taliban, which have been parties to the conflicts for the last 20 years, have suffered significant losses in this process.

By 2009, the thoughts about the Afghanistan intervention in the USA began to change. The Washington administration contacted the Taliban in order to resolve the conflict, which had become a stalemate and turned into a stalemate, peacefully. In 2013, the Taliban opened an office in Doha. In 2014, the USA announced that it would withdraw most of its troops from Afghanistan. In 2015, the Kabul administration and the Taliban came face to face in Pakistan for the first time.

With the election of Donald Trump in the USA, the withdrawal process in Washington accelerated. This is because Trump was not in favor of continuing the war without any direct gain. Thereupon, negotiations began through Zalmay Halilzad, the US Special Representative for Afghanistan. During the negotiations, the USA wanted Afghanistan not to be a threat center and to protect human rights. Although the Kabul administration did not trust the Taliban, they demanded a ceasefire, the continuation of the republican administration and elections in the transition period. The Taliban, on the other hand, advocated the departure of foreign soldiers

from the country, taking over the administration of Afghanistan and the administration of the country according to religious rules. As a result of the negotiations between the USA and the Taliban, the Doha Agreement was signed on February 29, 2020. After that, it was planned to start the process of negotiations between Afghans. However, before the USA left Afghanistan, the Taliban took over a large part of the country on August 15, 2021.

Afghanistan is quite valuable for its geographical position geopolitically. Being on a north-south and east-west route is important for global and regional actors. For this reason, many countries are interested in the developments in Afghanistan closely. To give an example; Afghanistan is an important country for China, which is trying to reach the west within the framework of the Belt-Road Project, or for Uzbekistan, which wants to establish a bond with South Asia. On the other hand, ensuring regional stability and the existence of a non-regional actor such as the USA also affected the policies of the countries.

In peace processes, third actors try to either disrupt or disrupt the process for their own interests. From the perspective of global and regional actors, it is possible to say that many countries have different policies. The prominent actors in Afghanistan's perspective are Europe, China, India, Iran, Uzbekistan, Pakistan, Russia and Turkey.

Europe supports the peace process in Afghanistan. However, it argued that Afghanistan should not turn into a source of threat, that 20 years of gains should not be destroyed and an inclusive administration should be established.

While China became an important power in the world through the Belt-Road Project, it was disturbed by the instability in Afghanistan, the Heart of Asia. For this reason, it supported a peace process that would result in the withdrawal of the USA and reconciliation in Afghanistan.

AFGANİSTAN BARIŞ SÜRECİ: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER

Although India is one of the most important powers of the Asian continent, it is an actor that can be directly affected by the threats centered on Afghanistan. Apart from the radicalization in the region, the fact that the main actor in Kabul is the Taliban will harm India's interests and influence. This is the reason why India, which did not approach negotiations with the Taliban, turned into an ineffective actor in the peace negotiations process.

Iran, which was pleased with the overthrow of the Taliban in the early stages of the US intervention, adopted an attitude towards the US presence in Afghanistan after a while. For this reason, it can be said that Iran supports a peace process that will result in the withdrawal of the USA.

Uzbekistan is one the actors working hard in order to keep the peace in the region of Afghanistan. It took an important step on solving the conflicts in the region with the peaceful means via the Tashkent Declaration adopted in 1999. It can be said that Uzbekistan supports peaceful initiatives that will ensure stability in Afghanistan.

It is known that Pakistan and Taliban have a close relationship. It can be said that it supports the peace process which will be resulted by Taliban's being in power and the withdrawal of the USA. This is because the most important ally of Pakistan nowadays is China, which was not pleased of the USA's entity in the region.

Russia supported the peace processes and played an active role in stabilizing Afghanistan and the withdrawal of the USA. The most important concern of Russia is the spread of violence based in Afghanistan and the increase in attacks of terrorist organizations in the region.

The main concerns of Turkey are the transformation of Afghanistan into a terrorist hotspot, the destabilization of Central and South Asia, and

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

drug trafficking. In order to solve these problems, it opposed the isolation of Afghanistan in the region and tried to include it in various projects. Turkey has supported the peace process to ensure peace and stability in Afghanistan.

Mehmet Seyfettin EROL
Emrah KAYA

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ*

F-35 Program and the Future of the Turkish Air Force

Uğur ERMIŞ**

Öz

F-35 Müşterek Taarruz Uçağı, günümüz hava muharebesinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ABD'nin öncülüğünde 9 devletin ortaklaşa ürettiğı, bugüne kadar yapılmış en büyük askeri havacılık programlarından biridir. Ortaya çıkan 5. nesil uçak; ağ merkezli muharebe altyapısı, radarlara karşı düşük kesit alanı ile düşük görünürlük, gelişmiş radar ve algılama sistemleriyle kendisinden önce gelen 4. nesil savaş uçaklarından ayrılmaktadır. Türk Hava Kuvvetleri'nde (THK) F-35 uçağının edinilmesiyle, F-4E 2020 uçaklarının envanterden çıkarılması ve 5. nesil savaş uçağı kullanan kuvvetler arasına girilmesi planlanmıştır. Fakat S-400 hava savunma sistemi tedariki sonrasında Türkiye, söz konusu projeden çıkarılmıştır. Bu durum, THK'nın önümüzdeki 20 yıllık süreçte planlanmayan zorluklarla karşılaşmasına neden olacaktır.

Anahtar Kelimeler: F-35, F-16, Beşinci Nesil, THK, Ağ Merkezli Muharebe.

Abstract

F-35 JSF was developed by nine countries to meet the needs of today's air combat. The fifth-generation F-35 aircraft is distinguished from its predecessor fourth-generation combat aircraft with its network-based combat infrastructure, low visibility, advanced radar, and detection systems. With the acquisition of the F-35 aircraft in the Turkish Air Force, it was planned to remove the F-4E-2020 plane from the inventory and become one of the forces using 5th generation fighter aircraft. However, after the supply of S-400 air defense systems to Turkey, it was excluded from the project. This situation will cause TuAF to encounter unplanned difficulties in the next 20 years.

Keywords: F-35, F-16, 5th Generation, TuAF, Network Centric Warfare.

* **Makale Geliş Tarihi:** 2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 2021

** Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ugurermis@outlook.com. ORCID: 0000-0002-3448-4213.

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrasında başlayan F-35 programının temelleri, 1970'li yıllarda üretilen 4. nesil uçakların ihtiyaçları karşılayamaması üzerine 1980'li yıllarda farklı adlarla başlatılan yeni nesil savaş uçağı geliştirme projelerine dayanmaktadır. 1990'lı senelerde F-35 uçağının JAST programıyla teknolojik kapasitesi belirlenirken geçmiş programlarda elde edilen gelişmeler de programa dolaylı yollarla veya doğrudan entegre edilmiştir.

F-35 programıyla asıl hedeflenen, geleceğin muharebe sahasına uygun, farklı kuvvetlerin farklı ihtiyaçlarını tek uçakta birleştiren, ağ merkezli muharebe içerisinde yer alabilecek bir uçağın geliştirilmesidir. 2000'li yıllara doğru Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyelerinin bir kısmının oluşturduğu konsorsiyum altında üretilen uçak, günümüzde seri üretime geçmiş ve alıcı/program üyesi devletlerin envanterlerine girişi başlamıştır.

Bu makale iki ana bölümden oluşmaktadır. F-35 uçağının hava muharebesinde nerede konumlandığının anlaşılması için öncelikle ABD'nin yeni nesil uçak arayışları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ardından başarısızlığa uğrayan projeler sonrasında F-35 programının öncülü JAST ve F-35 uçağının geliştirilmesi süreci üzerinde durulmuştur. Bu aşamada uçağı, kendinden önce gelen uçaklardan ayıran teknolojik özellikler bir sosyal bilim makalesinin elverdiği ölçüde ortaya konulmaya çalışılmıştır. F-35'in üretime başlaması süreci sonrasında tartışmalara neden olan maliyet, üretim adetleri ve uçağın güncel askeri kapasitesi üzerinde durulmuştur.

Bu noktada F-35 uçağının hâlihazırda ABD envanterinde bulunan uçaklarla mali olarak karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma yüklenici Lockheed Martin ve altyüklenici şirketlerin halka açık olarak paylaştığı

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

teknik özellikler ve veriler üzerinden hazırlanmış olup; ikincil akademik kaynaklar yerine doğrudan bu verilerin kullanıldığı web sayfalarından yararlanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması sonrasında THK'nın savaş uçağı filosunun mevcut durumu ve geleceğı ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle THK'nın envanterinde ana vurucu güç olan F-16'ların mevcut fiziki ve teknolojik kapasitesinin anlaşılabilmesi için üretildiğı günden bugüne teknolojik gelişimleri ortaya konulmuştur.

Ardından THK envanterindeki uçakların, F-16'ların gelişimi içerisinde nerede konumlandığı, gerçekleştirilen modernizasyonlar sonrası hangi yeteneklere sahip olduğu ve fiziki kullanım ömürleri incelenmiştir. THK'nın mevcut durumundan sonra Türkiye'nin çıkar alanlarında tarihsel ve/veya güncel rekabet ettiği devletlerle kapasitesi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Son olarak THK'nın mevcut ve olası tehditler karşısında gelecek ihtiyaçları tartışılmıştır.

ABD'NİN YENİ NESİL SAVAŞ UÇAĞI İHTİYACI VE F-35 PROGRAMINA GİDEN SÜREÇ

II. Dünya Savaşı'ndan günümüze savaş uçaklarının hızla gelişmesi, uçakların kazandıkları teknolojik özellikler üzerinden farklı nesillere bölünerek tanımlanmaları ihtiyacını doğurmuştur. Bu konuda literatürde farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. F-35'in nerede konumlandığının anlaşılması için bu sınıflandırma bir zemin oluşturmaktadır. Örneğın Avusturalya Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağılı Hava Gücü Geliştirme Merkezi Bülteni'nde 2012 senesinde yapılan sınıflandırmaya göre:¹

1 "Five Generations of Jet Fighter Aircraft", *Pathfinder Air Power Development Center Bulletin*, <http://airpower.airforce.gov.au/APDC/media/PDF-Files/Pathfinder/PF170-Five-Generations-of-Jet-Fighter-Aircraft.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

1. Nesil: 1940'lı yıllardan 1950'li senelerin ortasına kadarki uçaklardır. Bu uçaklar radarsız, basit aviyonik sistemlere sahiplerdir. Ses altı hızlarda uçmaktadırlar. Makineli topla teçhizatlandırılmışlardır. Kendilerini koruma kapasitesinden yoksundurlar. Güdümsüz mühimmat kullanırlar. Artyakıcı olarak bilinen jet uçaklarında hızlandırmayı sağlayan teknolojik kapasiteye sahip değillerdir. Bu nesil uçaklara Amerikan F-86, Sovyet Mig-15 ve Mig-17 uçakları örnek verilebilir.

2. Nesil: Bu uçaklar, 1950'li yılların ortasından 1960'lı senelerin ortasına kadar geçen sürede üretime girmişlerdir. Bu uçaklarda hava-hava radarları bulunmaktadır. Yarı aktif güdümlü ve kızılötesi güdümlü füzeleri kullanma kapasiteleri vardır. Aerodinamik ve motor teknolojisinde yaşanan gelişmelerle bu uçaklar, ses üstü hızlara çıkma kapasitesine sahiptirler. 2. nesil uçaklara Amerikan F-104, F-5 ve Sovyet Mig-19, Mig-21 örnektir.

3. Nesil: Bu uçaklar, 1960'lı yılların başından 1970 senesine kadar üretilmeye başlamıştır. 3. nesil uçaklar birbirlerini görmeden muharebe kapasitesine erişen ilk uçaklardır. Uçak teknolojisinde yaşanan doppler radarı, yarı aktif radyo frekansı (RF) güdümlü füzeleri gibi gelişmelerle uçaklar görmeden savaşma kabiliyeti kazanmıştır. Bu uçaklara Fransız Mirage-III, Amerikan F-4 ve Sovyet Mig-23 örnek verilebilir.

4. Nesil: 1970'li yıllardan 1980 senesinin sonuna kadar üretimine başlanan bu uçaklar, modern orduların envanterlerinde en fazla bulunan uçaklardır. Analog sistemden "fly-by-wire" denilen dijital sisteme geçiş bu dönemde gerçekleşmiştir. Dijital dönüşümle birlikte artık uçakların uçuşuna ait ana görevleri kısıtlı bir yapay zeka bilgisayarı gerçekleştirirken; pilot, uçağı uçuran kişiden uçuşunu yöneten kişiye dönüşmüştür.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Bu uçakların hava üstünlüğü ya da yer taarruz misyonları üretilme amaçlarında olmakla birlikte uçaklar teknolojik kapasiteleriyle misyonlarını değiştirebilmektedir.4. nesil uçaklara Fransız Mirage-2000, Amerikan F-16, F-15, F/A-18 ve Rus Mig-29, Su-27 örnektir.²

4,5. Nesil: 5. nesil uçak geliştirmenin yüksek maliyetlerinin fark edilmesi üzerine yeni teknolojilerin 4. nesil uçaklara uygulanmasıyla ara çözüm olarak 4,5. nesil ortaya çıkmıştır. Bu teknolojilerin başında kısmen radar kesit alanını düşüren tasarım değişiklikleri ve radar sinyallerini emen dış yüzey kaplamaları, aktif faz dizinli radar (AESA), uçağın motor gücünü yönlendiren sistemler gelmektedir. F-16 Blok 60 ve sonrası, F-15SE, F/A-18 E/F gibi modernize edilen 4. nesil uçaklar 4,5. nesil olabileceği gibi geçmişte bulunmayan Avrupa konsorsiyumu üretimi Eurofighter Typhoon, İsveç Saab Gripen, Fransız Dassault Rafale uçakları da bu 4,5 nesil kabul edilmektedir.

5. Nesil: 2005'te envantere giren F-22 uçağıyla başlayan 5. neslin dünyada örnekleri sayılıdır. Süper güç kabul edilen devletlerin ürettiği uçaklar ya sadece kendi envanterlerinde bulunmakta ya da sınırlı sayıdaki müttefiklerine verilmesine izin vermektedirler. Amerikan F-22 ve F-35 uçakları dışında operasyonel kabiliyete sahip 5. nesil uçak olmamakla birlikte Rus Su-57 ve Çin J-20 uçaklarının da kısa süre sonra operasyonel

² Airforce Magazine dergisinde 2009 yılında John A. Tirpak, benzer bir sınıflandırmaya gitmiştir. Fakat 4. nesil uçaklar Hava Gücü Geliştirme Merkezi'nden yapılan yayının aksine, kendi içerisinde 4. nesil, 4+ ve 4++ olarak üçe ayrılmıştır. Tirpak'a göre 4. neslin özellikleri pulse-doppler radar, yüksek manevra ve look down/shot down olarak adlandırılan uçağın kendisinden düşük irtifada bulunan uçakları vurabilme kapasitesidir. 4+ neslinde ise çeviklik, azaltılmış radar imzası ve sensör füzyonu temel yeteneklerdir. 4++ olarak adlandırılan grupta bulunan uçaklarda kazanılan kabiliyetler ise AESA radarı, sürekli ses üstü hızda uçuş yeteneği, 4+ uçaklardan daha düşük radar imzası ve kısıtlı da olsa radar kesit alanının düşüklüğüdür. Tirpak, 4. Nesil uçaklara Fransız Mirage-2000, Amerikan F-16, F-15 ve Rus Mig-29'u örnek vermektedir. 4+ olarak adlandırılan uçaklara ise Avrupa konsorsiyumu üretimi Eurofighter Typhoon, Fransız Dassault Rafale, Amerikan F/A-18 E/F örnek gösterilebilir. 4++ grubunda ise Rus Su-35 ve Amerikan F-15SE bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. John A. Tirpak, "The Sixth Generation Fighter", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/article/1009fighter/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

olması beklenmektedir. Bu uçaklar, kendinden önceki nesil uçaklardan büyük bir teknolojik farkla ayrılmaktadır. Bu teknolojiler arasında çok düşük radar kesit alanları sağlayan dizayn özellikleri, ağ merkezli savaş altyapısı, çok gelişmiş çevresel farkındalık, ufuk ötesi savaş altyapısı gibi sistemler bulunmaktadır. Örneğin F-35 uçaklarında yedi milyon satır bilgisayar kodu bulunmaktadır ve tehdit tanımlanmasında bir 4. nesil uçaktan yüz kat fazla parametre kullanmaktadır.

Air Force Magazine'e göre, 4. nesil F-16'nın radar kesit alanı $4m^2$ 'yken; F-35'in radar kesit alanı $0.005m^2$ 'dir. Radar kesit alanı $0.01m^2$ olan güvercinden bile daha az radarda görünen F-35 gibi 5. nesil uçaklara sahip devletler, büyük hava üstünlükleri kazanmaktadır.³

1960'lı yılların ikinci yarısından 1970'li senelerin sonuna kadar ABD Ordusu'nun farklı birimlerinde F-14, F-15, F-16, F-18 gibi 4. nesil savaş uçakları farklı misyonlarla envantere girmiştir. 1980'li yıllarda ise ABD Ordusu'nun farklı birimleri tarafından 4. nesil savaş uçaklarının yerine envantere girecek uçaklar için programlar başlatılmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu programlar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

³ Tobias Naegele vd., "The B-2 at 30: Improving with Age", *Air Force Magazine*, 102(6), 2019, s. 32.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Tablo 1: ABD'nin Başarısız Yeni Uçak Geliştirme Programları

Program adı	Özellikler	Başarısızlık Nedeni
The US Navy Advanced Tactical Aircraft (ATA) (1983-1991) ⁴	Uzun menzil Düşük görünürlük Yüksek silah kapasitesi	Yüksek maliyetler Teknik problemler Geliştirme takviminde yaşanan gecikmeler
Advanced Short Take-Off/Vertical Landing (ASTOVL)(1987-1991) ⁵	Kısa mesafeden kalkış Dikey iniş	Yeterli teknolojiye sahip olunmaması
STOVL Strike Fighter (1987-1994) ⁶	Düşük görünürlük Kısa mesafede kalkış	Birikim F-35 programına aktarılmıştır
Naval Advanced Tactical Fighter (NATF) (1988-1991) ⁷	F-22'nin deniz şartlarına uyarlanması	İhtiyaç duyulan uçak sayısının azlığı Birim maliyetin yüksekliği
Multi-Role Fighter (MRF) (1991-1994) ⁸	Düşük maliyetli Tek kişilik Tek motorlu Çok maksatlı	Soğuk Savaş sonrası süreçte ihtiyaçlarda yaşanan kritik azalma
Advanced-Attack/Advanced/Fighter-Attack (A-X/A/F-X) (1991-2006) ⁹	Düşük görünürlük İki motorlu İki kişilik Her hava şartında hareket kapasitesi Uçak gemisinden kullanılabilir	Donanma ve Hava Kuvvetleri arasındaki talep farklılıkları ABD Kongresinin rekabetçi yaklaşım talep etmesi

4 Norman Polmar, "The Avenger That Couldn't Avenge", *Naval History Magazine*, 32(1), <https://www.usni.org/magazines/naval-history-magazine/2018/february>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

5 "Short Takeoff-Vertical Landing", *Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA)*, <https://www.darpa.mil/about-us/timeline/affordable-short-takeoff-vertical-landing>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

6 "STOVL Strike Fighter (SSF) 1987-1994", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/ssf.htm>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

7 "Naval Advanced Tactical Fighter (NATF) 1988-1991", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/natf.htm>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

8 "Multi-Role Fighter (MRF) 1990-1993", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/mrf.htm>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

9 "Advanced-Attack/Advanced/Fighter-Attack (A-X / A/F-X) 1992-1993", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/a-x.htm>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

UÇAĞIN GELİŞTİRİLMESİ

F-35 programının başlangıcını Joint Advanced Strike Technology (JAST) olarak bilinen girişim oluşturmuştur. Girişimin amacı, yeni savaş uçağı geliştirilmesi değil; yeni nesil savaş uçağı için gereken teknolojinin geliştirilmesidir. JAST ve ASTOVL programının takvimsel uyuşması üzerine 1994 senesinde ASTOVL'dan elde edilen birikimin JAST'a iletilmesine karar verilmiştir. 1994 yılının sonunda birçok şirkete 5. nesil için ihtiyaç duyulan teknolojileri geliştirme görevi verilmiştir.¹⁰

ABD Savunma Bakanlığı öncülüğünde 1994-1996 arasında ilerleyen program, 1997 senesinde Lockheed Martin ve Boeing'in konsept tasarım için seçilmesiyle sonraki aşamaya geçmiştir. Bu aşamadan sonra JAST, JSF programına dönüşmüş ve 2000 yılında yapılan ilk uçuşa kadar uçakların görevlerinin tanımlanması ve ön-prototiplerin geliştirilmesi süreci başlamıştır. Boeing firmasının X-32 ve Lockheed Martin firmasının X-35 prototiplerinin ilk uçuşlarından sonra, Savunma Bakanlığı tarafından Lockheed Martin firması başarılı bulunmuştur.¹¹

2001 yılında Northrop Grumman ve BAE System altyüklenici seçilerek Lockheed Martin'e 10 yıl sürecek sistem geliştirme ve prototip üretme görevi verilmiştir. 2006 senesinde A versiyonu olan ilk prototip hangardan çıkmıştır. 2001 yılında Lockheed Martin'in seçilmesinden prototipin hangardan çıktığı 2006 senesine kadar olan süreçte, ABD öncülüğünde F-35'in geliştirilmesi, üretilmesi ve satılmasından pay sahibi dokuz devletin oluşturduğu konsorsiyum (ABD, Birleşik Krallık, İtalya, Hollanda, Türkiye, Kanada, Avusturalya, Norveç, Danimarka) kurulmuştur.

10 "Joint Advanced Strike Technology (JAST)", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/jast.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

11 "History", *The F35 Lightning II*, http://www.jsf.mil/history/his_jsf.htm, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Konsorsiyum, uçağın geliştirilmesine sundukları katkı ve kapasiteleri nispetinde üretimden pay sahibi kabul edilmişlerdir. Ana üreticisi ve en büyük müşteri ABD sınıflandırmanın dışında tutulmuştur. Programa birinci seviye ortak olan tek devlet uçağın geliştirme maliyetine 2,5 milyar doların harcayan Birleşik Krallık'tır. İkinci seviye ortak İtalya programa 1 milyar, Hollanda ise 800 milyon dolar katkıda bulunmuştur. Üçüncü seviye ortak olan Türkiye 195 milyon, Kanada 160 milyon, Avustralya 144 milyon, Norveç 122 milyon, Danimarka 110 milyon dolar ödemiştir. İsrail ve Singapur ise uçağın olası müşterisi olarak kendilerini deklare etmiş ve ABD tarafından güvenilir devlet statüsünde oldukları için ihraç müşterisi olarak kabul edilmiştir. Uçağın geliştirme maliyeti, 2004 senesine ait Amerikan resmi raporlarına göre 40,5 milyar dolardır.¹²

UÇAĞIN TEKNOLOJİK KABİLİYETLERİ

Verilen ayrıntılardan da anlaşılacağı üzere F-35 mevcut teknolojilerle geliştirilen yeni savaş uçağından öte 5. nesil uçağıın üretilmesi amacıyla geliştirilen yeni teknolojilerin sonucudur. Bu nedenle F-35'te birçok yeni kabiliyet bulunmaktadır. Kabiliyetlerin tümünün ele alınması, çalışmayı amacı dışına çıkaracağı için 5. nesil özelliklerini sağlayan üç ana teknoloji üzerinde durulacaktır. Bu üç ana teknoloji; sensör füzyonu, ağ merkezli muharebe ve düşük radar kesit alanıdır.

F-35'in elektro-optik hedefleme sistemleri 4. nesil uçaklarda, uçağıa takılan harici yapıların aksine birden fazla sensörün füzyonu halinde uçağıın dâhili bir parçası olarak bulunmaktadır. AN/AAQ 37 dağınık optik açıklıklı kamera sistemi uçağıın farklı noktalarına lazer uyarı sistemi, kamera, gece görüş sistemi ve diğer sensörlerin yerleştirilmesiyle uçağı bir

¹² "Joint Strike Fighter Acquisition Observations On The Supplier Base", *United States General Accounting Office*, <https://www.gao.gov/new.items/d04554.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021), s. 3.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

küre gibi içine alan tarama alanı oluşmaktadır. Sistem pilotlara durumsal farkındalık, füze uyarısı, hava aracı uyarısı, gündüz/gece pilot görüşü ve ateş kontrol kabiliyeti için uçak çevresinde benzersiz bir koruma alanı sağlamaktadır.¹³ Dâhili olarak bulunan elektro optik hedefleme sistemi; uzun mesafeli algılama ve yer hedeflerine karşı hassas hedeflemenin yanı sıra havadan-havaya tehditlerin uzun mesafeli tespitini de sağlamaktadır.

Mevcut sistem F-35 için yetersiz bulunmuştur. F-35 Blok 4 üretimine daha gelişmiş bir elektro optik hedefleme sisteminin yetiştirilmesi planlanmaktadır.¹⁴ AN/AAQ 37 dağınık optik açıklıklı kamera sistemiyle beraber uçağın en önemli algılayıcılarından diğeri de aynı firma tarafından geliştirilen AN/APG 81 AESA radarıdır. AESA radarı ise F-35 uçaklarının durumsal farkındalığını arttırırken; çok daha uzun mesafelerden hava ve yer hedeflerine angajman sağlamaktadır.¹⁵

F-35'i kendinden önceki uçaklardan ayıran bir diğeri önemli unsur da tasarlandığı andan itibaren F-35'in aynı zamanda komuta-kontrol kapasitesine sahip, kendisinin oluşturduğu veriden çok daha fazlasına erişebilen bir uçan karargâh olmasıdır. Bu durum, F-35'in görüş alanı içindeki ve dışındaki bilgi kaynaklarına ulaşmasını ve ürettiği veriyi de eşzamanlı olarak aktarmasını gerektirmektedir. Bu nedenle F-35 üstlendiği görev boyunca görüş hattı dışındaki iletişime entegre olmak için uydu bağlantı sistemine ve kendisiyle beraber görev yapan diğeri uçaklarla veri paylaşmasını sağlayacak taktik veri bağlantılarına sahiptir. F-35'in ağ merkezli muharebe yaklaşımında kendisini merkeze koyan yapısı, aynı zamanda F-35 sahibi olacak ülkeler için ABD'ye karşı veri gizliliğini zorlaştırmaktadır. ABD, F-35 programı ortakları ve NATO müttefiklerinin

13 "AN/AAQ-37 Distributed Aperture System (DAS) for the F-35", *Northrop Grumman*, <https://www.northropgrumman.com/what-we-do/air/an-aaq-37-distributed-aperture-system-das-for-the-f-35/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

14 "F-35 Lightning II Electro-Optical Targeting System (EOTS)", *Lockheed Martin*, <https://www.lockheedmartin.com/en-us/products/f-35-lightning-ii-eots.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

15 "AN/APG-81 AESA Radar", *Northrop Grumman*, <https://www.northropgrumman.com/Capabilities/ANAPG81AESARadar/Pages/default.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

bir bütün olarak birbirlerine bağlandığı ağ merkezli muharebe yaklaşımını bu programla sağlamak istese de aynı zamanda bu durum, müttefik ülkelerin gerçekleşecek bağımlılıktan dolayı bağımsız karar almalarını ve uygulamalarını zorlaştıracaktır. Operasyonel kullanımı arttıkça birlikte çalışabilirlik şeklinde adlandırılan bu sistemin zafiyet doğuracağı ve tartışmalara yol açacağı aşikârdır.¹⁶

F-35 ile ilgili en az bilginin halka açık olarak paylaşıldığı özellik, uçağın radarlara yakalanmama kapasitesidir. F-35'ler de uçan tüm cisimler gibi radarlar tarafından algılanmaktadır. Fakat radarlara çok daha geç yakalanması için tasarım ve farklı teknolojilerle uçağın radar kesit alanı düşürülmüştür.

Söz konusu durum, varsayımsal olarak F-35 uçağının düşman radarının algılanma mesafesine girmeden görevini yapmasını ve karşı önlem alınmadan bu durumu bertaraf etmesini sağlamaktadır. F-35'in bahsedilen gizlilik modunda uçabilmesi için dış silah istasyonları devre dışı bırakılmakta, gövde içinde sınırlı silah yüküyle harekât icra etmesi gerekmektedir.¹⁷

F-35'ler kendilerine yönelik spesifik tehdit olmayan durumlarda sivil hava trafiğinde tespit edilebilmek ve radarların gizlilik haliyle ilgili veri toplayabilmesini engellemek amacıyla Luneberg reflektörleri olarak bilinen uçağa takıp çıkarılabilen çıkıntılarla radar izlerini büyütmektedir.¹⁸ ABD dışındaki diğer kullanıcı devletler tarafından radar reflektörlerinin sökülmesi ve uçağın düşük görünürlük modunda uçurulmasının ise hangi şartlara tabi olduğu belirsizliğini korumaktadır.

¹⁶ "Interoperability: An Airpower Force Multiplier", *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/capabilities/interoperability>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

¹⁷ "Stealth Capabilities: Virtually Undetectable", *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/capabilities/stealth>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

¹⁸ David Cenciotti, "U.S. Air Force's F-35A Jets With Radar Reflectors And External AIM-9X Missiles Carry Out First Airstrikes In Iraq", *The Avionist*, <https://theavionist.com/2019/04/30/u-s-air-forces-f-35a-jets-with-radar-reflectors-and-external-aim-9x-missiles-carry-out-first-airstrikes-in-iraq/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

F-35'i tartışmalı hale getiren yeni teknolojilerden en önemlisi otonom lojistik altyapısıdır. Otonom lojistik sistemi; mevcut performansı, operasyonel parametreleri, diyagnostikleri (teşhis/tanı), mevcut konfigürasyonu, zamanlanmış güncellemeleri ve bakımı, prognostikleri (öngörü) izleyen ve bunu servis faaliyetleri için birleştiren kesintisiz ve yerleşik bir çevrimiçi sistemdir.

Temelde bu sistem, uçağı desteklemek ve faaliyet durumunun sürekliliğini sağlamak için perde arkası izleme, bakım ve prognostik izleme yapmakta; bu konuda elde ettiği bilgileri F-35 uçaklarının ABD yönetiminde olan ve dünya çapında kurulumu yapılan lojistik izleme merkezlerine göndermektedir.¹⁹ Uçaktan merkezlere yapılan bilgi akışının içeriğinin ilk defa Norveç Hava Kuvvetleri tarafından tespiti uçakla ilgili ABD'ye bağımlılık tartışmalarının başlamasına neden olmuştur.²⁰

F-35 uçakları, yukarıda ele alınan teknolojileri kapsayacak şekilde ABD Ordusu'nun farklı birimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için üç versiyonda geliştirilmiştir. Uçakların ABD ve program üyesi devletler tarafından en çok talep edileni F-35A versiyonudur.

F-35A versiyonu, ABD Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiş olup; karada konuşlu harp etmek için dizayn edilmiştir.²¹ F-35B versiyonu ise A'dan farklı olarak kısa mesafeli kalkış ve dikey iniş kabiliyetine sahip olan dünyada seri üretim hattına sahip tek uçaktır. Bu versiyonun geliştirilmesindeki amaç, eksik donanıma sahip havalimanlarının, uçak gemisi dışında uçak barındırma kapasitesine sahip Landing Platform/Dock-Havuzlu Çıkarma Gemisi (LPD) ve Landing

19 "Autonomic Logistics Information System (ALIS)", *Lockheed Martin*, <https://www.lockheedmartin.com/en-us/products/autonomic-logistics-information-system-alis.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

20 Jaime Seidel, "Spy' F-35s Send Sensitive Norwegian Military Data Back to Lockheed Martin in the United States", *News.com*, <https://www.news.com.au/technology/online/security/spy-f35s-send-sensitive-norwegian-military-data-back-to-lockheed-martin-in-the-united-states/news-story/12b4fafce6b579448cc8416518063d1f>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

21 "Conventional Takeoff and Landing Variant F-35A Lightning II", *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/variants/f35a>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Helicopter Dock (LHD) tipi gemilerin, savaşa yakın cephe hatlarındaki yarı-hazır pistlerin de kullanılmasıdır. F-35B, ABD Deniz Piyade Kuvvetleri'nin ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiştir.²² F-35C ise boyut ve kapasite olarak versiyonlar içinde en büyük olanıdır. C versiyonu uçak gemilerinde kullanılmak üzere deniz şartlarına ve uçak gemisinden fırlatılmaya dayanıklı olarak geliştirilmiştir. Deniz kuvvetlerinin harekât çapının büyüklüğü ve uçak gemisinden kalkmayı kolaylaştırmak amacıyla, uçak diğer versiyonlardan daha geniş kanat alanına sahip olacak şekilde dizayn edilmiş, daha fazla yakıt taşıma ve dolayısıyla daha fazla menzile sahiptir.²³ Her üç versiyon maliyetleri düşürmek ve lojistik esneklik sağlamak amacıyla yüksek oranda ortak altyapılar ve sistemler kullanılmaktadır.

SERİ ÜRETİME GEÇİŞ, KAPASİTE TARTIŞMALARI VE MALİYETLER

F-35'in seri üretime geçiş süreci ve maliyetleri de savaş uçaklarının birim fiyatlarının ve kullanım ömürleri boyunca diğer giderlerinin büyüklüğü düşünüldüğünde oldukça önemlidir. Özellikle uçağın planlanan geliştirme maliyeti ile gerçekleşen maliyeti arasındaki fark, uçağı oldukça tartışmalı hale getirmektedir. F-35'in ilk geliştirme maliyeti 38 milyar dolar olarak planlanmışken 2018 yılında gerçekleşen geliştirme maliyeti 56 milyar doların üzerine çıkmıştır.²⁴ Uçağın birim maliyeti de üretim süreci içerisinde büyük değişiklik göstermiştir.

Geliştirme maliyetinin aksine ilk üretilen uçaklarla üretimi devam eden uçaklar arasında Tablo 3'te görüleceği üzere olumlu yönde mali gelişme

22 "Short Takeoff/Vertical Landing F-35B Lightning II", *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/variants/f35b>, (Erişim Tarihi 01.04.2021).

23 "Carrier Variant F-35C Lightning II", *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/variants/f35c>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

24 Richard Shimooka, "Towards an International Model for Canadian Defence Procurement? An F-35 Case Study", *Conference of Defence Associations Institute*, https://cdainstitute.ca/wp-content/uploads/2012/06/F-35_Case_Study.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

yaşanmıştır. Fakat olumlu yöndeki birim maliyeti gelişimine rağmen F-35'in mali yönü tartışılmaya devam etmektedir. F-35'in maliyetini incelemeden önce ABD tarafından üretilen 4. nesil savaş uçaklarının maliyetlerinin ortaya konulması F-35 maliyetleriyle karşılaştırma için doğru zemin oluşturacaktır:

Tablo 2: ABD'nin 4. Nesil Uçak Maliyetleri

Uçak – Versiyon	Birim Maliyet (Yıl)
F-16 Block 70 (Bahreyn) ²⁵	70 milyon dolar (2018)
F/A 18 E/F (Kuveyt) ²⁶	53,5 milyon dolar (2018)
F-15E (ABD) ²⁷	108.2 milyon dolar (2006)

ABD Hava Kuvvetleri'nin ve donanmasının vurucu gücünü oluşturan yukarıdaki listede gösterilen uçakların maliyeti için dikkate alınması gereken bir diğer unsur da gösterilen fiyatların uçağın üretilen ilk versiyonuna değil; üretiminden günümüze kadar yapılan tüm geliştirmeler sonrası ortaya çıkan en modern ve donanımlı versiyonuna ait olduğudur. Bu uçaklara beşinci nesil uçak geliştirme çalışmaları kapsamında ortaya çıkan birçok teknoloji harici olarak entegre edilmiştir. Bu nedenle son versiyon fiyatları verilen uçaklar, 4. nesil değil; 4,5. nesil olarak kabul edilmektedir.

²⁵ "Bahrain-Weapons to Support F-16 Block 70/F-16V Aircraft Fleet", *Defense Security Cooperation Agency*, www.dsca.mil/major-arms-sales/bahrain-weapons-support-f-16-block-70f-16v-aircraft-fleet, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

²⁶ John Keller, "Boeing Wins \$1.5 Billion Contract to Build 22 F/A-18E/F Combat Aircraft for Kuwait", *Military Aerospace Electronics*, <https://www.militaryaerospace.com/rf-analog/article/16726653/boeing-wins-15-billion-contract-to-build-22-fa18ef-combat-aircraft-for-kuwait>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

²⁷ *Estimating the Real Cost of Modern Fighter Aircraft*, Defense Aerospace Report, <https://www.defense-aerospace.com/dae/articles/communiques/FighterCostFinalJuly06.pdf>, (Erişim Tarihi 01.04.2021), s. 2.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Listedeki uçaklar, ABD Ordusu envanterinde bulunan ve üretim amacı bu uçaklarla birlikte kullanılması olan tüm mühimmatları kullanabilecek durumdadır. F-35 uçağı ele alındığında, uçağın üretilmiş ve envantere alınmış olması kendisine atfedilen tüm kabiliyetleri ve mühimmatları kullanabileceği anlamına gelmemektedir. 2019 yılında üretilen ve teslim edilen F-35 uçakları Block 3F versiyonu olup; standart mühimmatları kullanma kapasitesine sahip olsa da ABD nükleer silahlarını ve özellikle bu uçağa özel Türkiye ve Norveç gibi devletler tarafından geliştirilen seyir füzelerini kullanması mümkün değildir. F-35 uçaklarının hava muharebe kapasitesine ve mühimmat ailesine ilişkin birçok geliştirmenin Blok 4 ve Blok 5 versiyonlarında olması hedeflenmektedir.²⁸

F-35 uçaklarının birim maliyetleri düşük seviyeli ilk üretiminin başladığı 2007 senesinden günümüze ciddi oranda düşmüştür. İlk uçakların 220 milyon doları aşan maliyetleri, günümüzde F-35A uçakları için 80 milyon doların altına düşmüştür. Seri üretime geçilmesiyle maliyetlerin daha da düşmesi beklenmektedir. Aşağıda verilen liste, düşük seviyeli üretimin başladığı 2007 yılından sağlıklı son verinin açıklandığı 2020 senesine kadar üretilen uçakları ve maliyetlerini göstermektedir:

28 Megan Eckstein, "F-35 Software Upgrade Program Will Field Capabilities Sooner, But Delay Purchase of New Fighters", *U.S. Naval Institute News*, <https://news.usni.org/2019/04/11/f-35-software-upgrade-program-will-field-capabilities-sooner-but-delay-purchase-of-new-fighters>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021); John A. Tirpak, "Keeping the F-35 Ahead of the Bad Guys", *Air Force Magazine*, <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/2019/March%202019/Keeping-the-F-35-Ahead-of-the-Bad-Guys.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Tablo 3: F-35 Üretim Maliyetleri

Üretim Yılı	Üretim Adedi	Birim Maliyet
2007 LRIP 1 ²⁹ (Low-Rate Initial Production) (Motor Hariç)	2 F-35A	\$221.2 milyon
2008 LRIP 2 ³⁰ (Motor Hariç)	6 F-35A 6 F-35B	\$161,7 milyon
2008 LRIP 3 (Motor Hariç)	9 F-35A 9 F-35B	\$128.2 milyon
2009 LRIP 4 (Motor Hariç)	11 F-35A 17 F-35B 4 F-35C	F-35A – \$111.6 milyon F-35B – \$109.4 milyon F-35C – \$142.9 milyon
2011 LRIP 5 ³¹ (Motor Hariç)	22 F-35A 3 F-35B 7 F-35C	F-35A – \$105 milyon F-35B – \$113 milyon F-35C – \$125 milyon
2013 LRIP 6 (Motor Hariç)	23 F-35A 6 F-35B 7 F-35C	F-35A – \$103 milyon F-35B – \$109 milyon F-35C – \$120 milyon
2013 LRIP 7 (Motor Hariç)	24 F-35A 7 F-35B 4 F-35C	F-35A – \$98 milyon F-35B – \$104 milyon F-35C – \$116 milyon
2014 LRIP 8 (Motor Hariç)	29 F-35A 10 F-35B 4 F-35C	F-35A – \$95 milyon F-35B – \$102 milyon F-35C – \$116 milyon

29 "F-35 LRIP-4 Costs Detailed", *Military*, <https://www.military.com/dodbuzz/2010/12/17/f-35-lrip-4-costs-detailed>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

30 Stephin Trimble, "F-35 LRIP overrun Value Raised to \$1.15b", *Flight Global*, <https://web.archive.org/web/20110903055724/http://www.flightglobal.com/articles/2011/07/15/359508/f-35-lrip-overrun-value-raised-to-1.15b.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

31 Jeremiah Gertler, "F-35 Joint Strike Fighter Program", *Congressional Research Service*, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/RL30563.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021), s. 16.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

2015 LRIP 9 ³² (Motor Dahil)	41 F-35A 12 F-35B 2 F-35C	F-35A – \$102 milyon F-35B – \$132 milyon F-35C – \$132 milyon
2016 LRIP 10 ³³ (Motor Dahil)	76 F-35A 12 F-35B 2 F-35C	F-35A – \$94,3 milyon F-35B – \$122.4 milyon F-35C – \$121.2 milyon
2017 LRIP 11 ³⁴ (Motor Dahil)	102 F-35A 26 F-35B 14 F-35C	F-35A – \$89.2 milyon F-35B – \$115.5 milyon F-35C – \$107.7 milyon
2018-2020 LRIP 12 LRIP 13 LRIP 14 ³⁵ (Motor Dahil)		(LRIP 12) F-35A – \$82.4 milyon F-35B – \$108.0 milyon F-35C – \$103.1 milyon (LRIP 13) F-35A – \$79.2 milyon F-35B – \$104.8 milyon F-35C – \$98.1 milyon (LRIP 14) F-35A – \$77.9 milyon F-35B – \$101.3 milyon F-35C – \$94.4 milyon

Uğur ERMIŞ

Günümüzde Türkiye'nin de programdan çıkarılmadan önce verdiği siparişin içinde yer alması durumunda, aşağıdaki tabloda siparişleri ayrıntılı olarak ele alınan 15 devlet 3404 adet uçak alım taahhüdü vererek

32 "F-35 Lightning II Program Status and Fast Facts", Lockheed Martin, https://mif35.org/wp-content/uploads/2017/03/F-35-Fast-Facts-Mar_2017-1.pdf, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

33 Aynı yer.

34 Aynı yer.

35 Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

F-35 üretim hatlarının çok uzun süre açık kalmasını ve orta vadede uçak fiyatlarının düşmesini büyük ölçüde garanti altına almışlardır. Programa ilerleyen yıllarda ABD'nin müttefiklik ilişkisi içerisinde bulunduğu diğer devletlerden siparişlerin gelmesi olasıdır. F-35 üstlendiği bu rolle önümüzdeki 50 yıl boyunca ABD ve müttefiklerinin temel çok rollü savaş uçağı olarak varlığını sürdürecektir. F-35 programı haricinde Avrupa ülkelerinden Birleşik Krallık, İsveç ortaklığıyla Tempest adında; Almanya ile Fransa ortaklığı ve İspanya'nın sonradan katılımıyla Future Combat Air System (FCAS) isimli kendi yeni nesil uçaklarını geliştirme çalışmalarına başlamışlardır.³⁶ Tempest'in İngiltere'nin F-22 benzeri hava üstünlüğü uçağı ihtiyacını karşılama hedefi olduğunu değerlendirmek mümkündür. Öte yandan Almanya, Fransa ve İspanya ortaklığı projesinin altında yatan asıl amacın ABD'ye bağımlılık ilişkisi geliştirmeden Avrupa'nın hava gücü ihtiyacını karşılamak olduğu sonucuna varılabilir.

³⁶ Alesdair Sandford, "Europe's next fighter jet: what you need to know", *Euronews*, <https://www.euronews.com/2019/06/18/europe-s-next-fighter-jet-what-you-need-to-know>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Tablo 4: F-35 Sipariş Sayıları

Ülke	Sipariş
ABD	1763 F-35A 693 F-35B/C
Birleşik Krallık	138 F-35B
İtalya	60 F-35A 30 F-35B
Hollanda	46 F-35A
Türkiye ³⁷	100 F-35A
Avusturalya	100 F-35A
Norveç	52 F-35A
Danimarka	27 F-35A
İsrail	50 F-35A ³⁸
Kanada	88 F-35A
Japonya	105 F-35A 42 F-35B
Güney Kore	40 F-35A
Belçika	34 F-35A
Polonya	32 F-35A
Singapur	4 F-35B

Kaynak: "F-35 Lightning II Program Status and Fast Facts", Lockheed Martin, https://www.lockheedmartin.com/content/dam/lockheed-martin/aero/f35/documents/FG21-00000_001%20F35FastFacts6_2021.pdf, (Erişim Tarihi: 21.07.2021).

Savaş uçağı maliyetleri hesaplanırken uçağın başlangıç maliyeti kadar; hatta daha fazla göz önünde bulundurulması gereken diğer maliyet, uçağın işletme ve idame meblağıdır. Uçağın kullanım ömrü bir bütün olarak incelendiğinde, söz konusu maliyetler uçağın edinme

37 Micheal Hernandez, "Trump Says US Will Not Sell Turkey F-35 Fighters", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/en/americas/trump-says-us-will-not-sell-turkey-f-35-fighters/1533502>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

38 Sebastian Roblin, "Israel Might Just Have the Best Version of the F-35", *The National Interest*, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/israel-might-just-have-best-version-f-35-59007>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021), s. 35.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

maliyetini geçmektedir. Uçağın verimli şekilde kullanılmasının tek yolu ise bu maliyetlerin aksatılmadan karşılanması ve uçağın harbe hazır halde tutulmasıdır.

Aksi bir durumda uçağın alınması hiçbir anlam ifade etmemekte uçakların hangardan çıkması bile mümkün olmamaktadır. Günümüzde birçok devlet uçakların harbe hazırlık oranının düşüklüğüyle ilgili problemler yaşanmaktadır.³⁹

Tablo 5: ABD Üretimi Uçakların Saatlik Uçuş Maliyetleri

Uçak	Saatlik Uçuş Maliyeti
F-22A	38,005\$
F-15C	22.233\$
F-15E	17.936\$
F-16C	8.800\$
AV-8B	13.768\$
A-10C	6.454\$
FA-18D	17.232\$
FA-18F	13.166\$
EA-18G	11.487\$

Kaynak: Anne J. McAndrew, Department of Defense, Fiscal Year (FY) 2019 *Department of Defense (DoD) Fixed Wing and Helicopter Reimbursement Rates*, 2008.

Yukarıdaki tabloda ABD menşeli uçaklarının bir saatlik uçuşunun maliyeti verilmiştir. ABD'nin bir başka devlete satışına izin vermediği ve yüksek maliyetinden dolayı kendisine dahi kısıtlı sayıda edindiği F-22'ler 38 bin dolarlık saatlik uçuş maliyeti, F-35 üretilene kadar kendisinden sonra en yüksek saatlik uçuş maliyetine sahip F-15C versiyonundan yaklaşık yüzde yetmiş daha yüksektir. F-35 ise 2021 senesinde açıklanan 36.000 dolarlık uçuş maliyetiyle ABD envanterindeki en yüksek uçuş maliyetine sahip ikinci savaş uçağı olmuştur.

³⁹ Christopher Woody, "Germany Has A 'Massive Problem' That Has Reportedly Knocked Almost All of Its Eurofighter Typhoon Fighter Jets Out of Commission", *Insider*, <https://www.businessinsider.com/german-military-fighters-jets-not-ready-for-combat-2018-5>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

F-35'in ABD savaş uçağı filosunun neredeyse tamamının yerini alması planlanmaktadır. ABD gibi ekonomik olarak gelişmiş bir devlet için bile uçuş maliyetleri problem haline geliyorken; ⁴⁰ Türkiye gibi F-16'lar üzerine hava kuvvetlerini kurmuş bir devlet için bir F-35'i bir saat uçurmakla bir saat boyunca 4 adet F-16 uçurmanın maliyeti eşittir.

THK'NİN MEVCUT DURUMU VE GELECEĞİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Günümüzde THK envanterinde 281 savaş uçağı bulunmaktadır. Bu uçakların yirmisi kapsamlı modernizasyondan geçse de günümüzde yapısal ve teknolojik ömrünün sonuna gelen F-4E Phantom 2020 uçaklarıdır. Geri kalan 261 uçak ise farklı konfigürasyonlara sahip F-16 uçaklarıdır. Bu uçakların 27'si F-16C Blok 30, 162'si F-16C Blok 50, 14'ü F-16C Blok 50+, 8'i F-16D Blok 30, 33'ü F-16D Blok 50, 16'sı F-16D Blok 50+ şeklindedir.⁴¹ Farklı blokların anlaşılabilmesi için F-16'ların üretimi boyunca hangi kabiliyetleri kazandığı anlaşılmalıdır.

F-16'LARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KAZANILAN KABİLİYETLER

F-16'nın geliştirilmesi Vietnam Savaşı sonrasında ABD'nin hava-hava savaş kabiliyetine sahip yeni hafif savaş jetine ihtiyaç duymasıyla başlamıştır. 1972'de başlayan geliştirme çalışmaları sonucunda uçak 1979'da operasyonel hale gelmiştir.

ABD, uçağın üretim programını uluslararası bir konsorsiyumla başlatmıştır. ABD'ye üretimde Belçika, Danimarka, Norveç ve Hollanda

40 John A. Tirpak, "Lockheed, Government Negotiating New 'Skinny' F-35 Sustainment Deal", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/lockheed-government-negotiating-new-skinny-f-35-sustainment-deal/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

41 "Chapter Four: Europe", *The Military Balance*, 119(1), 2019, s. 156.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ortak olarak katılmıştır.⁴² Günümüzde üretimi devam eden F-16'ların gövdesi ve temel havacılık teknolojisi benzerliği dışında üretilen ilk F-16'larla hiçbir teknolojik benzerliği bulunmamaktadır.

İlk üretimden bu yana geçen 40 yıldan fazla sürede uçak defalarca modernizasyon geçirmiş ve yeni kabiliyetler kazanmıştır. Günümüz hava kuvvetleri envanterlerinde bulunan F16'lar, bu modernizasyonlardan farklı oranlarda etkilenmiştir. Bu nedenle neredeyse her hava kuvvetinde farklı kapasitelere sahip F-16'ların olmasının yanında her devletin F-16 filosu da temelde aynı uçağı kullanmasına rağmen farklı düzeyde kuvvet çarpanı özellikleri göstermektedir.

F-16'ların üretimi boyunca uçak üzerinde farklı amaçlar için binlerce değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerin tamamını belirtmek çalışmanın amacına hizmet etmemektedir. Fakat modernizasyonlarda kazanılan kabiliyetlerin en temel olanları aşağıda verilen tabloda kısaca belirtilmiştir.

Her yeni sipariş bütünü, F-16'lar için blok ifadesiyle anılmaktadır. Aynı bloka ek sipariş numarası verilmemesi durumunda yeni blok numarasına geçilmektedir. Her yeni blok aynı zamanda yeni kabiliyetler anlamına gelmektedir. Uçakların blok numaraları ve eklenen farklı kodlar farklı anlamlar içermektedir. F-16'lar tek ya da iki pilotlu olabilmektedir. Blok 20'ye kadar tek pilotlu uçaklar A, çift pilotlu uçaklar B kodu alırken; bu durum, Blok 60'a kadar C ve D, Blok 60 sonrasında ise E ve F kodunu almıştır.

⁴² Francis Crosby, *Modern Fighter Aircraft*, Anness, London 2004, ss. 78-79.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Tablo 6: F-16'ların Tarihsel Gelişimi

Blok 15	İki yeni silah istasyonu Geliştirilmiş radar Veri transfer ünitesi Radar altimetresi F100-PW-220 motor Hava-yer muharebesi kabiliyetleri AGM-119 Penguin, AGM-65 Maverick, AIM-120 AMRAAM atış kabiliyeti
Blok 25	F100-PW-220E Motor AN/APG-68 radarı Gece muharebesi, hassas vuruş kabiliyeti
Blok 30/32	İki farklı motor seçeneği AMG-88A füzesi taşıma kapasitesi Chaff, flare sayısında artış
Blok 40/42	Dijital aviyonik sistem Gece için düşük irtifa hedefleme ve navigasyon podu (LANTIRN) taşıyabilme kapasitesi GBU-10, GBU-12, GBU-24, GBU-15 mühimmatlarını kullanma kapasitesi

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Blok 50/52	F110-GE-129, F100-PW-229 motorları APG-68(VP) radar, ALR-56M radar uyarı sistemi, ALE-47 tehdide uyumlu karşı önlem sistemi ve geliştirilmiş dost-düşman tanıma (IFF) sistemi AGM-84 Harpoon atma kabiliyeti
Blok 50/52+	AN/APG-68(V)9 radarıyla (%33 menzil artışı) AN/APX-113 gelişmiş dost düşman tanıma sistemi (185km kimlik tanımlama menzili) Gövde üstü harici yakıt tankı (CFT) taşıma kabiliyeti
Blok 60	F110-GE-132 motoru AN/APG-80 AESA radarı
Blok 70/72	AN/ APG-83 SABR radarı Yüksek çözünürlüklü merkezi ekran Otomatik yer çarpışma kaçınma sistemi
F-16I	İsrail'in sahip olduğu F-16I'lar Blok 50/52 ve Blok 60'ın İsrail tarafından seçilen bazı özelliklerinin İsrail teknolojisi ile birleştirilmesinin ürünüdür.

Uğur ERMIŞ

Kaynak: Cem Doğut, "The F-16's Evolution from a Lightweight Day Fighter to a Deep Strike Aircraft", *Defence Turkey*, 14(99), 2020, ss. 78-89; Eric Hehs, "History of the F-16 Fighting Falcon", *Code One Magazine*, <http://www.codeonemagazine.com/index.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

Türkiye'nin savaş uçağı filosu farklı konfigürasyonlara ve teknolojik kapasitelere sahip F-16'lardan oluşmaktadır. Bu uçakların fiziki ömrü ve günümüz muharebe sahasındaki teknolojik yeterlilikleri birbirinden ayrı ele alınmalıdır. Fiziki ömür açısından incelenecek olduğunda Türkiye, 1987-2012 arasında 270 adet F-16 tedarik etmiştir. Uçakların hangi konfigürasyonlarının hangi tarihlerde envantere alındığı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

Tablo 7: Türkiye'nin F-16 Tedarik Programı

Tedarik Programı	Uçak Tipi	Sayı	Teslimat Başlangıcı	Teslimat Sonu
Peace Onyx I (Öncel I)	F-16C Blok 30	160	1987	1994
	F-16D Blok 30			
	F-16C Blok 40			
	F-16D Blok 40			
Peace Onyx II (Öncel II)	F-16C Blok 50	60	1996	1999
	F-16D Blok 50	20	1996	1999
Peace Onyx IV (Öncel IV)	F-16C Blok 50+	14	2011	2012
	F-16D Blok 50+	16	2011	2012

Kaynak: "F-16 Peace Onyx", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/tu-f-16.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-16'ların üretiminde belirlenen servis ömrü 8000 uçuş saatidir. Yapılan yarı-ömür modernizasyonu ile ömür, 12000 uçuş saatine çıkarılabilmektedir. Savaş uçaklarının senede ortalama 200 saat uçuşu⁴³ düşünüldüğünde yarı-ömür modernizasyonu geçirmiş bir F-16'nın servis ömrü 60 seneyi bulmaktadır. THK'nın envanterine 1987 senesinde giren ilk F-16'lar yarı ömür modernizasyonuna girmemeleri halinde 40 senelik kullanım ömürleriyle 2027-2028'e kadar; 2012 yılında envantere giren son uçaklar ise 2062-2063'e kadar fiziki olarak kullanıma müsaittir. Envanterdeki F-16'ların envantere giriş sayıları ve yıllarının ortalaması incelendiğindeyse, fiziki açıdan büyük bir kısmının 2035 yılına kadar kullanılabilir halde olacakları görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye, fiziki

43 Albert A. Robbert, *Costs of Flying Units in Air Force Active and Reserve Components*, RAND Corporation, Santa Monica 2013, s. 89.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ömür uzatımı için 2017 senesinde envanterindeki F-16 Blok 30 uçaklarının 35'i "Yapısal İyileştirme Projesi" kapsamında yarı ömür modernizasyonu uygulamaya başlamıştır. Modernizasyonu tamamlanan ve uçuş ömrü 12.000 saate uzatılan ilk uçağın 2020 senesinde kabul işlemini başarıyla gerçekleştirmiştir.⁴⁴

THK envanterinde bulunan F-16'lar için teknolojik iyileştirmelerin en büyüğü ise Peace Onyx III programı kapsamında 2005 yılında başlatılmıştır. ABD'nin kendi uçaklarına uyguladığı Ortak Konfigürasyon Uygulama Programı'yla (CCIP) benzer içeriğe sahip modernizasyon programı hazırlanması sonrasında 2009 yılında seri montaj sözleşmesi imzalanmıştır. Bu kapsamda THK envanterinde bulunan 163 F-16 C/D Blok 30/40/50, Peace Onyx IV programında alınan uçaklarla aynı görev bilgisayarı ve uçuş görev yazılımına yükseltilmiştir. Projeye 163 uçağın hepsi Blok 50+ seviyesi radara ve dost düşman tanıma sistemine kavuşmuştur. Projedeki en önemli kazanımlardan biri de 163 uçağa Link-16 veri bağının eklenmesidir. Bu sayede uçaklar ağ merkezli muharebenin bir parçası olarak farklı birimlerle veri seviyesinde haberleşebilir hale gelmiştir.⁴⁵ Bu dönemde belli bloklara ait F-16'ların kaynak kodları da ABD'den alınmış ve Türkiye'nin günümüzde kullandığı yerli mühimmatlarını geliştirmesinin önü açılmıştır.⁴⁶

THK'nın vurucu gücünü oluşturan F-16'ların mevcut durumuna yukarıdaki veriler ışığında bakıldığında, envanterde bulunan gücün sayısal olarak bölgedeki en büyük güçlerden biri olduğu, 4. nesil savaş uçaklarının teknolojik kapasitesinin zirvesini temsil ettiği ve uzun yıllar görevde kalabilecek fiziki ömre sahip olduğu görülmektedir.

THK'nın görevlerine 1990'lı yıllardan günümüze bakıldığında iki ana

44 "F-16'ların Ömürleri Uzatılıyor", *Savunma Sanayii Başkanlığı*, <https://www.ssb.gov.tr/Website/contentList.aspx?PageID=2612&LangID=1>. (Erişim Tarihi 01 Nisan 2021).

45 Bora Kutluhan, "PO-III Modernizasyon Programı Tamamlandı", *Savunma ve Havacılık*, 2015, 29, ss. 60-66.

46 Doğut, "The F-16's Evolution from a Lightweight Day Fighter to a Deep Strike Aircraft", s. 87.

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

görev altında faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu görevler ortak/yüksek irtifa hava savunma sistemlerinde Türkiye'nin yaşadığı zafiyeti gidermek için hava savunma misyonu icrası ve terörle mücadelede yakın hava desteği görevidir. 2010'lu yıllarda T-129 Atak helikopterleriyle taarruz helikopteri sayısının artması ve TAİ üretimi ANKA, Baykar üretimi Bayraktar TB2 gibi silahlı insansız hava araçlarına sahip olunması, F-16'ların yakın hava desteği görev yükünü büyük ölçüde azalmıştır.

Benzer şekilde Türkiye'nin alçak irtifadan yüksek irtifaya kadar milli olarak geliştirdiği Hisar A+, Hisar O+, SİPER gibi projelerin bir kısmının envantere girmeye başlaması ve Rusya'dan S-400 yüksek irtifa hava savunma sistemi tedariki de F-16'ların hava savunma görev yükünü önümüzdeki yıllarda azaltacaktır.

Öte yandan son on yılda yaşanan iki önemli gelişme ise THK ve özelde F-16'ların yeni misyonlar yüklenmesine neden olmaktadır. Arap Baharı sonrası süreçte bölgemizde yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin izlediği dış politikanın neticesi olarak Türk askeri varlığının bölgede daha geniş bir alanda faaliyet göstermesi, Doğu Akdeniz'de Türk münhasır ekonomik bölgesinin Yunanistan'ın revizyonist tutumuna karşı savunulması, THK'nın daha geniş bir bölgede Türk askeri varlığını ve Türkiye'nin menfaatlerini korumasını gerektirmektedir.

İkinci olarak Türkiye'nin tarihsel ve güncel bölgesel rakipleri olarak görülebilecek Yunanistan, İsrail, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) hava kuvvetlerinin modernizasyon ve yeni tedarik programlarıyla Rusya'nın Suriye ve Libya gibi Türkiye'nin de askeri ve ekonomik menfaatlerinin bulunduğu alanlarda hava gücü bulundurması neticesinde bölgede tehdit olarak algılanan hava gücünün nitelik ve nicelik olarak artması Türkiye için bir endişe kaynağıdır.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yakın zamana kadar Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadaki devletlerin nitelik ve nicelik açısından savaş uçağı filoları incelendiğinde, nitelik olarak en üstün hava kuvvetini İsrail oluştururken; ardından nitelik ve nicelik olarak Türkiye; Türkiye'ye benzer nitelikte olmasına rağmen nicelik olarak daha az uçakla Yunanistan ve onu takip eden Mısır şeklinde bir sıralamadan söz etmek mümkündür. Fakat son beş yılda İsrail kendine özel konfigüre edebileceği F-35I uçaklarıyla nitelik farkını arttırmış, Mısır Su-35 ve Rafale uçaklarıyla 4.5. nesil operatörü haline gelmiştir. Yunanistan da mevcut filosundan 85 uçağın F16 Blok 70 modernizasyonu ile 2022 senesinde 4++ nesil kabiliyetinde operasyonel filolarına kavuşacaktır.

Bölgedeki geleneksel rakiplerin yanı sıra Rusya'nın Suriye'de elde ettiği hava üslerine yerleşmesi ve F-16 Blok 60 versiyonuna sahip BAE'nin Türkiye'nin bölgede genişleyen askeri varlığı nedeniyle yeni rakip haline gelmesiyle Türkiye'nin savaş uçağı filosu niceliksel olarak varlığını sürdürse de teknolojik kabiliyetler açısından gerilemeye başlamıştır.⁴⁷ Bölgede BAE ve Yunanistan'ın F-35 istedikleri beyan ettikleri de düşünüldüğünde, gerilemenin hızlanması olasıdır.⁴⁸

Türkiye'nin S-400 alımı sonrasında F-35 projesinden çıkarılması ve devreye sokulan CAATSA yaptırımları bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye'nin F-35 uçaklarının kullanıcısı haline gelmesi kısa-orta vadede mümkün gözükmemektedir. Geride kalmak istemeyen Türkiye, F-35 uçağı programından çıkarılmasına paralel olarak yerli 5. nesil savaş uçağı Milli Muharip Uçak (MMU) programını başlatmıştır. SSB Başkanı İsmail Demir tarafından MMU projesinde üretilen ilk uçağın hangardan çıkışını 2023, ilk uçuşu 2025-2026'da yapacağı açıklamasını düşündüğünde, operasyonel

47 "Chapter Seven: Middle East and North Africa", *The Military Balance*, 119(1), 2019, s. 374; Arda Mevlütoğlu, "The Future of Turkey's Airpower: The Fifth Generation Challenge", *Insight Turkey*, 22, 2020, s. 152.

48 Anthony Capaccio, "UAE Submits Request to Buy F-35s from U.S. After Israel Deal", *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-25/uae-submits-request-to-buy-f-35s-from-u-s-after-israel-deal>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021); John A. Tirpak, "Greece Wants F-35s So Quickly It's Willing to Accept Used Aircraft", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/greece-wants-f-35s-so-quickly-its-willing-to-accept-used-aircraft/>, (Erişim Tarihi 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

filoların oluşturulmasının 2030'ları bulacağı görülmektedir.⁴⁹ Hâlihazırda dünyada üretilen ve operasyonel hale gelen 5. nesil tek uçağın F-35 olduğu ve geliştirme süresi düşünüldüğünde, havacılık sanayisinde en tecrübeli devletlerin dahi yaşadığı gecikmelerin hiç jet motorlu savaş uçağı üretmemiş Türkiye tarafından yaşanmamasının çok düşük ihtimal olduğu da göz önünde bulundurulursa, THK'nın 2035-2040'lara kadar yerli olarak geliştirilmiş 5. nesil bir uçağı kavuşması oldukça zor görünmektedir.

Bu noktada THK'nın ömrünü dolduran F-4E 2020 uçaklarından yaşanan fiziki kapasite kaybının yerine konulması ve mevcut F-16 filosunun yaşadığı teknolojik kaybın karşılanması için önünde farklı olasılıklar bulunmaktadır. Fakat bu olasılıklardan daha önemli olan Türkiye'nin mevcut konjonktür ve gelecek noktasında neye ihtiyacı olduğunun doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Türkiye'nin son on yılda askeri varlığı kendi sınırlarından doğuda Azerbaycan, güneyde Katar ve Somali, batıda Libya'ya kadar genişlemiştir. Binlerce kilometrelik bu alanda Türkiye, doğrudan askeri üs bulandırmaktan, bölgedeki dost ve müttefik unsurları desteklemeye varan geniş bir görev şemsiyesiyle askerî harekât icra etmektedir.

Söz konusu durum THK'nın tarihsel görevlerinin asli bir değişikliğe neden olmaktadır. THK'nın Ege'de Yunanistan'a karşı menfaatlerin savunulması ve Doğu'da terörle mücadelede yakın hava desteğı görevlerinin yerini Türkiye coğrafyasının birkaç katı olan bu coğrafyalarda Türk askeri varlığının ve çıkarlarının havadan gelebilecek tehditlere karşı korunması görevi almıştır.

Mevcut F-16 varlığı bu noktada iki yönden kabiliyet eksikliği göstermektedir. Birinci ve fiziki olarak değişmesi mümkün olmayan eksiklik, F-16 tasarım sınırlarından ötürü görev yarıçapının kısıtlı olmasıdır. Bu görev yarıçapı uçak altı/üstü harici yakıt tankları ve havadan ikmal

49 Batuhan Yaşar, "Başkan Prof. Dr. İsmail Demir "Kendi Uçağımız Olması Milli Muharip Uçağı Üstün Kılar", *Türkiye Gazetesi*, <https://www.ssb.gov.tr/Website/ContentList.aspx?PageID=2331>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

kabiliyeti ile kısmen giderilse de harici yakıt tankları uçak mühimmat ve savaş kabiliyetini kısıtlamakta havadan ikmal ise daha büyük lojistik planlama ve sınırlı sayıda uçağın aynı anda harekât icra etmesine neden olmaktadır.

İkinci kabiliyet eksiği ise hava üstünlüğünün korunması noktasındadır. F-16'lar tasarımı gereği tek motorlu çok-rollü uçaklardır. Hava üstünlüğü için tasarlanmış çift motorlu 4. nesil ya da 4+. nesil AESA radarlı uçaklara karşı hava üstünlüğü noktasında geride kalmaktadır. Geçmişte uçakların manevra kabiliyetlerinin öne çıktığı it dalaşı tabir edilen hava muharebelerinin yerini günümüzde uçakların birbirlerini görmedikleri algılanmadan algılama, elektronik taarruz/karşı koyma ve görüş ötesi vuruş kabiliyetini içinde barındıran ağ merkezli muharebe almıştır.

Türkiye kendi coğrafyasında F-16 uçaklarının hava üstünlüğünü kabiliyetini Barış Kartalı olarak bilinen Boeing 737 AEW&C havadan erken ihbar ve kontrol uçağıyla desteklenmektedir. Çok uzun mesafeleri tarayabilen, hedef tespit ve teşhisi yapabilen radar taşıyan bu uçaklar, anlık veri alışverişiyle F-16 uçaklarına kendi radarlarının sağlayamadığı bir durumsal farkındalık sağlamaktadır. Fakat havadan erken ihbar ve kontrol uçakları doğaları gereği hava tehditleri olmayan güvenli bölgelerde yani cephe gerisinden görev yapabilmektedir. Bu nedenle mevcut F-16'ların edindiği dolaylı üstünlük; ancak havadan erken ihbar ve kontrol uçaklarının kendisini koruyabildiği güvenli bölge sınırından oluşturabildiği tarama alanının sınırlı kısıtlanmaktadır.

SONUÇ

Veriler ışığında bir bütün olarak bakıldığında, MMU projesinin sonuçlanması ve operasyonel filoların THK envanterine girmesine kadar geçecek sürede, Türkiye'nin askeri ayak izinin bulunduğu çıkar alanlarında varlığını koruyabilmek ve gelecekte olması muhtemel hava karşılaşmalarında üstünlüğü sağlayabilmesi için F-16 uçaklarını AESA radar ve elektronik

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

taarruz/karşı koyma ekipmanlarıyla modernize etmesi büyük bir öneme sahiptir. Fakat bu modernizasyon dahi F-4E 2020 uçaklarının envantere çıkarılmasıyla kaybedilen görev, yarıçapı daha geniş ve görev yükü daha fazla olan savaş uçağı ihtiyacını ortadan kaldırmamaktadır.

Türkiye'nin bu noktada çift motorlu daha fazla görev yükünü daha uzun mesafelere taşıyabilecek bir savaş uçağına ihtiyacı vardır. Envantere alınacak bu tipte bir uçağın ise sadece alınması değil; aynı zamanda envantere bulunan yabancı menşeli ve Türkiye'nin geliştirdiği yerli mühimmatların tamamını kullanabilecek şekilde sertifikaya edilebilmesi uçağın kendisi kadar önem taşımaktadır.

THK'nın Soğuk Savaş'ın başlangıcından beri savaş uçağı filosunun ABD menşeli olduğu düşünüldüğünde, lojistik açıdan bu göreve en uygun uçak yerli mühimmatların sertifikaya edilebilmesi halinde F-15 uçaklarının üretimi devam eden güncel versiyonlarıdır. Bu uçaklar mevcut F-16 filosunun 40 yıl daha kullanılacak ömürleri düşünüldüğünde, ABD'ye yeni bir bağımlılık oluşturmayacak; tersine Türkiye'nin milli savaş uçakları operasyonel hale gelene kadar Avrupa ya da Rusya'dan farklı bir uçağın alınmasıyla oluşacak ikincil bir bağımlılığı engelleyecektir.

THK'nın 5. nesil uçak ihtiyacı ise ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Çalışmada F-35 örneği üzerinden ele alındığı gibi 5. nesil uçaklar modern hava muharebelerinin geleceğini temsil etmektedir. Fakat bu, 3. nesilden 4. nesile ya da 4. nesilden 4.5. nesil uçaklara geçişten farklı bir kırılmayı barındırır. 5. nesil uçaklar için şimdiye kadar savaş uçaklarının ana misyonu olan uçarak fiziki muharebe etme yeteneğini ikinci plana atacak yeni kabiliyetleri temsil etmektedir. Düşük radar kesit alanına sahip olması gibi popüler olan kabiliyetlerinden öte 5. nesil uçaklarının veri tüketenden çok veri üreten uçaklar olması, bu platformları kendisinden önce gelen uçaklardan farklı bir kulvara koymaktadır.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Kendi etrafındaki 4 ve 4+ nesil uçaklarla, insansız hava araçlarıyla, komuta merkeziyle sensor füzyonu vasıtasıyla üretilen veriyi sürekli paylaşabilen asıl amacı kendi silah kapasitesiyle değil sağladığı durumsal farkındalık kaynaklı bilgi üstünlüğüyle harp sahasında bir bütün olarak düşman üzerinde hakimiyet kurulmasını sağlayan 5. nesil uçakların bu anlamda tek başına değil; bir bütünün içinde değerlendirilmesi gerçek anlamda kabiliyetlerinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Söz konusu durum, 5. nesil uçakları tek başına edinmenin ne kadar sınırlı bir kabiliyet olacağını da göstermektedir. Bu uçaklarla birlikte tüm hava unsurları ve birlikte hareket edebilen diğer unsurların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayacak veri bağları olmadan elde edilen bilginin işlenip değerlendirilmesine ilişkin altyapı edinilmeden ve ulusal harp doktrini bir bütün olarak bu doktrin üzerinden kurgulanmadan elde edilen tek kabiliyet radarda düşük görünürlüğe sahip bir hava platformudur.

Bu perspektiften bakıldığında, Türkiye'nin F-35 ya da bir başka kaynaktan temin edilecek 5. nesil uçağa ihtiyaç duyduğu aşikardır. Fakat bu açığın kapatılması için yapılacak tedarikin kaynağı ve miktarı 5. nesil uçakların dizayn amacında bulunan operasyonel konsepti ve Türkiye'nin tehdit algısıyla birlikte ele alınmalıdır. Bölgede 5. nesil uçaklara sahip olsa bile bu uçakları ağ merkezli muharebe içerisinde kullanma kapasitesine sahip iki devlet şu an için İsrail ve Rusya'dır. Yunanistan'ın ise uçağı edinse bile bu kabiliyeti edinmesi belli bir süre gerektirmektedir. Bölgede bulunan diğer devletlerin ise 5. nesil uçak edinse de ağ merkezli muharebe içerisinde uçağı konumlandırabilecek operasyonel altyapı ve birikime sahip olması ancak orta vadede ciddi bir maddi ve insani yatırımla mümkündür.

5. nesil uçakların edinme maliyeti, teknolojik yenilik ve yoğunluğundan ötürü bakım maliyetleri, düşük radar kesit alanı sağlamak amacıyla sınırlı mühimmat taşıma kapasitesi incelendiğinde, Türkiye gibi sınırlı ekonomik gücü olan orta büyüklükte bir devlet için kısa-orta vadede yüksek miktarda 5. nesil uçak tedariki ekonomik ve lojistik açıdan verimli değildir. Bu

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

ölçekte bulunan devletler için 5. nesil savaş uçakları stratejik vuruş kabiliyeti ve envanterinde bulunan 4/4+.nesil uçaklar ve insansız hava araçlarının yeteneklerini zenginleştirerek caydırıcılık alanını oluşturmalıdır. 5. nesil savaş uçakları eski nesillerin aksine düşmanda bulunan beşinci nesil uçaklara karşı hava üstünlüğünü sağlaması hedeflenen birebir denge uçağı değildir. Burada kuvvet çarpanı vasfıyla bütüncül olarak benzer kapasitede sağlanan bir caydırıcılık söz konusudur.

KAYNAKÇA

“Advanced-Attack/Advanced/Fighter-Attack (A-X / A/F-X) 1992-1993”, *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/a-x.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“AN/AAQ-37 Distributed Aperture System (DAS) for the F-35”, *Northrop Grumman*, <https://www.northropgrumman.com/what-we-do/air/an-aaq-37-distributed-aperture-system-das-for-the-f-35/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“AN/APG-81 AESA Radar”, *Northrop Grumman*, <https://www.northropgrumman.com/Capabilities/ANAPG81AESARadar/Pages/default.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Autonomic Logistics Information System (ALIS)”, *Lockheed Martin*, <https://www.lockheedmartin.com/en-us/products/autonomic-logistics-information-system-alis.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Carrier Variant F-35C Lightning II”, *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/variants/f35c>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Chapter Four: Europe”, *The Military Balance*, 119(1), 2019, s. 66-165.

“Chapter Seven: Middle East and North Africa”, *The Military Balance*, 119(1), 2019, s. 320-79.

“Conventional Takeoff and Landing Variant F-35A Lightning II”, *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/variants/f35a>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Estimating the Real Cost of Modern Fighter Aircraft”, *Defense Aerospace Report*, <https://www.defense-aerospace.com/dae/articles/communiques/FighterCostFinalJuly06.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

"F-16 Peace Onyx", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/tu-f-16.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"F-16'Ların Ömürleri Uzatılıyor-SSB", *Savunma Sanayii Başkanlığı*, <https://www.ssb.gov.tr/Website/contentList.aspx?PageID=2612&LangID=1>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"F-35 Lightning II Electro-Optical Targeting System (EOTS)", *Lockheed Martin*, <https://www.lockheedmartin.com/en-us/products/f-35-lightning-ii-eots.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"F-35 Lightning II Program Status and Fast Facts", *Lockheed Martin*, https://www.lockheedmartin.com/content/dam/lockheed-martin/aero/f35/documents/FG21-00000_001%20F35FastFacts6_2021.pdf, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"F-35 LRIP-4 Costs Detailed", *Military*, <https://www.military.com/dodbuzz/2010/12/17/f-35-lrip-4-costs-detailed>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"Five Generations of Jet Fighter Aircraft", *Royal Australian Air Force Pathfinder Air Power Development Center Bulletin*, <http://airpower.airforce.gov.au/APDC/media/PDF-Files/Pathfinder/PF170-Five-Generations-of-Jet-Fighter-Aircraft.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"History", *The F35 Lightning II*, http://www.jsf.mil/history/his_jsf.htm, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"Interoperability: An Airpower Force Multiplier", *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/capabilities/interoperability>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

"Joint Advanced Strike Technology (JAST)", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/jast.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Joint Strike Fighter Acquisition Observations On The Supplier Base”, *United States General Accounting Office*, <https://www.gao.gov/new.items/d04554.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Multi-Role Fighter (MRF) 1990-1993”, *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/mrf.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Naval Advanced Tactical Fighter (NATF) 1988-1991”, *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/natf.htm>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Short Takeoff/Vertical Landing F-35B Lightning II”, *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/variants/f35b>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Short Takeoff-Vertical Landing”, *Defense Advanced Research Projects Agency*, <https://www.darpa.mil/about-us/timeline/affordable-short-takeoff-vertical-landing>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“Stealth Capabilities: Virtually Undetectable”, *Lockheed Martin*, <https://www.f35.com/about/capabilities/stealth>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

“STOVL Strike Fighter (SSF) 1987-1994”, *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/aircraft/ssf.htm>. (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

CAPACCIO, Anthony, “UAE Submits Request to Buy F-35s from U.S. After Israel Deal”, *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-25/uae-submits-request-to-buy-f-35s-from-u-s-after-israel-deal>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

CENCIOTTI David, “U.S. Air Force’s F-35A Jets with Radar Reflectors And External AIM-9X Missiles Carry Out First Airstrikes in Iraq”, *The Avionist*, <https://theaviationist.com/2019/04/30/u-s-air-forces-f-35a-jets-with-radar-reflectors-and-external-aim-9x-missiles-carry-out-first-airstrikes-in-iraq/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

CROSBY Francis, *Modern Fighter Aircraft*, , Anness, London, 2004.

DOĞUT, Cem, "The F-16's Evolution from a Lightweight Day Fighter to a Deep Strike Aircraft", *Defence Turkey*, 2020.

DSCA, "Bahrain – Weapons to Support F-16 Block 70/F-16V Aircraft Fleet", *Defense Security Cooperation Agency*, <https://www.dsca.mil/major-arms-sales/bahrain-weapons-support-f-16-block-70f-16v-aircraft-fleet>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ECKSTEIN, Megan, "F-35 Software Upgrade Program Will Field Capabilities Sooner, But Delay Purchase of New Fighters", *U.S. Naval Institute News*, <https://news.usni.org/2019/04/11/f-35-software-upgrade-program-will-field-capabilities-sooner-but-delay-purchase-of-new-fighters>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

GERTLER, Jeremiah, "F-35 Joint Strike Fighter (JSF) Program", *Congressional Research Service*, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/RL30563.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

HEHS, Eric, "History Of The F-16 Fighting Falcon", *Code One Magazine, Lockheed Martin*, <http://www.codeonemagazine.com/index.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

HERNANDEZ, Micheal, "Trump says US Will Not Sell Turkey F-35 Fighters", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/en/americas/trump-says-us-will-not-sell-turkey-f-35-fighters/1533502>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

KELLER, John, "Boeing Wins \$1.5 Billion Contract to Build 22 F/A-18E/F Combat Aircraft for Kuwait", *Military Aerospace Electronics*, <https://www.militaryaerospace.com/rf-analog/article/16726653/boeing-wins-15-billion-contract-to-build-22-fa18ef-combat-aircraft-for-kuwait>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

KUTLUHAN, Bora, "PO-III Modernizasyon Programı Tamamlandı", *Savunma ve Havacılık*, 29(167) 2015.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

MCANDREW, Anne J., “Fiscal Year (FY) 2019 Department of Defense (DoD) Fixed Wing and Helicopter Reimbursement Rates”, 2008.

MEVLÜTOĞLU, Arda, “The Future of Turkey’s Airpower: The Fifth Generation Challenge”, *Insight Turkey*, 22, 2020, s. 131-159.

NAEGELE, Tobias vd., “The B-2 at 30: Improving with Age”, *Air Force Magazine*, 102(6), 2019, s. 31-35.

POLMAR, Norman, “The Avenger That Couldn’t Avenge”, *Naval History Magazine*, <https://www.usni.org/magazines/naval-history-magazine/2018/february>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

ROBBERT Albert A., *Costs of Flying Units in Air Force Active and Reserve Components*, RAND Corporation, Santa Monica 2013.

ROBLİN, Sebastian, “Israel Might Just Have the Best Version of the F-35”, *The National Interest*, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/israel-might-just-have-best-version-f-35-59007>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

SANDFORD, Alesdair, “Europe’s Next Fighter Jet: What You Need to Know”, *Euronews*, <https://www.euronews.com/2019/06/18/europe-s-next-fighter-jet-what-you-need-to-know>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

SEİDEL, Jaime, “Spy’ F-35s Send Sensitive Norwegian Military Data Back to Lockheed Martin in the United States”, *News.com.ua*, <https://www.news.com.au/technology/online/security/spy-f35s-send-sensitive-norwegian-military-data-back-to-lockheed-martin-in-the-united-states/news-story/12b4fafce6b579448cc8416518063d1f>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

SHIMOOKA, Richard, “Towards an International Model for Canadian Defence Procurement? An F-35 Case Study”, *Conference of Defence Associations Institute*, https://cdainstitute.ca/wp-content/uploads/2012/06/F-35_Case_Study.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

TIRPAK, John A., "Greece Wants F-35s So Quickly It's Willing to Accept Used Aircraft", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/greece-wants-f-35s-so-quickly-its-willing-to-accept-used-aircraft/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

TIRPAK, John A., "Keeping the F-35 Ahead of the Bad Guys", *Air Force Magazine*, <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/2019/March%202019/Keeping-the-F-35-Ahead-of-the-Bad-Guys.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

TIRPAK, John A., "Lockheed, Government Negotiating New 'Skinny' F-35 Sustainment Deal", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/lockheed-government-negotiating-new-skinny-f-35-sustainment-deal/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

TIRPAK, John A., "The Sixth Generation Fighter", *Air Force Magazine*, <https://www.airforcemag.com/article/1009fighter/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

TRİMPLE, Stephin, "F-35 LRIP Overrun Value Raised to \$1.15b", *Flight Global*, <https://web.archive.org/web/20110903055724/http://www.flightglobal.com/articles/2011/07/15/359508/f-35-lrip-overrun-value-raised-to-1.15b.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

WOODY, Christopher, "Germany Has A 'Massive Problem' That Has Reportedly Knocked Almost All of its Eurofighter Typhoon Fighter Jets Out of Commission", *Insider*, <https://www.businessinsider.com/german-military-fighters-jets-not-ready-for-combat-2018-5>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

YAŞAR, Batuhan, "Başkan Prof. Dr. İsmail Demir "Kendi Uçağımız Olması Milli Muharip Uçağı Üstün Kılar", *Türkiye Gazetesi*, <https://www.ssb.gov.tr/Website/ContentList.aspx?PageID=233>, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

STRUCTURED ABSTRACT

The F-35 Joint Strike Fighter program was launched by the USA in order to meet the versatile air combat capacity required by today's air force with a single platform. Development work on new aircraft considered to be the fifth generation of the USA started in the 1980s. Scientific advances from projects that failed for different reasons were transferred to the JAST program, launched in 1994 as the first phase of the F-35 program. The USA made the project multinational in the 2000s with a consortium in nine states. Turkey was also one of the nine countries. By 2020, the F-35 aircraft surpassed the low level of pre-production, and the first operational fleets were launched in the program partner or purchasing states.

Although the F-35 program is referred to as a single aircraft, it consists of three different variations with a maximum level of common parts but developed for quite different functions. The F-35A variation is the most requested of these aircraft by the USA and program member states. Variation A of the F-35 aircraft was developed in line with the needs of the U.S. Air Force and was designed to deploy on land. Unlike the A variant, the F-35B variant is the only aircraft in the world with a mass production line capable of short-range takeoff and vertical landing. The aim of developing this variation is to use airports that do not have full equipment, LPD and LHD type ships capable of hosting aircraft, and semi-ready runways on the front lines near the war.

The F-35B variation was developed in line with the needs of the U.S. Marine Corps. The F-35C variation is the largest among the F-35 variations in size and capacity. Variation C has been developed to resist sea conditions and launch from aircraft carriers for use in U.S. Navy aircraft carriers. The absence of a mass-produced aircraft in the world, significantly similar to the F35B variant, makes the B variant a significant force multiplier. Medium-sized states with an aircraft such as the F35B have access to the capacity of states to use financially sustainable small aircraft carriers.

While Turkey's national military footprint was limited only to its own

F-35 PROGRAMI VE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'NİN GELECEĞİ

territory and Cyprus during the Cold War, this situation changed in the 2000s. Today, Turkey has a national military footprint independent of international peacekeeping missions in countries such as Azerbaijan, Libya, Qatar, and Somalia. This situation requires Turkey to protect its national existence far from its own geography. Turkey needs to provide deterrence in larger geographies with its airpower that has been quantitatively almost constant and qualitatively partially developed in the last 20 years. On the other hand, there is a noticeable qualitative and quantitative increase in almost all air forces in the region, except Iran. This situation jeopardizes the preservation of Turkey's growing military presence in the region, while reducing its deterrence as a whole. Especially after the Arab Spring, the change in Turkey's regional relations is another issue that needs to be taken into account.

In the last 20 years, the United Arab Emirates, which seeks to become a regional power, and Egypt and Israel after the deteriorating relations have been added to Greece, which has traditionally been included in Turkey's threat perception. While Syria and Iraq were rapidly losing power, Russia's takeover of the Syrian airspace made Russia not only an actor surrounding the north of Turkey, but also an actor keeping it under siege from the north and south.

Today, there are 281 warplanes in the TuAF inventory. Although twenty of these aircraft have undergone extensive modernization, they are F-4E Phantom 2020 aircraft that have reached the end of their structural and technological life today. With the acquisition of the F-35 aircraft in the TuAF, it was planned to remove the F-4E 2020 aircraft from the inventory and become one of the forces using 5th generation fighter aircraft. However, after the supply of S-400 air defense systems to Turkey, it was excluded from the project. This situation will cause TuAF to encounter unplanned difficulties in the next 20 years. At this point, TuAF has different possibilities to replace the physical capacity loss experienced by the F-4E 2020 aircraft that have expired and to meet the technological loss experienced by the existing F-16 fleet. However, what is more, important than these possibilities is the correct determination of what Turkey needs in the current conjuncture and future point.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА*

*The role of Interregional Transportation As A Factor of Development in the
New World Order*

Ульвия Филиева-Эркеч**

Аннотация

Китай опередил США как крупнейшего торгового партнера ЕС в 2020 году. Растущая мощь Китая, соответственно, претендует на большее право в рамках международной системы. Продвигается инициатива "Пояс и путь", крупнейший инфраструктурный проект в истории, чтобы повысить эффективность Китая в странах Евразийского региона. В данной статье рассматривается транспортная политика Китая в Евразийском регионе в рамках инициативы "Пояс и путь", важность Зангезурского коридора на линии Центральная Азия - Южный Кавказ - Турция, именуемой "Срединным коридором", а также позиция стран региона и сверхдержав.

Ключевые слова: Инициатива "Пояс и путь", Срединный коридор, Зангезурский коридор, Южный Кавказ, Транспорт.

Abstract

China overtook the US as the EU's largest trading partner in 2020. The growing power of China, accordingly, claims a greater right within the international system. The Belt and Road Initiative (BRI), the largest infrastructure project in history, is being promoted to increase China's efficiency in the countries of the Eurasian region. This article examines China's transport policy in the Eurasian region within the framework of the BRI, the importance of the Zangezur Corridor on the Central Asia-South Caucasus-Turkey line that is also called the "Middle Corridor", and the attitudes of the regional countries and superpowers.

Keywords: Belt and Road Initiative, Middle Corridor, Zangezur Corridor, South Caucasus, Transportation.

* **Дата поступления:** 02.12.2021 – **Дата принятия на публикацию:** 10.12.2021

** Студентка Института социальных наук факультета международных отношений Карабюкского университета по магистерской программе регионоведения (выпускница Аксарайского университета по магистерской программе городской социологии), e-mail: ulviyye86@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9652-1350.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

ВВЕДЕНИЕ

Однополярность международной системы в условиях нового миропорядка с постепенным переходом к новому многополярному и партнерскому формату межгосударственных отношений не состоялась. В результате чего всё большую роль начинают обретать центры незападных сил. Наблюдается ощутимый политический и экономический сдвиг в сторону динамично развивающейся Азии, обладающей значительным потенциалом человеческих и природных ресурсов. Это определяет усиление вектора политики регионализации взаимодействия государств на обширном пространстве Евразии.

Китайская Народная Республика, привлекающая внимание всего мира своим населением и динамичной экономикой и достигшая размеров, которые повлияют на структуру международной системы, благодаря инициативе “Пояс и путь” повышает свою эффективность в мире. Утверждается, что проект, который был начат с целью расширения экономического сотрудничества и международной торговли, основан на геополитических причинах и стремлении к гегемонии.

В настоящее время Китай, имеющий вес в международном балансе сил и способный бросить вызов Америке, сумел создать значительную проекцию власти в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Вместо сдержанной политической стратегии, начатой Дэн Сяопином¹ в начале 1980-х годов и совместимой с атлантической системой, после 2012 года политика китайского лидера Си Цзиньпина по переосмыслению региональной и глобальной политики сыграла активную роль во внешней политике и изменила взгляд Америки

¹ Дэн Сяопин—китайский государственный, политический и партийный деятель. Никогда не занимал пост руководителя страны, но был фактическим руководителем Китая с конца 1970-х до начала 1990-х гг.

на Китай, повысив напряженность между двумя странами. Из-за своей растущей экономической мощи Китай стремится усилить экономическую, политическую, социальную и культурную мощь с помощью объявленной в 2013 году инициативы “Пояс и путь” и проекта “Морской шелковый путь 21 века”, а также стратегии по увеличению своего военного потенциала за счет военных баз, портов и искусственных островов, созданных в регионе. По этой причине в Документе о стратегии национальной безопасности, опубликованном США в 2017 году, Китай был определен как ревизионистское государство, которое бросает вызов глобальной мощи, интересам, безопасности и богатству США.²

Председатель Китая Си Цзиньпин известный как архитектор инициативы “Пояс и путь”, заявил в своем выступлении на Бооском азиатском форуме 20 апреля 2021 года, что “Пояс - это не дорога с односторонним движением, это солнечный проспект, где каждый может двигаться вперед рука об руку”. Делясь этим выражением, он тем самым уверяет, что общее развитие является основным принципом. Си Цзиньпин также сказал что: “Как бы Китай ни развивался, он никогда не будет стремиться к гегемонии, распространению и расширению своей сферы влияния или участвовать в гонке за вооружениями”.³

Проект “Пояс и путь” считается одним из самых амбициозных программ экономического развития в истории человечества. Одним из значимых составляющих данного проекта является Экономический коридор Китай - Центральная Азия - Западная Азия (CCWAEC), которая соединит китайскую провинцию Синьцзян со

2 “National Security Strategy of the United States of America”, *The White House*, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, (Дата обращения: 08.11.2021), p. 25.

3 “Xi Jinping’in BFA Açılış Konuşmasından Öne Çıkanlar”, *CRI Türk*, <https://www.criturk.com/xi-jinpingin-bfa-acilis-konusmasindan-one-cikanlar/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Средиземным морем через Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Иран и Турцию. В этом ключе Турция выступила с концепцией инициативы “Транскаспийского Восточно-Западного Срединного Коридора” (Срединный коридор), которая дополняет и обогащает экономический коридор ССВАЕС с Транскаспийским переходом. Зангезурский коридор, являясь составной частью Срединного коридора, также выступит альтернативой международному пути из Европы в Азию, что простимулирует развитие региона. В этой статье мы затронем позицию региональных государств и сверхдержав к Срединному пути, который является самым коротким маршрутом протяженностью 7 тысяч километров из Китая в Турцию и через Турцию в Европу. Также отдельно будут рассмотрены преимущества Зангезурского коридора для региона и перспективы китайско-турецких отношений.

ЧТО ОБУСЛАВЛИВАЕТ НЕОБХОДИМОСТЬ КОРИДОРОВ?

Определение “международные транспортные коридоры” появилось относительно недавно, в ходе создании проектов панъевропейских транспортных коридоров. По итогам Второй Панъевропейской Конференции 1994 г. и Третьей Панъевропейской Конференции 1997 г. были спроектированы десять маршрутов.⁴

“Торговый путь” можно назвать предшественником международного транспортного коридора. В отношении “торгового пути”, служащего связующей нитью торгово-экономических отношений между различными регионами, русский путешественник

⁴ Овсеенко Юрий Сергеевич, “Транспортные коридоры как проект экономической интеграции на постсоветском пространстве (Transportnie koridori kak proyekt ekonomičeskoj integrasii na postsovetskom prostranstve)”, *Всероссийская научная конференция*, 28–29 октября 2008 г. в ИМЭМО РАН.

Гончаров И.А. в книге о фрегате “Паллада”, написанной в 1857 году, отмечает: “Всю жизнь я думал о том, как связать Японию с Европой и Сибирью торговыми путями через Китай и Корею”. Идеи Гончарова об этом сухопутном маршруте актуальны по настоящее время, однако все еще не реализованы.⁵

Имеются следующие примеры исторических торговых путей: “Янтарный путь”, соединяющий Балтийское море со странами Средиземноморья; “Волжский торговый путь”, обеспечивающий сообщение между Скандинавскими странами и Ближним Востоком; “Торговый путь через Сахару”, обеспечивающий перевозки грузов между Северной и Южной Африкой; “Варяжский или Восточный путь”, которое обеспечивало сообщение между северными берегами Балтийского моря и странами Юго-Восточной Европы и Анатолией и “Великий Шелковый Путь” между Китаем и странами Европы, который должен возродиться в ближайшее время, и т.д.

А понятие “Великий Шелковый путь” впервые появилось в 1877 г. благодаря немецкому географу Фердинанду фон Рихтгофену. Однако еще в XIII в. Венецианский купец Марко Поло проводил караванные пути, по которым перевозился шелк с Востока на Запад. Эти пути были названы “шелковыми”.⁶

5 Замараева Елена Николаевна, «История возникновения и развития международных транспортных коридоров (Istoriya vozniknoveniya i razvitiya mejdunarodnix transportnix koridorov)», *Международный научно-исследовательский журнал*, 2021, 6(108) Часть 5, стр. 28-31.

6 Там же.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Картина: Караван на Великом шелковом пути.

Автор: Авраам Крескес. "Караван на Великом шелковом пути". Приблизительно 1380 г.
Источник: Турция и Китай соединят "Срединный коридор" и "Новый шелковый путь" (Tursiya i Kitay soyedinyat "Sredinnyy koridor" i "Noviy shelkoviy put"), ИА Красная Весна, <https://rossaprimavera.ru/news/ed87c739>, (Дата обращения: 02.12.2021).

Из-за своего экономического значения исторический Шелковый путь стал географической магистралью, к доминированию в которой стремились все страны региона. Это значение Шелкового пути сохранялось до географических открытий и утратило свою значимость с перемещением международной торговли в Атлантический океан. Однако, благодаря расширению возможностей международной торговли и перевозок в условиях глобализации, ситуация, связанная с историческим Шелковым путем, снова вернулась в повестку дня. А с 2013 года началась его реконструкция с большими инвестициями в рамках инициативы "Пояс и путь".

ИНИЦИАТИВА КИТАЯ “ПОЯС И ПУТЬ”

“СИЛА”, УХОДЯЩАЯ С ЗАПАДА НА ВОСТОК

Проект “Пояс и путь” (ранее “Один пояс, один путь”) был заявлен в 2013 году председателем Китайской Народной Республики Си Цзиньпином. Этот проект считается одним из самых амбициозных программ экономического развития в истории человечества и направлен на то, чтобы соединить Китай и Европу развитыми дорогами, скоростными железнодорожными линиями, линиями электропередач, портами, трубопроводами и другим необходимыми инструментами инфраструктуры.⁷ Этот проект, распространяющийся на 65 стран, охватывает 4,4 миллиарда человек и 40% мирового валового внутреннего продукта (ВВП). Поскольку сфера его влияния настолько велика, проект вызвал большой интерес со стороны международного сообщества.

Таблица 1. Страны-участницы проекта “Пояс и путь”

Восточная Азия	Китай, Монголия, Южная Корея
Юго-Восточная Азия	Бруней, Камбоджа, Индонезия, Лаос, Малайзия, Мьянма, Филиппины, Сингапур, Таиланд, Восточный Тимор, Вьетнам
Южная Азия	Бангладеш, Бутан, Индия, Мальдивы, Непал, Пакистан, Шри-Ланка
Центральная Азия и Западная Азия	Афганистан, Армения, Азербайджан, Туркменистан, Казахстан, Узбекистан, Грузия, Иран, Турция, Кыргызстан, Таджикистан, Россия, Украина, Беларусь, Литва
Ближний Восток и Африка	Бахрейн, Египет, Ирак, Израиль, Саудовская Аравия, Иордания, Кувейт, Ливан, Оман, Палестина, Катар, Сирия, Объединенные Арабские Эмираты, Йемен, Южная Африка, Эфиопия
Центральная Европа и Восточная Европа	Албания, Босния и Герцеговина, Хорватия, Болгария, Чехия, Эстония, Венгрия, Латвия, Македония, Молдавия, Черногория, Польша, Румыния, Сербия, Словакия, Словения
Юго-западная часть Тихого океана	Новая Зеландия

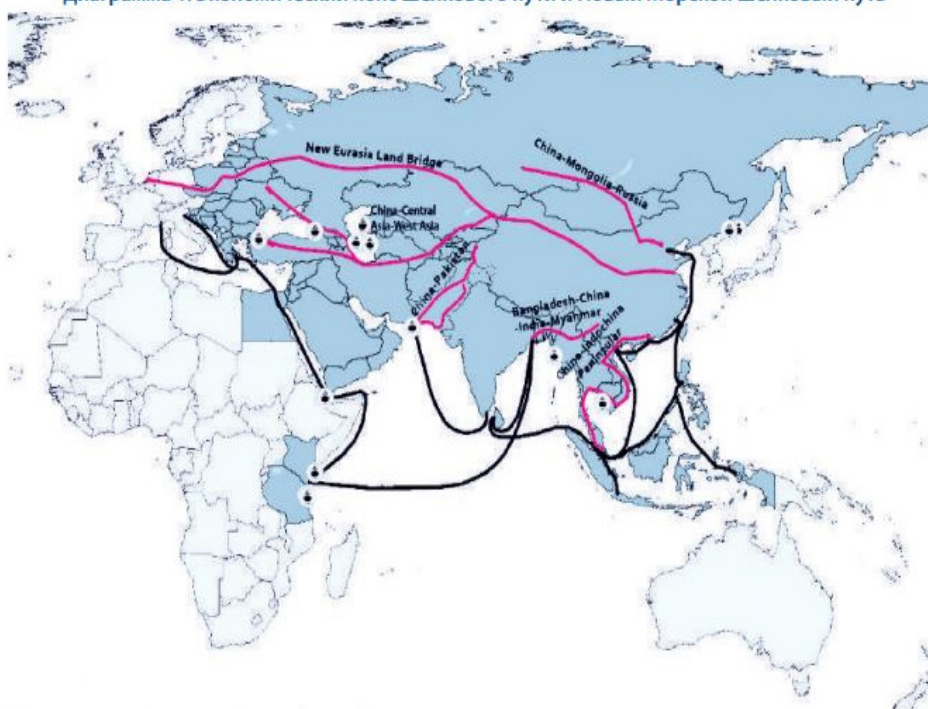
7 Ahmet Bayar, “Yeni Kuşaga Eski Yol, Çin Batı’ya Açılan Kapısı: OBOR”, *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 05.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Масштабы инициативы “Пояса и пути” включают в себя два основных компонента, каждый из которых предполагает значительные инвестиции в инфраструктуру - Экономический пояс Шелкового пути (“Пояс”) и новый морской Шелковый путь (“Путь”). Наземный “Пояс” связывает Китай с Центральной и Южной Азией и далее – с Европой. Морской “Путь” связывает Китай со странами Юго-Восточной Азии, странами Персидского Залива, Восточной и Северной Африкой и далее – Европой.

Карта 1: Экономический пояс Шелкового пути и Новый Морской Шелкпуть

Диаграмма 1: Экономический пояс Шелкового пути и Новый Морской Шелковый путь

Примечание: Страны, обозначенные синим цветом, расположены вдоль транспортных коридоров ОПОП. Не все из этих стран имеют соглашения о сотрудничестве с Китаем.

Источник: «Экономика Одного Пояса, Одного Пути: Возможности и риски транспортных коридоров (Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti: Vozmojnosti i riski transportnih koridorov)», World Bank Group, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31878/211392RU.pdf?sequence=12>, (Дата обращения: 05.11.2021), стр. 45.

Сухопутные коридоры Шелкового пути 21 века включают: Китайско-пакистанский экономический коридор (CPEC), который соединит Синьцзян и порт Гвадар на севере, экономический коридор Бангладеш-Китай-Индия-Мьянма (BCIMEC), который обеспечит целостность между юго-западным Китаем, Бенгалией и Индийским океаном, экономический коридор между Китаем и Индокитаем (Индокитай) на юге, китайско-монголо-российский экономический коридор, который соединит Китай на севере с богатыми угольными месторождениями Монголии и обеспечит железнодорожное сообщение с Сибирью. И, наконец, есть два основных железнодорожных проекта, которые откроют двери Европы для Китая. Первый - это экономический коридор Китай-Центральная Азия-Западная Азия (CCWAEC), который проходит через Центральную Азию в Турцию, пересекая Иран и ведет к сердцу Европы, а второй - это Новый евразийский сухопутный мост (NELB), который достигнет Западной Европы через Россию.⁸

Второй компонент инициативы, «Новый Морской Шелковый путь», является важной частью глобального плана по возрождению древнего Шелкового пути, соединяющего Китай со странами Персидского залива и Средиземноморья. Важнейшим маршрутом проекта является морской экономический коридор «Китай-Индийский океан-Африка-Средиземное море»,⁹ который свяжет между собой экономические коридоры Китай-Индокитай, Китай-Пакистан и Бангладеш-Китай-Индия-Мьянма. Другими важными судоходными маршрутами являются: Китай-Океания-

8 Ahmet Bayar, "Yeni Kuşaga Eski Yol, Çin Batı'ya Açılan Kapısı: OBOR", *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 05.11.2021).

9 "The Belt and Road: Economic Corridors and Maritime Connectivity", *Greater-Europe*, <http://greater-europe.org/archives/5244>, (Дата обращения: 05.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Южнотихоокеанский коридор и коридор в направлении Европы через Северный Ледовитый океан.¹⁰

Примечательно, что, несмотря на сегодняшние бюрократические волокиты в наземном транспорте, таможенные сборы и ограниченные логистические возможности, Китай намерен активизировать сухопутный транспорт в рамках инициативы «Пояс и путь». Однако, если проанализировать, сухопутные коридоры носят для Китая следующие стратегические цели:

- Интеграция слабо развитого западного региона Китая в мировую экономику
- Усилия по охвату как можно большего числа стран и городов путем прохождения наземного транспорта «Пояс и путь»
- Снижение зависимости торговли от морских путей и защита альтернативными способами торговых отношений от возможных международных политических кризисов, с которыми может столкнуться Китай.¹¹

КОММЕРЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРОЕКТА

Наиболее распространенные оценки инвестиций Китая в рамках «Пояса и пути» колеблются в пределах от 1 триллиона до 8 триллионов долларов США. Согласно Всемирному банку, в 70 странах участников коридора (за исключением Китая) инвестиции в рамках инициативы «Пояса и пути» составляют 575 млрд. долларов США. Сюда входят проекты во всех секторах, включая завершённые, находящиеся на стадии реализации или планируемые. В идеале

¹⁰ «Китай опубликовал концепцию развития морского компонента «Инициативы пояса и пути (İnisiyativî royasâ i putî)», *Морские вести России*, <http://www.morvesti.ru/news/1679/64010/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

¹¹ Bülent Güner, «OBOR Girişimi'nin Coğrafyası», *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 2018, s. 112-123.

УЛУСЛАРАРАСИ КРИЗ ВЕ СИЯСЕТ АРАШТИРМАЛАРИ ДЕРГИСИ

затраты правительств на проект могут быть определены суммами государственного и гарантированного государством долгового финансирования, связанного с проектами «Пояса и пути».¹²

Диаграмма 1. Финансирование Инициативы «Пояс и путь» (ранее ОПОП) странами коридора «Пояс и путь»

Источник: База данных WIND и Показатели мирового развития.

Источник: «Экономика Одного Пояса, Одного Пути: Возможности и риски транспортных коридоров (Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti: Vozmojnosti i riski transportnix koridorov)», World Bank Group, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31878/211392RU.pdf?sequence=12>, (Дата обращения: 05.11.2021), стр. 45.

ДОЛГОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ

Инициатива «Пояс и путь», в первую очередь направлена на улучшение транспортных связей и интеграцию. Она может способствовать долговременному развитию стран, участвующих в инициативе в сфере торговли и иностранных инвестиций. Однако

¹² «Экономика Одного Пояса, Одного Пути: Возможности и риски транспортных коридоров (Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti: Vozmojnosti i riski transportnix koridorov)», World Bank Group, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31878/211392RU.pdf?sequence=12>, (Дата обращения: 05.11.2021), стр. 42.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

стоит заметить, что данная инициатива связана и с серьезными трудностями. На страны, находящиеся вдоль коридоров «Пояса и пути», отрицательно влияют дефициты инфраструктуры и различные проблемы экономической политики, такие как недостаточная прозрачность инвестиций и слабость основ экономики. Следовательно, чтобы полностью реализовать заложенный потенциал коридоров «Пояса и пути», необходимо разработать политику и создать институты, которые будут облегчать риски и принимать участие в проведении сопутствующих реформ.¹³

Многие страны-участники проекта «Пояса и пути», которые, благодаря этой инициативе видят новые возможности для инвестиций и торговли, одобряют ее выгоду для процветания и развития. Так, например, китайские инвестиции приветствуются странами Центральной и Восточной Европы так как эти инвестиции не только обеспечивают рабочие места, но и оказывают положительное влияние на экономический рост. Однако было бы неверно утверждать, что эти инвестиции хорошо управляемы и у них нет проблем и рисков.

Коррупция, перебои, перерасход средств - представляют серьезные проблемы в реализации проекта. Помимо этого, около четверти стран коридора «Пояса и пути» уже имеют высокий уровень долга, а анализ ситуации в некоторых из этих стран показывает, что среднесрочная долговая уязвимость приводит к постепенной экономической зависимости. Эта зависимость остро ощущается в небольших европейских странах и становится одной из главных проблем общей внешней политики Европейского Союза в области безопасности и обороны. Лучшие примеры тому - Португалия,

¹³ "Экономика Одного Пояса, Одного Пути: Возможности и риски транспортных коридоров (Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti: Vozmojnosti i riski transportnix koridorov)", *World Bank Group*, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31878/211392RU.pdf?sequence=12>, (Дата обращения: 05.11.2021), стр. 4-7.

Греция, Мальта и Чехия, которые не решились присоединиться к критике действий Китая в Южно-Китайском море в 2016 году.

Таким образом, можно констатировать, что Китайские инвестиции на Балканах и в других регионах, требующие защиты от потенциальных угроз безопасности, дают Китаю право голоса во внешней политике. В этом контексте поддерживаются даже проекты, которые не принесут пользы в краткосрочной перспективе, на том основании, что они увеличивают зависимость стран-участников проекта «Пояса и пути» в долгосрочной перспективе. В итоге ЕС, который даже сегодня не может в одиночку противостоять Китаю, в ближайшие годы столкнется с большими трудностями. Основы традиционного внешнеполитического подхода Китая, такие как отказ от вмешательства во внутренние дела стран и отсутствие военной базы за пределами страны, предназначены на радикальные изменения, особенно в Европе, в результате роста интересов Китая в данном регионе.¹⁴ Поэтому даже странам, не имеющим высокий уровень долга, необходимо будет тщательно рассмотреть компромиссные решения, связанные с инвестициями в рамках «Пояса и пути». Проекты должны соответствовать национальным приоритетам развития. А улучшение координации и сотрудничества не только между Китаем и отдельными странами-участниками, но и между всеми странами инициативы «Пояс и путь» поможет инвестициям полностью реализовать свой потенциал без негативных результатов.¹⁵

14 Ahmet Bayar, "Yeni Kuşaga Eski Yol, Çin Batı'ya Açılan Kapısı: OBOR", *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 05.11.2021).

15 "Экономика Одного Пояса, Одного Пути: Возможности и риски транспортных коридоров (Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti: Vozmojnosti i riski transportnix koridorov)", *World Bank Group*, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31878/211392RU.pdf?sequence=12>, (Дата обращения: 06.11.2021), стр. xiv.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КОРИДОР КИТАЙ- ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ / ЗАПАДНАЯ АЗИЯ (ССWAЕС)

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СРЕДИННОГО КОРИДОРА

ССWAЕС - самый загадочный среди выявленных проектов. Даже на опубликованной официальной карте маршруты указаны не точно, а ориентировочно. Коридор охватывает Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Афганистан, Иран и Турцию, позже линия будет пролегать до Украины, Азербайджана, России и Грузии. Несмотря на это, некоторые части проекта уже были выполнены.¹⁶

ССWAЕС еще играет важную роль в энергетическом секторе, так как обеспечивает основной объем закупок природного газа Китаем в Центральной Азии. Благодаря этому проекту огромные потребности Китая в энергии удовлетворяются за счет крупнейших мировых запасов.¹⁷

24 марта 2021 года теплоход «The Ever Given», следовавший из Китая в Нидерланды, сел на мель из-за песчаной бури и плохих погодных условий в стране. Удаление застрявшего песка в носовой части корабля заняло несколько дней. Судно застряло в узком канале и закрыло проход, в канале образовались длинные очереди судов, а также возникли перебои в отгрузке сырой нефти и СПГ

¹⁶ Ahmet Bayar, "Yeni Kuşaga Eski Yol, Çin Batı'ya Açılan Kapısı: OBOR", *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 08.11.2021).

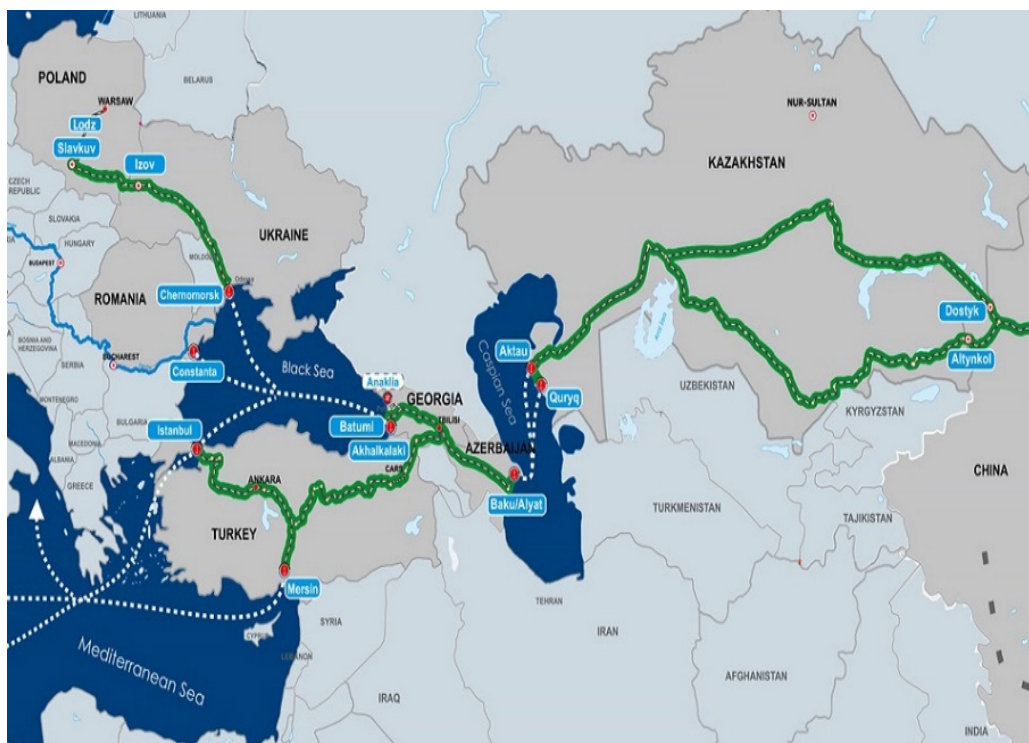
¹⁷ Там же.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

из-за прекращения морского судоходства.¹⁸ В связи с этим взоры обратились на новые маршруты.

Турция выступила с концепцией инициативы «Транскаспийского Восточно-Западного Срединного Коридора» (Срединный коридор), которая дополняет и обогащает экономический коридор ССВАЕС с Транскаспийским переходом.

Карта 2: Срединный коридор проекта «Пояс и путь»

Ульяна Филиппова-Эркеч

Источник: «Средний Коридор: больше возможностей для транзита из Китая в ЕС (Sredniy Koridor: bolshe vozmojnostey dlya tranzita iz Kitaya v ES)», *Логист Today*, https://logist.today/dnevnik_logista/2019-11-04/srednij-koridor-bolshe-vozmozhnostej-dlja-tranzita-iz-kitaja-v-es/, (Дата обращения: 02.12.2021).

Министр транспорта и инфраструктуры Турции Адиль Караисмаилоглу отметил, что Срединный коридор, который начинается из Турции, может быть альтернативным маршрутом,

18 "Bakan Karaismailloğlu: Süveyş Kanalı'na Alternatif En Uygun Rota "Orta Koridor", *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-karaismailloglu-suveys-kanalina-alternatif-en-uygun-rota-orta-koridor-568498.html>, (Дата обращения: 09.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

после того как гигантский контейнеровоз сел на мель в Суэцком канале, заморозив мировую торговлю.

Нужно отметить, что самый короткий путь из Китая в Европу проходит через Турцию. Дорога, называемая Срединным коридором, ведет из Турции на Кавказ по Каспийскому морю, пересекает Туркменистан, Узбекистан, Кыргызстан или Казахстан и достигает Китая. Срединный коридор - это кратчайший путь протяженностью 7 тысяч километров из Китая в Турцию и через нее в Европу. Коммерческий товар может быть доставлен в Европу через Турцию за 10-15 дней. Этот период увеличивается до 15–20 дней через Россию и от 45 до 60 дней через Суэцкий канал.

Турция продемонстрировала свою решимость в этом вопросе, отправив в 2020 году первый экспортный поезд в Китай, который прибыл в пункт назначения за 10 дней, минув два континента, два моря и пять стран. По сравнению с Северным коридором, Срединный коридор быстрее и экономичнее, короче на 2 тысячи километров, более благоприятен с точки зрения климатических условий и сокращает время транспортировки примерно на 15 дней по сравнению с морским путем. Срединный коридор также предлагает важные возможности для грузовых перевозок в Азии, чтобы добраться до Ближнего Востока, Северной Африки и Средиземного моря благодаря портам Турции. В этом контексте в Турции продолжаются серьезные инвестиции в логистическую инфраструктуру, и она считает, что получит шанс стать торговым мостом между востоком и западом благодаря сделанным инвестициям в порт, железную дорогу и другие логистические услуги.

ПОДХОД КИТАЯ К СРЕДИННОМУ КОРИДОРУ

Южный Кавказ и транспортный коридор «Центральная Азия-Южный Кавказ-Турция» всегда имели стратегическую важность. Так, на сегодняшний день, данный маршрут имеет решающее значение с точки зрения международной безопасности и транспорта. В то же время маршрут особенно важен для Китая в плане безопасности, энергетики, внешней торговли и транспорта. Стоит подчеркнуть, что Китай стремится иметь влияние в этом регионе и построить как можно более хорошие отношения со странами региона, чтобы сдерживать риски, оценивать ситуацию и создавать новые возможности для себя.

На этом фоне, Китай старается активно участвовать в процессах, связанных с этим маршрутом. В то время как Армения и армянское лобби пытались помешать реализации проекта железной дороги Баку-Тбилиси-Карс, Китай придерживался иного подхода. Из-за давления армянского лобби западные финансовые институты с осторожностью относились к поддержке проекта железной дороги Баку-Тбилиси-Карс и не хотели выделять ресурсы и участвовать в проекте. Китай, в свою очередь, поддержал этот проект. В 2006 году в Астане был подписан пятисторонний протокол с участием Азербайджана, Грузии, Турции, а также Казахстана и Китая.

После инициативы «Пояс и путь» интерес Китая к этой географии еще больше возрос, и эту инициативу также приветствовали страны-участники данного маршрута.¹⁹ Китай, осуществляя поэтапную реализацию проекта «Пояс и путь», планирует ввести в действие Северный коридор через Россию, Южный коридор через Иран, намеревается соединить Европу и Турцию по Срединному коридору с Китаем через страны Центральной Азии, Афганистан и Пакистан.

¹⁹ Aslanlı Araz-Şerifli Yunus, "Zengezur Koridoru, Pekin-Londra Hattı ve Türkiye'nin Artan Önemi", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pek-in-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>, (Дата обращения: 08.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Таким образом, проект «Срединный транспортный коридор» стал одной из важнейших составляющих развития исторического Шелкового пути. Китай раскрывает важность проекта, создавая альтернативу Северному и Южному коридорам.

Бюджет Срединного коридора предусматривается в размере 8 триллионов долларов, из которых 40 миллиардов долларов планируется потратить на транспортные сети. Всего железнодорожная сеть проекта составит 2 тысячи километров.

В рамках проекта Баку-Тбилиси-Карс, ТРАСЕКА, который является составной частью Срединного коридора, свяжет Карс и Эдирне высокоскоростными поездами. Проект ТРАСЕКА, который будет непрерывно соединять Лондон и Пекин, будет также интегрирован с мостами Мармарай и Султан Селим в Явузе.²⁰

Китай также устанавливает хорошие отношения с народами Центральной Азии, открывает новые предприятия, поощряет бизнес и завоевывает симпатии людей. Строя дорогу в Центральную Азию, Китай хочет возродить более слабые западные районы Китая. Против такой заметности Китая в Центральной Азии будет определенная реакция США и Индии.

РОЛЬ ЗАНГЕЗУРСКОГО КОРИДОРА В СРЕДИННОМ КОРИДОРЕ

Вторая Карабахская Война положила конец одной из давних проблем Южного Кавказа, но политические и экономические трудности, переживаемые Арменией, продолжают угрожать стабильности

20 "Bati'dan Doğu'ya Geçen Güç: Bir Kuşak Bir Yol-Modern İpek Yolu", *M5 Dergi*, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_EE09Pp1.2f2yJzSdPiz6Mk6PVS5VeNRQsk5_K06JKng-1635822481-0-gqNtZGzNAqWjcnBszQ6l, (Дата обращения: 08.11.2021).

региона. Однако усилия Турции по открытию доступа и линий электропередач в Среднем коридоре - самом коротком маршруте между Китаем и Европой - могут стать прекрасной возможностью как для облегчения проблем Армении, так и для обеспечения прочного мира в регионе.²¹

Наиболее экономически важным элементом подписанного 10 ноября заявления о прекращении огня (между Россией, Арменией и Азербайджаном) является восстановление транспортного сообщения между Нахчыванской Автономной Республикой и основной территорией Азербайджана через Зангезурский коридор, поскольку этот коридор обещает значительные транспортные возможности. Восстановление всех экономических связей и создание Зангезурского коридора позволит странам региона преодолеть вышеупомянутые экономические проблемы и препятствия. В связи с этим проложенный Зангезурский коридор освободит Нахчыванскую Автономную Республику от экономической блокады. А восстановление прямого сообщения между Нахчываном и большей частью Азербайджана сократит время в пути и транспортные расходы, создав новые возможности для экономического развития как в Нахчыване, так и в Азербайджане.

21 "Orta Koridor, İstikrar ve Yeni İşbirliği Olanakları: Ermenistan, Türkiye'nin Uzattığı Eli Tutmalı", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/orta-koridor-istikrar-ve-yeni-isbirligi-olanaklari-ermenistan-turkiyenin-uzattigi-eli-tutmal/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Карта 3: Ожидающиеся разблокировка железнодорожных коммуникаций после Второй Карабахской Войны

Источник: "44 Günlük Qarabağ Müharibesi: mülahizə və neticələr", *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51633-44-gunluk-qaraba-muharbs.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

В статье 9-й соглашения от 10 ноября 2020 года четко указано, что все коммуникации в регионе, в том числе сообщение между Азербайджаном и Нахчываном, будут разблокированы. Точная формулировка статьи 9 выглядит следующим образом: ²²

«Все экономические и транспортные связи в регионе будут восстановлены. Республика Армения гарантирует безопасность транспортного сообщения между западными регионами Азербайджанской Республики и Нахчыванской Автономной Республикой с целью

²² "İlham Eliyev xalqa müraciət edib", *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyev, President*, <https://president.az/articles/45924>, (Дата обращения: 08.11.2021).

организации беспрепятственного передвижения граждан, транспортных средств и товаров в обоих направлениях».

Следует отметить, что Зангезурский район (армяне называют его «Сюник») очень важен с точки зрения региональной экономической интеграции, и, как упоминалось выше, согласно статье 9 трехстороннего заявления от 10 ноября, все экономические и транспортные связи в регионе должны быть восстановлены, и российские пограничники, охраняющие армяно-иранскую границу, должны будут обеспечивать безопасность транспортного сообщения между западными регионами Азербайджана и Нахчыванской Автономной Республикой Азербайджана. Это означает, что Азербайджан сможет восстановить старый транспортный путь к своему анклаву через Зангезурский коридор, который на протяжении десятилетий оставался закрытым.

Зангезур является не только воротами в Нахчыван для Азербайджана, но и занимает особое место в истории и национальной идентичности Азербайджана. С этой точки зрения будет большой ошибкой полагать, что дискуссии о Зангезуре относятся только к сегодняшнему дню. Судьба Зангезура была определена в начале 20 века, когда СССР поставил Кавказ на центральное место в процессе преобразования, заложив основу для споров, продолжающихся по сей день. Хотя руководство СССР изначально стремилось передать Армении весь Зангезур, позже они сдались и разделили его на две части. Западный Зангезур был передан Армении, а Восточный Зангезур остался в составе Азербайджана.²³

²³ Arif Keskin, "Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki Jeopolitik Rekabetin Dönüşümü", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Зангезурский коридор ускорит экономическую интеграцию и экономическое развитие региона. Линия Южный Кавказ - Центральная Азия - это линия, которой и Турция, и Китай придают большое значение, и Зангезурский коридор является одной из важных частей этой линии. В то же время в целом Срединный коридор снижает зависимость Китая от России с точки зрения транспортных маршрутов, а в Южном коридоре он имеет стратегическое значение с точки зрения безопасной отправки своей продукции в Европу за счет меньшего использования территории подвергнутого санкциям Ирана.²⁴

ФАКТОР КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЫ

Конфликт Армении с Азербайджаном, в результате которого были оккупированы 20 процентов азербайджанских земель, был основным фактором, угрожающим безопасности на Южном Кавказе.

Последовательные провокации, особенно столкновения на границе в июле 2020 года на направлении Товузского района Азербайджана, нанесли удар по всем мирным усилиям в регионе. Товузский район - стратегический регион, соединяющий важные транспортные и энергетические маршруты Азербайджана с мировыми рынками. Например, нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан (BTC), Южнокавказский газопровод (SCP) и железная дорога Баку-Тбилиси-Карс (ВТК) проходят через Товузский район.

²⁴ "Zengezur Koridoru, Pekin-Londra Hattı ve Türkiye'nin Artan Önemi", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pekini-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>, (Дата обращения: 07.11.2021).

Карта 4: Железная дорога Баку - Тбилиси - Карс

Источник: "Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikası.tr.mfa, (Дата обращения: 12.11.2021).

В ответ на военную провокацию армянской армии против Азербайджана 27 сентября 2020 года азербайджанская армия начала широкомасштабную военную контратаку для обеспечения безопасности мирного населения.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Война завершилась 10 ноября 2020 года подписанием трехстороннего заявления лидерами Азербайджана, Армении и России. Создан совместный российско-турецкий мониторинговый центр по наблюдению за прекращением огня.²⁵

Согласно трехстороннему заявлению от 10 ноября, Армения возвращает Агдамский, Кельбаджарский и Лачинский районы под контроль Азербайджана, а азербайджанская сторона гарантирует безопасность Лачинского коридора, который будет использоваться в качестве гуманитарного связующего звена между Арменией и армянами, проживающими в Карабахе.

Еще одна проблема - пограничный спор между Арменией и Азербайджаном. Делимитация границ важна для достижения прочного мира.

Однако с точки зрения международного права наиболее легитимным документом для определения азербайджано-армянской границы может быть Карсское соглашение, подписанное в 1921 году. В соответствии с этим соглашением были определены границы между Азербайджаном и Арменией, и наряду с Турцией и Россией его подписали три страны Южного Кавказа, в том числе Армения. Согласно международному праву, положения межгосударственных соглашений могут быть изменены только с общего согласия подписантов. Примечательно, что Турция не подписывала документы о передаче азербайджанских территорий Армении в советское время. Следовательно, это означает нарушение Карсского соглашения, и делимитация и демаркация границ должны основываться на принципах международного права, а ошибки «советской империи» должны быть исправлены.

25 "44 Günlük Qarabağ Müharibesi: mülahizə və nəticələr", *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51633-44-gunluk-qaraba-muharbs.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

Карта 5: Карсский договор (13 октября 1921 года)

Источник: «Карсский договор (Karskiy dogovor)», *Virtual Karabakh*, <https://www.virtualkarabakh.az/ru/post-item/32/132/qars-muqavilesi-1921-ci-il-13-oktyabr.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

Неприемлемость этого прецедента для Армении состоит в том, что в Карсском соглашении спорная территория Зангезурского коридора упоминается как территория Азербайджана. Логично, что, судя по первым картам 20-х годов, эти территории должны быть возвращены Азербайджану.

КАКОВЫ ИНТЕРЕСЫ ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ ЗАНГЕЗУРСКОГО КОРИДОРА

Железная дорога Баку-Тбилиси-Карс соединит Турцию, Азербайджан и Грузию и таким образом, экономический коридор Китай-Центральная Азия / Западная Азия (ССWAEC) достигнет

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Южного Кавказа. Китай продемонстрировал, какую важность он придает торговле в регионе, купив промышленную зону Потти на черноморском побережье Грузии.

Министр национальной обороны Турции Хулуси Акар, посетивший Азербайджан 9 ноября 2021 года, подчеркнул, что Азербайджан имеет законное право на использование Зангезурского коридора и этот коридор не несет в себе вред интересам какого-либо другого государства. Хулуси Акар также заявил, что Азербайджан и Армения могли бы сотрудничать посредством Зангезурского коридора, что сказалось бы положительно на экономике обеих стран. Турция готова поддерживать позитивное развитие событий и будет способствовать процветанию в регионе. Таким образом не только Армения и Азербайджан выиграют от Зангезурского коридора, но и другие страны.²⁶

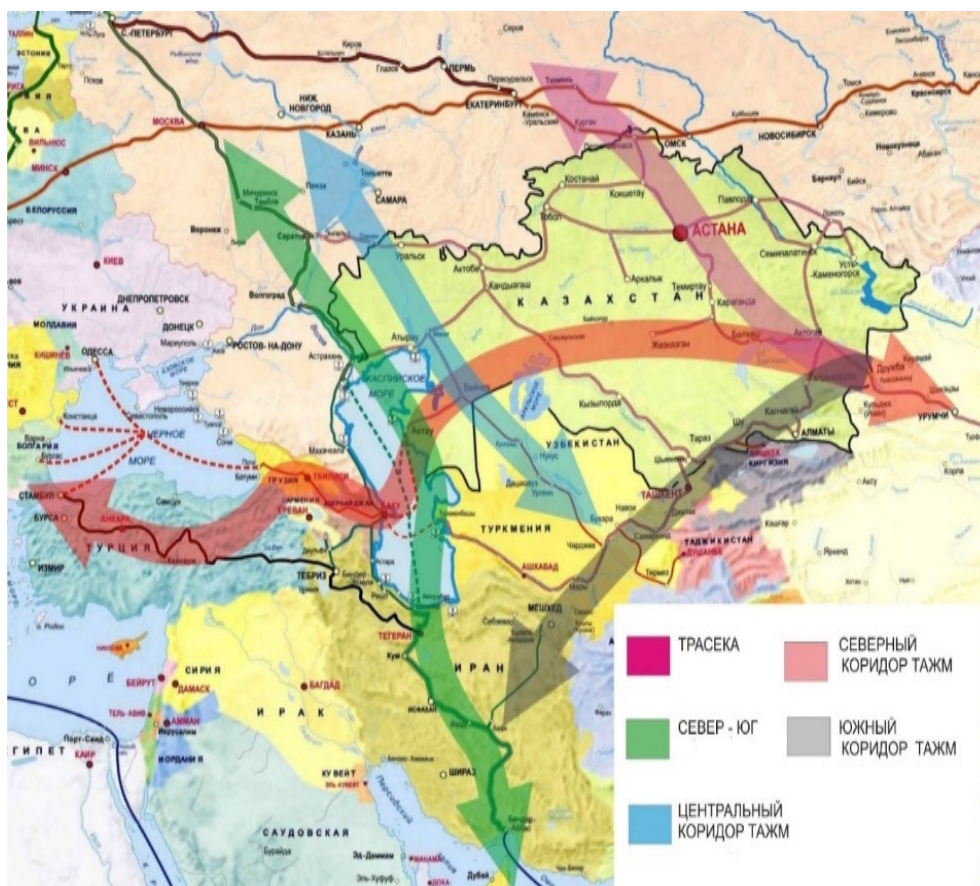
ПОЗИЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Транспортный Маршрут Восток-Запад занимает очень важное место в Стратегической дорожной карте по развитию логистики и торговли в Азербайджанской Республике. Азербайджан является важной частью Экономического пояса Шелкового пути и ТРАСЕКА в составе Стратегии экономического развития «Пояса и пути». Напомним, что постоянный секретариат ТРАСЕКА находится в Баку.²⁷

26 "Bakan Akar: Uzatılan Barış Elinin, Ermenistan Tarafından Bir Fırsat Olarak Değerlendirilmesini İstiyoruz", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakan-akar-uzatilan-baris-elinin-ermenistan-tarafindan-bir-firsat-olarak-degerlendirilmesini-istiyoruz/2415582>, (Дата обращения: 03.11.2021).

27 "Küresel Ulaştırma Alanında Orta Koridor'un Önemi", *Newstimes*, <http://newstimes.az/tr/relations/dialogue/7415/>, (Дата обращения: 03.11.2021).

Карта 6: Транспортные коридоры

Источник: TRACECA, <http://www.traceca-org.org/ru/glavnaja/>, Дата обращения: 03.11.2021).

В 2015 году между Правительством Азербайджанской Республики и Правительством Китайской Народной Республики был подписан Меморандум о взаимопонимании для совместной поддержки создания Экономического пояса Шелкового пути. В рамках сотрудничества по Срединному коридору, между министрами транспорта стран-членов Тюркского совета был подписан «Протокол о совместном сотрудничестве». Еще одним важным событием в этом отношении стало подключение Азербайджана и Казахстана к Транскаспийскому международному проекту. Целью этого проекта является увеличение объема грузовых перевозок в обоих направлениях между Китаем, Центральной Азией, бассейнами Каспийского и Черного морей и странами Европы и повышение

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

конкурентоспособности. Определение правового статуса Каспийского моря 12 августа 2018 г, договор, подписанный 5 прибрежными странами в 2017 г, и меморандум о взаимопонимании относительно газового месторождения «Дружбы» («Достлуг») между Азербайджаном и Туркменистаном от 21 января 2021 г могут быть рассмотрены в рамках консолидации, направленной для развития Транскаспийского международного транспортного коридора.²⁸

Зангезурский коридор вновь стал геополитическим ключом спустя 100 лет. Но при этом Азербайджан стремительно ремонтирует и строит новые дороги, ведущие в Зангезур, а армяне стремятся затянуть процесс дипломатическим путём. Основная цель Азербайджана - прорвать экономическую блокаду Нахчывана и положить конец его изоляции, получив тем самым прямой доступ в Турцию.

Нахчыван не имеет сухопутного сообщения с Азербайджаном, что снижает мобильность между Азербайджаном и Турцией. Это изоляция делает Азербайджан зависимым от Ирана. Изоляция ограничивает роль Нахчывана в энергетических маршрутах на Кавказе. Более того, Грузия и Иран извлекают выгоду из энергетических и транзитных возможностей Азербайджана, в то время как составная часть Азербайджана, Нахчыван, лишен этих выгод.

Обеспокоенный возможным затягиванием переговоров до выполнения Карсского соглашения Иран опасается, что, минуя Азербайджан и Турцию, он потеряет свою единственную дверь в Европу, и четко заявил об этом.²⁹

28 "Küresel Ulaştırma Alanında Orta Koridor'un Önemi", *Newstimes*, <http://newtimes.az/tr/relations/dialogue/7415/>, (Дата обращения: 03.11.2021).

29 "Zəngəzur dalanı: Qars müqaviləsi Krımın ilhəqının ən yaxşı presedenti ola bilər", *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51800-zngzur-dalan.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

Хотя Зангезур исторически принадлежит Азербайджану, у республики нет военной цели по присоединению Западного Зангезура к Азербайджану. Однако при этом Азербайджан будет последовательно интегрировать Западный Зангезур экономическим путем.³⁰

Зангезурский коридор еще один из краеугольных и жизненных путей, который соединит тюрский мир.³¹ 26 октября 2021 года в ходе визита президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана в Азербайджан был заложен фундамент автомобильной дороги Горадиз-Джебраил-Зангилян-Агбенд. Этим был заложен и фундамент Зангезурского коридора.³²

Азербайджан будет реализовывать Зангезурский коридор как одну из своих основ для региональной стабильности, процветания, сотрудничества и мира. Азербайджан нацелен на то, чтобы превратить Зангезур в полезную геополитическую возможность для нормализации и сохранения отношений с Арменией и закрепления собственных успехов во Второй Карабахской войне.

ИНТЕРЕСЫ ГРУЗИИ

Армяно-азербайджанский конфликт, был одним из основных причин препятствующих развитию и использованию транспортных маршрутов на востоке. Единственное сухопутное сообщение Турции с Азербайджаном через Нахчыванскую Автономную Республику было прервано, поскольку оно проходило через Зангезурскую область

30 Arif Keskin, "Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki Jeopolitik Rekabetin Dönüşümü", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

31 "Zəngəzur dalanı: Qars müqaviləsi Krımın ilhəqının ən yaxşı presedenti ola bilər", *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51800-zngzur-dalan.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

32 "Zengezur Koridorunda İlk Adım", *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/kafkaslar/zengezur-koridorunda-ilk-adim-h512576.html>, (Дата обращения: 03.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Армении. Из-за закрытия границы Турция не смогла использовать этот маршрут для установления контакта с Азербайджаном, который является одним из основных экономических партнеров Турции. Вместо этого пришлось использовать автомагистрали через Грузию, таким образом увеличивая расстояние и время. Закрытие границы с Арменией также создало дополнительные проблемы для легкого доступа Турции к энергоресурсам, что, в свою очередь, привело к строительству нефте- и газопроводов через Грузию.

Грузия, хочет, чтобы все транспортные коридоры в регионе проходили через ее собственную территорию и не боится турецкого влияния в отличие от Армении. Однако Россия не хочет зависеть от Грузии, так же и Азербайджан, даже если он не выражает этого открыто. А с Зангезурским коридором исчезнет безальтернативность Грузии.

Министр экономики и устойчивого развития Грузии Натия Турнава заявила, что государство вместе со странами-партнерами планирует и дальше повышать эффективность и устойчивость пролегающих через территорию страны транспортных маршрутов и увеличение объемов грузоперевозок через Грузию однозначно указывает на важность максимального использования потенциала транспортного коридора «Европа-Азия».³³

После победного марша, проведенного в Баку в связи с победой в Карабахе, президенты Азербайджана и Турции предложили шестистороннюю платформу для регионального сотрудничества на Южном Кавказе. Но Грузия с самого начала была против этой платформы из-за России. Азербайджан и Россия поддерживают предложение Турции.

³³ "Грузия намерена максимально использовать потенциал транспортного коридора "Европа-Азия" – министр (Gruziya namerena maksimalno ispolzovat potensial transportnogo koridora "Evropa-Aziya" – ministr)", *Interfax Azerbaijan*, <http://interfax.az/view/846831>, (Дата обращения: 02.11.2021).

Армения осторожна и затягивает процесс, не озвучивая четкого ответа. Причина в том, что Запад, особенно США, не рассматривает эту платформу положительно. США выступают против региональной платформы и предлагают решить проблемы и продолжить сотрудничество в рамках ОБСЕ. Нельзя сказать также, что Иран приветствует платформу. Исламская Республика желает поддерживать отношения с Южным Кавказом на двустороннем уровне, не являясь третьей стороной.

ИНТЕРЕСЫ АРМЕНИИ

«Срединный коридор» может стать ключом к будущему для Армении. Азербайджан хочет установить железнодорожное и наземное сообщение с Нахчываном и Турцией, в то время как Армения стремится наладить коммуникации с Россией через Азербайджан. Все государства региона смогут воспользоваться преимуществами коридора, названного президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым Зангезурским коридором и включенного в Шушинскую декларацию, подписанную между Азербайджаном и Турцией 15 июня 2021 года. Армения объявила, что в этом коридоре будет только железная дорога, но позже согласилась на строительство автомагистрали. Это следует из заявления премьер-министра Армении Никола Пашиняна на саммите СНГ. Армении было нелегко смириться с такой ситуацией. Однако, похоже, что у Азербайджана в этом плане есть сильные козыри против Армении, и эти козыри используются в полной мере.

Дипломатические отношения между Турцией и Арменией являются одним из важнейших столпов нормализации и развития сотрудничества на Южном Кавказе. После освобождения

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

азербайджанских земель от оккупации турецко-армянские отношения снова вышли на первый план. В то же время говорится, что в случае реализации Зангезурского коридора границы между Турцией и Арменией могут быть открыты. После выборов в Армении между партиями прозвучали позитивные послания. Однако не следует забывать, что восточная часть Турции до сих пор упоминается в Декларации независимости Армении как «Западная Армения»³⁴.

По словам армянского эксперта Ани Егиазарян, написавшей статью для Американского аналитического центра Atlantic Council, международный проект, такой как Инициатива Среднего Коридора, может внести значительный вклад в стабилизацию региона за счет расширения сотрудничества, в то время как на Южном Кавказе сохраняется напряженное ожидание после Второй карабахской войны.³⁵

Участие в «Среднем коридоре» даст Армении много преимуществ. Это создаст коммерческие возможности, поможет диверсифицировать энергетические ресурсы, повысит удовлетворенность людей в стране и создаст дополнительный доход. Важнее всего то, что коридор усилит региональную и геополитическую роль Армении, значительно увеличит взаимозависимость между странами региона и, таким образом, снизится вероятность перехода напряженности в открытый конфликт. Международные инфраструктурные инициативы, такие как Центральный коридор и Международный транспортно-транзитный коридор Персидский залив-Черное море, предлагают

34 "Karabağ Zaferi'nin Birinci Yılında Güney Kafkasya", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-birinci-yilinda-guney-kafkasya/2415647>, (Дата обращения: 02.11.2021).

35 "Orta Koridor, İstikrar ve Yeni İşbirliği Olanakları: Ermenistan, Türkiye'nin Uzattığı Eli Tutmalı", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/orta-koridor-istikrar-ve-yeni-isbirligi-olanaklari-ermenistan-turkiyenin-uzattigi-eli-tutmali/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

Армении жизнеспособный путь к большей безопасности и процветанию.³⁶

Премьер-министр Армении Никол Пашинян стремится использовать новые возможности во внутренней и внешней политике, изменяя этот процесс. Зангезурский коридор предлагает Армении выход из собственного геополитического тупика. Армения, улучшая свои отношения с Турцией и Азербайджаном, может получить возможность воспользоваться коммуникациями соседей и развивать экономику, демократию и хорошие отношения с Западом, параллельно предотвращая безработицу и массовую нищету, в том числе миграцию людей.

Зангезурский коридор также даст Армении возможность сбалансировать свои отношения с Ираном. Одна из целей премьер-министра Армении Никола Пашиняна во внешней политике - это перестроить отношения Армении с Ираном таким образом, чтобы не навредить отношениям Еревана с Западом. Зангезурский коридор обеспечит Армении такой шанс.

Восстановление коммуникаций поможет решить одну из главных экономических проблем Армении - отсутствие наземных связей с рынками Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Таким образом, у Армении появится шанс укрепить торговые отношения с ЕАЭС, в том числе с Россией.

ОТНОШЕНИЕ ТУРЦИИ

Турция расположена в «коридоре Китай-Центральная и Западная Азия», также известном как Срединный коридор, который является одним из шести основных экономических коридоров «Пояса и

³⁶ "Infrastructure Cooperation Could Hold the key to Armenia's Future Security", *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/infrastructure-cooperation-could-hold-the-key-to-armenias-future-security/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

пути». Она играет ключевую роль в реализации Морского Шелкового пути и Экономического пояса Шелкового пути, чтобы «Пояс и путь» полностью раскрыл свой потенциал в будущем. В 2015 году между Турцией и Китаем был подписан Меморандум о взаимопонимании по гармонизации китайской инициативы «Пояс и путь» и инициативы Турции по созданию Срединного коридора. Коридор, включающий в себя железную дорогу протяженностью 4 тысячи 256 км и морской путь протяженностью 508 км, простирается от китайско-казахстанской границы до Азербайджана (через Каспийское море), а оттуда в Турцию через Грузию. В частности, Баку-Тбилиси-Карс, железнодорожный проект Эдирне-Карс и Мармарай имеют стратегическое значение для Срединного коридора, протянувшегося от Пекина до Лондона.

По словам турецких официальных лиц, инициатива Срединного коридора, вероятно, поможет Турции войти в десятку крупнейших экономик мира. Учитывая увеличение инвестиций из Китая в Турцию и рост объемов торговли, помимо роста объемов торговли по Срединному коридору, мы можем прогнозировать, что китайско-турецкие отношения будут и дальше развиваться, и Турция будет еще больше укреплять свои позиции, в рамках «Пояса и пути».³⁷

Турция разработала различные проекты по возрождению исторического Шелкового пути. В этом контексте, в дополнение к «Проекту Караван-сарай» по межтаможенному сотрудничеству в контексте «Срединного коридора», соединяющего Турцию с Китаем через Среднюю Азию, «Мармарай», соединяющий Азию и Европу, «Мост Явуз Султан Селим» открытый 26 августа 2016 года, «Евразийский туннельный коридор», введенный в эксплуатацию 20 декабря 2016 года, и аэропорт Стамбула, открытый 29 октября 2018

³⁷ "Zengezur Koridoru, Pekin-Londra Hattı ve Türkiye'nin Artan Önemi", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pek-in-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>, (Дата обращения: 02.11.2021).

года, входят в число завершённых проектов. Мост через пролив Чанаккале, «Проект трёхэтажного трубопровода», «Строительство портов Филиос (Зонгулдак), Чандарлы (Измир) и Мерсин» и «Проект высокоскоростного поезда Эдирне-Карс и соединительной железной дороги», который соединит Азию и Европу, все ещё продолжаютс³⁸.

Учитывая значимость Среднего коридора для Турции, важность установления прочного мира в регионе Южного Кавказа возрастает после войны в Карабахе. Мир в регионе заставит китайцев поверить в то, что Южный Кавказ - самый эффективный путь в Европу.³⁹

Следует отметить, что указанный выше Зангезурский коридор может оказать положительное влияние на политическое и экономическое развитие китайско-турецких отношений и укрепление взаимозависимости между двумя странами. Кроме того, новый коридор может сыграть важную роль с точки зрения ускорения транспортировки китайских товаров в Европу и укрепления стратегических позиций Турции в отношении Китая, стран Ближнего Востока и Европы.⁴⁰

Благодаря коридору, инвестиции Турции в Нахичеван увеличатся, и турецко-нахичеванские отношения войдут в новый процесс. Провинции Турции на границах Кавказа станут экономически сильнее.⁴¹

38 "Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa, (Дата обращения: 12.11.2021).

39 "Orta Koridor, İstikrar ve Yeni İşbirliği Olanakları: Ermenistan, Türkiye'nin Uzattığı Eli Tutmalı", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/orta-koridor-istikrar-ve-yeni-isbirligi-olanaklari-ermenistan-turkiyenin-uzattigi-eli-tutmal/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

40 "Zengezur Koridoru, Pekin-Londra Hattı ve Türkiye'nin Artan Önemi", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pekini-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>, (Дата обращения: 02.11.2021).

41 Arif Keskin, "Zengezur Koridoru ve Kafkasyadaki Jeopolitik Rekabetin Dönüşümü", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Новый коридор положительно скажется на туристических отношениях двух стран, так как обеспечит более надежное и комфортное передвижение туристов. Коридор в широком смысле является альтернативным и более коротким путем для Турции, чтобы соединиться с тюркским миром в Центральной Азии. Поэтому освобождение азербайджанских территорий и восстановление коммуникаций откроют новые перспективы развития отношений между тюркскими странами.

Турция также планирует построить новую железную дорогу до Нахчывана, чтобы расширить грузоперевозки и увеличить пропускную способность железной дороги Баку-Тбилиси-Карс. Новая 230-километровая железная дорога протянется из турецкого города Карс в Нахчыванскую Автономную Республику. Оттуда линия может быть соединена с железнодорожными линиями в Иран, Афганистан и Пакистан и соединена с железнодорожной сетью Азербайджана через Зангезурский коридор.

ИНТЕРЕСЫ РОССИИ

Россия также существенно выиграет от открытия коммуникаций на Южном Кавказе. Зангезурский коридор предоставляет альтернативный маршрут, в том числе для России. Российские поезда могут легко пройти по новому коридору в Нахчыванскую Автономную Республику, а оттуда - в Турцию, Иран и Армению, используя азербайджанские железные дороги. У России появится также альтернативный маршрут на рынки Ближнего Востока и самое главное Россия получит прямой доступ в Армению в обход Грузии.

Китайско-пакистанское сотрудничество в рамках Китайско-пакистанский экономический коридор (СРЕС- КПАЭК), с подключением к нему РФ может способствовать практической

реализации российской идеи более широкой континентальной регионализации Евразии через формирование на первоначальном этапе геополитического и геоэкономического единства в ее центральной части. Это позволяет условно рассматривать Россию в качестве Северного полюса Центральной Евразии, Пакистан – Южного, а Китай с Ираном соответственно – Восточного и Западного ее полюсов. Многоплановое сотрудничество этих государств может способствовать не только росту их взаимосвязанности (транспортной, энергетической, военно-технической, гуманитарной и др.), но и устойчивому социально-экономическому развитию с целью снижения напряженности и достижения мира в регионе. Эта тема, в частности, широко обсуждалась российскими и пакистанскими экспертами 27 марта текущего года на Международной конференции «Пакистано-российские стратегические отношения: перспективы сотрудничества».⁴²

Россия осознает преимущества возобновления экономических отношений с Турцией, Ираном, Арменией и со странами Ближнего Востока. Если Армения откажется от агрессивной политики по отношению к своим соседям и выберет политику мира и сотрудничества, то восстановление всех дорог, включая создание Зангезурского коридора, принесет стране значительные экономические выгоды. Армения может выйти из экономической изоляции и присоединиться к региональным транспортным проектам благодаря использованию Зангезурского коридора.

44-дневная война и окончание армяно-азербайджанского конфликта имеют серьезные экономические последствия для Южного Кавказа и его соседей. Возобновление экономических связей между странами региона, прерванных из-за конфликта,

42 Серенко Ирина Николаевна, "Китайско-пакистанский экономический коридор в интеграционных процессах Евразии (Kitaysko-pakistanskiy ekonomicheskiy koridor v integratsionnix prosesax Evrazii)", *Вестник экономики, права и социологии*, 3(2), 2019, <http://www.vestnykeps.ru/0319%20%D0%A2.2/37.pdf>, (Дата обращения: 02.11.2021), стр. 172.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

изменит геоэкономическую карту региона, сформированную за 30 лет. Расширение транспортной сети в регионе откроет новые возможности для развития торговых отношений между странами региона. Это усилит позиции стран Южного Кавказа в системе международных экономических отношений и в международных транспортных коридорах Запад-Восток и Север-Юг.

ПОЧЕМУ РОССИЯ НЕ ПРОТИВОДЕЙСТВУЕТ?

Президент России Владимир Путин сказал на Валдайской конференции 21 октября 2021 года, что он опирался на предложение использовать карты 1920-е годов. Путин не стал делать исключения для выбора сторон при разграничении азербайджано-армянских границ. Таким образом, Москва предлагает использовать российские документы, и это дает преимущество для реализации коридора в Зангезуре.⁴³

Согласно тексту о прекращении огня, подписанному между Арменией и Азербайджаном от 10 ноября 2020 года, ясно следует, что Россия поддерживает открытие Зангезурского коридора. В тексте о прекращении огня предусматривается, что Азербайджан свяжется с Нахчываном через Армению в обмен на Лачинский коридор, который используется Арменией. В тексте также выделено, что безопасность обоих коридоров будет обеспечивать Россия. Россия хочет подтвердить и укрепить свою историческую деятельность на Кавказе через коридоры Лачин и Зангезур и держать все транзитные, транспортные и энергетические линии, проходящие через Кавказ под своим геостратегическим контролем. Благодаря коридорам Россия станет главным посредником в

43 "Zəngəzur dalanı: Qars müqaviləsi Kırımın ilhaqının ən yaxşı presedenti ola bilər", *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51800-zngzur-dalan.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

отношениях между Турцией, Азербайджаном и Арменией, а также будет контролировать все их перевозки.

Доминирование России в Зангезурском коридоре позволит ей контролировать тюркский мир и сохранять влияние, включая рычаги воздействия на Азербайджан. Примером этого является Лачинский коридор. Контроль над ним находится в руках России, хотя он расположен на территории Азербайджана. Россия может применить серьезные ограничения на въезд и выезд грузовиков, и это будет означать новую зависимость от России для Турции и Азербайджана.

Россия также препятствует притязаниям Ирана на то, что он является ближайшим коридором от Каспия до Персидского залива, и исключает возможность его влияния в сфере влияния и контроля России. Контроль России над коридором сводит на нет возможность любой военной операции в Зангезуре.

ИНТЕРЕСЫ ИРАНА

По всей видимости, пункт об открытии коммуникаций в заявлении, подписанном между лидерами Азербайджана, Армении и России 10 ноября, возник в результате требования Анкары о соблюдении условий Карсского соглашения. Это главный вопрос, который вызывает беспокойство Ирана. С иранской точки зрения Зангезурский коридор означает стабилизацию кавказского региона, а это означает ослабление влияния Ирана. Открытие коридора для связи Нахчывана с Азербайджаном означает экономические и политические риски для Ирана.⁴⁴

44 Arif Keskin, "Zengezur Koridoru ve Kafkasya'daki Jeopolitik Rekabetin Dönüşümü", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

ИНТЕРЕСЫ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Как известно, в период после распада Советского Союза страны Центральной Азии, обладающие важным потенциалом с точки зрения природных ресурсов и особенно подземных богатств, вышли на первый план для России и других держав. В этом контексте двумя наиболее важными резервами, которые следует рассмотреть в первую очередь, являются Казахстан и Туркменистан. Узбекистан также богат данными ресурсами, однако на текущий период объем производства едва удовлетворяет его внутренний спрос, поэтому торговля нефтью и природным газом остается ограниченной.⁴⁵

Исторически Центральная Азия имела стратегическое значение из-за своего геополитического положения. С другой стороны, с учетом протяженных границ Китая, у него всегда были сильные политические, экономические и культурные отношения с соседними странами региона. Взаимодействие, сотрудничество в области энергетики и военной безопасности - ключевые инструменты, которые Китай использует для формирования влияния в географии Центральной Азии. Он также использует этот проект для усиления торговых отношений с западными странами. Кроме того, страны Центральной Азии, богатые природными ресурсами, жизненно важны для обеспечения растущей потребности Китая в энергии. Даже если политика, проводимая Китаем в регионе, выглядит со стороны, как налаживание «выгодных» связей, главная цель Китая - развивать региональную власть, обеспечивать безопасность границ в регионе и быть принятой в мировой политике, как экономическая и военная сверхдержава.

⁴⁵ Mehmet Seyfettin Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(85), 2004, s. 87.

Нельзя упускать из виду, что обеспечение безопасности и стабильности в Центральной Азии также необходимо для региональной и глобальной безопасности. Для региональных и глобальных игроков и правительств центральноазиатских республик необходимо иметь возможность управлять различными идентичностями и интересами, исходя из подхода к безопасности, ориентированного на человека, а не из подхода к безопасности, ориентированного на государство. Не следует также забывать о том, что национальная, региональная и глобальная безопасности взаимосвязаны.⁴⁶

Реализация проекта «Пояс и путь» вокруг общих интересов имеет большое значение, в том числе в решении проблем организованной преступности, оборота оружия, незаконного оборота наркотиков и т.д., которые становятся все более распространенными в Центральной Азии. Проект также не менее важен для снижения влияния радикальных группировок, с которыми полны решимости бороться все правительства Центральной Азии. Весьма вероятно, что проект «Пояс и путь» предложит странам Центральной Азии новый вариант внешней политики. Ключом к миру, инклюзивному государственному строительству и региональной стабильности в этом регионе является рост региональной торговли и взаимосвязанности. Если это будет достигнуто, риски безопасности могут перестать представлять угрозу для Центральной Азии.

Проект «Пояс и путь» может стать решающим рычагом в обеспечении региональной и экономической интеграции, следовательно, экономического процветания, разрешении конфликтов между странами региона, предотвращении конфликтов

46 "Bati'dan Doğu'ya Geçen Güç: Bir Kuşak Bir Yol - Modern İpek Yolu", *M5 Dergi*, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_EE09Pp1.2f2yJzSdPiz6Mk6PVS5VeNRQsk5_K06JKng-1635822481-0-gqNtZGzNAqWjcnBszQ6l, (Дата обращения: 08.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

между странами региона и этническими группами соседних стран, прекращении актов терроризма и насилия и становлении Центральной Азии как «функциональной зоны».

В Центральной Азии со времен Советского союза сохраняется российское влияние, которое в последнее время ослабевает за счет экономической и торговой политики Китая. Однако угроза террора и безопасности в регионе высока, так как Ферганская долина является одним из районов, склонных к дестабилизации в регионе. Разные деструктивные группы, прибывающие из Афганистана, доминируют в регионе и представляют угрозу для других стран. Размещение американских и западных войск в этом районе после афганской интервенции 2001 года является проблемой для Китая. Несмотря на то, что США и НАТО вывели свои войска из Афганистана, западные страны не стремятся полностью покинуть регион. В то же время смешанная ситуация в стране и наличие террористических организаций являются самыми серьезными проблемами.

АФГАНИСТАН И СРЕДИННЫЙ КОРИДОР

Талибан, пришедший к власти в Афганистане, в период первого нахождения у руля власти в 1996-2001 годах, подвергся международной изоляции, и был признан только Пакистаном, Саудовской Аравией и Объединенными Арабскими Эмиратами. Однако на этот раз такие региональные державы, как Китай, Россия и Иран, заявляют, что могут сотрудничать с талибами ради защиты своих интересов.

Проект регионального развития «Пояс и путь» отводит Афганистану центральную роль на торговом пути между Азией и Западом. Если раньше Афганистан считался барьером, отделяющим Центральную Азию от Южной Азии, то теперь он рассматривается

как соединительный мост между регионами. Однако стоит отметить, что в Афганистане продолжается процесс восстановления страны. Все страны Центральной Азии, особенно Узбекистан и Казахстан, выступают за усиление поддержки стабильности и открытие торговых каналов в Афганистане.

Транзитный транспортный коридор Турция-Грузия-Азербайджан-Туркменистан-Афганистан (Ляпис-Лазурит), который представляет собой один из переходов Срединного коридора, имеет большое значение для Афганистана, не имеющего выхода к морю, и представляет собой конкретный результат усилий по развитию региональной интеграции и взаимосвязанности, диверсификации и роста экономики, а также обеспечению региональной стабильности и процветания. Соглашение о коридоре «Лазурит» было подписано во время Министерской конференции «Конференция регионального экономического сотрудничества по Афганистану» (RECCA), которая проходила в Ашхабаде 14-15 ноября 2017 года.⁴⁷

На самом деле, трудно предсказать в какой степени проект «Пояс и путь», который должен связать Афганистан (культурно входящий в географию Центральной Азии) с Центральной Азией, включая Пакистан, Индию и Бангладеш, будет успешным в преодолении старых конфликтов между странами. Можно сказать, что экономическое развитие, которое объединит регион, будет зависеть от масштабов инвестиций частного сектора, создаваемых возможностей для трудоустройства, а также от всесторонней международной помощи.⁴⁸

47 "Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa, (Дата обращения: 12.11.2021).

48 "Batı'dan Doğu'ya Geçen Güç: Bir Kuşak Bir Yol-Modern İpek Yolu", *M5 Dergi*, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_EE09Pp1.2f2yJzSdPiz6Mk6PVS5VeNRQsk5_K06JKng-1635822481-0-gqNtZGzNAqWjcnBszQ6l, (Дата обращения: 08.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

ИНТЕРЕСЫ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Проект «Пояс и путь» представляется одним из важных вложений, которые позволят Китаю выйти на передний план в мировой политике. По данным Евростата, Китай обогнал Соединенные Штаты в качестве крупнейшего торгового партнера ЕС в 2020 году. Несмотря на то, что железные дороги по-прежнему занимают небольшую долю в объеме торговли Китай-Европа, количество грузовых поездов из Китая в Европу за первые два месяца 2021 года составляет более двух тысяч, что вдвое больше, чем в предыдущем году. Это указывает на то, что она будет играть важную роль в торговле между Китаем и Европой. Возобновление работы Зангезурского коридора в будущем может также способствовать развитию торговли между Китаем и Европой и положительно повлиять на объем торговли срединного коридора в рамках железнодорожных маршрутов. Хотя рост взаимной экономической зависимости выгоден для всех сторон, ясно, какая сторона больше зависит от взаимной торговли, особенно если другая сторона - чемпион по экспорту. На данный момент страны нуждающиеся в иностранных инвестициях, занимают важное место во внешней политике Китая потому что они являются дверью в Европу, так и потому, что они не в состоянии представлять какую-либо угрозу. Кроме того, соглашения с европейскими государствами влияют не только на двусторонние отношения, но и на организации, членами которых эти государства являются. Как и следовало ожидать, это не кто иной, как ЕС.

В 2012 году Китай наладил сотрудничество «16+1» с 11 странами-членами ЕС из Центральной / Восточной Европы и 5 балканскими странами. Это Албания, Босния и Герцеговина, Болгария, Хорватия, Чешская Республика, Эстония, Венгрия, Литва, Латвия, Северная Македония, Черногория, Польша, Румыния, Сербия, Словакия и

Словения. Благодаря этому сотрудничеству Китай может не только использовать свою роль в этих странах против других, но также получить место в ЕС и найти сторонников. Это сотрудничество и последующие инвестиции вызывают недовольство ведущих стран ЕС. Причины включают непрозрачность компаний, автократическую систему, противоречащую свободному рынку.⁴⁹

В то же время ЕС выделяет 600 миллионов долларов на строительство линии юг-север, которая считается конкурентом Зангезурского коридора и Иран вместе с Индией политически поддерживают эту линию.⁵⁰

ИНИЦИАТИВА «ПОЯС И ПУТЬ» С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ США

Сегодня США и Китай - две страны, которые направляют мировую экономику. Любое экономическое развитие в мире прямо или косвенно подвержено влиянию двух гигантов. Параллельно подъем или упадок в этом блоке толкает мировую экономику в одном направлении под силой тяжести.

«Пояс и путь» - один из важнейших проектов экономического развития на сегодняшний день. Так как он уже подготовлен и частично реализован. США не могут игнорировать такой шаг. Подъем или падение любого из этих двух полюсов будет иметь важные последствия в современном мире, где взаимозависимость находится на пике. Девиз администрации Трампа «Америка прежде всего» не означает, что Соединенные Штаты будут самоизолироваться, приближаться лишь к внутренней политике и

49 Ahmet Bayar, "Yeni Kuşaga Eski Yol, Çin Batı'ya Açılan Kapısı: OBOR", *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 03.11.2021).

50 "Karabağ Zaferi'nin Birinci Yılında Güney Kafkasya", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-birinci-yilinda-guney-kafkasya/2415647>, (Дата обращения: 03.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

будут просто наблюдателем во внешней политике. В этих регионах, которые английский географ и геополитик, основатель теории «Хартленда» Хэлфорд Джон Маккиндер много лет назад назвал Хартлендом, китайская атака BRI, кажется, оправдывает его теорию.

Историческая причуда заключается в том, что в прошлом Запад пытался интегрировать Китай в мир, но Китай всегда был замкнутым и защищал себя от внешних влияний. На сегодняшний день существует совершенно противоположное, в то время как Китай стремится интегрироваться с Западом и пытается развить «Сердце» (Хартленд), владение которым, как утверждается, есть путь к доминированию в мире, США пытаются помешать этому, а если не удастся, то хотя бы стать частью этого.⁵¹

Политика раздела, проводимая США в Сирии, поставила Сирию в положение несостоявшегося государства. Присутствие террористов Исламского Государства (ИГ) в Ираке нарушило политическую структуру страны. Кроме того, катарский кризис, вызванный странами Персидского залива, сделал морской путь проблематичным. Продолжение гражданской войны в Йемене и пиратство в территориальных водах Сомали также создали проблему Красного моря. Однако в последние дни в Персидском заливе произошли положительные сдвиги в отношении Катара.

Напряжение, начавшееся много лет назад в Южно-Китайском море, продолжается и настраивает страны региона друг против друга. Принятие Китаем мер по укреплению своего господства над морем повысило интерес США к этому вопросу.

Решение Японии перейти на регулярную армию также является проблемой безопасности Китая. Историческая проблема с Тайванем

51 Ahmet Bayar, "Yeni Kuşaga Eski Yol, Çin Batı'ya Açılan Kapısı: OBOR", *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 03.11.2021).

также поставит под угрозу морскую линию. Однако Северная Корея, которая в настоящее время является страной, создающей кризис, является причиной присутствия США в Тихом океане, ограничивая маневры Китая в этом регионе и влияя на продвижение проекта «Пояс и путь».⁵²

Президент США Байден впервые сказал премьер-министру Великобритании Борису Джонсону по телефону 26 марта 2021 года, что у них должен быть масштабный план инфраструктуры, чтобы конкурировать с китайской инициативой «Пояс и путь». Байден сказал репортерам:

*“Я предложил, чтобы мы выступили с аналогичной инициативой, начиная с демократических государств, помогая сообществам по всему миру, которые действительно нуждаются в помощи”.*⁵³

Его предшественник, Дональд Трамп, потратил время на подрыв китайской инициативы «Пояс и путь». Однако это не удалось. Об этом свидетельствует участие 12 стран Южной Америки и 10 стран Карибского бассейна в PFI за последние несколько лет. С другой стороны, почти все государства-члены НАТО в Восточной и Южной Европе также реализуют совместные проекты с инициативой «Пояс и путь». Самым большим ударом для Атлантического лагеря стало то, что Италия, страна Большой семерки, стала активным компонентом инициативы «Пояс и путь».

52 “Bati'dan Doğu'ya Geçen Güç: Bir Kuşak Bir Yol-Modern İpek Yolu”, *M5 Dergi*, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/?_cf_chl_jschl_tk_=pmd_EE09Pp1.2f2yJzSdPiz6Mk6PVS5VeNRQsk5_K06JKng-1635822481-0-gqNtZGzNAqWjcnBszQ6l, (Дата обращения: 03.11.2021).

53 “Джо Байден, беседа с Борисом Джонсоном: лидер США хочет выступить с инициативой демократических государств по конкуренции с “Шелковым путем”, инициированным Китаем (Djo Bayden, beseda s Borisom Djonsonom: lider SŞA xochet vistupit s inisiativoy demokraticeskix qosudarstv po konkurensii s “Sholkovim putyom”, inisiirovannim Kitaem)”, *Serjmin*, <https://serjmin.com/beseda-dzho-bajdena-s-borisom-dzhonsonom-o-planah-kitaja/>, (Дата обращения: 15.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Было понятно, что борьба Байдена направляется из «Совета по международным отношениям» (CFR-Council on Foreign Relations), главного владельца внешней политики США и программы мирового господства. 23 марта CFR опубликовал подробный отчет против инициативы «Пояс и путь».⁵⁴

Отчет на 190 страницах под названием «Воздействие Китая на США» был подготовлен большой «оперативной группой» из 38 человек. Оперативную группу возглавили бывший министр финансов США Джек Лью и бывший командующий ВМС США адмирал Гэри Роугхед.

На веб-сайте CFR в отчете поставлен заголовок: «Как США должны конкурировать с китайской инициативой «Пояс и путь»?».⁵⁵

Согласно отчету, поскольку США вступают в период серьезной конкуренции с Китаем, задача американских политиков состоит в том, чтобы лучше понять инициативу «Пояс и путь» и ее стратегические и политические последствия. Инициатива «Пояс и путь» также является примером готовности и способности Китая заполнить пробелы, оставленные США.

Хотя администрация Дональда Трампа потратила четыре года, высмеивая мировой порядок после Второй мировой войны, этот отчет показывает, насколько важна инициатива «Пояс и путь» для внешней политики США. По мере того как администрация Джо Байдена проводит оценку американо-китайских отношений и разрабатывает план управления стратегическим соперничеством с Пекином, она должна реагировать на инициативу «Пояс и путь».

54 "China's Belt and Road: Implications for the United States", *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/report/chinas-belt-and-road-implications-for-the-united-states/>, (Дата обращения: 03.11.2021).

55 "How Should the United States Compete with China's Belt and Road Initiative?", *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/blog/how-should-united-states-compete-chinas-belt-and-road-initiative>, (Дата обращения: 03.11.2021).

США ИСПОЛЬЗУЮТ ИНДИЮ ПРОТИВ КИТАЯ

Индия ищет новый рынок для продажи производимых ею товаров и хочет участвовать в этом проекте (Проект Север-Юг) в качестве мировой сверхдержавы. В прошлом Индия, как и Китай, отдавала предпочтение морским транспортным маршрутам. Но Индия также осознает необходимость наличия второй альтернативы. Потому что при мировом хаосе всегда есть потребность в альтернативных проектах.

КПЭК рассматривается как один из самых важных столпов инициативы «Пояс и путь», так как он ориентирован на соединительные дороги. Таким образом, КПЭК это проект с геополитическими и геостратегическими целями. Внимательно следя за действиями Китая, США во время президентства Барака Обамы подписали Транстихоокеанское соглашение о партнерстве (ТТП). Соглашение было направлено на дальнейшее укрепление регионального партнерства в будущем. Однако в этом проекте произошел серьезный срыв, когда Дональд Трамп стал президентом, и Трамп заявил в первый же день своего вступления в должность, что ТТП нанесет ущерб национальным интересам Америки. Изоляционистская политика, проводимая администрацией Трампа, побудила Пекин еще больше ускорить достижение своих целей по выходу на первый план в мировой политике.⁵⁶

Расширение военного сотрудничества между двумя странами вместе с Китайско-пакистанским экономическим коридором (КПЭК), который является важнейшей опорой инициативы «Пояс и путь»,

56 "Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Bölgeye Etkileri", *İnsamer*, https://insamer.com/tr/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-bolgeye-etkileri_4018.html, (Дата обращения: 03.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

встречает противодействие. При первоначальном инвестиционном бюджете, оцениваемом в 46 миллиардов долларов, проект в основном направлен на развитие и укрепление существующей транспортной инфраструктуры и энергетического сектора Пакистана.⁵⁷

С другой стороны, Индия, одна из самых важных стран в регионе, заявила, что с самого начала она не относится тепло как к поясу, так и к КПЭК, и высказывала различные критические замечания в адрес этих проектов. Утверждая, что Инициатива «Пояс и путь» преследует тайные цели и что необходимо создать прозрачный механизм для продвижения проектов по подключению и инфраструктуре, осуществляемых на основе соглашений между странами в рамках инициативы. Самая важная проблема, заключается в том, что правительства стран которые связаны с инициативой «Пояс и путь», почти не имеют права голоса в процессе принятия решений или очень мало критикуют Китай, и что они должны участвовать в проекте как послушная нация. То есть стык Пакистана с Китаем крайне нестабилен как вследствие действий местных боевых групп, так и потенциального военного конфликта с Индией.⁵⁸

Правительство Индии также утверждает, что КПЭК проходит через регион Джамму и Кашмир. Джамму и Кашмир являются спорной территорией, управляемой Пакистаном, но Индией считает их своей территории. Приграничные конфликты между Китаем и Индией в Гималае летом 2020 года возникли из-за реакции Китая

57 "Пакистанский эксперт заявил о выгодности экономического коридора с Китаем (Pakistanskiy ekspert zayavil o vigođnosti ekonomičeskogo koridora s Kitaem)", *РИА НОВОСТИ*, <https://ria.ru/20190715/1556510562.html>, (Дата обращения: 03.11.2021).

58 «Афганистан -это дорога. Как изменится «Новый шелковый путь» и как на этом заработать Украине (Afganistan – eto doroga. Kak izmenitsa "Noviy sholkoviy put" i kak na etom zarobotat Ukraine)», *DsNews*, <https://www.dsnews.ua/economics/suhoputno-morskaya-imperiya-27092021-438000>, (Дата обращения: 03.11.2021).

на решение Индии в одностороннем порядке изменить статус Джамму и Кашмира. Однако против этого решения решительно выступила администрация Пекина. Кроме того, Индия категорически возражает против включения региона Гилгит-Балтистан в КПЭК на том основании, что это спорный регион. Утверждается, что Китай убедил Пакистан изменить конституционный статус Гилгит-Балтистана, но администрация Исламабада воздерживалась от изменения статуса до недавнего времени (поскольку это ослабило бы ее позицию по вопросу Кашмира). Согласно Конституции Пакистана, Гилгит-Балтистан, имеющий статус спорного региона, не имеет статуса официальной провинции. Однако изменение Индией статуса Джамму и Кашмира в августе 2019 года заставило Пакистан принять решение об изменении статуса Гилгит-Балтистана. Однако постоянное изменение статуса спорного региона также является нарушением резолюций Организации Объединенных Наций.⁵⁹

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Создание логистических центров и зон свободной торговли, особенно в портах Туркменистана, Казахстана и Азербайджана, будет способствовать развитию и углублению транскаспийского сотрудничества. Если маршрут Срединного коридора будет использоваться эффективно, страны Центральной Азии смогут получить экономические возможности от торгового трафика между Европой и Китаем, который по-прежнему составляет 600 миллиардов долларов США в год.

Первым международным документом, в котором упоминалось название Зангезурского коридора, была Шушинская декларация о союзнических отношениях между Турцией и Азербайджаном.

⁵⁹ "Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Bölgeye Etkileri", *İnsamer*, https://insamer.com/tr/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-bolgeye-etkileri_4018.html, (Дата обращения: 03.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

В документе открытие коридора было признано имеющим стратегическое значение как для регионального сотрудничества между Турцией и Азербайджаном, так и в целом. Кроме того, утверждается, что Зангезурский коридор принесет региону серьезный комфорт и богатство, и что Армения может легко добраться до Москвы и мира по железной дороге.

Возрождение коридора может способствовать ослаблению психологических барьеров на пути к миру в регионе (особенно чувств, создаваемых и постоянно подпитываемых иностранными державами, преследующими империалистические амбиции).

Этот коридор время от времени описывается как «Туранский коридор», поскольку он обеспечивает прямое транспортное сообщение со Стамбулом (через Каспийское море) в самую восточную часть Туркестана. Но с экономической точки зрения это также может означать новую связь между западным берегом Каспия и Стамбулом, включая Мармарай, также Пекина с Лондоном. Поэтому с Заявлением от 10 ноября также возросли надежды на то, что региональное сотрудничество может дать результаты в глобальном масштабе. Этот коридор может сыграть важную роль с точки зрения более быстрой и безопасной торговли между Китаем и Европой, тем самым укрепляя стратегические позиции Турции и тюркского мира с точки зрения Китая, Ближнего Востока и европейских стран.

Хотя возрождение коридора может беспокоить Грузию, которая играет роль «моста» между Азербайджаном и Турцией и получает от этого выгоду, эта страна также выиграет от создания всеобъемлющей региональной атмосферы мира и сотрудничества. Кроме того, такие проекты, как нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан, газопровод Баку-Тбилиси-Эрзурум и железнодорожная

линия Баку-Тбилиси-Карс, которые были реализованы через Грузию, будут продолжать вносить вклад в эту страну в ближайшая и среднесрочная перспектива. С другой стороны, существует небольшая вероятность того, что Зангезурский коридор только усилит дискомфорт Грузии и приведет ее к другим тенденциям, прежде чем он будет реализован.

Страна, которую, похоже, больше всего беспокоит коридор, - это Иран. Хотя Иран пытается обосновать свое недовольство возможностью «изменения границ» (возвращения Зангезура Азербайджану), очевидно, что основной источник его дискомфорта - это результаты 44-дневной войны, усиление Турции в регионе, и его почти полное исключение из процесса.

На основании имеющихся данных можно утверждать, что Зангезурский коридор - это не проект изменения границы, а транспортный проект, который укрепит региональный мир и атмосферу сотрудничества. Однако, если это будет реализовано, выиграют не только Азербайджан и Армения или квартет Азербайджана, Армении, Турции, России, и даже не только тюркский мир, но и почти все участники торговли Восток-Запад.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

БИБЛИОГРАФИЯ

“44 günlük Qarabağ Müharibəsi: mülahizə və nəticələr”, *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51633-44-gunluk-qaraba-muharbs.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

“Bakan Akar: Uzatılan Barış Elinin, Ermenistan Tarafından Bir Firsat Olarak Değerlendirilmesini İstiyoruz”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakan-akar-uzatilan-baris-elinin-ermenistan-tarafindan-bir-firsat-olarak-degerlendirilmesini-istiyoruz/2415582>, (Дата обращения: 03.11.2021).

“Bakan Karaismailoğlu: Süveyş Kanalı'na Alternatif En Uygun Rota “Orta Koridor””, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-karaismailoglu-suveys-kanalina-alternatif-en-uygun-rota-orta-koridor-568498.html>, (Дата обращения: 09.11.2021).

“Batı'dan Doğu'ya Geçen Güç: Bir Kuşak Bir Yol-Modern İpek Yolu”, *M5 Dergi*, https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/?__cf_chLjschl_tk__=pmd_EE09Pp1.2f2yJzSdPiz6Mk6PVS5VeNRQsk5_K06JKng-1635822481-0-gqNtZGzNAqWjcnBszQ6l, (Дата обращения: 08.11.2021).

“China's Belt and Road: Implications for the United States”, *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/report/chinas-belt-and-road-implications-for-the-united-states/>, (Дата обращения: 03.11.2021).

“Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Bölgeye Etkileri”, *İnsamer*, https://insamer.com/tr/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-bolgeye-etkileri_4018.html, (Дата обращения: 03.11.2021).

“How Should the United States Compete with China's Belt and Road Initiative?”, *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/blog/how-should-united-states-compete-chinas-belt-and-road-initiative>, (Дата обращения: 03.11.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

"Xi Jinping'in BFA Açılış Konuşmasından Öne Çıkanlar", *CRI Türk*, <https://www.criturk.com/xi-jinpingin-bfa-acilis-konusmasindan-one-cikanlar/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

"Infrastructure Cooperation Could Hold the Key to Armenia's Future Security", *Atlantic Council*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/infrastructure-cooperation-could-hold-the-key-to-armenias-future-security/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

"İlham Əliyev xalqa müraciət edib", Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev", *President*, <https://president.az/articles/45924>, (Дата обращения: 08.11.2021).

"Karabağ Zaferi'nin Birinci Yılında Güney Kafkasya", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/karabag-zaferinin-birinci-yilinda-guney-kafkasya/2415647>, (Дата обращения: 02.11.2021).

"Küresel Ulaştırma Alanında Orta Koridor'un Önemi", *Newstimes*, <http://newstimes.az/tr/relations/dialogue/7415/>, (Дата обращения: 03.11.2021).

"National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, p. 25. (Дата обращения: 08.11.2021).

"Orta Koridor, İstikrar ve Yeni İşbirliği Olanakları: Ermenistan, Türkiye'nin Uzattığı Eli Tutmalı", *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/orta-koridor-istikrar-ve-yeni-isbirligi-olanaklari-ermenistan-turkiyenin-uzattigi-eli-tutmali/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

"The Belt and Road: Economic Corridors and Maritime Connectivity", *Greater-Europe*, <http://greater-europe.org/archives/5244>, (Дата обращения: 05.11.2021).

"Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa, (Дата обращения: 12.11.2021).

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

“Zengezur Koridoru’nda İlk Adım”, *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/kafkaslar/zengezur-koridorunda-ilk-adim-h512576.html>, (Дата обращения: 03.11.2021).

“Zəngəzur dalanı: Qars müqaviləsi Krımın ilhaqının ən yaxşı presedenti ola bilər”, *Ovqat*, <https://ovqat.com/prizma/51800-zngzur-dalan.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

«Афганистан-это дорога. Как изменится «Новый шелковый путь» и как на этом заработать Украине (Afganistan – eto doroga. Как izmenitsa “Noviy shelkoviy put” i kak na etom zarobotat Ukraine)», *DsNews*, <https://www.dsnews.ua/economics/suhoputno-morskaya-imperiya-27092021-438000>, (Дата обращения: 03.11.2021).

«Карсский договор (Karskiy dogovor)”, *Virtual Karabakh*, <https://www.virtualkarabakh.az/ru/post-item/32/132/qars-muqavilesi-1921-ci-il-13-oktyabr.html>, (Дата обращения: 08.11.2021).

«Китай опубликовал концепцию развития морского компонента «Инициативы пояса и пути (İnisiyativı royası i puti)», *Морские вести России*, <http://www.morvesti.ru/news/1679/64010/>, (Дата обращения: 08.11.2021).

«Грузия намерена максимально использовать потенциал транспортного коридора «Европа-Азия» – министр (Gruziya namerena maksimalno ispolzovat potentsial transportnogo koridora “Evropa-Aziya”– ministr)», *İnterfax Azerbaijan*, <http://interfax.az/view/846831>, (Дата обращения: 02.11.2021).

«Средний Коридор: больше возможностей для транзита из Китая в ЕС (Sredniy Koridor: bolshe vozmojnostey dlya tranzita iz Kitaya v ES)», *Логист Today*, https://logist.today/dnevnik_logista/2019-11-04/srednij-koridor-bolshe-vozmozhnostej-dlja-tranzita-iz-kitaja-v-es/, (Дата обращения: 02.12.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

«Экономика Одного Пояса, Одного Пути: Возможности и риски транспортных коридоров (Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti: Vozmojnosti i riski transportnix koridorov)», *World Bank Group*, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31878/211392RU.pdf?sequence=12>, (Дата обращения: 05.11.2021).

ASLANLI Araz-Yunus Şerifli, “Zengezur Koridoru, Pekin-Londra Hattı ve Türkiye’nin Artan Önemi”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/zengezur-koridoru-pekini-londra-hatti-ve-turkiye-nin-artan-onemi/2254505>, (Дата обращения: 08.11.2021).

BAYAR, Ahmet, “Yeni Kuşağa Eski Yol, Çin Batı’ya Açılan Kapısı: OBOR”, *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor>, (Дата обращения: 03.11.2021).

EROL, Mehmet Seyfettin, “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(85), 2004, s. 85-112.

GÜNER, Bülent, “OBOR Girişimi’nin Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 2018, s. 112-123.

KESKİN, Arif, “Zengezur Koridoru ve Kafkasya’daki Jeopolitik Rekabetin Dönüşümü”, *Fikir Turu*, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/zengezur-koridoru-ve-kafkasyadaki-jeopolitik-rekabetin-donusumu/>, (Дата обращения: 02.11.2021).

Замараева Елена Николаевна, “История возникновения и развития международных транспортных коридоров (İstoriya vozniknoveniya i razvitiya mejdunarodnix transportnix koridorov)”, *Международный научно-исследовательский журнал*, 2021, 6(108) Часть 5, (Дата обращения: 11.11.2021), стр. 28-31.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Овсеенко Юрий Сергеевич, "Транспортные коридоры как проект экономической интеграции на постсоветском пространстве (Transportnye koridori kak proyekt ekonomicheskoy integratsii na postsovetskom prostranstve)", *Всероссийская научная конференция, 28–29 октября 2008 г. в ИМЭМО РАН.*

«Пакистанский эксперт заявил о выгодности экономического коридора с Китаем (Pakistanskiy ekspert zayavil o vigochnosti ekonomicheskogo koridora s Kitayem)», *РИА НОВОСТИ*, <https://ria.ru/20190715/1556510562.html>, (Дата обращения: 03.11.2021).

Серенко Ирина Николаевна, "Китайско-пакистанский экономический коридор в интеграционных процессах Евразии (Kitaysko-pakistanskiy ekonomicheskii koridor v integratsionnykh processakh Evrazii)", *Вестник экономики, права и социологии*, 3(2), 2019, <http://www.vestnykeps.ru/0319%20%D0%A2.2/37.pdf>, (Дата обращения: 02.11.2021), стр. 172.

«Турция и Китай соединят "Срединный коридор» и «Новый шелковый путь (Tursiya i Kitay soyedinyat "Sredinniy koridor" i "Noviy shelkoviy put)", *ИА Красная Весна*, <https://rossaprimavera.ru/news/ed87c739>, (Дата обращения: 02.12.2021).

STRUCTURED ABSTRACT

China overtook the US as the EU's largest trading partner in 2020. The growing power of China, accordingly, claims a greater right within the international system. The Belt and Road Initiative (BRI), the largest infrastructure project in history, is being promoted to increase China's efficiency in the countries of the Eurasian region. This article examines China's transport policy in the Eurasian region within the framework of the BRI, the importance of the Zangezur Corridor on the Central Asia-South Caucasus-Turkey line that is also called the "Middle Corridor", and the attitudes of the regional countries and superpowers.

"The "Belt and Road" project (the former name was "One Belt, One Road") was announced by the current President Xi Jinping of the People's Republic of China in 2013. This project is widely recognized as one of the most ambitious economic development programs in global history. Thus, it spreads over 65 countries and the project covers 4.4 billion people together with 40% of the world's Gross Domestic Product. This project attracts great attention from the international community because of its wide sphere of influence.

"The 21st Century Silk Road includes; China-Pakistan Economic Corridor (CPEC), which will connect Xinjiang and Gwadar Port in the north, the Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor (BCIMEC), which will provide integrity between southwestern China and Bengal and the Indian Ocean, the Sino-Indo-Indian Economic Corridor (BCIMEC) in the south (Indochina) with China -Pakistan Economic Corridor (CIPEC), China-Mongolia-Russia Economic Corridor, which will connect the north of China with the rich coal deposits of Mongolia and provide a rail link towards Siberia. Finally, two main railway projects will open the doors of Europe to China. The first is the China-Central Asia-North Asia Economic

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

Corridor (CCWAEC), which runs through Central Asia to Turkey via Iran and goes to the heart of Europe, and the other is the New Eurasian Land Bridge (NELB), which will achieve Western Europe via Russia.

The Maritime Silk Road Project is also an essential part of a global plan to revive the ancient Silk Road connecting China with the Persian Gulf and Mediterranean countries. The most main route of the project is the “China-Indian Ocean-Africa-Mediterranean” Maritime Economic Corridor. This route leads to Egypt, Somalia, and Kenya in the Arabian Peninsula, Persian Gulf, and the Red Sea, and Venice from the Red Sea and the Mediterranean.

One of the key components of this project is the China-Central Asia-West Asia Economic Corridor (CCWAEC), which will connect the Chinese province of Xinjiang to the Mediterranean via Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, and Turkey. In this sense, Turkey has introduced the concept of the Trans-Caspian East-West Central Corridor (Central Corridor) initiative, which complements and enriches the CCWAEC economic corridor with the Trans-Caspian Gateway. The Zangezur Corridor, which is an integral part of the Middle Corridor, will serve as an alternative to the international route that will promote the development of the region stretching from Europe to Asia.

The Second Karabakh War between Azerbaijan and Armenia began on 27 September 2020 and finished on 10 November 2020 and it puts the end to one of the long-lasting conflicts of the South Caucasus, but the political and economic problems of Armenia continue to threaten the stability of the region. Nevertheless, Turkey’s attempts to open transportation and energy lines in the Middle Corridor, which is the shortest route between China and Europe may be a great chance both to alleviate Armenia’s problems and to establish long-term peace in the region.

Zangezur is not only a gateway to Nakhchivan for Azerbaijan, but it also has a very special place in the history and national identity of Azerbaijan. The USSR administrators initially aimed to give the entire region known as Zangezur to Armenia at the beginning of the 20th century, but later gave up and divided Zangezur into two parts. Western Zangezur was given to Armenia, while East Zangezur remained a part of Azerbaijan.

The South Caucasus and Central Asia-South Caucasus-Turkey transportation corridor has always the strategic importance. The main goal of Azerbaijan ends the economic blockade of Nakhchivan and break its isolation and receive direct access to Turkey. The states have different attitudes in the region towards the opening of the Zangezur Corridor. Georgia has a wish that all transportation corridors in the region should pass through its territory and Armenia, worries about the increase of Turkish influence.

Russia will also benefit significantly from the opening of communication in the South Caucasus, and the Zangezur Corridor will offer an alternative route. Russian trains will be able to travel easily along the new corridor to the Nakhchivan Autonomous Republic and from there to Turkey, Iran, and Armenia using the Azerbaijan railways. The most important point is that Russia will not depend on Georgia and receive direct access to Armenia. Therefore, it does not express it openly but Azerbaijan also does not want to depend only on Georgia. For Iran, the opening of the Zangezur Corridor and the stabilization of the Caucasus region means the weakness of its influence in the region.

Finally, based on the available data, Zangezur Corridor is not a border change project, but a transportation project that will strengthen regional peace and cooperation. If this happens, almost all participants

РОЛЬ РАЗВИТИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

of East-West trade will benefit, not only Azerbaijan and Armenia or their neighbors Turkey, Russia, or the Turkic world but it will be beneficial for the entire world.

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA*

Reading Karabakh After 30 Years: From Mediation Activities to the 2020 War

Ahmet Yavuz GÜRLER**
Aynura BAGHIROVA***

Öz

Karabağ Sorunu, Güney Kafkasya'daki komşular arasında ortaya çıkmıştır. Ermenistan ve Azerbaycan'ın arasındaki bu durum, toprak iddiaları ve çeşitli soykırımı iddiaları üzerinden cereyan etmiştir. Ancak yapılan girişimlere rağmen mesele çözülememiş ve sadece geçici ateşkes sağlanmıştır. Bu süreç haliyle bölge ve dünya gündeminde üst sıralarında yer alan olay haline gelmiştir. 2020 senesinde ise yaşanan ateşkes ihlaliyle sorunun savaşa evirdiği görülmüştür. Dahası Azerbaycan'ın zaferiyle yeni bir ateşkes yapılmıştır. Bu makalede Karabağ Sorunu'nun ortaya çıkışı, süreçteki temaslar ve son durum irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Karabağ Savaşı, Türkiye, Rusya.

Abstract

The Karabakh Problem arose among neighbors in the South Caucasus. This situation between Armenia and Azerbaijan has created the problem of territorial claims and actions involving various genocides. Various international contacts have been made regarding the solution of the problem. A temporary ceasefire has been established in the middle. This process has naturally become an event that is at the top of the regional and world agenda. With the violation of the ceasefire that existed in 2020, the problem has turned into war. In addition, a new ceasefire was established with the superiority of Azerbaijan. In the general lines of the study, the emergence of the problem, the contacts in the process and the last situation were examined.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Karabakh War, Turkey, Russia.

* **Makale Geliş Tarihi:** 18.02.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 12.11.2021

** Doktor Adayı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: ahmetyavuzgurler@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3146-3174.

*** Dr., e-posta: bagiirova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7910-8238.

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması neticesinde Soğuk Savaş sona ermiştir. Devam eden süreçte Avrasya'da sistematik bir değişim yaşanmıştır. SSCB'nin ardılı olan 15 cumhuriyet bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu cumhuriyetler arasında Azerbaycan Cumhuriyeti de yer almaktadır. Lakin Post-Sovyet coğrafyasında oluşan güç boşluğu nedeniyle sınır sorunları ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın karşılaştığı sorun, topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Üzerinden yıllar geçmesine rağmen Karabağ Sorunu, Azerbaycan'ın iç ve dış politikasına yön veren önemli bir olgudur.¹

Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı kısmında yer almaktadır.² Ekonomik açıdan sınırlı olmakla birlikte coğrafi konumu sayesinde Ermenistan ve İran'a karşı hareket yapılabilecek bir jeopolitik noktada bulunmaktadır. Bu nedenle de bölgedeki anlaşmazlık, ekonomik olmaktan ziyade; tarihi ve politik temelli bir meseledir.³

Karabağ Sorunu'nu ele alırken; yalnızca Ermenistan'ın Karabağ'ı işgalinden bahsetmemek gerekir. Çünkü 7 il de Karabağ bölgesiyle birlikte Ermenistan tarafından 30 yıl boyunca işgal altında tutulmuştur. Azerbaycan topraklarının %20'ni kapsayan bu bölge: Karabağ bölgesi; Hankendi, Hocalı, Şuşa, Askeran, Hocavend, Ağdere ve Hadrut illerinden oluşmaktadır. İşgal edilen Karabağ dışındaki diğer 7 il ise Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebayıl, Fizuli, Gubadlı ve Zengilan'dır.

Tarihi geçmişi çok eskilere dayanan bu sorun, SSCB'nin dağılmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Zira SSCB'nin son dönemlerinde Ermeniler, Karabağ'da silahlandırılmıştır. Buna karşılık Azerbaycan halkı tamamen

1 Svante E. Cornell, "Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 20(4), 1997, s. 9.

2 Heiko Krüger, *The Nagorno-Karabakh Conflict-A Legal Analysis*, Springer, Berlin, 2010, s.11.

3 Emine Vildan Özyılmaz, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2013, s. 194.

silahsızdı. 1988 yılından itibaren 1994 yılındaki ateşkese kadar süren savaşın ardından sağlanan ateşkes, küçük çaplı ihlallere rağmen 2020 yılına kadar devam etmiştir. Yani 1994 senesinden itibaren Karabağ Sorunu, dondurulmuş sorun haline getirilmiştir. Böylece Karabağ'ın Ermenistan'ın işgalinde kaldığı 30 yıllık dönem başlamıştır.

ULUSLARARASI KRİZ ALANI OLARAK KARABAĞ

Karabağ'ın uluslararası kriz alanlarındaki önemine değinmeden önce, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan devlet yapılarına (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) bakmak gerekir. Dünyadaki var olan uluslararası sistemin oluşmasında tanımlanmış Büyük Oyun/Yeni Büyük Oyunda Avrasya coğrafyasının rolü büyüktür. Jeopolitik uzmanları tarafından da dile getirilen Avrasya'da konumlanmış devletlerin birbirleriyle ilişkileri büyük önem arz etmektedir.

Güney Kafkasya'da yer alan devletler, neredeyse 20. yüzyıl boyunca SSCB'nin egemenliği altında yaşamışlardır. Bölgeye ilgisi olan devletlerin ham maddeye yönelme amacıyla ortaya attığı Azerbaycan petrolünün paylaşımı fikri, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgesel ve küresel güçlerin dikkatini çekmiştir. Güney Kafkasya'nın jeopolitik ve jeostratejik zenginliği önemi, Soğuk Savaş sürecinde de önemini korumuştur.

Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya'da yaşanan otorite boşluğu ise çeşitli aktörlerin ilgisini bu coğrafyaya yöneltmelerini beraberinde getirmiştir. Bölgede etkin olmaya çalışan devletler, siyasi süreçlere müdahale etme eğilimindedir. Kafkasya'nın sahip olduğu bu önemin yanı sıra 2008 yılının Ağustos ayında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı sebebiyle bölgede huzursuzluk yaşanmıştır. Beş Gün Savaşı olarak da bilinen Rus-Gürcistan Savaşı, aslında bölgenin kaderini değiştiren gelişmelerin başında gelmektedir.

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

Zira bölgede bağımsızlığını kazanan ülkelerin Atlantikçi cephede mi; yoksa Avrasyacı cephede mi yer alacağı önemli bir soru olmuştur.⁴

Bu noktada Güney Kafkasya'daki ülkelerin ve bölgede etkin olmak isteyen devletlerin politikalarına bakmak gerekmektedir. Karabağ Sorunu'nun boyutlarına da bakılmalıdır. Sovyetler Birliği yıkılınca, yerine gevşek örgüt yapılanması fikri ortaya atılıp; Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. 8 Aralık 1991 tarihinde imzalanan Minsk Anlaşması'nın 5. maddesiyle üye ülkeler birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve mevcut sınırların dokunulmazlığını tanımıştır. Bahse konu olan madde, Ermenistan'ın da katılımıyla 21 Aralık 1991 tarihli Alma Ata Deklarasyonu'nda teyit edilmiştir.⁵

SSCB zamanında birlik içinde yer alan iki devlet olan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ post-Sovyet dönemde büyük bir problem haline gelmiştir. Kuşkusuz İran'ın Ermenileri desteklemesi,⁶ Azerbaycan'daki Ayaz Muttalibov yönetiminin Batı'ya yönelmesine yol açmıştır. Bu süreçte Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Konferansı (AGİK) bünyesinde sorunun çözümüne dair çalışmalar yürütülmüştür.⁷

Bilindiği üzere Sovyetler Birliği'nin dağılması, Azerbaycan'ın savunmasız hale gelmesine yol açmıştır. 1992 yılı boyunca Ermeni ve Rus askeri birlikleri, Karabağ'daki çatışmalarda Ermenilere destek sağlamıştır. Ermeniler, Azerbaycan'ın köy ve yerleşim alanlarını yağmalayarak buradaki insanları katletmiştir. Vahşetin en büyük örneği ise 26 Şubat 1992

4 Araz Aslanlı, *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Ekoavrasya Yayınları, Ankara, 2013, s.13-15.

5 Özyılmaz, a.g.m., s.200.

6 Mehmet Seyfettin Erol-Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunu", *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, der. Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 391.

7 Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 2010, s.72-73.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

tarihinde Karabağ'ın Hocalı kentinde yaşanmıştır. Hocalı Katliamı'nda 613 kişi hayatını yitirmiştir.⁸

Katliamı takiben Azerbaycan'da Halk Cephesi iktidara gelmiştir. 1992 senesinin Haziran ayındaki seçimlerle iktidara gelen Ebulfez Elçibey, ilk olarak Azerbaycan'ı BDT'den çıkarmıştır.⁹ Elçibey iktidarında Karabağ Sorunu, tekrar AGİK'in gündemine taşınmıştır. Azerbaycan'a karşı oluşan ılımlı yaklaşım, etkisini Helsinki Toplantısı'nda da göstermiştir.

Söz konusu toplantıda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ilişkin kararlar alınmıştır. Ancak Elçibey yönetiminin büyük ümitler bağladığı AGİK, her iki ülkede barış girişiminde bulunmasına rağmen istenilen sonuç elde edilememiştir. Uluslararası alanda elde edilen olumlu sonuçlara rağmen Erivan yönetimi, sağlanan ateşkesi ihlal ederek her geçen gün Karabağ'ın etrafındaki Azerbaycan topraklarını işgal etmeye devam etmiştir.¹⁰

Karabağ konusunda Batılı ülkelerin aktif rol alması, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın sonucunda aynı dönemde Rusya'nın da desteklediği yeni bir uzlaşma girişimi Kazakistan'dan gelmiştir. Ancak dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in başkanlığında bir araya gelen tarafların diplomatik görüşmelerinden herhangi bir netice elde edilememiştir. Bunun üzerine Moskova, doğrudan girişimde bulunarak tarafları 19 Eylül 1992 tarihinde Soçi'de bir araya getirmiştir. Bu görüşmede geçici bir ateşkesin sağlanmasına ve bölgeye gözlemcilerin gönderilmesine ilişkin bir belge imzalanmıştır. Ancak Erivan'ın Karabağ ve Nahçıvan'a tekrar saldırması, söz konusu görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır.¹¹

8 Ahmet Yavuz Gürler, "Uluslararası Hukuk Bağlamında Hocalı Soykırımı", 25. Yılında Hocalı Soykırımı E-Kitabı, KARASAM, Giresun 2017. s. 102.

9 Vedat Gürbüz, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994", ERAREN, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergilerik&IcerikNo=60>, (Erişim Tarihi: 12.02.2021); İran'ın Dağlık Karabağ Sorunu'na ilişkin yaklaşımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Doğan Başaran-Betül Karagöz Yerdelen, "İran'ın Dağlık Karabağ Politikası", III. Hocalı Sempozyumu E-Kitabı, Betül Karagöz Yerdelen, der., Giresun, 2019, s. 207-220.

10 Yılmaz, a.g.m., s.74-75.

11 Özyılmaz, a.g.m., s.201.

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

Ermeni saldırılarına Rus birliklerinin aktif katılımı karşısında Elçibey yönetimi, uluslararası kamuoyunu bir kez daha harekete geçirmek amacıyla BM ve AGİK gibi kurumlar nezdinde muhtelif girişimlerde bulunmuştur. Nitekim BM Güvenlik Konseyi (BMGK), Karabağ Sorunu hakkında 31 Temmuz 1993 tarih ve 853 sayılı kararı almıştır.¹² Bu kararda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu ve Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri toprakları derhal terk etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede sorunu çözmek için oluşturulan Minsk Grubu'na her iki taraftan da temsilciler katılmıştır. Ancak geçen süre zarfında herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.¹³

Azerbaycan'da Karabağ Savaşı'nın getirdiği kaygan siyasi zemin, Elçibey yönetiminin çok fazla iktidarda kalmasına imkân tanımamıştır. 1993 yılının Haziran ayında Gence'de gerçekleşen darbe sonucunda Azerbaycan'da bir yıllık Elçibey dönemi sona ermiştir. Darbe sonrasında Nahçıvan'dan Bakü'ye davet edilen Haydar Aliyev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁴

1993 yılında iktidara gelen Aliyev, göreve gelir gelmez Azerbaycan'ı tekrar BDT'ye üye yapmasının yanı sıra savaşı sona erdirmeyi seçmiştir. Lakin Azerbaycan'ın bir ordusunun bulunmaması ve dolayısıyla kendisini çeşitli milis kuvvetleriyle savunması sorununa siyasi istikrarsızlık probleminin de eklenmesiyle 1993 yılında Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Buna ek olarak Ermenistan ile Azerbaycan arasında meydana gelen 1988-1994 savaşlarında, 32 binden fazla sivil Azerbaycan vatandaşı ve 16 bin civarında da Azerbaycan askeri öldürülmüştür.¹⁵ 12 Mayıs 1994'te ateşkes imzalanmasını sağlayan

12 "Resolution 853", *UN Security Council*, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/853>, 29.07.1993, (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

13 Alaeddin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s.134.

14 Ruslan Rehimov, "Azerbaycan'ın Mimarı Haydar Aliyev", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-mimari-haydar-aliyev/1671388>, (Erişim Tarihi, 02.02.2021).

15 Kaynaklarda değişken rakamlar göze çarpmaktadır: 20 Bin Azerbaycan Vatandaşı Öldürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. "Ermenistan'ın Tecavüzünün Neticeleri", *Umumi Statistika*, <http://anl.az/el/emb/QARABAQ/statistika.htm>, (Erişim Tarihi, 21.06.2021).

Aliyev, kısa sürede iç siyasette de istikrarı sağlayarak, Karabağ Sorununun çözümüne yönelmiştir. AGİT ve diğer uluslararası güçler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede AGİT aracılığıyla sorunun çözümüne ilişkin yeni bir plan hazırlanmıştır. AGİT'e bağlı Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülen barış görüşmeleri, Ermenistan'ın sürekli karar değiştirmesi ve BM'ye üye ülkeleri ciddiye almaması yüzünden herhangi bir neticeye bağlanamamıştır.¹⁶

ULUSLARARASI ALANDA KARABAĞ SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

Bu bölüm içerisinde Karabağ Sorununun uluslararası hale geldikten sonraki müracaatlara değinilecektir. Sırasıyla AGİK-AGİT Temasları yanında, BM Genel Kurulu'ndaki görüşmeler aktarılacaktır.

AGİK-AGİT TEMASLARI

Karabağ Sorunu konusunda BM Genel Kurulu'na değinmeden önce çözüm arayışlarıyla ilgili olarak AGİK'in, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) dönüşmesiyle oluşturulan Minsk Grubu'ndan bahsetmek gerekmektedir.

Minsk Grubu; Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya ve Belarus'un üye olduğu, eşbaşkan olarak da Fransa, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) yer aldığı yapıdır. Eşbaşkanlar, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileriyle üst düzey müzakerelere yürütüp; diğer üyeleri bilgilendirdikleri bir koordinasyon süreci yürütmüştür.

Karabağ'da 1992 yılının Şubat ayında çatışmaların başlamasıyla 24 Mart 1992 tarihinde Helsinki'de AGİK öncülüğünde bir toplantı düzenlenmiş

¹⁶ Özyılmaz, a.g.m., s. 202.

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

ve var olan çatışmanın barışçıl çözümü için temasların sağlanması fikri ortaya çıkmıştır.¹⁷ Kısa sürede Minsk'te bir konferans yapılması kararlaştırılmıştır. Konferans, öngörülen zamanda düzenlenememiştir. Fakat Minsk Grubu, yaşanan anlaşmazlığın çözümü için önemli bir organizasyon haline gelmiştir.

Minsk Grubu, 1994 senesindeki ateşkesle uluslararası literatüre donmuş çatışma bölgesi olarak giren Karabağ Sorunu'nun taraflarını bir araya getirmiştir.¹⁸

Bilindiği üzere, bölgenin konumu ve savaş sırasında göç eden Azerbaycanlı mültecilerin geleceği ve çatışan iki ülkenin sınırlarındaki sıcak temasları gibi durumlar, bölgedeki istikrarsızlığı artıran gelişmelerdir. Minsk Grubu, çözüm önerileri olarak sırasıyla "Adım Adım Yaklaşımı", "Paket Anlaşma", "Ortak Devlet", ve "Temel Prensipler" olmak üzere dört farklı fikirle tarafları anlaşmaya teşvik etse de soruna kalıcı bir çözüm bulamamıştır.¹⁹

BM TEMASLARI

Erivan yönetimi, sorunun uzaması ve kazançlı çıkabilmek için "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" argümanını savunmuştur. Bu anlamda Ermenistan, Karabağ'da Ermenilerin haklarının tanınması; yani devlet kurmaları için yetki verilmesi tezini dile getirmektedir.

Belirtmek gerekir ki; uluslararası hukukta ulusların kendi kaderini belirleme hakkı vardır. Fakat uluslar, devletlerin sınırlarının dokunulmazlığı çerçevesinde kendi kaderini tayin etmelidir. Ermenistan devletinin

17 Nazrin Alizada-Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Politikası", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 2021, s. 368.

18 Patricia Carley, "Nagorno-Karabakh Searching for a Solution/A United States Institute of Peace Roundtable Report", *Peaceworks, United States Institute of Peace*, <https://www.usip.org/sites/default/files/PW25-Nagorno-Karabakh.PDF>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).

19 "Dağlık Karabağ'da Çözüm Girişimleri: AGIT Minsk Grubu'nun Müzakere Çıkmazı", *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi>, (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Azerbaycanlıları sürgün etmesi bile uluslararası hukuka uygun değildir.²⁰ Yerel halkı sürgün ederek kendi kaderini belirleme ilkesinin kullanılması, başka bir devletten toprak iddialarında bulunulması kabul edilemez bir durumdur. Zira bahse konu olan hadise, demografik yapının doğal yollarla değiştirilmesini içermektedir. Bu da uluslararası hukuka aykırıdır.

Karabağ Sorunu'nun çözüme ulaştırılması, Güney Kafkasya bölgesinin istikrarı için gereklidir. Fakat mesele, sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasında değildir. Savaşın uzun yıllar devam etmesi Azerbaycan ve Ermenistan'ın dışında Gürcistan, İran, Rusya, Türkiye'yi de etkilemiş ve güvenliği açısından problemler yaratmıştır. Çünkü savaş yaşanan bölgelerde ekonomik istikrarın sağlanması oldukça zordur.

Karabağ Sorunu, Güney Kafkasya'daki istikrara yönelik en ciddi tehdit olmuştur. Donmuş sorunlar; Güney Kafkasya devletlerinin gelişimini engellemiş, Avrupa Birliği'yle (AB) yakınlaşmalarını zorlaştırmıştır. Güney Kafkasya ülkelerinin AB'yle yakınlaşma beklentileri, bu çatışmaların barışçıl çözümüne, bölgesel işbirliğinin genişlemesine ve ekonomik/siyasi reformların devamına bağlıdır.

AB, söz konusu hedeflere ulaşmak için bölgede daha aktif bir siyasi rol oynamak istemektedir.²¹ Bölgede gerek Rusya'nın gerekse de diğer küresel güçlerin etkin olma çabaları, sorunu iki ülkenin meselesi olmaktan çıkarmış ve nihayetinde küresel güçlerin müdahil olmasıyla çözülebilecek bir sorun haline getirmiştir. Ayrıca ateşkes süreci anlaşma şartlarında ilerlememiştir, Bu yüzden defalarca ateşkes ihlali vuku bulmuştur.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, kendi taleplerini uluslararası platformlarda savunabilmek ve tezlerine destek sağlayabilmek

20 Gündüz Ramazanov, "Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016, s. 3.

21 "Карабах и Абхазия: динамика неурегулирования (Karabakh i Abkhaziya: dinamika neuregulirovaniya)", *Ивлиан Хаиндрова*, https://www.Ca-C.Org/Journal/2002/Journal_Rus/Cac-01/10.Hainru.Shtml, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

amacıyla bütün uluslararası teşkilatlara ve BM'ye başvuruda bulunmuştur. 1992 yılının Mart ayında Azerbaycan, BM'ye üye olarak kabul edilmiştir. Bunun akabinde BM'den sorunun çözümü için talepte bulunmuştur. Devletler arası barış ve güvenliğe ciddi bir tehdit haline gelen "çatışma", uluslararası kuruluşlar arasında ciddi tartışmalara neden olmuş ve konuyla ilgili bazı önemli belgeler kabul edilmiştir.²²

Karabağ Sorunu uzun yıllar BM tarafından çözülmesi beklenen meselelerden biri olmuştur. Ancak büyük güçlerin Karabağ Sorunu'na bakışına benzer şekilde uluslararası kuruluşların da meselenin çözümü konusunda denge veya statüko politikasını izlediklerini söylemek mümkündür. Bununla birlikte BM'nin konuyla ilgili aldığı kararların içerik bakımından son derece net olduğunu ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgaline son vermesine değinen dört kararın bulunduğunu ifade etmek gerekir.²³

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822 Sayılı Kararı (30 Nisan 1993): Bu karar, Kelbecer'in işgalinden sonra kabul edilmiştir. Karar, bölgedeki askeri operasyonların sona erdirilmesi ve Ermeni birliklerinin Kelbecer'den ve işgal edilen diğer Azerbaycan topraklarından çekilmesi çağrısında bulunmuştur.²⁴

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 853 Sayılı Kararı (29 Temmuz 1993): Karar, bölgedeki askeri operasyonların durdurulmasını ve Ermeni birliklerinin Ağdam'dan ve işgal edilen Azerbaycan topraklarından çekilmesini talep etmiş ve aynı zamanda 822 Sayılı Karar'ın uygulanması için çağrıda da bulunmuştur. Karar, 12. maddede sivil nüfusa acil insani yardım sağlanmasını ve mültecilerin evlerine dönmelerine yardım

22 "Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi", *Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi*, <http://www.justice.gov.az/categories/22>, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

23 Yıldız Deveci Bozkuş, "Dağlık Karabağ Sorununda Büyük Güçler ve Politikaları", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14(28), 2016, s. 120.

24 "BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 822 sayılı Qətnaməsi", *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/84/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

edilmesini talep etmiştir. Ancak neredeyse 30 yıl boyunca bu insanlar evlerine dönecekleri günü beklemiştir.²⁵

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 874 Sayılı Kararı (14 Ekim 1993): Karar, ateşkes imzalanmasını ve Ermenistan Ordusu'nun işgal ettiği Füzuli, Cebrayıl, Qubadlı ve diğer bölgelerden geri çekilmesini talep etmiştir.²⁶

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 884 Sayılı Kararı (12 Kasım 1993): Karar,²⁷ çatışmaların yeniden başlamasına neden olan ateşkes ihlallerini kınamış ve Zengilan bölgesi de dahil olmak üzere Ermeni silahlı gruplarının işgal edilen bölgelerden çekilmesi çağrısında bulunmuştur. Daha önce kabul edilen 822, 853, 874 sayılı kararlara da değinilmiş ve uygulanması çağrısı yapılmıştır. Ancak BM'nin "acil" çağrılarına rağmen Ermenistan'ın bu kararları uzun yıllar uygulamadığı görülmüştür.²⁸

30 yıllık bir süreçte Azerbaycan'ın meselenin çözümü için olumlu yaklaşımlarına rağmen Ermenistan tarafından yapıcı bir yaklaşım gözlemlenmemiştir. Günümüz siyasi sisteminde yumuşak gücün artan önemiyle artık zaferler ve sorunların çözümü, askeri platformdan politik çerçeveye geçmiştir.²⁹ Böyle bir durumda uluslararası destek olmadan problemin barış yoluyla çözümünün mümkün olmadığı ise yaşanarak görülmüştür.

Azerbaycan toprağı olduğu BM kararlarıyla da onaylanmış olan Karabağ bölgesi, Ermenistan ve daha önemlisi Azerbaycan'ın elinden alınmış ve Ermenilerin kontrolüne geçmiştir. Uluslararası hukukun temel prensipleri olan güç yoluyla toprak kazanımının yasaklanması, ülkelerin iç işlerine

25 "BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 853 sayılı Qətnaməsi", *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/85/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

26 "BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 874 sayılı Qətnaməsi", *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/86/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

27 "1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh", *US Department of State*, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim Tarihi:02.02.2021).

28 BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 884 sayılı Qətnaməsi, *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/87/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

karışmama ve toprak bütünlüklerini bozmama ilkelerine ve BM kararlarına rağmen yeterli askeri güç olmadan diplomasi yoluyla Azerbaycan'ın topraklarını geri alması mümkün olmamıştır.³⁰ Burada hissedilen eksiklik, BM'nin kararlarına rağmen herhangi bir yaptırımın olmamasıdır.

Öyle ki; çatışmaların çözümünde uluslararası örgütlerin özellikle de BMGK'nın büyük çabaları olsa da söz konusu faaliyetler herhangi bir sonuca ulaşmamıştır. 1993 yılında BMGK, dört kararında da Ermenistan'ın işgalci siyasetini kınasa da ve işgalin sona erdirilmesine ilişkin talepler 2020 yılına kadar uygulanamamıştır.

KARABAĞ'DA ÇÖZÜM

Çözüm inisiyatiflerinin öncülerinden olan Rusya, zaman zaman Azerbaycan ve Ermenistan liderlerini bir araya getirmek suretiyle diyalog sağlayıp, barışçıl bir kimliğe bürünse de kalıcı barışın tesisi konusunda son derece isteksizdi. Moskova, bu gibi istikrarsızlığı sürdürmeye yönelik politikalarıyla, eski Sovyet coğrafyasındaki otoritesini yeniden tesis etmek istemiştir.³¹

Karabağ Sorunu'nun çözümünü zorlaştıran en önemli sebeplerden biri de Ermenistan'ın "işgal edilmiş toprak karşılığında statü" şartını ileri sürmesidir. Erivan yönetimi, birçok kez işgal edilen Azerbaycan topraklarının bir kısmını iade edebileceklerini; ancak bunun karşılığında geri kalan topraklara Azerbaycan tarafından "bağımsız devlet statüsü" tanınmasını şart koşmuştur. Uluslararası hukuk açısından da Ermenistan, *Uti Possidetis Juris*³² ilkesi gereği Azerbaycan sınırlarını ihlal ederek

30 Umut Uzer, "Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2017, s.74.

31 Çağlar Söker, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi", *KAÜİİBFD*, 8(16), 2017, s. 563.

32 Uti possidetis ilkesi, uluslararası hukukta ülke üzerinde mülkiyet (sahiplilik) iddialarının belirlenmesinde rol oynamaktadır. Kısacası, yeni kurulan bir devletin, kendisinden bağımsızlığını kazandığı eski ülkenin sınırlarına saygı göstermesi ve benimsemesidir. Böylece yeni bağımsızlığını kazanan bir sömürge devleti, tek taraflı olarak mevcut koloni ülkesi sınırlarını değiştiremez.

Karabağ'ı ve işgal ettiği diğer toprakları kontrol etme hakkına sahip değildi. Zira işgal çözümün bir parçası olarak görülemez. Aksine sorunun temel sebebidir.

2020 yılının Temmuz ayında Ermenistan-Azerbaycan sınırında üç gün süren bir çatışma yaşanmıştır. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın verilerine göre, Ermenistan Ordusu'nun Azerbaycan mevzilerine havan topları ve obüslerle aniden gerçekleştirdiği saldırıda Azerbaycan Ordusu'nun askeri personelleri şehit olmuştur. Rusya, ABD ve Fransa'dan oluşan Minsk Grubu'nun sorunun çözümü için sergilediği arabuluculuk çabaları ise hiçbir sonuç vermemiştir. Bu ortamda meseleyi barışçıl yollarla çözmek isteyen Bakü yönetimi için tek bir çözüm yolu kalmıştır. O da savaş olmuştur.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI

Bilindiği üzere, Ermenistan'ın Karabağ'a dair toprak iddiaları neticesinde Birinci Karabağ Savaşı patlak vermiş ve Ermenistan; 1991 yılında Hankendi'yi, 1992 senesinde Hocalı ve Şuşa'yı, akabinde Laçın, Hocavend, Kelbecer ve Ağdere'yi işgal etmiştir. 1993 yılındada işgal devam ederken Ağdam, Cebrayıl, Fuzuli, Gubadlı ve Zengilan kentleri Ermeni işgaline maruz kalmıştır. 1991-1994 seneleri arasında cereyan eden kanlı savaşta Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi ve bu bölgenin etrafındaki 7 il Ermenistan tarafından ele geçirilmiştir. Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini kaybederken, 1 milyondan fazla insan ise evini ve vatanını kaybetmek zorunda kalmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, BMGK tarafından Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını iade etmesi ve memleketinden göç etmek durumunda kalan insanların derhal evlerine dönmeleri için 1993 yılında kabul edilen dört karar uygulanmamış, bunun akabinde 1994 yılının Mayıs ayında Rusya'nın arabuluculuğuyla ateşkes koşullu Bişkek

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

Protokolü imzalanmıştı.³³ Böylelikle sorun ortadan kaldırılmak yerine dondurulmuştur. Fakat hiçbir zaman kalıcı ateşkes sağlanamamıştır. Çünkü ateşkes ihlalleri devam etmiştir.

Anlaşılacağı gibi, ateşkesin resmi olarak sürdüğü; ancak ihlaller sebebiyle küçük çaplı çatışmaların yaşandığı bir durum oluşmuştur. Fakat ateşkesin imzalandığı 1994 yılından sonraki dönemde en büyük çatışma 2016 yılında yaşanan "Nisan Savaşları" olmuştur.³⁴ 2 Nisan 2016 tarihinde başlayan ve dört gün boyunca devam eden savaşta, Karabağ Savaşı'nın bittiği yıldan beri en şiddetli çatışmalar gerçekleşmiştir.

Dört günlük savaş, Azerbaycan Ordusu'nun üstünlüğüyle sonuçlanmış, Terter'e bağlı Talış köyü çevresindeki yükseklikler, Seysulan köyü, Cebrayıl'ın Lele tepe yüksekliği ve bazı stratejik öneme sahip noktalardaki yollar işgalden kurtarılmıştır. 6 Nisan 2016 tarihinde ise karşılıklı ateşkes kararı alınmış ve çatışmalara son verilmiştir.

Minsk Grubu, 30 yıllık süreçte problemim çözümü için hiçbir başarı elde edememiştir.³⁵ Problemin 30 yıldır müzakere sürecinde olması, BMGK'nın dört kararına rağmen hiçbir çözüm sunulamaması, söz konusu grubun başarısızlığıdır. Hem BMGK'nın, hiçbir yaptırımının olmaması hem de Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarının işgalci ülkeye taraflı tutumundan dolayı Ermenistan'ın ateşkes ihlalleri her geçen yıl daha da artmıştır.

12 Temmuz 2020 tarihinde ise Ermenistan, Karabağ bölgesinin dışındaki Tovuz bölgesinden Azerbaycan'a saldırı düzenlemiştir. Azerbaycan-Ermenistan sınır bölgesinde gerçekleşen bu saldırı sonucunda

33 Ruslan Rehimov, "Bishkek Protocol of 1994 Never Saw Light of Day", *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/bishkek-protocol-of-1994-never-saw-light-of-day/1838430>, (Erişim Tarihi: 12.05.2020); "Document Retrieval", *United Nations Peacemaker*, <https://peacemaker.un.org/armeniaazerbaijan-bishkekprotocol94>, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

34 Aleksandra Jarosiewicz-Maciej Falkowski, "The Four-Day War in Nagorno-Karabakh", *Analyses, Centre For Eastern Studies*, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh>, (Erişim Tarihi, 09.09.2020).

35 Shamkhal Abilov, "OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan", *Insight Turkey*, 20(1), 2018, s.143-163.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

16 Temmuz 2020 tarihine kadar yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Bu saldırılar, toplumda Ermenistan'la müzakerelerin sonuç vermediği ve Karabağ'ın barış yoluyla alınamayacağı kanaatini hakim kılmıştır.

Özellikle de son yıllarda sıklıkla büyük çaplı çatışmaların yaşanması ve müzakerelerin ilerlememesi, artık AGİT Minsk Grubu'nun çöktüğü inancını oluşturmuştur. Nitekim 2019 yılında Karabağ'da Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın "Karabağ, Ermenistan'dır. Nokta!" demesi aslında müzakere sürecini ve 30 yıllık ateşkesi de bitirmiştir.³⁶

2020 senesinin Temmuz ayındaki saldırılarının üzerinden çok uzun zaman geçmeden 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan Ordusu, ateşkesi bir kez daha ihlal ederek cephe hattındaki Azerbaycan birliklerine, Terter ilçesinin Gapanlı, Ağdam ilçesinin Çırağlı ve Orta Garavend, Fuzuli bölgesi Alhanlı, Şükürbeyli ve Cebrayil bölgesindeki Cocug Mercanlı köylerinin bulunduğu mevzilere yoğun bir şekilde saldırmıştır. Söz konusu saldırıyı önlemek ve sivil halkın güvenliğini sağlamak için Azerbaycan Ordusu da karşılık vermiştir. Böylece İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır.

Ermenistan, 2016 yılında Nisan Savaşları zamanında olduğu gibi dış etkilerle Azerbaycan'ın geri çekileceğini düşünmüştür. Ancak Bakü ve Erivan'ın askeri/stratejik ve ekonomik potansiyelleri değerlendirildiğinde, Azerbaycan hem nüfus hem GSYİH hem de askeri bütçe açısından üstün olduğu görülmektedir.

Birinci Karabağ Savaşı zamanında topraklar işgal edilirken; Azerbaycan'ın topraklarını kaybettiği dönemde bağımsızlık yeni kazanılmış, devlet sistemi tam olarak yapılandırılmamış ve ordu kurulmamıştı Aksine

36 "Paşinyan: Dağlık Karabağ Bizimdir, Soykırımı Önleyin!", *Haber Ne Diyor?*, <https://www.habernediyor.com/gundem/soykirimi-durdurun-daglik-karabag-ermenistan-indir-h47701.html>, (Erişim Tarihi: 19.10.2020); "Nicol Paşinyan Karabağ'da Halka Seslendi: Artsakh Ermenistan'dır ve Nokta", *Ermeni Haber Ajansı*, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/08/06/Nicol-Pa%C5%9Finyan-Karaba%C4%9F-Ermenistan/161357>, (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

halk silahsızlandırılmıştı. Buna karşılık silahlandırılmış bir Ermenistan vardı. İşgalin üzerinden geçen 30 sene zarfında ise Azerbaycan ekonomisi büyük bir hızla gelişmiştir. Azerbaycan, büyük enerji projelerinin ve yeni ipek yolunun bir parçası olmuştur. Askeri kapasitesini de dünya standartlarına ulaştırmıştır. Ermenistan ise işgalin de neticesi olarak uluslararası toplumdan izole olmuştur.

Karabağ'ın tamamen dışında Azerbaycan-Ermenistan sınırında yaşanan saldırıların amacı ise Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü (KGAÖ) işin içine çekmek ve böylece sahada Rusya ve Azerbaycan'ı karşı karşıya getirmek olmuştur.

Savaş devam ederken Rusya'dan gelecek tepkilerin ne yönde olacağı merak konusu olmuştur. Bu süreçte Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, barış görüşmeleri için Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanlarını Moskova'ya davet etmiştir. Ermenistan için son şans olan *Üçlü Görüşme*, 9 Ekim 2020 Tarihinde Moskova'da gerçekleşmiştir. Toplantıda Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan arasında 10 saati aşkın bir görüşme gerçekleşmiştir. Gece geç saate kadar devam eden toplantı sonucunda, Bakü ve Erivan arasında 12 saatlik insani ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Karabağ'da 10 Ekim saat 12:00'den itibaren uygulanacak olan ateşkesin başlamasının hemen ardından Ermenistan tarafı tekrar ateşkesi ihlal etmiştir.³⁷ Uluslararası Kızılhaç Komitesi aracılığıyla savaş esirlerinin ve cesetlerin uluslararası kriterlere uygun olarak değişimi için planlanan ateşkesin gerçekleşmesine fırsat verilmemiştir. Ermenistan, Kızılhaç komitesi görevlileri bölgedeyken saldırılara devam etmiştir.

37 "Meeting of Russian, Armenian, Azerbaijani Foreign Ministers Begins in Moscow", TASS-Russian News Agency, <https://tass.com/world/1210577>, (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sadece savaş bölgesinde değil; savaş bölgesinin çok uzağında sivil yerleşim yerlerine de yasaklanmış silahlarla füze saldırıları gerçekleştirilmiştir.

11 Ekim 2020 tarihinde Ermeni Ordusu, Azerbaycan'ın en büyük ikinci şehri olan Gence'ye, ateşkesi ihlal ederek savaş bölgesinin tamamen dışında füze atışlarıyla saldırmıştır. Füze saldırısı, Ermenistan'ın Vardenis bölgesinden gerçekleştirilmiştir. Füze, bir konut binasına çarparak binanın tamamen tahrip olmasına sebep olmuş, bina sakinlerini enkaz altında bırakmıştır. Saldırı sonucunda çok sayıda insan yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir. 17 Ekim 2020 tarihinde de Ermenistan Ordusu, tekrar Gence'ye balistik füze saldırısı düzenlemiştir.³⁸ Saldırı neticesinde 20'den fazla ev dağılmış, sivil insanlar yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan'ın Berde kentine gerçekleştirilen saldırılarda da siviller hedef alınmıştır. Neticede 22 sivil hayatını kaybetmiş ve 60'tan fazla insan yaralanmıştır.

Karabağ Savaşı'nı etkileyen hususlardan biri de Ankara'nın Bakü'ye desteği olmuştur. Hatırlanacağı üzere Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiği zaman, onu ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Karabağ Sorunu'nda da hem diplomatik hem de askeri anlamda Ankara, Bakü'nün yanında yer almıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 2016 yılında Nisan Savaşları yaşandığı zaman Rusya'nın da müdahalesiyle ateşkes sağlanmıştır. Ermenistan'ın askeri kapasitesi olmadan ama kendine emin bir şekilde Azerbaycan'a karşı sürekli saldırmasındaki sebep ise Rusya'ya güvenmesidir. Dolayısıyla Erivan yönetiminin 2020 senesinin Eylül ayındaki saldırıları yaparken düşündüğü şey de Moskova'nın gerektiğinde Bakü'yü durduracağı

38 "Azerbaijan: At Least 7 Civilians Killed in Armenian Missile Attack on Ganja", *Doğru Haber*, <https://dogruhaber.com.tr/haber/698442-azerbaijan-at-least-7-civilians-killed-in-armenian-missile-attack-on-ganja/>, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

olmuştur. Nitekim Ermenistan, Putin'in şu açıklamasının ardından sivil yerleşim yerlerine saldırı düzenlemiştir:³⁹

"Ermenistan'a karşı KGAÖ kapsamında sorumluluklarımız mevcut, ancak savaş Azerbaycan topraklarında gerçekleşmektedir."

Ermenistan, KGAÖ üzerinden üçüncü tarafları çatışmaya müdahil etmeye çalışsa da bunu başaramamıştır. Zira İkinci Karabağ Savaşı'nda KGAÖ'yü devreye sokacak bir gelişme yaşanmamıştır. Azerbaycan, sivilleri hedef almamış ve Ermenistan'ın BM tarafından tanınan sınırlarına saldırmamıştır. Bu da Moskova'yı görece hakem olarak konumlanmaya itmiş ve nötr bir tutum benimsemesi sonucunu doğurmuştur. Rusya'nın dengeli duruşu, Azerbaycan açısından olumlu bir gelişmeyken; Ermenistan için ise yenilginin habercisi olmuştur.

Moskova'nın ana çizgisi, ABD gibi oyuncularını bölgeden dışlamaktır. Bu anlamda Ankara ve Moskova'nın pozisyonları benzerdir, Çünkü Türkiye de "Batı müdahalesi" istememektedir. Aslında buradaki yaklaşım, ilkesel olarak bölge sorunlarının bölge devletleri tarafından çözülmesi ve bölge dışı aktörlerin emperyal nitelikteki müdahalelerinin önlenmesi hassasiyeti üzerine kuruludur.

ABD ve Fransa ise ülkelerindeki etkili Ermeni lobileri üzerinden çatışmalarda Ermenistan'ı desteklemiştir. Aslında Minsk Grubu'nun Karabağ Sorunu karşısında barışçıl bir çözüm üretememesinin nedeni de eşbaşkanların Ermenistan'ı destekleyen 3 ülkeden oluşmasıydı.

Azerbaycan'ın mücadele sürecinde Türkiye'nin kararlı desteğinin belirleyici olduğu ifade edilebilir. Suriye ve Libya'daki çatışmalara başarılı

39 "Putin'den Paşinyan'ı Üzecek Dağlık Karabağ Açıklaması! Azerbaycan-Ermenistan Savaşı Kızıştı", Haber 7, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3021372-putinden-pasinyani-uzecek-daglik-karabag-aciklamasi-azerbaycan-ermenistan-savasi-kizisti>, (Erişim Tarihi: 07.10.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

müdahalesinin ardından bölgedeki konumu, nüfuzunu kabul ettiren Ankara'nın duruşu, savaş sürecinde Bakü yönetimine de güven vermiştir. Ermenistan'ın yıllar zarfında işgal ettiği arazileri, Azerbaycan Ordusu, 2 ay kadar kısa sürede geri almayı başarmıştır. Kısa sürede Hadrut kasabası ve Cebrayil'in yanı sıra Fizuli, Zengilan ve Qubadlı şelirleri ile Ağbend kasabası ve 100'ün üzerinde köy işgalden kurtarılmıştır.

Ermenistan'da "Şuşa'yı alan Karabağ'ı alır." şeklinde bir düşünce vardı. Gerçekten de kilit süreçte Şuşa kentinin işgalden kurtarılmasıyla sona varılmıştır. Şuşa, Karabağ'ın ortasında yer alması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Hem Ermenistan ile Karabağ'ın arasındaki ikmal yolu üzerinde bulunduğu için hem de bölgenin önemli şehirlerinden Hankendi'nin yakınlarında bulunmasından dolayı Azerbaycan açısından da önemli bir hamle olmuştur. Üstelik askeri bakımdan ele geçirilmesi zor kentlerden biriydi.⁴⁰

Karabağ'ın kalbi olarak nitelendirilen Şuşa'ya Azerbaycan Ordusu tarafından sızma hareketi yapılmıştır. Tüm cephe hattında kontrolü elinde tutan Azerbaycan Ordusu'nun işgalden kurtarmak için 27 Eylül'den bu yana Ermenistan'a karşı başlattığı operasyonlarda kırk birinci güne girildiğinde, 1992 senesinden beri işgal altında olan Şuşa'nın kent merkezi işgalden kurtarılmıştır.⁴¹

9 Kasım 2021 tarihinde Rusya'ya ait bir Mi-24 tipi helikopterin Nahçıvan'a yaklaşırken Azerbaycan tarafından düşürülmesi gelişmesinin ise yanlış bir anlaşılma olduğu ifade edilmiştir.⁴² Sonrasında yaşanan

40 "Şairler, Sanatkarlar Beldesi Şuşa: Tarihteki Yeri, Stratejik Önemi", *Qırım Haber Ajansı*, <https://qha.com.tr/haberler/28-yilin-ardindan-ermeni-ısgalinden-kurtarilan-susa-neden-onemli/273743/>, (Erişim Tarihi: 08.11.2020).

41 "Şuşa Ermeni İşgalinden Kurtuldu", *Qırım Haber Ajansı*, <https://qha.com.tr/haberler/susa-ermenistan-ısgalinden-kurtuldu/273535/>, (Erişim Tarihi: 08.11.2020).

42 "Ermenistan'da Rus Helikopteri Düşürüldü: 2 Ölü", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-da-rus-askeri-helikopteri-dusuruldu-2-olu/2037638>, (Erişim Tarihi: 21.06.2021).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

gelişmelerle ateşkes anlaşmasına doğru gelişmeler vuku bulmuştur.

Ermenistan'ın yenilgisi üzerine Paşinyan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Putin'le ateşkes için ortak bir bildiri imzaladıklarını duyurarak söz konusu bildirin kendisi ve Ermenistan halkı için "acı verici" olduğunu belirtmiştir. Aliyev ise "Bu bildiri, uzun süre devam eden işgali sonlandırıyor. Kelbecer bölgesinin kan dökülmeden geri verileceğini gösteriyor." demiştir. Anlaşmada Azerbaycan Ordusu'nun kurtardığı mevzilerde kalacağı belirtilmekteydi.⁴³

Haziran'dan beri devam eden çatışmalar, yine bir ateşkesle durdurulmuştur. Anlaşma içerisinde 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova'da 00:00 saatiyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ çatışma bölgesinde karşılıklı ateşkes sağlanıp; Kelbecer ve Ağdam bölgelerinin 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan'a iadesi gerçekleştirileceği, Ermenistan'a Karabağ ile iletişimi sağlayacak 5 km genişliğinde Laçın Koridoru'nun açılacağı ve bu koridorun Şuşa şehriyle bağlantısı olmayacağı yer almaktaydı. Diğer hususlar ise şöyledir:⁴⁴

"Varılan anlaşmanın garantörü olarak 1960 Rus askeri, barış gücü olarak bölgeye yerleşecektir. Ülke içinde BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altındaki Karabağ topraklarına ve komşu bölgelere geri dönmesi kararlaştırılmıştır. Savaş esirleri değiş tokuşu yapılacaktır ve bölgedeki ekonomik ve ulaşım bağlantıları yapılacaktır."

Türkiye'nin de ateşkes dair rolü konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bu konuda Ankara'nın masanın dışında kaldığı yönünde

43 "Ermenistan ile Azerbaycan Dağlık Karabağ'da Çatışmaların Sonlandırılması Konusunda Anlaşta", *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2020/11/10/ermenistan-basbakan-pasinyan-savas-n-bitmesi-icin-cok-ac-verici-bir-anlasma-imzalad-m/>, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

44 Aynura Baghirova, "Askeri Zaferin Diplomasiye Yansması: 10 Kasım 2020 Antlaşması", *Politika Enstitüsü*, <http://politikaenstitusu.com/2020/11/11/askeri-zaferin-diplomasiye-yansimasi-10-kasim-2020-antlasmasi/>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

tenkitler yapılmışsa da Hakan Güneş aşağıdaki ifadesiyle iddiaları reddetmektedir:⁴⁵

“Türkiye’nin özellikle sahada anlaşmanın tarafı olmasa da Minsk Grubu üyelerinden birisi olmaya devam edeceğinden dolayı önemli bir rolü olacağı ve masada yer almaya devam edeceği söylenebilir.”

Söz konusu görüşüne ek olarak ateşkesin erken geldiğini, bunun sürpriz olduğunu, Türkiye’nin memnuniyetinin ateşkesin seyrine bağlı olduğunu ve Rusya’nın bölgede barışın sağlanmasına aracılık etmesinin Türkiye için önemli olacağını belirtmiştir.⁴⁶ Tüm bunlara ek olarak ateşkesle ilgili olarak cephede Rus askerlerinin yerleştirilmesi kararlaştırılmış; Türk-Rus Ortak Merkezi’nin kuruluşu konusunda mutabakat sağlanmıştır. Kısacası Türkiye’nin rolü, ateşkesin denetlenmesi olarak belirlenmiştir.⁴⁷

Ermenistan’da anlaşmanın tepkileri olarak muhalefet partileri ayaklanmıştır. Erivan’daki Özgürlük Meydanı’nda başlayan protestolara ülkedeki sivil toplum kuruluşları ve sendikalardan da destek gelmiştir. Miting öncesinde siyasi parti liderleri, milletvekilleri ve insan hakları aktivistleri gözaltına alınmıştır. Paşinyan’a karşı yapılan gösterilerde protestocular, meydanda bulunan Parlamento binasına yönelmiş olmalarına rağmen polis engeliyle karşılaşmışlardır.⁴⁸

2020 senesinin Eylül ayı sonundan beri devam eden Karabağ konusundaki çatışmalar, Rusların devreye girmesi üzerine barış

45 Kamuran Samar, “Dağlık Karabağ Ateşkesi Ne Anlama Geliyor? Türkiye Müzakerelerin Dışında mı Bırakıldı?”, Euronews Türkçe, <https://tr.euronews.com/2020/10/10/daglik-karabagda-varilan-ateskes-anlasmis-ne-anlama-geliyor-turkiye-neden-masada-yok>, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

46 Aynı yer.

47 “Dağlık Karabağ için kurulacak Türk-Rus Ortak Merkezi’nin detayları neler”, BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55162157>, (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

48 “Ermenistan’da Paşinyan’ı Protesto Etmek İsteyen Parti Liderleri ve Milletvekilleri Gösteriler Başlamadan Gözaltına Alındı”, Haberler, <https://www.haberler.com/son-dakika-haberi-ermenistan-da-muhalefetin-mitingi-baslamadan-13729072-haberi/>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

anlaşmasını olanaklı kılmıştır. Takibinde Hankendi kentine barış güçleri girmiştir. Süreçte Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği açık destekle bölgede oyun kurucu olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca düşmanlıklarının yeniden başlanmasını önleyecek durum da barış gücüyle sağlanacaktır. Rusların barış konusundaki oynadığı rolüyle mültecilerin geri dönüşü de amaçlanmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan taraflarında evlerine dönmeye çalışan mülteciler vardır.

Rusya'nın sahada savaşı iki taraf arasında denge oluşturmaya çalışması, Ortadoğu'dan sonra Kafkasya için de Moskova açısından kazançlı olmuştur. Bu gelişmeleri takiben Bakü tarafındaki olayları zafer olarak nitelendirenler olduğu kadar Karabağ'ın tamamen ele geçir(e) meyişine kızgınlığını dile getiren insanlar da mevcuttur. Bunların yanı sıra Bakü yönetimi, Ermenilerin savaş öncesi yaşadıkları yerlerde yaşamalarına, Azerbaycan pasaportu ve vatandaşlığı şartıyla izin verilmiştir. Ermenistan ise savaş esnasında Rusya'nın yeterince destek vermemesinden şikayetçi olmuştur. ABD ve AB ise sürecin dışında kalmıştır.⁴⁹

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerde paylaşılamayan topraklara yönelik şöyle bir uygulama bulunmaktadır. Tek taraflı toprak taleplerinde bulunan devlet, toprağın hukuken karşı tarafa ait olduğunu inkâr etmemekte; fakat arazinin sahibinin değiştirilmesini istemektedir. Kısacası bu tür anlaşmazlıklarda talep eden devlet söz konusu toprak üzerinde egemenliğinin olmadığını söylemektedir. Bu durumda arazinin kime ait olduğu plebisit veya referandum yoluyla belirlenebilir. Ancak Karabağ'ın hangi devlete ait olması gerektiğiyle ilgili plebisit yapılamaz. Plebisit, sadece toprak anlaşmazlığı; yani iki devlet arasındaki bir arazinin hangi tarafa ait olduğunu belirlemek için yapılabilir. Ermenistan-Azerbaycan

49 Famil İsmailov, "Dağlık Karabağ: Rusya'nın Bölgeye Barış Gücü Göndermesi Ne Anlama Geliyor?" *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54903568>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020)

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

anlaşmazlığı ise toprak probleminden ibaret değildir. İki ülke arasındaki sorunda sadece Ermenistan'ın tek taraflı toprak talebi söz konusudur. Bu tür problemlerde toprağın hangi halka değil; hangi devlete ait olduğu belirlenmelidir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1994 yılında ateşkes anlaşması imzalanmasına rağmen ateşkesin defalarca ihlal edildiği görülmüştür. Sorunun salt toprak anlaşmazlığı olarak aktarılması yanlış anlaşılmalıdır. Özellikle de 12 Temmuz 2020 tarihinde Tovuz bölgesinde Ermeni tarafının saldırılarıyla çatışmalar yaşanmıştır. Karşılıklı kayıpların verilmesiyle Azerbaycan halkında büyük bir tepki oluşmuştur. Bu süreçte Paşinyan'ın "Karabağ Ermenistan'ındır." söylemi, Bakü'yü diplomatik yollarla meselenin hallolamayacağı düşüncesine itmiştir.

Belirtmek gerekir ki; geçmişte Ermenistan SSCB'nin Azerbaycan SSCB'ye karşı toprak iddialarıyla ilgili Merkez Komitesi Kafkasya Bürosu, mevzubahis sorunu birkaç defa incelemeye almış ve 5 Temmuz 1921 tarihindeki toplantısında Karabağ'ın Azerbaycan SSCB'nin sınırları dahilinde olduğuna hükmetmiştir.

Çatışmalar kesilince normalleşen süreç içinde Azerbaycan, Ermenistan'ın yeni bir savaş yapacağı iddiasıyla uluslararası topluma bilgileri aktarmıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan Ordusu'nun mevzilerine saldırı başlatan Ermenistan, iddiaların haklılığını kanıtlamıştır. Bakü yönetimi ise provokasyon eylemini engelleyebilmek için misillemede bulunmuştur. Misilleme, savaşa evrilmiştir. Böylelikle Azerbaycan, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları işgalden kurtarma operasyonuna başlamıştır. Erivan yönetiminin bu hamleyi yapmasındaki ana hedef, Bakü'yü destekleyen Türkiye ile kendisini destekleyen Rusya'yı karşı karşıya getirmektir.

Süreç içinde Türkiye, her türlü şart ve koşulda Azerbaycan'ın yanında yer alacağını deklare etmişken; Rusya da Azerbaycan'ın Ermeni

Ahmet Yavuz GÜRLER
Aynura BAGHIROVA

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

toprağı olmayan yerlerde operasyon başlattığını ifade ederek harekati desteklemiştir.

Ermeniler, Karabağ'da self determinasyon ilkesini öne sürerek kendi kaderini belirleme hakkına sahip olmaya çalışmaktadır. Ancak bu topraklar, Azerbaycan'a ait olduğu için Ermenilerin toprak elde etmek amacıyla gerçekleştirdikleri savaş da bağımsızlık savaşı değildir.

Hiç kuşku yok ki; bir devletin başka bir devleti işgal etmesindeki temel amacı sınırların değiştirilmesidir, Ermenistan'ın söz konusu toprakları işgal etmesinin de hedefi budur. Uluslararası hukuk bağlamında da bahse konu olan durum kabul edilebilecek bir şey değildir. BMGK'nın dört kararı da Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından derhal çekilmesini ve mülteci durumuna düşmüş 1 milyondan fazla kişinin insan onuruna yakışır şekilde en kısa sürede evlerine dönmelerini talep etmektedir.

Ermenistan, uluslararası teşkilatların işgal tanımlarına ve işgali sonlandırma yönündeki çağrılara rağmen 30 yıl boyunca Karabağ'ı kontrol etmiştir. Oysa uluslararası hukuk, güç kullanımıyla toprak elde edilmesini yasaklamaktadır. Bu sebeple Ermenilerin bahsi geçen topraklarda devlet kurma çabaları da hukuka uygun değildir.

Sonuç olarak 30 yıl devam eden meselenin barışçıl yollarla çözülme arzusu Minsk Grubu'nun etkisizliği hasebiyle çözümsüzlüğü beraberinde getirmiştir. Böylece Karabağ Sorunu, bölge içi huzursuzluğu arttıran bir kriz alanı olmuştur. Azerbaycan'ın Ermeni saldırıları karşısında kendini koruması amacıyla başladığı hareketin sonuçlanması ise meselenin çözümünü sağlamıştır.

Mevcut durumda Azerbaycan, bölgenin yeniden kalkınması ve düzenlemesi konusunda çeşitli ülkelerle anlaşma yapmıştır. Bölgelerin kalkındırılması, tekrardan istikrarsızlaşmayı engelleyici bir faktör olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle de önümüzdeki süreçte bölgesel işbirliğini önceleyen mekanizmaların hayata geçirilmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

“1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh”, *US Department of State*, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>, (Erişim Tarihi, 1.12.2021).

“Azerbaijan: At Least 7 Civilians Killed in Armenian Missile Attack on Ganja”, *Doğru Haber*, <https://dogruhaber.com.tr/haber/698442-azerbaijan-at-least-7-civilians-killed-in-armenian-missile-attack-on-ganja/>, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

“BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 822 Sayılı Qətnaməsi”, *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/84/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

“BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 853 Sayılı Qətnaməsi”, *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/85/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

“BMT-nin “Təhlükəsizlik Şurasının 874 Sayılı Qətnaməsi”, *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/86/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

“BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 884 Sayılı Qətnaməsi”, *İDP*, <http://idp.gov.az/az/law/87/parent/15>, (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

“BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağa Dair 874 və 884-cü Qətnamələri”, *Ses Qazeti*, (Erişim Tarihi: 02.08.2020).

“Dağlıq Karabağ İçin Kurulacak Türk-Rus Ortak Merkezi'nin Detayları neler”, *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55162157>, (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

“Dağlıq Karabağ'da Çözüm Girişimleri: AGİT Minsk Grubu'nun Müzakere Çıkmazı”, *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi>, (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

"Document Retrieval", *United Nations Peacemaker*, <https://peacemaker.un.org/armeniaazerbaijan-bishkekprotocol94>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

"Ermenistan ile Azerbaycan Dağlık Karabağ'da Çatışmaların Sonlandırılması Konusunda Anlaştı", *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2020/11/10/ermenistan-basbakan-pasinyan-savas-n-bitmesi-icin-cok-ac-verici-bir-anlasma-imzalad-m/>, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

"Ermenistan'da Paşinyan'ı Protesto Etmek İsteyen Parti Liderleri ve Milletvekilleri Gösteriler Başlamadan Gözaltına Alındı", *Haberler*, <https://www.haberler.com/son-dakika-haberi-ermenistan-da-muhalefetin-mitingi-baslamadan-13729072-haberi/>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

"Ermenistan'da Rus Helikopteri Düşürüldü: 2 Ölü", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-da-rus-askeri-helikopteri-dusuruldu-2-olu/2037638>, (Erişim Tarihi: 21.06.2021).

"Ermenistan'ın Tecavüzünün Neticeleri", *Umumi Statistika*, <http://anl.az/el/emb/QARABAQ/statistika.htm>, (Erişim Tarihi, 21.06.2021).

"Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi", *Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi*, <http://www.justice.gov.az/categories/22>, (Erişim Tarihi: 29.10.2020)

"Meeting of Russian, Armenian, Azerbaijani Foreign Ministers Begins in Moscow", *Tass-Russian News Agency*, <https://tass.com/world/1210577>, (Erişim Tarihi: 09.10.2020).

"Nikol Paşinyan Karabağ'da Halka Seslendi: Artsakh Ermenistan'dır ve Nokta", *Ermeni Haber Ajansı*, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/08/06/Nikol-Pa%C5%9Finyan-Karaba%C4%9F-Ermenistan/161357>, (Erişim Tarihi: 09.01.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Paşinyan: Dağlık Karabağ Bizimdir, Soykırımını Önleyin!”, *Haber Ne Diyor?*, <https://www.habernediyor.com/gundem/soykirimi-durdurun-daglik-karabag-ermenistan-indir-h47701.html>, (Erişim Tarihi: 19.10.2020).

“Putin’den Paşinyan’ı Üzecek Dağlık Karabağ Açıklaması! Azerbaycan-Ermenistan savaşı kızıştı”, *Haber 7*, <https://www.haber7.com/dunya/haber/3021372-putinden-pasinyani-uzecek-daglik-karabag-aciklamasi-azerbaycan-ermenistan-savasi-kizisti>, (Erişim Tarihi: 07.10.2020).

“Resolution 853”, *UN Security Council*, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/853>, (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

“Şairler, Sanatkarlar Beldesi Şuşa: Tarihteki Yeri, Stratejik Önemi”, *Qırım Haber Ajansı*, <https://qha.com.tr/haberler/28-yilin-ardindan-ermeni-iskalinden-kurtarilan-susa-neden-onemli/273743/>, (Erişim Tarihi: 08.11.2020).

“Şuşa Ermeni İşgalinden Kurtuldu”, *Qırım Haber Ajansı*, <https://qha.com.tr/haberler/susa-ermenistan-iskalinden-kurtuldu/273535/>, (Erişim Tarihi: 08.11.2020).

ABILOV, Shamkhal, “OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan”, *Insight Turkey*, 20(1), 2018, s.143-163.

ALİZADAİ Nazrin-Mehmet Seyfettin Erol, “İran’ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Politikası”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 2021, s. 346-379.

ASLANLI, Araz, *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Ekoavryasya Yayınları, Ankara 2013, s.13-15.

BAGHIROVA, Aynura, “Askeri Zaferin Diplomasıye Yansıması: 10 Kasım 2020 Antlaşması”, *Politika Enstitüsü*, <http://politikaenstitusu.com/2020/11/11/askeri-zaferin-diplomasıye-yansimasi-10-kasim-2020-antlasmasi/>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Ahmet Yavuz GÜRLER
Aynura BAGHIROVA

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

BAŞARAN Doğacan-Betül Karagöz Yerdelen, "İran'ın Dağlık Karabağ Politikası", *III. Hocalı Sempozyumu E-Kitabı*, Betül Karagöz Yerdelen, der., Giresun, 2019, s. 207-220.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, "Dağlık Karabağ Sorununda Büyük Güçler ve Politikaları", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14(28), 2016, s.115-130.

CARLEY, Patricia. "Nagorno-Karabakh Searching for a Solution/A United States Institute of Peace Roundtable Report", *Peaceworks, United States Institute of Peace*, No.25, 1998, <https://www.usip.org/sites/default/files/PW25-Nagorno-Karabakh.PDF>, (Erişim Tarihi: 01.02.2021).

CORNELL, Svante E. 'Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered', *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 20(4), 1997, s.1-24.

EROL, Mehmet Seyfettin-EKİNCİ, Arzu Celalifer, "İran'ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunu", *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, der. Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara 2011, s. 379-446.

GÜRBÜZ, Vedat, "Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994", *ERAREN Ermeni Araştırmaları Enstitüsü*, 10, 2003, s. 82-108.

GÜRLER, Ahmet Yavuz, "Uluslararası Hukuk Bağlamında Hocalı Soykırımı", *25. Yılında Hocalı Soykırımı E-Kitabı*, KARASAM, Giresun 2017.

İSMAILOV, Famil, "Dağlık Karabağ: Rusya'nın Bölgeye Barış Gücü Göndermesi Ne Anlama Geliyor?" *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54903568>, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JAROSIEWICZ, Aleksandra-Maciej Falkowski, "The Four-Day War in Nagorno-Karabakh", *Analyses, Centre For Eastern Studies*, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

KRÜGER, Heiko, *The Nagorno-Karabakh Conflict-A Legal Analysis*, Springer, Berlin 2010.

ÖZYILMAZ, Emine Vildan, "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2013, s.191-208.

RAMAZANOV, Gündüz, Dağlık Karabağ Sorunu Açısından İnsan Haklarının Değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016.

REHIMOV, Ruslan, "Azerbaycan'ın Mimarı Haydar Aliyev", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-mimari-haydar-aliyev/1671388>, (Erişim Tarihi: 02.02.2021).

REHIMOV, Ruslan, "Bishkek Protocol of 1994 Never Saw Light of Day", *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/bishkek-protocol-of-1994-never-saw-light-of-day/1838430>, (Erişim Tarihi: 12.05.2020).

SAMAR, Kamuran, "Dağlık Karabağ Ateşkesi Ne Anlama Geliyor? Türkiye Müzakerelerin Dışında mı Bırakıldı?", *Euronews Türkçe*, <https://tr.euronews.com/2020/10/10/daglik-karabagda-varilan-ateskes-anlasmis-ne-anlama-geliyor-turkiye-neden-masada-yok>, (Erişim Tarihi: 11.10.2020).

SÖKER, Çağlar, "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi", *KAÜİİBFD*, 8(16), 2017, s. 555-574.

Ahmet Yavuz GÜRLER
Aynura BAGHIROVA

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

UZER, Umut, "Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2017, s.70-76.

YALÇINKAYA, Alaeddin, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006.

YILMAZ, Reha "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2, 2010, s. 69-93.

ИВЛИАН ХАИНДРАВА, "Карабах и Абхазия: динамика неурегулирования (Karabakh i Abhaziya: dinamika reuregulirovaniya)", https://www.Ca-C.Org/Journal/2002/Journal_Rus/Cac-01/10.Hainru.

Shtml, (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

STRUCTURED ABSTRACT

The Karabakh Problem is one of the ongoing problems since the collapse of the Soviet Union. The emergence of the problem resulted from the problems in the nationalization process of two neighboring states, Armenia and Azerbaijan. As is known, when a new state gains its independence, there are areas where it claims its own land. Both sides of the problem have taken various actions in order to realize their claims.

Along with the independence process of both countries, more aggressive actions of the Armenians were involved. Consequently, the Azerbaijani side's inability to respond has prompted the actors who want the region not to grow chaos to intervene in the process. First of all, a solution was tried to be found through the OSCE and the ceasefire that emerged with the formation of the Minsk Group became sustainable. Even though decisions were taken regarding the solution of the problem in the light of the UN Security Council resolutions, the problem could not provide a clear peace.

With the attacks of the Armenian side, the insecurity about the sustainability of the ceasefire was increased and the stability of the region was shaken. Armenians have also made claims about this issue, especially through the diaspora. The proximity to the historical origins of the Azerbaijani side, mainly of Turkish origin countries supporting Turkey; On the Armenian side, Russia and the countries that unconditionally supported the Armenian claims supported it.

In the process until 2020, problems have arisen in places, as in other frozen conflict zones around the world. Mutual people have been harmed. And the existing problem has been allowed to take place in the minds. In this context, it is obvious that the event is at the top of both the regional and the world agenda.

30 YILIN ARDINDAN KARABAĞ'I OKUMAK: ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEN 2020 SAVAŞI'NA

In 2020, the problem turned into a war with the violation of another border conflict. Even so, with the diplomatic assistance of the states that supported them, Azerbaijan came to power after a long time. As always, the Armenian side thought that both Russia and countries such as France, which had an influence in the region through the Minsk group, would not leave it alone.

In the study, based on these experiences, the starting point of the process will be discussed. The first place in which the name Karabakh was mentioned in its historical form or of course the first Karabakh struggles in history due to the area boundary, etc. events will not be entered. In addition to these, the center of the events will be touched upon by the end of the Cold War and the process of nationalization afterwards. Debates over Karabakh will be discussed.

International contacts in the process should also be addressed. Consequently, the UN Security Council framework resolutions will be utilized along with the contacts of the OSCE and the Minsk group. Because when looking at the whole process, a situation that existed as an independence process in the beginning is one of the conflict zones that exist in the world today. Failure to reach a solution in this state provides the need for perspectives that need to be discussed and explained.

As a result, Azerbaijan, which has been in a position to claim more rights over the occupied Karabakh, has achieved results in the direction of its interests. Armenia has become turbulent in the process. Failure to find the support it expects from Russia or the West, and the confirmation of its occupation in the territory of Karabakh, and the emerging new conjunctural process may bring about events that will lead to Armenia's exit from the region if a ceasefire is breached again.

In this study, the final state of the Karabakh conflict will be discussed and the future prospects will be discussed, as well as the opinion of

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

the Azerbaijani side, "I wish the region had been liberated altogether". The difficulty of Karabakh in maintaining an environment of peace and tranquility between the two countries in the future due to the fact that there is a frozen conflict zone in the Caucasus will also be mentioned. It is obvious that if every problem encountered in the world has not been concluded, it will change again and emerge as a problem. History shows these developments with various examples.

Ahmet Yavuz GÜRLER
Aynura BAGHIROVA

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ*

Pan-Turkist Streams and Effects in Iran

Bülent ERDİL**

Öz

İran, jeopolitik konumuyla Türkistan ile Ortadoğu ve Avrupa arasında köprü görevi görmektedir. Bu bakımdan günümüzde İran olarak adlandırılan coğrafya, yüzyıllar boyunca Türkistan'dan batıya göçen Türkler'in geçiş yolu olarak kullanılmıştır. İran devletinin 1925-1979 arasında uyguladığı tüm etniklerin tek bir millet olarak "İranlılık" çatısı ve 1979 İslam Devrimi'yle birlikte "İslamın Şii yorumu" ve "Farslık" altında birleştirme fikri, İran'da varlığını sürdüren Türkler de dahil olmak üzere bütün etnik toplulukları rahatsız etmiştir. Günümüzde, Türkler arasında milliyetçilik hareketleri artarak devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kültür, Türkler, Azınlık, Güney Azerbaycan.

Abstract

Due to its geopolitical position, Iran acts as a bridge between Turkestan, Middle East and Europe. In this respect, this geography, which is called Iran today, has been used as the passageway of the Turks who migrated from Turkestan to the west for centuries. The idea of uniting all ethnicities as a single nation under the umbrella of "Iranianism" and the "Shiite interpretation of Islam" and "Persianism" with the 1979 Islamic Revolution, implemented by the Iranian state between 1925-1979 has done. Today, the nationalist movements among the Turks increasingly continue.

Keywords: Iran, Culture, Turks, Minority, South Azerbaijan.

* **Makale Geliş Tarihi:** 11.05.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 15.11.2021

** Dr., TEİAŞ, e-posta: bulenterdil85@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0273-6797

GİRİŞ

İran, binlerce yıllık tarihi içinde birçok etnik yapıyı barındıran yapısı ve coğrafyasıyla dünya siyasetinde önemli yeri olan bir Ortadoğu ülkesidir.¹ İran'da yaşayan farklı etnik topluluklar ülke geneline eşit bir şekilde dağılmamıştır. Her bir etnik grup, kendi dil ve kültürlerini buldukları coğrafyalarda yaşatmaya çalışmıştır.

İran'ın coğrafi konumu ve birçok ticaret yolunun üzerinde bulunması, bu topraklarda çeşitli uygarlıkların kurulmasına sebep olmuştur.² İran'ın başkenti Tahran'dır. 2020 yılı verilerine göre, nüfusu 83 milyondur. Ülke; 31 eyalet, 241 il, 647 ilçe, 591 kent ve 2191 köye ayrılmıştır.³ Nüfusun yüzde 40'ını Farslar oluşturmaktadır. Farslardan sonra ise en büyük etnik grup olarak Türkler gelmektedir. Ancak resmi olmayan verilere ve iddialara göre ülkenin en kalabalık topluluğunu Türkler'in oluşturduğu da zaman zaman dile getirilir. Büyük kısmını Azerbaycan Türkleri'nin oluşturduğu Türkler'in nüfusuna ilişkin iddialar ve resmi veriler arasında büyük fark vardır. Tahminlere göre ülkede 40 milyon, resmi verilere göre 20 milyon civarında Türk vardır. Ülkedeki diğer önemli topluluklar Araplar, Kürtler, Çingenerler, Peştunlar, Tacikler, Lorlar, Aştıyaniler, Beluçlar, Gilekler, Ermeniler ve Goranlar gibi azınlıklar sayılabilir.⁴

İran İslam Cumhuriyeti 1979 yılının Aralık ayında Anayasa'nın onaylanmasıyla Caferi inancı üzerine kurulmuştur.⁵ Aslında Şii mezhebini kullanarak bölgede etkili olmayı başaran ilk devlet, 16-18. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan Safevi Hanedanlığı'dır.⁶ İslam Devrimi'nin ideolojik önderi olan Ayetullah Ruhullah Humeyni ise 11 Şubat 1979 Devrimi'yle

1 Barış Cin, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 15.

2 Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 17.

3 Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

4 Recep Albayrak, *Türklerin İrani-Yakın Gelecek-1*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 22.

5 Onur Okyar, *İran ve Demokrasi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 128.

6 Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 537.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

bu birliği kurmayı bir kez daha başarmıştır. Velayet-i Fakih doktriniyle⁷ gücü elinde tutmayı başaran Humeyni, 1989 senesindeki ölümüne kadar bu doktrin karşısında hiçbir güç tanımamıştır. İran Anayasası içinde demokrasi kelimesi geçmez. Bunun yerine İslamcılık ve Cumhuriyetçilik paradigmaları ön plandadır. Anayasada toplumun iktisadi, siyasi ve içtimai ilişkileri ve devlet kurumlarının işleyişi düzenlenmiştir. Devlet, Şii İslamı resmi din olarak kabul etmiştir.

Türkler, İran coğrafyasına 8. yüzyılın başlarından itibaren yerleşmiştir. Selçuklular'dan önce Tebriz ve Urmiye civarı Türkler'in çok yoğun olduğu bir yerdi. Hatta söz konusu coğrafya, Türkmenler'in Anadolu'ya yaptıkları akınlarda merkezi üs olmuştur.⁸ Aslında İran Türklüğünün kültürel coğrafyası siyasi coğrafyasından çok daha büyük olup; Kafkasya'yı, Irak ve Suriye'nin bir bölümünü ve Doğu Anadolu'yu kapsamaktadır.⁹ 1813 yılındaki Gülistan Antlaşması¹⁰ ve 1828 senesindeki Türkmençay Antlaşması¹¹ Azerbaycan Türkleri'nin bölünme yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Çünkü bu antlaşmaya göre, Bakü dahil Aras Nehri'nin üst tarafı Ruslara bırakılmıştır. Yani İran'ın güneyi İngiliz, kuzeyi ise Rusya'nın hakimiyetine girmiştir.

Aslında Azerbaycan Türkleri'nin kendi kültür, dil ve sosyal hakları için mücadeleye başlaması da bu tarihe dayanmaktadır. Bu bağlamda Türkler, 28 Mayıs 1918 tarihinde Gence'de Azerbaycan Cumhuriyeti'ni,

7 Velayet-i Fakih doktrini, ulemanın yönetime öncülük etmesine dayanmaktadır. Zira geleneksel Şii öğretisine göre, kaos ve kanlı savaşıardan sonra 12. İmam'ın kurtarıcı olarak geri döneceğine ve dünyanın evrensel barışa dönmesine liderlik edeceğine inanılmaktadır. Şii ulemaya göre, Mehdi'nin gelişinden önce meşru bir dini yönetim kurulması kafirlikti. Ancak İran İslam Devrimi, söz konusu anlayışı değiştirmiştir. Çünkü İran İslam Cumhuriyeti'nin temellerini atan Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih doktrini, siyasal Mehdiciliğin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu doktrin doğrultusunda İran Devrim Rehberi Ayetullah Humeyni, Kayıp İmam'ın üstlenmesi gereken "İslam devletini ve adaletini tüm dünyaya yayma görevini" yerine getirme iddiasında bulunmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Cenk Tamer-Mehmet Seyfettin Erol, "Yemen'de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 13.

8 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 106.

9 Ali Kafkasyalı, *İran Coğrafyasında Türkler*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2011, s. 22.

10 Albayrak, a.g.e., s. 608-613.

11 Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 2008, s.187-199.

15 Nisan 1920 tarihinde Tebriz’de Tahran Hükümeti’ne karşı Azadistan Cumhuriyeti’ni kurmuştur.¹²

İran, sınırları içinde yaşayan tüm etnik kökenleri Şiilik ve Farslılık potası altında eriterek, bu toplulukların kendi dil, kültür ve sanat gibi geleneksel faaliyetlerine yabancılaşmasını istemektedir. İran’da yaşayan Türkler ise bu politikayı hiçbir zaman benimsemeyerek özlerinden uzaklaşmamak için mücadele etmiştir. Bununla birlikte Türkleri birçok sorun da beklemektedir. Bunlar; İran’ın Türkler’e karşı yapmış olduğu insan hakları ihlalleri, siyasi temsil sorunu, anadilde eğitim sorunu, bölgesel ayrımcılık uygulamaları ve ekonomik ayrımcılıktır. Bu çalışmada İran’da Türk akımları ve bu akımların etkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda kısaca İran’da yaşayan etnik gruplara değinilmiş, ardından da İran Türkleri’nin sorunları incelenmeye çalışılmıştır.

İRAN’DAKİ ETNİK TOPLULUKLAR VE AZINLIKLAR

İran’ın günümüzde kullandığı resmi dil Farsça’dır. İran’da siyaset kurumunun ve devletin Farslar’dan oluştuğu iddia edilmesine karşın ülkenin nerdeyse yarısı Fars olmayanlardan oluşmaktadır. İran’da en büyük nüfusa sahip etnikler Farslar ve Türklerdir. Bunun dışında İran’ın etnik yapısı genel olarak Kürtler, Lorlar, Beluçlar ve Araplardan oluşmaktadır.¹³

Daha küçük gruplar olarak Teberiler, Gilekler, Lekler, Sistaniler ve Tacikler sayılabilir. İran’da Fars politikalarının etkin olması nedeniyle kimliklerini korumak için siyasi ve toplumsal mücadele veren gruplar Türkler, Kürtler, Araplar ve Beluçlar’dır. Ülkedeki diğer küçük etnik gruplar ise bu durumu kabullenmiş görünmektedir.

İran’da Şah döneminden günümüze uzanan süreçte toplumsal güvenlik tehdidi bahanesiyle etnikler ve azınlıklar üzerine bir sayım gerçekleştirilmemiştir. Günümüzde ise devletin etnik topluluklar

¹² Kafkasyalı, a.g.e., s. 32.

¹³ Brenda Shaffer, "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers*, 28(3), 2000, s. 449-477.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

konusundaki verileri, kamuoyuna net olarak duyurulmamaktadır. Bu konuda devlet politikası gereği İran etniklerinin dağılımıyla ilgili herhangi bir resmi açıklama ya da rapor da yayımlanmamaktadır. Eldeki mevcut istatistikler ise çeşitli düşünce kuruluşlarının çalışmaları ve akademik araştırmalara dayanmaktadır. Bu nedenle etnik gruplarla ilgili verilebilecek rakamlar, tahmini olarak kabul edilebilir.¹⁴ Azınlıklar ve etnik topluluklar hakkındaki bilgilere ulaşmanın zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır.

Tahran yönetimi, azınlık olarak ülkedeki Yahudiler ve Ermeniler gibi müslüman olmayan toplumları tanımlamaktadır. Farslar dışında kalan müslümanlara farklı etnikler olarak bakmaktadır. Ülkede farklı etnikler hakkında yapılan istatistiki çalışmalar uzun araştırmalar ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. İran'daki en büyük etnik grubu oluşturan Türkler, farklı alanlarda dağınık olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Türkler, coğrafi olarak İran'ın kuzeybatı bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Burası Güney Azerbaycan bölgesi olarak adlandırılmaktadır.¹⁵ Bu coğrafyada yaşayan ve önemli yolların üzerinde bulunan Türkler, tarihi süreç içerisinde birçok imparatorluğa ve medeniyete sahip Türk medeniyetlerinin önemli bir ögesi olagelmışlerdir. Azerbaycan Türkleri dışında ülkenin güneyindeki dağlık bölgelerde Kaşkaylar, Hamseler ve Halaçlar bulunmaktadır. Ülkenin kuzeydoğusunda ise Türkmenler yaşamaktadır.

İran'daki bir diğer önemli etnik grup Kürtler'dir. Nüfusları Türkler'e göre oldukça düşüktür. Ancak siyasi olarak etkin bir mücadele sürdürmektedirler. Kürtler, İran'da milliyetçilik duyguları bağlamında silahlı bir mücadele sürdürmektedirler. Kürtlerin ülkedeki nüfusları 6 milyon civarındadır.

14 Gün Taş, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-iguney-azerbaycan>, (Erişim Tarihi: 21.12.2019).

15 Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 259.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yaşamlarını çoğunlukla Sistan ve Beluçistan Eyaleti'nde sürdüren Beluçların toplam ülke nüfusundaki oranları yüzde 1-2 civarındadır.¹⁶ Sünni olan bu topluluk, İran siyaseti açısından mezhepsel farklılığa sahiptir. Beluç dili, Afganistan'da ve Pakistan'ın batı kesiminde yoğunlukla yaşayan Peştuların konuştuğu dil olan Peştuca diline benzerlik gösterir ve esasen Peştucanın bir lehçesidir.

İran ile Irak arasında yaşanan Körfez Savaşı'nın önemli unsurlarından olan Araplar, İran'ın güneybatı bölgesinde yaşamaktadır. Çoğunluğu Ahvaz kentinde ve çevresinde hayatlarını sürdürmektedir. İran'daki Arapların nüfusunun yaklaşık 1.5 milyon civarındadır.¹⁷

İran'da yüzde 1'lik bir dilim içerisinde de azınlık; yani gayrimüslim olarak tanımlanan Aramiler/Asurlar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudiler vardır.¹⁸ Bu grupların dışında Lorlar, Gilekler, Maziler, Talışlar ve Tatlar İran'ın diğer etnik gruplarını oluşturmaktadırlar. İran'daki bu etnik gruplar, Hint-Avrupa dil ailesinden oldukları için kendilerini İranlı olarak görmektedir. Bu sebeple İran için siyasi bir sorun teşkil etmemektedir.

İRAN'DAKİ TÜRK TOPLULUKLARININ VARLIĞI

AZERBAYCAN TÜRKLERİ

Azerbaycan Türkleri, İran'ın kuzeyinde ve bağımsız bir devlet olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedir.¹⁹ Bu coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türkleri'ni Aras ikiye ayırmaktadır. Aras'ın kuzeyinde yer alan bölgeye Kuzey Azerbaycan denmektedir ki bugün Azerbaycan

16 "Iran at A Glance", *Iran Data Portal*, <https://irandataportal.syr.edu/iran-at-a-glance>, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

17 Nazia Ghanea-Hercock, *Ethnic and Religious Groups in The Islamic Republic of Iran* United Nations Office of the High Commissioner For Human Rights, *Sub-Regional Seminar, Cultural Diversity and Development in Central Asia*, Bishkek 2004, s. 2.

18 Orhan Bursalı, "İran: Çokdilli ama Anadili Farsça", *Cumhuriyet Gazetesi*, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/130979/iran_Cokdilli_ama_Anadili_Farsca.html, (Erişim Tarihi: 24.12.2019).

19 Mehebbet Paşayeva, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", *ICANAS*, 38(5), 2007, s. 2505-2516.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Devleti söz konusu topraklardadır. Güneyinde yer alan bölgeye ise Güney Azerbaycan denilmektedir. Bu coğrafya ise İran'ın hâkimiyeti altındadır.

Güney Azerbaycan, Türkiye ile Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Bölgeyi Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Erdebil, Kazvin ve Gilan eyaletleri oluşturmaktadır. Tebriz, Erdebil, Koy, Urmiye, Enzeli, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukkulak, Bicar, Zencan, Mahabat, Reşt gibi yerleşim yerleri Güney Azerbaycan bölgesi içinde yer almaktadır.²⁰ Azerbaycan topraklarında, geçmişten beri birçok ulus hâkimiyet kurmuştur. Bölgenin gelişmesi, Selçuklular ve İlhanlılar devrinde gerçekleşmiştir. İlhanlılar'dan sonra Timur hâkimiyetine girmiş olan Azerbaycan, daha sonra yine Türk olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu hâkimiyetine geçmiştir. Akkoyunlu devrinde, Azerbaycan'ın merkezi Tebriz olup hâkimiyet sahası Irak, Fars ve Sultaniye'ye kadar genişlemiştir. Akkoyunlu Hanedanlığı'ndan sonra 16. yüzyılın başlarında bölge Safeviler egemenliğine girmiştir. Safevi Hanedanlığı dönemi, İran için bir dönüm noktası ve aynı zamanda çok parlak bir devirdir. Safevi döneminde bölge, mezhep çatışması yüzünden Osmanlı-Safevi savaşlarına sahne olmuş; kaybeden ve birbirlerini kıran Türkler olmuştur. Safevi Devleti'nden sonra Afşarlar Devleti kurulmuş daha sonra ise Kaçar Hanedanı hüküm sürmüştür. Kaçar Hanedanlığı sırasında devamlı olarak dış devletlerin müdahalesi gerçekleşmiştir. Rusya'yla yapılan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları sonucunda da Azerbaycan ikiye bölünmüştür. İkiye bölünen Azerbaycan'da Aras Nehri sınır olmuş ve bu coğrafyanın kuzeyi Rusya'da güneyi ise İran'da kalmıştır.²¹

KAŞKAYLAR

Aslen Oğuzlar'dan olan Kaşkaylar, İlhanlı hükümdarı Hülagü Han zamanında diğer Türk boylarıyla birlikte Türkistan'dan İran'a gelmiştir.

20 Bülent Sürücü, "İran'ın Etnik Siyasi Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2005, s. 31-40.

21 Yeşilot, a.g.e., s. 187-199.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Kaşkay Türkleri'nin sayıları yaklaşık 3,5 milyon civarındadır.²² İran'daki Türk varlığının nüfus bakımından ve siyasi etki alanı olarak Azerbaycan Türkleri'nden sonra en etkilisi Kaşkay Türkleri'dir.

Kaşkaylar'ın hemen hemen hepsi İran'ın güneyinde yer alan Fars eyaletinde yaşamaktadırlar.²³ Geleneklerinden ayrılmayan Kaşkaylar, halen göçebe yaşamını sürdürmekte olup; kışlak olarak genellikle Basra Körfezi yakınlarında, yaylak olarak ise İsfahan Eyaleti sınırlarındaki topraklarda yaşamaktadır. Kaşkaylar'ın temsilcisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Savlet-ül Devle olmuş; o vefat edince de Nasır Han başa geçmiştir. Kaşkaylar sürekli olarak İran'a egemen olan devletlere sorun çıkarmıştır. Bu bağlamda Pehlevi Hanedanlığı, söz konusu sorunu çözmek için 1943 senesinde Kaşkayları yok etmeyi düşünmüş; fakat Türk Büyükelçiliği'nin müdahalesiyle bu politikadan vazgeçmiştir. 1959 yılında Ak Devrim'le uygulamaya konulan "toprak reformu" bahane edilerek 1963 senesinde Kaşkaylar'ın bir kısmı, Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından sürgüne gönderilmiş, zorla iskân politikası uygulanmıştır. Bir kısmı Hamse'ye ve bir kısmı da Bahtiyar kabileleri arasına yerleştirilmiştir.²⁴ Kaşkay Türkleri, çok sayıda alt boylara ve aşiretlere ayrılır.²⁵ Bunlar arasında nüfusu fazla olanlar; Kaşkuli, Deresuli, Liravi, Muslu, Sesbölüklü, Leşni, Cafer Begleri, Farismaden, Amele, ve Safihanludur. Ayrıca iskâna mecbur tutulandan Hallaç, Farband, Alibeklu, Şeyhvand, Feyü, Bayat, ve Kalband da sayılabilir.²⁶

22 Ahur Şehram, "İran'da Yasayan Kaşkay Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 17.

23 Mehmet Karaaslan, "Başlangıçtan Günümüze Kaşkay Dili ve Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31, 2011, s. 135-250.

24 Ş. Şenay Yanar, "Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, s. 154-169.

25 Babek Cavanşir, *Kaşkay Türklerinin Tarihi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 26.

26 Mehmet Metin Ören, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, İstanbul 1980, s. 7-16.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

AFŞARLAR

Aslen 24 Oğuz boyundan biri olan Afşarlar, İran coğrafyasında dağınık halde yaşamaktadır.²⁷ Türkistan'da Moğol hâkimiyeti oluşmasından sonra İran topraklarına gelen bu boyun bir kısmı İran'da kalmış bir kısmı da Anadolu'ya geçmiştir. Safevi Hükümdarı Şah İsmail tarafından hudut boylarına yerleştirilen Afşarlar, daha sonra Kırklı adlı Afşar boyundan olan İmamkuluoğlu Nadir Şah'ın öncülüğünde 1735 senesinde Safevi Devleti'ne son vererek, Afşarların hükümdarlığını ilan etmiştir.²⁸

İran ve Afganistan'da hükümdarlık kuran Nadir Şah doğunun en büyük hükümdarı olmuş; mezhep kavgalarına son vererek, Osmanlı ile İran Türklüğü arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmiş ve dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Günümüzde İran'da toplu halde bir yerde yaşamayan Afşarlar, Urmiye Gölü'nün kuzeybatı sınırları, Hamse Eyaleti'nin güney kısımları, dağlık bölgelerden Hemedan ve Kirmanşah eyaletleri sınırları, Sebzevar ile Nişabur arası, Çumeyn'in kuzeyi ve Kirman'ın güneyinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Afşarlar, halen kimliklerini korumalarına rağmen dağınık oldukları için siyasi anlamda etkili değildir. Afşarlar, göçebe yaşam tarzını da devam ettirmektedir.²⁹

ŞAHSEVENLER

Şahsevenler, bir Türk boyu olmaktan ziyade; İran tahtını koruyan Türk boylarından seçilmiş muhafızlara verilen isimdir.³⁰ Ancak zaman içerisinde gördükleri imtiyazlı muamelenin de etkisiyle bir boy haline gelmiştir. Şahsevenler, Savayan Dağları eteklerinde, batıda Karasu Irmağı boyunca, Güney Azerbaycan'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşamlarını sürdürmektedir. Geçim kaynakları çobanlık yaparak sürü beslemektir. Kışlakları Mugan

27 Fuat Köprülü, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979 s. 31.

28 Adnan Menderes Kaya, *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yayınevi, Kayseri 2004, s. 35.

29 Ören, a.g.e., s. 7-16.1

30 Richard L. Tapper, "Şahsevenler", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 296.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bozkırı, yaylakları ise Savayan, Karadağ ve Talış Dağları'dır. Şahseven boylarının bir kısmı, Zencan ve Save bölgesindeki Kızıl-Özen Irmağı çevresine yerleşmiştir. Şahsevenler, Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır.³¹

KAÇARLAR

Kaçarlar, Selçuklular zamanında Suriye içerisine yerleştirilmiş ve daha sonra da İran'ın içlerine göçe zorlanmıştır.³² Ardından da 1400'lü yıllarda Şam'a sefer emri veren Emir Timur'un baskısıyla Türkistan'a dönmeye mecbur bırakılmıştır. Bu zoraki göçten dolayı bir kısmı Kuzey Azerbaycan'da Gence ve Irak'a yerleşmiş, diğer bir kısmı ise Türkistan'dan bugünkü İran'ın Mazenderan bölgesine gelmiştir. Kaçarlar, Türk-Bulgar-Kıpçak ve bir zamanlar Kafkasya'da, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan Peçeneklerin sentezini barındıran bir halktır.³³ Kaçarlar, İran coğrafyasında Mazenderan Eyaleti'nde, Hezar-Cebir ve Gürgen Sovar-Saku bölgelerinde bazıları göçebe bazıları yerleşik bir yaşam sürmektedir. Bu bölgede yoğun olmalarının yanı sıra İran coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmışlardır.³⁴

KARAPAPAKLAR

Karapapaklar; Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Erivan çevresindeki Gökçay'da yaşamlarını sürdürmekteydi. Erivan çevresindeki Gökçay'da yaşayanlar, 1826-1928 yılında gerçekleşen Rus-İran savaşları sırasında Azerbaycan Umumi Valisi Prens Abbas Mirza tarafından Sulduz bölgesinde iskân edilmişlerdir. Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayanlar ise bölge tamamen Rus işgaline uğrayınca, Anadolu'ya göç etmiş; Kars ve Muş illerine yerleştirilmiştir. Karapapaklar, kendi içlerinde Terkyavun, Çaharlu, Araplu, Canahmedlu, Saray, Ulaçlı gibi aşiretlere ayrılmıştır. Halen aşiret

31 Ören, a.g.e., s. 7-16.

32 Faruk Sümer, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 51-53.

33 Abdülcebbar Kavak, "Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 2015, s. 77-102.

34 Ören, a.g.e., s. 7-16.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

yaşamı sürdürmekte olan Karapapaklar, başka topluluklarla karışmamış, gelenek-göreneklerini, ananelerini ve dillerini muhafaza etmişlerdir. Oğuz Türklerinden olan Karapapaklar, Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır.³⁵

TÜRKMENLER

İran'ın kuzeydoğusunda yerleşik hayata geçen Türkmenler, Çürüksu, Gürgen ve Atrek ırmakları arasında ve Horasan Eyaleti hudutları içinde yaşamlarını sürdürmektedir. Yaşadıkları bölgeden dolayı Horasan Türkmenleri olarak da adlandırılırlar.³⁶ Türkmenler, Sünnidir. Türkmen sahrasının en büyük şehri, 60 bin nüfusu barındıran Günbed-i Kavus şehridir. Türkmen sahrasının orta, batı, doğu ve kuzeyinde Alabay boyu, batısında Caferboylar, doğusunda Göklenler ve Tekeler yaşamaktadırlar.

DiĞER TÜRK TOPLULUKLARI

İran coğrafyasında, yaklaşık 1,5 milyon nüfusuyla Hamse Türkleri, 35 bin nüfusuyla Kengerlüler bulunurken; Agaçeri, Karayiler, Bayat, Karaçorlu boyları ve Halaçlar da diğer Türk toplulukları olarak varlıkları devam ettirmektedirler.³⁷

1979 DEVRİMİ VE TÜRKÇÜLÜK HAREKETLERİ

İRAN İSLAM DEVRİMİ'NE GİDEN YOL

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran, Amerikan emperyalizminin sömürgesi haline gelmiş ve devlet gayriresmi olarak Amerikan istihbarat teşkilatının

35 Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 2012, s. 55-81.

36 Nabi Kobotarian, "İran Türkleri", *Turuz*, https://turuz.com/storage/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

37 Ören, a.g.e., s. 7-16.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bir uzantısı gibi hareket eden İran İstihbarat Teşkilatı (SAVAK)³⁸ tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu durum, çok etnikli bir devlet olan İran içerisinde milli ve etnik baskıyı arttırmış, ülke genelinde protesto gösterileri yapılmaya başlanmıştır. 1953 yılında aslen Azerbaycan Türkü olan İran Başbakanı Muhammed Musaddık, ABD aleyhine politikalar izlemesi ve İran petrolerini millileştirme yolundaki kararından dolayı Amerika ve İngiltere'nin destek verdiği bir askeri darbe sonucu görevinden uzaklaştırılmıştır.³⁹ Bu darbe, İran'daki olumsuz havayı dağıtmamış; aksine sona giden yolun hızlanmasını sağlamıştır.⁴⁰

1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ne giden yolda, İran'ın geleceği için iki önemli güç faaliyet göstermekteydi. Bir yanda Güney Azerbaycan Türkleri'nin başını çektiği laiklik ve sosyalizm yanlıları, diğer tarafta da Farsların önde geldiği Şii mollaların grubu vardı. 1950 yılındaki açıklamalara göre, İran'da etkinlik gösteren Anglo-Iranian Oil Company petrol şirketi, İran petrolerinden 170 milyon İngiliz Poundu kâr etmiş ve bu kârın da %30'unu İngiltere'ye vergi olarak vermiştir.

İran'ın 1933 yılında imzaladığı imtiyaz anlaşmaları uyarınca, ülkede çıkarılan petrolden %15 ile %20 oranında bir telif hakkına sahipti. Örneğin, aynı tarihlerde İran'da çıkarılan ham petrol 32 milyon ton ve geliri de 44,9 milyon dolarken; Suudi Arabistan'da çıkarılan ham petrol, 26 milyon ton ve geliri de 112 milyon dolardı. Bu rakam tablosu, Tahran yönetimini son derece rahatsız etmiş ve bunun sonucunda 1949 yılında İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında Tamamlayıcı Petrol Antlaşması imzalanması planlanmıştır. Anlaşma sonucunda, İran'ın petrol telif hakkı payı %30'a çıkacaktı. Ancak hemen ardından Suudi Arabistan'la Arabian-

38 SAVAK, İran'ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla CIA yardımıyla kurulan ve 1957 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat teşkilatıdır. 1979'da İran İslam Devrimi ile beraber yerini belki de dünyanın en gizemli ve ölümcül ancak gücü ülke içine sınırlı istihbarat birimi olan İstihbarat Bakanlığı'na (VEVAK) bırakmıştır.

39 Pınar Arıkan, "İran Musaddık ve Darbe", *Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2016, 8(76), s. 19-21.

40 Aygün Attar, "İran Türkleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2004, s. 39-62.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

American Oil Company arasındaki yarı yarıya yapılan anlaşmadan bilgisi olan Tahran yönetimi, bu anlaşmadan vazgeçmiş ve yarı yarıyadan daha düşük bir anlaşmaya yanaşmayacağını bildirmiştir. Bu durum sonucunda İran petrollerinin millileştirilmesi de hükümetin gündemine gelmiştir.⁴¹

Aslen Azerbaycan Türkü olan Başbakan Musaddık, 1933 senesinde İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında imzalanan anlaşmanın değiştirilmesini ve petrolün millileştirilmesi istemiştir. Musaddık'ın bu isteğine Milli Cephe ve Tudeh Partisi destek vermiş, sokaklar destek gösterileriyle dolmuştur. İran Şahı ise bu gelişmelerden rahatsız olmuş; Musaddık'ın yerine General Ali Razmara'yı başbakanlığa getirmiştir.

Şah'ın ve İngiltere'nin kuklası gibi davranan Başbakan Razmara, Şah'ın istekleri doğrultusunda muhalefeti sindirmeye çalışmış; ancak başarılı olamamıştır. Milli Cephe bu durumdan güçlenerek çıkmıştır. Musaddık'ın Başbakanken hazırlanan petrolün millileştirilmesi yasası, Razmara Başbakanlığı'nda 19 Şubat 1951 tarihinde Meclis komisyonu tarafından kabul edilmeyince, 7 Mart 1951 tarihinde bir Fedai mensubu tarafından Razmara'ya suikast düzenlenmiş ve öldürülmüştür. Bunun sonucunda İran'da kargaşa başlarken; Meclis, 15 Mart 1951 tarihinde petrolün millileştirmesini içeren yasayı onaylamıştır.⁴²

İran'daki gelişmeler, ABD ve İngiltere'yi kaygılandırırken; petrol üretiminin yoğun olduğu Abadan bölgesinde karışıklıklar başlamıştır. Şah, söz konusu karışıkları Başbakan Musaddık'ın üzerinde baskı aracı olarak kullanmış ve istifaya zorlamıştır. İstifa eden Musaddık, seçimleri kazanarak tekrar Başbakan olmuş; bu sefer de İngiltere ve ABD, 1953 yılında kayıtlara Ajax Operasyonu olarak geçen darbeyi devreye sokmuştur.

Musaddık'ın devrilmesi, İran'da düzeni sağlayamamış; Musaddık ise bu tarihten ölümü olan 1967 yılına kadar ev hapsinde tutulmuştur.

41 Yalçın Sarıkaya, "Geçmişten Günümüze İran", *Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 2, 2012, s. 1-44.

42 Sarıkaya, a.g.m., s. 15.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Musaddık'ın zorla istifa ettirilip sonra seçimle yine Başbakan olması, Şah'ın imajını zedelemiş, otoritesini sarsmış, toplumda baskı altında tutulan monarşi karşıtlığının tekrar ortaya çıkmasını sağlamıştır. Milliyetçi, İslâmci ve sol gruplar gibi farklı ideolojik ve sosyal çevrelerden oluşan monarşi karşıtı grupların ortak paydada birleşmesinin yolunu açmıştır. Bu durum, 1979 yılında vuku bulan İslam Devrimi'nin de önünü açmıştır.⁴³

Muhammed Rıza Şah, Başbakan Musaddık'ın devrilmesinden sonra, ABD ve İngiltere'nin desteği ve petrol gelirlerinin artmasıyla, kendisinin artık 2500 yıllık Pers devletinin hükümdarı olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu dönemde İran, emperyalist devletler için hem sömürebilecek zengin yeraltı kaynakları olan bir alan hem de Ortadoğu'da batının kontrolünde bir uydu devlet konumuna gelmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde, Kuveyt'in bağımsızlığını kazanması ve ABD'nin daha etkin tavrıyla dengeler değişmiş, bunlar yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Bölgedeki sorunlara bir de içeride ekonomik durumdan memnun olmayan halk ve petrol gelirlerinden istedikleri payı alamayan mollaların eklenmesi, Şah yönetimin önünde büyük bir engel olarak duruyordu.⁴⁴ Şah, ülkedeki ekonomik sorunları çözmek için Ak Devrim denilen bir reform paketi hazırlamıştır. 1963 yılında uygulamaya konulan Ak Devrim, toprak reformu yaparak ulema sınıfının devlete olan bağlılığını artırmayı, safi din eğitimi yerine laik eğitim sistemine geçmeyi ve endüstriyel yatırımı arttırmayı hedeflemiştir. Fakat bu reform paketi istenilen düzeye ulaşmamış ve ulemanın halk üzerindeki etkisinin artmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁵

İran, 1970'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinde olduğu gibi sokak hareketlerine sahne olmuştur. İran'da normal şartlar altında birbiriyle bir arada olması düşünülemeyen Halkın Mücahitleri

43 Sankaya, a.g.m., s. 15.

44 Merih Özşahin, "Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası için Önemi", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2007, s. 105.

45 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011, s. 227-230.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Örgütü, komünist Tudeh Partisi, Humeyni taraftarları ve çeşitli gruplar, Şah'a karşı birlikte hareket etmişlerdir. Sol ve İslamcı grupların bu birlikteliği, sokağa hakim olma biçiminde karşılık bulmuştur. Devrime giden yolda Şah Pehlevî, içeride halk tarafından, ekonomik olarak ülkeyi refaha kavuşturamayacak, gelenekleri sahiplenmeyen ve Batı'nın kuklası olan biri olarak görülmüştür. Dışarıda ise; ABD, Şah'ın artık İran'ın geleceğinde yeri olmadığını anlamış ve SSCB etkisi altındaki komünist bir yönetim yerine, İslamcı bir yönetimi tercih eder duruma gelmiştir. SSCB ise Şah'ın ABD'nin müttefiki olması sebebiyle değişime her biçimde olumlu yaklaşmıştır.⁴⁶

16 Ocak 1979 tarihinde Şah için yolun sonuna gelmiş ve Pehlevî ailesiyle beraber ülkeyi terk etmiştir. Ayetullah Humeyni 1 Şubat 1979 tarihinde Şah karşıtlarının talebi üzerine sürgünde bulunduğu Paris'ten Air France uçağıyla Tahran'a gelmiştir. Nihayetinde İran, 30-31 Mart 1979 tarihinde yapılan referandum neticesinde "İran İslâm Cumhuriyeti" adını almıştır.⁴⁷

İRAN İSLAM DEVRİMİ

İran'da, Şah karşıtı farklı ideolojilerden oluşan topluluklar, birlikte İslam Devrimi'ni gerçekleştirmişlerdir.⁴⁸ Bu toplulukların içinde, İslam devleti kurmayı amaçlayanlar sadece küçük bir kısımdır. Devrime giden yola, baskıcı politikalarından bunalan halkın hem dini hem de siyasi özgürlüklerini kazanmak adına çıkmıştır. İslamcı toplulukların devrim öncesinde, diğer toplulukları saf dışı bırakıp kontrolü tek başına ele alacakları öngörülmemiştir.⁴⁹

46 Sarıkaya, a.g.m., s. 15.

47 Mehmet Seyfettin Erol-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 2020, s. 248.

48 Emin Gökalp, "Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016, s. 81.

49 Cemil Doğaç İpek, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 267-283.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İslam Devrimi'nde etkin olan azınlıkların, devrimde önemli rol oynamalarında üç sebep vardır. Bunlardan ilki; baskı altında kültürlerinin yaşayamamaları ve ekonomik olarak dışlanmalarıdır. İkincisi; çok etnikli bir devlet olan İran'da azınlıkların her alana yayılmış olmalarıdır. Üçüncüsü ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran içerisinde kurulan yeni devletlerin yıkılma sürecinde birçok yerel ailenin rejim tarafından öldürülmesi ve sürgün edilmesi sebebiyle rejime karşı kin beslemeleridir.⁵⁰

Güney Azerbaycanlı Türkler, devrimde son derece etkin olmuş, harekâtın başında gelen topluluklar içerisinde yer almıştır. Ayetullah Humeyni hem devrim öncesinde hem de devrim sırasında Güney Azerbaycanlı Türkler tarafından desteklenmiştir. Bu destek veren isimlerin başında daha sonra araları açılacak olan Ayetullah Şeriatmedari, şu anda İran'da dini lider olan Ayetullah Ali Hamaney, diğer Ayetullahlardan Halhali, Hoi ve Erdebili, ilk başbakanlardan Musavi ve Mehdi Bazargan gelmektedir.⁵¹ Bu kişilerin ve toplulukların devrime verdikleri destek göz önüne alındığında, Güney Azerbaycan Türkleri'nin önemli bir kısmının o dönemde İranlılık ve İslam kimliğine bağlı olduğu anlaşılabilir.

Güney Azerbaycan Türklerinin Şah'ın devrilmesiyle sonuçlanan bu girişimde yer almasının üç önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki, diğer azınlıklar gibi kültürlerini, dillerini yaşamamış olmaları ve ekonomik gücün Farstar etrafında toplanmasıdır. İkincisi, İran'ın her noktasına yayılmış olmalarıdır. Bu durum, geniş bir alana etki etmelerini sağlamıştır. Üçüncüsü ise 1920 ve 1945 yıllarında Azadistan Devleti ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılma sürecinde birçok Türk ailenin rejim tarafından öldürülmesi ve sürgün edilmesi sebebiyle rejime karşı kin beslemeleridir.⁵²

50 Schaffer, *a.g.m.*, s. 93.

51 Gökalp, *a.g.m.*, s. 111.

52 İpek, *a.g.m.*, s. 272-273.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Tüm bu nedenlerden ötürü İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Güney Azerbaycan Türkleri önemli bir yer tutmuşlardır. 1978 yılının Ocak ayında gerçekleşen "Kum Medresesi Olayları", rejime karşı ilk ayaklanma olarak tarihe geçmiş ve devriminde ilk kıvılcımının yandığı bu olaylar kısa süre içerisinde Tebriz'e ulaşmıştır. Tebriz'de olaylar ilk olarak üniversite öğrencileri arasında başlamış, daha sonra Bazariler⁵³ protestolara katılmışlardır. Büyük yükünü halkın alt ve orta tabakasının çektiği devrim, ilk olarak Ulema ve Bazariler tarafından desteklense de ilerleyen zaman içerisinde, toplum her kesiminin desteğini almayı başarmıştır. Bu devrim göstermiştir ki; halkla bağları çok kuvvetli olan Ulema ve Bazariler, İran siyasi tarihinde önemli bir rol üstlenmiş, ülkede meydana gelen her değişimde kritik roller oynamıştır.

Devrime giden yolda toplumsal hareketin rejimin şiddet uygulayamadığı ve yasaklayamadığı camilerden başladığı görülmüştür. Halk, camilerde siyasi konuları konuşabilme imkânı yakalamış, her türlü şikâyetlerini dile getirmiştir. Bazariler ise halkla iç içe yaşadığından, gösterileri organize etme imkânı yakalamış, protestolar sırasında da kepenkleri indirerek halkın yanında olmuştur.⁵⁴ Protesto gösterileri sırasında Azerbaycan Türkü bir gencin yaşamını yitirmesi gerginliği arttırmış, bu gerginlik kolluk güçleriyle Güney Azerbaycan Türkleri arasında çatışmaya dönmüştür. 1978 yılının Aralık ayında Tebriz'de, Urmiye, Zencan ve Hamedan gibi diğer Türk kentlerinden de gelen kişilerle beraber yedi yüz bin kişinin katılım sağladığı bir protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Protestolar, Şah'ın ülkeyi terk ettiği 16 Ocak 1979 tarihine kadar sürmüştür.⁵⁵

Şah'ı devirmek için toplumun birçok kesimiyle işbirliği yapan Humeyni, din adamlarına, geleceğin aydın kesimi olarak üniversiteli gençleri

53 Pazar esnafı.

54 Eser Nilüfer Akkoyunlu, İslâm Devrimi'nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2009, s. 83-85.

55 İpek, a.g.m., s. 272-273.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

önemsemeleri gerektiğini söylemiştir. Çünkü Humeyni, alt sınıfları sokağın bir sesi olarak görürken; siyasi teşkilatlanmalar ve ilerlemenin genellikle aydın kesim ve öğrencilerin omuzları üzerinde yükseldiğini düşünmektedir. Öğrencilerin İslami bir toplum yaratma fikrine sempatiyle bakma sebebi, 1963 yılındaki siyasi baskılar olmuştur. Öğrenciler arasında İslami toplum fikrini benimseyenler, 1970 yılında da hala azınlık halindedir. Bu süreçte öğrenciler, eylemler yapmış ve devrime destek için dersleri boykot etmiştir. Üniversite hocaları ise protestolar sırasında tutuklanan öğrencilere destek vermek ve sistemi protesto etmek için muhalif kesime katılmıştır. İran'daki öğrenciler arasında başlayan protestolara, İran dışında öğrenim gören gençlerden de destek gelmiştir.⁵⁶

Güney Azerbaycan Türkleri, devrimin başlarında İran'ın bütünlüğünü düşünürken; Türk milliyetçiliğini ön plana çıkarma niyetini taşıyan insanlar bile genel İran siyasi hareketlerinde aktif olmaya eğilimliken, devrimin sonuna gelindiğinde yaşadıkları hayal kırıklıkları, onların Türk kimliğini ve faaliyetlerini arttırmıştır.

Baskı altında ezilen halkın, demokratikleşme umuduyla giriştiği devrim hareketinin yeterince demokratikleşme sağlayamaması, dilleri ve kültürleri üzerindeki yasakların kaldırılmamasıyla kendilerini İranlı gören Güney Azerbaycan Türklerini etnik temelli düşüncelere yöneltmiştir.

Dahası devrimde en ön safta olan Ayetullah Şeriatmedari'nin, Humeyni tarafından saf dışı bırakılması, dini makamının elinden alınması ve toplum nezdinde küçük düşürülmesi, İslam Devrimi taraftarı olan Güney Azerbaycan Türklerinin devrime karşı tepki içerisinde olmasını doğurmuştur.⁵⁷

⁵⁶ Akkoyunlu, a.g.m., s. 83-85.

⁵⁷ Schaffer, a.g.m., s. 93.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

HALK MÜSLÜMAN HAREKÂTI VE AYETULLAH ŞERİATMEDARI

İran İslam Devrimi, 1979 yılında tüm dünyanın gözü önünde, televizyondan yayınlanan ilk devrim olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Devrime giden yolda düşünceler kesinlikle bir İslami devrim şeklinde olmamıştır. Bu bağlamda devrime asla bir araya gelmesi düşünülemeyen topluluklar bir araya gelerek destek vermişlerdir. Devrime destek veren topluluklar şu şekildedir: Ulema, Bazariler, Ulusal Cephe ve sosyal demokrat topluluklar, İran özgürlük harekâtı gibi milliyetçi, liberal fikre sahip topluluklar ve kişiler, Ak Devrim reformu sonucunda zarar gören topluluklar veya kişiler, Tudeh Partisi, Kaçar Hanedanı'na bağlılığını sürdüren Türkmenler, iskân politikasına karşı çıkan aşiretler, İran coğrafyasında varlığını sürdüren, Şah rejiminde ezilen etnik topluluklar.⁵⁸

Pehlevi Hanedanlığı, yarım asırdan fazla hükümlanlık süresince toplumda büyük yaralar açmış olup; devrimle birlikte durum değişmiştir. Devrimle beraber Azerbaycan Türklerinde, Araplarda, Beluçlarda ve diğer etniklerde milliyetçi fikirler uyanmaya başlamıştır.⁵⁹ 1980 yılında Ayetullah Şeriatmedari'nin fikirleri öncülüğünde, Azerbaycan Türk milliyetçi aydınlar tarafından "Müslüman Halk Partisi" kurulmuştur. Müslüman Halk Partisi, meşrutiyet anayasasında da var olan eyalet ve vilayet encümenlerinin yeniden teşekkül etmesini talep etmiştir.⁶⁰ Liberation Gazetesi ile yaptığı röportajda Ayetullah Şeriatmedari, Güney Azerbaycan Türklerinin hakkının özerklik olduğunu ve eyalet encümenlerinin kurulması gerektiğini beyan etmiştir.

Ayetullah Şeriatmedari, Güney Azerbaycan'da genellikle mollalar, tüccarlar ve köylüler olmak üzere büyük nüfuza sahipti. Şeriatmedari,

58 Arif Keskin, "Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri", *GünAz*, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

59 Ören, a.g.e., s. 189.

60 Sarıkaya, a.g.m., s. 190.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Güney Azerbaycanlı din adamlarının çoğunu şahsi bursuyla okutmuş ve eğitime büyük önem vermiştir. Bundan dolayı Güney Azerbaycanlı mollalar, Şeriatmedari'yi liderleri olarak görmüşlerdir. İran'da mollalar ile tüccarların yakın ilişkisi bilinen bir durumdur. Güney Azerbaycan Türkü tüccarlar, 19. yüzyıldan itibaren mollalarla işbirliği yapmaya başlamış, Şeriatmedari de 1946 yılında Milli Hükümet'in yıkılmasından sonra Güney Azerbaycan'daki tüccarlarla yakın ilişki kurmuştur. Bu kapsamda Güney Azerbaycan'daki tüccar kesimi dini işlerinde Şeriatmedari tarafından idare edilmekteydi. Güney Azerbaycan'daki köylüler üzerinde de büyük bir etki alanına sahipti ve Şeriatmedari'yi oldukça önemli bir merci olarak görüyorlardı.⁶¹

Devrimin gerçekleşmesinde Güney Azerbaycan büyük rol oynamıştır ve devrimin temeli Güney Azerbaycan'da atılmıştır. Şah destekçisi İtlaat Gazetesi, rejim karşıtı olan mollaları siyah irtica olarak tanımlamış ve komünist devletlerin ajanı olarak nitelendirdiği bir makale yayımlamıştır. Bu yayımlanan makale, Kum şehrinde gösterilerle protesto edilmiştir. Söz konusu protestoya, yaklaşık 400 bin din eğitimi alan öğrenci katılmış ve 70 kişi bu protestolar esnasında kolluk kuvvetinin müdahalesi sonucu hayatını kaybetmiştir.⁶² Şeriatmedari bu müdahaleyi kınamış ve çok sert tepki göstermiştir. Yabancı basın mensuplarına yaptığı açıklamada, devletin ulemayı suçladığını, kolluk kuvvetlerinin protestoculara çok kötü davrandığını ve durumun böyle devam ederse kendilerinin de protestolara katılacağını beyan etmiştir.

Daha sonra Şeriatmedari, yayınladığı bir bildiriyle Kum şehrindeki olayların kırkıncı gününde esnafın protesto için mağazalarını kapatmasını ve halkın işlerini bırakarak camiye toplanmasını istemiştir. Şeriatmedari'nin çağrısına uyup Tebriz'de kırkıncı gün anmalarına katılan halka, kolluk kuvvetleri ateş açmış ve kanlı olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda Tebriz karışmış, protestocular; polise, Restahız Partisi'nin il

⁶¹ Keskin, a.g.m.

⁶² Schaffer, a.g.m., s. 97-99.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

merkezine, bankalara, lüks otellere ve müstehcen film gösteren sinemalara saldırmıştır. Bu protestolarda 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Tebriz'deki eylemler, olayları farklı bir noktaya taşımış; Güney Azerbaycan'da bütün siyasi partiler teşkilatlanmış ve çok sayıda kişinin katıldığı gösteriler meydana gelmeye başlamıştır.⁶³

Müslüman Halk Partisi, devrimin ilk yıllarında iktidarın karşısında durabilen iki milyona yakın destekçisi ve çok sayıda üyesiyle büyük nüfuza sahip olan bir partiydi. Şeriatmedari'yi dini lideri gören herkes Müslüman Halk Partisi'ni destekliyordu. 1979 yılı yazında Azerbaycan'da ordu, idare ve toplumsal kurumlarda en üst mertebede olan kişiler daha sonra Müslüman Halk Partisi'ni kuracaklardır. Bunlardan biri olan dönemin Güney Azerbaycan Valisi Rahmetullah Mukaddem Marageyi, Fransa'da eğitim almış liberal fikre sahip bir kişidir. Marageyi, devrimden sonra Şeriatmedari'yle yakınlaşmış ve Müslüman Halk Partisi kurulduktan sonra yakın bir işbirliği içerisine girmiştir.⁶⁴

BABEK KALESİ VE MİLLİYETÇİLİK HAREKETİ

Babek Kalesi törenleri; 1999 yılının Temmuz ayında başlamıştır. Törenler, Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi vermiş milli bir kahraman olan Babek Hürremdin'in doğum günü sebebiyle her yıl çok sayıda Türkün katılımıyla gerçekleşmektedir. Babek Hürremdin, Abbasilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmeye çalıştığı dönemde, 23 yıl Arap işgaline karşı direnmiş ve teslim olmamıştır. Babek Hürremdin, 23 yıl süren direnişi Babek Kalesi'nden yönetmiştir. Bu nedenle Güney Azerbaycanlı Türkler, Babek'in doğum gününü kutlamak maksadıyla her yıl Babek Kalesi'nde toplanmaktadır. İran, bu kutlamanın gerçekleşmesini engelleyememiş ve bu topluluk, her geçen sene daha da yoğun katılımlı etkinlikler icra etmiştir. İran, her ne kadar bu kutlamanın yapılmasına karşı olsa da kutlamayı

⁶³ Keskin, a.g.m.

⁶⁴ Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

önlemek için şiddete başvurmamıştır. Tahran yönetimi, kendine göre sorun olarak nitelendirdiği bu durumu propaganda, dini açıklamalar, tutuklamalar, psikolojik savaş, polis sorguları, ulaşım engellemeleri ve istihbarati çalışmalarla ortadan kaldırmaya çalışmış; fakat bu engellemeler sonuçsuz kalmıştır. Babek Kalesi'nde az sayıda bir öğrencinin katılımıyla yapılmaya başlanan kutlamalar, zamanla İran Türklerinin tümünü kapsayacak toplumsal bir faaliyet haline gelmeye başlamıştır. Bu sebeple kutlamaların anlam ve niteliği değişmiştir.⁶⁵

Tahran yönetimi, Babek Kalesi'ndeki bu kutlamaları eğlence amaçlı yapılan, şehirlerdeki baskıdan dolayı içki, kumar ve müzik dinlemesi yasak olan halkın bu yasakları delmek için yoğun katılımı gerçekleştirdiği bir kutlama olarak yansıtmaya çalışıyordu. Ancak Babek Kalesi'nde toplanan halk, eğlenceden ziyade tarihin derinliklerinden gelen bir anlam için oradaydılar.⁶⁶

Güney Azerbaycanlı Türkler tarafından kahraman olarak görülen Babek Hürremdin, Fars milliyetçileri ve din adamlarınca çok farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Fars milliyetçilerine göre Babek Hürremdin, Arap işgaline karşı direniş gösteren İranlı milli kahramandır. Din adamlarına göre Babek Hürremdin, kafir olarak tanımlanmakta ve din adamlarının bir kısmı tarafından kafir diye reddedilmektedir. Bu sebeple, din adamları bu kutlamalara katılmayı da dinin uygun görmediği bir davranış olarak nitelendirmiş ve halkın kutlamalara katılmamasının doğru olacağını açıklamışlardır. Ancak devletin ve din adamlarının kafir açıklamalarına rağmen Türkler, söz konusu kutlamalara yoğun katılım gerçekleştirmektedir.⁶⁷

Babek Hürremdin ve Babek Kalesi kutlamaları hem Şahlık yönetiminin hem de İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin Güney Azerbaycan Türklerinin

⁶⁵ Aynı yer.

⁶⁶ Aynı yer.

⁶⁷ Aynı yer.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

tarihi hafızasını ve özünü değiştirmek için gösterdiği yoğun çabaların başarısız olduğunu açıkça göstermektedir. Güney Azerbaycan Türkleri, Babek Kalesi'nde gerçekleştirilen kutlamalarda açtıkları pankartlarla ve attıkları sloganlarla Babek'i, İran'ın milli kahramanı değil; Türklerin milli kahramanı olarak gördüklerini açıkça göstermişlerdir.⁶⁸ Bu durum, Güney Azerbaycan Türkleri arasında İranlılık ve Şii kimliğinin yerine Türk kimliğinin güç kazandığını göstermektedir.⁶⁹

Güney Azerbaycan Türklerinin Fars milliyetçilerin siyasi, kültürel ve ideolojik baskılarına rağmen Babek Hürremdin'e Azerbaycan Türklerinin milli kahramanı olarak sahip çıkmaları ve Babek Kalesi'nde halkın yoğun katılımıyla kültürel, sanatsal ve siyasi kutlamalar yapmaları; bir halkın geçmişe duyulan özlemini ve gelecekte kaygılarıyla beklentilerini göstermektedir.

Bu bağlamda Güney Azerbaycan Türklerinin Babek Kalesi'nde toplanmaları, artık Azerbaycanlı Türk kimliğini temel alan Türk milliyetçiliği potansiyeli olan bir siyasi durum olarak değerlendirilmelidir. Babek Kalesi, İran'da siyasi bir faktör olarak Azerbaycanlı Türk kimliğinin kabul görmesinden sonra halkın bu kimliği ifade etmek için gittiği tarihi bir yer haline gelmiştir. Güney Azerbaycan Türkleri arasında İranlılık kimliğinin zayıflaması, Şiiliğin siyasi bir tanımlama olarak güç kaybetmesi ve Türk kimliğinin siyasi manada güç kazanması, Babek Kalesi kutlamalarına da güç ve anlam kazandırmıştır. Bu bağlamda Babek Kalesi'nde gerçekleşen kutlamaları, Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimlik arayışları çerçevesinde öze dönüş töreni olarak ifade edebiliriz.

68 Fazıl Özdamar, "Tebriz Âşık Şiirinde Tarihi Bir Direniş Sembolü: Babek", *Milli Folklor*, 24(96), 2012, s. 39-50.

69 Keskin, a.g.m.

KARİKATÜR KRİZİ MAYIS 2006 İSYANI

İran'da İRNA'ya⁷⁰ bağlı İran adında bir gazetenin 'İran-ı Cuma' adlı gençlik gazetesinde yer alan bir karikatürde, "Hamam böceklerinin bizi böcekleştirmemeleri için ne yapmalıyız?" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu yazı, birkaç tane karikatürü de beraberinde içermekteydi. Karikatürde ülkedeki Türkler hamam böceğine benzetilerek aşağılanmıştır.⁷¹ Türklere açıkça hakaret içeren bu yazı ve karikatürlerin yayınlanması, Güney Azerbaycan Türklerinin tepkisini çekmiştir. Dolayısıyla Mayıs Ayaklanması, Azerbaycan Türkleri'nin hamam böceğine benzetilmesiyle başlamıştır.

Ayaklanma, ilk başta üniversite öğrencileri arasında başlamıştır. Yani isyana öncülük eden grup gençler olmuştur. Üniversitelerdeki Türk öğrenciler, İran'ın hemen hemen tüm önemli üniversitelerinde bildirimler yayınlamak, başta gençlik olmak üzere tüm halkı duruma tepki göstermeye davet etmiştir. Bildirimlerde İran yönetiminin Türklere karşı sistematik bir şekilde hakaret etmesine müsaade edilemeyeceği vurgulanarak, Türklük ve Azerbaycanlılık değerlerine karşı hassasiyete yer verilmiştir. Tepkilerin artması üzerine karikatürü yayınlayan gazete, İran'daki Türklerden iki defa özür dilemiş ve gazete geçici olarak kapatılmıştır. Ancak belli bir süre sonra tekrar yayınlara başlamıştır. Bu duruma tepki gösteren eylemcilerin liderleri, yapılan hakaretin basit özürle üstünün kapatılmayacak kadar önemli olduğunu ve uzun yıllardan beri devam eden sistematik bir şekilde yapılan aşağılama, baskı ve asimilasyonun bir parçası olduğunu ifade ederek başta Cumhurbaşkanlığı makamı ve Kültür Bakanlığı olmak üzere, tüm devlet kurumlarının özür dilemesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat

⁷⁰ İran resmi devlet haber ajansıdır.

⁷¹ Nazrin Alizada-Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 2021, s. 358.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

bahsi geçen talep somut bir karşılık bulamamışlardır.⁷² Bu protestolara yüzbinlerce Türk sokağa dökülerek destek vermiştir. Gösteriler, insani değerlere uygun bir şekilde başlamış ama polis güçleri gösterilere katılan halka karşı silah ve şiddet kullanmıştır. Bu nedenle yüzlerce Türk yaralanmış ve sayıları net olmamakla beraber 20'ye yakın kişi hayatını kaybetmiştir.

İran Gazetesi'nin yaptığı hakarete ilk tepki gösteren şehir, Güney Azerbaycan'ın güneyinde bulunan Zencan şehri olmuştur. İran'ın idare sistemi oluştururken Azerbaycan'ın ana parçasından ayrılan Zencan şehri, Türk kimliğine yapılan hakarete ilk tepkiyi veren şehir olmuş; Türk kimliğine son derece bağlı olduğunu göstermiş ve eski Türk şehrini Güney Azerbaycan'dan ayırarak Türk kimliğinden kopardığını düşünen Fars şovenizmi hayal kırıklığına uğramıştır. Zencan'da sokaklara dökülen binlerce gösterici, "Zencanlı uyanıktır, Azerbaycan'a dayanaktır!" ve "Türk milleti var olsun düşmanlar har⁷³ olsun!" sloganları atarak Güney Azerbaycan'ın Türk milletinin yıkılmaz kalesi olduğunu göstermiştir.⁷⁴

Güney Azerbaycan'ın bütün üniversiteleriyle aynı zamanda Hoy Üniversitesi de protestolara sahne olmuştur. Üniversitede başlayan gösteriler çok hızlı bir şekilde şehre ulaşmıştır. Şehir merkezinde protestolar daha başlamadan şehrin önde gelen milliyetçilerinden İbrahim Caferzade ve Ali Kadimhani protestoları önlemek maksadıyla tutuklanmıştır. 20 Mayıs Cumartesi günü öğleden sonra milliyetçiler ve öğrenciler liderliğinde Salmas Caddesi'ne çıkan yaklaşık 6.000 kişilik bir topluluk yürüyüşe başlamıştır. Yürüyüşün başlamasıyla topluluğun sayısı artmaya devam etmiş, topluluk şehir merkezine doğru yönelince polis, göstericilere müdahale etmiştir. Ancak polis gücü de bastırılarak topluluk

72 Emil Souleimanov, "The "Cartoon Crisis" In Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?", *Caci Analyst*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-cacianalyst-20066-14-art-10915.html>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

73 Rezil anlamına gelmektedir.

74 *Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu*, Türkiye 2007, s. 8-28.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Merkez Meydan'a doğru yürümeye devam edilmiştir. Merkez Meydan'a yürüyen kalabalığa müdahale edilmiş; medeni bir şekilde yürüyüş yapan halkla jop ve göz yaşartıcı gaz kullanan kolluk kuvvetleri arasında çatışma yaşanmıştır. Çatışmaların sonucunda birçok kişi yaralanmış ve çok sayıda Türk tutuklanmıştır. Hukuktan doğan haklarını kullanarak insani değerler içerisinde yürüyüş yapan halka, polislin gereksiz ve orantısız bir şekilde müdahale etmesiyle, ileride Güney Azerbaycan'ın birçok kentinde yaşanacak olan kanlı olayların ilk sahnesi ve başlangıcı burada yaşanmıştır.⁷⁵

Güney Azerbaycan'ın ve İran'ın tarihi şehri Tebriz'de de protestocular, 22 Mayıs Pazartesi 2006 tarihinde saat 15.30'da Rastaküçe Caddesi'nde ve Namaz Meydanı'nda gösterilere başlamış, bu gösteriler çok büyük ve en şiddetli olaylara sahne olmuştur. Protestocular slogan atarak Doğu Azerbaycan Valiliği istikametinde yürüyüş yapmıştır. Tebriz'deki gösteriler sadece Namaz Meydanı'nda olanlardan ibaret değildir. Tebriz'in başka bölgelerinde de gösteriler başlamış, öğrenciler Tebriz Üniversitesi'nde sloganlar atarak milli hakları savunduklarını dile getirmiştir.⁷⁶

Güney Azerbaycan'ın her şehrinde olduğu gibi, Merend şehrinde de tepki gösterileri meydana gelmiştir. Merend Azad İslami Üniversitesi'nde meydana gelen gösterilerin ardından 23 Mayıs 2006 tarihinde 97.000 nüfusu olan Merend şehrinin merkez meydanında 20.000 kişinin katılımıyla protesto gösterisi gerçekleştirilmiştir.

Milliyetçi isimlerin liderliğinde gerçekleştirilen ve hukuka uygun bir şekilde icra edilen gösteriler, kolluk kuvvetlerinin müdahalesi sonucu çatışmaya dönüşmüş, Merend şehrindeki gösteriler kanlı olaylara sahne olmuştur. Bu gösterilere yapılan müdahale sonucu, birçok vatandaş

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ Recep Albayrak "Türklerin İranı İran'da 2006 Yılı Karikatür Krizi (12 Mayıs 2006, Cuma) Protestoları", *Gen Deri*, <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

yaralanmış veya polis tarafından tutuklanmıştır. Çatışmalar sırasında bir vatandaş başına aldığı darbe sonucu beyin kanaması geçirerek hayatını kaybetmiştir.

Güney Azerbaycan'ın Batı Azerbaycan Eyaleti merkezi olan Urumiy'e'de 16 Mayıs 2006 tarihinde Urumiye Üniversitesi'nde 1500 kişilik bir öğrenci protestosu gerçekleşmiştir. Urumiy'e'deki gösterilerde Güney Azerbaycan Türklerini aşağılayan yazı ve karikatürlere bir tepki olarak Güney Azerbaycan'ın kültürel, ekonomik ve siyasi hakları talep edilmiştir. 16 Mayıs 2006 tarihinde başlayan olaylar büyüyerek devam etmiş; 19 Mayıs 2006 tarihinde 3000 kişilik bir topluluk, karikatürü yayınlayan İran Gazetesi'nin Urumiye ofisi önünde gösteri düzenlemiş ve bir grup ofise saldırarak ateşe vermiştir.

Güney Azerbaycan'ın her şehrinde olduğu gibi Koşaçay şehrinde de protesto gösterileri düzenlenmiştir. Koşaçay'da protesto gösterileri düzenlemesi için çaba harcayan, bildiri dağıtan milliyetçi aktivistlerin birçoğu VEVAK tarafından tutuklanmıştır. Buna rağmen protestocular engellenememiş ve halkın İmam Meydanı'nda toplanmasıyla gösteriler başlamıştır. Buradaki olaylar, diğerlerine nazaran kansız sonuçlanmıştır. Kaymakamlık binası önünde toplanan protestocular Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin taleplerini içeren açıklamayı yaptıktan sonra olaysız şekilde dağılmıştır.⁷⁷

Güney Azerbaycan'ın batı bölgesinde yer alan Suldüz şehrinde gerçekleştirilen protestolar ise kanlı çatışmalara sahne olmuştur. Suldüz da yaşanan olaylarda 13 Türk yaşamını yitirmiştir. Güney Azerbaycan'ın üçüncü en büyük şehri olan Erdebil, 27 Mayıs 2006 tarihinde Güney Azerbaycan'da yaşanan olaylara tepkisini koymuştur. Erdebil'deki gösteriler olmadan önce Güney Azerbaycan kana bulanmış haldeydi. Sokağa çıkan Erdebil halkı, bu olaylara son derece büyük ve şiddetli tepki vermiştir.⁷⁸

⁷⁷ Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu, Türkiye 2007, s. 8-28.

⁷⁸ Albayrak, a.g.m.

Bir gazetede yayınlanan karikatür sonucu ortaya çıkan ayaklanma, İran'da varlığını sürdüren Türklerin hem İran genelinde hem de bölgede etkileyici bir güce sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Türk milliyetçiliği hareketi, Fars bölgelerinde ya da Tahran'da değil, Güney Azerbaycan'da Tebriz merkezli bir hareket olarak kendisini göstermiştir. Söz konusu mücadeleyi veren kitlenin anadil başta olmak üzere dile getirdiği talepler hem dünyadaki tüm Azerbaycanlılar hem de Tahran yönetimi için önemlidir. Çünkü İran'da, Azerbaycan milli hareketini tanımayan bir demokrasi ve aydınlanma hareketinin başarılı olamayacağı bu ayaklanmayla görülmüştür.

SONUÇ

İran, jeopolitik konumu gereği tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete ve etnik topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle birçok kültürel zenginliğe de sahiptir. İran, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması itibarıyla küresel güçlerin ve sömürgeci imparatorlukların açık hedefi haline gelmiştir. Söz konusu ülkenin çok etnikli yapısı hem kültürel bir zenginliği meydana getirmekte hem de kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlara sebebiyet vermektedir. İran, İslam Dünyası'nda yer almasına rağmen bu dünyanın içerisinde Şii inancıyla kendine has bir tutum sergilemektedir.

İran, kadim tarihinden M.S. 7. yüzyıla kadar Fars egemenliği, M.S. 10. yüzyıla kadar Arap hâkimiyeti ve 1925'e kadar yaklaşık bin yıl süreyle Türk egemenliği altında kalmıştır. Bu süreçte farklı kültürlerin buluşma noktası olan İran, 15. yüzyılda Safevi Hanedanı'nın hüküm sürmeye başlamasıyla dini kimliğinde kırılma yaşamış, kendisini Şii inancının merkezinde bulmuş ve bu ekseninde bir kimlik inşasına başlamıştır. Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik rüzgârı, Kaçar Hanedanlığı'na da ulaşmış, dini motiflerle bezenmiş kimlik, yerini modern dünyanın oluşturduğu etnik topluluk eksenli kimlik arayışına bırakmıştır.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

Bu kimliklerin oluşumunda soy bağı, tarihsel bağ, kültürel birliktelik, dil, aidiyet bilinci ve gelenekler son derece önemli rol oynamıştır.

Fransız Devrimi'nin etkilerinin İran'da görülmeye başlamasıyla farklı dilleri konuşan muhtelif kültürlerle ve geleneklere sahip her topluluk, kendi etnik toplulukları üzerinde kimliklerini inşa etmeye başlamıştır. Bu durum, İran'daki bin yıllık Türk hakimiyetinin son noktası olan Türk Kaçar Devleti'nden sonra ortaya çıkan Fars milliyetçiliği etkisindeki baskıcı yönetimlerde kendini göstermeye başlamıştır. Bu yönetimlerde meydana gelen sosyal adaletsizlikler, bürokrasideki rüşvet ve ekonomik sıkıntılar, İran'ın küresel güçlerin oyun sahasına dönüşmesiyle birlikte, milliyetçilik akımlarının etkisini arttırmıştır.

Güney Azerbaycan Türkleri, milliyetçilik hareketlerinde önemli rol oynamışlardır. Ancak milliyetçilik akımı, Türk soylu olan Kaçar Hanedanlığı döneminde Türkler üzerinde baskı oluşmasına sebep olmuştur. Türkler hem Rus egemenliği altındaki Kuzey Azerbaycan hem de Osmanlı İmparatorluğu'yla temas halinde olduklarından, Batı'da yeşeren fikirlerden etkilenmişler; kendi milliyetçi düşüncelerinin peşinden koşmuşlardır. 20. yüzyıldaki baskılara rağmen kendi aydınlarını yetiştiren Güney Azerbaycan Türkleri için milliyetçilik, tutunulacak tek düşünce olmuştur.

1925 yılında iktidara gelen Fars kökenli Pehlevi Hanedanlığı, Safevi Hanedanlığı döneminde ortaya konulan dini temelli devletin yerine laik İran ulusuna ait bir devlet inşa etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede ulusal bütünlüğü ve toprak bütünlüğünü sağlama iddiasıyla ülkedeki tüm etnik topluluklara ve özellikle de Türklere yönelik baskı ve sindirme politikaları uygulanmıştır. Pehlevi yönetiminde Fars dili ve Fars tarihi temelinde İranlılık ideolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum, İran'daki büyük bir milleti yok sayma ve asimilasyon programı halini almış; aynı zamanda Güney Azerbaycan için kültürel, toplumsal ve ekonomik baskı politikasına dönüşmüştür.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Pehlevi döneminin İranlılık ideolojisi, İran'da yaşayan etnik toplulukların bütününe tek bir İran ulusu altında toplamayı hedeflemiştir. Fars etnik topluluğunu baskın gören, bin yıllık Türk hâkimiyetini yok sayan bu düşünce, dönemin ekonomik ve sosyal şartlarıyla birleşince tepki doğurmuş ve İran ulusu yaratma projesi Türklerin bağımsız cumhuriyetlerini kurma isteğiyle karşılaşmıştır. Yeni bir millet oluşturma veya yeni bir kimlik yaratma çabası, İslam Devrimi'nin sonrasında, Pehlevi döneminde de Fars temelli bir İran kimliği üzerinden yürütülmüştür. Devrim sonrasında da bu defa İslam'ın Şii yorumunu temel alan bir İran kimliği dayatılmıştır. Baskı ve asimilasyon aynı şekilde devam etmiş; sadece uygulayıcılar değişmiştir.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'n, Şah karşıtı farklı ideolojilerden oluşan topluluklar birlikte gerçekleştirmiştir. Söz konusu toplulukların içinde İslam devleti kurmayı amaçlayanlar sadece küçük bir kısımdır. İslam Devrimi, monarşik bir yönetim biçimini yıkarak yerine İslam'ın Şii yorumunu temel alan bir yönetim biçimi getirmiştir. İran İslam Devrimi; başlangıcı, gelişimi, sonuçları ve içinde barındırdığı özellikler bakımından Fransız ve Bolşevik Devrimleri gibi devrimlerden farklıdır. Batı tarzı devrimler geçmişi reddederek yeni bir düzen kurma iddiası güderken; İslam Devrimi, geçmişe; yani köklerine geri dönme iddiası gütmektedir.

İslam Devrimi, küresel güçlerin desteği olmadan gerçekleşmesi ve hatta küresel güçlere karşı kazanılmış olması sebebiyle İslam Dünyası'nda heyecan yaratmıştır. İslam Devrimi'yle birlikte İslam'ın Şii yorumu üzerine inşa edilen yeni sistem, bütün yasaları İslami düşünce çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu kapsamda yeni sisteme muhalif olmak da bir bakıma İslam'a muhalif olmak şeklinde değerlendirilmektedir.

İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde en ön safta yer alan Güney Azerbaycan Türkleri, Ayetullah Şeriatmedari liderliğinde hareket etmiştir. Devrimin sonuca ulaşmasından sonra Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Şeriatmedari'nin İslami rejimin uygulama usulleri yönünden anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Humeyni tarafından Şeriatmedari'nin bütün dini yetkileri

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

elinden alınmış ve Şeriatmedari'yle beraber hareket eden onlarca Türk milliyetçisi idam edilmiştir. Bunun sonucunda Güney Azerbaycan Türkleri, İslam'ın Şii yorumunun kendilerine özgürlük getirmediğini görmüş, etrafında birleşilecek tek unsurun Türk milliyetçiliği olduğunu anlamıştır.

İran'da varlığını sürdüren Türklerin Türk milliyetçiliğini temel prensip olarak kabul edip ortaya koymaları Birinci Dünya Savaşı'yla olmuştur. Çünkü imparatorlukların miadı dolmuş, artık ulus devletlerin vaktinin geldiği anlaşılmıştır. 1920 yılında Şeyh Muhammed Hiyabani önderliğinde kurulan Azadistan Devleti, Türklerin başkaldırısının ilk işareti olmuştur. Tamamen milli isteklerle kurulan bu devlet, Türkiye'de kurulan olan Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade önderliğinde vücut bulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'yle birlikte Türkistan'daki Türk devletleriyle birleşip Büyük Türk devletinin oluşması ihtimalini barındırmıştır. Böylece küresel güçlerin hedefi haline gelmiş ve altı ay gibi bir sürede yıkılmıştır.

İslam Devrimi'nden önce devletin yönetiminde Farslar, halkın dini ihtiyaçlarını karşılayan ve fetvalar veren ulemada ise kendilerini etnik topluluklardan ayırmış Şii din adamları bulunmaktaydı. Mevzubahis durum, Türkleri rahatsız etmekteydi. Üstelik söz konusu vaziyet, devrimden sonra da sürmüştü; devrimden önceki Fars kadroları devlet kurumlarındaki varlığını devam ettirmiş; Türkler yine kültürel asimilasyon ve baskı altında ezilmeye mahkûm edilmiştir. Buna karşılık Güney Azerbaycanlı Türkler, 1979 yılından günümüze kadar birçok sivil toplum teşkilatı kurmuş, protesto gösterileri düzenlemiş, hakkını aramaktan geri durmamış ve baskıya boyun eğmemiştir. Halen çeşitli platformlarda bağımsızlık iddiasını devam ettiren Güney Azerbaycanlı Türklerin hak ve özgürlükler bağlamında mücadelelerini sürdüreceği aşikardır.

Güney Azerbaycan'da yaşanan milliyetçilik hareketlerinin kültürel boyutu da son zamanlarda oldukça ilgi çekmektedir. Özellikle de Tebriz

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

merkezli bir futbol kulübü olan ve dünyada en fazla Türk taraftara sahip takım olarak bilinen Traktör Sazi'nin Türkler arasında birleştirici bir rol oynadığı bilinmektedir. Sosyal ve kültürel gelişmeleri oldukça yakından takip eden kulüp, Türk Dünyası'nın sorunlarına karşı oldukça duyarlı davranmaktadır. Ülkedeki Türklerin eğitim ve kültür alanında yaşadığı sorunları çoğu zaman dile getirmekten çekinmeyen bu takıma karşı, Fars milliyetçilerinin tepki gösterdiği görülmektedir.

Tüm bunların yanı sıra günümüzde Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi (GAMOH) olarak bilinen ve Türkçülük alanında yaşanan gelişmelerin odağında bulunan ve liderliğini Mahmutali Çehreganlı'nın yaptığı hareket de oldukça önemlidir. GAMOH'un sosyal ve siyasal alanda İran'daki Türkler üzerinde etkisi olduğu açıktır.

Günümüzde Güney Azerbaycan coğrafyası jeopolitik ve jeostratejik bakımdan hem Türkiye ve Türk Dünyası açısından taşıdığı önem hem de küresel ve bölgesel politikalara yön vermesi ve Ortadoğu ile Türkistan ekseninde sürdürülen nüfuz mücadelelerini etkilemesi bakımından son derece mühim bir konumdadır. Dolayısıyla Güney Azerbaycan'ın söz konusu konumu itibarıyla bölgede devam eden milli arayışları yok saymak mümkün değildir.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

KAYNAKÇA

"Iran at A Glance", *Iran Data Portal*, <https://irandataportal.syr.edu/iran-at-a-glance>, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

AKKOYUNLU, Eser Nilüfer, *İslâm Devrimi'nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli 2009.

ALBAYRAK, Recep, "Türklerin İranı İran'da 2006 Yılı Karikatür Krizi (12 Mayıs 2006, Cuma) Protestoları", *Gen Deri*, <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

ALBAYRAK, Recep, *Türklerin İranı-Yakın Gelecek-1*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

ALİZADA, Nazrin-Mehmet Seyfettin Erol, "İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 2021, s. 346-379.

ARIKAN, Pınar, "İran Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8(76), 2016, s. 19-21.

ATTAR, Aygün, "İran Türkleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2004, s. 39-62.

BURSALI, Orhan, "İran: Çokdilli ama Anadili Farsça", *Cumhuriyet Gazetesi*, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/130979/iran__Cokdilli_ama_Anadili_Farsca.html, (Erişim Tarihi: 24.12.2019).

CAVANŞİR, Babek, "Kaşgay Türklerinin Tarihi", Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİN, Barış, *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

ÇELİK, Kadir Ertaç, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 251-274.

EROL, Mehmet Seyfettin-İrem Bilgetürk, "Mehdilik Anlayışı Kapsamında İran Dış Politikası Üzerine Bir İnceleme", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 2020, s. 240-280.

GARTHWAITE, Gene R., *İran Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2011.

GHANEA-HERCOCK, Nazia, *Ethnic and Religious Groups in The Islamic Republic Of Iran United Nations Office Of The High Commissioner For Human Rights, Sub-Regional Seminar, Cultural Diversity and Development in Central Asia*, Bishkek 2004.

GÖKALP, Emin, "Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu, Türkiye 2007.

İPEK, Cemil Doğaç, "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 267-283.

KAFKASYALI, Ali, *İran Coğrafyasında Türkler*, BilgeOğuz Yayınları, İstanbul 2011.

KAFKASYALI, Ali, *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010.

KARAASLAN, Mehmet, "Başlangıçtan Günümüze Kaşkay Dili ve Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31, 2011, s. 135-250.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

KAVAK, Abdülcebbar, "Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 2015, s. 77-102.

KAYA, Adnan Menderes, *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yayınevi, Kayseri 2004.

KEMALOĞLU, Muhammet, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 2012, 55-81.

KESKİN, Arif, "Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri", *GünAz*, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

KESKİN, Arif, "Güney Azerbaycan Yeni 'Babek'ini Aramak", *Savalan*, <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

KOBOTARIAN, Nabi, "İran Türkleri", *Turuz*, https://turuz.com/storage/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

OKYAR, Onur, *İran ve Demokrasi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

ÖREN, Mehmet Metin, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, İstanbul 1980.

ÖZDAMAR, Fazıl, "Tebriz Âşık Şiirinde Tarihî Bir Direniş Sembolü: Babek", *Milli Folklor*, 24(96), 2012, s. 39-50.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ÖZŞAHİN, Merih, "Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası için Önemi", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2007.

PAŞAYEVA, Mehebbet, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", *ICANAS*, 38(5), 2007, s. 2505-2516.

SARIKAYA, Yalçın, "Geçmişten Günümüze İran", *Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 2, 2012, s. 1-44.

SHAFFER, Brenda, "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers*, 28(3), 2000, s. 449-477.

SOULEIMANOV, Emil, "The "Cartoon Crisis" in Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?", *Caci Analytical*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-caci-analyst-20066-14-art-10915.html>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

SÜMER, Faruk, "Avşar", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

SÜRÜCÜ, Bülent, "İran'ın Etnik Siyasi Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar", Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2005, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ŞEHİRAM, Ahur, "İran'da Yasayan Kaşkay Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

TAMER, Cenk-Mehmet Seyfettin Erol, "Yemen'de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 11-42.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

TAPPER, Richard L., "Şahsevenler", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

TAŞ, Gün, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan", *Akademik Perspektif*, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-iguney-azerbaycan>, (Erişim Tarihi: 21.12.2019).

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

YANAR, Şenay, "Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, s. 154-169.

YEŞİLOT, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 2008, s. 187-199.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1988.

STRUCTURED ABSTRACT

Due to its geopolitical location, Iran is a state built on a geography that has hosted many civilizations and many ethnic communities in the historical process. For this reason, it also has many cultural riches. Iran has become the clear target of global powers and colonial empires due to its rich underground resources. Iran's multi-ethnic structure creates both cultural richness and brings with it problems arising from cultural differences. Although Iran is in the Islamic world, it exhibits a unique attitude with the Shia belief in this world.

As the effects of the French Revolution began to appear in Iran, every community with different cultures and traditions speaking different languages started to build their identities on their ethnic communities. This situation caused social injustices, bribery and economic problems in the bureaucracy and the legitimacy with the turning of global powers into the playing field in the Turkic Kaçar State, which is the last point of the thousand years of Turkic domination in Iran. The Turks, who existed in South Azerbaijan, played an important role in the legitimacy movement. This event caused the Turkic noble Kaçar Dynasty to put pressure on people belonging to the same nation. Turks living in South Azerbaijan were influenced by the ideas that flourished in the West as they were in contact with both the Russian-dominated North Azerbaijan and the Ottoman Empire, and they pursued their nationalist ideas. Despite the pressures in the 20th century, nationalism was the only consideration to be kept for the South Azerbaijani Turks who raised their intellectuals.

The Pahlavi administration, which came to power in 1925, attempted to create an Iranian ideology on the basis of the Persian language and Persian history. This situation has become the program of ignoring and assimilating a large nation in Iran, and has also turned into a policy of cultural, social and economic pressure for South Azerbaijan.

İRAN'DAKİ TÜRKÇÜLÜK AKIMLARI VE BU AKIMLARIN İRAN'DAKİ ETKİLERİ

It was with the First World War that Turks, who survived in Iran, accepted and put forward Turkish nationalism as a basic principle. Because the empires have expired, it is understood that the time of the nation states has come. The Azadistan State, founded under the leadership of Sheikh Muhammed Hiyabani, founded in 1920, was the first sign of Turks' rebellion. Altogether this state established by national requests, the Republic of Turkey to be established in Turkey and unite with North Azerbaijan Mehmet Emin Rasulzade in leadership was established the Azerbaijan Democratic Republic, together with the Turkish government in Turkestan had carried the possibility of the establishment of the Great Turkish state; Thus, it became the target of global powers and collapsed in six months. The Pahlavi dynasty of Persian origin, which came to power in 1925, tried to build a state belonging to the secular Iranian nation instead of the religious-based state that was established during the Safavid Dynasty. In this context, pressure and intimidation policies have been applied to all ethnic communities in the country, especially Turks, to ensure national integrity, to ensure territorial integrity and to ensure unity and solidarity among citizens.

Before the Islamic Revolution, there were Persians under the administration of the state, and the Ulama, who met the religious needs of the people and gave fatwas, had Shia clerics who separated themselves from ethnic communities. This situation disturbed the Turks. This situation continued after the revolution and the Persian cadres before the revolution continued; Turks were sentenced to crush again under cultural assimilation and pressure. In the face of this situation, the Turks from South Azerbaijan have established many non-governmental organizations since 1979, organized protests, did not refrain from seeking their rights and did not bow to pressure. It seems inevitable that the South Azerbaijani Turks, who still maintain their independence claim in various platforms, eventually establish the independent Republic of Southern Azerbaijan.

The cultural dimension of the nationalism movements in South Azerbaijan has also attracted a lot of attention lately. It is also a known fact that Tractor Sazi, which is a football club based in Tabriz and known as the team with the most Turkish fans in the world, plays a unifying role among the Turks. This club, which closely follows social and cultural developments, is very sensitive to the problems of the Turkic world. It is also a known fact that Persian nationalists often react to this team, which does not hesitate to express the problems that Turks in the country experience in the field of education and culture. In addition, the movement, which is known as the South Azerbaijan National Awakening Movement (GAMOH) and which is at the center of the developments in the field of Turkism and led by Mahmutali Çehreganlı, is very important to this extent. It is clear that GAMOH has an impact on Turks in Iran in the social and political sphere.

Today, the South Azerbaijan has an extremely important geopolitical and geostrategic position, both with respect to the importance of both Turkey, as well as giving direction to the global and regional policy and in terms of influencing the struggle for influence that are sustainable in the Turkestan axis and the Middle East.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR*

Proxy and Hybrid Wars in Iran's Strategic Culture

Salim AVCI**

Öz

İslam Devrimi sonrası İran, yeni tehdit algılamaları çerçevesinde stratejik kültüründe değişim geçirmiştir. Antik çağlardan beri bölgesel bir güç olma ideali olan İran, bu doğrultuda Şiilik, anti-emperyalizm gibi mezhepsel ve ideolojik yollardan bölgesel nüfuz elde etme peşindedir. Öte yandan, bölgede Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İsrail gibi güçlü hasımlarına karşı sahada etkin mücadele için caydırıcılığını artırmaya yönelik yöntemler geliştirmiştir. Vekâlet savaşı ve hibrit savaş stratejisi, İran'ın bölgesel bir güç olma idealinde başvurduğu yöntemlerin başında gelmektedir. Lübnan, Irak ve Suriye'de yürütmüş olduğu asimetrik savaşlar, İran'ın yeni stratejik kültürünü sergilediği örnekler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran, Stratejik Kültür, Asimetrik Savaş, Kudüs Gücü, Devrim Muhafızları.

Abstract

After the Islamic Revolution, Iran transformed its strategic culture in accordance with the new threat perceptions. Aspiring to be a regional power since very ancient times, Iran today pursues to become a regional hegemon based on sectarian and ideological rhetoric namely as Shiism and anti-imperialism. Being confronted with powerful adversaries such as US and Israel in the region, Iran has heavily invested in methods that consolidate its deterrence capabilities. Proxy warfare and hybrid warfare are the essential methods which Iran has employed throughout its pursuit of regional prowess. The asymmetrical wars waged in Lebanon, Iraq and Syria are significant examples in which Iran's new strategic culture is exhibited.

Keywords: Iran, Strategic Culture, Asymmetric Warfare, Quds Force, Revolution.

* Makale Geliş Tarihi: 04.11.2021 Yayına Kabul Tarihi: 05.10.2021

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: avcsalim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8580-0212.

GİRİŞ

Dünyadaki birçok ülke gibi İran'ın da bölgesel güç olma iddiası vardır. Bu doğrultuda hamlelerde bulunurken, Batı Dünyası'nı ideallerinin önünde bir engel ve varlığına tehdit olarak algılamaktadır. İran'ın bölgesel güç olma amacı doğrultusunda izlediği yöntemler ise kendine özgü nitelikler taşımaktadır. İran'ın dış politika ve güvenlik stratejisinin kendisine has özellikleri olmasında geçmişte yaşadığı tecrübelerinin de etkisi olmuştur. 1980'li yıllarda Irak'a karşı uzun yıllar konvansiyonel bir savaş yürüten ancak sonunda kazanımlar elde edemeyen İran, savaş stratejisinde değişikliklere giderek artık düşmanla yüz yüze gelmemeye önemiyet gösterecektir.

Öte yandan Sünni Arap devletleri ve Türkiye tarafından çevrelenen, Ortadoğu'da ciddi rakipleri bulunan İran'ın "stratejik yalnızlığı" söz konusudur. 1980-1988 İran-İrak Savaşı'ndan itibaren zaman zaman bu yalnızlığı tecrübe etmek zorunda kalmıştır. Örneğin 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere Arap devletleri Irak'ın yanında saf tutmuş; İran'ın yanında ise bölgeden herhangi bir müttefik bulunmamıştır. Daha da ötesi İran, Irak'ın savaşta kimyasal silah kullanmasına rağmen Irak'a karşı ciddi bir uluslararası tepkinin ortaya çıkmadığına şahit olmuştur. Bu nedenlerle İran, 30 yıl boyunca savunma dahil tüm alanlarda "kendine yetebilme" prensibini benimsemiş ve diğer devletlere teknoloji ve sermaye yönünden bağımlılığı en aza indirmeye yönelik politikalar izlemiştir. İran'ın savunma planlaması bu nedenlerle bir daha Irak işgaline benzer bir trajedinin yaşanmaması üzerine kuruludur.

İran'ın stratejik kültürü bu çalışmanın ilk bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. İran'ın stratejik kültürünün tarihsel dayanakları ve evrimi ortaya koyulacaktır. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde İran'ın günümüzdeki stratejik kültüründeki dönüşüme yer verilecektir. İran'ın

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

yakın geçmişte uygulamaya koyduğu vekâlet savaşı ve hibrit savaş kavramlarına da değinilecektir. İran'ın savaş stratejisini belirlemede ve uygulamada öne çıkan kurumların konumu ve önemine yer verilecektir. Bu kapsamda, İran'ın dış politikasında vekâlet savaşlarının hangi ölçüde belirleyici olduğu analiz edilecektir. Çalışmanın son bölümünde İran'ın sahadaki deneyimlerine yer verilecektir. Sırasıyla Lübnan, Irak ve Suriye'de uyguladığı strateji ve yöntemlere ayrıntılı olarak değinilecektir.

STRATEJİK KÜLTÜR

Jack Snyder tarafından 1977'de ilk defa tanımlanan "stratejik kültür" kavramı, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) nükleer doktrinlerinin yorumlanması sırasında kullanılmıştı. Snyder stratejik kültürü şu şekilde tanımlar: "Ulusal strateji, topluluk üyelerinin öğrenme veya öykünme yoluyla edindiği ve nükleer stratejiye yönelik geliştirdikleri ortak fikirler, koşullanmış duygusal tepkiler ve sürekli davranış kalıplarının tamamıdır." Snyder'in bu yaklaşımı geliştirmesinin nedeni, realizm ve rasyonel seçim teorisi gibi Soğuk Savaş dönemindeki sistematik yaklaşımların SSCB başta olmak üzere diğer ülkelerin davranışlarını açıklamada yetersiz kalmasıdır. Snyder'e göre SSCB yöneticileri, kültürlerinden bağımsız birer oyun teorisi¹ oyuncularını değildir. Bu yüzden oyun teorisinin SSCB yöneticilerinin eylemlerini açıklamada tek başına yeterli olmayacağını belirtir. Dolayısıyla Snyder, her ülke için geçerli olan evrensel bir stratejik kültürün olmadığını altını çizmiştir.²

1 1944 yılında matematikçi Von Neumann ve ekonomist Oskar Morgenstern tarafından geliştirilen oyun kuramı, sayısal ve sosyal bilimlerde ilerleyen yıllarda etkili olmuş ve uyarlanmıştır. Bu teoride her iki karar vericinin etkileşimde olduğu bir "oyunda" her oyuncu karşısındakinin vereceği kararı düşünerek hareket eder. Oyun teorisi, söz konusu etkileşimleri matematiksel olarak ele alır. Uluslararası ilişkilere de uyarlanan oyun teorisinde stratejik çok sayıda etkileşim vardır. Örneğin bir devletin hükümeti, diğer hükümetlerin ticaret, siyaset, askeri ve çevre gibi alanlarda alacakları karara göre hareket ederler. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Serdar Güner, "Oyun Kuramı ve Uluslararası Politika", *METU Studies in Development*, 30(2), 2003, s. 164.

2 Jack Snyder, *Soviet Strategic Culture: Implication for Limited Nuclear Operations*, Rand Corporation, Santa Monica 1977, s. 2-8.

Snyder'in görüşlerinden etkilenen ve stratejik kültür kavramını yeniden ele alan Colin Gray, stratejik kültürün hükümetlerin askeri politikalarını belirleyen bir etken olduğunu belirtir. Ona göre stratejik kültür, sosyal ilişkiler sonucu ortaya çıkan fikirlerin bütünüdür. Gray'e göre bir ülkenin tarihi deneyimleri, kültürü ve değerleri stratejik kültürünü oluşturur.³

Stratejik kültürle ilgili yeni perspektifler sunan Alastair Johnston ve Bradley Klein, kültürün devlet yöneticileri tarafından kullanıldığı söylemleri analiz eder. Klein'e göre stratejik kültür ile düşman devlet bir imge olarak inşa edilir ve ona karşı güç kullanımı meşrulaştırılır. Dolayısıyla kültür sadece bağımsız değişken olmaktan çıkarak bir araç olarak da öne çıkmaktadır.⁴

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜ

Günümüzde İran olarak adlandırılan coğrafyada ortaya çıkan ilk devlet olan Ahameniş İmparatorluğu M.Ö. 559'da kurulmuştu. Gücünü Tanrı'dan alan ve hatta Tanrı'yla eş seviyede görülen krallarla yönetilen Ahameniş İmparatorluğu'nda Zerdüştlük dini hakimdi. Tek tanrılı bir din olan Zerdüştlük, İran'ın günümüze kadar sahip olduğu ulusal kimliğinin temel yapıtaşlarından olmuştur.⁵ Ahameniş İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Helen İmparatorluğu, İran'ı 150 yıl boyunca yönetmişti. Pers İmparatorluğu M.Ö. 330'da Helen İmparatorluğu'nu yıkmış ve İran'da yeniden milli Pers kültürü hayat bulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun doğuya genişlemesini engelleyen Pers İmparatorluğu 400 yıl boyunca bölgeye hükmettikten sonra yerini Sasaniler'e bırakmıştır. Sasani İmparatorluğu'nda mimari, sanat ve bilim alanındaki gelişmeler ile İran kültürü açısından zengin

3 Bahaaddin Qahremani Nejad Shayeq vd., "Investigating the Components of Defensive Culture in the Strategic Culture Framework of I. R. Iran", *Journal of Contemporary Research on Islamic Revolution*, 1(2), 2019, s. 86.

4 Ayşe İrem Aycan Özer, "Iranian Strategic Culture", *Orta Doğu Etütleri Dergisi*, 8(2), 2016, s. 51.

5 Touraj Daryaee vd., *Excavating An Empire: Achaemenid Persia in Longue Duree*, Mazda Publishers, California 2014, s. 5-7.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

ve verimli bir dönem yaşanmıştır ve Zerdüştlük kurumsallaşmıştır.⁶ 7. yüzyılda Arap-İslam Devleti'nin genişlemesiyle zayıflayan ve idaresinin altına giren Sasaniler'de İslam dini tesis edilmiştir. Müslümanlaştırılan İran halkı arasında zamanla Şiilik mezhebi daha çok kabul görmüştür. Bunun nedeni iktidardaki Araplara ve benimsedikleri Sünni mezhebe karşı bir duruş sergilemekti. Dolayısıyla Şiiliğin İran halkında kabul görmesi, muhalif bir tutumun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Abbasi otoritesinin zayıflamasının ardından 932 yılında ortaya çıkan Şii Büveyhoğulları devleti ile Şii devletlerin İran'da hüküm sürmeye başladığı görülmüştür.⁷

İran'da Büveyhoğulları'ndan itibaren 20. yüzyıla kadar hanedanlıklar ve krallıklar hüküm sürmüştür. 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılarak yerine kurulan "modern" İran devleti Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek almıştır. Ulemanın yetkileri sınırlandırılmış, hukuk laik bir nitelik kazanmış ve eğitimde Batı'yı örnek alan reformlar yapılmıştır. İran'ın 1941 yılında İngiltere ve Rusya tarafından işgaline kadar Rıza Şah Pehlevi, ülkede istikrarlı bir yönetim tesis etmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise ABD, İran üzerinde nüfuz tesis etmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi, rejim karşıtı olaylar nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, ancak ABD Merkez İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) desteğiyle tekrar yönetimi devralmıştır.

Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran devletinin seküler ve modern yapısı korunmuş ve ulema kesiminin nüfuzu sınırlı kalmaya devam etmiştir. Muhammed Rıza'nın "beyaz devrim" adı verilen Batı yanlısı reformları ulema sınıfında derin bir rahatsızlık uyandırmıştır. Ulema kesiminin "Ayetullah" unvanını verdiği Ruhullah Humeyni Şah tarafından 1960'lı yılların başında sürgüne gönderilmişti. 1970'li yıllarda geliştirdiği

6 Matthew P. Canepa, "The Parthian and Sasanian Empires", *The Oxford World History of Empire*, Peter Fibiger Bang, der., Oxford University Press, 2020, s. 314-317.

7 Fatih Topaloğlu, "İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci: İlk Dönem, Emeviler, Abbasiler", *Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 2013, s. 57-58.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Velayet-i Fakih” adlı düşüncesiyle Humeyni, Mehdi⁸ ortaya çıkana kadar siyasi otoritenin ulema tarafından dini lider olarak belirlenen kişiye tabi olmasını savunuyordu. 1979 yılında Şah’ın devrilerek İslam Devrimi’nin gerçekleşmesi sadece Humeyni’nin geniş taraftar kitlesine kavuşmasının bir sonucu değildir. Kırsal kesimden şehirlere yaşanan kitlesel göçler, arazi reformu sonucunda mağdur olan kesimler ve Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü’nün (SAVAK) tehdit ve baskı faaliyetleri Devrim’i tetiklemiştir.⁹ Devrimle birlikte yasama, yürütme ve yargı gibi görünüşte modern kurumları olan ve güçler ayrılığına dayalı bir yönetim biçimi tesis edilse de bu kurumlar dini otoritenin denetimi ve vesayeti altında bırakılmıştır. Velayet-i Fakih fikri ise Anayasa’nın 5. maddesiyle resmîyet kazanmıştır.¹⁰

Stanley, İran’ın devrim sonrası stratejik kültürünün özelliklerine değinirken ilk olarak ABD başta olmak üzere Batı karşıtlığına değinir. 19. yüzyılda Çarlık Rusya, 20. yüzyılda ise İngiltere ve ABD’nin işgal ve müdahalelerine maruz kalan İran’ın Batı’ya karşı husumetinin ardında tarihteki bu acı tecrübelerinin yattığını vurgular. İkinci olarak Şiiliğin dünyadaki hamisi olan rejimin bekası en temel gayedir. Bu amaç doğrultusunda Sünni Arap devletleri de dahil olmak üzere işgale karşı direniş esastır. 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı’nın da bu bağlamda etkileri olmuştur. İran, bölgede “macera” arayarak tarihteki Ahameniş veya Pers İmparatorluğu sınırlarına erişmek gibi bir hayalin peşinden koşmak yerine mevcut sınırlarının güvenliğini gözetmektedir. Stanley, İran’ın stratejik kültürünü etkileyen üçüncü unsur olarak İran milliyetçiliğine değinir. Buna göre İran rejiminin ideolojisinin ve kimliğinin

8 Şii inancında Hz. Ali’den sonra gelen dini liderler olan imamların sonuncusu olduğuna inanılan kişidir. 12. İmam olarak da adlandırılan Mehdi’nin, gelecekte İslam dinini yeniden asli hüviyetine kavuşturmak için ortaya çıkacağına inanılır. Detaylı bilgi için bkz. İnternet: “Mehdilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdilik>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

9 Willis Stanley, *The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran*, Defense Threat Reduction Agency, Washington 2006, s. 13-16.

10 Ahmet Cülük, “İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 2018, s. 98-99.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

çekirdeğini oluşturan İran milliyetçiliği, İslamiyet'ten önceki antik medeniyetinin bir zenginliği olarak görülmektedir. Pers İmparatorluğu zamanında Ortadoğu'da hükümran olunması, Arapların İslamiyet'le tanışmasından çok daha önce köklü ve gelişmiş bir medeniyete sahip olunması gibi hususlar İran milliyetçiliğinin dayanak noktalarıdır.¹¹

İran'ın stratejik kültürünü ele alan Eisenstadt, Irak'la yapılan 8 yıllık savaşın ardından galibiyet bir yana savaşın ağır faturasıyla karşı karşıya kalan İran'ın savaş stratejisini yeniden ele almasına yol açtığını belirtir. Artık İran'ın doğrudan bir savaş ve hızlı sonuç alma yerine sahada başka gruplara vekâlet vermeyi ve sabırlı bir tutumla uzun vadede kazanmayı hedeflediğini dile getirmektedir. Sahada başka gruplar üzerinden savaşı yürütmesi sayesinde dışarıya "savaşmıyor" görüntüsü verilmektedir. Nitekim devrimden sonra İran birçok kez asimetrik saldırı ve çatışmanın emrini vermiştir. Örneğin 1983 yılında Hizbullah'ın Beyrut'ta 241 ABD'li ve Fransız askerini öldürdüğü bombalı saldırı, İran'ın desteğiyle gerçekleşmişti. Bu saldırı sonucunda ABD Lübnan'daki askerlerini geri çekme kararı vermiştir. Diğer bir örnek ise 2011 yılında Suudi güçlerinin Bahreyn'deki yönetime Şii protestocuların bastırılmasında destek vermesine misilleme olarak Pakistan ve Mısır'da Suudi diplomatlara yapılan saldırılar olmuştur. Bu saldırıların arkasında İran'ın olduğu düşünülmektedir. Eisenstadt'ın dile getirdiği "stratejik sabır", İran'ın "uzun vadeli" amaçlar peşinde olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle İran, hedeflerini zamana yayarak elde etmeye çalışmaktadır. Bunu İran'ın Şiilik kültürüne de dayandıran Eisenstadt, örnek olarak Hz. Ali'nin ilk halife olarak başa gelmesi gerekirken sebat ederek dördüncü halife olmasından bahsetmektedir.¹²

Nitekim İran'ın uluslararası alandaki davranışlarına bakıldığında, özellikle mevzubahis bir saldırıya cevap verilmesi söz konusu olduğunda,

11 Stanley, a.g.m., s. 19-21.

12 Michael Eisenstadt, "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change", *MES Monographs*, 7(1), 2015, s. 17-18.

olayın üzerinden bayağı zaman geçtikten sonra İran'ın harekete geçtiği gözlemlenmektedir. Örneğin Bahreyn hükümetinin Şii protestocuları Suudi birliklerin sayesinde bastırmasından ancak altı ay sonra Suudi Arabistan'ın Washington elçisine suikast girişimi olmuştur. İran'ın aceleci olmayan, uzun vadeli savaş stratejisi "sabırlı" politikanın bir yansımasıdır.¹³

Özet olarak yukarıdaki bilgiler ışığında İran'ın savaş yönteminde vekâlet savaşlarının ve hibrit savaş metotlarının öne çıktığı; bunun nedenlerinden birisinin İran-Irak Savaşı'nda yaşanan acı tecrübe olduğu söylenebilir. İran'ın vekâlet savaşları ve hibrit savaş konusundaki deneyimlerini anlatmadan önce, vekâlet savaşları ve hibrit savaş kavramlarının literatürdeki tanımlarına değinilecektir.

VEKÂLET SAVAŞ VE HİBRİT SAVAŞ KONSEPTLERİ

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sürecinde uyguladığı strateji,¹⁴ o güne kadar pek de üzerinde durulmamış olan "hibrit savaş" konseptini bir anda uluslararası literatürde en çok tartışılan kavram haline getirmiştir. Esasen bu terim çok daha önceleri literatürde kendine yer bulmuştur. Terimi ilk kullanan William J. Nemeth, Rus güçlerine karşı Çeçen savaşçıların gerilla taktikleri ve modern teknolojiyi; psikolojik ve bilgi operasyonlarıyla beraber uyguladığını tespit etmiş ve Çeçenlerin yeni bir savaş türü olan "hibrit savaş" icat ettiklerini iddia etmiştir.¹⁵

Literatürde en çok bilinen tanım ise Frank G. Hoffman tarafından yapılmıştır. 2006 Lübnan Savaşı'nda Hizbullah'ın başarısını analiz eden

13 Matthew Levitt, "Iran and Bahrain: Crying Wolf, or Wolf at the Door?", *Washington Institute for Near East Policy*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-and-bahrain-crying-wolf-or-wolf-door>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

14 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Riana Teifukova-Mehmet Seyfettin Erol, "Russian Hybrid War: Theory to Practice", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), Hibrit Savaşları Özel Sayısı, 2017, s. 33-67.

15 William J. Nemeth, "Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare", Naval Postgraduate School, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), California 2002, s. 29-30.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

Hoffman, örgütün “hibrit savaş” yürüttüğünü belirtmiştir. Hoffman konsepti tanımlarken, konvansiyonel imkanların dışında “gayrinizami taktikler ve oluşumlar, terörist faaliyetler ve kriminal kargaşadan” bahseder. Hoffman devletlerin yanında devlet dışı aktörlerin de aynı sahada mücadele etmesine dikkat çeker.¹⁶ Sergei Çekinov ve Sergey Bogdanov, “yeni nesil savaş” diye adlandırdıkları hibrit savaştan bahsederken daha detaylı bir tanım ortaya koyarlar. Yazarlar, silahlı bir çatışma başlatmadan önce medya, dini ve sivil toplum örgütlerinin kullanılmasından söz ederler. Bu örgütler, düşmana karşı “bilgi üstünlüğü”nün ele geçirilmesinde önemli rol üstlenmektedirler. Bunun yanı sıra düşman ülkeye karşı yoğun bir propaganda ve siber saldırılar başlangıç evresinin diğer unsurlarıdır. Yazarlar daha sonra savaşın “açılış evresi”nden bahsederler. Bu aşamada düşman ülkeye ajanlar gönderilerek ülkede terörist olayların gerçekleştirilmesi ve ardından kaos ve kargaşanın oluşturulması amaçlanır. Bu ajanlar aynı zamanda düşman ülkedeki önemli kuruluşlar ve altyapı unsurlarını tespit etmekten de sorumludur. “Kapanış evresi”nde ise füzeler, İnsansız Hava Araçları (İHA) ve hızlı mekanize birlikler ile düşman ülkedeki stratejik noktalar imha edilir ve burada kontrol sağlanır.¹⁷

Vekâlet savaşı ise çok daha eski bir kavram olup II. Dünya Savaşı sonrasında nükleer savaşın yıkıcılığının ortaya çıkması üzerine tercih edilen bir savaş türü olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sırasında Rusya ve ABD, doğrudan karşı karşıya gelme yerine üçüncü ülkeleri silahlandırarak dolaylı yoldan savaşmışlardır.¹⁸ Literatürde ise vekâlet savaşı, “üçüncü ülkelerin stratejik amaçlar doğrultusunda dolaylı olarak çatışmaya girmesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu çatışmada “yararlanan” ve “vekil” diye tanımlanan iki

16 Frank G. Hoffmann, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Virginia 2007, s. 8.

17 Sergei Chekinov-Sergei Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War”, *Military Thought*, 4(1), 2013, s. 17.

18 Mehmet Seyfettin Erol-Kadir Ertaç Çelik, “ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 22.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

taraf bulunmakta olup yararlanan kendisine vekâlet edene silah yardımı, askeri eğitim ve fon sağlamaktadır.¹⁹

Bir ülkenin vekâlet savaşı yürütme nedenlerini inceleyen Mumford birçok faktöre dikkat çekmektedir. Mumford'a göre doğrudan askeri müdahale son derece külfetli ve uluslararası kamuoyunda tepki çekmesi muhtemel bir tercihtir. Vekâlet savaşında ise perde arkasındaki sponsor devletin suçlanması ve sorumlu tutulması çok zordur. Bunun yanında vekâlet savaşı caydırıcı bir unsurdur. Örneğin ABD İran'a karşı müdahalede bulunmak istediğinde mutlaka bir terörist eylemle karşılaşacağını hesap edip ona göre tekrar düşünmektedir. Mumford'a göre vekâlet savaşının tercih edilmesinin diğer bir nedeni ise bir ülkenin "nüfuz alanını" korumak ya da genişletmek istemesidir. Bu doğrultuda hedefteki ülkede iç çatışma yaşatılarak söz konusu ülkenin dikkatini ve imkanlarını başka yöne çekmesi sağlanır. Hughes ise üçüncü bir neden olarak "ideoloji"ye dikkat çeker. Buna göre bir devlet, başka bir ülkede kendi ideolojisine sahip bir azınlığa karşı ayrımcılık yapıldığı kanaatine varırsa, bu ülkede vekâlet gücü oluşturmaktadır. Veyahut bir ülke başarılı bir devrim gerçekleştirdikten sonra bu devrimci ideolojiyi diğer ülkelere yaymak gibi bir gayeyi benimsemeyebilmekte ve bu doğrultuda vekâlet savaşlarına girişebilmektedir.²⁰

Mumford'e göre vekâlet savaşında, sponsor devletin vekâlet eden devlet veya örgüte iki önemli türde desteği bulunmaktadır. İlk unsur "vekil" güçlerdir (surrogate forces). İran örneğinde Hizbullah; Sovyetler Birliği'nde (SSCB) ise Küba güçleri tipik vekil güçlerdir. Bu güçlerin eğitimi ve idaresi konusunda sponsor ülke askeri danışmanlar görevlendirebilmektedir. İkinci bir destek unsuru ise finansmandır. Bu tür finansmanlar, insani yardım veya kalkınma gibi amaçların dışında stratejik ve askeri hedefler için

¹⁹ Andrew Mumford, *Proxy Warfare*, Cambridge Polity Press, Oxford 2013, s. 11.

²⁰ Geraint Hughes, *My Enemy's Enemy: Proxy Warfare in International Politics*, Sussex Academic Press, Sussex 2012, s. 24-26.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

sağlanmaktadır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde SSCB; Küba, Vietnam veya Kuzey Kore'nin de bulunduğu üçüncü dünyadaki müttefiklerine 51 milyar dolar finansman sağlamıştır.²¹

İRAN'IN VEKÂLET SAVAŞLARI VE SORUMLU KURUMLAR

İnan'ın mevcut siyasi sistemi ikili bir yapıdadır. Cumhurbaşkanı'nın yanında Dini Lider, Meclis'in yanında Muhafızlar Konseyi ve Ordu'nun yanında İslam Devrim Muhafızları Ordusu gibi ikili kurumlara sahiptir. İnan'ın bu ikili ve karmaşık yapısı enformel ilişkileri ön plana çıkararak rejimi opak bir hale getirmekte ve bu nedenle dışarıdan bakan kimsenin ülkede neler olup bittiğini takip etmesi zor bir hale gelmektedir. Bu opaklık ve karmaşıklık, aslında İnan kültürünün tipik bir özelliği olup yönetim tarafından yabancılara karşı bilinçli bir şekilde bir handikap olarak kullanılmaktadır.²²

İnan'ın vekâlet savaşını konvansiyonel savaştan daha etkin bir tercih olarak gördüğü için Devrim Muhafızları, düzenli ordudan daha önde gelmektedir. 1979 yılında Humeyni tarafından kurulan Devrim Muhafızları'nın görevi iç güvenliği sağlamak ve devrim karşıtlarını bastırmaktır. Devrim Muhafızları'nın yetkileri zamanla hem ülke içinde hem de dışında artmıştır.²³ Kara, deniz ve havada muharebe etme kabiliyetine sahip Muhafızların 150.000 askeri vardır.²⁴

Ayrıca karadan karaya füzelerin çoğunluğunu kontrol etmektedirler. Muhafızlar siyasi yönden de güçlü konumdadır. Bunun nedeni Dini Lideri'ne doğrudan bağlı olmasındandır. Bu sayede ülkedeki bakanlıklar ve

21 Mumford, a.g.e., s. 61-70.

22 Eisenstadt, a.g.m., s. 3.

23 Afshon P. Ostovar, "Guardians of the Islamic Revolution: Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979-2009)", University of Michigan, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Michigan 2009, s. 47.

24 Alireza Nader, "The Revolutionary Guards", *Iran Primer*, <http://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-guards>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

kurumlar üzerinde etkin konumdadır.²⁵ Siyasi nüfuzu seçimleri etkileyecek şekilde fazla olan Muhafızlar, 2009 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde reform yanlısı Mir Hüseyin Musavi'yi desteklemediklerini belirterek seçimi Ahmedinejad'ın kazanmasında etkili olmuştur. Siyasetin yanında Muhafızlar ülkedeki birçok ekonomik sektöre hükmetmektedirler. Enerji, inşaat, telekomünikasyon, bankacılık ve finans sektöründe en büyük pay sahibi olup bunun yanında 100'den fazla özel şirketle bağlantıları vardır.²⁶

Devrim Muhafızları'nın diğer ve belki de en önemli görevi İran dışındaki "kurtuluş hareketleri"ni desteklemektir.²⁷ Kudüs Gücü, Devrim Muhafızları'nın dış operasyon birimi olup, İran'ın vekâlet savaşlarında en önemli aktördür. Kudüs Gücü'nün kuruluş amacı İran'ın desteklediği hükümetleri korumak ve devamlılığını sağlamaktır. Dini lidere doğrudan bağlı Kudüs Gücü hakkında personel sayısı ve sahip olduğu bütçe gibi bilgiler bilinmemektedir. Bunun nedeni İran'ın genel bütçesinde bu kurum için ne kadar para ayrıldığına belirtilmemesidir. Kudüs Gücü'nün teşkilatlanmasına bakıldığında ülke gruplarına bakan müdürlüklerden oluştuğu ve İran elçiliklerinde ofisleri bulunduğu görülmektedir. Kudüs Gücü'nün görevi eski bir Devrim Muhafızı kumandanı olan Muhsin Rızai tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Kudüs Gücü; eğitim ve tavsiye konusunda talepte bulunmaları halinde Müslümanlar, İslam devletleri veya İslami hükümetlere destek verir".²⁸

Kudüs Gücü, İran'ın zamanla Ortadoğu'da artan etkinliğine paralel olarak yeni görevler üstlenmiştir. İran'ın Ortadoğu'daki çeşitli Şii ve Sünni grupların desteklenmesine dayalı asimetrik savaş stratejisinde en önemli aktör konumuna yükselmiştir. Lübnan'da Hizbullah, Irak'ta Bedir Tugayı veya son dönemde kurulan Haşdi Şabi gibi Şii örgütler, Filistin'de Hamas,

25 Daniel Byman, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, RAND, Santa Monica 2001, s. 23.

26 Nader, a.g.m.

27 Ostovar, a.g.t., s. 47.

28 Anthony Cordesman, "Iran's Revolutionary Guards, the Al Quds Force, and Other Intelligence and Paramilitary Forces", *Center for Strategic and International Studies*, <https://www.csis.org/analysis/irans-revolutionary-guards-al-quds-force-and-other-intelligence-and-paramilitary-forces>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

Suriye'de Ulusal Savunma Güçleri ve bunların dışında Yemen, Pakistan ve Afganistan'daki Şii örgütlerin İran tarafından eğitimi, takviye edilmesi ve yönlendirilmesi Kudüs Gücü tarafından icra edilmektedir. Ayrıca, faaliyetleri arasında Amerikan ve İsrail hedef ve unsurlarına karşı dünya çapında suikast ve bombalama eylemleri de bulunmaktadır.²⁹ Örgütün ilk lideri General Ahmed Vahid 9 yıl görevde kalmıştır. 1997 yılında görevi devralan General Kasım Süleymani, 2020 yılının Ocak ayında suikaste kurban gitmişti. Örgütün o tarihten itibaren başında İsmail Kani yer almaktadır.³⁰

Kudüs Gücü'nün sahadaki ilk tecrübesi 1982 Lübnan Savaşı'dır. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi sonucu İran, Kudüs Gücü'nü Hizbullah'ı kurmakla görevlendirmiştir. Sokak savaşçıları arasından savaşçılar seçilmek suretiyle kurulan Hizbullah zamanla Lübnan'da önemli bir güç haline gelmiştir. 1980'li yılların sonuna doğru örgüt; adam kaçırma, suikast, bombalama gibi terörist faaliyetlerde uzmanlaşmıştır.³¹

İRAN'IN ASKERİ HARCAMALARI VE ASLAN PAYININ "HİBRİT SAVAŞ" A AYRILMASI

Savunma bütçesini sadece 2015 yılında %32,5 ve 2016 yılında %90 artırarak 19 milyar dolara ulaştıran İran, belli başlı teknolojilere -örneğin uzun menzilli füzelere, donanma teknolojisine ve nükleer silahlara- yüklü harcama ve yatırımlar yapmaktadır.³² İran, Ortadoğu'daki nüfuzu açısından kilit konumdaki Lübnan ve Suriye'ye ise yukarıda bahsedilen askeri harcamalardan ayrı olarak yüklü miktarda harcama yapmaktadır. Bu

29 Friedland, a.g.e., s. 6.

30 "Iran's Supreme Leader Names New Commander of Quds Force", *Anatolian News Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-s-supreme-leader-names-new-commander-of-quds-force/1691311>, (Erişim: 20.12.2020).

31 Ardavan Khoshnood, "The Role of the Quds Force in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Central European Journal of International and Security Studies*, 14(3), 2020, s. 12.

32 Saeed Ghasseminejad, "Iran Doubles Down On Its Military Budget", *Foundation for Defence of Democracies*, <http://www.defenddemocracy.org/media-hit/saeed-ghasseminejad-iran-doubles-down-on-its-military-budget/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

harcamalar kredi sağlama veya askeri yardım şeklindedir. Örneğin Suriye İç Savaşı'ndan beri Esad rejimine yıllık 6-35 milyar dolar arası yardım yapıldığı bilinmektedir. Hizbullah'a ise yılda 200-500 milyon dolar yardım yapılmaktadır. İran, bu harcamaların karşılığında kendi güvenliğinden emin olmakta ve bölgede İran İslam Cumhuriyeti benzeri rejimlerin devamlılığını sağlamaktadır.³³

Hürmüz Boğazı'nın geçişini kontrol eden İran, dış politikada bu konumunu bir baskı aracı olarak kullanmanın yanında, asıl olarak asimetrik savaşı en büyük caydırıcı güç olarak elinde bulundurmaktadır. İran askeri harcamaları bu nedenle genelde gayri nizami harp teknikleri üzerine odaklanmaktadır. Terörün ve dolayısıyla istikrarsızlığın başka ülkelere taşınması veya uzun menzilli füzelerin bir tehdit olarak kullanılması, İran'ın asimetrik savaş stratejisinde ön plana çıkmaktadır. Tıpkı karada olduğu gibi denizde de İran asimetrik bir savaş benimsemiştir. "Gerilla donanması" diye tabir edilen; mayın döşeyen botlar, vur-kaç yapan küçük botlar ve füze taşıyan gemiler gibi unsulardan oluşan bu yöntem, İran'ın kendine özgü bir şekilde etkili bir mücadele etmesini sağlamaktadır. İran'ın hibrit savaşında üçüncü unsur ise kısa, orta ve uzun menzilli balistik füzelerdir. İran'ın envanterinde 500 km'den başlayıp 2.000 km'yi aşan menzilde füzelerin olduğu bilinmektedir. Körfez, İsrail ve güney Avrupa ülkelerini dahi menzilde bulunduran uzun menzilli füzeler İran açısından etkin bir caydırıcı güçtür. Öte yandan, İran-Irak Savaşı'nda yaşanan travma, bugün İran'ın uzun menzilli füzeleri elde etme isteğinin altında yatan nedendir. Bu savaşta Saddam'ın Tahran ve Tebriz gibi büyük şehirleri bombalaması ve binlerce sivilin hayatını kaybetmesine yol açması, İran'ı bu savaştan ders çıkarmaya ve bu yöndeki açığını kapatmaya sevk etmiştir.³⁴

33 Karim Sadjadpour-Behnam Ben Taleblu, "Iran in The Middle East: Leveraging Chaos", *Policy Brief*, 202(1), 2015, s. 4.

34 Eisenstadt, a.g.e., s. 8-9.

İRAN MÜDAHALECİLİĞİNİN NEDENLERİ VE EVRİMİ

İran'ın neden yoğun bir şekilde asimetric metotlara, vekâlet savaşlara ağırlık verdiği yabancı ülkeler tarafından sorgulanmaktadır. Bu konu hakkında Michel D. Wyss'in analizi, İran'ın bu stratejisine ışık tutmaktadır. Wyss her şeyden önce İran'ın realpolitikle hareket ettiğini söylemektedir. Asimetric savaş yabancılara karşı ciddi bir caydırıcı güçtür. Aynı zamanda İran'ın Arap Dünyası'nda popülaritesi ve kabul edilirliliği açısından da ülkeye puan sağlamaktadır. Wyss daha sonra madalyonun diğer yüzünü çevirerek asıl nedenin İran'ın zayıf konvansiyonel kabiliyetleri olduğunu dile getirmektedir. İran, baş düşman olarak gördüğü ABD'nin yanı sıra bölgedeki İsrail ve Sünni Arap devletlerine karşı doğrudan bir savaşta üstün gelemeyeceğinin farkındadır. Asimetric savaş stratejisi ise her şeyden önce bu düşmanlara karşı ciddi bir caydırıcı unsur olup İran açısından bir savunma kozu olarak kullanılmaktadır.³⁵ İran; ABD ve İsrail gibi ülkelerdeki kamuoyunun Ortadoğu'daki askeri müdahalelere verdiği desteği en aza indirerek bu ülkelere geri adım attırmaya çalışmaktadır. Bu örgütlerden Hizbullah 2006 Lübnan Savaşı'nda ve 2003'ten sonra Irak'taki Şii gruplar ABD'ye karşı ciddi bir direnç göstermişlerdir. İran bu örgütler üzerinden asimetric bir savaş yürüterek, İsrail ve ABD'ye "İran'a doğrudan bir müdahalenin" ne gibi sonuçları olduğunu göstermiştir. Bu ülkelerin İran'a saldırması halinde öncelikle bu örgütlerle savaşması gerekecektir. Bu nedenlerle bu gruplar, İsrail ve ABD'ye karşı gözdağı ve bir caydırıcı güçtür.³⁶

İran'ın müdahaleci bir strateji benimsemesinin diğer bir nedeni ise İran Devrimi'nin bölgede yayılmak istenmesidir. Devrimden sonra İran

35 Michel D. Wyss, "Iranian Proxy Warfare in Iraq and Yemen", *International Institute for Counter-Terrorism*, <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Rag-Iranian-Proxy-Wyss.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

36 Hall Gardner, "Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of 'Little Green Men' and Contemporary Conflict", *NATO Defense College*, 123(1), Kış 2015, s. 3.

dış politikası “Ne Doğu Ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti” ve “Devrimin İhracı” şeklinde iki mottoyu benimsemiştir.³⁷ Devrim Muhafızları bu amaç doğrultusunda “Kurtuluş Hareketleri Ofisi” adında bir birim oluşturarak bu birimi “Batı ve Doğu emperyalizmi ile küresel Siyonizm’in sultanı ve zincirlerinden kurtuluş için mücadele eden” Müslüman örgütlerle irtibatı sağlamakla görevlendirmiştir.³⁸ İran’ın devrim ihraç etme gayesi mantalite olarak SSCB veya Küba’nın ideallerinden farklı değildir. Fred Halliday bu tutumu “devrimci uluslararasılık” olarak tanımlayarak bu anlayışla devrimin bekasının sağlanmak istediğini dile getirmektedir.³⁹

İRAN’IN İLK VEKÂLET SAVAŞ DENEYİMİ: LÜBNAN

İran’ın vekâlet savaşları yürüterek hibrit savaş konseptini benimsemesi İsrail’in 1982 yılında Lübnan’ı işgaliyle başlamıştır. Devrim Muhafızları’ndan 24 kişiyi Hizbullah’a yardım için gönderen İran’ın, İsrail’in 2000 yılında çekildiği Lübnan’da 500 askeri ajanı bulunmaktaydı. Hizbullah zamanla Lübnan’daki Şii nüfusun tam desteğini kazanmış, ülkenin ordusundan daha kalabalık bir orduya sahip olmuş ve parlamentoda etkin bir grup haline gelmiştir. İran Devrimi’nin mimarı Humeyni’nin Lübnan hakkındaki şu sözleri, İran’ın diğer Ortadoğu devletlerinde de etkin olmak istediğini kanıtlamaktadır: “Lübnan (...) İran’ın en büyük dış politika başarısıdır. İslam özgürlüğe kavuşana dek bu başarıyı tüm İslam Dünyası’nda tekrarlayacağız.”⁴⁰

Hizbullah’ın hibrit savaş metotlarını ne kadar başarılı kullanmaya başladığı, 2006 Lübnan Savaşı’nda görülmüştür. İran tarafından eğitilen ve desteklenen Hizbullah, düzenli birliklerin yanında gerilla savaşçıları

37 Rouhollah K. Ramazani, *Independence without Freedom: Iran’s Foreign Policy*, University of Virginia Press, Virginia 2013, s. 143.

38 Ostovar, a.g.e., s. 90.

39 Fred Halliday, “Three Concepts of Internationalism”, *International Affairs*, 64(2), 1988, s. 196.

40 Dave Coughran, “Another Way To Fight: Unconventional Warfare from Rome to Iran”, *Harvard Kennedy School Review*, <https://ksr.hkspublications.org/2013/05/02/another-way-to-fight-unconventional-warfare-from-rome-to-iran/>, (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

da sahaya sürerek geleneksel tarzda savaşılan İsrail Ordusu'na karşı etkili bir mücadele vermiş ve İsrail'in Lübnan sınırındaki kasabaları ele geçirmesini engellemiştir. Hizbullah bu savaşta alışlagelmiş yöntemlerin dışına çıkarak, daha sonra hibrit savaş metotları şeklinde tanımlanacak hamlelerle başarılı olmuştur. Tüneller kullanan, sivil kasabalarda çevik bir şekilde konuşlanan savaşçılar, tanksavarlar ve füze gemisiyle desteklenmiştir. Dahası Hizbullah'ın İsrail askerlerinin iletişim sistemine girdiği ve hatta İsrail hava sahasında İHA uçurduğu iddia edilmiştir.⁴¹ Örgütün bugüne dek gerçekleştirdiği bazı saldırılar şunlardır:

- 1983-Beyrut'ta ABD karargahına saldırı, 240 Amerikan ve 48 Fransız personel öldü.
- 1985-TWA şirketine ait 847 sayılı Atina-Roma uçağının kaçırılması, 1 ABD'li asker öldü.
- 1992-Buenos Aires'teki İsrail Elçiliğine intihar saldırısı, 29 ölü, 242 yaralı.
- 2006-Lübnan Savaşları, 8 İsrail askeri ve 39 İsraili sivil öldü.⁴²

Hizbullah, İran'ın yanı sıra dünyadaki Şii diaspora tarafından da desteklenmektedir. Güney Amerika'daki fon sağlayıcıların suç örgütleri olduğu bilinmektedir. Brezilya'da 2002 yılında yakalanan bir kriminal figürün Hizbullah'a 1995-2002 yılları arasında 50 milyon dolar para gönderdiği tespit edilmiştir.⁴³

Özetle, İran için devrimi yaymak ve dolayısıyla nüfuz alanını genişletmek için ilk fırsat 1982 Lübnan Savaşı ile doğmuştur. Beka Vadisi'nde Devrim Muhafızları personelinin eğittiği Hizbullah'ın ortaya

41 Gardner, a.g.e., s. 8.

42 Friedland, a.g.e., s. 9.

43 "Businessman Linked by U.S. to Hezbollah Is Arrested in Brazil in a Fraud Scheme", *NY Times*, http://www.nytimes.com/2013/05/21/world/americas/man-linked-by-us-to-hezbollah-is-arrested-in-brazil.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

çıkışı bu vesileyle olmuştur. Bugün İran'ın en değerli vekâlet gücü olan Hizbullah örneği, İran tarafından diğer bölge ülkelerinde de uygulanmak istenmiştir. İran için sonraki süreçteki fırsatlar 2003 Irak Savaşı ve 2011 Suriye Kriz'yle ayağına gelmiştir.

İRAN'IN 2. VEKÂLET SAVAŞ/HİBRİT SAVAŞ DENEYİMİ: 2003 SONRASI IRAK

Irak, devrimin ilk yıllarından itibaren İran'ın etki altına almaya çalıştığı bir ülke olmuştur. İran, 1982 yılında Saddam'a karşı Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi --bugün Irak İslam Yüksek Konseyi (İİYK)-- ve Bedir Tugayı'nın kurulmasında rol oynamıştır.⁴⁴ Irak'ta desteklediği diğer bir parti ise İslami Davet Partisi'dir. Bugün bu iki parti Irak'ın yönetiminde en önemli gruplardandır.⁴⁵

2003 yılının Mayıs ayında Irak'ta Baas rejiminin devrilmesinden sonra İranlı hükümet ajanları, Bağdat'a dönen binlerce mülteci arasına sızarak ilerleyen yıllarda Irak'ın İran'ın siyasal-askeri amaçlarına hizmet etmesini sağlamışlardır. Bu ajanlar, Kırım'da ortaya çıkan "küçük yeşil adamlar"dan farklı değildir. 2003 yılında Saddam'ın devrilmesinden sonra İİYK ve Bedir Tugayı Irak'a dönerek bu tarihten sonra Irak federal hükümetinin önemli bir parçası olmuştur. Böylece İran, Saddam sonrası dönemde Şiilerin ağırlıkta olduğu Irak federal hükümetini yönlendirmeye; asker ve polis kadrolarına istediği kişileri yerleştirmeye muktedir olmuştur. Bedir Tugayı 2003 yılından sonra görünüşte silah bırakarak siyasi bir partiye dönüşse de, bu örgütün gizli bir milis ordusu bulundurduğu çokça iddia edilmiştir. Milislerin sadece siyasi rakiplere değil, Irak'taki ABD'li ve diğer yabancı askerlere de sabotaj veya intihar saldırısı şeklinde terör saldırıları düzenlediği dile getirilmiştir.⁴⁶

44 Frederick W. Kagan, Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan, *Institute for the Study of War/American Enterprise Institute*, Washington 2012 s. 63.

45 "Haider al-Abadi: A New Era for Iraq?", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28748366>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

46 Gardner, a.g.e., s. 6.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

Yukarıda sayılan parti ve örgütlerin yanında İran; Asaib Ahl el-Hak, Mehdi Ordusu ve Kataib Hizbullah gibi silahlı grupları desteklemektedir.⁴⁷

Bedir Tugayı, 1980 ve 1990'lı yıllarda İran'daki kamplarda eğitim görmüşlerdir. 2003 yılından sonra ise Kudüs Gücü, Irak'taki diğer Şii gruplara eğitim vermiştir. Ayrıca Hizbullah'ı da görevlendirerek Kataib Hizbullah ve diğer Iraklı Şii gruplara Lübnan ve İran'da eğitim verilmiştir. Bu gruplara "gerilla savaşı, patlayıcılar ve füze, havan ile keskin nişancı tüfeği gibi silahların talimi konularında eğitim verilmiştir.⁴⁸ İran'ın Irak'taki askeri danışman sayısı ABD işgali sırasında sınırlıyken, Devletü'l Irak ve Şam'ın (DEAŞ) sınırlarını genişlettiği 2014 yılının sonunda 1.000'e ulaşmıştır.⁴⁹

Askeri eğitimin yanında İran, uzun bir süredir Irak'taki Şii gruplara silah ve malzeme yardımı yapmaktadır. İran her ne kadar inkar etse de Kudüs Gücü'nün havan, füze, RPG ve birçok türde silahı ve beraberinde İran'da üretilen el yapımı bomba ve zırh delicileri Irak'taki militanlara sağladığı bilinmektedir. Silahlandırılan gruplar sadece ABD ve koalisyon güçlerine değil, Irak hükümeti yetkililerine de saldırılar düzenlemiştir.⁵⁰ DEAŞ'ın ortaya çıkışı ile İran'ın Irak'a silah yardımı 1 milyar doları aşmış ve ilk defa keşif ve silahlandırılmış İHA'ları göndermiştir.⁵¹

Finansman, İran'ın Irak'taki gruplara sağladığı diğer bir destek unsurudur. 2001 yılından beri Kudüs Gücü'nün Bedir Tugayı'na yıllık 20

47 Farzin Nadimi, "Iran's Expanding Military Role in Iraq", *Washington Institute*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-expanding-military-role-in-iraq>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

48 Matthew Levitt-Philip Smyth, "Kataib al-Imam Ali: Portrait of an Iraqi Shiite Militant Group Fighting ISIS", *The Washington Institute for Near East Policy*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/kataib-al-imam-ali-portrait-iraqi-shiite-militant-group-fighting-isis>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

49 "The U.S. and Iran are aligned in Iraq against the Islamic State—For Now", *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/the-us-and-iran-are-aligned-in-iraq-against-the-islamic-state-for-now/2014/12/27/353a748c-8d0d-11e4-a085-34e9b9f09a58_story.html, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

50 Kagan, a.g.e., s. 64.

51 Nadimi, a.g.m.

milyon dolar ödeme yaptığı belirtilmektedir.⁵² ABD'nin işgali sonrası bu miktarlar artmıştır. Asaib Al el-Hak'a 2007 yılında aylık 750.000-3 milyon dolar yardım yaptığı belirtilmiştir. Dönemin ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden ise İran'ın 2010 yılında Irak'taki gruplarına 100 milyon dolar yardım ettiğini açıklamıştır.⁵³

İran'ın Irak'ta etkinlik kurmak istemesinin birçok nedeni vardır. İlk olarak İran, Irak'ın kendisine saldırmak yerine bu örgütlerle meşgul olmasını hedeflemiştir. Böylece Irak, İran'a bir daha saldırma imkanı elde edemeyecektir. İkinci olarak Irak'ın bölünmüş bir hükümet yapısında olması sağlanarak, İran'ın Şiilik üzerinden ülkeyi daha kolay etki altına alması hedeflenmiştir.⁵⁴ Üçüncü olarak, 2003 yılında ABD'nin Irak'a yerleştiğinden beri İran, ABD'li askerlerin ülkeden çekilmesi için yoğun bir biçimde vekil örgütleri desteklemiştir. İran bu şekilde perde arkasında kalarak hem uluslararası arenada suçlamalardan kaçınma imkanı elde etmiş hem de konvansiyonel yollarla mağlup edemeyeceği ABD'ye büyük zarar verdimiş, en nihayetinde de ülkeyi terk etmesinde büyük rol oynamıştır.⁵⁵

İRAN'IN SON VEKÂLET SAVAŞI/HİBRİT SAVAŞ DENEYİMİ: SURİYE İÇ SAVAŞI

1979'dan beri İran ile Suriye'nin ilişkileri ortaklık temeline dayalıdır. İran İslam Cumhuriyetini tanıyan ikinci ülke olan Suriye, 1980-1988 yılları arasındaki savaşta Irak'a karşı İran'ı desteklemiştir. İranlı görevlileri balistik

52 Brian Fishman-Joseph Felter, "Iranian Strategy in Iraq—Politics and Other Means", *West Point: Combating Terrorism Center*, <https://ctc.usma.edu/wp-content/uploads/2010/06/Iranian-Strategy-in-Iraq.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

53 Michael Eisenstadt, "The Regional Impact of Additional Iranian Money", *The Washington Institute for Near East Policy*, <http://www.washingtoninstitute.org/policyanalysis/view/the-regional-impact-of-additional-iranian-money>, (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

54 Kagan, a.g.e., s. 63; Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 261.

55 Steven R. Ward, "The Continuing Evolution of Iran's Military Doctrine", *Middle East Journal*, 59(4), 2005, s. 566.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

füze konusunda eğiten Suriye; Hizbullah ve Filistin'deki direniş örgütlerinin de olduğu devlet-dışı aktörleri İran'la desteklemiştir. Böylece İsrail ve ABD'ye karşı Ortadoğu'da caydırıcılığa⁵⁶ dayalı ittifak kurmuşlardır.⁵⁷

1979'da Mısır'ın İsrail'le barış anlaşması yapmasından sonra İsrail'e karşı yalnız kalan Suriye'nin İran ile tehdit algısı ve çıkarları örtüşmeye başlamıştı.⁵⁸ Filistin'deki direniş örgütlerine ev sahipliği yapan Suriye ile Filistin'in Ortadoğu'da ilk elçiliğini açtığı İran, İsrail'e karşı ittifak oluşturmuşlardır.⁵⁹ 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrası Hizbullah, iki devletin ortak desteğini elde etmiş ve ittifakın içine dahil olmuştur. İran rejiminin anti-Siyonist ideolojisini benimseyerek ilk defa İran devriminin ihracı için fırsat doğmuştur.⁶⁰ İran ve Suriye, 2003 yılında Irak'ın işgalinin ardından daha da yakınlaşmışlardır. Irak'a sınırı olan iki devletin güvenlik endişesi artmış ve birbirileri arasındaki ittifakın önemi artmıştır.

2011 Suriye Krizi'nin ardından iki devlet arasındaki ittifak hayati bir önem kazanmıştır.⁶¹ 2011 yılının Mart ayında Suriye'de başlayan ayaklanmalardan itibaren İran, Esad rejiminin yanında yer almıştır. Gösterilerin sert ve kanlı olarak bastırılmasından Tahran'da kimi çevreler rahatsızlık duysa da Devrim Muhafızları ve Ruhani Lider Şam'ı desteklemiştir.⁶²

56 Caydırma teorisi, hasım devletlerin fayda-maliyet hesaplamalarını etkileyerek hasmane eylemlerini engellemeye dayalı stratejiyi araştırır. Soğuk Savaş sırasında ortaya çıkan literatürde, daha ziyade nükleer güce dayalı caydırıcılık ön plana çıkmıştır. Ancak konvansiyonel güce dayalı ve devlet-dışı aktörlerin asimetrik güce başvurarak elde ettiği caydırıcılığa dair de çalışmalar ortaya çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Richard Smoke-Alexander Goerge, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, University Press, New York 1974, s. 11; Ivan Arreguin Toft, "How the Weak Win Wars", *International Security*, 26(1), 1974, s. 93-128.

57 Hassan Ahmadian-Payam Mohseni, "Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence", Frans Osinga-Tim Sweijts, der., *Deterrence in the 21st Century-Insights from a Theory and Practice*, Springer, Breda 2020, s. 234-235.

58 Jubin Goodarzi, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Tauris, Londra 2006, s. 2.

59 Ahmadian, a.g.e., s. 237.

60 Augustus Richard Norton, *Hezbollah: A Short History*, Princeton University Press, Princeton 2006, s. 7-12.

61 Ahmadian, a.g.e., s. 240.

62 Ali Ansari-Aniseh Bassiri Tabrizi, "The View from Tehran", *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict*, Aniseh Bassiri Tabrizi-Raffaello Pantucci, der., *Royal United Services Institute*, 2016, s. 3-4.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Suriye İç Savaşı, birçok yazar tarafından klasik vekâlet savaşının bir örneği olarak tanımlanmıştır. Zira ABD ve Rusya gibi süper güçler ile Sünni ve Şii devletlerin sahadaki devlet ve devlet-dışı aktörler üzerinden mücadelesi söz konusu olmuştur. En üst katmanda, savaşın ilk zamanlarından beri mevcut olan ABD ve Rusya arasındaki mücadele yer almaktadır. İkinci katmanda İran ve Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği bölgesel nitelikteki Sünni-Şii mücadelesi yer almaktadır. En alt katmanda ise ABD ve Sünni devletlerin desteklediği muhalifler ile İran ve Rusya'nın desteklediği Şii grupların savaşı yer almaktadır.⁶³ Suriye Savaşı'nda birçok aktörün savaşa dahil olması ve sürekli değişen ilişkileri nedeniyle Mumford gibi bazı yazarlar Suriye Savaşı'nı "anarşik vekâlet savaşı" olarak adlandırmaktadır. Bunun nedeni DEAŞ'ın hızlı bir şekilde yayılmasından sonra ABD'nin İran ve Körfez devletleri ile aynı safta yer alması ve bu yüzden ittifakların sürekli değişmesidir.⁶⁴

Her ne kadar Suriye Savaşı'nda ittifaklar değişken olsa da Esad'ın iktidarının devamlılığı İran için değişmez amaç olmuştur. Bu doğrultuda İran savaşın ilk zamanlarında teknik ve finansal destek sağlamıştır. Öte yandan İran, Batılı istihbarat örgütlerinin bu yöndeki raporlarını inkar etmeyi tercih etmiştir.⁶⁵ Ancak Suriye rejiminin muhaliflere karşı mağlubiyetleri ve ülkedeki hakimiyetinin kaybolmasının ardından 2012 yılının sonundan itibaren İran Devrim Muhafızları ve Kudüs Gücü birliklerini sahaya göndermiştir. Bunun yanı sıra diğer müttefik ülkelerden Şii milis birlikleri oluşturarak komutası altında sahada görevlendirmiştir.⁶⁶ Şii milis birliklerinin yanında Hizbullah da savaşa dahil olmuştur. Savaşın ilk zamanlarından beri Esad'ı destekleyeceğini duyuran Hizbullah'ın sahaya birliklerini göndermesinin ardından savaşın mezhepçi yönü daha da

63 Şafak Oğuz-Kadir Ertaç Çelik "Conflict in Syria: Is It A Proxy Warfare?", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2018, s. 45-50.

64 Vladimir Rauta-Andrew Mumford, "Proxy Warfare and Contemporary Security Environment", Robert Dover-Huw Dylan-Michael S. Goodman, der., *The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence*, Palgrave Mcmillan, Londra 2017, s. 108.

65 Çelik-Oğuz, a.g.m., s. 58-59.

66 Ansari, a.g.m., s. 5.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

belirginleşmiştir.⁶⁷ İran rolünü daha da artırarak Suriyeli milis grubu olan Ulusal Savunma Kuvvetleri'nin (USG) eğitimi, oluşumu ve fonlanmasına destek sağlamıştır.⁶⁸ İç savaşın zirveye çıktığı zamanlarda Şii milislerin sayısı 80.000'i bulmuştur. Bu birlikler 2.000 Kudüs Gücü ve Devrim Muhafızları askeri tarafından kumanda edilmişlerdir. 2016 yılının Aralık ayında Halep'in rejimin eline geçmesiyle muhalifler karşısında üstünlük tesis edilmiştir.⁶⁹

Esad rejiminin düşüşü İran açısından telafisi mümkün olmayan bir kayıp olacağı için Suriye Savaşı'nda İran her türlü desteği sağlamıştır. Zira Suriye, İran'ın İsrail'e karşı "ileri karakolu" olan Hizbullah'la bağlantısını sağlamaktadır.⁷⁰ Suriye Savaşı'nda Şii milisleri destekleyerek Esad'ın iktidarda kalmasını sağlayan İran, hem kendi askeri kayıplarını en aza indirmiş hem de doğrudan savaşa müdahil olmaktan kaçınarak savaştaki rolünü inkar edebilmiştir. Vekâlet savaşına dayalı stratejisini bir kez daha Suriye örneğinde sergileyen İran, Lübnan'a kadar uzanan koridorda nüfuzunu sürdürmeyi başarmıştır.⁷¹

SONUÇ

İran'ın Irak'ı kendine tabi bir ülke haline getirme çabaları, Suudi Arabistan ve Körfez devletlerinin karşı bir pozisyon almasına sebep olmuştur. Irak'ın yanı sıra Lübnan, Gazze, Suriye, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde İran'ın etkinliğini artması, Arap ülkelerinin desteklediği Sünni grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Müslüman Kardeşler gibi ılımlı grupların yanında El-Nusra ve DEAŞ gibi radikal gruplar ortaya çıkmıştır. Irak'ta

67 Marisa Sullivan, "Hezbollah in Syria", *Middle East Security Report*, 19(1), 2014, s. 9.

68 "Iran's Plan to Confront a Post-Assad Era", *Huffington Post*, https://www.huffpost.com/entry/irans-plan-to-confront-a_b_8510186, (Erişim Tarihi: 24.09.2021).

69 Nader Uskowi, "The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel", *Atlantic Council*, 1, 2018, s. 2.

70 Furkan Halit Yolcu, "Iran's Involvement with Syrian Civil War: Background, Reasons and Alternatives", *Bilgi*, 18(2), 2016, s. 52.

71 Farhad Rezaei, "Iran's Military Capability: The Structure and Strength of Forces", *Insight Turkey*, 21(4), 2019, s. 193.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Maliki ve Suriye’de Esad yönetimine karşı çıkan bu gruplar, hibrit savaş yöntemleriyle İran’ın etkisine karşı mücadele etmektedir.

Arap Baharı, Suriye İç Savaşı ve DEAŞ’ın ortaya çıkışı İran için yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Irak’ta Popüler Seferberlik Güçleri, Suriye’de Ulusal Savunma Güçleri; İran’ın etki alanını artırmasını sağlamıştır. İran böylece tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek sayıda askeri danışmanını, pilotlarını ve özel kuvvet birliklerini DEAŞ’la savaşıma gerekçesiyle Irak’ta; rejim karşıtı güçlerle savaşıma gerekçesiyle Suriye’de sahaya sürme imkanını elde etmiştir. İran bölgedeki mezhepçi ayrımdan faydalanmakta ve kendi saflarında savaşacak daha fazla insan bulmaktadır. Böylece İran, bölgede bir “Şii Hilali” oluşturarak Sünni Araplara karşı etkinliğini hiç olmadığı kadar artırmıştır.

Sonuç olarak İran devrim sonrası dönemde bölgesel bir güç olma idealini sürdürmektedir. 1982 Lübnan Savaşı, 2003 Irak Savaşı ve 2011 Suriye Krizi sonrası İran, Ortadoğu’da etkinliğini artırma fırsatı elde etmiştir. İran bu doğrultuda hem yumuşak güç hem de sert gücü beraber kullanmaktadır. Şiilik, anti-emperyalizm gibi akımlar İran’ın bu süreçte kendisine taraftar bulmada kullandığı enstrümanlar olmuştur. Öte yandan İran, aktif bir şekilde İslam Devrimi’ni benimseyen Lübnan, Irak, Yemen ve Suriye gibi müttefikler elde etmiştir. Konvansiyonel imkanları kısıtlı olan İran, bu açığını hibrit/vekâlet savaşı kabiliyetleriyle kapatmaktadır. İran bu yöntemle konvansiyonel metotlarla elde edilemeyecek bölgesel güç artırımını elde etmektedir.

Günümüzde İran; Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen’de nüfuzunu kabul ettirerek bir zamanlar bölgedeki liderlerin hayal bile edemeyeceği konuma gelmiştir. Şiilik ve anti-emperyalizm söylemi, pratikte sahadaki aktif mücadelesi sayesinde nüfuzunu pekiştirmiştir. Askeri ve ekonomik gücüne kıyasla elde ettiği bölgesel konum başarı olarak nitelendirilmektedir.⁷²

⁷² Cenk Tamer-Mehmet Seyfettin Erol, “Yemen’de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 20.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

Elbette bu sonucu elde etmesinde bölgesel dinamiklerin ve Rusya'nın desteği de etkili olmuştur. Ancak Suriye'nin dışında stratejik ortağı olmayan ve kendisine karşıt olarak konumlanan birçok ülkenin varlığına rağmen İran bölgesel güç olma idealine doğru emin adımlarla yürümektedir.

KAYNAKÇA

"Businessman Linked by U.S. to Hezbollah Is Arrested in Brazil in A Fraud Scheme", *NY Times*, http://www.nytimes.com/2013/05/21/world/americas/man-linked-by-us-to-hezbollah-is-arrested-in-brazil.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

"Haider al-Abadi: A New Era for Iraq?", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28748366>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

"Iran's Plan to Confront a Post-Assad Era", *Huffington Post*, https://www.huffpost.com/entry/irans-plan-to-confront-a_b_8510186 , (Erişim Tarihi: 24.09.2021).

"Iran's Supreme Leader Names New Commander of Quds Force", *Anatolian News Agency*, 3 Ocak 2020, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-s-supreme-leader-names-new-commander-of-quds-force/1691311>, (Erişim: 20.12.2020).

"Mehdilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdilik>, (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

"The U.S. and Iran Are Aligned in Iraq Against the Islamic State-For Now", *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/the-us-and-iran-are-aligned-in-iraq-against-the-islamic-state--for-now/2014/12/27/353a748c-8d0d-11e4-a085-34e9b9f09a58_story.html, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

AHMADIAN, Hassan-Payam Mohseni, "Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence", *Deterrence in the 21st Century-Insights from a Theory and Practice*, Springer, Frans Osinga-Tim Sweijs, der., Breda 2020, s. 231-262.

ANSARI, Ali-Aniseh Bassiri Tabrizi, "The View From Tehran", *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict*, Aniseh Bassiri Tabrizi-Rafaello Pantucci, der., Royal United Services Institute, 2016.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

BYMAN, Daniel, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, RAND, Santa Monica 2001.

CANEPA, Matthew, "The Parthian and Sasanian Empires", *The Oxford World History of Empire*, Peter Fibiger Bang, der., Oxford University Press, 2020, s. 290-324.

CHEKINOV, Sergei-Sergei Bogdanov, "The Nature and Content of a New-Generation War", *Military Thought*, 4(1), 2013, s. 12-23.

CORDESMAN, Anthony, "Iran's Revolutionary Guards, the Al Quds Force, and Other Intelligence and Paramilitary Forces", *Center for Strategic and International Studies*, <https://www.csis.org/analysis/irans-revolutionary-guards-al-quds-force-and-other-intelligence-and-paramilitary-forces> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

COUGHRAN, Dave, "Another Way To Fight: Unconventional Warfare from Rome to Iran", *Harvard Kennedy School Review*, <https://ksr.hkspublications.org/2013/05/02/another-way-to-fight-unconventional-warfare-from-rome-to-iran/>, (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

CÜLÜK, Ahmet, "İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 2018, s. 87-103.

ÇELİK, Kadir Ertaç, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 251-274.

DARYAEE, Touraj vd., *Excavating An Empire: Achaemenid Persia in Longue Duree*, Mazda Publishers, California 2014.

EISENSTADT, Michael, "The Regional Impact of Additional Iranian Money", *The Washington Institute for Near East Policy*, <http://www.washingtoninstitute.org/policyanalysis/view/the-regional-impact-of-additional-iranian-money>, (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

EISENSTADT, Michael, "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change", *MES Monographs*, 7(1), 2015, s. 1-56.

EROL, Mehmet Seyfettin-Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, s. 14-45

FISHMAN, Brian-Joseph Felter, "Iranian Strategy in Iraq—Politics and Other Means", *West Point: Combating Terrorism Center*, <https://ctc.usma.edu/wp-content/uploads/2010/06/Iranian-Strategy-in-Iraq.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

GARDNER, Hall, "Hybrid Warfare: Iranian and Russian Versions of 'Little Green Men' and Contemporary Conflict", *NATO Defense College*, 123(1), 2015, s. 1-16.

GHASSEMINEJAD, Saeed, "Iran Doubles Down On Its Military Budget", *Foundation for Defence of Democracies*, <http://www.defenddemocracy.org/media-hit/saeed-ghasseminejad-iran-doubles-down-on-its-military-budget/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

GOODARZI, Jubin, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, *Tauris*, Londra 2006.

GÜNER, Serdar, "Oyun Kuramı ve Uluslararası Politika", *METU Studies in Development*, 30(2), 2003, s. 163-180.

HALLIDAY, Fred, "Three Concepts of Internationalism", *International Affairs*, 64(2), 1988, s. 187-198.

HOFFMANN, Frank, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, *Potomac Institute for Policy Studies*, Virginia 2007.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

HUGHES, Geraint, *My Enemy's Enemy: Proxy Warfare in International Politics*, Sussex Academic Press, Sussex 2012.

KAGAN, Frederick, *Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan*, Institute for the Study of War/American Enterprise Institute, Washington 2012.

KHOSHNOOD, Ardavan, "The Role of the Qods Force in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Central European Journal of International and Security Studies*, 14(3), 2020, s. 1-33.

LEVITT, Matthew, "Iran and Bahrain: Crying Wolf, or Wolf at the Door?", *Washington Institute for Near East Policy*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-and-bahrain-crying-wolf-or-wolf-door>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

LEVITT, Matthew-Philip Smyth, "Kataib al-Imam Ali: Portrait of An Iraqi Shiite Militant Group Fighting ISIS", *The Washington Institute for Near East Policy*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/kataib-al-imam-ali-portrait-iraqi-shiite-militant-group-fighting-isis>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

MUMFORD, Andrew, *Proxy Warfare*, Cambridge Polity Press, Oxford 2013.

NADER, Alireza, "The Revolutionary Guards", *Iran Primer*, <http://iranprimer.usip.org/resource/revolutionary-guards>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

NADIMI, Farzin, "Iran's Expanding Military Role in Iraq", *Washington Institute*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-expanding-military-role-in-iraq>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

NEMETH, William, "Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare", Naval Postgraduate School, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), California 2002.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

NORTON, Augustus Richard, *Hezbollah: A Short History*, Princeton University Press, Princeton 2006.

OĞUZ, Şafak-Kadir Ertaç Çelik, "Conflict in Syria: Is It A Proxy Warfare?", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), Aralık 2018, s. 44-69.

OSTOVAR, Afshon, "Guardians of the Islamic Revolution: Ideology, Politics, and the Development of Military Power in Iran (1979–2009)", University of Michigan, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Michigan 2009.

ÖZER, Ayşe İrem Aycan, "Iranian Strategic Culture", *Ortadoğu Etütleri Dergisi*, 8(2), 2016, s. 44-67.

RAMAZANI, Rouhollah, *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy*, University of Virginia Press, Virginia 2013.

RAUTA, Vladimir-Andrew Mumford, "Proxy Warfare and Contemporary Security Environment", Robert Dover-Huw Dylan-Michael S. Goodman, der., *The Palgrave Handbook of Security, Risk and Intelligence*, Palgrave Mcmillan, Londra 2017, s. 99-115.

REZAEI, Farhad, "Iran's Military Capability: The Structure and Strength of Forces", *Insight Turkey*, 21(4), 2019, s. 183-216.

SADJADPOUR, Karim-Behnam Ben Taleblu, "Iran in The Middle East: Leveraging Chaos", *Policy Brief*, 202(1), 2015, s. 1-7.

SHAYEQ, Bahaoddin Qahremani Nejad vd., "Investigating the Components of Defensive Culture in the Strategic Culture Framework of I. R. Iran", *Journal of Contemporary Research on Islamic Revolution*, 1(2), 2019, s. 83-106.

SMOKE, Richard-Alexander Goerge, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice*, University Press, New York 1974.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

SNYDER, Jack, *Soviet Strategic Culture: Implication for Limited Nuclear Operations*, Rand Corporation, Santa Monica 1977.

STANLEY, Willis, *The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran*, Defense Threat Reduction Agency, Washington 2006.

SULLIVAN, Marisa, "Hezbollah in Syria", *Middle East Security Report*, 19(1), Nisan 2014, s. 9-41.

TAMER, Cenk -Mehmet Seyfettin Erol, "Yemen'de İran Kimliğinin İnşası: Mehdilik Üzerinden Bir Tartışma", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2020, s. 11-42.

TEIFUKOVA, Riana-Mehmet Seyfettin Erol, "Russian Hybryd War: Theory to Practice", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), Hibrit Savaşları Özel Sayısı, 2017, s. 33-67.

TOFT, Ivan Arreguin, "How the Weak Win Wars", *International Security*, 26(1), s. 93-128.

TOPALOĞLU, Fatih, "İran Coğrafyasının Şiileşme Süreci: İlk Dönem, Emeviler, Abbasiler", *Mezhep Araştırmaları*, 6(2), Güz 2013, s. 43-62.

USKOWI, Nader, "The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel", *Atlantic Council*, 2018(1), s. 1-10.

WARD, Steven, "The Continuing Evolution of Iran's Military Doctrine", *Middle East Journal*, 59(4), 2005, s. 559-576.

WYSS, Michel, "Iranian Proxy Warfare in Iraq and Yemen", *International Institute for Counter-Terrorism*, <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Rag-Iranian-Proxy-Wyss.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

YOLCU, Furkan Halit, "Iran's Involvement with Syrian Civil War: Background, Reasons and Alternatives", *Bilgi*, 18(2), 2016, s. 35-64.

STRUCTURED ABSTRACT

Iran aspires to be a regional power like many countries in the world. The Western world is the major challenge for Iran to attain its goals and poses threat to its existence. Iran employs unique means and tools to pursue its aspirations. The deviation in Iran's methods from common stream methods is due to the fact that they went through hard times in the past. Iran, which waged a conventional war against Iraq in the 1980s for many years but could not achieve gains in the end, decided to challenge adversaries directly but to pursue covert and secret war strategy.

Surrounded by Sunni Arab states and Turkey, Iran is obliged to compete with significant competitors in the Middle East and experience "strategic loneliness" as a result. The 1980-1988 Iran-Iraq War was a perfect example for the alienation of Iran not only in the region but also in the globe. Arab states, especially the USA, took sides with Iraq. Moreover, Iran witnessed that despite Iraq's use of chemical weapons in the war, there was no serious international reaction against Iraq. For these reasons, Iran has adopted the principle of "self-sufficiency" in all areas including defense for 30 years and has followed policies aimed at minimizing dependence on other states in terms of technology and capital. In this context, Iran's defense planning is based on the absence of a tragedy, similar to the invasion of Iraq.

Since Iraq's invasion by the USA, Iran pursued an active policy in the Middle-East. The overthrow of Saddam from power created an opportunity for Iran to influence the subsequent governments. In addition to Iraq, the rise of Iran's influence in countries such as Lebanon, Gaza, Syria, Bahrain and Yemen has led to the emergence of Sunni groups supported by Arab countries. Alongside moderate groups such as the Muslim Brotherhood, radical groups such as Al-Nusra and ISIS emerged.

İRAN'IN STRATEJİK KÜLTÜRÜNDE VEKÂLET VE HİBRİT SAVAŞLAR

These groups, which oppose pro-Iranian Iraqi governments and Assad in Syria, are fighting against Iran's influence with hybrid warfare methods.

The Arab Spring, the Syrian civil war and the emergence of ISIS have provided new opportunities for Iran. Popular Mobilization Forces in Iraq and National Defense Forces in Syria were Iran's proxy forces to shape regional dynamics. During the anti-ISIS campaign, Iran found more and more people to fight within its ranks. By its recourse to sectarian lines, Iran's popularity has increased against Sunni Arabs and formed a "Shiite Crescent" in the region.

The experiences of 1982 Lebanon War, the 2003 Iraq War and the 2011 Syrian Crisis were the paved the way for Iran to increase its clout in the Middle East. During this process, Iran made use of both soft power and hard power. Shiism and anti-imperialism have been soft power instruments used by Iran in finding. In the meantime, Iran has abandoned the "strategic loneliness" by gaining new allies such as Lebanon, Iraq, Yemen and Syria, which actively embraced the Islamic revolution. The shortfalls in conventional war capabilities were compensated with hybrid or proxy war capabilities. Furthermore, Iran also gained experience in conventional war in Syria. Besides to asymmetric tactics, Iran and allies on the field waged conventional battle with the extremists.

Having aspired to be regional hegemon since ancient times, Iran's foreign policy shows path dependence notwithstanding the adaptations to contemporary threat perceptions. As a result, Iran transformed its strategic culture to thwart the new threats. Sectarian and ideological tools very well serve for Iran's to garner support in the Middle East and establish a power bloc against Sunni states and external powers. Yet due to superiority of adversaries in terms of hard and soft power, Iran has went on defensive rather than directly confronting the enemies. That has been the reason for Iran investment in methods that consolidate its deterrence capabilities. Proxy warfare and hybrid warfare are the

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

essential methods which Iran has employed throughout its pursuit of regional clout. The asymmetrical wars waged in Lebanon, Iraq and Syria is significant examples in which Iran's new strategic culture is exhibited. It is indeed fair to say that Iran's defensive strategy has paid off. Analysts have been always baffled with Iran's success in establishing a firm bloc in the Middle East despite its relatively inferior capabilities.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS*

Sınır Jeopolitiği Faktörlerinin İran-Türkmenistan İlişkileri Üzerine Etkisi

Seyedmohammad SEYEDİ ASL**
Ataollah BAHREMANI***

Abstract

One of the important issues about international borders is the different roles and functions of borders. Following the collapse of the Soviet Union in 1991 and the emergence of the Turkmenistan in Central Asia, a new chapter emerged in Iran's relations with its northeastern. In general, the relationship with Turkmenistan has been and is important for Iran in several ways; one of the most important reasons is that Turkmenistan is the only Muslim republic in Central Asia that borders Iran on land and navy border. But the two countries, given their border conditions, have challenges that affect relations between the two countries.

Keywords: Geopolitics, Border, Border Security, Iran, Turkmenistan.

Öz

Uluslararası sınırlarla ilgili önemli konulardan biri, sınırların farklı rolleri ve işlevleridir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya'da Türkmenistan'ın ortaya çıkmasının ardından İran'ın kuzeydoğu ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldı. Türkmenistan, İran ile ilişkilerine olumlu bir sınır işbirliği anlayışı temelinde başladı ve İran ile bir dizi dostluk anlaşması ve ekonomik işbirliği imzaladı. Genel olarak, Türkmenistan ile ilişkiler birkaç yönden İran için önemli olmuştur ve önemlidir; Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkmenistan'ın Orta Asya'da İran'ı kara ve deniz sınırında sınırlayan tek Müslüman cumhuriyeti olmasıdır. Ancak iki ülkenin sınır koşulları göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen zorlukları var.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Sınır, Sınır Güvenliği, İran, Türkmenistan.

* Received on: 17.08.2021 Accepted on: 11.11.2021

** Dr., International Relations, e-mail: mmseyedi1365@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-5237-7385.

*** Bachelor Student, Ankara University Faculty of Language History and Geography, e-mail:
ataollahbahremani@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6399-6031.

INTRODUCTION

Political border refers to a phenomenon that displays the political sovereignty of a nation and forestalls the motion of people, the switch of products or the unfold of thoughts in step with sure rules¹. There are borders many of outstanding problems in this area in political geography.² People, nations, etc. knowing those problems may be a treasured useful resource withinside the area of interplay given the traits withinside the world, as knowledge nature, features and one-of-a-kind varieties of limitations has a crucial location in shaping the relationships and interactions among them.

Convenient and prepared and loose from war and war among people, nations, and causes. Border zones and border traces play the position of keeping apart political units. Border zones have unique traits because of their touch with numerous indoor and outside environments.³

The study of borders has undergone a renaissance during the past decade. This is reflected in the numerous conferences and workshops that have taken place during this period, together with a long list of publications in the form of conference proceedings, edited books, and papers in scholarly journals. Much of this renaissance has been characterized by a crossing of disciplinary borders, bringing together geographers, political scientists, sociologists, anthropologists, historians, literary scholars, legal experts, along with border practitioners engaged in the practical aspects of border demarcation, delimitation, and management.⁴

1 Dorte Mirheydar, *Fundamentals of Political Geography*, Samat Publication, Tehran 2001, p. 114.

2 Problems that are created by factor of geography in the Turkey-Iran relations see: Mehmet Seyfettin Erol-Latif N. Çakıroğlu, "Köpetdağ'ının İki Tarafındaki Komşular: Türkmenistan-İran İlişkilerinin Son On Yılı", *Avrasya Dosyası*, Türkmenistan Özel Sayısı, 7(2), 2001.

3 Reza Mokhtari-Mohammad Zohdi Goharpoor, "The Sources of Tensions and Threats in Iran and Turkmenistan Borders and their Effects on Internal Security and Geopolitical Relations between the Two Countries", *Journal of Border Science and Technology*, 7(2), 2014, p. 54.

4 David Newman, "Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue", *European Journal of Social Theory*, 9(2), 2006, p. 171.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

Turkmenistan, which declared its independence on October 27, 1991, is Iran. Turkmenistan, which does not have direct access to the open seas, has a surface area of 488,100 square kilometers and has borders with Iran exceeding 1200 kilometers, is the only gateway of Iran to the Central Asian countries and the most important strategic partner of the Tehran administration in the legal status discussions of the Caspian Sea.⁵

Iran's political borders have constantly been strained during records and were visible because the maximum crucial trouble of Iranian territory and sovereignty. Neighborhood with 15 nations, 3965 km lengthy land border and 2045 water border, and the variety of interactions with every USA from beyond to give have made the border trouble a main political difficulty of the USA decisions.⁶

Apart from the ethnic and racial differences between the Persians and the Turkmen in terms of religion, the vast majority of Turkmens are Sunni and Hanafi, while the Persians or other ethnic groups living in Golestan Province are Shiites. The population of the province divided into two general categories, in one part of which are Turkmen, who call non-Turkmen by the name of the province. Turkmens living on both sides of the border rivers of Golestan province (Atrak, Harirod rivers) have more geopolitical commonalities with their counterparts in Turkmenistan in terms of race, ethnicity, language and religion.

Border rivers along the Turkmen Sahara region of Iran and Turkmenistan were a natural barrier before the collapse of the Soviet Union as a natural barrier, but with the collapse of the former Soviet Union, the geopolitical interests of Iran and Turkmenistan became closer.⁷

5 Emrah Kaya, "İran İslam Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991-20210)", *Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010*, Necati İyikan, ed., Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011, p. 628.

6 Ali Mohammadpour et al., "Role of Transition in Border Function on Geographical Space: Bajgiran Area in the Iran and Turkmenistan Border", *Journal of Modarres Human Sciences*, 10(48), 2006, p. 152.

7 Hamidreza Paknejad-Ezatollah Ezati, "The Hydropolitic of Border River Atrak and Its Effect on Iran's and Turkmenistan's Relation", *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 6(14), 2011, p. 21.

The trouble of borders and border safety in Iran has constantly been one of the primary problems of governments. And every dynasty with a specific border and territory initiated conflicts with different dynasties and governments for its improvement or protection. However, the idea of country-wide border is one of the conventions that emerged withinside the new age of records⁸.

Since the territorial spaces of Iran and Turkmenistan are also geopolitical complements, this factor has caused the relations between the two countries to be on a logical path since the independence of Turkmenistan. Despite this, the two countries' politicians have tried to identify the sources of tension and threats on the border between the two countries and to examine the dangers arising from the manifestation of these tensions and threats to the internal security of the two countries.⁹

RESEARCH METHOD

The research method of the present study is description-analysis and library studies in which the provisions of existing resources related to the challenges of the Iran-Turkmenistan border as well as existing resources on the impact of the border security of the country have been researched and analyzed.

The sources used in the present study include comprehensive country plans related to the Iran-Turkmenistan border and reliable statistics, as well as scientific sources mentioned in the sources section of the article.

8 Naser Takmil Homayoun, *What do I know About Iran?*, Iran Cultural Studies Publication, Tehran 2004, p. 55.

9 Mokhtari, *op. cit.*, p. 55.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

CONCEPTUAL-THEORETICAL FRAMEWORK OF THE SUBJECT

GEOPOLITICS

The term geopolitics first appeared in 1899 by Swedish geographer Rudolf Kjellén in his article on the formation of Sweden's natural borders. Kjellén defines Geopolitics as "the theory that defines the state as a geographic organism, or a phenomenon of a certain breadth". In the early 1970s, geopolitics began to be used, especially in the Middle East and Southeast Asia, to highlight great power rivalries and the regional dimensions associated with them. Henry Kissinger is renowned for restoring geopolitics in US policymaking and academia. The transformation of Nazi Germany into historical memory, Henry Kissinger's widespread use of geopolitics as a scientist and policymaker, and the need to understand geographical factors in international cultural, economic, political and strategic development all contributed to the reappearance of geopolitics in scientific analysis in the 1980s. was found. However, there are also different definitions for Geopolitics.¹⁰

American geopolitician Cohen argues that geopolitics is the applied study of the relationship between geographical space and politics, which studies the mutual influence of spatial patterns, shapes, and structures on political ideas and organizations.¹¹ While Agnew mentions the study of the influence of geography, including human and natural geography, on relations between nations.¹²

10 Hazar Leylanoğlu-Syedmohammad Seyedi Asl, "İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta Çıkar Çatışmalarına Jeopolitik Bir Bakış", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 2021, p.109.

11 Saul B. Cohen, "Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline", *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21 Century*, G. J. Demko-W. B. Wood., eds., Westview Press, Boulder 1994, p. 17.

12 John Agnew, *Geopolitics*, Routledge, New York 1998, p. 15.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Leading British scholar Peter Taylor also considers the study of the geographical distribution of power among the countries of the world, especially the competition between the great and major powers, to be his main geopolitical task.¹³

Political geographers have studied politics relationships between states. They comment on the role of border disputes as expressions of peacekeeping between states. They conjointly perceive the boundaries as expressions of lines drawn by people who have interaction in geopolitical relations: 'for many years geopoliticians have drawn lines of inclusion and exclusion that were supported power politics, culture, and even physical geographical arguments'.¹⁴

The borders remains a material and ideological geopolitical feature. Despite eye-catching, or perhaps more accurately "book-selling", cries of the end of the nation-state and a borderless world, movement of goods and people (but less so ideas) is constrained by physical controls imposed by governments.¹⁵ However, the study of international borders in political geography must also consider borders as a political divide that separates different nationalities. So it is probably a different image composition. "Therefore, political geographers must conduct research in sociology, culture, and economics, because the spatial pattern of social behavior may be more important than other models in determining influence. Borders and their feasibility as national delimiters".¹⁶

Seyedmohammad SEYEDI ASL
Ataollah BAHREMANI

13 Mohammad Reza Hafeznia, *Principles and Concepts of Geopolitics*, Papli Publications, Tehran 2017, p. 41.

14 Alison Mountz, "Border", *Key Concepts in Political Geography*, SAGE Publications, Carolyn Gallaher et al., eds., California 2009, p. 202.

15 Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, New York 2006, p.131.

16 Henk Van Houtum, "The Geopolitics of Borders and Boundaries", *Geopolitics*, 10, 2005, p. 673.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

BORDERS AND TYPES OF BORDER

The first border studies dealt with the issue of creating a modern political system for the ruling countries of the land. Once it became clear that drawing political boundaries between states was a controversial step, new research was created to understand why the choice of political boundaries is problematic, and methods were proposed to resolve the ambiguity of the process.¹⁷

Political boundaries are the most important factor in distinguishing a politically organized unit from other units. It is also the existence of these lines that makes political unity possible in a land that may lack any natural or human unity. Border lines are lines of credit and contracts that are designated to threaten about one political entity on the ground. If we mean the political unit of the state, the lines that separate the territory of a state from the neighboring state are known as international borders. International borders play a prominent role in the form and type of political and economic relations between governments, and borders strongly influence the interaction of border residents.¹⁸

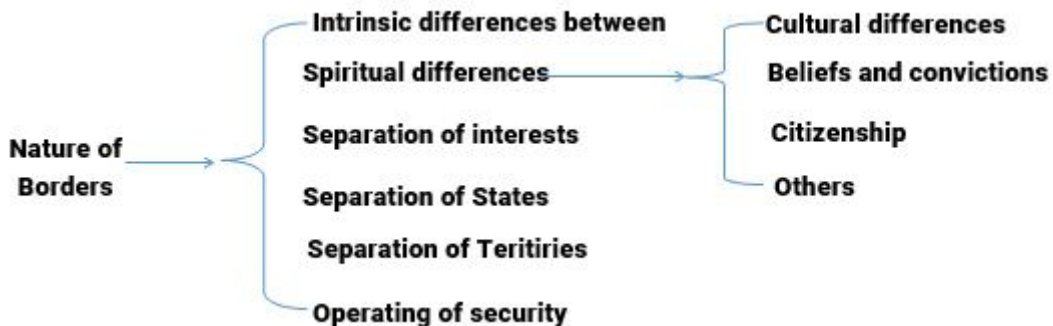
Defined species: "Border refers to spatial phenomena that reflect the realm of political sovereignty of a state and, according to certain rules, create obstacles to the movement of human beings, the transfer of goods..."¹⁹

17 Reece Jones, "Categories, Borders and Boundaries", *Progress in Human Geography*, 33(2), 2009, p.181.

18 Dorreh Mirheydar, *Fundamentals of Political Geography*, Samat Publication, Tehran 2001, p. 61-62.

19 Alasdair Drysdale-Gerald H. Blake, *The Middle East and North Africa: a Political Geography*, Agricultural Research, Education and Extension Organization Publication Tehran 1995, p.101.

Figure 1: The Philosophical Nature of Borders²⁰

BORDER FUNCTIONS

As regional geography took hold in the wider discipline, those interested in boundaries wrote survey articles that classified and organized the various types of international political borders that had emerged around the World.²¹ However, the border alone includes a role and function, which is to delimit the region during which a form of power is exercised; however as before long as a border area or border line is created, it will be not solely a natural landscape but additionally a section of it; however also to have an effect on the event and politics of neighboring countries.²²

Hartshorne further clarified the distinction of function by his suggestions contained in a short note in 1936 for classifying boundaries, not according to physical type, but according to their relationship with the cultural landscape at the time of their establishment. Hence an antecedent border precedes development of “most of the features of the cultural landscape”, a pioneer precedes all settlement, and its associated zone is in virginal form until the arrival of human settlement, and a subsequent border has a degree of conformity with major and minor natural and cultural divisions. In the absence of conformity the border is held to be

20 Mohammad Reza Hafeznia, et al, “Investigating and Analyzing Globalization Affects on Nature of Boundaries”, *Spatial Planning (Modares Human Sciences)*, 3(67), 2010, p. 49.

21 Reece Jones, *op. cit.*, p. 181.

22 John R. V. Prescott, *Political Geography*, Mirheydar, Tehran Univeresity Publication, Tehran 1979, p. 61.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

superimposed. The basic property of a border which results in inertia was noted by Hartshorne.²³ Some geographers and specialists take into account 5 basic and necessary functions for borders:²⁴

1- Defensive Operate: The defense function is to defend the oldest functions of borders and frontiers. The fact that international borders play a defensive role gives us the concept of transcendental borders. Not all political borders can act as defensive frontiers, only those with natural characteristics can. The success of such frontiers has always depended on the strength of governments. In today's world, due to the development of new weapons, other borders, even if they are physically capable of the past, have lost their defensive function, and it is said that mountains and natural borders are not a barrier to attack from outside. Today, the discontinuity of land and sea has replaced air continuity. At the same time, destructive weapons can attack anywhere on earth.²⁵

2- Political Functioning: The international social group consists of variety of subsystems, among that the countries magisterially are a lot of important. As a result of every of those systems is separated by border lines, border lines are of nice importance within the international system. Each country, as a sub-system, tries to prevent political influence that undermines its security and credibility, and international borders help countries in this regard. Of course, efficiency and role vary from border to border. International borders limit the phenomenon of migration because the political ideology of this phenomenon may threaten the unity of a country.

23 Richard Hartshorne, "Suggestions on the Terminology of Political Boundaries", *Annals, Association of American Geographers*, 26, 1936, p. 56-57.

24 Ahmadipour, *op. cit.*, p. 5.

25 Zahra Ahmadipour, et al., "Economic and Social Impacts of the Boundaries' Reopening the Case: Bajgiran District, Iran & Turkmenistan Border", *Human Geography Research Quarterly*, 65, 2018, p. 5.

Borders, as a political barrier, restrict the cultural movement of the people, which also includes ideologys too. Thus the boundary acts as an invisible visual limit.²⁶

3- Economic function: Countries are known through international borders as world economic subsystems, and every country includes a separate policy and program that it regulates in keeping with its interests and interests, and on the opposite hand, borders will be opposed. Disrupt programs and threats that endanger their economy.²⁷

4- Social Function: In practice, borders enclose areas that have thereforecially integrated populations, as a result of the country tries to guard the cultural and social characteristics and structures of its nation, so borders are necessary during this regard.

Of course, the role and function of borders are not the same in all regions of the world, and according to different political, economic, geographical conditions and situations, the type of operation of international borders also varies. In addition to the issue of location, the issue of time is also important in the type of function of borders, which means that although historically the best function of borders has been to separate two political areas and two groups of people, but over time and progress has been made. In various fields of economics, politics, technology and communications, new functions have been defined for borders today. Political geographers believe that the role and function of borders change over time, and for example, today, advanced technology has reduced the value of the defensive function of borders.²⁸

²⁶ Ahmadipour, *loc. cit.*

²⁷ Mohammad Akhbari-Mohammad H. Nami, *Border Geography with Emphasis on Iran's Borders*, Geography Organization of Iran Publication, Tehran 2009, p. 27.

²⁸ Seyed Hadi Zarghani, *Introduction to National Power: Fundamentals, Functions, Survey and Measurement*, Strategics Study Publication, Tehran 2010, p. 115.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

THE CONCEPT OF BORDER SECURITY

The dictionary definition refers to security in the most general sense as freedom from threats, fear and dangers. Thus, one is secure under two conditions. First, when no one poses a threat to previously acquired values. Second, if such threats exist, one will be secure if one has the capability to defend oneself against the sources of danger at reasonable costs.²⁹

In alternative words, in such a world environment, one country's security equals the protection of all and vice versa, id est the construct of security may be a concept of reciprocity, equality, and equality for all governments. Prevalence in one space affects each close to and distant area. Hence, security may be the most reason for making a border. Security since times of yore has crystal rectifier governments to decide on and defend the territory at intervals their borders. These days borders play the role of security and guarantee the territorial security of nations and their interests through new functions.³⁰

As contemporary borders become deterritorialized and disaggregated, those border security functions have migrated away from the territorial limits of states to dispersed and heterogeneous sites located beyond geopolitical border lines, as well as inside the societies they are meant to secure. Scholars have assessed issues such as border officials' discretionary and exceptional powers, the escalation of crossborder policing over time, new border security technologies, migration control through citizenship regimes and deportation, the sometimes gendered and xenophobic dimensions of border security, and the acts of resistance of border-crossers and their allies.³¹

29 Benjamin Miller, "The Concept of Security: Should it be Redefined?", *The Journal of Strategic Studies*, 24(2), 2001, p. 16.

30 Reza Mokhtari, *op. cit.*, p. 58.

31 Karine Côté-Boucher, et al., "Border Security as Practice: An Agenda for Research", *Security Dialogue*, 45(3), 2014, p. 196.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The border regions in each country have their own characteristics and are fundamentally different from the interior regions of the country. One of the major challenges facing border officials is the issue of border security and the expansion of border security, especially in countries where they have long common borders. Areas with their neighbors and always considered by the authorities.³² Security has been the main concern in the formation of a political region. The perimeter of the security later expanded from the fortress walls to the borders of the developing regional state, and its borders later became under the doctrine of state sovereignty.³³

The concept of creating border security is to prevent illegal activities at the borders of the country and to control the movement of people and transport according to the legal provisions on authorized border crossings. Hence, the most important role and main function of border is the barrier to the movement of people, goods and thoughts, also known as security boundaries. Border security means preventing all illegal activities at national borders and legalizing the movement of people and goods in accordance with the statutory provisions and through approved border crossings.³⁴ When we talk about border security, it means stability and impenetrability of borders in terms of contraband, comfort and security of border guards, no border threats, etc. Different roads, strategies and methods are used to maintain and ensure border security. As these activities are viewed as the current state border strategy, all border organizations, including the respected government delegation and chief of police, follow the borders of the border blocking plan through two traditional systems based on the creation of physical traffic blocks, as well as advanced and modern systems such as electronic devices, radar,

32 Sayed Mostafa Hashemi, et al., "Security Stable Ranking Border City Using the Cluster Analysis (Case city of North Khorasan Province)", *Journal of Geographical Planning of Space*, 9(32), 2019, p. 163.

33 Richard Muir, *Modern Political Geography*, Macmillan, London 1981, p. 23.

34 Sayed Hadi Zarghani, "Geopolitical Factors Effective on Role and Function of the International Boundaries with Emphasis on the Borders I.R. Iran", *International Quarterly of Geopolitics*, 3(8), 2007, p.116.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

etc. will all limit points controlled and monitored. In order to implement a Border Removal Plan, a thorough and complete knowledge of the border, border areas, relations between neighboring governments, etc. It is essential. In the age of globalization, depending on their importance, due to the homogeneity of the world community, all topics are interdependent and closely linked. One of these problems is security. In other words, in such a world, the security of a country is equal to the security of all countries, and vice versa; that is, mutual conceptual security is equal to the same for countries.³⁵

IRAN- TURKMENISTAN AND IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS

After the collapse of the Soviet Union in 1991 and the emergence of the Republic of Turkmenistan in Central Asia,³⁶ a new page was opened in Iran's relations with the northeastern country.³⁷ The newly established country of Turkmenistan started its relations with Iran on the basis of a positive understanding of border cooperation and made a series of friendly agreements and economic cooperation with Iran. This positive perception stems from geographical realities.³⁸

Iran and Turkmenistan share a border of about 1205 km. With the break-up of the Soviet Union and the declaration of independence of Turkmenistan in October 1991, the Islamic Republic of Iran was one of

35 Mohammad Ali Basiri, "Developments in the Concept of National Security", *Quarterly Journal of Political-Economic Information*, 163-164, 2001, p. 171.

36 Mehmet Seyfettin Erol-Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunları", *Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Mehmet Seyfettin Erol, ed., Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, p. 388.

37 Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, p. 22.

38 Seyed Abbas Ahmadi-Elham Sadat Mousavi, "The Impact of Implementation of the Border Crossing Proposal on Iran-Turkmenistan Relations", *Quarterly Journal of South-west Asian Studies*, 2(6), 2019, p. 56.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

the first countries to recognize Turkmenistan, and a few months later, in January of that year, established an embassy in the capital.³⁹

Turkmenistan, with an area of 488.100 square kilometers, has a common border with Iran, of which 786 kilometers are land borders and 403.9 kilometers are water borders. The border line starts from the south and from the Talug line of Harir River located 11 km east of the center of Salehabad district at the border checkpoint of the border line between the two countries. The border line with a length of 146 km to the north coincides with the Talug Harir River line.

After the river was renamed Tajan, the border line crosses 24 km of the Talug line until it reaches land. From here, 540 km of the border crosses the mountain ridge. After that, the border reaches the Sombar River, which is 47 km long. The border enters the mountainous areas again and after 185 km, the border continues again along the Taluk line of the Atrak River and after 65 km reaches the desert and semi-desert areas east of the Caspian Sea.

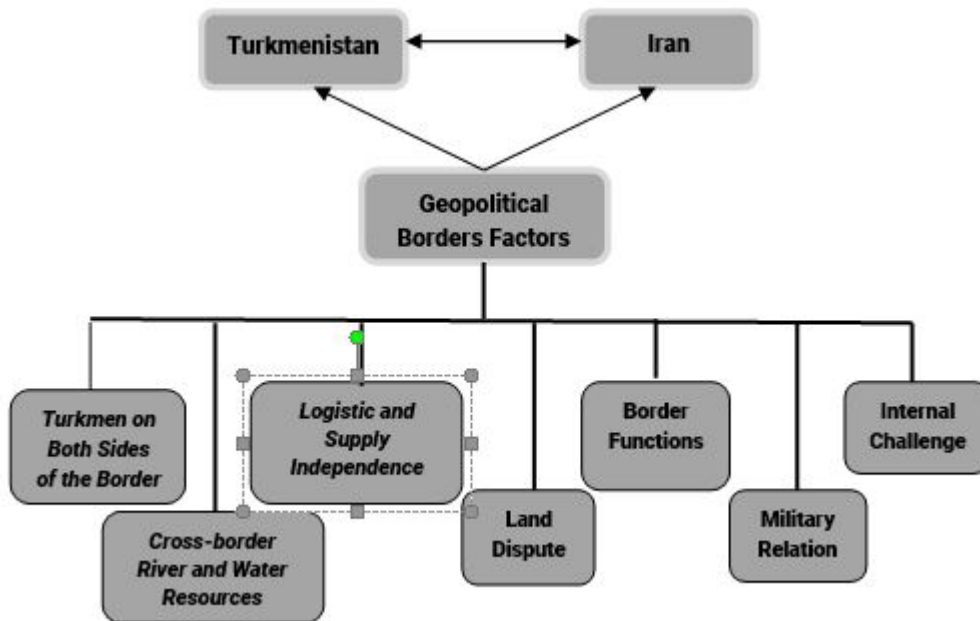
The length of the border here is 70 km and in the continuation of this route, the border reaches the eastern shore of the Caspian Sea, 60 km from the port of Turkmenistan. The border between the two countries consists of 160 main bars and 468 side bars, starting from Hasankali Bay and ending in Afghanistan. The border line in the east of the Caspian Sea and north of Khorasan has been throughout the Atrak River.⁴⁰

³⁹ Hasan Karimi, *Republic of Turkmenistan (Green Book)*, Publications of the Office of Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs, Tehran 1996, p. 83.

⁴⁰ Mohammad Akhbari, *op. cit.*, p. 198.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

Figure 2: Iran-Turkmenistan and Impact of Geopolitical Borders Factors

Source: Prepared by the Authors.

TURKMEN ON BOTH SIDES OF THE BORDER:

The region where Iranian Turkmen live is called Deşt-e Gorgan in Iranian sources, this region is called “Turkmen Sahara” among Turkmen, which starts from the Turkmenistan border and extends to the Caspian Sea, is located in the Gulistan Province of Iran; has an area of 18,572 square kilometers, and covers an area of 16,375 square kilometers of this Province.⁴¹

The extension, continuity and border concentration of the Turkmen ethnic groups of Iran with Turkmenistan can be a potential source of tension and even disputes between the two countries. The Turkmen of Iran are fully concentrated in the east of the Caspian Sea and in an area located between the Atrak border river and the Gorgan River, the east coast

41 Türel Yılmaz Şahin, “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”, *Akademik Orta Doğu*, 2(2), 2006, p. 204.

of the Caspian Sea and the west of Khorasan province and in an area of 173 square kilometers.⁴² The ratio of the population of Iranian Turkmen to Turkmenistan is more than %20. At present, Turkmenistan's attractions are not enough to boost the energy of the Turkmen convergence of the plains; On the other hand, the arena for their economic activities in Iran is almost favorable and they enjoy good religious freedoms. At the same time, linguistic, religious, and ethnic elements - especially in the case of the Teke and Yamut tribes - have provided a favorable cultural structure for reinforcing divergence from the political core of the Iranian government and, conversely, convergence with the Turkmen nation-state. The tomb of Makhtum Gholi, the mythical poet and hero of the world Turkmen in the border village of Aq Toteh, can strengthen and expand the socio-cultural relations of Turkmenistan with the provinces of Golestan, Mazandaran and Gilan.⁴³ It seems that the extension of Turkmen ethnic groups on both sides of the border, if the central weakness of the central government of Iran, could lead to the possible use of Turkmenistan and create darkness, tension and even an acute crisis in relations between the two neighboring countries. But Iran's hand in this field, as analysts have raised strategic issues, is not so short and is not in a position of pure passivity.⁴⁴

CROSS-BORDER RIVER AND WATER RESOURCES PROBLEM

The type of interaction between countries in the exploitation of shared water resources ranges from full compatibility and full cooperation to incompatibility and tension. One of the important dimensions of hydroplate in joint geopolitical factors between countries due to its

42 Yadollah Karimipour, *An Introduction to Iran and Its Neighbors (Sources of Threat and Tension)*, Jihad Danrshgjahi Kharazmi University Branch Publication, Tehran 2001, p. 126.

43 Araz M. Sarali, *Turkestan in History: An Attitude Towards Turkestan in the Second Half of the Nineteenth Century*, Amir Kabir Publication, Tehran 1996, p. 82.

44 Karimipour, *op. cit.*, p. 126.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

competitive nature is border rivers. Politicians and policymakers play an important role in cross-border water relations and apply their goals and policies openly and covertly.⁴⁵

Today, water is manifested as a geopolitical issue in relations between states, especially in areas with low surface water and climatically arid or semi-arid regions of the world. Interstate waters, such as the river waters of lakes and seas, naturally separate the political geographies of countries from one another, and this has been the source of bilateral or multilateral treaties between states and nations to reduce areas of territorial conflict. But with the advancement of technology and increasing life expectancy in humans and increasing population and increasing human need for fresh water, from the 70s, twentieth century onwards, water as a valuable commodity, a factor in competition in how to harvest and use It has been the source of tension and conflict in relations between governments.⁴⁶

The perpetual drought of the climate and Turkmenistan's location in the global arid belt is one of the enduring features of the geography of this nation and land. However, Turkmenistan has so far failed to manage water consumption, with Turkmenistan consuming 5,000 cubic meters of water per capita, which is one of the highest rates in the world, according to Professor Oli Varis. The figure is four times higher than the per capita water consumption in the United States and 13 times higher than in China.⁴⁷

45 Zahra Pishgahifard-Kamal Ranjbari, "Geopolitical Analysis of Iran-Turkmenistan Relations with Emphasis on Water Diplomacy and Energy Transfer", *Journal of Central Eurasia Studies, Faculty of Law and Political Science*, 13(2), 2020-21, p. 400.

46 Hamidreza Paknejad Motaki- Abdulreza Faraji Rad, "The Hydropolitic of Aras River Border and Its Effect on the Security of Ardabil Province", *Geographical Journal of Territory*, 7(28), 2011, p. 81.

47 Hadi Zarghani et al., "Analysis of Turkmenistan's Hydropolitical Challenges to its Neighbors", *Research Political Geography*, 4(2), 2021, p. 16.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkmenistan has an arid climate and four-fifths of its area, or about 350,000 square kilometers, is the Qaraqom Desert. Except in the very short strip and the small area of Kope Dagh and Parapamiz mountains, no river flows in the whole area of 488100 square kilometers of Turkmenistan.⁴⁸ At this time, Turkmenistan's dependence on rivers from neighboring countries, including Uzbekistan and Iran, is a stable phenomenon in the relations between this country and its neighbors. Water bottlenecks and needs of the three countries that control the upper and middle reaches of the Amu Darya River (Afghanistan, Tajikistan, Uzbekistan) The interference of their ethnic resources has raised serious questions about Turkmenistan's water security. At the same time, and on a larger scale, Iran's territorial space is Turkmenistan's second largest supplier of fresh water.⁴⁹

So far, only surface water management between Iran and Turkmenistan has been done and no major cooperation has been done in the field of joint groundwater exploitation between the two countries. These two countries are common in the two catchments of Qaraqum and Atrak, and the Harirod and Atrak rivers are the two main joint rivers between Iran and Turkmenistan; shared and managed⁵⁰. In addition to the permanent rivers of Atrak, Kalat Naderi, Drongar, Harir River (Tajan) and Sombar, which flow from the soil and space of Iran to Turkmenistan; Several rivers with variable and seasonal discharges such as Shurluq, Chehel Kaman, Chehcheh, Qara Takan and Line also flow from the border heights of Hezar Masjed to the low plains of Turkmenistan. The only volume of water entering Turkmenistan through Atrak and Harir River is 275 and 830

48 Alireza Sheikhattar, *The Roots of Political Behavior in Central Asia and the Caucasus*, Ministry of Foreign Affairs Publication, Tehran 1992, p. 283.

49 Reza Mokhtari, *op. cit.*, p. 65.

50 Mohammad Reza Dehshiri-Hamed Hekmatara, "Iran's Hydro-Diplomacy Towards Its Neighbours", *Journal of the Macro and Strategic Policies*, 6(4), 2018, p. 604.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

million cubic meters per year, respectively.⁵¹ However, in the future, the water coming from Iran and possible controls over it, can be one of the sources of tension and dispute between the two countries.

LOGISTIC AND SUPPLY INDEPENDENCE

The border, with its essential role of restricting the movements and duties of states in a geographical context, plays a completely strategic role in national convergence and homogenization and, conversely, the separation of nations.⁵²

After independence, Turkmenistan's gas revenues were the mainstay of the country's economic development. The main problem, however, was Turkmenistan's total dependence on Russia for gas exports. Hence, Ashgabat began to think about alternative routes. These alternatives will be mentioned briefly.⁵³

As a landlocked country, Turkmenistan is not only captivated by its greatest stable geographical strait, but its long landmass has created a long border with Iran, making it a gateway for four other countries to access Iran's southern coast. The country has five scenarios for access to open waters, especially the transfer of its gas resources: Afghanistan-Pakistan route, traditional Russia route, China route, Caspian Sea route (Baku-Ceyhan) and Iran route. While Iran's path is under US sanctions, Turkmenistan is eagerly awaiting the lifting of anti-Iranian sanctions; Because Iran's path is in the best position. In this way, Turkmenistan, as the only country in the region, can establish excellent relations with the Islamic Republic.⁵⁴ While the China route with a length of 3400 km

51 Abbas Jafari, *Rudha ve Rudanamehaye Iran*, Gitashenasi Publication, Tehran 1987, p. 102.

52 Yashar Zaki, et al., "Investigation and Hydropolitics of International Rivers with Emphasis on Aras Border River", *Journal of Military and Security Geography*, 1(1), 2015, p. 39.

53 Farhad Atai-Hamidreza Azizi, "The Energy Factor in Iran-Turkmenistan Relations", *Iranian Studies*, 45(6), 2012, p. 753.

54 Roy Olivier, "The Geopolitical Domain of Central Asia", *The Journal of Defense Policy*, 9(29), 2000, p. 103.

is the longest route and will pass through at least three countries, the Baku-Ceyhan route with a length of 1820 km, except Turkmenistan must pass through Pass three countries: Azerbaijan, Georgia and Turkey. Afghanistan's short route to the Indian subcontinent is also extremely insecure and will require crossing a double-walled crossing (Afghanistan-Pakistan).⁵⁵

Turkmenistan can directly export its energy resources to world markets through Iran. Iran's location has many attractions for Central Asia and Turkmenistan.⁵⁶ Given the geographical realities of geostrategy and geoeconomics, Iran is the most practical way to make oil and gas prices competitive in international markets and avoid the challenges of other routes. Turkmenistan has the capacity to collect energy resources in Central Asia and the Caspian Sea as an energy terminal and to enter the international energy markets in the Persian Gulf and Turkey through the geography of Iran.⁵⁷

LAND DISPUTE

The Iran-Turkmenistan border was first established by a treaty between Iran and Tsarist Russia in 1881. But in 1931, as a fledgling state, the Soviet Union, in order to reduce international pressure, relinquished a small part of the concessions that Tsarist Russia had gained in Iran, and placed the issue of international borders in the third chapter. The Soviet Union was included. During the negotiations that followed this agreement, it was decided that the old fern would remain in the possession of the Soviet Union, that Ashuradeh Island and the village of Firooz would be returned to Iran. Ashuradeh Island, which is located at the end of the peninsula between Kaleh, was returned to Iran, but the Soviet Union

55 Yadollah Karimipour, *op. cit.*, p. 1 30.

56 Doğacan Başaran, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2017, p. 243.

57 Zahra Pishgahifard, *op. cit.*, p. 409.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

delayed the return of Firoozeh village and then refused⁵⁸. Firoozeh village in the area is the neighbor of Iran, it is the seat of the Presidential Palace of Turkmenistan and under normal circumstances, due to the type of relations between the two countries, it will not be possible at all, but Iran will always have the ability and privilege to raise this issue. Atrak border and changes in its route can be another issue to intensify differences and tensions between the two countries.⁵⁹

BORDER FUNCTIONS

Although the long-term control of the Iran-Turkmenistan border is the responsibility of the joint border forces of the Russian Federation and Turkmenistan, the extent of control of this border is not as accurate as it was in the years before 1990. While Iran-Turkmenistan has established several customs points such as Sarakhs, Bajgiran, Lotfabad and Pol-e-Pol station through the memorandum of consular agreements and for the free movement of citizens of the two countries, but smuggling is a common phenomenon between the borders. International is also prevalent in this part of the world. Drug trafficking from Iran to Turkmenistan and the arrest, trial and conviction of a large number of Iranians in this field⁶⁰. Israeli intelligence on this long border could have a worrying effect on relations between the two countries. It should be noted that the possibility of illegal traffic from Hossein Gholi Bay to Sarakhs is very difficult; Because the length of this region is 1206 km and it consists of physiographic areas of mountains, rivers, seas, deserts, foothills and swamps and is sparsely populated and sparse in terms of population density.⁶¹

58 Abbas Maleki, *Northeastern Borders of Iran, from Caspian to Sarakhs, Current Iranian Borders Report*, Ministry of Foreign Affairs Publication, Tehran 1992, p. 28.

59 Reza Mokhtari, *op. cit.*, p. 67.

60 Comprehensive Plan of National Divisions, *Khorasan Province Political-Security Committee*, General Department of National Divisions, Tehran 1999, p. 28.

61 Mokhtari, *op. cit.*, p. 68.

MILITARY AND STRATEJIC RELATIONS

On December 2, 2011, Turkmen President Robert Blake and Berdymukhamedov held talks in Ashgabat. The two sides stated their intention to cooperate on security issues. In addition to the policy of expanding and strengthening political and security relations with Central Asian countries, the United States has begun to build infrastructure with the aim of creating lasting and long-term interests in the region.⁶²

The United States, as a world superpower, is using various economic and political tools to thwart Iran's actions. The most important example of this effort can be seen in the Turkmenistan-Iran-Turkey pipeline project. In another example, the signing of a contract to transport 30 billion cubic meters of Turkmen gas to Turkey and Europe in 1997 prompted Turkey to fulfill its commitment to buy 190 billion cubic meters of natural gas from Iran within 22 years (which it signed in 1996). Do not act and provide the ground for its abolition. In fact, the role and influence of the United States has not only prevented Iran-Turkmenistan relations in the field of energy in various cases, but also made Turkmenistan a rival for Iran.⁶³

Tehran closely follows the type and dimensions of Turkmenistan's relations with the United States and Israel; The widespread presence of the two governments, especially in the military and security spheres, could have a profound effect on Iran-Turkmenistan relations. However, at present, given the Tashkent Treaty and its annexes, as well as the relative dominance of the Russians in the system. The Ashgabat decision-maker is unlikely to have a US military presence in the country, and Russia has reserved the right to unilaterally intervene in the country, but given the pessimism and even Turkmen hatred of Russia, as well as

62 Mohammad Jafar Javadi Arjomand-Saleh Salavarzi Zadeh, "US Military-Political Strategy in Central Asia after September 11th; Goals and Challenges", *Journal of Central Eurasia Studies*, 10(2), 2017-2018, p. 280.

63 Farhad Atai-Hamidreza Azizi, "The Energy Factor in Iran-Turkmenistan Relations", *Political and International Scientific and Research Quarterly*, 2(3), 2010, p. 98-99.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

the general tendency to do so. In European life, this is not ruled out in the long run. The gradual dissolution of the Russian Federation and its continued disintegration could increase the likelihood of a US presence in Turkmenistan and other Central Asian countries.⁶⁴

INTERNAL CHALLENGES OF THE TWO COUNTRIES

The weakening of the central government of Iran has always led to the emergence, growth and expansion of numerous external and internal threats; it is possible for Turkmen governments to take advantage of these historic opportunities. At the same time, the type and extent of the continuation of the country's political stability will affect the interests and bilateral trade interactions, and especially the sustainable geopolitical needs of the two countries.

On the other hand, although Turkmenistan is considered one of the most stable countries in Central Asia, it also faces several profound challenges in achieving lasting stability and security. The following factors pose economic, political and social challenges and, in general, paint a picture of instability for the political-security future of Turkmenistan: Threats from Russia, disputes over territorial and ethnic interests, including more territorial claims between Kazakhstan and Kazakhstan and Uzbekistan over areas such as the rainfed region, claims over part of the Amu Darya in Bukhara province from Pakistan, and reciprocal claims from Pakistan over parts of Amu Darya in Charjui province of Turkmenistan.⁶⁵

The possibility of starting a water war, the growing impasse of racial separatism, the deterioration of the economic structure and the dominance of a less democratic regime. The flames of activating these sources of tension could affect Iran's security and interests. The emergence of any

64 Karimipour, *op. cit.*, p.133.

65 Drrh Mirheydar, "Spatial-Spatial Analysis of Current Crises in Central Asia", *Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, 1994, p. 4.

kind of international insecurity in Central Asia, which can be widespread due to the complexity and interference of sources of tension in this region, if it does not directly involve Iran, will at least affect domestic security, especially the security of the north and northeast. On the other hand, the emergence of major conflicts in the region will affect Iran's interests and investment in expanding trade and economic interactions with Central Asia. Including the return of infrastructure investments in the provinces of Khorasan, Golestan, Mazandaran and Gilan for this purpose, will be called into question.⁶⁶

CONCLUSION

The interaction of border lines on the type of behavior of people and governments towards themselves, and on the behavior and function of the border, causes the governments on both sides of the border to show a special behavior towards each other, which will have a great impact on the situation and function of the border. In this article, different geopolitical commons such as political systems and type of relations between two neighboring countries, ethnic-religious characteristics of border residents of two neighboring countries, role of supra-regional powers, attitudes and policies of governments regarding borders and border areas, economic characteristics of border residents and economic development neighboring countries, etc. have been studied that affect the role and function of borders in different ways; In such a way that they either create and strengthen security in the borders and border areas and thus provide the ground for inclusive development in the border areas, or by creating tension in the border areas while disrupting the socio-economic development of the border areas, the ground for clashes and conflicts.

⁶⁶ Reza Mokhtari, *op. cit.*, p. 69.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

Iran and Turkmenistan are geopolitical complementaries. The growing development of relations between the two countries over the past decade and the stability along with the strategic calm on the borders are tangible reasons to prove this claim. But despite the many common interests and mutual interests, it is difficult to outline the long-term perspective of these relationships without considering the existing challenges. Fortunately, the role and importance of several important sources of tension, which can also be considered as excellent areas of cooperation, will determine the type and level of relations between the two countries in the future. But the internal challenges of Turkmenistan and Central Asia, and the possibility of pervasive regional tensions. Also, in parallel with the role of Russia's current policies in strengthening convergence, the different political systems of the two countries are among the factors of bilateral divergence.

Seyedmohammad SEYEDI ASL
Ataollah BAHREMANI

REFERENCES

AGNEW, John, *Geopolitics*, Routledge, New York 1998.

AHMADI, Seyed Abbas-Elham Sadat Mousavi, "The Impact of Implementation of the Border Crossing Proposal on Iran-Turkmenistan Relations", *Quarterly Journal of South-west Asian Studies*, 2(6), 2019, p. 51-68.

AHMADIPOUR, Zahra, et al. "Economic and Social Impacts of the Boundaries' Reopening the Case: Bajgiran District, Iran & Turkmenistan Border", *Human Geography Research Quarterly*, 65, 2018, p. 1-18.

AKHBARI, Mohammad-Mohammad H. Nami, *Border Geography with Emphasis on Iran's Borders*, Geography Organization of Iran Publication, Tehran 2009, p. 27-198

ATAI, Farhad-Hamidreza Azizi, "The Energy Factor in Iran-Turkmenistan Relations", *Iranian Studies*, 45(6), 2012, p. 745-758.

ATAI, Farhad-Hamidreza Azizi, "The Energy Factor in Iran-Turkmenistan Relations", *Political and International Scientific and Research Quarterly*, 2(3), 2010, p. 77-106.

BAŞARAN, Doğacan, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2017, p. 220-244.

BASIRI, Mohammad Ali, "Developments in the Concept of National Security", *Quarterly Journal of Political-Economic Information*, 163-164, 2001, p. 166-173.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

COHEN, Saul B., "Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline", *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21 Century*, G.J. Demko-W.B. Wood, eds., Westview Press, Boulder 1994, p. 15-49.

Comprehensive Plan of National Divisions, *Khorasan Province Political-Security Committee*, General Department of National Divisions, Tehran 1999.

CÔTÉ-BOUCHER, Karine, et al, "Border Security as Practice: An Agenda for Research", *Security Dialogue*, 45(3), 2014, p. 195-208.

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, p. 11-41.

DEHSHIRI, Mohammad Reza-Hamed Hekmatara, "Iran's Hydro-Diplomacy Towards Its Neighbours", *Journal of The Macro and Strategic Policies*, 6(4), 2018, p. 596-617.

DRYSDALE, Alasdair-Gerald H. Blake, *The Middle East and North Africa: a Political Geography*, Agricultural Research, Education and Extension Organization Publication Tehran 1995.

EROL, Mehmet Seyfettin-Arzu Celalifer Ekinci, "İran'ın Orta Asya Politikası: İşbirliği Arayışları ve Güvenlik Sorunları", *Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*, Mehmet Seyfettin Erol, ed., Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, p. 379-447.

EROL, Mehmet Seyfettin-Latif N. Çakıroğlu, "Köpetağ'ının İki Tarafındaki Komşular: Türkmenistan-İran İlişkilerinin Son On Yılı", *Avrasya Dosyası*, Türkmenistan Özel Sayısı, 7(2), 2001.

FLINT, Colin, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, New York 2006.

HAFEZNIA, Mohammad Reza, et al., "Investingating and Analizing

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Globalization Affects on Nature of Boundaries”, *Spatial Planning (Modares Human Sciences)*, 3(67), 2010, p. 37-54.

HAFEZNIA, Mohammad Reza, *Principles and Concepts of Geopolitics*, Papli Publications, Tehran 2017.

HARTSHORNE, Richard, “Suggestions on the Terminology of Political Boundaries”, *Annals*, 26, 1936.

HASHEMI, Sayed Mostafa, et al, “Security Stable Ranking Border City Using the Cluster Analysis (Case city of North Khorasan Province)”, *Journal of Geographical Planning of Space*, 9(32), 2019, p. 163-180.

JAFARI, Abbas, *Rudha ve Rudanamehaye Iran*, Gitashenasi Publication, Tehran 1987.

JAVADI, Arjomond et al., “US Military-Political Strategy in Central Asia after September 11th; Goals and Challenges”, *Journal of Central Eurasia Studies*, 10(2), 2017-2018, p. 271-288.

JONES, Reece, “Categories, Borders and Boundaries”, *Progress in Human Geography*, 33(2), 2009, p. 174-189.

KARIMI, Hasan, *Republic of Turkmenistan (Green Book)*, Publications of the Office of Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs, Tehran 1996.

KARIMIPOUR, Yadollah, *An Introduction to Iran and Its Neighbors (Sources of Threat and Tension)*, Jihad Danrshgahi Kharazmi University Branch Publication, Tehran 2001.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

KAYA, Emrah, "İran İslam Cumhuriyeti-Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991-20210)", Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010, Necati İyikan, ed., Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011, p. 611-668.

LEYLANOĞLU, Hazar-Seyedmohammad Seyedi Asl, "İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta Çıkar Çatışmalarına Jeopolitik Bir Bakış", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 2021, p. 107-126.

MALEKI, Abbas, *Northeastern Borders of Iran, from Caspian to Sarakhs, Current Iranian Borders Report*, Ministry of Foreign Affairs Publication, Tehran 1992.

MILLER, Benjamin, "The Concept of Security: Should It be Redefined?", *The Journal of Strategic Studies*, 24(2), 2001, p. 13-42.

MIRHEYDAR, Drreh, "Spatial-Spatial Analysis of Current Crises in Central Asia", *Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, 1994.

MIRHEYDAR, Drreh, *Fundamentals of Political Geography*, Samat Publication, Tehran 2001.

MOHAMMADPOUR, Ali et al, "Role of Transition in Border Function on Geographical Space: Bajgiran Area in the Iran and Turkmenistan Border", *Journal of Modarres Human Sciences*, 10(48), 2006, p. 147-172.

MOKHTARI, Reza-Mohammad Zohdi Goharpoor, "The Sources of Tensions and Threats in Iran and Turkmenistan Borders and their Effects on Internal Security and Geopolitical Relations between the Two Countries", *Journal of Border Science and Technology*, 7(2), 2014, p. 53-74.

MOUNTZ, Alison, "Border", *Key Concepts in Political Geography*, Carolyn Gallaher-Carl T. Dahlman et al, eds., SAGE Publications, California 2009, p. 198-210.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

- MUIR, Richard, *Modern Political Geography*, Macmillan, London 1981.
- NEWMAN, David, "Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue", *European Journal of Social Theory*, 9(2), 2006, p. 171-186.
- OLIVIER Roy, "The Geopolitical Domain of Central Asia", *The Journal of Defense Policy*, 9(29), 2000, p. 99-112.
- PAKNEJAD MOTAKI, Hamidreza-Abdulreza Faraji Rad, "The Hydropolitic of Aras River Border and Its Effect on the Security of Ardabil Province", *Geographical Journal of Territory*, 7(28), 2011, p. 79-96.
- PAKNEJAD, Hamidreza-Ezatollah Ezati, "The Hydropolitic of Border River Atrak and Its Effect on Iran's and Turkmenistan's Relation", *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 6(14), 2011, s.19-37.
- PISHGAHIFARD, Zahra-Kamal Ranjbari, "Geopolitical Analysis of Iran-Turkmenistan Relations with Emphasis on Water Diplomacy and Energy Transfer", *Journal of Central Eurasia Studies, Faculty of Law and Political Science*, 13(2), Autumn&Winter 2020-2021, p. 391-417.
- PRESCOTT, John R. V., *Political Geography*, Tehran Univeresity Publication, Tehran 1979.
- SARALI, Araz M., *Turkestan in History: An Attitude Towards Turkestan in the Second Half of the Nineteenth Century*, Amir Kabir Publication, Tehran 1996.
- SHEIKHATTAR, Alireza, *The Roots of Political Behavior in Central Asia and the Caucasus*, Ministry of Foreign Affairs Publication, Tehran 1992.
- TAKMIL HOMAYOUN, Naser, *What Do I Know About Iran?*, Iran Cultural Studies Publication, Tehran 2004.
- VAN HOUTUM, Henk, "The Geopolitics of Borders and Boundaries", *Geopolitics*, 10, 2005, p. 672-679.

THE IMPACT OF GEOPOLITICAL BORDERS FACTORS ON IRAN-TURKMENISTAN RELATIONS

YILMAZ ŞAHİN, Türel, “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”, *Akademik Orta Doğu*, 2(2), 2006, p. 201-211.

ZAKI, Yashar, et al., “Investigation and Hydropolitics of International Rivers with Emphasis on Aras Border River”, *Journal of Military and Security Geography*, 1(1), 2015, p. 37-66.

ZARGHANI, Hadi, et al., “Analysis of Turkmenistan’s Hydropolitical Challenges to its Neighbors”, *Research Political Geography*, 4(2), 2021, s. 1-32.

ZARGHANI, Sayed Hadi, “Geopolitical Factors Effective on Role and Function of the International Boundaries with Emphasis on the Borders I.R. Iran”, *International Quarterly Of Geopolitics*, 3(8), 2007, s. 114-145.

ZARGHANI, Sayed Hadi, *Introduction to National Power: Fundamentals, Functions, Survey and Measurement*, Strategics Study Publication, Tehran 2010.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI*

The Power Struggle in the Eastern China Sea: Senkaku/Diaoyu Islands

Ayşegül İNCESU**

Öz

Doğu Çin Denizi'nde yer alan Senkaku/Diaoyu Adaları; balıkçılık, petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından önemli ekonomik potansiyele sahiptir. Adaların bu ekonomik potansiyeli Çin, Japonya ve Tayvan arasında egemenlik iddialarına neden olmaktadır. ABD ise Japonya'nın müttefiki olarak anlaşmazlığa dâhil olmaktadır. Sorunun bu çok aktörlü hali bölgede güvenlik boşluğu oluşturarak, bölgenin potansiyelinin keşfedilmesini ve etkin bir şekilde kullanılmasını engellemektedir. Bu bağlamda teorik çerçeve olarak Güç Geçiş Teorisi'nin kullanıldığı çalışmada, Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki güç mücadelesi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güç Geçiş Teorisi, Senkaku/Diaoyu Adaları, ABD, Çin, Japonya.

Abstract

The Senkaku/Diaoyu Islands, located in the East China Sea, have significant economic potential in terms of fishing, oil and natural gas resources. This economic potential of the islands causes sovereignty claims between China, Japan and Taiwan. The United States, on the other hand, is involved in the conflict as an ally of Japan. This multi-actor state of the problem creates a security gap in the region, preventing the discovery and effective use of the potential of the region. In this context, the power struggle over Senkaku/Diaoyu Islands will be revealed in the study, in which Power Transition Theory is used as a theoretical framework.

Keywords: Power Transition Theory, Senkaku/Diaoyu Islands, USA, China, Japan.

* Makale Geliş Tarihi: 18.09.2021 Yayına Kabul Tarihi: 05.10.2021

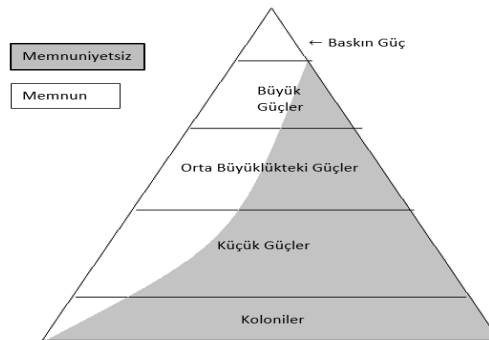
** Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: aysegul.incesu7@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3385-2317.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

GİRİŞ

Uluslararası politikada bir demir yasa bulmak istenildiği zaman, genellikle büyük güçlerin yükselişi ya da düşüşüne odaklanılmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sistemdeki güç değişimi ile savaş arasındaki bağlantı Güç Geçişi Teorisi'nin merkezinde yer almaktadır. İlk olarak 1958 yılında A.F. Kenneth Organski tarafından daha sonra 1980 yılında ise Kugler tarafından formüle edilen Güç Geçişi Teorisi; yükselen bir gücün hegemon bir güç ile güç eşitliğine ulaştığı ya da hegemon gücü geçtiği zaman savaş ihtimalinin en yüksek seviyede olduğunu savunmaktadır. Nitekim Güç Geçiş Teorisi'ne göre yükselen bir güç, uluslararası hiyerarşide kendi mevcut statüsünden memnun olmaması durumunda yeni geliştirdiği askeri gücünü kullanarak, uluslararası sistemi kendi lehine değiştirme girişiminde bulunabilir. Bu nedenle Güç Geçiş Teorisi; Güç Dengesi Teorisi'nin güç eşitliğinin uluslararası alanda barışa katkı sağladığı tezine karşı çıkmaktadır.

Güç Geçiş Teorisi, devletlerin güç statüsü ile memnuniyet derecesini dikkat alarak, dünya barışını bozması en muhtemelen ulusların yerlerinin belirlenebileceğini öne sürmektedir. Organski, bu iki derecelendirmeyi dört şekilde sınıflandırmaktadır: güçlü ve memnun, güçlü ve memnuniyetsiz, zayıf ve memnun, zayıf ve memnuniyetsiz. Bu noktada, Organski uluslararası sistemi piramit şeklindeki bir güç hiyerarşisi olarak görselleştirmektedir.

Organski'nin Güç Geçiş Teorisi Piramidi

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Güç Geçiş Teorisi piramidinin en üst katmanı en güçlü devleti, en alt katmandakiler ise en az güçlü olan devletleri temsil etmektedir. Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere, güç açısından aşağı katmanlara doğru hareket ettikçe, her katmandaki devlet sayısı üst katmandaki devletlerin sayısından daha fazladır. Piramitte dikkat çeken başka bir nokta ise güç ve memnuniyetin birbiriyle ilişkili olmasına rağmen, birbirleriyle doğru orantılı olmamasıdır. Organski'ye göre baskın güç, hem gücünü büyük ölçüde tatmin edecek bir dünya düzeni kurmak için kullandığı için hem de statükoyu korumak istediği için daima "memnun" olmuştur.

Büyük güçler ise ya baskın güç tarafında yer alarak statükodan yana olmayı tercih ederler ya da mevcut düzeni kendi lehine kullanmak için meydan okuma girişiminde bulunabilirler. Bu noktada, büyük güçler genellikle mevcut uluslararası düzenden memnun bir tutum sergilerler. Bununla birlikte güç eşitliği, büyük güçler arasındaki savaş için gerekli koşulu sağlarken; savaşma istekleri, onların etkilerinden memnuniyetlerine bağlıdır. Nitekim memnuniyetsiz olan bir büyük güç, baskın güce meydan okuma potansiyeline sahip olduğu için bu durumda savaş olasılığı en yüksek seviyede olacaktır. Piramidin katmanları aşağı doğru hareket ettikçe, memnuniyetsizlik seviyesi de artmaktadır.¹ Güç Geçiş Teorisi'ne göre yükselen gücün güç seviyesi piramidin en üst katmanında bulunan baskın devletin gücünün %80'ine ulaştığı zaman güç geçiş süreci başlamaktadır. Yükselen gücün güç seviyesi, baskın devletin gücünün %120'sini aştığında ise güç geçiş süreci tamamlanmış olmaktadır.²

Çizilen bu teorik çerçevede, Doğu Çin Denizi'nde bulunan Senkaku/Diaoyu Adaları³ üzerindeki anlaşmazlığın tarafları bölgesel güçler olarak

1 Alfred F.K. Organski, *World Politics*, The University of Michigan, New York 1968, s. 369.

2 Zhou Jianren "Power Transition and Paradigm Shift in Diplomacy: Why China and the US March towards Strategic Competition?", *The Chinese Journal of International Politics*, 2019, s. 19.

3 Toprak ihtilaflarında genellikle ülkeler hak iddia ettiği toprakları kendi tarihine, diline ve kültürüne uygun olarak adlandırmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan adaların isimleri de Japonya ve Çin tarafından farklı şekilde ifade edilmiştir. Bu çalışmada herhangi bir yargı barındırmaması için adaların her iki adının da kullanılması tercih edilmiştir.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

Çin ve Japonya olmasının yanı sıra bölge dışı bir güç olarak da ABD dâhil olmaktadır. Güç Geçiş Teorisi kapsamında ele alındığı zaman Çin'in yükselen bir güç olarak ekonomik ve askeri kapasitesinin artması, Japonya ve Çin arasında potansiyel bir çatışmanın ortaya çıkmasına neden olurken, günümüzde piramidin en üst katmanında baskın güç olarak ABD'nin yer alması ve Çin'in ABD'ye meydan okuyabilecek potansiyele sahip olması ise ABD ve Çin arasında olası bir çatışma riski taşımaktadır.

Bu bağlamda güç eşitliğinin güçler arasında savaş çıkma olasılığını artırdığını iddia eden Güç Geçiş Teorisi, Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki anlaşmazlığı analiz etmek için değerli bir teori sunmaktadır. Nitekim Çin'in adalar üzerindeki egemenlik iddialarını güçlendirme isteği onu "zorlayıcı" ve "saldırgan" bir tutum sergilemeye itmektedir. Bu durum piramitte büyük güçler katmanında olan Japonya ile Çin'i bölgede sürekli olarak karşı karşıya getirmektedir. Buna karşılık baskın güç katmanındaki ABD ise Japonya ile imzalamış olduğu Güvenlik Anlaşması'na dayanarak anlaşmazlığa bölge dışı bir aktör olarak müdahale etmektedir.

Buradan hareketle temelde 5 ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde; Senkaku/Diaoyu Adaları'nın bulunduğu Doğu Çin Denizi ve stratejik önemine değinilecek, ikinci bölümde; anlaşmazlığa konu olan Senkaku/Diaoyu Adaları'nın coğrafi konumu ile stratejik konumu ve anlaşmazlığın tarihsel arka planı ele alınacaktır. Üçüncü bölümde; adaların taraflarının egemenlik iddiaları incelenecek, dördüncü bölümde; bölge dışı bir aktör olmasına rağmen anlaşmazlıkta aktif rol üstlenen ABD'nin rolüne değinilecektir. Son olarak ise BM hukuk Sözleşmesi'ne göre adaların statüsü irdelenecektir.

DOĞU ÇİN DENİZİ VE STRATEJİK ÖNEMİ

Çince’de Doğu Denizi (Tung Hai/Dong Hai) olarak adlandırılan Doğu Çin Denizi, Çin anakarası ile Tayvan arasındaki sığ Tayvan boğazıyla bağlı olduğu Güney Çin Denizi’nden kuzeydoğuya doğru uzanan ve Doğu Asya anakarasını çevreleyen Pasifik Okyanus’un bir koludur. Büyük ölçüde sığ olan ve yaklaşık 290.000 mil karelik bir alana sahip Doğu Çin Denizi, deniz yaşamı verimliliği bakımından yüksek potansiyele sahip alanlardan birisidir. Nitekim bölgede Çin, Japonya, Kuzey ve Güney Kore burada aktif olarak balıkçılıkla ilgilenmektedirler.⁴

Ayrıca Doğu Çin Denizi, büyük pazarların yakınında bulunması ve henüz keşfedilmemiş kaynak alanı olmasından dolayı da yüksek potansiyele sahiptir. Bu bağlamda, Doğu Çin Denizi’nde 100 milyar varil petrol eşdeğeri bulunduğu tahmin edilmektedir. Ancak Doğu Çin Denizi’nin bu stratejik önemi bölgede devletlerin hak iddia etmeleri üzerine ihtilafların yaşanmasına neden olmaktadır.⁵ Nitekim Rusya’nın Kamchatka Yarımadası’nın güney ucundan Japonya’nın Hokkaido Adası’nın kuzeydoğu kıyılarına kadar 1200 km² boyunca uzanan ve 56 adadan oluşan Rusya kontrolündeki Kuril Adaları üzerindeki egemenlik iddiaları Rusya ile Japonya arasında bir ihtilafa neden olurken;⁶ Japon ana adaları ve Kore anakarasına eşit uzaklıkta olan Güney Kore kontrolündeki Dokdo/Takeshima adacıkları ise Japonya ile Güney Kore arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur.⁷ Bu çalışmanın temel konusu olan Senkaku/ Diaoyu Adaları üzerinde ise Asya’nın en büyük iki enerji tüketicisi olan ve artan iç talebi karşılamak için Doğu Çin Denizi’ne ait doğalgazla ilgilenen

4 Eugene C. Lafond, “East China Sea”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/East-China-Sea>, (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

5 Mark J. Valencia, “The East China Sea Dispute: Context, Claims, Issues, and Possible Solutions”, *Asian Perspective*, 31(1), 2007, s. 128.

6 Vlad M. Kaczynski, “The Kuril Islands Dispute Between Russia and Japan: Perspectives of Three Ocean Powers”, *Warsaw School of Economics*, 87, 2007, s. 79.

7 Krista E. Wiegand, “The South Korean-Japanese Security Relationship and the Dokdo/Takeshima Islets Dispute”, *The Pasific Review*, 28(3), 2015, s. 350.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

Çin ve Japonya hak iddia etmektedir. Çözölemeyen bu anlaşmazlıklar; bol miktardaki hidrokarbon kaynaklarına, özellikle de doğalgaza sahip olduğu tahmin edilen Doğu Çin Denizi'nin, yüksek potansiyelinin ortaya çıkarılmasını ve geliştirilmesini engellemektedir.⁸

SENKAKU/ DİAOYU ADALARI VE STRATEJİK ÖNEMİ

Doğu Çin Denizi'nde yer alan ve yaklaşık olarak 6.3 km² yer kaplayan Japonya'nın Senkaku, Çin'in Diayou olarak adlandırdığı Senkaku/Diaoyu Adaları; yaşama elverişli olmayan 5 volkanik ada ve 3 çorak kayadan oluşmaktadır.⁹ Senkaku/Diaoyu Adaları Asya-Pasifik'in en önemli deniz iletişim hatlarının bazıları boyunca stratejik olarak konumlanmıştır. Adaları çevreleyen sular ise Çin, Tayvan ve Japonya'ya zengin balıkçılık alanları sunmaktadır.¹⁰ Buna ek olarak adalar, Asya Pasifik bölgesinde askeri üstünlük için ABD, Çin ve Japonya arasında güç rekabetinin ortasında yer aldığı için stratejik olarak önemli bir konumda yer almaktadır.¹¹

Senkaku/Diaoyu Adaları hem kapladığı sınırlı alandan hem de insan yaşamına elverişli olmadığından dolayı adaların geçmişte potansiyel ekonomik alanı fazla dikkat çekmemiştir. Bu koşullar, uluslararası toplumun adaların statüsüne çok az ilgi göstermesine ve uluslararası belgede neredeyse özel hiçbir özel referans bulunmamasına yol açmıştır.¹² Ancak Mayıs 1969'da BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından kurulan Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu tarafından bir rapor (Emery

8 EIA, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=8270>, (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

9 Han-yi Shaw, "The Diaoyuta/Senkaku Islands Dispute: Its History and an Analysis of the Ownership Claims of the P.R.C., R.O.C., And Japan", *Occasional Papers- Reprints Series in Contemporary Asian Studies*, 3, 1999, s. 10.

10 Raul Pedrozo, "International Law and Japan's Territorial Disputes", *The Sasakawa Peace Foundation*, <https://www.spf.org/islandstudies/research/a00018r.html>, 2018, (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

11 Pınar Akarçay-Gökhan Ak, "China-Japan Dispute Over The Sovereignty of Senkaku/Diaoyu Islands", *VI. Uluslararası Çin'de Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, 2018, s. 35.

12 Roberto Bendini, *The Struggle for Control of the East China Sea*, Directorate-General For External Policies: Policy Department, 2014, s. 5.

Report) yayınlanarak, Doğu Çin Denizi'nin deniz tabanının dünyanın en verimli rezervlerinden biri olabileceği ifade edilmesi,¹³ özellikle de bölgenin Senkaku/Diaoyu çevresindeki kıta sahanlığında potansiyel petrol ve doğalgaz kaynaklarının varlığına işaret edilmesi adalara ilgiyi oldukça artırmıştır.¹⁴ Dolayısıyla bulunduğu coğrafi konumu ve keşfedilmemiş bu kaynak zenginliği Senkaku/Diaoyu adalarında Japonya, Çin ve Tayvan arasında egemenlik hakları bakımından ihtilafların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. ABD'nin ise anlaşmazlıkta aktif rol alması anlaşmazlığı farklı bir boyuta taşımıştır.

SENKAKU/ DIAOYU ADALARI ANLAŞMAZLIĞININ TARİHSEL ARKA PLANI

Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki anlaşmazlık Japonya'nın adaları ilhak ettiği 1895 yılına kadar dayanmaktadır. Ancak ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş öncesi Japonya'nın kontrolü altında olan Senkaku/Diaoyu Adaları'nı da içerisine alan Nansei Adaları'nı işgal ederek, ABD adaların kontrolünü ele geçirmiştir. Adaların ABD tarafından fiili idaresi 1951 yılında Japonya ile imzalanan San Francisco Barış Antlaşması'nın 3. Maddesine göre başlamıştır.¹⁵ Bu süreçte ABD, adaların kontrolünü ve yönetimini doğası gereği geçici olarak nitelendirerek, söylemlerinde adaların egemenlik hakkını yeniden Japonya'ya devretme eğiliminde olduğunu göstermiştir.¹⁶

Adalar üzerinde egemenlik hak iddiaları 1960 yıllarına kadar herhangi bir ülke tarafından çok fazla gündeme gelmemiştir. Fakat Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu tarafından 1969 yılında yayınlanan raporda, Senkaku-Diaoyu Adaları'nı çevreleyen deniz tabanında Basra

13 James Manicom, *Bridging Troubled Waters: China, Japan and Maritime Order in the East China Sea*, Georgetown University Press, Washington DC 2018, s. 43.

14 Toshio Okuhara, "Territorial Sovereignty over the Senkaku Islands", *JII*, 2015, s. 1.

15 Shaw, *a.g.m.*, s. 12.

16 Paul J. Smith, "The Senkaku/Diaoyu Island Controversy: A Crisis Postponed", *Naval War College Review*, 66(2), 2013, s. 29.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

Körfezi'ndeki kadar büyük hidrokarbon yatakları bulunma ihtimalini ifade edilmesiyle birlikte adalara olan ilgi artmış ve Tayvan ve Çin 1971 yılında adalar üzerinde egemenlik hakkı talep etmiştir.

Söz konusu talep, 1951'de ABD'nin adalar üzerinde kontrolü ele geçirdiğinden beri Çin'in adalar üzerindeki ilk resmi iddiasını yansıtmaktadır.¹⁷ Bunun üzerine Japonya ve ABD arasında gerçekleşen müzakereler sonunda bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride 1972 yılında ABD'nin Okinawa ve Senkaku/Diaoyu Adalarını içerisine alan "Güney-Batı Adalarını" Japonya'ya iade edeceğine dair anlaşmaya varıldığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda iki ülke arasında 1971 yılında imzalanan Okinawa Geri Dönüş Anlaşması ile adaların egemenlik hakkı Japonya'ya devredilmiştir. Fakat ABD, Çin ile ilişkilerini geliştirmek istediği için adalar konusunda tarafsız olduğunu beyan etmektedir. Buna rağmen adaların Japonya'ya iade edilmesi Senkaku/Diaoyu üzerindeki anlaşmazlığı taraflar arasında ilk kez gerçek bir krize dönüştürmüştür.¹⁸ Nitekim adaların Japonya'ya devredilmesi Çin'de protestoları daha fazla ateşlemiştir. ABD'de yaşayan Çinli öğrenciler BM Genel Merkezi ile Japonya Başkonsolosluğu'nun önünde protesto düzenlerken, Mart 1971'de 500'den fazla Çinli bilim insanı; Tayvan Başkanı Chiang Kai-sek'de "yeni Japon saldırganlığına" karşı acil karşı tutum göstermesini için bir telgraf çekmiştir. Ayrıca Hong Kong ve Tayvan'da da benzer protestolar başlamıştır.¹⁹ Adaların 1972'de Japonya'ya devredilmesi üzerine Japonya ise Çinli balıkçıları bu bölgeden çıkartmak için Deniz Güvenlik Kuvvetleri'ni devamlı olarak bölgeye göndermiştir.²⁰ Ancak 1972 yılında Japonya ve Çin yasal ve yazılı olmasa da anlaşmazlığı "rafa kaldırma" anlayışı ile ilişkilerini normalleştirmiş ve

17 Jade R. Harry, "A Solution Acceptable to All-A Legal Analysis of the Senkaku-Diaoyu Island Dispute", *Cornell International Law Journal*, 46(3), 2013, s. 660.

18 Zhongqi Pan, "Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu/Senkaku Islands: The Pending Controversy from the Chinese Perspective", *Journal of Chinese Political Science*, 12(1), 2007, s. 73.

19 William Choong, "The Senkaku/Diaoyu Dispute", *Adelphi Series*, 54(445), 2014, s. 65.

20 Pan, a.g.m., s. 74.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

1978 yılında “Barış ve Dostluk Anlaşması” imzalamıştır. “Rafa kaldırma” anlayışı ile ikili ilişkilerin normalleşmesine rağmen Japonya daha sonra açıkça böyle bir anlayışı reddetmiştir.²¹

1970’lerden 1990’lara kadar olan süreçte Japonya ile Çin arasındaki Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki anlaşmazlığını kontrol altında tutan “rafa kaldırma” anlayışı olmuştur. Ancak 29 Eylül 1990 tarihinde Japon medyasında, Japonya Deniz Güvenliği Ajansı’nın 1988 senesinde sağcı bir grup tarafından inşa edilen deniz fenerini “resmi bir navigasyon işareti” olarak tanımaya hazırlandığına dair haberin yayılması, iki ülke arasındaki ilişkinin tekrar gerginleşmesine neden olmuştur. Çin Dışişleri Bakanlığı böyle bir tanımın Çin egemenliğinin ihlali anlamına geleceğini belirterek tepki gösterirken, Japonya ise adalar üzerindeki hâkimiyetini tekrar teyit ederek cevap vermiştir.²² 21 Ekim 1990 tarihinde bir grup Tayvanlı eylemci de Japon deniz feneri olayına karşın, Tayvan egemenliğinin bir sembolü olarak Olimpiyat meşalesi yerleştirmek amacıyla adalara inme girişiminde bulunmuştur. Japonya Deniz Güvenliği Ajansı’nın tekneleri adadan uzak tutmaya çalışması, Tayvan ve Hong Kong’daki Japon karşıtı protestoları daha fazla alevlendirmiştir.

Bu bağlamda grupların egemenlik meselesine verdiği tepkiler, adalar üzerindeki anlaşmazlığı siyasi liderlerin kontrolünün ötesine taşımada kilit rol oynamıştır. Japonya ve Çin’in Doğu Çin Denizi’ndeki çıkarlarını gözeterek, krizin daha fazla tırmanmasını istemediklerini açıklamaları ardından Nisan 1991’de Japon hükümetinin deniz fenerini resmi olarak kabul edilmesini onaylamaması üzerine kriz sona ermiştir.²³

21 Reinhard Drifte, “The Senkaku/Diaoyu Islands Territorial Dispute Between Japan And China: Between The Materialization of the ‘China Threat’ and Japan ‘Reversing The Outcome Of World War II?’”, *UNISCI Discussion Papers*, 32, 2013, s. 19.

22 Jean-Marc F. Blanchard, *The U.S. Role in the Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu (Senkaku) Islands, 1945-1971*, Cambridge University Press, 161, 2000, s. 99.

23 Min G. Koo, “The Senkaku/Diaoyu Dispute And Sino-Japanese Political Economic Relations: Cold Politics and Hot Economics”, *The Pacific Review*, 22(2), 2009, s. 219.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DIAOYU ADALARI

16 Temmuz 1996'da ikinci deniz feneri olayının patlak vermesi ile Japonya ve Çin yeni bir krizin eşiğine gelmiştir. Japon sağ kanat grubu Nihon Seinensha, adalardan birine 5 metrelik, güneş enerjisi ile çalışan bir alüminyum deniz feneri inşa ederek, bu deniz fenerinin "resmi Japon navigasyonu" olarak onaylamasını istemiştir. Deniz feneri tayfun nedeniyle hasar görmesine rağmen, grup kısa sürede onarması üzerine Eylül ayında tekrar gündeme gelerek gerilim devam etmiştir.²⁴ Bu eylemlere yanıt olarak Çin; öncelikle Japonya'nın önlem almaması durumunda ilişkilerin kötüleşeceğini bildirmiş ardından Çin topraklarının kuzeydoğu kıyılarında 13-14 Eylül'de askeri, hava ve deniz kuvvetlerini kapsayan geniş ölçülü tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Tatbikatlar, Liaoning eyaletinin kuzeydoğu kıyısında konumlanmış kimliği belirsiz adalara, Japonya'ya açık bir uyarı vermek amacıyla sahte abluka ve çıkarmalar şeklinde yapılmıştır.²⁵

Ayrıca Çin ve Tayvan'da eylemciler geniş ölçüde Japon karşıtı protestolar gerçekleştirilmiş ve adacıklara bayrak dikme girişimlerinde bulunmuşlardır. 22 Eylül'de Tayvanlı ve Çinli eylemciler muhabirlerle birlikte adalara gitmek için bir gemiye binmiş, ancak Japon Sahil Güvenlik görevlileri tarafından adalara inmeleri engellenmiştir. Gemiden inip yüzerek adalara varmak isteyen Çinli bir eylemci ise boğularak hayatını kaybetmiştir.²⁶ Bu anlaşmazlık boyunca taraflar arasındaki ilk kayıp olmuştur. 7 Ekim'de ise Çinli protestocuların, Diaoyuati/Uoturi Adası'na çıkması üzerine Çin bayrağı dikme girişimi başarılı olmuştur. Ancak bu bayraklar daha sonra Okinawa yetkilileri tarafından indirilmiştir. Deniz feneri olayının patlak vermesinden sonra Çin ve Japonya adalar üzerindeki egemenlik iddialarını göstermek için, sürekli olarak adalara ziyaretler gerçekleştirmişlerdir.²⁷

24 Shaw, a.g.m., s. 19.

25 Krista E. Wiegand, "China's Strategy in the Senkaku/Diaoyu Islands Dispute: Issue Linkage and Coercive Diplomacy", *Asian Security*, 5(2), 2009, s. 183.

26 James Reilly, "A Wave To Worry About? Public Opinion, Foreign Policy and China's Anti-Japan Protests", *Journal of Contemporary China*, 23(86), 2013, s. 204.

27 Shaw, a.g.m., s. 19.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

1996 yılından itibaren bu anlaşmazlıklar ara ara patlak vermeye devam etmiştir. Nitekim 1997 yılında bir Japon yasa koyucunun adalardan birine çıkması üzerine, Çin bu eylemi “yasadışı çıkarma” ve “Çin’in toprak egemenliğinin ciddi ihlali” olarak kınadığını bildirirken; Japonya ise hükümetin bu tür eylemleri desteklemediğini açıklayarak “temel pozisyonunu” bir kez daha korumuştur.

1998 senesinde ise Çinli eylemcilerin bulunduğu geminin Japon Sahil Güvenlik görevlileri ile çarpışması üzerine eylemciler, Senkaku/Diaoyu adasına inmiş ve Diaoyu’u savunan “Baodiao Hao” gemisi ise batmıştır. Bu bağlamda 1999 yılından itibaren, Çin hükümeti bilimsel araştırma gemileri ile deniz gemilerini adalara göndererek, adalardaki fiziksel varlığını göstermeyi amaçlamıştır.²⁸ Aslında hem Çin hem Japonya kriz anlarında, krizin çatışmaya dönmesinden ziyade siyasi faaliyetlerin diğer tarafın düşmanlığını ateşlemesini engelleyerek, krizin yatışmasını istemiştir. Bu bağlamda Eylül 1997’de Japonya Başkanı Hashimoto’nun Pekin’i ziyaret etmesi, Kasım 1997’de ise Çin Başbakanı Li Peng’in Japonya’yı ziyaret etmesi iki ülkenin de karşılıklı olarak ilişkileri iyileştirmek istediğini göstermiştir. Ayrıca 11 Kasım 1997’de yeni balıkçılık anlaşması ile tartışmalı adaların yakınındaki alanların her iki devlet tarafından da koordineli bir şekilde yürütülmesine karar verilmesi; dostane ilişkilerin kurulmak istenildiğini ve anlaşmazlığın tekrar rafa kaldırıldığını göstermiştir.²⁹

Senkaku/Diaoyu Adalarının istikrarı 2000’li yılların başında ise bozulmaya başlamıştır. Nitekim Çin’in Senkaku/Diaoyu Adaları üzerinde toprak iddialarını savunmayı amaçlayan “Baodiaou” (Diaoyu Adalarını Korumaya) kampanyası kapsamında Haziran 2003’den Ağustos 2004’e kadar, Çinli eylemciler 4 kez adalara çıkma girişiminde bulunmuştur. Bu girişimlerden

²⁸ Pan, a.g.m., s. 75.

²⁹ Koo, a.g.m., s. 224.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

ilk üç eylem başarısız olmuştur. Ancak 24 Mart 2004'te gerçekleşen dördüncü girişimlerinde "baodiaou" eylemciler adaya çıkmayı başarmıştır. Japon Sahil Güvenliği göçmenlik yasalarını ihlal ettiklerini gerekçe göstererek, adaya giren eylemcileri tutuklaması üzerine ise gerginlik tekrar alevlenmiştir. Nitekim Japonya basınında, Dışişleri Bakanlığında yerel departmanlara "yasalara uygun olarak cevap vermelerini" ve "Çin için dikkate alınmayan eylemlerden kaçınmaları" talimatı verdiği yer almıştır.³⁰ Çin Dışişleri Bakanlığı ise tutuklanmaları yasa dışı olarak nitelendirerek, "Japon tarafının kişisel güvenliklerini korumasını" ve eylemcileri "koşulsuz şartsız serbest bırakılmalarını" talep ettiğini bildirmiştir.

Ayrıca Çin, Pekin'deki Japon Büyükelçiliği önünde Japon bayraklarının yakılmasına izin vererek de tepkisini göstermiş ve bu durumu "aşırılıkçı" ancak eylemcilerin "anayasal haklarını haklı olarak kullanması" olarak açıklamıştır.³¹ Bu tepkiler üzerine, eylemciler 48 saat içerisinde serbest bırakılarak sınır dışı edilmiştir. Aslında Çinli eylemcilerin adalara inme girişimlerinden ilk üçünü Çin hükümetinin Japonya'ya haber verdiğine, bu nedenle başarısız olduğuna dair iddialarda bulunulmuştur. Bu bağlamda Çin hükümetinin tutumunun net olmadığına dair görüşler olmasına rağmen, eylemci grubun adayı kiralama başvurusunun Çin hükümeti tarafından reddedilmesi, Çin'in gerçekleştirilen bu girişimleri aktif olarak desteklemediğini ortaya koymuştur. 2004 yılındaki bu krizde ilişkileri kötüleştirmek yerine yatıştırılarak çözüme kavuşturulmuştur. Nitekim iptal edilen deniz müzakereleri birkaç gün sonra tekrar planlanmış ve iki ülkenin dışişleri bakanları bir araya gelmiştir.³² Bu bağlamda krizin Çin ve Japonya arasındaki diplomatik ilişkiye yansımaları ciddi bir boyuta ulaşmamıştır.

30 James Reilly, "The Rebirth of Minjian Waijiao: China's Popular Diplomacy toward Japan", *Japan Policy Research Institute*, 115, <https://www.jpri.org/publications/workingpapers/wp115.html#t7274>, 2019, (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

31 Reilly, *a.g.m.*, s. 205.

32 Sanaa Y. Hafeez, "The Senkaku/Diaoyu Islands Crises of 2004, 2010, and 2012: A Study of Japanese-Chinese Crisis Management", *Asia-Pacific Review*, 22(1), 2015, s. 75-76.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2004 yılındaki krizin aşılmasından sonra, Ekim 2005’de Japonya Başbakanının tartışmalı Yasukuni Mabedi’ne yaptığı ziyaret Çin tarafında gerginlik yaratmıştır. Bunun üzerine Çin, 19 Ekim’de planlanan müzakereleri iptal ettiğini bildirmiştir. Nitekim Yasukuni Mabedi, Japonya için bağımsızlıklarını simgeleyen ulusal bir semboldür. Bu bağlamda zaman zaman Japon politikacılar tarafından buranın ziyaret edilmesi, Çin tarafında Japonya’nın geçmişteki Çin işgallerinden pişmanlık duymadığı algısı oluşturduğu için iki ülke arasındaki anlaşmazlığı tetiklemektedir.³³

Kasım 2005’te ise eski bir Çin denizaltısının Japon sularına girmesi üzerine Japonya’nın bu durumu protesto etmesi yeni bir gerginliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak Çin bu durumun tamamen teknik sorunlardan kaynaklandığını belirtmiş ve provokasyon amacı taşımadığını ifade etmiştir. Nitekim bir hafta sonra gerçekleştirilen Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) Zirve toplantısı sırasında da iki hükümet bir araya gelmiş ve Çin hükümeti denizaltı olayına dair üzüntüsünü tekrar dile getirmiştir. 2007 ve 2008 yıllarında gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerle ise ilişkiler iyileşme sürecine girmiş, hatta iki ülke arasında Haziran 2008’de Doğu Çin Denizi’ndeki Shirakaba/Chunxiao alanında ortak petrol ve gaz geliştirilmesi konusunda bir anlaşma imzalamıştır.³⁴

7 Eylül 2010 sabahında bir Japon Sahil Güvenlik (JCG) devriye gemisi Yonakuni, Senkaku/Diaoyu Adaları yakınlarında Çinli bir trol balıkçı teknesi olan Minjinyu ile karşılaşması üzerine bölgeyi terk etmesi için uyarıda bulunmuş, ardından tekne ile Yonakuni çarpışmıştır. Aynı sabah ilerleyen saatlerde başka bir JCG devriye gemisi olan Mizuki ile de çarpışma olmuştur.

Gerçekleşen bu kazalar ardından geminin kaptanı ve 14 mürettebat Japonya tarafından “sahil güvenlik personelinin kamu görevlerini

33 Manicom, a.g.e., s. 17-141.

34 Yim Yu-Ji Young Kim, “The Stability of Proximity: The Resilience of Sino-Japanese Relations over The Senkaku/Diaoyu Dispute”, *International Relations of the Asia-Pacific*, 2018, s. 10-11.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

engellediği" gerekçesiyle tutuklanmıştır.³⁵ Bunun üzerine Çin Dışişleri Bakanlığı, tutukluların serbest bırakılmasını talep ederek, Japonya'nın "Çin topraklarında" iç hukuku uygulamasını "saçma ve yasadışı olarak" nitelendirirken,³⁶ Japonya Dışişleri Bakanlığı ise Senkaku Adaları'nın "Japonya'nın kendi toprağı olduğunu ve Japonya'nın onları fiilen kontrol ettiği konusunda tarihsel uluslararası hukuka göre hiçbir aykırılık bulunmadığını" ifade etmiştir.³⁷ Ancak Japonya sadece 14 mürettebatı serbest bırakmış, kaptanı ise "kasıtlı olarak devriye botlarına çarpmakla" suçlayarak 10 gün daha tutuklu kalmasına karar verdiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Çin, bir dizi sert ve zorlayıcı önlemler alarak tepkisini göstermiştir. Nitekim Japonya ile planlanan diplomatik görüşmeleri ertelediği açıklayarak, üst düzey temasları askıya almıştır. Şangay Expo'ya gidecek olan 1000 genç Japon'un artık hoş karşılanmadığını belirtmesi üzerine de ziyaret iptal edilmiştir.³⁸ Bu arada hem Çin hem Japonya'da protestolar gerçekleştirilmiştir. Japonya ise gerginliğin başladığından beri sevkiyatların aksadığını belirterek, nadir topraklara ilişkin gümrük denetimlerini normalleştirme çağrısında bulunmuştur. Fakat Çin ambargo uygulamadığını ifade etmiştir.³⁹

Kaptanın serbest bırakılması ise Çin'de askeri bir bölgede yasa dışı çekim yapması şüphesiyle 4 Japon'un tutuklanması ardından gerçekleşmiştir.⁴⁰ Kaptanın serbest bırakılma sebebinin açıklanmasının savcılığa bırakılması üzerine Savcı yardımcısı, tahliyenin "Japon-Çin

35 Masami Ito, "Japan-China Island Tensions Rise", *Japan Times*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2010/09/23/national/japan-china-island-tensions-rise/>, *The Japan Times*, 2010, (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

36 "Japan-China Boat Spat Escalates", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11241445>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

37 "Case of Contact Between a Japanese Patrol Boat and a Chinese Fishing Boat in the Territorial Waters around the Senkaku Islands", *Ministry of Foreign Affairs of Japan*, https://www.mofa.go.jp/mofaj/press/danwa/22/dga_0925.html, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

38 "Japan Warns China Against 'Extreme Nationalism'", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11379281>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

39 "Japan Protests Over Chinese Boats Near Disputed Islands", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11617198>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

40 "Japan Frees Chinese Boat Captain Amid Diplomatic Row", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-1140324>, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ilişkilerinin geleceği” üzerindeki etkisini göz önünde bulundurularak gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine protestocular, bu kararın Çin’in baskılarına boyun eğmek anlamına geldiğini ve hükümetin halka Japonya’nın diplomasisini nasıl yönettiğine dair bilgi verme sorumluluğundan kaçındığını gerekçe göstererek tepki göstermiştir.⁴¹ Bu arada Japonya, adalar üzerinde Tayvan egemenliğini talep eden bir Tayvanlı aktivist teknesini geri çevirmiştir. Bu durum Taipe’deki Japon büyükelçiliğinin önünde protestocuların bayrak yakmalarına ve elçiliğe balık fırlatmalarına neden olmuştur.⁴²

Senkaku/Diaoyu adaları üzerindeki anlaşmazlığın ilk defa bu kadar ciddi bir boyuta ulaşmış ve Çin’in Japonya’yı caydırmak için attığı adımlarla iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Bu durum bölgenin “yerleşik gücü” olan ancak şimdilerde ise ‘solmakta olan ekonomik devi Japonya’ ile ‘kendisine ait olanı’ almasına yaklaştığını hisseden “yükselen güç Çin” arasındaki bir yarış olarak yorumlanmıştır. Başka bir ifade ile 2010 balıkçı teknesi krizi ile birlikte bölgede Çin’in yükselişi, Japonya’nın düşüşü “değişen güç dengesi” olarak görülmüştür.⁴³ Bu durum Güç Teorisi kapsamında ele alındığı zaman güçler eşitliğinin çatışma olasılığını artırdığı tezini doğrulamaktadır.

Nisan 2012’de Japonya Tokyo metropol hükümetinin valisi Shintaro Ishihara’nın Senkaku/Diaoyu adalarından üçünü özel sahiplerinden satın alacağı duyurmuştur. Ancak Japon hükümeti bu durumu desteklemeyerek, açıklamadan 4 ay sonra adaları millileştireceğini açıklamıştır. Çin hükümetinin adaların millileştirilme kararına karşı çıkmasına rağmen Japonya’nın adaları 11 Eylül 2012’de 26 milyon dolara satın alması, Japonya ve Çin arasında tekrar bir krizin patlak vermesine neden olmuştur. Bunun

41 Hitoshi Tanaka-Senior Fellow, “The Senkaku Islands and Mending Japan-China Relations”, *Japan Center for International Exchange*, 2010, s. 2.

42 “China Cancels Official’s Japan Visit Amid Trawler Row”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11296648>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

43 Linus Hagström, “Power Shift” in East Asia? A Critical Reappraisal of Narratives on the Diaoyu/Senkaku Islands Incident in 2010”, *The Chinese Journal of International Politics*, 5(2), 2012, s. 295.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

üzerine Çin gözetleme gemileri düzenli olarak Senkaku/Diaoyu adalarının yakınlarına girmiştir.⁴⁴ Japonya adaları “istikrar ve barışçıl yönetimlerini desteklemek için” satın aldığını ifade ederken, Çin “Japonların adaları satın alma planı tamamen yasadışı ve geçersizdir ve Japonya'nın adaları çalmaya çalıştığı gerçeğini değiştirmez” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁵

Adaların millileştirilmesi sadece Çin hükümetinin tepkisiyle karşılaşmamıştır. Aynı zamanda Çin halkı arasında da milliyetçi bir Japon karşıtı tutum ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durumun, 1931 yılında Japonya'nın kuzeydoğu Çin'in işgaline yol açan Mukden olayının yıl dönümüne denk gelmesi sonucunda Çin'de büyük bir milliyetçi dalgası oluşmuştur. Bu durum Japon karşıtı şiddetli protestoları ateşlemiş ve Japon dükkânları ile işletmelerinin saldırıya uğramalarına yol açmıştır.⁴⁶

Resmi müdahalelere rağmen Çin'de protestolar kısa sürede kontrolden çıkarak tehlikeli boyuta ulaşmıştır. Ülkede Japon ürünlerine karşı boycot başlatılmış; araba, elektronik eşya ve tüketim mallarını almaktan kaçınılmıştır. Şiddetli protestolar üzerine Japon restoranlarda çalışan Çinliler ve Japon markalı otomobil sahipleri Çin'in Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki iddialarını destekleyici semboller göstererek, kendi güvenliklerini sağlamaya çalışmıştır.⁴⁷ Ayrıca bölgedeki askeri varlığını genişleten Çin, 23 Kasım 2013'de Senkaku/Diaoyu Adaları'nı da içerisine alan Doğu Çin Denizi'nde Hava Savunma ve Tanıma Bölgesi (ADIZ) ilan etmiştir. Buna göre “Çin'in silahlı kuvvetlerinin, kimlik tespiti konusunda işbirliği yapmayan ve belirlenen talimatlara uymayı reddeden uçaklara müdahale etmek için savunma amaçlı önlem alacağını” bildirmiştir. Japonya bu

44 Hyun J. Cho-Ajin Choi, “Why Do Territorial Disputes Escalate? A Domestic Political Explanation for the Senkaku/Diaoyu Islands Dispute”, *Pacific Focus*, 2016, s. 270.

45 “China Sends Patrol Ships to Disputed East China Sea Islands”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-19553736>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

46 “Xi Jinping Warns Japan Over East China Sea Dispute”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-19646974>, (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

47 Reilly, a.g.m., s. 210-212.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bildirgeyi reddederek, protesto etmiştir.⁴⁸ Çin'in 2012 yılında karasal taban hatlarını, Kasım 2013'te ise ADIZ ilan etmesi Japonya'nın "etkin kontrolüne" karşı Çin saldırganlığının işaretleri olarak yorumlanmıştır.⁴⁹ Nisan 2013'de Çin'e ait bir insansız hava aracı Senkaku/Diaoyu Adaları üzerinde görüldükten sonra Japonya, Öz Savunma Kuvvetleri'nin Japon hava sahasındaki insansız hava araçlarının düşürülmesine dair angajman kurallarını açıklamıştır. Çin ise Çin'e ait insansız hava aracının düşürülmesi durumunda bunu "bir savaş eylemi" olarak algılayacağını ifade etmiştir.⁵⁰ Böylece iki ülke arasındaki kriz en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Millileştirme krizi, üst düzey yetkililerin çabasıyla sıcak bir çatışmaya dönüşmeden atlatılmıştır. Nitekim millileştirme krizinden iki hafta sonra New York'ta iki ülkenin Dışişleri Bakanlığı arasında krize dair bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeyi Bakanlar düzeyinde gerçekleştiren başka bir toplantı takip etmiştir. Ayrıca 2013 yılında Çin lideri Xi Jinping ile Yeni Komeito Partisi'nin Başkanı Natsuo Yamaguchi; Aralık 2014'de ise APEC Zirvesi'nde Japonya Başbakanı Sinzo Abe ile Çin Devlet Başkanı Xi Jinping bir araya gelmiştir. Uzlaştırma amacı taşıyan bu ve benzeri üst düzey ziyaretler gerginliğin doruk noktasından yumuşama dönemine geçmesini sağlamıştır. Görüşmeler ardından Japonya'nın rahatsızlık duyduğu Senkaku/Diaoyu Adaları yakınlarındaki sulara gönderilen Çin gözetleme gemilerinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bu sayede Çin gerginliği yatıştırarak, Japonya ile işbirliğine dair olumlu yanıtlar almayı amaçlamıştır.⁵¹

2012 yılında yaşanan millileştirme krizi, 2004 ve 2010 yılında gerçekleşen krizlerden daha tehlikeli ve ciddi bir boyutta yaşanmıştır. Ancak 2012 krizini en önemli yönü iki tarafın da diplomatik manevra

48 Ian E. Rinehart-Bart Elias, "China's Air Defense Identification Zone (ADIZ)", *Congressional Research Service*, 2015, s. 7-10.

49 Hafeez, *a.g.m.*, s. 86.

50 Schenck Kristine, "China's Response to U.S.-Japan Coordination in the East China Sea", *Asia Policy*, 15(3), 2020, s. 54.

51 Yu-Kim, *a.g.m.*, s. 17-20.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DIAOYU ADALARI

kabiliyetinin yüksek olmasıdır. Nitekim diğer krizlerden daha ciddi bir boyutta olmasına rağmen krizin üst düzey yetkileri tarafından başarılı bir şekilde yürütülmesi sayesinde millileştirme krizinde hiçbir diplomatik ilişki askıya alınmamıştır. Bu stratejik başarısı ile millileştirme krizi diğer krizlerden ayrılmaktadır.

Normalleşme adımı olarak 2012 yılında patlak veren millileştirme krizinden sonra kesintiye uğrayan Deniz İletişim Mekanizması, 12 Ocak 2015 yılında Japonya ve Çin arasında “iletişim ve kriz yönetimini iyileştirmek ve bir güven mekanizması oluşturmak için” müzakereleri tekrar başlatmıştır. Bu müzakerelerin başlatılması hava sahasında ve sularda beklenmedik eylemlerin askeri çatışmaya dönüşmesini engelleme konusunda önemlidir.⁵² Ancak iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar günümüze kadar devam etmektedir. Nitekim 2017 yılında Japonya, adalar üzerinde Çin'e ait olduğunu iddia ettiği insansız hava aracına müdahale etmek için iki savaş uçağı ile iki erken uyarı ve gözetleme uçağını müdahale amacıyla havalandırmıştır.⁵³

Japon Sahil Güvenlik tarafından yayınlanan grafiklerde ise bitişik bölgedeki Çin'e ait resmi gemilerin Nisan 2019'dan itibaren dikkat çekici bir şekilde arttığını gözlemlenmiştir. Öyle ki Nisan 2019'dan Ağustos 2020'ye kadar 519 gün içerisinde tam 456 gün Çin bölgede aktif olarak varlığını göstermiştir. Ayrıca Temmuz 2020'de Japonya'nın yayınlamış olduğu Savunma Beyaz Kitabı'nda, Çin'in “Senkaku/Diaoyu Adaları çevresindeki deniz alanında statükoyu zorla ve tek taraflı olarak değiştirme girişimlerini sürekli olarak devam ettirdiğini devam ettirdiğini”, ve “Japonya'nın Çin'in durumu tırmandırmak için yaptığı eylemlerikabul etmeyeceğini” bildirerek uyarıda bulunmuştur.⁵⁴

52 Marta McLellan Ross, “The Japan-China Maritime and Air Communication Mechanism:Operational and Strategic Considerations”, *JIIA*, https://www2.jiia.or.jp/pdf/fellow_report/150630_Ms_Ross_ECS.pdf, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

53 Kristine, *a.g.m.*, s. 54.

54 “Is China Escalating Tensions With Japan in the East China Sea?”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/09/is-china-escalating-tensions-with-japan-in-the-east-china-sea/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

Ekim 2020’de ise Çin Diaoyu Adaları Dijital Müzesi açtığını duyurmuştur. Müze sayfasında Çin Senkaku/Diaoyu Adaları’na dair tarihi resimler, video dosyaları, yasal belgeler, haberler, akademik çalışmalar ve diğer materyallerle adalara dair egemenlik iddialarını kanıtlamayı amaçlamıştır.⁵⁵ Bu bağlamda günümüze kadar devam eden Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki anlaşmazlık her ne kadar zaman zaman iki büyük güç arasındaki gerginliği tırmandırmış olsa da sıcak bir çatışmaya dönüşmesi daima engellenmiştir.

SENKAKU/DİAOYU ANLAŞMAZLIĞININ TARAFLARI VE TEZLERİ

ÇİN

Çin’in adalar üzerindeki iddiaları 14. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Nitekim Çin’in ilk iddiası; adaları Çinli vatandaşların ilk olarak 14. yüzyılda keşfettiklerini, daha sonra şifalı otlar toplamak için geri döndüklerini ve adaları seyir amacıyla kullandıklarını iddia etmiştir. Çin, adaların Çin’e ait olduğunu gösteren herhangi bir sembolik kanıt bulunmamasına rağmen, adaları haritalara ve resmî belgelere dâhil ettiğini ve Ming Hanedanlığı’nın adaları Çin’in resmi topraklarının bir parçası olarak gördüğünü ileri sürmüştür.⁵⁶

İkinci olarak, Çin-Japon savaşını sona erdiren Shimonoseki Antlaşması uyarınca Senkaku-Diaoyu da içine alan Tayvan’ın Japonya’nın kontrolüne geçmesi üzerine, Çin ve Tayvan; Japonya’nın savaşta zaferini adacıkları gizli yollarla kendi topraklar ile birleştirmek için kullandığını, Japonya’nın bu hareketinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu öne sürmektedir. Nitekim Çin Shimonoseki Anlaşmasını “eşitsiz bir anlaşma” olarak

⁵⁵ *Daioyu Dao*, <http://www.diaoyudao.org.cn/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

⁵⁶ Harry, *a.g.m.*, s. 657.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DIAOYU ADALARI

nitelendirmektedir.⁵⁷ Ancak Japonya, adaların savaş dışında bir eylem olduğunu iddia ederek karşı çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, 2. Dünya Savaşı sırasında Kahire ve Potsdam'daki müttefik deklarasyonlarının amacının, Japonya tarafından askeri saldırı yoluyla kazanılan Çin topraklarına geri dönmek olduğunu, bu nedenle adacıkların Çin'e iade edilmesi gerektiğini iddia etmektedir.⁵⁸ Ancak adalar 1951 yılında ABD'nin kontrolü altına geçmiş, daha sonra ise Japonya'ya tekrar iade edilmiştir.

JAPONYA

İlk olarak Japonya iddiasını ıssız ve insansız bir bölgenin keşfine dayandırmaktadır. Japonya, 1885'ten itibaren bölgede kapsamlı araştırma yaptığı süre boyunca adaların geçmişte Çin'in kontrolü altında bulunduğu dair herhangi bir işaret bulunmadığını, bu nedenle Çin ve Tayvan'ın sunduğu tarihsel, coğrafi ve jeolojik iddialarının uluslararası hukukta geçerli bir kanıt olmadığını belirterek, Senkaku/Diaoyu Adaları'nın Japonya'nın doğal bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Japonya; resmi anlamda 14 Ocak 1895'te "terra nullius" (hiç kimseye ait olmayan) ilkesine dayanarak, Senkaku/Diaoyu Adaları'nı kendi kontrolüne altına almıştır.⁵⁹ Bu bağlamda Japonya; Çin'in adalar üzerinde hak iddia etmesini gerektirecek hiçbir iz bulunmadığını öne sürerek, Çin'in tezini "terra nullius" ilkesi ile çürütmeye çalışmaktadır.

İkinci olarak Japonya, 1895 yılında Çin-Japon savaşını sona erdiren Shimonoseki Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma uyarınca Çin, "Tayvan'ı (Formosa) ve Formosa adasına ait tüm adalarını Japonya'ya devrettiğini kabul etmiştir. Söz konusu antlaşmada Senkaku/Diaoyu Adaları'ndan özel

⁵⁷ *Diaoyu Dao*, <http://www.diaoyudao.org.cn/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

⁵⁸ Mark E. Manyin, "Senkaku (Diaoyu/Diaoyutai) Islands Dispute: U.S. Treaty Obligations", *Specialist in Asian Affairs*, 2013, s. 2.

⁵⁹ "Japanese Territory", *MOFAJ*, https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/basic_view.html, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

olarak bahsedilmemiş ve adacıklar üzerine yapılan müzakereler sırasında tartışılmamıştır. Bu bağlamda Japonya Senkaku-Diaoyu birleşmesinin Çin-Japon dışında bir eylem olduğunu ve kendisine ait olduğunu iddia ederek Çin'in iddiasına karşılık vermekte ve adaların kendisine ait olduğunu öne sürmektedir.⁶⁰

Üçüncü olarak Japonya, 1971 yılında Okinawa Geri Dönüş Anlaşması ile Okinawa Adalarının bir parçası olarak Senkaku/Diaoyu Adaları'nın ABD tarafından Japonya'ya devredildiğini iddia etmektedir. ABD, uluslararası hukukta böyle bir kavram bulunmamasına rağmen adaları geçici olarak kontrol ettiğini vurgulamak ve adalar üzerindeki Japonya'nın iddiasını tanımlamak için "residual sovereignty" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca ABD anlaşmada açıkça Senkaku/Diaoyu adalarının adının geçmemesine rağmen ABD, Japonya'nın iddiasını destekleyecek bir coğrafi sınır belirlemiştir.⁶¹ Bu bağlamda ABD'nin de desteğiyle Japonya, Çin'e karşı kendi iddiasını güçlendirmektedir. Ayrıca Japonya 1945-1971 yılları arasında Çin ve Tayvan'ın herhangi bir egemenlik iddiasında bulunmadığını öne sürerek de adalar üzerinde bölgesel bir anlaşmazlık bulunmadığı ifade ederek, Çin ve Tayvan'ın iddialarını çürütmeye çalışmaktadır.⁶²

TAYVAN

Senkaku-Diaoyu adaları üzerinde egemenlik iddialarında bulunan en pasif ülke Tayvan'dır. Tayvan'ın BM tarafından tanınmamasından dolayı egemenlik meseleleri üzerinde müzakere etme hakkı bulunmadığı düşünülmekte ve önemli bir aktör olarak görülmemektedir. Bununla birlikte Tayvan'ın iddiaları Çin'in iddiaları ile aynı temeldedir.

60 Manyin, *a.g.m.*, s. 2.

61 Hui-Yi Katherine Tseng, *Lessons from the Disturbed Waters: The Diaoyu/Diaoyutai Senkaku Islands Disputes*, World Scientific, Singapore 2015, s. 137.

62 Masami Ito, "Japan-China Island Tensions Rise", *The Japan Times*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2010/09/23/national/japan-china-island-tensions-rise/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2020) s. 18.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

ABD'İN SENKAKU/DİAOYU ADALARI ANLAŞMAZLIĞINDAKİ ROLÜ

Tarafların iddiaları ile beraber giderek karmaşıklaşan jeopolitik bulmacanın bir diğer aktörü ise ABD'dir. ABD'nin egemenlik sorunundaki tarafsızlık beyanlarına rağmen Japonya'nın egemenlik iddialarını destekler biçimde tutum sergilemesi anlaşmazlığı ABD-Çin güç mücadelesinin kalbine yerleştirmektedir.⁶³ Nitekim ABD 1951 yılında adaları işgal ederek, 1972 yılına kadar kendi denetimi altında tutmuş ancak 1972 yılında adaların egemenlik hakkını Japonya'ya devretmiştir. ABD devretmeden önce adaların zengin petrol ve doğalgaz yataklarına ev sahipliği yaptığını bilmesine rağmen, bu enerji zenginliğini Japonya ile yapacağı kârlı anlaşmalar ile kendi çıkarına kullanabilmek adına adaların; siyasal, askeri ve sistemik müttefiki olan Japonya tarafından kontrol etmesini tercih etmiştir.⁶⁴

Ayrıca ABD, 1960 yılında imzalanan Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması'nın 5. Maddesi uyarınca Japon idaresi altındaki topraklara herhangi bir yabancı saldırı durumunda, "anayasal hüküm ve süreçlerine uygun olarak" Japonya'nın idari kontrolündeki bölgeleri savunacağını beyan etmiştir. İki ülke de 1971 yılından itibaren Güvenlik Antlaşması'nın adalara uygulanmasını değiştirmemiştir.⁶⁵ Bununla birlikte ABD, Senkaku/Diaoyu Adaları'ndaki anlaşmazlıkta tarafsız olduğunu belirtmek için "Japonya'ya idari hakların geri verilmesinin adalara yönelik herhangi bir iddiaya halel getirmediğini" ve anlaşmanın "Senkaku/Diaoyu Adaları'nın yasal statüsünü etkilemeyeceğini" bildirerek, anlaşmazlığın tarafların kendi aralarında çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶

63 Smith, *a.g.m.*, s. 29.

64 Göktürk Tüysüzoğlu, "Senkaku (Diaoyu) Krizi ve Çin-Japonya İlişkileri", *TUİÇ Akademi*, <https://www.tuicakademi.org/senkaku-diaoyu-krizi-ve-cin-japonya-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

65 Larry A. Niksch, "Senkaku (Diaoyu) Islands Dispute: The U.S. Legal Relationship and Obligations", *CRS Report for Congress*, https://www.everycrsreport.com/files/19960930_96-798_4ab7cf3f6b0a08a40f2f490b3ea6a917e4a2544f.pdf, 1996, (Erişim Tarihi: 01.05.2021), s. 5.

66 Raul Pedrozo, "U.S. Recognition of Japanese Sovereignty Over the Senkaku Islands", *International Law Studies*, 97, 2021, s. 660.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

1996 yılında ve 2004 yılında Japonya ve Çin arasında gerçekleşen krizlerde ABD “tarafsız” tutumunu yinelemiştir. Nitekim 1996 krizinde “herhangi bir ülkenin adalar üzerindeki iddiasını desteklemiyoruz” açıklamasını, 2004 yılında gerçekleşen krizde ise “ABD Senkaku/Diaoyu Adaları’nın nihai egemenliği sorununda bir tavır almamaktadır” açıklamasında bulunmuştur. Bununla birlikte ABD; 1996, Aralık 2008 ve Mart 2009 yılında gerginliğin arttığı zamanlarda adaların anlaşma kapsamında olduğunun da altını çizmiştir. Bu bağlamda, ABD’nin kriz anlarında sessiz bir şekilde caydırıcı sinyalleri gönderdiği görülmektedir.⁶⁷

2010 yılında gerçekleşen tekne kazasındaki gerginlik sırasında ise ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Japonya ve Çin’in sorunu uzun vadeli bir etki yaratmadan çözmeleri gerektiği çağrısında bulunmuş⁶⁸ ve Japonya ile yaptığı güvenlik anlaşması kapsamındaki savunma yükümlülüğünü bir kez daha tekrarlayarak, egemenlik konusunda bir tutum sergilemediklerini ifade etmiştir.⁶⁹

23 Kasım 2013’de Senkaku/Diaoyu Adaları’nı da içerisine alan Doğu Çin Denizi’nde Hava Savunma ve Tanıma Bölgesi (ADIZ) ilan etmesi üzerine ABD tepkisini açık bir şekilde göstermiştir. Nitekim Çin’in açıklaması üzerine ABD’ye ait iki B-52 bombardıman uçağı, “uluslararası hava sahasından geçiş özgürlüğünü” korumak adına Çin hava savunma kurallarına meydan okuyarak uçuş gerçekleştirmiştir.⁷⁰ Ancak Çin açıklamalarında bu uçuşları acil önlem alınması gereken uçuşlar olarak görmemiş, sadece “Çin hava kuvvetleri ABD bombardıman uçaklarının tüm rotasını izledi, onları zamanında tespit etti ve ABD uçaklarının türünü

67 Taylor Fravel, “Explaining Stability In The Senkaku (Diaoyu) Islands Dispute”, *Getting the Triangle Straight: Managing China-Japan-US Relations*, The Brookings Institution, New York 2010, s. 148.

68 “Japan Frees Chinese Boat Captain Amid Diplomatic Row”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-11403241>, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

69 Manyin, *a.g.m.*, s. 5.

70 Andrew D. Taffer, “Threat and Opportunity: Chinese Wedging in the Senkaku/Diaoyu Dispute”, *Asian Security*, 2019, s. 14.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

belirledi" açıklamasında bulunmuştur.⁷¹ Açıklamadan anlaşılacağı üzere Çin, ABD'nin krize müdahale etmesi durumundan ortaya çıkacak yeni bir krizin ciddiyetinin farkındadır. Bu bağlamda ABD'nin, Çin'in Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki anlaşmazlıkta caydırıcılık etkisine sahip olduğu bir kez daha görülmektedir.

ABD genellikle anlaşmazlığa dair kamuoyuna açık yorum yapmaktan çekinmiş, Japonya ise bu durumdan rahatsızlığını sürekli olarak dile getirerek, ABD'nin, Japonya'nın güvenliğini sağladığına dair daha açık bir tutum sergilemesini istemiştir. Bu bağlamda Nisan 2014'te Başkan Barack Obama, Senkaku Diaoyu Adaları'nın ABD-Japonya Karşılıklı Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması kapsamında olduğunu 'açıkça' belirten ilk ABD Başkanı olmuştur. Ancak adaların nihai egemenliği konusunda resmi bir pozisyon almamıştır.⁷² 2015 yılında ise ABD ve Japonya "gri bölge savunması kavramı etrafında işbirliğini" güçlendiren ikili savunma yönergelerini revize ederek tamamlamıştır. 2017 yılında ABD'de de başkanlık seçimleri gerçekleşmiştir. ABD'nin yeni devlet başkanı olarak seçilen Donald Trump'ın göreve gelmesiyle birlikte adaların anlaşma kapsamında olduğunu bir belgede doğrulanmıştır.⁷³ Böylece ABD, adalar üzerinde Çin ve Japonya arasında ortaya çıkabilecek bir krizin sıcak çatışmaya dönüşmesi durumunda aktif olarak rol alacağını göstermiştir. 2021 yılında göreve gelen ABD Başkanı Joe Biden da ilk olarak Japonya Başbakanı Yoshihide Suga ile görüşerek, ABD'nin Japonya'nın topraklarını koruma yükümlülüğünün devam ettiğini yeniden teyit etmiş ve Japonya-ABD Güvenlik Anlaşmasının 5. Maddesinin Senkaku/Diaoyu Adaları'nın savunmasında da uygulanacağını onaylamıştır.⁷⁴

71 "China Says Monitored U.S. Bombers' Flight Through Airspace Zone", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-china-japan-ministry/china-says-monitored-u-s-bombers-flight-through-airspace-zone-idUSBRE9AQ04N20131127>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).

72 "Tension in the East China Sea", *CFR*, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/tensions-east-china-sea>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).

73 Taffer, *a.g.m.*, s. 15.

74 "Biden Affirms Security Treaty Applies to Senkaku Islands in Suga Call", *Nikkei Asia*, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Indo-Pacific/Biden-affirms-security-treaty-applies-to-Senkaku-Islands-in-Suga-call>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021).

ABD'nin adaları Japonya'ya devretmesinden günümüze kadar olan süreçteki tutumlarına bakıldığı zaman adalar üzerindeki anlaşmazlıkta "tarafsız" olduğunu yinelemesine rağmen Japonya'yı destekleyici kanıtlar olduğu görülmektedir. Özellikle ABD Başkanı Obama'nın, Japonya ile imzalamış olduğu güvenlik anlaşmasının 5. Maddesinin Senkaku/Diaoyu Adaları'nı kapsadığını açık bir şekilde onaylaması ABD'nin bu tarafsızlık tutumunu baltalamaktadır. Ancak ABD henüz adaların egemenliği konusunda net bir tutum sergilememektedir. Bununla birlikte ABD'nin Çin'in Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki "saldırgan" ve "zorlayıcı" tutumlarında 'caydırıcılık' etkisine sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle ABD-Japonya güvenlik ittifakı, adalar üzerinde kilit noktayı oluşturmaktadır. Nitekim Çin, aksi halde baskın güç olan ABD ile sıcak çatışma yaşayacağını öngörmektedir. Ancak henüz ABD ile sıcak bir çatışmaya girecek güç geçişine ulaşmadığı için Çin, herhangi bir ABD müdahalesinde geri adım atmak zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda ABD, Senkaku/Diaoyu Adaları'nın tarafı olmamasına rağmen bölgede aktif rol oynadığı görülmektedir.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER DENİZ HUKUKU SÖZLEŞMESİ'NE GÖRE SENKAKU/DİAOYU ADALARI'NIN STATÜSÜ

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeyi içeren uyuşmazlıkların çözümünün karara bağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak deniz alanlarının belirlenmesi ve sınırlanmasını içeren bu yasal sözleşme, deniz alanlarındaki anlaşmazlıklara açıklık getirmeyi amaçlasa da Çin ve Japonya, Senkaku/Diaoyu adaları üzerinde Münhasır Ekonomik Bölgeleri'nin (MEB) sınırlandırılması ve kıta sahanlığının genişletilmesi konusunda herhangi bir anlaşma üzerinde uzlaşmamıştır. Nitekim iki ülkede kendi iddialarını desteklemek için farklı uluslararası hukuk ilkelerini kullanmaktadır. Çin iddiasını BMDHK'nın "doğal uzantısı" ilkesine dayandırmaktadır. Bu bağlamda Çin'e göre "Doğu Çin denizi kıta sahanlığı, Çin kıta topraklarının

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DIAOYU ADALARI

doğal uzantısıdır. Çin, Doğu Çin Denizi üzerinde dokunulmaz bir egemenliğe sahiptir.⁷⁵ Zira kıyıdan 350 mile kadar hak talebine izin veren doğal uzantı ilkesine dayanarak Çin, kıyılarından 2000 m derinliğindeki Okinawa Çukuru'na kadar uzanan alanı BMDHS'nin belirlediği 350 m sınır dâhilinde bulunduğunu iddia etmektedir. Japonya ise iddiasını BMDHS'nin MEB için normal sınır olan 200 deniz miline kadar hak talebine izin veren "eşit mesafe" ve "eşit çözüm" ilkelerine dayandırmaktadır. Doğu Çin Denizi 400 milden daha dar bir alana sahip olduğu için Japonya, Doğu Çin Denizi'nden geçen bir "orta hat" (median-line) çağrısında bulunmuştur. Çin için Senkaku/Diaoyu Adaları orta hat ile Okinawa Çukuru arasında yer almaktadır. Japonya için ise iki ülkenin 200 millik MEB'lerinin çakışacağı bir alan anlamına gelmektedir.⁷⁶ Japonya Çin'in iddiasını reddederek, Okinawa Çukuru'nun "fiziksel bir sınır olarak kabul edilmeyecek kıta sahanlığındaki sadece bir çukur" olduğunu ileri sürmekte ve Okinawa'yı kıta sahanlığının bir uzantısı olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda, Japonya için orta hat yaklaşımı, Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki amaçları bakımından daha elverişli görülmektedir.⁷⁷

Ancak BMDHS'nin adaları içeren 121. maddesinde insan yerleşiminin olmadığı ve ekonomik yaşantının sürdürülemediği kayaların, kendi alanlarında kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesi oluşturmadığı yani bu belirtilen yerlerde deniz üzerinde herhangi bir hak yaratmayacağı belirtilmektedir.⁷⁸ Bu bağlamda, Çin ve Japonya uzlaşmamaktadır. Nitekim Çin ve Tayvan BMDHS'nin hükmüne göre adaların küçük, ıssız ve kendi ekonomik yaşamlarını sürdüremeyeceği için kıta sahanlığı veya MEB'e sahip olma hakkı bulunmadıklarını iddia etmektedir. Japonya ise onları BMDHS'ye göre 'adalar' olarak görmekte ve bu nedenle de kıta sahanlığı ile MEB'e sahip olma hakkı olduğunu iddia etmektedir.

75 Mark J. Valencia, "The East China Sea Dispute: Context, Claims, Issues, and Possible Solutions", *Asian Perspective*, 31(1), 2007, s. 148.

76 Choong, a.g.m., s. 60.

77 Bendini, a.g.m., s. 18.

78 "UN Convention on the Law of the Sea", UN, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

Japonya'nın BMDH iddiası kabul edilmesi durumunda Çin ile eşit uzaklıkta bir hatta kadar iddia edilebilir. Çin ise bu koşullar altında, Okinawa Çukuruna kadar bir kıta sahanlığı ve tartışmasız en yakın Japon Adası ile eşit uzaklıkta bir MEB iddiası sunabilir. Başka bir ihtimal ise her iki ülkenin de örtüşen bir kıta sahanlığına sahip olabileceğinin ve MEB'in tartışmasız en yakın topraklarından uzanacağına öne sürülebilecek olmasıdır.⁷⁹

Senkaku/Diaoyu Adaları çevreleyen sular Çin ve Japonya'nın sahip olduğu kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin önemli bir alanıdır. Nitekim bölgenin doğalgaz, petrol ve balıkçılık bakımından yüksek potansiyele sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ancak adalar üzerindeki diğer anlaşmazlıkların yanı sıra BMDHS açısından bu belirsizlik, bölgenin ekonomik potansiyelinin açığa çıkmasını engellemektedir. Bu nedenle deniz sınırlarının sınırlandırılması anlaşmazlığın çözümüyle iç içe geçmiş durumdadır.

SONUÇ

Doğu Çin Denizi'nde yer alan Senkaku/Diaoyu Adaları üzerindeki anlaşmazlığın taraflarının büyük güçler olarak Çin ve Japonya olması, bölge dışı ama baskın bir güç olarak ise ABD'nin yer alması göz önünde bulundurulduğunda Güç Geçiş Teorisi, anlaşmazlığı analiz etmek için değerli bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim yükselen bir güç olan Çin'in kriz dönemlerinde adalar üzerindeki egemenlik iddialarını, yerleşik güç olan Japonya'ya karşı meydan okuma girişiminde bulunarak güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle 2010 yılında patlak veren balıkçı tekne krizi ile 2012 yılındaki millileştirme krizinin sıcak bir çatışmanın eşiğine gelmesi; güç geçiş teorisinin, güç geçiş döneminde savaş çıkma olasılığının en yüksek seviyede olduğu tezini doğrular nitelikte bir gelişme olmuştur. Bununla birlikte ABD'nin anlaşmada tarafsız tutum

⁷⁹ Bendini, *a.g.m.*, s. 18.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

sergilediğine dair söylemlerde bulunmasına rağmen kriz anlarında müdahale ederek Çin üzerinde “caydırıcılık” etkisinde sahip olması da güç geçiş teorisi bağlamında açıklanabilir. Nitekim Çin yükselen bir güç olarak ABD ile çatışmaya girme potansiyeline sahip olması durumunda statükoya meydan okuyarak uluslararası sistemi kendi lehine değiştirme girişiminde bulunacak ve belki de piramidin en üst katmanında baskın bir güç olarak yer alacaktır. Bu nedenle ABD, Çin'in bölgede güçlenmesini engellemeyi istemektedir. Nitekim Joe Biden'ın göreve gelir gelmez Asya-Pasifik'te en iyi müttefiklerinden biri olan Japonya'yı ziyaret etmesi ABD'nin ağırlık verdiği bölgeyi de açıkça göstermektedir.

Çizilen bu çerçevede, günümüzde Güç Geçiş Teorisi bağlamında Senkaku/Diaoyu Adaları sorununun sıcak bir çatışmaya dönüşme riski düşük bir olasılık olarak görülmektedir. Her ne kadar Çin, Asya-Pasifik bölgesindeki gücünü artırmaya çalışsa da bölgesel çıkarlar ve karşılıklı ekonomik bağlılığın etkisi düşünüldüğünde anlaşmazlığın bir çatışmaya dönüşmesi ne Çin'in ne de Japonya'nın çıkarına olacaktır. Buna ek olarak, Çin tarihsel iddialarını destekler nitelikte yeterince kanıt sunmamaktadır. Benzer bir şekilde Japonya'nın egemenlik iddialarında tarihsel dayanakların yer alması ve uzun yıllar adaların idari yönetimini elinde bulundurması gibi faktörlerin olması, sorunun Japonya lehine çözümü için yetersiz kalmaktadır. Ayrıca BM'ye göre adaların statüsünün belirsizliğinin devam etmesi de anlaşmazlığın çözümünü zorlaştırmaktadır. Ancak burada dikkat çeken en önemli nokta; baskın bir güç olarak ABD'nin Güvenlik Antlaşması kapsamında Japonya'nın yanında yer almasının Japonya için güçlü kozlar sunmasıdır. Bu bağlamda Çin'in adalar üzerindeki egemenliği için Japonya'ya karşı savaş açması ABD'yi de karşısına alması anlamına gelmektedir. Güç Geçiş Teorisi kapsamında yükselen gücün güç seviyesi, baskın devletin gücünün %120'sini aştığı zaman güç geçiş süreci tamamlanmış olmaktadır. Çin baskın güç olmak için gerekli askeri, ekonomik ve teknolojik gücü elde etmek için çabalamasına rağmen potansiyel olarak şu an ABD'yi geçebilecek seviyede değildir.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bu nedenle ABD'yi karşısına alacak bir girişimde bulunması oldukça zor gözükmetedir. Nitekim Kasım 2013'de Çin'in Senkaku/Diaoyu Adaları'nı da içerisine alan Doğu Çin Denizi'nde ADIZ ilan etmesi üzerine ABD'ye ait iki B-52 bombardıman uçağı, Çin hava savunma kurallarına meydan okuyarak uçuş gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Çin açıklamalarında bu uçuşları acil önlem alınması gereken uçuşlar olarak görmediğini ifade etmiştir.

Söz konusu durum Çin'in henüz ABD ile sıcak çatışmaya girebilecek bir potansiyele sahip olmadığını kanıtlar niteliktedir. Ancak Çin, statükodan memnun olmadığı ve güç geçiş sürecini tamamladığı zaman ABD ile savaş riski en yüksek seviyeye ulaşacaktır. Başka bir deyişle Çin ABD'nin hegemonyasını bozacak güce sahip olduğunda Senkaku/Diaoyu Adaları, iki ülke arasında olası yıkıcı ve uzun süreli bir sıcak çatışma için gerekli koşulları sunacaktır. Bu bağlamda mevcut koşullarda adalardaki anlaşmazlığın sürdürülmesi yerine karşılıklı güven inşa edilerek; barışın ve istikrarın sağlanması, adaların yüksek potansiyelin keşfedilip etkin bir şekilde kullanılmasına katkı sağlayacaktır.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

KAYNAKÇA

"Biden Affirms Security Treaty Applies To Senkaku Islands In Suga Call", *Nikkei Asia*, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Indo-Pacific/Biden-affirms-security-treaty-applies-to-Senkaku-Islands-in-Suga-call>, (Erişim Tarihi: 13.05.2021).

"Case of Contact Between a Japanese Patrol Boat and a Chinese Fishing Boat in the Territorial Waters around the Senkaku Islands", *MOFAJ*, https://www.mofa.go.jp/mofaj/press/danwa/22/dga_0925.html, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

"China Cancels Official's Japan Visit Amid Trawler Row", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11296648>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

"China Says Monitored U.S. Bombers' Flight Through Airspace Zone", *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-china-japan-ministry/china-says-monitored-u-s-bombers-flight-through-airspace-zone-idUSBRE9AQ04N20131127>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).

"China Sends Patrol Ships to Disputed East China Sea Islands", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-19553736>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

"Is China Escalating Tensions with Japan in the East China Sea?", *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/09/is-china-escalating-tensions-with-japan-in-the-east-china-sea/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

"Japan Protests Over Chinese Boats Near Disputed Islands", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11617198>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

"Japan Warns China Against 'Extreme Nationalism'", *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11379281>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Japan-China Boat Spat Escalates”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11241445>, (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

“Japanese Territory”, *MOFAJ*, https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/senkaku/basic_view.html, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).

“Tension in the East China Sea”, *CFR*, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/tensions-east-china-sea>, (Erişim Tarihi: 12.05.2021).

“Territorial Disputes Hamper Exploration and Production of Resources in the East China Sea”, *EIA*, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=8270>, (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

“The Senkaku Islands: Location, Area, and Other Geographical Data”, *The Sasakawa Peace Foundation*, https://www.spf.org/islandstudies/info_library/senkaku-islands-02-geography--02_geo001.html, (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

“UN Convention on the Law of the Sea”, *UN*, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, (Erişim Tarihi: 09.05.2021).

“Xi Jinping Warns Japan Over East China Sea Dispute”, *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-19646974>, (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

AKARÇAY, Pınar-Gökhan Ak, “China-Japan Dispute Over The Sovereignty of Senkaku/Diaoyu Islands”, *VI. Uluslararası Çin’de Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, 2018, s. 31-38.

BENDINI, Roberto, *The Struggle for Control of the East China Sea*, Directorate-General For External Policies: Policy Department, 2014, s. 1-24.

BLANCHARD, Jean-Marc F., “The U.S. Role in the Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu (Senkaku) Islands, 1945-1971”, 161, *Cambridge University Press*, 2000, s. 95-123.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

CHAN, Steve, "Exploring Puzzles in Power-Transition Theory: Implications For Sino-American Relation", *Security Studies*, 13(3), 2006, s.103-141.

CHO, Hyun J.-Ajın Choi, "Why Do Territorial Disputes Escalate? A Domestic Political Explanation for the Senkaku/Diaoyu Islands Dispute", *Pasific Focus*, 2016, s. 254-282.

CHOONG, William, "The Senkaku/Diaoyu Dispute", *Adelphie Series*, 54(445), 2014, s. 59-92.

DiaoyuDao, <http://www.diaoyudao.org.cn/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

DECICCO, M. Jonathan-Jack S. Levy "Power Shift and Problem Shifts: The Evolution of the Power Transition Research Program", *Journal of Conflict Resolution*, 43(6), 1999, s. 675-704.

DRIFTE, Reinhard, "The Senkaku/Diaoyu Islands Territorial Dispute Between Japan and China: Between the Materialization of the "China Threat" and Japan "Reversing the Outcome Of World War II?", *UNISCI Discussion Papers*, 32, 2013, s. 9-62.

FRAVEL, Taylor, "Explaining Stability İn The Senkaku (Diaoyu) Islands Dispute", *Getting the Triangle Straight: Managing China-Japan-US Relations*, The Brookings Institution, New York 2010.

HAFEEZ, Sanaa Y., "The Senkaku/Diaoyu Islands Crises of 2004, 2010, and 2012: A Study of Japanese-Chinese Crisis Management", *Asia-Pasific Review*, 22(1), 2015, s. 73-99.

HAGSTROM, Linus, "Power Shift" in East Asia? A Critical Reappraisal of Narratives on the Diaoyu/Senkaku Islands Incident in 2010", *The Chinese Journal of International Politics*, 5(2), 2012, s. 267-297.

HARRY, Jade R., "A Solution Acceptable to All-A Legal Analysis of the Senkaku-Diaoyu Island Dispute", *Cornell International Law Journal*, 46(3), 2013, s. 653-81.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ITO, Masami, "Japan-China Island Tensions Rise", *The Japan Times*, <https://www.japantimes.co.jp/news/2010/09/23/national/japan-china-island-tensions-rise/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

JIANREN, Zhou, "Power Transition and Paradigm Shift in Diplomacy: Why China and the US March towards Strategic Competition?", *The Chinese Journal of International Politics*, s. 1-34.

KACZYNSKI, Vlad M., "The Kuril Islands Dispute Between Russia and Japan: Perspectives of Three Ocean Powers", *Warsaw School of Economics*, 87, 2007, s. 79-82.

KOO, Min G., "The Senkaku/Diaoyu Dispute And Sino-Japanese Political Economic Relations: Cold Politics" and Hot Economics, *The Pacific Review*, 22(2), 2009, s. 205-332.

KRISTINE, Schenck, "China's Response to U.S.-Japan Coordination in the East China Sea", *Asia Policy*, 15(3), s. 443-457.

LAFOND, Eugene C., "East China Sea", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/East-China-Sea>, (Erişim Tarihi: 25.04.2021).

LIM, Yves-Heng, "Locating Transition: The Prospect for a US-China Transition in Asia", *Journal of Contemporary China*, 19(67), 2010, s. 913-937.

MANICOM, James, *Bridging Troubled Waters: China, Japan and Maritime Order in the East China Sea*, Georgetown University Press, Washington, DC. 2018.

MANYIN, Mark E., "Senkaku (Diaoyu/Diaoyutai) Islands Dispute: U.S. Treaty Obligations", *Specialist in Asian Affairs*, 2013, s. 1-7.

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

NIKSCH, Larry A., "Senkaku (Diaoyu) Islands Dispute: The U.S. Legal Relationship and Obligations", *CRS Report for Congress*, https://www.everycrsreport.com/files/19960930_96-798_4ab7cf3f6b0a08a40f2f490b3ea6a917e4a2544f.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

OKUHARA, Toshio, "Territorial Sovereignty over the Senkaku Islands", *JII*, 2015, s. 1-14.

ORGANSKI, Alfred F. K., *World Politics*, The University of Michigan, New York 1968.

PAN, Zhongqi, "Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu/Senkaku Islands: The Pending Controversy from the Chinese Perspective", *Journal of Chinese Political Science*, 12(1), 2007, s. 71-92.

PEDROZO, Raul, "International Law and Japan's Territorial Disputes", *The Sasakawa Peace Foundation*, <https://www.spf.org/islandstudies/research/a00018r.html>, (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

PEDROZO, Raul, "U.S. Recognition of Japanese Sovereignty Over the Senkaku Islands", *International Law Studies*, 97, 2021, s. 653-664.

REILLY, James, "A Wave To Worry About? Public Opinion, Foreign Policy And China's Anti-Japan Protests", *Journal of Contemporary China*, 23(86), 2013, s. 197-215.

REILLY, James, "The Rebirth of Minjian Waijiao: China's Popular Diplomacy toward Japan", *Japan Policy Research Institute*, <https://www.jpri.org/publications/workingpapers/wp115.html#t7274>, (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

RINEHART, Ian E.-Bart Elias, "China's Air Defense Identification Zone (ADIZ)", *Congressional Research Service*, s. 1-41.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ROSS, Marta, "The Japan-China Maritime and Air Communication Mechanism: Operational and Strategic Considerations", *JIIA*, https://www2.jiia.or.jp/pdf/fellow_report/150630_Ms_Ross_ECS.pdf, (Erişim Tarihi: 08.05.2021).

SHAW, Han-yi, "The Diaoyuta/Senkaku Islands Dispute: Its History and an Analysis of the Ownership Claims of the P.R.C., R.O.C., and Japan", *Occasional Papers-Reprints Series in Contemporary Asian Studies*, 3, 1999, s. 1-142.

SMITH, Paul J., "The Senkaku/Diaoyu Island Controversy: A Crisis Postponed", *Naval War College Review*, 66(2), 2013, s. 27-44.

TAFFER, Andrew D., "Threat and Opportunity: Chinese Wedging in the Senkaku/Diaoyu Dispute", *Asian Security*, 2019, s. 1-21.

TANAKA, Hitoshi-Senior Fellow, "The Senkaku Islands and Mending Japan-China Relations", *Japan Center for International Exchange*, 2010, s. 1-4.

TSENG, Hui-Yi Katherine, *Lessons from the Disturbed Waters: The Diaoyu/Diaoyutai Senkaku Islands Disputes*, World Scientific, Singapore 2015.

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, "Senkaku (Diaoyu) Krizi ve Çin-Japonya İlişkileri", *TUIÇ Akademi*, <https://www.tuicakademi.org/senkaku-diaoyu-krizi-ve-cin-japonya-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 29.04.2021).

VALENCIA, Mark J., "The East China Sea Dispute: Context, Claims, Issues, and Possible Solutions", *Asian Perspective*, 31(1), 2007, s. 127-167.

WIEGAND, Krista E., "China's Strategy in the Senkaku/Diaoyu Islands Dispute: Issue Linkage and Coercive Diplomacy", *Asian Security*, 5(2), 2009, s. 170-193.

WIEGAND, Krista E., "The South Korean-Japanese Security Relationship and the Dokdo/Takeshima Islets Dispute", *The Pasific Review*, 28(3), 2015, s. 247-366.

DOĞU İN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

YU, Yim-Ji Young Kim, "The Stability of Proximity: The Resilience of Sino-Japanese Relations over The Senkaku/Diaoyu Dispute", *International Relations of the Asia-Pacific*, 2018, s. 1-29.

STRUCTURED ABSTRACT

Senkaku/Diaoyu Islands, located in the East China Sea, have high economic potential in terms of fishing, rich oil and natural gas resources. This high potential of the islands causes sovereignty claims between China, Japan and Taiwan. In addition, the perception of China's rise as a threat by the United States places it at the center of the US-China power struggle. Thus, the United States is involved in the dispute as an ally of Japan. These sovereignty claims prevent the discovery and effective use of the potential of the region and create a security gap in the region. In this context, the following questions were answered in order to reveal the power struggle on the Senkaku/Diaoyu Islands in the study where Power Transition Theory was used as a theoretical framework:

1. How does the power status dispute between Japan and China affect the risk of turning into a hot conflict in the context of Power Transition Theory?
2. To what extent does the active role of the United States as a dominant power in the Senkaku/Diaoyu Islands dispute affect the dispute within the framework of the Power Transition Theory?

From this point of view, the study aims to examine the effect of equality of power on disagreement by considering the power struggle in the Senkaku/Diaoyu Islands in the context of Power Transition Theory. In order to answer the questions, research was conducted within the framework of the keywords selected in accordance with the descriptive analysis method and the obtained qualitative data were processed with a deductive approach in the study.

The findings and results obtained in the study are as follows:

Considering the strategic importance of the Senkaku/Diaoyu Islands - especially the high natural gas potential - it is seen that the

DOĞU ÇİN DENİZİ'NDE GÜÇ MÜCADELESİ: SENKAKU/DİAOYU ADALARI

conflict over the islands have the risk of a hot conflict. The dispute over the Senkaku/Diaoyu islands constantly confronts Japan and China, which is in the great power layer in the pyramid, in the region. When the problem is considered in the context of the power status of Japan and China, it will not be in the interest of both countries to turn the conflict into a possible conflict due to the effect of regional interests and mutual economic dependence. Although this situation reduced the risk of conflict between the two countries, it did not make it possible to resolve the conflict. However, the ambiguity of the status of the islands in UNCLOS has made it difficult for China and Japan to resolve their dispute through legal processes and has caused both countries to apply to international law norms in line with their own interests. For this reason, it has been determined in the study that contradictory claims about the sovereignty of the islands constitute an obstacle to the discovery of the real economic potential of the region.

Although the main actors of the dispute over the Senkaku/Diaoyu Islands in the study were China and Japan, it was observed that the United States was also actively involved in the dispute as an extra-regional actor. Indeed, the dispute over the islands has the potential to redefine the balance of power in the Asia-Pacific region. In this context, it is not surprising that the USA, which is the hegemonic power, has a “deterrence” effect on China within the framework of the Security Agreement with Japan. In this context, when viewed within the framework of the Power Transition Theory, it is noteworthy that China, as a rising power, is striving to become a power that will challenge the USA by increasing its presence in the Asia-Pacific region. On the other hand, it seems that the United States is trying to balance the threat it perceives from the rise of China with the Security Agreement it has signed with Japan. In this context, the fact that the USA has a deterrent effect on China shows that China has not yet completed the power transition process. The power transition process is completed when the power

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

level of the rising power within the framework of the Power Transition Theory exceeds 120% of the power of the dominant state. China has not yet completed the transition of power process, as it does not have the power to replace the United States. This situation reduces the risk of hot conflict between the USA and China for the time being. However, when China gains the power to disrupt US hegemony and is not satisfied with the status quo, the Senkaku/Diaoyu Islands will provide the necessary conditions for a potentially devastating and protracted hot conflict between the two countries.

Within this basic framework, resolving the dispute over the islands will be the key to unlocking a potential treasure of natural resources. Ensuring peace and stability by building mutual trust will contribute to the discovery and effective use of the high potential of the islands.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ*

European Union's Fight Against Xenophobia in Institutional and Legal Areas

Murat SARAÇLI**

Öz

Avrupa kıtası, Hitler Almanyası döneminde tarihin gördüğü en büyük insanlık dramlarından Holokost'a sahne olmuştur. Biyolojik ırkçılığın ortaya çıkardığı bu acı deneyim henüz hafızalardan silinmemişken; Avrupa, 1980'li yıllarla birlikte bir başka ırkçılık türü olan yabancı düşmanlığıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Geçen her yılla birlikte giderek önemini arttıran yabancı düşmanlığı meselesine yönelik Avrupa Birliği gerek kurumsal gerekse hukuksal açılardan önemli çalışmalar yapmakla birlikte bunlar toplumlar katında istenilen düzeylerde sonuçlar vermemektedir. Bu gerçeklik ise AB'nin sorunla mücadele noktasında geçmişten daha kapsamlı ve kapsayıcı adımlar atmasını elzem kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Düşmanlığı, Irkçılık, Avrupa Birliği, Göç, Azınlık.

Abstract

The continent of Europe witnessed the Holocaust during Hitler's Germany, which is one of the greatest human dramas in history. While this unpleasant experience caused by biological racism was not forgotten, Europe had to struggle with xenophobia, another type of racism, since the 1980s. The European Union is carrying out significant works regarding xenophobia, which gains more importance year by year, in both institutional and legal respects, yet these efforts have not resulted in desired outcomes in societies. This forces the Union to take more comprehensive and inclusive steps than in the past for combating this issue.

Keywords: Xenophobia, Racism, European Union, Migration, Minority.

* **Makale Geliş Tarihi:** 08.09.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 04.10.2021

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: murat.saraccli@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5997-4836.

GİRİŞ

Avrupa devletleri, II. Dünya Savaşı sırasında hem insan kaynağı hem de iktisadi kaynaklar açısından önemli oranda kayıplar yaşamış ve savaşın ardından gerek ekonomi alanındaki eksikliklerin giderilmesi gerekse işgücü açığının kapatılması için başta sömürge ülkeleri olmak üzere pek çok devletle işbirliği antlaşmalarına imza atmışlardır. Bu sürece, Afrika kıtasındaki sömürge ülkelerinin 1960'lı yıllar boyunca bağımsızlıklarını kazanmaları ve yeni kurulan ülkelerin özellikle ekonomik anlamda dışa bağımlı olmaları nedeniyle söz konusu ülkeler kaynaklı yoğun göç akımı da eklenince, Avrupa kıtası göçmenler açısından bir cazibe merkezi haline gelmiştir.

Yıllar içerisinde yüzbinlerce göçmeni ülkelerine kabul eden Avrupalı devletler, bir yandan söz konusu göçmenlerin toplumlarına entegrasyonunu gerçekleştirebilmek diğer yandan da giderek büyüyen göç sorununa kalıcı çözümler bulabilmek adına hem siyasi hem de hukuki alanlarda adımlar atmaya başlamışlardır. Bu noktada göç meselesine kısıtlayıcı ve sınırlayıcı politikalar bağlamında çözüm üretmeye çalışan ve kıta sınırlarını geçilmez bir hale getirmeye çalışan Avrupalı devletler, ülkelerinde bulunan göçmenler konusunda da onların kalıcı değil; geçici oldukları yönündeki söylemlere başvurarak toplumlarındaki huzursuzlukları gidermeye çalışmışlardır. Ancak hem göç hem de göçmenler konusunda uygulamaya konulan politikalar istenilen sonuçları verememiş ve bir yandan kıtaya yönelen göçler artarken; diğer taraftan da göçmen azınlıklara yönelik çoğunluk durumundaki ev sahibi toplumlardaki ayrımcı ve dışlayıcı yaklaşım tarzı halk katında giderek daha fazla destek görmeye başlamıştır.

Bu aşamada daha çok toplumlardaki huzursuzluk noktaları üzerine siyaset üreten ve göç ile göçmen karşıtlığını temel siyasası olarak belirleyen popülist aşırı sağ partilerin giderek Avrupa'da güçlenmeleri de yabancı düşmanlığının geniş halk kitleleri nezdinde destek bulmasında etkili olmuştur.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

Kültürel ve etnik özellikler bakımından kendileri gibi görmedikleri göçmen azınlıkları “öteki” olarak niteleyen, kendilerini ise sahip oldukları nitelikler bakımından büyük grup kimliği çerçevesinde “biz” şeklinde tanımlayan ev sahibi halklar, geçmişten gelen olumsuz önyargılar ile klişelerin yarattığı korku hissiyatının da etkisiyle göçmenlere yönelik düşmanca yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu noktada ırkçılık ve antisemitizmle birlikte yabancı düşmanlığını da kıta toplumlarının mücadele etmesi gereken en önemli sorun alanlarından biri olarak tanımlayan Avrupa Birliği (AB) gerek birliğin ana organları gerekse de sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla kapsamlı bir mücadele planını devreye sokmuştur.

Günümüzde Kuzey Afrika ile Ortadoğu bölgesinden yoğun bir göçmen akımına maruz kalan AB, bir yandan özellikle sığınma alanındaki yasalarını günceller ve eskisinden daha katı düzenlemelere giderken diğer yandan da Holokost’tan bu yana Avrupa’yı tehdit eden ırkçılık, Antisemitizm ve yabancı düşmanlığı meselelerine kalıcı çözümler bulmayı hedeflemektedir.

Bir kültürel ırkçılık biçimi olarak yabancı düşmanlığı konusunda artan göçmen sayılarına bağlı olarak yoğun bir ajandaya sahip olan birliğin, geçmişten günümüze uzanan çalışmalarını göz önünde bulundurduğumuzda, meseleye yönelik önemli siyasi ve hukuki adımlar attığını; ancak yine de toplumlar nezdinde var olan ırkçı düşünce ve davranış kalıplarını aşmakta çok da başarı kaydedemediğini söyleyebiliriz.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu temel bulgular üzerine oturtulan çalışmanın ilk bölümünde, önyargılar ve büyük grup kimliği bağlamında yabancı düşmanlığı olgusu konu edilecek devamında ise teorik bağlam düzeyinde yabancı düşmanlığını ortaya çıkartan sebeplere odaklanılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde de AB’nin kurumsal ve hukuksal düzlemde yabancı düşmanlığıyla mücadelesi incelendikten sonra, birliğin bahse konu olan meseleye çözüm arayışlarında gelecekte ortaya çıkması muhtemel engeller ve bunlara yönelik atılabilecek adımlar ele alınacaktır. Sonuç

bölümünde ise çalışma boyunca elde edilen ana bulgular üzerinden genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

ÖNYARGILAR VE BÜYÜK GRUP KİMLİĞİ OLGUSU BAĞLAMINDA YABANCI DÜŞMANLIĞI

Zenofobi (Xenophobia) kelimesi etimolojik olarak Yunanca 'xénos' yani 'yabancı' ve 'phóbos' yani 'korku' sözcüklerinden oluşmakta ve yabancı korkusu ya da yabancı düşmanlığı anlamına gelmektedir.¹ Kelimenin yabancı korkusu veya düşmanlığı olarak algılanmasında zenofobi kavramının literatür çerçevesindeki anlamının ortaya çıkarılışına yönelik iki farklı yöntemin izlenmesi sebep olmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, eğer azınlıklar ve/veya göçmenler (yabancılar), yerli halkla eşit tutulurlar ya da aynı düzeyde görülürlerse kavramın da daha çok yabancı korkusu anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ancak azınlıklar ve/veya göçmenler; yani genel olarak yabancılar, yerli halktan daha düşük bir statüde değerlendirilir ve bu çerçevede onlara yönelik aşağılayıcı veya küçük düşürücü bir yaklaşım benimsenirse, mevzubahis kavramın yabancı düşmanlığı olarak yorumlanması daha kolay olacaktır. Günümüzde ise zenofobi kavramı, söz konusu yaklaşımlardan etkilenerek, korkudan kaynaklı olarak yabancılar yönelttiği hoşnutsuzluk veya nefret durumlarını barındıran bir içerikte kullanılmaktadır.²

Zenofobi kavramındaki yabancı olgusu, genel olarak yerli halktan olmayanların (non-natives); yani "öteki/başkası/dışarıdaki"lerin tümüne yönelik bir korkuyu ve bu korkudan kaynaklanan hoşnutsuzluk ve nefret duygularını içermektedir.³ Bu bakımdan bir halk açısından yabancı,

1 Yeşer Yeşim Özer, "Immigrants and Xenophobia in the European Union", Marmara Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 70-71.

2 Mikael Hjerm-Kikuko Nagayoshi, "The Composition of the Minority Population as a Threat: Can Real Economic and Cultural Threats Explain Xenophobia?", *International Sociology*, 26(6), 2011, s. 823-824.

3 Raymond Taras, "Transnational Xenophobia in Europe? Literary Representations of Contemporary Fears", *The European Legacy: Toward New Paradigms*, 14(4), 2009, s. 392.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

göçmen, azınlık veya vatansız kişiler olabilecektir. Farklı ve bilinmeyene yönelik psikolojik bir korku hissinden kaynaklanan tehlike algısı ve bunun neticesi olarak hoşnutsuzluk ve nefret anlamındaki zenofobi kavramı, aslında bir yerde insanda daha bebeklik döneminden itibaren ortaya çıkan önyargıların da uzantısıdır. Farklı olanı kendi iç dünyasında algılayamayan ya da anlamlandıramayan insan, zamanla bu ötekiliklerin ruh dünyasında baskın hale gelmesiyle bir korku duygusu edinir ve bu korkuyla baş edemeyeceğine inandığı noktada zikredilen korku durumu, hoşnutsuzluğa ve nefrete dönüşebilir. Şu bir yadırganamaz gerçekliktir ki; her insan önyargılıdır ve bu önyargılar bir birey olarak kim olduğumuza dair de önemli bir etkidir.

Önyargılar, mutlaka düşmanca ya da kötücül olmayıp; yapıcı ya da iyicil nitelikte de olabilirler. Bu çerçevede psikanalizde kullanılan “yabancı kaygısı” kavramına bakmak yardımcı olabilecektir. Bir bebeğin, etrafındaki herkesin onun bakımıyla ilgili kişiler olmadığına dair farkındalığıyla alakalı olan bu kavram, bebeğin hayatının ilk sekiz ayında gerçekte ona zarar verecek hiçbir şey yapmamış olan yabancı karşısında korku duymasını açıklamaktadır. Bu anlamda insan gelişimindeki normal bir fenomen olarak yabancı kaygısı, bebeğin zihnindeki yabancıya yönelik hem bir algı hem de cevap niteliği gösterecek ve böylece gelecekte yetişkin bir birey olarak sahip olacağı “normal” önyargıların da temelini oluşturacaktır. Yaş aldıkça ötekilerle/başkalarıyla ilişkileri artacak ve boyut değiştirecek olan birey, zamanla karşısındakinin kimliği üzerinden kendini tanımaya başlayacak ve kendi dışındakilerin kimlikleri üzerinden yapacağı tanımlamalarla kim olmadığını öğrenecektir. Bu çerçevede de aslında kim olduğunu kavrayacaktır.⁴

Bu noktada önyargıların sadece bireysel düzeyde kalmadığını, en gözlemlenebilir önyargıların daha çok başkalarıyla paylaşılanlar olduğunu

4 Vamık Volkan, *Göçmenler ve Mülteciler: Travma, Sürekli Yas, Önyargı ve Sınır Psikolojisi*, çev. Aycan Alp, Pusula Yayınevi, Ankara 2017, s. 113-123.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

belirtmeliyiz. İçinde buldukları aileden başlayarak, grup, toplum ve ulus içinde bireyler arası sözlü ve duygusal paylaşımlar/yaşanmışlıklar çerçevesinde yaygınlaşan önyargılar, bireysel kimliğin de üzerinde bir grup kimliğinin oluşması noktasında son derece etkili olmaktadır.

Çadır örnekleme üzerinden açıklamak gerekirse, bireysel psikoloji açısından bir çadırın direği baba ise brandası anne olmakta ve büyük grup psikolojisinin de devreye girmesiyle branda, aynı zamanda grup kimliğinin psikolojik sınırlarını da ortaya koymaktadır. Bir kişi ve bu kişiyle aynı büyük grup duyarlılıklarını paylaşanların “öteki/başkası” gördükleri ve tanımladıkları ise farklı bir grup kimliğine sahip olan yabancıları temsil etmektedir. Tarihsel örnekler çerçevesinde söz konusu gerçekliği irdelediğimizde, birbirinden çok farklı kültürlerin ve toplumların, kendilerini tanımlama noktasında sürekli bir başkası yarattıklarını/ imgelediklerini ve bu çerçevede “biz” ile “öteki” kimliklerini oluşturduklarını görmekteyiz. Örneğin erken tarihsel dönemlerde Çinliler, kendilerini insan olarak tanımlamış ve ötekini ise “guei”; yani “avlanan ruhlar” şeklinde varsaymışlardır. Yine Apaçi Kızılderilileri kendilerini “indeh”; yani insan, ötekileri ise “indah” yani düşman olarak nitelendirmiştir. Brezilya yağmur ormanlarındaki Munduruku yerlileri, dünyalarını Munduruku olanlar; yani kendileri ve kendileriyle dost olanlar ile Munduruku olmayanları; ‘pariwat’ (düşmanlar) olarak ikiye ayırmışlardır.⁵

Önyargılar çerçevesinde oluşan büyük grup kimliğini günümüz devletleri çerçevesinde okumak da mümkündür. Öyle ki devletlerin bugün sahip olduğu fiziki sınırların tarihsel süreç içerisinde psikolojik sınırlar haline geldiği ve böylece anavatan adı verilen toprakların aynı zamanda o topraklar üzerinde yaşayan halk kitlesinin de büyük grup kimliğinin sınırlarını çizdiği yapılan çalışmalarla ortaya konulan önemli bir iddiadır. Bu noktada Ortadoğu’da Filistin ile İsrail arasındaki sınırların

⁵ Volkan, a.g.e., s. 130-137.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

aynı zamanda Araplar ile Museviler arasındaki hem grup kimliklerini hem de bu kimliklerin dayandığı psikolojik tutumları/hissiyatları ayırdığı savı sıkça tekrarlanmaktadır. Yine bakıldığında, Soğuk Savaş'ın simgelerinden Berlin Duvarı'nın sadece şehri ikiye ayırmadığını, aynı zamanda Doğu ile Batı blokları arasındaki ideolojik farklılıkları var ettiğine inanılan büyük grup kimliklerini teşkil ettiğini ve psikolojik saflıklar açısından da bir sınır çizdiğini söyleyebiliriz.

Yakın geçmişe bakıldığında da Donald Trump'ın ABD Başkanlık Seçimleri sırasında gündeme getirdiği Meksika sınırına duvar örülmesi önerisinin de yine bu minvalde bir girişim olduğunu; çünkü bu projeye aslında sadece Meksika'dan ABD'ye yönelen göçlerin ve göçmenlerin değil; aynı zamanda homojen, saf ve temiz olduğu iddia edilen/varsayılan Amerikan yaşam tarzının ve kültürünün "kirletilmesinin" ve "bozulmasının" önüne geçileceğinin beklendiğini bizzat Trump'ın açıklamalarından görebilmekteyiz.⁶

Büyük grup kimlikleri çerçevesinde oluşturulan "biz" tanımlamasının tek tek bireyler üzerindeki etkisi, öteki olarak nitelendirilmeden hissedilen tehdidin boyutuyla da yakından ilişkilidir. Eğer ötekenden hissedilen korku, büyük grup kimliğinin oluşmasında baskın ise ve bireysel kimlikler, kendilerini söz konusu korkunun ortaya çıkardığı grup duyarlılığından koruyabilme noktasında yetersizse, ötekine yönelik tahammülsüzlük ve önyargılar çok daha aşılabilir boyutlarda yaşanacaktır. Bu ise yabancı düşmanlığının şiddet kullanımına kadar varmasına sebep olabilecektir. Nitekim Almanya'da, özellikle de Türk işçi göçmenlere yönelik 1990'lı yıllarda gözlemlenen şiddet olayları, önyargılardan kaynaklanan korkunun ve tahammülsüzlüğün ulaşabileceği bu uç noktanın en acı örneklerinden sadece birisidir.⁷

6 Volkan, a.g.e., s. 137-139.

7 Jouni Suistola-Vamık D. Volkan, *Tarihi ve Psikolojik Boyutlarıyla Uluslararası Terörizm*, çev. Servin Sanyer, Pusula Yayınevi, Ankara 2018, s. 42-52.

KURAMSAL BAĞLAM TEMELİNDE YABANCI DÜŞMANLIĞINI ORTAYA ÇIKARAN SEBEPLER

Genel olarak yabancı düşmanlığının temelinde, bireysel ve yapısal olarak nitelendirilebilecek iki temel etkenin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, önyargılardan kaynaklanan ve yabancı/öteki olarak algılanana yönelik tehdit değerlendirmesi odaklı korku ve/veya nefrettir. Diğeri ise söz konusu psikolojik etmenler çerçevesinde beliren “biz” ve “öteki” gruplarının ortaya çıktıkları sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar altında birbirleriyle geliştirdikleri ilişkilerdir.⁸

Söz konusu etkenlerden bireysel olanlarını incelediğimizde, önyargıya sebebiyet veren ve yabancılara yönelik ayrımcı/dışlayıcı tutumları ortaya çıkartan dört tür sebepten bahsedebiliriz. Bunlar; gerçekçi tehdit, sembolik tehdit, gruplar arası kaygı ve olumsuz klişeler şeklinde sıralanabilir.⁹

Gerçekçi tehdit olgusu, yabancı düşmanlığının ortaya çıktığı ve yöneldiği özneler arasındaki ekonomik ve siyasi güç farklılıklarına atıf yaparken; sembolik tehdit ise daha çok söz konusu öznelerin sahip oldukları ve kendilerini tanımladıkları değerler, inançlar ve tutumlar gibi birincilerden daha soyut etkenleri belirtmektedir. Üçüncü bir neden olan gruplar arası kaygı ise öznelerin birbirlerinin farklılıklarına yönelik ilgileri ve bu ilgilerden kaynaklanan tehdit hissiyatının göreceliğiyle ilgili olup; öznelerin birbirlerine ilişkin bilgi eksikliklerinden beslenen ve bir nevi cehaletin yaygınlaşmış ifadesi olan olumsuz klişeler ise yabancı düşmanlığının gerisindeki son bireysel sebebi oluşturmaktadır.

Günlük hayat pratiklerini incelediğimizde, bir ülkedeki yabancılara yönelik hoşnutsuzluğun, ayrımcılığın ve düşmanlığın oluşmasında bireysel ve yapısal faktörlerin çoğu zaman birlikte etkili oldukları

8 Ray Taras, *Europe Old and New: Transnationalism, Belonging, Xenophobia*, Rowman&Littlefield Publishers, New York 2009, s. 121-123.

9 Oksana Yakushko, “Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes Toward Immigrants”, *The Counseling Psychologist*, 31(1), 2009, s. 45-47.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

gözlemlenmektedir.¹⁰ Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda da toplum içerisinde sosyal ve ekonomik açıdan daha muhtaç durumda olan bireylerin yabancı kategorisi içerisinde değerlendirilenlerden özellikle azınlıklara yönelik ayrımcı ve dışlayıcı tutumlar oluşturmak noktasında psikolojik açıdan daha meyilli olduklarını görmekteyiz. Tabii bu noktada, bir ülkeye gelen göçmenlerin de belli bir süreden sonra gerek vatandaşlık gerekse uzun süreli ikamet ve çalışma hakkı izinleri alarak o ülkenin toplumsal yapısına dahil olduklarını ve hukuksal anlamda olmasa bile sosyolojik açıdan azınlık durumuna geldikleri gerçeğini akılda tutmak gerekmektedir.¹¹

Yabancı düşmanlığı alanında yapılan araştırmalar çerçevesinde ortaya konulan Rekabetçi Tehdit Modeli'ne (Competitive Threat Model) göre, mevcut grup kimliğinin dışında kalan bireylere yönelik davranışların oluşmasında iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, grup benliği; yani grubun kendini nasıl tanımladığıyken, diğeri de gruplar arası güç, kaynak, ödül ve kolektif kimlik mücadelesidir.

Teoriye göre, çoğunluk grubuna mensup bireylerin gruplar arası ilişkilere bakışı ekseriyetle sıfır toplamı bir nitelik arz etmektedir. "Onlara karşı biz" algılaması ve varsayımı çerçevesinde geliştirilen ilişkiler ise ister istemez herhangi bir elastikiyete mahal vermemekte ve siyah ile beyaz arasında gelişen bir yaklaşıma dayanarak gri alanları göz ardı etmektedir. Yine grup dışı topluluklara, yani yabancılara yönelik davranışların da mevcut grup çatışması ve bu çatışmanın boyutu çerçevesinde şekillenildiğinin kabul edildiği modelde, tehdidin boyutunun zamanla iki unsura bağlı olarak değişebileceği kabul edilmektedir.¹²

10 Alice Bloch-Liza Schuster, "Asylum and Welfare: Contemporary Debates", *Critical Social Policy*, 22(3), s. 394-397.

11 Moshe Semyonov vd., "The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000", *American Sociological Review*, 71(3), 2006, s. 427-428.

12 Seth K. Jolly-Gerald M. DiGiusto, "Xenophobia and Immigrant Contact: French Public Attitudes Toward Immigration", *The Social Science Journal*, 51(3), 2014, s. 464-466.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Söz konusu unsurlar incelendiğinde, bunlardan ilkinin ilişkilerin boyutundaki değişiklik olduğu görülmektedir. Bu da zamanla gruplar arası ortaya çıkan yakınlaşmalar ya da ayrışmalar tehdit algılamasının seyrini belirlemektedir. Etkileşimin ve bu çerçevede grupların birbirlerine yönelik bilgi seviyesinin artması, olumsuz klişe ve önyargıların yıkılmasına olanak tanıyacağından tehdit algılamasını da asgari düzeye indirecektir. Tehdidin boyutuna etki eden ikinci faktör ise ekonomik koşullardaki değişimdir. Bu noktada ülkedeki ekonomik gelişme ve ilerleme, genel refah seviyeleri ve istihdam olanaklarını arttıracığından gelir temelli rekabeti ve bu rekabetin doğurduğu tehdit algılamasını azaltabilecektir. Tersine durumda ise ekonomik bir gerileme ve darboğaz yaşanacağından gelir ve kazanç bazlı tehdit algılaması gruplar arasında artacaktır.¹³

Model çerçevesinde rekabetçi tehditlerin çoğunluk grubu açısından değerlendirilmesinde etkili olan süreç ve seviyelere odaklandığımızda ise karşımıza iki yönlü bir tablo çıkmaktadır. Bu çerçevede ilk boyutu, bireysel değerlendirmeler oluştururken, diğer boyutu ise kolektif/grupsal algılamalar oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal alanlardaki rekabet korkusunun bireylerin çıkarları ve ayrıcalıkları üzerinde yaratabileceği olası tehditlere odaklanan bireysel analiz düzeyine göre yabancı karşıtı durumlar, ya sosyoekonomik rekabetin ya da bireyler arasında iş, konut, sosyal hizmet ve ekonomik çıkar alanlarında algılanan tehdidin bir sonucudurlar. Bundan dolayıdır ki, sosyal sistem içerisinde dezavantajlı konumda bulunan bireyler, grup dışı bireylere ya da topluluklara yönelik çok daha olumsuz ve dışlayıcı tutumlar sergileyebilmektedirler. Bu noktada eğitim ve yetenek düzeylerini kendimize referans alırsak, bir toplum içerisinde eğitim ve yetenek açısından yüksek düzeylere çıktıkça yabancıya yönelik rekabetten kaynaklanan tehdit algılamasının azalacağını, tersine durumda ise artacağını varsayabiliriz.¹⁴ Bu noktada Avrupa'daki Polonyalı göçmenlerin

¹³ Semyonov vd., a.g.m., s. 427-428.

¹⁴ Semyonov vd., a.g.m., s. 428.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

durumu iyi bir örnektir. "Polonyalı muslukçular" söylemiyle gündeme gelen bu göçmenler, özellikle tesisat gibi çok da eğitim ve yetenek gerektirmeyen alanlarda istihdam olanağı bulduklarından, kıtada daha çok düşük eğitim ve yeteneğin yeterli olduğu hizmet sektörlerindeki yerli emek işçisi kesimlerin tepkisini çekmişlerdir. Oysa biliyoruz ki söz konusu Polonyalı göçmenler, sadece düşük seviyeli değil; aynı zamanda daha çok bilgi ve beceri isteyen avukatlık, öğretmenlik, doktorluk, mimarlık vb. sektörlerde de istihdam edilmişlerdir. Ancak bu durum, alanlarda çalışan yerli halkın tepkisini ilk örnekteki kadar çekmemiştir. Bunda ise gerek yerli halkın yetenek ve bilgi düzeyleri açısından göçmenleri kendilerine rakip olarak algılamamaları gerekse de yabancıya yönelik önyargı ve hoşnutsuzlukların eğitim düzeyi yüksek bireylerde daha az olması etkili olmuştur.

İkinci yaklaşım boyutu olarak kolektif/grupsal algılamalara göre ise grup dışı topluluklara yönelik gözlemlenen ayrımcı davranış ve önyargılar, çoğunluk grubunun kolektif kimliğine yönelik algılanan tehditlerin bir sonucudur. Bir grubu oluşturan bireyler arasında gözlemlenen yabancıya yönelik önyargı ve korkular, grup içi etkileşimle birlikte yaygınlaşmakta ve kolektif bir karakter kazanmaktadır. Bütüncül hale gelen söz konusu korku ve önyargılar ise zamanla, biz olarak tanımlanan grubun kolektif kimliğine ve daha genel olarak toplumun kültürel, ulusal ve etnik homojenliğine yönelik bir tehdit şeklinde algılanmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar, grup içindeki diğer bireylere göre daha korumacı/tutucu bir dünya görüşüne sahip olanların, grup dışı bireylere ve topluluklara yönelik çok daha fazla olumsuz ve dışlayıcı politikalara destek verdiklerini ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmalarla temellendirilen bir başka olgu ise, grup düzeyindeki tehdit algılamasında daha çok grup büyüklüğü, ekonomik koşullar ve Siyasi/ideolojik iklim faktörlerinin etkili olduğudur. Aynı zamanda bunlar, diğer bireylere ve gruplara yönelik önyargıların oluşumunda da son derece önemlidir.¹⁵

¹⁵ Semyonov vd., a.g.m., s. 429-430.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Söz konusu faktörlerden grubun büyüklüğü, öteki grup çerçevesinde algılanan tehdidin temel belirleyicisi olduğu gibi, aynı zamanda söz konusu gruba yönelik beslenen önyargıların da temel nedenidir. Bu bakımdan bir toplum içerisindeki azınlık grubunun gerek sayısal gerekse nüfuz açısından genişlemesi, söz konusu toplumdaki gelir ve kaynaklar için yapılan rekabetin boyutunun da büyümesine sebep olacaktır.

Söz konusu durum, çoğunluğun çıkarları ve ayrıcalıkları noktasında büyük bir meydan okumayı da doğuracaktır. İkinci bir faktör olarak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, grup düzeyindeki tehdit algılamasının oluşmasında etkili olan bir diğer husustur. Bu çerçevede ekonomik koşulların belirli standartlarda veya üzerinde olduğu durumlarda tehdit algılaması zayıflarken; ekonomik istikrarsızlık ya da düşüş zamanlarında ise tehdit algılaması güçlenmektedir. Özellikle de ekonomik darboğaz zamanlarında istihdam olanaklarının azalması, satın alma gücünün zayıflaması, işsizliğin artması gibi faktörler çerçevesinde toplumda yabancı olarak algılanan azınlık ve göçmen gruplarına yönelik önyargılar artmakta, ekonomik koşullardaki düşüşün ve adaletsiz rekabetin kaynağı olarak söz konusu gruplar ön plana çıkarılmaktadır.

Toplumun çoğunluğu tarafından bir nevi “günah keçisi” durumuna sokulan azınlık ve göçmen grupları, yerli halka göre daha düşük ücret seviyelerini kabul edebilmeleri, sigortasız ve güvencesiz çalışmak konusunda çok daha duyarsız olmaları gibi saiklerin de etkisiyle çoğunluk tarafından kolaylıkla hedef tahtasına koyulabilmektedir. Ayrıca ekonomik kriz ve istikrarsızlık dönemlerinde iş piyasasının daralması ve aynı iş için olan talebin artması nedeniyle rekabet ortamı da kızışmakta bu ise azınlık ve göçmen gruplarına yönelik önyargıları arttırarak, yabancı düşmanlığını körüklemektedir.

Bir ülkede hakim olan siyasi/ideolojik düzen grup temelinde algılanan tehdidin boyutunu belirleyen üçüncü ve son faktördür. Bu noktada

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

birbirine rakip ve zıt pek çok görüş ortaya koyulmaktadır. Bunlardan ilki, sosyal yardımların görece az olduğu ülkelerdeki toplumlarda, azınlık ve göçmen gruplarına yönelik hoşgörüsüzlüğün ve ayrımcılığın daha fazla görüleceğine ilişkindir. Bu anlayışa göre, liberal rejimler kapsamlı sosyal yardım programları öngören düzenlerle karşılaştırıldığında, toplum içerisindeki dezavantajlı grupları ekonomik ve sosyal destekler konusunda daha güvencesiz bıraktıkları ve bu grupları çoğunluk nezdinde daha çok ön plana çıkardıkları için yabancı düşmanlığının ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı bir etkiye sebep olmaktadır. Yine burada, liberal rejimlere sahip ülkelerdeki serbest piyasa ekonomisi koşullarının daha rekabetçi ve görece tarafsız olmasından dolayı azınlık gruplarına yönelik pozitif ayrımcılık politikalarına fazla başvurul(m)amasından kaynaklanan “yabancıya karşı duyarsızlık” durumunun yabancının daha fazla dışlanmasına ve marjinalleşmesine sebebiyet verdiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.¹⁶

Bu görüşün muhalifi olarak ortaya konan başka bir yaklaşıma göre ise sosyal yardımların özellikle dezavantajlı azınlık gruplarına yönelik fazla kullanılması, çoğunluk gözünde onların toplumsal bir külfet oluşturan “bedavacılar” şeklinde algılanmalarına sebebiyet vermektedir. Öyle ki; eğitim, sağlık ve barınma gibi alanlarda devlet tarafından azınlık ve göçmenlerin sürekli sübvansede edilmeleri, zamanla çoğunlukta “bizim vergilerimizle sağlanan hizmetlerden onlar hiçbir bedel ödemediği yararlanıyorlar” algısının oluşmasına, bu ise sadece farklılıklarından dolayı bir tehdit kaynağı olarak görülen yabancılara aynı zamanda nefret kaynağı haline gelmelerine neden olabilecektir. Bu noktada yapılabilecek en doğru şey, azınlıklar ve göçmenler gibi toplum içindeki ihtiyaç sahibi grupları, içerisine dahil oldukları toplumlarla entegre edebilecek programların ivedi bir şekilde hayata geçirilmesi ve ekonomik anlamda hem kendilerinin hem de yakınlarının ayakta durmalarını sağlayabilecekleri, yetenekleriyle

¹⁶ Inta Mierina-Ilze Koroleva, “Support for Far Right Ideology and Anti-Migrant Attitudes Among Youth in Europe: A Comparative Analysis”, *The Sociological Review*, 63(2), 2015, s. 185-187.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

eşit orantılı işlere girmelerinin teşvik edilmesidir. Bu noktada devletler de ülke içindeki ekonomik güvensizliği arttıran etkenlerin sayısını azaltmak, sürdürülebilir kalkınma programları dahilinde iktisadi gelişmeyi teşvik etmek ve kıt kaynaklar konusundaki rekabeti adilane ve eşitlikçi bir anlayış çerçevesinde gidermek gibi çeşitli yollarla söz konusu entegrasyon süreçlerine katkıda bulunabileceklerdir.¹⁷

Büyük grup kimliği ve hafızası çerçevesinde yapılan çalışmalara baktığımızda ortaya konulan temel gerçekliklerden birinin de toplumların sahip oldukları korkularını ve de kaygılarını daha çok görece güçsüz ve savunmasız durumdaki ötekiler üzerinden atmaya çalıştıklarıdır.¹⁸ Bu çerçevede bir ülkedeki çoğunluğun dışında kalan, ki bu çoğunluk çoğu zaman popülist siyasi partiler tarafından 'halk' olarak sunulmaktadır/ varsayılmaktadır, azınlıklar ve göçmenler hedef tahtasına oturtulmakta, mevcut kaygı ve korkular onlara indirgenmekte ve ekseriyetle de şiddet kullanılarak korkunun yarattığı öfke dışarı vurulmaktadır.

Yabancıya yönelik ilginin görmezden gelindiği ve vurgunun daha çok korku üzerinde toplandığı söz konusu koşullarda, yabancı hakkında olumsuz yargılar peşi sıra gündeme getirilip yaygınlaştırılmakta, "biz" in dışında kalanlar daha da yalnızlaştırılarak savunmasız bir hedef haline sokulmaktadır. Bunun sonucu ise "şiddet sarmalı" olarak adlandırılan bir zincirleme nefret sürecinin yaşanmasıdır. Yabancıya yönelen öfke kaynaklı şiddet, bir süre sonra söz konusu azınlık grubu üzerinde de bir öfke ve nefret birikimine neden olmaktadır. Bu ise şiddetin karşılıklı olarak devam ettirilmesine sebebiyet vermektedir.¹⁹

Toplumun genelinden belirli özellikleri çerçevesinde farklı olan yabancılara karşı, sadece söz konusu başkılıklarından dolayı değil; aynı

17 Hjerm-Nagayoshi, *a.g.m.*, s. 819.

18 Özer, *a.g.e.*, s. 140-141.

19 Sinan Özbek, *Irkcılık*, Notos Kitap, İstanbul 2012, s. 72.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

zamanda bilgi eksikliğine dayalı önyargılar sebebiyle de ortaya çıkan hoşnutsuzluk ve nefret duygularının bir ifadesi olarak yabancı düşmanlığı, bireylerin ve/veya toplumların biz olarak tanımladıklarını olumsuzlaması, buna karşılık söz konusu “biz”in dışında değerlendirdiği “öteki”nin ise aşığılaması/değersiz görmesidir.²⁰ Bu noktada öteki; yani yabancı olarak tanımlanan grup, “biz”in dayanak noktası olarak ortaya konulan ulusal kimliğin/büyük grup kimliğinin dışındaki gayri meşru bir benlik olarak görülmekte ve söz konusu ötekiliğin biz aidiyetinin oturtulduğu gerek kültürel gerek tarihsel gerekse de toplumsal temellere yönelik ciddi bir tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. Klişelere dayalı önyargıların beslediği söz konusu tehdit algılaması, aynı zamanda geniş çaplı bir korku histerisi de yaratmaktadır. Bu durum, zamanla şiddete bile varabilen bir düşmanlığın oluşmasında temel belirleyici olmaktadır.

AB'NİN KURUMSAL VE HUKUKSAL DÜZLEMDE YABANCI DÜŞMANLIĞI İLE MÜCADELESİ

Yabancı düşmanlığı olgusunun Avrupa'nın gündemine gelmeye başladığı tarihler, kıtaya yönelik göçlerin özellikle de işçi ithali antlaşmaları çerçevesinde yoğun olarak gerçekleşmeye başladığı 1960'lı yılların ortalarını bulmaktadır. İki Dünya Savaşı sırasında ekonomileri alt üst olan ve savaşlarda yitirilen yüzbinlerce insanla beraber çalışacak işgücü istihdamı konusunda da büyük açıklar veren Avrupa devletleri, söz konusu sorunların aşılabilmesi noktasında bir yandan ihracat odaklı ekonomik kalkınma modellerine eğilim gösterirlerken; diğer taraftan da başta eski sömürge ülkelerinden olmak üzere, yabancı ülkelere işçi ithali yoluna başvurmuşlardır.²¹

²⁰ Özer, a.g.e., s. 76.

²¹ Ramon Grosfoguel, “Introduction: “Cultural Racism” and Colonial Caribbean Migrants in Core Zones of the Capitalist World-Economy”, *Fernand Braudel Center*, 22(4), 1999, s. 410-413.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bu sürecin ilk yıllarında gelen işçi göçmenleri, belirli bir süre için ülkelerine kabul edilmiş geçici misafirler olarak haklarına takdim etme yolunu seçen Avrupa devletleri, zamanla bu göçmenlerin yanlarına diğer aile üyelerini de almaları ve giderek ülkede kalıcı hale gelmeleriyle kendilerini bir çıkmazın içerisinde bulmuşlardır. Bir yandan ev sahibi toplumlarda geçici olarak lanse edilen göçmenlerin kalıcı olduklarının anlaşılmasının ortaya çıkardığı memnuniyetsizlikler diğer yanda ise göçmenlerin içerisinde buldukları toplumlara entegrasyon yönünden yaşadıkları sıkıntılar, başta toplumsal alanda olmak üzere ekonomik ve siyasi alanlarda da çeşitli meselelerin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.²²

Ekonomik alanda beklenen toparlanmanın tam manasıyla gerçekleşmeyişi ve istihdam alanının giderek daralması iş konusunda göçmenlerle rekabet halinde olduklarını düşünen yerli halkta göçmenlere yönelik önyargıları ve huzursuzlukları beslerken, siyasi alanda da mevcut iktidarların politikalarından memnun olmayan geniş halk kitlelerinin popülist söylemlerdeki ve aşırı uçtaki sağ partilere meyil etmelerine sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreçte ise göçmenler giderek ev sahibi toplumlar tarafından ötekileştirilmiş, kendilerine yönelik bilgisizliğin kaynaklık ettiği önyargılar ve klişeler büyük halk kitleleri tarafından sahiplenilmiş, ülkelerin içerisinde buldukları sorunların kaynağı olarak göçmenleri ve azınlıkları hedef gösteren popülist söylem ve siyasalar yaygınlaşmış ve böylece toplumlarda yabancı düşmanlığı giderek daha fazla görünür hale gelmiştir.²³

22 Hülya Yüksel-Zeynep Hiçdurmaz, "Misafir İşçiden" "Yaşlı Göçmene" Avrupa'da Yaşlanan Göçmenlerin Sorunları: Fransa Örneği", *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 2019, s. 216-217; Burak Yalın, "Yugoslavya'dan Avrupa'ya Emek Göçü: Ekonomik Kalkınma Perspektifi", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Göç Özel Sayısı, 2020, s. 37-38.

23 Muhammed Onur Çöpoğlu, "Avrupa'da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 2017, s. 4-7; Hamza Bahadır Eser-Ali Çiçek, "Avrupa'da Aşırı Sağın Ayak Sesleri: Zenofobinin Patolojik Normalleşmesi", *Alternatif Politika*, 12(1), 2020, s. 119-120.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

Bu koşullar altında yabancı düşmanlığı konusunun AB tarafından bir sorun olarak görülmeye başlanması, 1980'li yılların ortalarından itibaren olmuş, AB Parlamentosu, Konseyi ve Komisyonu 1986 yılında beş maddelik "İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Ortak Deklarasyon"²⁴ yayınlamış, bunu AB Parlamentosu'nun 1994, 1995, 1997 ve 1998 tarihli "İrkçilik, Yabancı Düşmanlığı ve Antisemitizm Konusunda Karar"²⁵ metinleri takip etmiştir. AB üyesi ülkelerin toplumlarında, doğrudan göçmenleri hedefleyen şiddet eylemlerinin, yabancı düşmanı hareketlerin ve ırkçı saldırıların görünürlüğünde artış yaşandığının kaydedildiği 1986 tarihli Ortak Deklarasyon'da ayrıca ırkçı aşağılanmanın her biçiminin ortadan kaldırılmasının ve insan onurunu korumanın tüm üye devletlerin ortak amacı olması gerektiği belirtilerek sorunun kıta için artan önemi vurgulanmıştır.

Bizzat AB Parlamentosu tarafından kabul edilen farklı tarihli dört karar metninde ise ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizmin kıta genelinde yaygınlaşmasından ve Avrupa toplumları arasında giderek daha fazla taraftar toplamasından endişe duyulduğu ifade edilerek hem birliğin kurumları ve imkanları çerçevesinde hem de üye devletlerin kendi olanakları paralelinde söz konusu aşırılıklarla mücadele edilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir.

AB bünyesinde ırkçılıkla mücadele noktasında önemli bir başka aşama ise, AB Konseyi tarafından 1997 yılının "İrkçilikle Mücadele Yılı" olarak

24 "İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Avrupa Parlamentosu, Konseyi ve Komisyonu'nun Ortak Deklarasyon'un İngilizce resmi tam metni için bkz. "Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission Against Racism and Xenophobia 11 June 1986 (OJ C 158, 25.6.1986)", *Europarl*, https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/102/text5_en.htm#annex1, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

25 1994, 1995, 1997 ve 1998 tarihli "İrkçilik, Yabancı Düşmanlığı ve Anti-Semitizm Konusunda Avrupa Parlamentosu Kararlarının" İngilizce resmi tam metinleri için bkz. "Resolution of the European Parliament on Racism, Xenophobia, and anti-Semitism", *Europarl*, https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/102/text5_en.htm#annex1, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

kabul edilmesine dair İlke Kararı'nın²⁶ 23 Temmuz 1996 tarihinde kabul edilmesi olmuştur. Karar çerçevesinde Konsey, AB üyesi ülkeler ve birlik kurumları nezdinde gerçekleştirilmek üzere altı temel hedef belirlemiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizmin, insan haklarına saygı ve topluluğun ekonomik ve sosyal bütünlüğü konularında ortaya çıkardığı tehditleri vurgulamak

2. Avrupa'da ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizmle mücadele için gerekli önlemler konusunda tartışmaları ve fikir alışverişlerini teşvik etmek

3. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizmle mücadele konusunda yerel, bölgesel ve Avrupa düzeyindeki etkili stratejiler ve faydalı yöntemler konusundaki deneyimlerin paylaşılmasını özendirmek

4. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizmle mücadele eden kişiler arasında etkili stratejiler ve faydalı yöntemler konusundaki deneyimsel bilgilerin yaygınlaştırılarak bu alandaki eylemlerin sonuç alınabilirliğinin artırılması

5. İstihdam, eğitim, çalışma ve barınma konularında ulusal seviyelerde uygulanmakta olan entegrasyon politikalarının faydaları konusunda bilgilendirme çalışmalarının teşvik edilmesi

6. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizm hedef olan kişilerde yarattığı ya da yaratması muhtemel olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması ve toplumlarına katılımlarının özendirilmesi

Söz konusu hedefler doğrultusunda 1997 yılında Avrupa'da yerel, bölgesel, ulusal ve birlik düzeyinde pek çok toplantı, panel, konferans ve

²⁶ İlke Kararı'nın İngilizce resmi tam metni için bkz. "Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council of 23 July 1996 Concerning the European Year Against Racism (1997)", *Europa*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41996X0815>, (Erişim Tarihi: 15.04.2021).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

açık oturumlar düzenlenmiş ve bu çerçevede ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizm konularında bireylerin ve toplumların farkındalıklarının ve bilgi düzeylerinin arttırılmasına çalışılmıştır. Yine bu kapsamda, basılı ve görsel medya kanalları kullanılarak, sorunun birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarının gündemlerinde canlı tutulması sağlanmaya çalışılmış, bilgi ve tecrübelerin geniş kitleler tarafından öğrenilmesi ve paylaşılması için çalışmalarda bulunulmuştur.

İrkçilikle Mücadele Yılı kapsamında yapılan çalışmaların önemli çıktılarında biri "İrkçiliğe Karşı Avrupa Ağı (ENAR)"²⁷ isimli, birlik üyesi ülkelerin tümünü kapsayan bir hükümetler dışı organizasyon networkünün 1998 senesinde kurulması olmuştur. İrsal eşitliğin sağlanması noktasında birlik düzeyinde yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesini teşvik etmeyi amaçlayan ENAR, bu çerçevede AB'de kurumsal düzeyde gözlemlenen ırkçılık ve ayrımcılıkla da mücadele etmektedir. Bu kapsamda Avrupa'daki yüze yakın hükümet dışı organizasyonla işbirliği halinde çalışmalar yürütmekte olan İrkçiliğe Karşı Avrupa Ağı başta azınlıklar olmak üzere, AB üyesi ülkelerde ırkçılığa ve ayrımcılığa maruz kalan insanların sorunlarına yasal çerçevede çözümler getirilmesi için girişimlerde bulunmaktadır.

İrkçiliğe Karşı Avrupa Yılı çerçevesinde yapılan çalışmaların bir diğer çıktısı ise "İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Avrupa Merkezi (EUMC)"²⁸ isimli yapının, 1997 yılının Haziran ayında Viyana'da toplanan AB Konseyi Bakanlar Toplantısı çerçevesinde kurulmasının kararlaştırılmasıdır. Resmi olarak faaliyetlerine 6 Nisan 2000 tarihinde başlayan merkez, 12-13 Aralık 2003 tarihinde Brüksel'de yapılan AB Konseyi üye devlet temsilcileri toplantısında alınan karar uyarınca, yetki

27 "İrkçiliğe Karşı Avrupa Ağı" hakkında detaylı bilgi için bkz. "European Network Against Racism: About Us", ENAR, <https://www.enar-eu.org/About-us>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

28 "İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Avrupa Merkezi" hakkında detaylı bilgi için bkz. "European Monitoring Center on Racism and Xenophobia", Euro Found, <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/european-monitoring-centre-on-racism-and-xenophobia>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ve görevleri arttırılarak, yerini “AB Temel Haklar Ajansı (FRA)”²⁹ isimli yapıya dönüştürülmüştür.

Çalışmalarına fiilen 2008 yılında başlayan FRA, temel haklar konusundaki AB Hukuku’nun uygulanması noktasında gerek birlik kurumlarına gerekse üye devletlere yardım ve bilgi sağlamakta gerekse de ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizm konularında Avrupa düzeyli nesnel, güvenilir ve karşılaştırılabilir verilerin oluşturulması noktasında çalışmalar yürütmektedir. AB Parlamentosu’na her yıl ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve antisemitizm konularında faaliyet raporları sunan FRA ayrıca, Birlik üyesi devletlerin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı konularında çalışmalar yürüten uzmanlarını bir araya getiren RAXEN (European Network Against Racism and Xenophobia) ağının çalışmalarını da yönlendirerek, Birlik düzeyinde genel kapsamlı raporlar hazırlamaktadır.

Kurumların dışında, AB kurucu antlaşmaları çerçevesinde de ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele konularına eğilmiş ve bu çerçevede düzenlemelere getirmiştir. 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması,³⁰ birliğin iki temel kurucu antlaşması üzerinde tadilata gitmiş ayrıca insan hakları konusunda önemli AB enstrümanlarından olan Temel Haklar Şartı’na da hukuki bağlayıcılık kazandırmıştır.

Lizbon Antlaşması’yla tadil edilen kurucu antlaşmalardan biri olan AB Antlaşması’nın³¹ 2. maddesinde birliğin insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine

29 “AB Temel Haklar Ajansı” hakkında detaylı bilgi için bkz. “Fundamental Rights Agency”, *Euro Found*, <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/fundamental-rights-agency>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

30 “Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşmayı Değiştiren Lizbon Antlaşması”nın İngilizce resmi tam metni için bkz. “Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community”, *Eur Lex*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTEXT>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

31 “Avrupa Birliği Antlaşması’nın Değiştirilmiş Hali”nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Consolidated Version of the Treaty on European Union”, *Eur Lex*, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

kurulduğu ve bu değerlerin, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma, kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortak olduğu belirtilmiştir. Yine antlaşmanın “Demokratik İkelere İlişkin Hükümler” başlıklı II. başlığının 9. maddesinde “AB’nin tüm faaliyetlerinde kurumları, organları, ofisleri ve ajanslarından eşit ilgi görecektir olan vatandaşları arasında eşitlik ilkesini gözetir.” denilerek, insan haklarına saygı değerleri üzerine oturtulmuş AB’nin birlik vatandaşları arasında ayrımcılığa izin vermeyeceği kayıt altına alınmıştır.

Lizbon Antlaşması’yla hem ismi hem de içeriği değiştirilen “Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma” ırkçılıkla ve ayrımcılıkla mücadele konularında hükümler ihtiva eden bir diğer kurucu antlaşmadır. Yeni adıyla “AB’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”nın³² Ayrımcılık Yapmama ve Birlik Vatandaşlığı başlıklı II. Kısım’ının 18. maddesine göre, uyrukluktan kaynaklanan her türlü ayrımcılığın yasaklandığı ve AB Parlamentosu ve Konseyi’nin böyle bir ayrımcılığı yasaklamak konusunda kurallar belirleyebileceği belirtilmiştir. Yine Antlaşma’nın 19. maddesinin 1. fıkrasında da AB Konseyi’nin Avrupa Parlamentosu’nun onayını aldıktan sonra, özel yasama prosedürünü takip ederek, oybirliğiyle cinsiyet, ırk ve etnik köken, dini inanç veya kanaat, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelinde yapılan ayrımcılıkla mücadele amacıyla gerekli tedbirleri alabileceği açık hükme bağlanmıştır.

Lizbon Antlaşması çerçevesinde hukuki bağlayıcılığa kavuşturulan 7 Aralık 2000 tarihli Avrupa Temel Haklar Şartı³³ da ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele konusunda önemli hükümler ihtiva etmektedir. Bu kapsamda şartın ayrımcılık yasağıyla doğrudan ilintili olan 21. maddesinin 1. fıkrasına

32 “Avrupa Birliği’nin İşleyişine İlişkin Antlaşma’nın Değiştirilmiş Hali”nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Eur Lex*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:EN:PDF>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

33 Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın İngilizce resmi tam metni için bkz. “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Europarl*, https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

göre; cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, din, dil veya inanç, siyasi veya diğer her türlü düşünce, bir ulusal azınlığa mensubiyet, servet, doğum, sakatlık, yaş veya cinsel eğilime dayalı her türlü ayrımcılık yasaklanmıştır.

Aynı Madde'nin 2. fıkrasında ise ilk fıkrada sayılan sebeplere ek olarak milliyet esasına dayalı her türlü ayrımcılığın da yasaklandığı belirtilmiştir. Avrupa Temel Haklar Şartı'nın 22. maddesinde ise "Birlik; kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı gösterir." denilerek AB'nin farklılıklar içinde birlik söylemine somut bir şekilde atıfta bulunulmuştur.

AB'DE YABANCI DÜŞMANLIĞI MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ NOKTASINDA GELECEK BEKLENTİLERİ

AB'nin gerek kurumsal gerekse hukuksal düzlemde yabancı düşmanlığıyla mücadele noktasında attığı adımların günümüze ulaşan sonuçlarını değerlendirdiğimizde, birliğin sorunla mücadele noktasında duyarlı olduğu; fakat üye devlet toplumlarında özellikle göçmenleri ve azınlıkları hedef alan yabancı düşmanı tutum ve davranışların gün geçtikçe daha da güçlendiği görülmektedir. Bunda AB üyesi devletlerin ekonomik anlamda yaşadığı sorunlar birincil etken olurken bunun dışında Avrupa halklarının yabancı olarak nitelendirdikleri azınlıklara ve göçmenlere yönelik bilgisizliklerinin ve ilgisizliklerinin de önemli payı bulunmaktadır.³⁴

Başta Yunanistan, İspanya ve İtalya gibi üye ülkelerde 2008 yılında baş gösteren ve etkileri günümüze kadar devam eden ekonomik krizde siyasi iradeyi temsil eden hükümetlerin halka sorunun gerçek nedenlerini anlatmak yerine daha çok popülist söylemlere sarılmaları ve bu noktada

34 Ahu Sumbas, "Batı Avrupa'da Yükselen Yeni-İrkçilik Üzerine Bir Deneme", *Alternatif Politika*, 1(2), 2009, s. 268-270.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

özellikle göçmenleri ve azınlıkları hedef almaları meselenin büyümesinde etkili olmuştur.

Yaşanan ekonomik darboğazla birlikte ortaya çıkan işsizlik ve düşük yaşam kalitesi standartları gibi sorunlar, popülist siyasi partiler tarafından ülkede bulunan göçmen ve azınlıklardan kaynaklı meseleler olarak halka lanse edilmiştir. Bu ise söz konusu kesimlere yönelik belirli bir önyargıya sahip olan toplumların hoşnutsuzluklarının ve rahatsızlıklarının daha da derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle düşük ve orta gelirli işlerde çalışan yerli halk kesimlerinin, aynı işleri çoğunlukla daha düşük ücretle yapmaları ve sigortasız olarak çalışmaları gibi nedenlerle göçmenleri kendilerine hem rakip hem de işlerini ellerinden alan kişiler olarak görmeleri onlara karşı düşmanca tutum ve davranışlar beslemelerinde birinci derece etkili olmuştur. Yine özellikle ihtiyaç sahibi göçmenlere yönelik eğitim, sağlık gibi belirli hizmetlerin devletler tarafından sosyal yardımlar çerçevesinde karşılanması, yerli toplumlarda bu kişilerin ülke ekonomisine yük oluşturdukları gibi bir yanlış algıyı da beraberinde getirmiştir. Bu da göçmenleri hedef alan ayrımcı ve dışlayıcı söylem ve eylemlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.³⁵

Oysa ki Avrupa'da bulunan göçmenlerin pek çoğu sanılanın aksine, sadece düşük kalifikasyon gerektiren işlerde değil; doktorluk, mimarlık ve avukatlık gibi ihtisas gerektiren işlerde çalışmakta, yaşamları için gerekli temel harcamaları kendileri karşılayabilmekte hem üretici hem de tüketici olarak ülke ekonomilerine artı değer sağlamaktadır. Bu yalın gerçeğe rağmen siyaset ve medya alanında göçmenlerin genellikle istisnai olumsuz örnekler üzerinden gündeme getirilmeleri ve toplumların algı çerçevelerinin bunlar üzerinden oluşturulmaya çalışılması, bir yandan Avrupa toplumlarındaki yabancı düşmanlığı sorununu derinleştirirken diğer taraftan da azınlık durumundaki göçmenler ile çoğunluk konumundaki

35 Nurgül Bekar, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Yabancı Düşmanlığı ve Avrupa Güvenliğine Etkisi", *Bilge Strateji*, 10(18), 2018, s. 122-123.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

yerli halkların arasında gelişmesi muhtemel sağlıklı iletişim olanaklarına ket vurmaktadır.³⁶

Suriye’de 2011 yılında patlak veren ve etkileri günümüzde de devam eden iç savaş nedeniyle Avrupa ülkelerinden sığınma arayan zorunlu göçmenler gerçeği de bir kez daha ortaya koymuştur. Kitada göçmenlere yönelik olumsuz düşünceler ve düşmanca davranışlar giderek yaygınlaşmakta ve taraftar kazanmaktadır. Başta Almanya ve Fransa’da olmak üzere göçmenleri hedef tahtasına koyan Pegida ve Ulusal Cephe gibi aşırı sağ görüşlü popülist siyasi oluşumların giderek toplumlarda daha fazla teveccüh elde etmeleri de aslında yabancı düşmanlığı olgusunun Avrupa’da ne kadar güç kazandığının da açık bir göstergesidir.

Popülizm ve ırkçılık arasında sıkışan Avrupa toplumları, giderek içteki yabancılar olarak gördükleri azınlıkları ve göçmenleri hedef almakta, bazen sadece dini inanışları nedeniyle bazen ise sırf etnik kökenleri nedeniyle söz konusu gruplara yönelik ayrımcı ve dışlayıcı eylem ve söylemlere başvurabilmektedirler.³⁷

AB, her ne kadar yasal ve idari alanda sorunla mücadele noktasında önemli adımlar atıyor olsa bile, bunların geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında ve meselenin çözümünde desteklerinin sağlanmasında başarısı sınırlı kalmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri ise azınlıklara ve göçmenlere yönelik toplumların olumlu yöndeki ilgilerinin canlandırılması ve onlara yönelik olumsuz klişelere ve önyargılara dayalı tutum ve davranışların değiştirilmesine yönelik girişimlerinin halk kitlelerine yeterince ulaştırılmamasıdır.

Birliğin güçlü bir merkezi örgütlenmeye sahip elitist bir yapılanma olduğu iddialarıyla da alakalı olan bu durum, doğrudan halk tarafından

36 Jon E. Fox vd., “The Racialization of the New European Migration to the UK”, *Sociology*, 46(4), 2012, s. 685-686.

37 Jennifer E. Cheng, “Islamophobia, Muslimophobia or Racism? Parliamentary Discourses on Islam and Muslims in Debates on the Minaret Ban in Switzerland”, *Discourse & Society*, 26(5), 2015, s. 564-566; Bekar, a.g.m., s. 126-127.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

seçilen Avrupa Parlamentosu'nun sorunla mücadele noktasında daha ön planda tutulması ve oluşturulacak siyasalar noktasındaki belirleyiciliğin artırılmasıyla bir nebze aşılabilir görünmektedir. Ancak bununla da yetinilmemesi ve yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları gibi sorunla alakalı aktörlerin meseleye yönelik katkılarının artırılması özellikle azınlık ile çoğunluk grupları arasında sürdürülebilir sağlıklı iletişim olanaklarının yaratılması noktasında elzem niteliktedir.³⁸

Siyaset ve medya alanında ise göçmenlerin ve azınlıkların olumsuzluklarla anılmalarının önlenmesine yönelik girişimlere destek olunması, söz konusu grupların içerisinde buldukları toplumlara hem ekonomik hem de kültürel alanlarda katkılarının ön plana çıkartılması, bu amaçla azınlıklara ve göçmenlere ait sivil toplum kuruluşlarının yerli toplumlarla ilişkilerinin geliştirilmesi için iletişim kanallarının artırılması gibi adımlar atılabilecektir. Ayrıca yabancı düşmanlığını ortaya çıkartan nedenlerden biri olarak Avrupa ülkelerinin iktisadi ve siyasi alanlarda yaşadıkları krizler, yolsuzluklar gibi temel sorunların aşılmasına yönelik hem tek tek devletler hem de bir bütün olarak Birlik tarafından güçlü bir siyasi iradenin ortaya konulması da, meseleyi ortaya çıkartan temel etkenlere odaklanılmasını ve bunların aşılmasını kolaylaştırabilecektir.³⁹

SONUÇ

Öteki olarak algılanana yönelik korkunun doğurduğu nefret ve düşmanlık hislerini nitelendirmek için kullanılan yabancı düşmanlığı kavramı, bu yönüyle biz ve onlar ayrımı üzerinden şekillenmekte ve büyük grup kimliği olgusuna dayanmaktadır. Toplumlar nezdinde ev sahibi halkın azınlıklara ve göçmenlere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı tutum ile davranışları paralelinde gözlemlenen zenofobi olgusu, klasik ırkçılıktan farklı olarak biyolojik özellikler yerine kültürel farklılıklar temelinde gözlemlenmekte olup

³⁸ Sumbas, *a.g.m.*, s. 274.

³⁹ Bekar, *a.g.m.*, s. 127-128.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bu haliyle yaşadığımız çağa özgü yeni bir ırkçılık türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni ırkçılık türünde dini, dili, kültürü vb. özellikleri çerçevesinde çoğunluk toplumunun genel karakteristik özelliklerinden farklılaşan bireyler sırf bu farklılık özellikleri çerçevesinde hedef tahtasına konulmakta ve kendilerine yönelik bilgisizliğin yol açtığı olumsuz klişeler ve önyargılar temelinde dışlayıcı ve ayrımcı fikir ile davranışların öznesi haline gelmektedirler.

Avrupa'da Yahudi Soykırımı'yla hem ahlaken hem de hukuken gündem dışı bırakılmış olan biyolojik temelli ırkçı düşünce yapısı ve pratiklerinin kültürel kodlar altında yeniden canlandırılmaya çalışılması niteliğindeki yabancı düşmanlığı olgusu, kıtaya yönelik 1960'lı yıllarla birlikte başlayan yoğun göç dalgalarıyla yakından ilintili olmuştur. Afrika'da Avrupa sömürgeciliğinin tasfiye edilmeye başlandığı 1960'lı yıllarla birlikte gerek yeni bağımsızlığını kazanan eski sömürgelerden gerekse kendileriyle işçi ithali antlaşmaları yapılan ülkelerden yoğun bir göç akımına maruz kalan Avrupa devletleri, göçmenlerin toplumlarına entegrasyonu noktasında çeşitli toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlarla karşılaşmışlardır.

Söz konusu sorunlarla baş edebilme noktasında çok başarılı olamayan Avrupa devletleri başlarda göçmenleri halklarına geçici süreli misafirler olarak lanse etmişler; ancak ilerleyen yıllarda başta aile birleşimleri yoluyla göçlerin devam etmesi üzerine kalıcı oldukları anlaşılan göçmenlere yönelik kapsamlı politikalar üretme zorunluluğunu hissetmişlerdir.

AB kurumlarıyla işbirliği paralelinde gerçekleştirilmeye çalışılan söz konusu politikalar gerek başlarda göç sorununun geçici bir sorun olarak görülmesi ve gerekli önemin gösterilmemesi gerekse zamanla ev sahibi toplumlarda göçmenlere yönelen huzursuzlukların ve memnuniyetsizliklerin önünün alınamaması gibi nedenlerle çok başarılı olamamıştır. Öyle ki, 1990'lı yıllarla birlikte başta Almanya olmak üzere, pek çok Avrupa devletinde göçmenleri ve azınlıkları hedef alan kanlı

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

saldırıları yaşanmıştır. Bu ise Holokost'un ardından kıtanın bir kez daha ırkçılık hastalığının pençesine düştüğü yorumlarının yapılmasına sebebiyet vermiştir.

Aynı yıllarda kıtada göçmen karşıtı popülist aşırı sağ partilerin güçlenmesi ve bunların geniş halk kitlelerinden destek almaları toplumlarda mevcut olan yabancı düşmanı fikir ve davranışların yayılmasında ve gelişmesinde etkili olmuş ve çoğunluk durumundaki ev sahibi halklarla azınlık durumundaki göçmenlerin sürekli karşı karşıya getirilmelerine sebebiyet vermiştir.

Günümüzde Avrupa'da yabancı düşmanlığı sorunu çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu ise gerek AB'nin gerekse tek tek devletlerin meseleyle mücadele noktasında daha temkinli ve duyarlı yaklaşımlar sergilemelerini mecbur kılmıştır. Avrupa'nın hem Afrika'dan hem de Ortadoğu'dan sürekli bir göç akımına maruz kalması, sadece göçlerin nasıl düzene konulacağını değil; aynı zamanda gelen göçmenlerin temel hak ve özgürlüklerinin içerisine girdikleri toplumlarla barışık bir şekilde nasıl hayata geçirileceğinin de sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada birliğin gerek hukuksal gerekse kurumsal düzeyde gerçekleştirdiği çalışmalar önemli olmakla birlikte, bununla yetinilmemesi ve Avrupa toplumlarının son dönemde göçmenler ve azınlıklar özelinde sergiledikleri yabancı düşmanı tutum ve davranışların sosyolojik, ekonomik ve siyasi nedenlerinin temeline inilerek kalıcı çözümler üretilmesi elzem görülmektedir.

Yabancı olarak görülen azınlıklar ve göçmenler ile ev sahibi halkların birbirlerine yönelik olumsuz önyargılarının kırılması, iletişim kanallarının sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler üzerinden canlandırılması ve AB'nin üye devletler tarafından ortaya konulan tekil çözüm önerilerini çoğulcu bir yaklaşım temelinde genelleştirmesi ve yaygınlaştırması hem yabancı düşmanlığı sorununun büyümesini hem de sorunun Kıta'nın geleceğini esir almasını önleyebilecektir.

KAYNAKÇA

“Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Europarl*, https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

“Consolidated Version of the Treaty on European Union”, *Europarl*, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

“Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Lex Europa*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:EN:PDF>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

“European Monitoring Center on Racism and Xenophobia”, *Euro Found*, <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/european-monitoring-centre-onracism-and-xenophobia>, (Erişim Tarihi: 22.05. 2021).

“European Network Against Racism: About Us”, *ENAR*, <https://www.enar-eu.org/About-us>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

“Fundamental Rights Agency”, *Euro Found*, <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/fundamental-rights-agency>, (Erişim Tarihi: 22.05. 2021).

“Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission Against Racism and Xenophobia 11 June 1986 (OJ C 158, 25.6.1986)”, *Europarl*, <https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/102/text5en.htm#annex1>, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

“Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council of 23 July 1996 Concerning the European Year Against Racism (1997)”, *Lex Europa*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41996X0815>, (Erişim Tarihi: 15.04.2021).

“Resolution of the European Parliament on Racism, Xenophobia, and anti-Semitism”, *Europarl*, https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/102/text5_en.htm#annex1, (Erişim Tarihi: 10.04.2019).

“Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community”, *Lex Europa*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).

BEKAR, Nurgül, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Yabancı Düşmanlığı ve Avrupa Güvenliğine Etkisi”, *Bilge Strateji*, 10(18), 2018, s. 111-142.

BLOCH, Alice-Liza Schuster, “Asylum and Welfare: Contemporary Debates”, *Critical Social Policy*, 22(3), 2002, s. 393-414.

CHENG, Jennifer E., “Islamophobia, Muslimophobia or Racism? Parliamentary Discourses on Islam and Muslims in Debates on the Minaret Ban in Switzerland”, *Discourse & Society*, 26(5), 2015, s. 562-586.

ÇÖPOĞLU, Muhammed Onur, “Avrupa’da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 2017, s. 1-17.

ESER, Hamza Bahadır-Ali Çiçek, “Avrupa’da Aşırı Sağın Ayak Sesleri: Zenofobinin Patolojik Normalleşmesi”, *Alternatif Politika*, 12(1), 2020, s. 114-144.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

FOX, Jon E. vd., "The Racialization of the New European Migration to the UK", *Sociology*, 46(4), 2012, s. 680-695.

GROSFUGUEL, Ramon, "Introduction: "Cultural Racism" and Colonial Caribbean Migrants in Core Zones of the Capitalist World-Economy", *Fernand Braudel Center*, 22(4), 1999, s. 409-434.

HJERM, Mikael-Kikuko Nagayoshi, "The Composition of the Minority Population as a Threat: Can Real Economic and Cultural Threats Explain Xenophobia?", *International Sociology*, 26(6), 2011, s. 815-843.

JOLLY, Seth K.-Gerald M. DiGiusto, "Xenophobia and Immigrant Contact: French Public Attitudes Toward Immigration", *The Social Science Journal*, 51(3), 2014, s. 464-473.

MIERINA, Inta-Ilze Koroleva, "Support for Far Right Ideology and Anti-Migrant Attitudes Among Youth in Europe: A Comparative Analysis", *The Sociological Review*, 63(2), 2015, s. 183-205.

ÖZBEK, Sinan, *İrkçılık*, Notos Kitap, İstanbul 2012.

ÖZER, Yeşer Yeşim, "Immigrants and Xenophobia in the European Union", Marmara Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

SEMYONOV, Moshe vd., "The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000", *American Sociological Review*, 71(3), 2006, s. 426-449.

SUISTOLA, Jouni-Vamik D. Volkan, *Tarihi ve Psikolojik Boyutlarıyla Uluslararası Terörizm*, çev. Servin Sarıyer, Pusula Yayınevi, Ankara 2018.

SUMBAS, Ahu, "Batı Avrupa'da Yükselen Yeni-İrkçılık Üzerine Bir Deneme", *Alternatif Politika*, 1(2), 2009, s. 260-281.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

TARAS, Ray, *Europe Old and New: Transnationalism, Belonging, Xenophobia*, Rowman&Littlefield Publishers, New York 2009.

TARAS, Raymond, "Transnational Xenophobia in Europe? Literary Representations of Contemporary Fears", *The European Legacy: Toward New Paradigms*, 14(4), 2009, s. 391-407.

VOLKAN, Vamık, *Göçmenler ve Mülteciler: Travma, Sürekli Yas, Önyargı ve Sınır Psikolojisi*, çev. Aycan Alp, Pusula Yayınevi, Ankara 2017.

YAKUSHKO, Oksana, "Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes Toward Immigrants", *The Counseling Psychologist*, 31(1), 2009, s. 36-66.

YALIM, Burak, "Yugoslavya'dan Avrupa'ya Emek Göçü: Ekonomik Kalkınma Perspektifi", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi-Göç Özel Sayısı*, 2020, s. 34-47.

YÜKSEL, Hülya-Zeynep Hiçdurmaz, "'Misafir İşçiden' 'Yaşlı Göçmene' Avrupa'da Yaşlanan Göçmenlerin Sorunları: Fransa Örneği", *Journal of Economy Culture and Society*, 59, 2019, s. 213-234.

STRUCTURED ABSTRACT

Developments in communication technologies and transportation vehicles observed with globalization process not only strengthened the connections between people in different geographies of the world but also provided these people with an opportunity to diversify and facilitate their travel facilities and opportunities. As a result of this, millions of people, who could not have desired living standards in their countries or whose basic human rights were violated, started to migrate all across the world and took the first step to begin a new life. In this procedure, these individuals were categorized under many legal and sociological definitions such as migrant worker, asylum seeker, refugee, minority, stateless in the countries they went to and tried to be accepted in the societies they were living in.

Particularly Germany that first opened its doors to labor migration after World War II, many European countries considered those migrant workers guests and stated them as such in their societies. However, the migrants, who were accepted as guests or temporary residents, were observed to become permanent due to family reunification and chain migrations in the following years, thus, the said guests began to be questioned by the societies they lived in. The European countries, which were trying to remove the traces of the Holocaust committed against the Jews, generally failed to take the necessary measures against racist thoughts and actions that historically already existed in their societies, which caused an increasing marginalization and exclusion of migrants.

Far-right parties, getting stronger and becoming a political reality in the Continent following the 1960s with worker import, both allowed hostile thoughts and behaviors against migrants to be voiced in politics and caused to reveal xenophobia that was covered in societies. The far-right parties, mostly based their policies on the other, claimed migrants

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

and minorities as domestic enemies and globalization as an external enemy. The far-right parties, characterizing the current system parties and their managers as corrupt and alienated from the people, embraced the dualism of 'us' and 'other' in populist discourse and stated themselves as real representative of the people.

The far-right parties in the Continent, which made immigration a political material, ignore human rights and encourage countries to impose restrictive immigration policies. Holding migration and migrants responsible for almost every problem in the countries may even oppose the implementation of right to seek asylum, one of the basic human rights, and cause hundreds of thousands of innocent people to die in the dark waters of the Mediterranean every year. Being supported to a great extent especially during election periods due to their populist discourse on immigration, these political parties encourage the existing system parties to use the same discourses in time, which makes this issue more complex.

The far-right parties in the Continent, marginalizing migrants only because of their cultural and religious characteristics and make them the subject of hatred and hostility in societies, are primary actors of "cultural racism" that is xenophobia, which is flourishing in the Continent these days. Continuing the racial hierarchy and pyramid approach of classical racism through cultural differences rather than biological characteristics, these parties always cause majority host communities to challenge minority migrants, who are minority, and try to make political gain by acting such using lack of knowledge and ignorance in societies against migrants. Targeting people considered foreigners, especially such as migrants, minorities, asylum seekers, refugees and stateless people, and preventing the desire of societies to live together, the xenophobia in European societies does not only have nation-wide effects but also result in negative outcomes in the European Union.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The European Union, which started to take legal steps regarding migration and asylum policies to fight the waves of migration to Europe, especially from North Africa and the Middle East since the 1960s, considered this issue mostly in terms of limiting and reducing migration and asylum applications. To this end, the Union started to impose more strict and restrictive immigration and asylum policies than before and revised its legal legislation regarding these policies. The increasing support of the far-right parties in the Continent and their increasing effect on the decisions taken in the Union had a significant portion in such an approach of the Union for migration.

In this regard, many countries, hosting migrants, preferred to label the migrants as temporary guests in their societies under the influence of this reality, and considered eliminating the uneasiness and dissatisfaction of hosting societies against migrant minorities to a certain extent. However, it was then understood that restrictive migration and asylum policies did not result in desired outcomes and the migrants, labelled as temporary guests, did not want to leave the countries they lived in for such a short time. The migrants, who came to the Continent, especially through labor import agreements, increased their number in the countries they lived in through family reunifications, and this resulted in an increase in negative prejudices and behaviors against foreigners in host societies.

The European Union started a re-evaluation process regarding migration and asylum policies and law after the racist understanding, dominating in the European states and peoples during the colonial period, targeted migrants in cultural patterns. In this regard, the Union launched significant decisions and agreements by its main bodies and also made serious amendments in its founding treaties, especially on the prevention of discrimination and ensuring equality.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YABANCI DÜŞMANLIĞIYLA KURUMSAL VE HUKUKSAL ALANLARDAKİ MÜCADELESİ

Undertaking important progress in the institutional and legal fields regarding the fight against xenophobia through these initiatives, the Union could not achieve the same success in terms of European people. For this reason, the European Union is trying to organize its works mostly through organizations, which have direct connection with the public, such as the European Parliament, non-governmental organizations and local governments.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM*

COVID-19 Pandemisinin Bizlere Anımsattıkları: Sovyet ve Rus Biyolojik Silah Programının Yeniden Değerlendirilmesi

Şafak OĞUZ**
Suat TAŞKESEN***

Abstract

Throughout the history there are several examples in which biological agents have been used as weapons against humans and animals. Despite signing the Biological and Toxic Weapons Convention (BTWC) of 1972 that banned research, use, and production of BW, the Soviet Union continued to BW program that is currently uncertain whether Russia has continued during the post-Cold War era or not. This paper uses Western and Russian sources to describe the Soviet Union's BW program and underlines our contention that BW continue to constitute a possible threat, as reminded by COVID-19.

Keywords: COVID-19, Biological Weapons, Biological Agents, Soviet Union, Biopreparat.

Öz

Tarihte, biyolojik ajanların insanlar ve hayvanlara karşı silah olarak kullanıldığı pek çok örneğe rastlanır. Sovyetler Birliği 1972'de biyolojik silahların araştırılmasını, kullanılmasını ve üretimini yasaklayan Biyolojik Silahlar Konvansiyonu'nu imzalamasına karşın, bugün bile Soğuk Savaş sonrası Rusya'sında hala devam edip etmediği tartışma konusu olan BS programına devam etmiştir. Bu çalışma, Batılı ve Rus kaynaklar aracılığıyla Sovyetler Birliği tarafından yürütülen BS programına odaklanmıştır. Çalışma, temel olarak, COVID-19'un da anımsattığı üzere, biyolojik silahların olası bir tehdit olmaya devam ettiği görüşüne dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Biyolojik Silahlar, Biyolojik Ajanlar, Sovyetler Birliği, Biopreparat.

* **Received on: 22.10.2021 Accepted on: 07.12.2021**

** Assoc. Prof., International Relations Department in Cappadocia University, e.mail: safak.oguz@gmail.com, ORCID 0000-0001-6758-175X.

*** Asst. Prof. International Relations Department in Cappadocia University, e.mail:suattaskesen@gmail.com, ORCID 0000-0001-7398-917X.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

INTRODUCTION

Since its emergence in China in December 2020, COVID-19, also known as the coronavirus, has generated a pandemic that has affected the whole world economically, socially, psychologically, and politically. Many people, including high-level officials, believe that the world will fundamentally change as a result of this pandemic, and the international system based on the globalization will radically change. Indecision of some international alliances such as the EU, which failed to show solidarity during the crisis, also has been feared or predicted by many.

The pandemic also reminds us about historic plagues, epidemics that resulted in massive death toll, and especially makes us rethink on possible results of bioterrorism. Some conspiracy theorists, most of which are highly unreliable figures, also argued that Covid-19 is a biological weapon (BW) deliberately created by government(s). However, they do not mention a specific sponsor because states that once had BW capabilities, such as the US, Russia, and the UK, have been among the states most affected by the pandemic.

Pandemics have also reminded the potential impact and possible threat may be presented by the new generations of BW, including genetically modified agents, an issue that the international community removed from its agenda after the early post-Cold War era. However, it is well known that states that conducted intense BW programs in the past still possess the knowledge and infrastructure needed to resurrect them. International efforts to curb the production, possession, and use of BW have lessened this threat, but recent events such as the increased armament that followed the scrapping of the Ant-Ballistic Missile (ABM) Treaty and Intermediate Nuclear Forces (INF) Treaty between Russia and the US increased concerns about returning to a Cold War-era style arms race. Abolishing the Biological and Toxin Weapons Treaty (BTWC) of 1972 may sound almost impossible now, but increased tension between states,

especially the US and China, generated by the outbreak of the pandemic may cause people to question the effectiveness of this treaty.

By analyzing the Cold War era BW program of the former Soviet Union, this paper analyses both Western and Russian sources and seeks to determine what both sides had common as well as their differences. We heartily believe that BW constitute a massive threat on humankind, whether pursued by states or terrorist organizations.

BIOLOGICAL WEAPONS IN THE PAST

Although use of the biological and chemical agents as weapons dates back to ancient times, WMDs have long been a big fear of human beings, particularly in the twentieth century with the advent of the NW that killed hundreds of thousands of people in Hiroshima and Nagasaki. Then, NW overshadowed Chemical Weapons (CW) and BW and have become the main deterrent factor behind the hash policies of the Cold War years. Nevertheless, the use of herbicides and chemical agents by the US in Vietnam, by Saddam Hussein's forces against Iran during the war and then against Kurdish population in Halabja in 1988 and finally by the Assad's regime forces against its own population from 2013 to about 2019 underlined the threat they present.

As already seen during the Japanese Invasion of China from 1939 to 1943, BW have great potential for deaths of thousands of people in the past and still pose a big threat against humanity, as COVID-19 pandemic reminds us. BW are described as "living organisms, whatever their nature, or infective material derived from them, which are intended to cause disease or death in man, animals or plants, and which depend for their effects on their ability to multiply in the person, animal or plant attacked"¹ or as "microbial or other biological agents, or toxins whatever their

¹ Edwards M. Spiers, *Chemical and Biological Weapons: A Study of Proliferation*, New York-S. Martin 1994, p. 2.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

origin or method of production, of types and in quantities that have no justification for prophylactic, protective or other peaceful purposes and weapons, equipment or means of delivery designed to use such agents or toxins for hostile purposes or in armed conflict.”²

Bacteria, viruses, and toxins are commonly regarded as BW. However, scientists and scholars also regarded fungus³ and rickettsia⁴ as potentially being transformed into BW. Due to their dual use, or the ability of these organisms to achieve peaceful goals in medicine or pharmaceuticals as well as destructive ones as BW, classifying and categorizing BW has been a complex task. Additionally, developments in microbiology, genetic engineering, and biotechnology may change the list of the biological agents in the near future.

History shows that biological agents have frequently been used as weapon since ancient times. In 600 B.C., Assyrians poisoned enemies' wells with a fungus called rye ergot in what is generally regarded as the first use of biological agents as a weapon in history. Persians, Greeks, and Romans used to throw corpses into the wells of their enemies to poison their water.⁵ Corpses contaminated with plague were catapulted over the walls into Kaffa (in Crimea) by Mongols, forcing besieged Genoans to flee in 1346-1347.⁶

² "Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction", *Disarmament*, <http://disarmament.un.org/treaties/t/bwc/text>, (Date of Accession: 07.05.2020).

³ Steven M. Block, "Living Nightmares: Biological Threats enabled by Molecular Biology", *The New Terror: Facing the Threat of Biological and Chemical Weapons*, Sidney D. Drell et al, eds., Hoover Institution Press, Stanford 1999, p. 44.

⁴ Wendy Barnaby, *The Plague Makers: The Secret World of Biological Warfare*, The Bath Press, London 1999, p. 19.

⁵ Barnaby, *op. cit.*, p. 6.

⁶ Center for Nonproliferation Studies, "Chronology of State Use and Biological and Chemical Weapons Control", *Monterey Institute of International Studies*, <http://cns.miis.edu/research/cbw/pastuse.htm>, (Date of Accession: 11.04.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

History also tells us of massive death from plagues and epidemics. The plague known as the Black Death, for example, covered Eurasia and Middle East between 1300 and 1600, resulting in the death of upwards of 75% of Europe's population⁷. The plague that erupted in China in 1894 and reached India in 1898 killed 13 million people in 15 years⁸.

Despite these tragedies, attempts to research, produce, and stockpile large amounts of BW have been still a big threat against humanity. BW are regarded as attractive weapons because of their inherent features—they are lethal, easy to carry and hide, hard to detect, and have an incubation period that makes them hard to trace. As we have witnessed during the COVID-19 pandemic, any attack through BW may have major psychological effects on people and are very easy to disseminate, which allows for person-to-person transmission and global spread, especially in a time of extensive international travel.

In 1910 Germany became the first state to start a BW program that capitalized on improvements in medical science, and it also became the first state to use biological agents on the battlefield. German troops used glanders, a contagious zoonotic infectious disease, to kill enemy horses during the war.⁹ Germans also hoped to undermine its adversaries by infecting livestock and animal feed in neutral states that shipped goods to Germany's enemies.¹⁰ Despite these efforts, BW did not play an important role during WWI and there has not been any important case relating to the use of BW in the battlefields of Europe.

7 American Scientific, *Understanding Germ Warfare*, Warner Books, New York 2002, p. 3.

8 Michael T. Osterholm-John Scharz, *Living Terrors: What America Needs to Know to Survive the Coming Bioterrorist Catastrophe*, Delta, New York 2000, p. 5.

9 Herbert M. Levine, *Chemical and Biological Weapons in Our Times*, Franklin Watts, New York 2002, p. 47.

10 David A. Koplow, *Smallpox: The Fight to Eradicate a Global Scourge*, University of California Press, Berkeley 2003, p. 64.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

However, documents captured during the WWII revealed that Germany pursued BW programs directed by Himmler who favored BW, was later convinced that they were ineffective.¹¹ Except in local cases such as the pollution of reservoirs with biological agents in northern Bohemia and the dropping of bombs containing Colorado beetles into potato crops in southern England, there were no reports of the use of BW by Germans during the WWII. These weapons had no impact on the outcome of the war.¹²

Japan pursued one of the biggest BW programs in history and this program, which included systematic trials on humans in China during the Invasion, resulted in a large number of human casualties. Japan's BW program started in Tokyo in 1932 and was led by microbiologist Dr. Ishii Shiro, who established Japan's first BW facility in Harbin, Manchuria in that same year. The Japanese also used biological agents during the war, especially against Russian soldiers.¹³ Japan's BW program and trial continued until it surrendered to the Americans. The exact number of casualties Japanese BW trials caused is not clear but estimates run from 10,000 to 1 million.¹⁴

The UK began studying the possibilities of biological warfare in 1937 out of fear that Germany had intensified its BW program. The program was originally designed for defense, but on January 2, 1942, the British government decided to acquire the ability to retaliate in kind against a

11 Ed Regis, *The Biology of Doom: The History of America's Secret Germ Warfare Project*, Henry Holt and Company, New York 1999, p. 76.

12 George Christopher et. al, "Biological Warfare: A Historical Perspective", *Biological Weapons: Limiting the Threat*, Joshua Lederberg, ed., *The MIT Press*, Cambridge 2001, p. 21.

13 Tom Mangold-Jeff Goldberg, *Plague Wars: The Terrifying Reality of Biological Warfare*, St. Martin's Press, New York 1999, p. 21.

14 See Sheldon Harris, *Factories of Death: Japanese Biological Warfare, 1932-1945 and the American Cover-up*, Routledge, New York 1994, p. 65; Daniel Barenblatt, *A Plague upon Humanity: The Secret Genocide of Axis Japan's Germ Warfare Operation*, Harpercollins, New York 2004, p. 97.

biological attack.¹⁵ At Porton Down in Wiltshire, a team of scientists led by bacteriologist Paul Filder launched a top-secret research program on retaliation that could be deployed at short notice if Britain was subjected to a germ warfare attack.¹⁶ These BW activities were intensified later in the war and Britain shifted its focus from defense to offense in 1944. This activities, only as R&D, have been continued until the mid-1950's.

The British began to question role of CW and BW when they began to suffer from economic problems caused by the Korean War and other overseas commitments. Britain's first nuclear test in 1952 and then acquisition of a bomber delivery system in the mid-1950s led the country to conclude that CW and BW were poor candidates for deterrence and should be replaced with nuclear weapons.¹⁷ The UK started to shift its BW activities to civilian purposes and became the main supporter of the BTWC proposal. In 1975, Britain declared that it did not have BW and ended its BW research activities.

The US started BW activities in 1942 after intelligence agencies warned that Tokyo and Berlin possessed BW.¹⁸ During and especially after the war the US intensified BW activities when policy reviews conducted by the US Department of Defense in the late 1940's and 1950's reached substantially the same conclusion: that the US was unprepared to meet any BW threat and therefore had to expand its own offensive weapons program.

15 Barend ter Haar, "The Future of BW", *The Washington Papers, The Center for Strategic and International Studies*, Washington D.C. 1991, p. 4.

16 Brian Balmer, *Britain and Biological Warfare: Expert Advice and Science Policy 1930-1965*, Palgrave, London 2001, p. 11.

17 Susan Wright, "Geopolitical Origins", *Biological Warfare and Disarmament*, Susan Wright, ed., Rowman&Littlefield, New York 2002, p. 322.

18 Judith Miller et al., *Germs: Biological Weapons and Americas Secret War*, Touchstone, New York 2002, p. 38.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

This expansion brought the US stockpile of poison gas to 42,000 tons; stimulated military interest in developing novel binary nerve-gas weapons in the following decades; led to stockpiling of at least ten different biological and toxin weapons; and generated a huge R&D establishment.¹⁹

Despite some programs by the US and the Soviet Union, biological and chemical weapons were seen as secondary problem for a long period. The issue became part of the international agenda in 1966 when Hungary condemned the US because of reports that it had used CW in Vietnam.²⁰ Actually, biological weapons were under discussion in Geneva at the Eighteen Nation Disarmament Committee (ENDC) from 1960 onwards.

The US unilaterally renounced its offensive BW program in 1969 and it destroyed its stockpile by the end of 1971. This made it possible for all parties to agree to The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (BTWC) that was signed in London, Washington, and Moscow on April 10, 1972. This convention took effect on March 26, 1975 with ratification by twenty-two states, and called for all BW to be destroyed within nine months.

During the post-Cold War era, nonproliferation of the WMD became one of the top security issues discussed by officials and scholars. In cooperation with Russia, the US invested an especially large amounts of resources into curbing this threat and adopted the Cooperative Threat Reduction Program to prevent terrorist organizations and rogue states from acquiring WMD from former Soviet Union states.

¹⁹ Wright, *op.cit.*, p. 315.

²⁰ Ter Haar, *op. cit.*, p. 8.

Nonetheless, letters containing anthrax that were sent to officials, corporations, and journals in the US right after the September 11, 2001 terrorists attacks increased the fear of bioterrorism.²¹

Western states also expressed concern about the danger of rogue states with BW and CW. With these fears in mind, the US and UK invaded Iraq and toppled Saddam Hussein by accusing him producing such weapons. In following years, the BW threat became relatively unpopular from the international agenda until the emergence of COVID-19 in 2020 by which concerns on BW threats has been revived.

RUSSIAN BW PROGRAM IN THE WESTERN SOURCES

There have been conflicting reports about the beginnings of the Soviet Union's BW program. According to intelligence reports found in a German warship captured by the Allies, the Soviet Union launched a BW program in 1930s.²² However, Ken Alibek, who became one of the main sources in the West for the Soviet Union's clandestine BW program, alleges that in the aftermath of a typhus outbreak in the Red Army from 1918-1921, Soviet military leaders secretly ordered studies in late 1928 on how typhus might be used as a weapon against enemies.²³ Croddy emphasizes that this typhus epidemic affected 30 million people and killed three million between 1918 and 1922. These statistics convinced Soviet leaders that, properly harnessed and designed, BW could have a devastating effect on their enemies.

21 Barry R. Schneider, "Bio-Defense Readiness; Thoughts after September 11th", *The Gathering Biological Warfare Storm*, Barry Schneider-Jim Davis, eds., USAF Counterproliferation Center, Alabama 2002, p. 1.

22 Robert Harris-Jeremy Paxman, *A Higher Form of Killing: The Secret History of Chemical and Biological Warfare*, Random House, New York 2002, p. 83.

23 Ken Alibek-Stephen Handelman, *Biohazard: The Chilling Story of the Largest Covert Biological Weapons Program in the World*, Random House, New York 1999, p. 33.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

As a result, the first Soviet Bacteriological Institute was established by Lenin in Saratov in 1918.²⁴

Kuhn and Leitenberg argue that initial work on BW began as early as 1918 at a proving ground in Kuzminki, where the People's Commissariat of Health initiated tests with anti-livestock agents.²⁵ The program for CW was started earlier than BW because of fatal results of German attacks with CW during the WWI.²⁶

Rimmington argues that in December 1918, in what appears to be direct response to German BW sabotage efforts during the WWI, the Revolutionary Military Council issued Order:342, which established, under the Main Military Medical Administration, a Provisional Scientific Committee focused on preventative measures against infection of the human population against glanders.²⁷

However, establishment of Military Chemical Agency in 1925 became the cornerstone of a systematic BW program. Yakov Moiseevich Fishman, the first head of the agency, established the first Soviet military BW laboratory, directed by Dr. A.N. Ginsburg, in 1926. Work here started in 1928 and focused on increasing the virulence and stability of anthrax.²⁸ Leitenberg and Zilinskas also report that 1928 marked the official commencement of a Soviet offensive BW program as a result of secret degree by the Revolutionary Military Committee.²⁹ Fishman promoted a defensive BW program able to respond to a possible attack against the

24 Eric Croddy, *Chemical and Biological Warfare: A Comprehensive Survey for the Concerned Citizen*, Springer, New York 2002, p. 233.

25 Jens H. Kuhn-Milton Leitenberg, "The Soviet Biological Weapons Program", *Biological Threats in the 21st Century: The Politics, People*, Filippa Lentsoz, ed., *Science and Historical Roots*, Imperial College Press, London 2016, p. 81.

26 Milton Leitenberg et al., *The Soviet Biological Weapons Program: A History*, Harvard University Press, London 2012, p. 18.

27 Anthony Rimmington, *Stalin's Secret Weapon: The Origins of Soviet Biological Warfare*, Oxford University Press, New York 2018, p. 19.

28 Rimmington, *op.cit.*, p. 23.

29 Leitenberg et al., *op. cit.*, p. 21.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Soviet Union and played an important role in the enlargement of the Soviet program in later years.

A secret Biological Institute was founded in 1930's in Suzdal, where research was conducted on tularemia and plague bacteria as BW agents, along with rickettsia and Q-Fever.³⁰

The Soviet BW program was pursued by both military and civilian agencies based on a 1928 decree. The Military Chemical Agency, which was controlled by the Soviet's People's Commissariat of Defense (which later became the Ministry of Defense (MOD)), was designated as the lead agency for managing both offensive and defensive BW programs. A civilian agency, the People's Health Commissariat (which later became Ministry of Health), which operated a biomedical research network consisting of at least 35 institutions working in disciplines such as epidemiology, genetics, immunology, and virology, was ordered to coordinate and execute military requests related to the BW.³¹

The Soviets increased their activities and produced BW before WWII. Military scientists at the Leningrad Military Academy, for example, acquired typhus agents in powder in 1930 that could be used as a weapon.³² General Voroshilov, Soviet Minister of Defense, admitted in February 1938 that "if our enemies use such methods against us, I tell you that we are prepared—fully prepared—to use them also and to use them against aggressors on their own soil".³³ While Voroshilov meant attacks using gas, his statement could easily be read as preparation for retaliation with same weapon against not only CW but also BW.

30 Croddy, *op.cit.*, p. 233.

31 Raymond A Zilinskas, "The Anti-Plague System and the Soviet Biological Warfare Program", *Critical Reviews in Microbiology*, 34, 2006, p. 49.

32 Alibek-Handelman, *op. cit.*, p. 35.

33 Walter Duranty, "Soviet Threatens to Use Gas in War", *The New York Times*, 23 February 1938.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

Another turning point for the Soviet BW program came with the capture and transfer to Russia at the end of WWII of Japanese scientists and materials from a BW research facility in Manchuria known as Unit 731. Stalin ordered Lavrenty Beria, KGB chief and who was charged with conducting Soviet BW program during WWII, to start a BW program similar to but bigger than the Japanese program. Thus, the Soviets established a BW research facility in 1946 in Sverdlovsk.³⁴ In practice, the Main Military Medical Directorate of the Red Army, headed by General Yefim Smirnov, was viewed as the main planner and advocate for the Soviet BW program and had the responsibility for its day-to-day operations.³⁵

In the 1960s, after acquiring massive nuclear capabilities and long-range missiles, Soviet officials and scientists started questioning the effectiveness of BW on the battlefield. However, as General Smirnov emphasized, Soviet leaders decided to continue with the BW program after concluding that stopping it might endanger the security of the country.³⁶ Thus, the BW program that was decisively continued during 1960's, was accelerated in 1970s. Yuri Ovchinnikov, Vice President of the Soviet Academy of Science, played an important role in the decision to continue the BW program. In their memorandum to the Politburo, Ovchinnikov and his colleagues proposed to expand the offensive BW program into research facilities that would appear to be civilian as a way to evade Western intelligence services.³⁷

Despite signing the BTWC in 1972, Brejnev issued a secret order that started a BW research program to increase the effectiveness of exiting biological agents, use genetic engineering, and create novel bacterial and viral strains resistant to the antibiotics and existing vaccines. These BW

34 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 37.

35 Leitenberg et al., *op.cit.*, p. 26.

36 Igor V. Domaradsky-Wendy Orent, *Biowarrior: Inside the Soviet/Russian Biological War Machine*, Prometheus Books, New York 2003, p. 135.

37 Kuhn-Leitenberg, *op.cit.*, p. 87.

would be used on intercontinental missiles.³⁸ A Soviet second-generation BW program was simultaneously undertaken by both military and civilian agencies. Soviet officials designated the 15th Main Directorate of the MOD, headed by Smirnov, as the lead agency for all biological offense and defense work. Parallel to the BW program carried out directly by the MOD, a second top-secret BW program was established under the civilian cover of a vast pharmaceutical research and production complex known as Biopreparat.³⁹ The Biopreparat employed thousands of scientists and workers and focused on using genetic engineering to develop agents resistant to antibiotics.⁴⁰

During the Cold War, the Soviet Union deployed BW capabilities and weapons, all of which were ready to use. In addition to 11 other BW agents, Soviet scientists especially focused on the smallpox virus, which historically caused the death of thousands of Russians, and aimed to have smallpox viruses ready to use in enormous quantities at any time. In mid-1970, the Soviet Chief of General Staff ordered an increase in BW stocks to 20 tons of smallpox viruses annually that were ready for use anytime.⁴¹ Thousands of kilograms of smallpox were produced in liquid form and intended for delivery in cantaloupe-sized submunitions that were to be carried by the SS-18 intercontinental ballistic missile.⁴²

There are reports that Institute of Molecular Biology VEKTOR (also known as Unit 15) in Koltsovo, Siberia held tons of stock ready to be used in a very short time.⁴³ The Stepnogorsk Scientific Experimental Industrial Base in Kazakhstan was able to produce 300 metric tons of weaponised bacillus anthrax per ten-month production cycle.⁴⁴

38 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 41.

39 Zilinskas, *op.cit.*, p. 49.

40 Malcolm Dando, *The New Biological Weapons Threat, Proliferation and Control*, Lynne Rienner, Boulder 2001, p. 11.

41 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 112.

42 Croddy, *op.cit.*, p. 234.

43 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 112.

44 Rimmington, *op.cit.*, p. 23.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

By 1987, the Soviets had the capacity to make 200 kg of super plagues every week, enough to kill 500,000 people.⁴⁵

On April 2, 1979, an anthrax aerosol was accidentally released from the Scientific Research Institute in Sverdlovsk, and killed sixty-eight people.⁴⁶ German media in contact with Soviet immigrants reported that the incident resulted in the death of more than 60 people in Sverdlovsk. When Western states protested over this violation of the BTWC, Moscow denied the allegations and said that the epidemic was caused by meat bought on the black market,⁴⁷ a statement similar to the allegations we hear today that the COVID-19 pandemic began in an animal market. TASS, the official news agency of the Soviet Union, reported on June 12, 1980, that people died in Sverdlovsk because of an anthrax pandemic among local animals.⁴⁸

In the West, two people were the main source of allegations about the Soviet Union's clandestine BW program. First, Vladimir Pasechnik, head of the Institute of Ultra-Pure Biopreparations in Leningrad, defected to the UK in October 1989 and provided detailed information about Soviet research. Based on information provided by Pasechnik, on April 30, 1990, the US and the UK ambassadors to Moscow officially requested that the Soviet Union terminate its secret BW activities.⁴⁹

The second source, Kanatzhan Bayzakovich Alibek (called Ken Alibek), was Deputy Director of Biopreparat program and exfiltrated by the American agencies to the US in 1992, where he provided detailed and critical information about secret Soviet programs. He said that the

45 Pearce Wright, "Vladimir Pasechnik: Defector Who Alerted the West to the Danger of Soviet Biological Weapons Production", *The Guardian*, 28 November 2001.

46 Rimmington, *op.cit.*, p. 23.

47 "Soviet Biological Warfare Threat", *The US Department of Defense Intelligence*, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB61/Sverd26.pdf>, (Date of Accession: 25.05.2020); Croddy, *op.cit.*, p. 234.

48 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 73.

49 Mangold-Goldberg, *op.cit.*, p. 107.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BW program reached its peak in late 1980s and employed more than 60,000 people at that time. Of those, 30,000 worked only in Biopreparat, where they had a budget of \$1 billion.⁵⁰ He also emphasized that Soviet scientists conducted open-air BW tests in different parts of the Soviet Union between 1979 and 1989, including ballistic missiles tests with BW warheads between 1960 and 1980.⁵¹

In 1987, General Secretary Mikhail S. Gorbachev approved a secret decree that ordered a gradual scaling back of the BW program.⁵² In 1992, Boris Yeltsin admitted that the Soviet Union pursued a secret BW program which he ordered to end. He also ordered the destruction of all existing BW. Yeltsin further allowed for the establishment of an international investigation team to investigate the Sverdlovsk incident. It is worth noting that microbiologist Igor Domaradsky, who also worked in the Biopreparat as a manager said that the Soviet Union had stopped its BW program in 1989, right after Pasechnik defected to the UK.⁵³

In the early post-Cold War era, nonproliferation has become the main security issue in the West, which was very concerned with the fate of the remaining BW facilities, materials and research in the former Soviet states. As Cordesman has highlighted, about 5.000 scientists and 10.000 technical people involved in the former Soviet BW program represent an imminent threat to the world. The US, UK, and Soviet-Russia launched a trilateral program to verify compliance with the BTWC, which included non-military sites that performed BW activities in 1991 and 1994. In the years after Yeltsin's order, various Biopreparat facilities were dismantled or converted to peaceful research and pharmaceutical production: the massive BW agents production facility in Stepnogorsk (Kazakhstan) was

50 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 89.

51 Alibek-Handelman, *op.cit.*, p. 68.

52 Zilinskas, *op.cit.*, p. 50.

53 Domaradsky-Orent, *op.cit.*, p. 271.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

demolished.⁵⁴ Thus, it seems the former Soviet BW program which had been the world's oldest, largest and longest-lasting and the only one to develop a weapons-on-demand mobilization system focused on massively incorporating modern genetic techniques into weapons development, was ended.⁵⁵

However, despite funds provided by the US, the West continued to harbor doubts over the Russian BW facilities because of Russia's secrecy and refusal to allow foreign inspectors.⁵⁶ These doubts focus on a fear that Russia continues clandestine BW activities in installations in Kirov, Yekaterinburg, Sergiev Posad, and Saint Petersburg that have remained off-limits to Western scrutiny.⁵⁷ These doubts were intensified starting in 2010 by Russia's rejection of financial assistance through the Biological Threat Reduction Programs, withdrawal from participation in 2015.⁵⁸

On the other hand, rising tensions and an arms race between the US and Russia heralded a new competition in several areas. Putin openly stated that Russia would, in addition to its existing BW, develop new weapons using advanced technologies including genetics to provide fundamentally new instruments for achieving its political and strategic goals.⁵⁹ Thus Putin hinted at research activities on new types of BW based on genetic engineering.

54 Zilinskas, *op.cit.*, p. 51.

55 Kuhn-Leitenberg, *op.cit.*, p. 80.

56 Judith Miller, "U.S. Aid Is Diverted to Germ Warfare, Russian Scientists Say", *The New York Times*, 25 January 2000.

57 Ben Aris et al., "Warning of Smallpox Terror Risk", *The Telegraph*, 6 November 2001.

58 Filippa Lentzos, "What happened After An Explosion at a Russian Disease Research Lab Called VECTOR?", *Bulletin of the Atomic Scientists*, <https://thebulletin.org/2019/11/what-happened-after-an-explosion-at-a-russian-disease-research-lab-called-vector/#>, (Date of Accession: 12.07.2020).

59 Aleksey Nikolski, "Being Strong: National Security Guarantees for Russia", *Russia Today*, <https://www.rt.com/russia/official-word/strong-putin-military-russia-711/>, (Date of Accession: 10.07.2020).

RUSSIAN BW PROGRAM IN THE RUSSIAN SOURCES

Russian sources indicate that Soviet BW program started on August 22, 1925 with Resolution N-861 of the Revolutionary Military Council that ordered the establishment of a Military Chemical Agency within the Red Army.⁶⁰ The Agency focused on research in military chemistry and military biology and collaborated with the A.N. Ginsburg laboratory in Moscow which had extensive experience in military uses of biology.⁶¹ Yakov Fishman, head of the agency, prepared reports for government officials in 1926 and 1927 underlining that the Ginsburg laboratory has made important progress in military biology by testing Siberian ulcer (a Russian ground (It might be better to say “powdered” rather than “ground.”) anthrax) on animals and had done extensive research on the military use of microbes. The first BW tests led by A.N. Ginsburg were carried out in 1926-1927 in Kuzminzki region using Siberian ulcer.

The Agency established its first laboratory in 1928 in Suzdal to study pathogenic microorganisms and a second laboratory, called Vaccine-Sera, in Vlasikha to study vaccination and serum.⁶² Ivan Velikanov, a young scientist and the Head of Department of Microbiology at Moscow State University, was appointed to lead the Vaccine-Sera laboratory.⁶³ He constantly prepared reports to his superiors underlining the possibility of biological warfare and urged the Revolutionary Military Council to consider

60 “Glavnoye Voennno-Himicheskoye Upravleniye Krasnoi Armii”, *Rus Archives*, <http://guides.rusarchives.ru/node/16305>, (Date of Accession: 26.07.2020).

61 Vladimir Brovko, “Kto i Kogda v SSSR Sozdal Biologicheskoye Orujiye?”, *Pravda*, https://narodna.prawda.com.ua/history/4f65271176b91/view_print/, (Date of Accession: 26.07.2020).

62 Lev Fedorov, *Sovetskoye Biyologicheskoye Orujiye: İstoriya, Ekologiya, Politika*, Publication by MCoEC, Moskow 2005, p. 17-29.

63 Konstantin Vasiljev, “Tragediya Russkoi Mikrobiyologiyi”, *Acta Medico-Historica Rigensia*, 1(20), 1992, p. 279.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

this possibility seriously.⁶⁴ Fedorov, however, argued that adversaries of the Soviet Union did not have BW capabilities that could threaten the country and Soviet leaders were, in essence, aiming to reach biological warfare capability before Western states.⁶⁵ Historical documents bolster his argument because BW research programs were started by Japan in 1932⁶⁶, by the UK in 1934⁶⁷ and by the US in 1942.⁶⁸

In 1934, the newly formed Red Army Scientific-Medical Institute combined military laboratories in Suzdal and Vlasikha and was relocated from Moscow to Suzdal District of Vladimirsk province out of fear that employees could disseminate viruses to residents of Moscow.⁶⁹ The Institute employed three famous microbiologists, I.M.Velikanov, E.I.Demikhovski, and N.Ginsburg and focused its activities on offensive and defensive BW and CW capabilities.⁷⁰ The organization, known formally as the Biotechnical Institute, was led by Velikanov and employed 65 researchers to study pathogens effective against humans and animals. Additionally, in 1934, a special institute for the conduct of anti-plague studies was established in Irkutsk.

Testing of advanced BW was an important part of this program. A report prepared by Fishman on February 10, 1928 suggested that islands on which BW could be tested should be around 15-25 km² in area and be at least 10 km from the coast. Based on Fishman's report, Gorodomliya

64 Yuri Solomonov, "Çelovek v Mire Epidemiyi", NG, http://www.ng.ru/stsenarii/2014-10-28/9_epidemy.html, (Date of Accession: 26.07.2020).

65 Fedorov, *op.cit.*, p. 14.

66 Harris, *op.cit.*, p. 14.

67 Robert Harris-Jeremy Paxman, *A Higher form of Killing. The Secret Story of Gas and Germ Warfare*, Chatto and Windus Publishers, London 1982, p. 274.

68 Vladimir Miyasnikov, *Zaşıta Ot Orujiya Massovogo Porajeniya*, Publication by Voenizdat, Moskow 1989, p. 399.

69 Nikolay Kostochkin, "Podopytnye Lyudy: Zhertvami Biologicheskogo Oruzhiya Stanovilis Sluchayniye Grazhdane", *Nasha Versiya Newspaper*, 23(448), 2014, p. 14.

70 Lev Fedorov, *Ot Hlora i Fosgena Do "Novichka". İstoriya Sovetskogo Himicheskogo*, Algoritm, Moskow 2019, p. 38.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

in Lake Seliger, Vozrozhdeniye in the Aral Sea the island of Soloveskiye in the White Sea were selected as primary tests sites.

Tests were also conducted in the Shyhan Military Chemistry Polygon in Saratov province in 1934 and in Orenburg by scientists at the V.Chkalov Institute.⁷¹

Based on these studies and trials, the Soviet Union had enough experts to conduct in-depth scientific research in bacteriology, virology, and epidemiology, and produced a huge amount of vaccines, serums, and other materials ready for use in biological attacks just before the WWII. A research laboratory located in Tobolsk, for example, produced a large number of anthrax spores ready to deploy on a battlefield. As Fedorov highlighted in 1936, the Soviet Union had the capacity to produce as much BW, including anthrax and tularemia, that the Red Army might need. Soviet scientists also had BW in the form of tularemia bacterium in the Sanitary Technical Institute in 1941.⁷²

In 1946, Stalin ordered the establishment of a second military biology institute, Sverdlovsk-19, in Ekaterinburg. The institute focused on studying documents from Japan's BW programs seized in Manchuria after the war.⁷³ A Veterinary Microbiological Institute, Zagorsk-6, was established in Zagorsk in 1954. Here scientists cultivated viruses of smallpox and Venezuelan equine encephalomyelitis in chicken egg embryos.⁷⁴ They also produced an immunoglobulin for the prevention of Ebola.⁷⁵

71 V. Boïsov, *Voennaya Biologiya v SSSR Na Rubezhe 20-40 Godov Rukopis*, 1995, p. 41.

72 Lev Fedorov, *Mikroubisi İz Probirok. Shit İli Mech Protiv Zapada*, Rodina Publication, Moskow 2018, p. 64.

73 Vladimir Voronov, "Ohotniki Za Boevymi Shtammami. Kak Krasnaya Armiya Perenimala v Machjuriyi Opit Yaponskih Razrabotchikov Bakteriologicheskogo Orujija", *Novaya Gazeta*, <https://novayagazeta.ru/articles/2020/05/05/85223-ohotniki-za-boevymi-shtammami>, (Date of Accession: 09.05.2020).

74 Lev Fedorov, "Podgotovka K Nastupatelnoi Biyologičeskoï Voine. Voennaya Sistema Biyologičeskoï Voini", *Lefedorov*, <http://levfedorov.ru/bioweapon-2-02/>, (Date of Accession: 07.07.2020).

75 Vadim Udmansev, "Voennaya Mikrobiyologiya Rossiyi: Virusologičeskomu Sentru Ministerstva Oboroni Rossiyi İspolnilos 50 Let", *Voenna-Promishlenny Kurer*, 16(33), 2004, p. 7.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

In 1970s, molecular biology and genetic engineering, which allowed scientists to change the genetics of a living organism, emerged as one of the most important new sciences in the West. Soviet scientists convinced officials that their country was lagging behind Western states in these areas.⁷⁶ Soviet scientists soon increased their activities and developed biological agents that were more effective than anthrax and the plague. They focused on new scientific discoveries on BW as battlefield weapons. This period is called the second-generation BW program of the Soviet Union.

Despite signing the BTWC in 1972, the Soviet Union reorganized non-military agencies involved in the development of BW programs to cover its secret research program. However, these non-military agencies were directed by generals and functioned according to directives issued by the Soviet Chief of General Staff.⁷⁷ The All-Union Science Production Association Biopreparat, which was also known simply as Biopreparat, was established in 1973 as a civilian pharmaceutical company that consisted of forty research and development centers and production facilities. This was done to mask Soviet clandestine BW programs and to make it possible to conduct a massive BW program under an autonomous budget controlled by the MOD.⁷⁸

To accelerate its BW attack capabilities, the Soviet Union established the Interdepartmental Scientific-Technical Council for Molecular Biology and Genetics under the Main Administration of the Microbiological Industry (Glavmikrobioprom). The council was charged with leading Biopreparat to prepare scientific programs and coordinate BW programs being performed by various government agencies.

76 Ekaterina Gnatik, "Gennaya İnzheneriya i Biologicheskaya Bezopasnost", *Vestnik RUDN*, Seriya Yuridicheskiye Nauki, 2, 2004, p. 82.

77 Fedorov, *loc.cit.*

78 Vyacheslav Yankulin, "Sindrom Chumy, İli Khozhdeniye Po Mukam Odnogo İz Sozdateley Bakteriologicheskogo Oruzhiya", *Izvestiya Newspaper*, 15 October 1997, p. 5.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Departments in Biopreparat specialized in specific areas. The Institute of Applied Microbiology in Obolensk, for example, had an intense research and development program on pathogenic strains of bacteria. In 1974, the State Research Center of Virology and Biotechnology (VEKTOR) was formed in Koltsovo to specialize in the production of BW based on viruses and conducted studies with viral hemorrhagic fevers—Ebola, Marburg, Lassa, Argentine, and Bolivian viruses. The State Scientific Institute of Ultrapure Biological Preparations in Leningrad, which was established in 1974, did research on drug-resistant plague. The Institute also developed a tool to transform a mixture of bacteria and viruses into powder used by a BW dispersal system that was designed to be used on battlefields by aircrafts through airflow.

The Institute of Applied Biochemistry in Omutninsk established in 1973 focused on plague and tularemia bacteria, and the Siberian Branch of the Institute of Applied Biochemistry established in the city of Berdsk in 1975 did research on brucellia. The Institute of Engineering Immunology established in 1980 in Lyubuchany aimed to evade the harmful effects on immune system of targeted people if pathogens were used against the Soviet Union. They also focused on strengthening the immune system if Soviets had to respond to a BW attack. According to Fedorov, the Soviet Union stretched its resources to produce 1,500 tons of bubonic plague, 4,500 tons of Siberian ulcer, 1,500 tons of tularemia, 2,000 tons of glanders, 100 tons of natural smallpox, 250 tons of Marburg virus and 150 tons of Venezuelan equine encephalitis virus yearly.⁷⁹

On April 4, 1979, many people living in Sverdlovsk started to complain of high fever, loss of consciousness, coughs, and vomiting.⁸⁰ Many scientists argued that this was caused by a dry form of anthrax, which

79 Lev Fedorov, *Sovetskoye Biyologicheskoye Orujiye: İstoriya, Ekologiya Politika*, Publication by MCoEC, Moskow 2005, p. 46-89.

80 İvan Zhilin- Marshal Yazvi, "41 God Nazad v Sverdlovskie Nachalas Epidemiya Sibirskoi Yazvi", *Novaya Newspaper*, 70(3080), 2020, p. 19.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

was produced secretly for Soviet military arsenals on 30 March 1979 in Sverdlovsk-19, because employees of the secret BW facility temporarily removed a clogged filter and continued to work without replacing it. The first death from anthrax, of Officer F. Nikolayev, a Sverdlovsk-19 employee, occurred on April 2. Then people and animals started to die across in the city. On April 10, the first autopsy was performed at City Hospital Number 40 and the diagnosis was Siberian skin ulcer.⁸¹

On 21 April, death rates increased and, as a second wave of the disease began to occur, the civilian population was vaccinated. The Soviet authorities alleged that dissemination of Siberian ulcer among domestic animals was the cause of the incident. However, in November 1979 a Russian journal published in West Germany by a Soviet emigrant pointed out that the disease was caused by an explosion at a military factory in Sverdlovsk that caused deadly bacteria to enter the atmosphere.⁸² Some reports, arguably, highlighted that the majority of deaths were of adult men and the disease did not affect the majority of women⁸³ and the symptoms of the disease were never seen in children and young people⁸⁴. Those reports actually imply that the biological agent was designed to target enemy military personnel.

After the dissolution of the Soviet Union in the 1990s, the country's authorities were unable to continue developing BW⁸⁵ because of the pressures from US and UK at the presidential level. On April 11, 1992, former President Boris Yeltsin signed a decree for the fulfillment of international obligations concerning BW. According to the decree, Russia

81 Sergei Pluzhnikov-Aleksei Shvedov, "Ubiytsa İz Probirki" *Sovsekrento*, <https://www.sovsekretno.ru/articles/ubiytsa-iz-probirki/>, (Date of Accession: 24.04.2020).

82 Lev Fedorov, "Epidemiya "Sverdlovsk-1979", *Levfedorov*, <http://levfedorov.ru/bioweapon-3-02/>, (Date of Accession: 27.04.2020).

83 N. Zenova-Voennaya Taina, "Priçini Tragediyi, Sluchivsheisiya v Sverdlovsk, Doljni Bit Rassledovani", *Literaturnaya Newspaper*, 22 August 1990.

84 S. Volkov, U Ekaterinburga Bil Svoi "Chernobil", *Uralski Rabochi Newspaper*, 11 April 1998.

85 A. E. Simonova, "Bioterrorizm Kak Ugroza Nasionalnoi Bezopasnosti Rossiya", *Nasionalnoye Bezopasnost: Nauçnoye i Gosudarstvennoye Upravlençeskoye*, S. S. Sulakshin ed., Nauchny Ekspert Publication, Moscow 2010, p. 494.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

affirmed its commitment to the BTWC and banned the production and the use of biological and toxin weapons that were outlawed by the BTWC.⁸⁶

Russia collaborated with the US to support nonproliferation in the early post-Cold War years. However, increased tension with the West has changed the approaches, because statements by Russian officials has increased suspects for secret research activities. Especially, president Putin's article that heralded research of new weapons based on new physical principles, including genetic, and stated that these weapons systems will be comparable in terms of results with NW, but more "acceptable" in political and military terms⁸⁷, for example, is regarded as a sign for secret BW research activities.⁸⁸ On March 1, 2018 in a speech to the Federal Assembly, he also emphasized that the country has made important progress in this research.⁸⁹

CONCLUSION

Except for a few uses in the battlefield and some terrorist cases that caused low-level casualties, deliberate use of BW has not produced large casualties or destruction in the history. But this does not mean that BW are not dangerous or could not produce mass casualties. Although they have not found a role in the battlefield, biological threats have been a potential dangerous for human race. People feel very threatened by the existence of viruses or living organisms that could cause mass death and destruction.

86 Lev Fedorov, Kruşeniye Voenno-Biologičeskoj İmperiyi, *Levfedorov*, <http://levfedorov.ru/bioweapon-4-04/>, (Date of Accession: 04.05.2020).

87 "Vladimir Putin, Bit Silnimi: Garantiyi Nasionalnoi Bezopasnosti Dliya Rossiyi", *RG*, <https://rg.ru/2012/02/20/putin-armiya.html>, (Date of Accession: 07.05.2020).

88 Yuri Fedorov, "Biyologicheskaya Voina 2.0. Yuri Fedorov O Patoy Probleme", *Svoboda*, <https://www.svoboda.org/a/30593521.html>, (Date of Accession: 24.04.2020).

89 "Putin Rasskazal O Noveishih Vidah Rossiskogo Voorujeniya", *Ria*, <https://ria.ru/20180301/1515566394.html>, (Date of Accession: 17.04. 2020).

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

Due to the inherent characteristics of BW, as clandestine researches, manufacturing of them has been possible for some states in the past and today. Their dual use functions, which refers both peacefully and weapon-based use of biological agents, make some states to maintain their secret BW capabilities, as it did in the Soviet Union during the Cold War.

Some statements and rumors, most of which are highly non-scientific but very effective in directing public opinion like of the former US president Trump, for example, accused China of spreading COVID-19 through an accidental leak at a research center in Wuhan that has a secret BW program. China vehemently denied this, and we will not know the exact truth until and unless an inspection is conducted by an unbiased international organization. However, mistrust in the international area has been one of the most prevailing norms for a long time, even China, which was the victim of the biggest BW trials on humans in the history, most possibly will not allow an international investigation.

Although it is one of the states that has suffered most to date from the COVID-19 pandemic, Russia has most possibly conducted a secret BW program about which there are several sound proofs in Russian and Western sources. Russia, in Yeltsin administration officially admitted that it secretly conducted a clandestine BW program during the Cold War and declared that it has destroyed existing capabilities and weapons. However, Putin administration has officially retracted the Yeltsin admission that the Soviet Union had a clandestine BW program and then calls by the international community for on-site inspections in some of the former facilities has been rejected by Russian officials.

The question we face is this: if Russia still conducts a clandestine massive BW program that is largely free from Western and international scrutiny, do we risk seeing an end to BW nonproliferation? This question is especially crucial now that the COVID-19 pandemic has reminded the

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

whole world about the danger of BW. Will this reminder serve as a wake-up call to the World regarding any BW activity?

Both sides have started to scrap Cold War agreements such as the ABM and INF, which provided relative peace with regard to WMDs. Therefore, the recent escalation of tension between Russia and the US has started a new arms race, including WMD, that is expected to increase secret armament in both sides as well in other states. Therefore, a significant degree of mistrust and suspicion between Russia and the West will likely remain for a long time.

On the other hand, the COVID-19 pandemic has proved how new-generation biological agents could be highly effective in a globalized world. While most battlefield BW agents are selected because they are not contagious, COVID-19 pandemic case might stimulate new interest in BW. It is highly likely that states and terror organizations that do not possess nuclear capabilities may intensify their efforts to acquire BW.

Şafak OĞUZ
Suat TAŞKESEN

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

REFERENCES

“Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction”, *Disarmament*, <http://disarmament.un.org/treaties/t/bwc/text>, (Date of Accession: 22.04.2020).

“Glavnoye Voенno-Himicheskoye Upravleniye Krasnoi Armii”, *Rus Archives*, <http://guides.rusarchives.ru/node/16305>, (Date of Accession: 26.06.2020).

“Putin Rasskazal O Noveishih Vidah Rossiskogo Voorujeniya”, *Ria*, <https://ria.ru/20180301/1515566394.html>, (Date of Accession: 17.04.2020).

“Soviet Biological Warfare Threat”, *Prepared for the US Department of Defense Intelligence*, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB61/Sverd26.pdf>, (Date of Accession 25.05.2020).

ALIBEK, Ken-Stephen Handelman, *Biohazard: The Chilling Story of the Largest Covert Biological Weapons Program in the World*, Random House, New York 1999.

American Scientific, *Understanding Germ Warfare*, Warner Books, New York 2002.

ARIS, Ben et al., “Warning of Smallpox Terror Risk”, *The Telegraph*, 06 November 2001.

BALMER, Brian, *Britain and Biological Warfare: Expert Advice and Science Policy 1930-1965*, Palgrave, London 2001.

BARENBLATT, Daniel, *A Plague upon Humanity: The Secret Genocide of Axis Japan’s Germ Warfare Operation*, Harpercollins, New York 2004.

BARNABY, Wendy, *The Plague Makers: The Secret World of Biological Warfare*, The Bath Press, London 1999.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BLOCK, M. Steven, "Living Nightmares: Biological Threats enabled by Molecular Biology", *The New Terror: Facing the Threat of Biological and Chemical Weapons*, Drell Sidney D. et al., ed., Hoover Institution Press, Stanford 1999, p. 39-75.

BOISOV, V., *Voennaya Biologiya v SSSR Na Rubezhe 20-40 Godov, Rukopis*, 1995.

BROVKO, Vladimir, "Kto i Kogda v SSSR Sozdal Biologicheskoye Orujiye?", *Pravda*, https://narodna.pravda.com.ua/history/4f65271176b91/view_print/, (Date of Accession: 21.07.2020).

Center for Nonproliferation Studies, "Chronology of State Use and Biological and Chemical Weapons Control", *Monterey Institute of International Studies*, <http://cns.miis.edu/research/cbw/pastuse.htm>, (Date of Accession: 11.04.2020).

CHRISTOPHER, George et al., "Biological Warfare: A Historical Perspective", *Biological Weapons: Limiting the Threat*, Joshua Lederberg, ed., The MIT Press, Cambridge 2001, p.17-36.

CRODDY, Eric, *Chemical and Biological Warfare: A Comprehensive Survey for the Concerned Citizen*, Springer, New York 2002.

DANDO, Malcolm, *The New Biological Weapons Threat, Proliferation and Control*, Lynne Rienner, Boulder 2001.

DOMARADSKY, Igor V-Wendy Orent, *Biowarrior: Inside the Soviet/Russian Biological War Machine*, Prometheus Books, New York 2003.

DURANTY, Walter, "Soviet Threatens to Use Gas in War", *The New York Times*, 23 February 1938.

FEDOROV, Lev, "Epidemiya Sverdlovsk-1979", *Levfedorov*, <http://levfedorov.ru/bioweapon-3-02/>, (Date of Accession: 27.04.2020).

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

FEDOROV, Lev, "Kruşeniye Voенno-Biologiçeskoй İmperiyi", *Levfederov*, <http://levfedorov.ru/bioweapon-4-04/>, (Date of Accession: 04.05.2020).

FEDOROV, Lev, "Podgotovka K Nastupatelnoi Biyologiçeskoй Voine. Voennaya Sistema Biyologicheskoi Voini", *Levfederov*, <http://levfedorov.ru/bioweapon-2-02/>, (Date of Accession: 07.06.2020).

FEDOROV, Lev, *Mikroubisi İz Probirok. Shit İli Mech Protiv Zapada*, Rodina Publication, Moskow 2018.

FEDOROV, Lev, *Ot Hlora i Fosgena Do "Novichka". İstoriya Sovetskogo Himicheskogo Orujiya*, Algoritm, Moskow 2019.

FEDOROV, Lev. *Sovetskoye Biyologicheskoye Orujiye: İstoriya, Ekologiya, Politika*, MCoEC Publication, Moskow 2005.

FEDOROV, Yuri, "Biyologicheskaya Voina 2.0. Yuri Fedorov O Patoy Probleme", *Svoboda*, <https://www.svoboda.org/a/30593521.html>, (Date of Accession: 24.07.2020).

GNATIK, Ekaterina, "Gennaya İnzheneriya i Biologicheskaya Bezopasnost", *Vestnik RUDN, Seriya Yuridicheskiye Nauki*, 2, 2004, p. 79-88.

HAAR, Barend Ter, *The Future of Biological Weapons*, The Washington Papers, The Center for Strategic and International Studies, Washington D.C. 1991.

HARRIS, Robert-Paxman Jeremy, *A Higher form of Killing. The Secret Story of Gas and Germ Warfare*, Chatto and Windus Publishers, London 1982.

HARRIS, Robert-Paxman Jeremy, *A Higher Form of Killing: The Secret History of Chemical and Biological Warfare*, Random House, New York 2002.

HARRIS, Sheldon H., *Factories of Death: Japanese Biological Warfare, 1932-1945, and the American Cover Up*, Routledge, New York 2002.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

KOPLow, David A., *Smallpox: The Fight to Eradicate a Global Scourge*, University of California Press, Berkeley 2003.

KOSTOCHKIN, Nikolay, "Podopytnye Lyudy: Zhertvami Biologicheskogo Oruzhiya Stanovilis Sluchayniye Grazhdane", *Nasha Versiya Newspaper*, 23(448), 2014.

KUHN, Jens H.-Leitenberg Milton, "The Soviet Biological Weapons Program", Filippa Lentsoz ed., *Biological Threats in the 21st Century: The Politics, People, Science and Historical Roots*, Imperial College Press, London 2016, p. 79-102.

LEITENBERG, M. et al., *The Soviet Biological Weapons Program: A History*, Harward University Press, London 2012.

LENTZOS, Filippa, "What Happened After An Explosion at A Russian Disease Research Lab Called VECTOR?", *Bulletin of the Atomic Scientists*, <https://thebulletin.org/2019/11/what-happened-after-an-explosion-at-a-russian-disease-research-lab-called-vector/>, (Date of Accession: 12.07.2020).

LEVINE, Herbert M., *Chemical and Biological Weapons in Our Times*, Franklin Watts Publisher, New York 2000.

MANGOLD, Tom-Goldberg Jeff, *Plague Wars: The Terrifying Reality of Biological Warfare*, St. Martin's Press, New York 1999.

MILLER, Judith, "U.S. Aid Is Diverted to Germ Warfare, Russian Scientists Say", *The New York Times*, 25 January 2000.

MILLER, Judith, et al., *Germs: Biological Weapons and Americas Secret War*, Touchstone, New York 2002.

MIYASNIKOV, Vladimir, *Zaşıta Ot Orujiya Massovogo Porajeniya*, Voenizdat Publication, Moskow 1989.

WHAT THE COVID-19 PANDEMIC REMINDS US: REEVALUATION OF THE SOVIET AND RUSSIAN BIOLOGICAL WEAPONS PROGRAM

NIKOLSKI, Aleksey, "Being Strong: National Security Guarantees for Russia", *Russia Today*, <https://www.rt.com/russia/official-word/strong-putin-military-russia-711/>, (Date of Accession: 10.06.2020).

OSTERHOLM, Michael T.-John Schartz, *Living Terrors: What America Needs to Know to Survive the Coming Bioterrorist Catastrophe*, Delta Press, New York 2000.

PLUZHNIKOV, Sergei, "Aleksei Shvedov, Ubiytza İz Probirki", *Sovsekretno*, <https://www.sovsekretno.ru/articles/ubiytsa-iz-probirki/>, (Date of Accession: 24.04.2020).

PUTIN, Vladimir, "Bit Silnimi: Garantiyi Nasionalnoi Bezopasnosti Dliya Rossiyi", *RG*, <https://rg.ru/2012/02/20/putin-armiya.html>, (Date of Accession: 07.05.2020).

REGIS, Ed, *The Biology of Doom: The History of America's Secret Germ Warfare Project*, Henry Holt and Company, New York 1999.

RIMMINGTON, Anthony, *Stalin's Secret Weapon: The Origins of Soviet Biological Warfare*, Oxford University Press, New York 2018.

SCHNEIDER, Barry R., "Bio-Defense Readiness; Thoughts after September 11th", *The Gathering Biological Warfare Storm*, Schneider Barry Jim-Davisi, eds., USAF Counterproliferation Center, Alabama 2002.

SIMONOVA, A. E., "Bioterrorizm Kak Ugroza Nasionalnoi Bezopasnosti Rossiyi", *Nasionalnoye Bezopasnost: Nauçnoye i Gosudarstvennoye Upravlençeskoye Soderjaniye*, Sulakshin S. S., ed., Nauchny Ekspert Publication, Moskow 2010.

SOLOMONOV, Yuri, "Çelovek v Mire Epidemiyi", *NG*, http://www.ng.ru/stsenarii/2014-10-28/9_epidemy.html, (Date of Accession 03.05.2020).

SPIERS, Edward M., *Chemical and Biological Weapons: A Study of Proliferation*, St. Martin's Press, New York 1994.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

UDMANSEV, Vadim, "Voennaya Mikrobiyologiya Rossii: Virusologičeskomu Sentru Ministerstva Oborony Rossii İspolnilos 50 Let", *Voенno-Promishlenny Kurer*, 16(33), 2004.

VASILJEV, Konstantin, "Tragediya Russkoi Mikrobiyologii", *Acta Medico-Historica Rigensia*, 1(20), 1992.

VOLKOV, S., "U Ekaterinburga Bil Svoi Chernobil", *Uralski Rabochi Newspaper*, 11 April 1998.

VORONOV, Vladimir, "Ohotniki Za Boevymi Shtammami. Kak Krasnaya Armiya Perenimala v Machjuriyi Opit Yaponskih Razrabotchikov Bakteriologicheskogo Orujija", *Novaya Gazeta*, <https://novayagazeta.ru/articles/2020/05/05/85223-ohotniki-za-boevymi-shtammami>, (Date of Accession: 09.05.2020).

VYACHESLAV, Yankulin, "Sindrom Chumy, İli Khozhdeniye Po Mukam Odnogo İz Sozdateley Bakteriologicheskogo Oruzhiya", *Izvestiya Newspaper*, 15 October 1997.

WRIGHT, Pearce, "Vladimir Pasechnik: Defector Who Alerted the West to the Danger of Soviet Biological Weapons Production", *The Guardian*, 28 November 2001.

WRIGHT, Susan, "Geopolitical Origins", *Biological Warfare and Disarmament*, Susan Wright ed., Rowman&Littlefield, New York 2002.

ZENOVA, N., "Voennaya Taina. Priçini Tragediyi, Sluchivsheisiya v Sverdlovske, Doljni Bit Rassledovani", *Literaturnaya Newspaper*, 22 August 1990.

ZHILIN, İvan, "Marshal Yazvi. 41 God Nazad v Sverdlovske Nachalas Epidemiya Sibirskoi Yazvi", *Novaya Newspaper*, 6 July 2020.

ZILINSKAS, Raymond A., "The Anti-Plague System and the Soviet Biological Warfare Program", *Critical Reviews in Microbiology*, 34, 2006.

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO*

NATO in the Efforts to Achieve Biological Disarmament in the Global Area

Sibel KAVUNCU**
Cengiz ÖZBEK***

Öz

2000'li yıllarla birlikte askeri savunma amaçlı bir uluslararası örgütün ötesinde, adeta küresel bir güvenlik örgütü gibi bir tutum içerisinde küresel güvenlik sorunlarının çözümünde yoğun çaba gösterdiği gözlenen NATO'nun bu kapsamda çözüm arayışları içerisinde girdiği küresel ölçekteki güvenlik sorunlarından biri de "Biyolojik Silahlar/Biyolojik Silahlanma" sorunudur. Bu bağlamda çalışmada, küresel ölçekte bir güvenlik sorunu olan, "Biyolojik Silahlar/Biyolojik Silahlanma" meselesi karşısında, sorunun çözümüne yönelik çalışmalarda önemli katkıya sahip olduğu gözlenen NATO'nun biyolojik silahların küresel ölçekte oluşturduğu tehditler karşısında, küresel düzeydeki çözüm arayışlarından biri olarak, biyolojik silahsızlanmanın sağlanması konusuna yaklaşımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Küresel Güvenlik, Biyolojik Silahlar, Biyolojik Silahlanma, Biyolojik Silahsızlanma.

Abstract

With the 2000s, it is observed that NATO has made intense efforts to solve global security problems, in an attitude like a global security organization, beyond an international organization for military defense purposes. In this context, one of the global security problems that NATO seeks to find a solution to is the "Biological Weapons/Biological Armament" problem. While it is observed that NATO has made an important contribution to the solution of the problem of "Biological Weapons/Biological Armament", that is a global security problem. In this context, NATO's approach to ensuring biological disarmament, which is one of the global solutions to the threats posed by biological weapons, will be discussed in this study.

Keywords: NATO, Global Security, Biological Weapons, Biological Armament, Biological Disarmament.

* **Makale Geliş Tarihi:** 08.11.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 30.11.2021

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-posta: skavuncu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9465-3648.

*** Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı, e-posta: cengizozbek@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9158-3381.

GİRİŞ

Küresel güvenlik tehditleri arasında, “Kitle İmha Silahları (KİS)”, Soğuk Savaş yıllarından günümüze en ciddi, en hayati tehditlerden biri olmayı sürdürmektedir. Kitle imha silahı kategorisinde yer alan “Biyolojik Silahlar”, tahrip gücü yüksek olan bir kitle imha silahı türüdür.¹ Bu silahlar, toplu ölümlere ve tüm canlı sağlığı üzerinde yüksek düzeyde hayati tehdit oluşturan olumsuz etkilere yol açmaktadır. Öyle ki; biyolojik silahlar, insanlara, hayvanlara veya bitkilere zarar vermek veya onları öldürmek için hastalığa neden olan organizmaları veya toksinleri yayarken, bu silahlar kaynaklı oluşan hastalıklar ise ölümcül ve oldukça da bulaşıcı olabilmektedirler. Biyolojik silahların kullanımı kaynaklı sorunlar içerisinde, neden olduğu hastalıklar gibi hayati etkileri olan sorunlar, ulusal sınırların ötesine ve hatta tüm dünyaya hızla yayılabilmektedir.²

Bundan dolayı biyolojik silahların varlığı ve kullanılması ihtimali, uluslararası alanda ciddi bir güvensizlik, korku ve endişe ortamı oluşturmaktadır. Ayrıca biyolojik silah tehdidinin nereden, kimden, ne zaman ve nasıl geleceğinin belli olmayışı gibi belirsizlikler dolayısıyla biyolojik silahların her an, her yerde kullanılabilir olma ihtimali, uluslararası alanda büyük bir tedirginlik oluşturmaktadır. Bu tedirginlik karşısında uluslararası alanda biyolojik silahların denetimi/kontrolü, biyolojik silahsızlanma bağlamında ciddi bir çaba içinde olduğu görülmektedir. Biyolojik silahların varlığına dayalı uluslararası alanda oluşan tehdit algısı karşısında, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (NATO) küresel ölçekte biyolojik silahsızlanmanın sağlanması yönünde sürdürmekte olduğu yoğun girişimleri, söz konusu çabalar bağlamında dikkat çekmektedir.

1 “Weapons of Mass Destruction”, *United Nations Regional Centre for Peace and Disarmament*, <https://unrcpd.org/wmd/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

2 “Biological Weapons Convention”, *United Nations Office for Disarmament Affairs*, <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons>, (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

Günümüzde kullanılması, üretilmesi, üretim araçlarının ve teknolojilerinin geliştirilmesi küresel düzeyde antlaşma ve sözleşmelerle yasaklanmış olan biyolojik silahlara karşı, hemen hemen küresel ölçekte bir boyut almış olan bu güvenlik önlemleri, uluslararası sistemin değişen dinamiklerinin ve uluslararası güvenliğin önceliklerinin de bir boyutunu oluşturmaktadır.

Resmi adıyla, “Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Toksin Silahların Geliştirilmesi, Üretimi ve Stoklanmasının Yasaklanması ve İmha Edilmesine Dair Sözleşme” olarak Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (BWC), biyolojik ve zehirli silahların geliştirilmesini, üretilmesini, edinilmesini, aktarılmasını, depolanmasını ve kullanılmasını yasaklamaktadır. 1972 yılında imzaya açılan, 1975 senesinde yürürlüğe giren Biyolojik Silahlar Sözleşmesi tüm KİS kategorisini yasaklayan ilk çok taraflı silahsızlanma anlaşmasıdır.³

Bu çalışmada, günümüzde küresel ölçekte bir güvenlik tehdidi/sorunu olarak değerlendirildiği söylenebilecek olan biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu karşısında, NATO'nun tutumu ve sorunun çözümü yönünde geliştirdiği politikalar ele alınacaktır.

NATO, Soğuk Savaş dönemi sonrası uluslararası sistemdeki yapısal değişimler karşısında uluslararası ortamdaki değişim ve dönüşümlere, kendi misyon ve vizyonunda değişim ve dönüşümlerle uyum sağlamaya gitmiş ve süreç içerisinde uluslararası sistemdeki değişimler kapsamında, geliştirdiği stratejilerle kendini uluslararası sistemdeki değişim ve dönüşümlere uyumlaştırma yönünde hareket etmiştir. Öyle ki; NATO, kuruluşundaki askeri savunma amaçlı bir uluslararası örgüt misyonunu, 2000'li yıllarla birlikte çeşitlenen, sadece askeri alana ilişkin değil; siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel konularda da küresel nitelik taşıyan birçok güvenlik sorununu çözüm arayışı içine girdiği küresel güvenlik sorunları çerçevesinde ilgi ve çalışma alanına dahil ederek, küresel

³ Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bir güvenlik örgütü olma yolunda bir tutum ve davranış içine girmiştir. Çözümü yönünde yoğun bir çaba içerisine girdiği küresel güvenlik sorunu niteliği taşıyan bu sorunlardan biri de biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu olmuştur.

Küreselleşmenin etkisiyle risklerin, tehditlerin ve güvenlik sorunlarının da küreselleştiği günümüzde bu riskler, tehditler ve güvenlik sorunlarının çözümü uluslararası işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda NATO'nun biyolojik silahlara ve biyolojik silahlanma tehdit ve risklerine karşı yoğun çaba ve girişimlerde bulunmakta olduğu görülmektedir.

NATO, biyolojik silahların oluşturduğu küresel ölçekteki güvenlik tehdidi karşısında güvenlik önlemleri geliştirilebilmesi, güvenlik stratejileri oluşturulması çerçevesinde birçok çalışma ve girişimde bulunmuştur. Günden güne süreçle birlikte değişen uluslararası dinamikler çerçevesinde belirlenen ve uluslararası sistemdeki değişimlerle uyum içinde yenilenecek yinelenen bu çalışma ve girişimlerle NATO, küresel çerçevede biyolojik silahların denetimi/kontrolü ve biyolojik silahsızlanmanın sağlanması konusunda çaba ve girişimlerinin yoğunluğuyla dikkat çeken bir konum ve role sahip olmuştur.

Bu çalışmada, NATO'nun biyolojik silahlar kaynaklı tehditler karşısında geliştirdiği politikalar, NATO'nun güvenlik anlayışı çerçevesindeki yeri bağlamında değerlendirilirken, süreçle birlikte NATO'nun küresel ölçekte bir sorun, bir tehdit olan, "biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma" karşısında, en etkili çözüm adımlarından biri olarak değerlendirilebilecek olan, küresel düzeyde biyolojik silahsızlanmanın sağlanması çerçevesindeki tutum ve çabalarının analizine gidilecektir.

Bu kapsamda çalışmada, öncelikle biyolojik silahlar tanımlanırken; ardından küresel güvenlik sorunlarının küresel güvenlik gündemindeki yerinin her geçen gün artışı bağlamında biyolojik silahların oluşturduğu

Sibel KAVUNCU
Cengiz ÖZBEK

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

tehdit algısı, biyolojik silahların kullanımına bağlı ortaya çıkan/çıkabilecek çok yönlü ve geniş ölçekli etkileri çerçevesinde ele alınacaktır. Buradan hareketle, biyolojik silahların KİS niteliği taşımaları çerçevesinde küresel düzeyde kontrol ve denetimlerinin sağlanabilmesi amacıyla, biyolojik silah tehdidine karşı geliştirdiği çözüm, çaba ve çalışmalarının ön plana çıktığı NATO'nun biyolojik silahtsızlanmanın küresel düzeyde sağlanabilmesi yönündeki çaba ve çalışmaları değerlendirilecektir.

BİYOLOJİK SİLAHLAR

Biyolojik silahların küresel güvenlik gündeminin üst sıralarında yer almaya başlaması, 1990'lı yılların ilk yılları itibarıyla olsa da biyolojik silahların kullanımının çok eski tarihlere kadar gittiğini, 14. yüzyıla kadar gerilere götürülebileceğini⁴ belirten pek çok örneğe literatürde rastlanılmaktadır. Hatta daha da eski tarihlere, M.Ö.'ye kadar götürülebileceğini belirten örnekler vardır.⁵

Günümüzden çok eski tarihlere kadar giden bir geçmişinin bulunduğu değerlendirilen, günümüzde Kitle İmha Silahları (KİS) olarak tanımlanan, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer silahların oluşturduğu silah grubunun içerisinde yer alan biyolojik silahları,⁶ Dünya Sağlık Örgütü (WHO) şu şekilde tanımlamaktadır:⁷

“İnsanlarda, hayvanlarda veya bitkilerde hastalık ve ölüme neden olmak için kasıtlı olarak üretilen ve salınan virüs, bakteri, mantar veya diğer toksinler gibi mikroorganizmalardır.”

4 “Introduction to Biological Weapons”, *Federation of American Scientists*, <https://programs.fas.org/bio/bwintro.html>, (Erişim Tarihi: 29.06.2021).

5 Vincent Barras-Gilbert Greub, “History of Biological Warfare and Bioterrorism”, *Clinical Microbiology and Infection*, 20(6), 2014, s. 498; Kalpana Chittaranjan, “Biological Weapons: An Insidious WMD”, *Strategic Analysis*, 22(9), 1998, s. 1428.

6 “World Health Organization”, *Biological Weapons*, https://www.who.int/health-topics/biological-weapons#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

7 Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yine, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından şu vurgu da yapılmaktadır:⁸

“Biyolojik silahlar, kimyasal, nükleer ve radyolojik silahları da içeren kitle imha silahları olarak adlandırılan daha geniş bir silah sınıfının bir alt kümesidir.”

“Kimyasal”, “biyolojik”, “radyolojik” ve “nükleer” materyali içeren bir silahın kullanılması olasılığının uluslararası barış ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturmasından⁹ hareketle denilebilir ki; biyolojik silahların olası kullanımıyla uluslararası alanda karşılaşılabilecek tehlikenin boyutları düşündürücüdür.

Biyolojik silahların tanımlanması çerçevesinde literatürdeki nitelendirmelerde geniş bir çeşitlilik zeminiyle karşılaşılmaktadır. Ancak tanımlardaki ortak noktalara bakıldığında, virüslerden, bakterilerden, mantarlardan veya diğer toksinlerden yararlanılarak üretilen ve canlı çeşitliliği üzerinde hastalık ve ölüme neden olmak için kullanılan mikroorganizmaların veya toksinlerin belirtildiği görülmektedir.¹⁰

Biyolojik silahların, askeri alanda kullanılmasının yanı sıra siyasi suikast girişiminde bulunmak, gıda kıtlığına ya da ekonomik istikrarsızlıklara yol açmak, çeşitli çevresel felaketler oluşturmak ve halk sağlığı üzerinde salgın hastalık, korku ve güvensizlik hissi oluşturmak için tehlikeli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.¹¹ Bu çerçevede biyolojik silahların; püskürtme tankları, çeşitli spreylere, fırçalar, enjeksiyon sistemleri, teslimat cihazları, gıda veya giysiye bulaştırma teknikleri aracılığıyla suikast veya sabotaj operasyonlarında kullanılabildiği belirtilmektedir.¹² Ayrıca biyolojik

8 Aynı yer.

9 “Chemical Biological, Radiological and Nuclear Terrorism”, *United Nations*, <https://www.un.org/counterterrorism/cct/chemical-biological-radiological-and-nuclear-terrorism>, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

10 “Biological Weapons”, *World Health Organization (WHO)*, https://www.who.int/health-topics/biologicalweapons#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

11 “What are Biological Weapons”, *United Nations Office for Disarmament Affairs*, <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/about/what-are-biological-weapons/>, (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

12 Aynı yer.

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

silahların günümüzün teknolojik gelişmeleri doğrultusunda bireyler, terör örgütleri ve organize suç örgütleri tarafından kolayca geliştirilebileceği de öngörülmektedir.¹³

Küresel bir tehdit olarak değerlendirilen biyolojik silahlara ilişkin endişenin önemli bir boyutu ise bu silahların maliyetinin düşük, etkilerinin ise yüksek olmasıdır. Biyolojik silahların yüksek teknoloji gerektirmedikleri için üretimlerinin hemen hemen her yerde; basit laboratuvarlarda, bir çiftlikte ve hatta evlerde gerçekleştirilebilecek kadar kolay ve bir o kadar da düşük masrafla üretilebileceği¹⁴ çerçevesindeki değerlendirmeler, biyolojik silahların dünya açısından oluşturdukları tehdidin boyutuna da bir bakıma işaret etmektedir.

Bir bölgede aniden ortaya çıkan ve hızla yayılan bir salgınla birlikte hastalık ve ölüm oranlarının artması, standart tedavi yöntemlerinin salgını engellemekte yetersiz kalması, patojenlerin farklı yaş gruplarına çeşitli yollarla bulaşabilmesi, herhangi bir coğrafyaya veya mevsimsel döngüye bağlı olmayan hastalıkların aniden ortaya çıkması, biyolojik silah kullanıldığına ilişkin kanıtlar olarak değerlendirilebilmektedir.¹⁵ Dahası hastalığın farklı taşıyıcıyla yayılması, bir alanda eş zamanlı olarak çok sayıda enfekte kişinin görülmesi, farklı yerlerden toplanan patojenlerin genetik benzerliği, patojenle temasın olduğu alanlarda vaka sayısının yüksek; temasın olmadığı yerlerde ise vaka sayısının az olması, biyolojik saldırının istihbaratının alınması veya biyolojik saldırıda kullanılan araçların bulunması da bu kapsama dahil edilebilmektedir.¹⁶

Biyolojik silahların, sessiz, kokusuz ve tatsız olması sebebiyle kullanıldığında görülmesi ve tespit edilmesi çok zordur. Aralarında bakteriler, virüsler, mantarlar, diğer mikroorganizmalar ve bunlarla ilişkili

13 Aynı yer.

14 "A Primer of Biological Weapons", ABC News, <https://abcnews.go.com/Health/story?id=117205&page=1>, (Erişim Tarihi: 10. 07.2021).

15 Alper Akçalı, "Biyolojik Silah Olarak Virüsler", *Mikrobiyoloji Bülteni*, 39(3), 2005, s. 386.

16 Akçalı, a.g.m., s. 386.

toksinlerin bulunduğu biyolojik ajanlar,¹⁷ doğal biyolojik bozulmanın meydana gelme hızını artıran kimyasallar veya organizmalar olarak tanımlanmaktadır.¹⁸ Nispeten hafif alerjik reaksiyonlardan, ciddi tıbbi durumlara ve hatta ölüme kadar çeşitli şekillerde insan sağlığını olumsuz yönde etkileme yeteneğine sahip olan biyolojik ajanlar,¹⁹ kısa sürede geniş bir alana yayılarak canlıların organlarının ve dokularının bozulmasına, kitlesel ölümlere ve tıbbi kaynakların hızla tükenmesine sebep olmaktadır.²⁰

İnsanda, hayvanda, bitkide veya başka bir canlı organizmada ölüme, hastalığa veya diğer biyolojik işlev bozukluklarına neden olabilen (bakteriler, virüsler, mantarlar, riketsiyalar veya protozoa dahil ancak bunlarla sınırlı olmayan) herhangi bir mikroorganizma veya bulaşıcı madde ya da bu tür herhangi bir mikroorganizmanın veya bulaşıcı maddenin doğal olarak oluşan, biyolojik olarak tasarlanmış ya da sentezlenmiş herhangi bir bileşeni olarak biyolojik ajanlar,²¹ fermantasyon teknolojisi aracılığıyla ya da kimyasal ve biyolojik materyalin tedarik edildiği alanlardan, laboratuvarlardan, saha veya klinik örneklerinden temin edilebilen biyolojik silahlar olarak, doğal bir salgın hastalıktan ayırt edilemeyebilirler.²²

Normalde sağlıklı bir popülasyonda saatler veya günler boyunca hızla artan hastalık insidansı, alışılmadık bir zamanda ve/veya alışılmadık bir biçimde ortaya çıkan endemik hastalık, insanlarda özellikle ateş, solunum ve/veya gastrointestinal şikayetlerde olağan dışı artış ve hızlı ölümcül hastalıkla birlikte olağan dışı sayıda hastanın görülmesi gibi bulgular,

17 "Biological Agents", *United States Department of Labor, Occupational Safety and Health Administration*, <https://www.osha.gov/biological-agents>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

18 "Biological Agents", *United States Environmental Protection Agency*, <https://www.epa.gov/emergency-response/biological-agents>, (Erişim Tarihi: 05.10.2021).

19 "Biological Agents", *United States Department of Labor, Occupational Safety and Health Administration*, <https://www.osha.gov/biological-agents>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

20 Robert J. Hawley-Edward M. Eitzen Jr., "Biological Weapons-A Primer for Microbiologists", *Annual Review of Microbiology*, 55(1), 2001, s. 240.

21 "Definitions", *National Archives, Code of Federal Regulations*, <https://www.ecfr.gov/current/title-42/chapter-I/subchapter-F/part-73/section-73.1>, (Erişim Tarihi: 21.10.2021).

22 Hawley-Eitzen Jr., *a.g.m.*, s. 240.

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

biyolojik bir saldırının gerçekleştirilmiş olma ihtimalinin göstergeleri arasında değerlendirilmektedir.²³ Ayrıca biyolojik silahların kullanımı sonrası etkilerinin bir bölgeden başka bir bölgeye kolaylıkla taşınabilmesi, doğal çevre üzerinde kısa ve uzun süreli kirlenme ve bozulmalara yol açması da olasıdır.²⁴

Biyolojik silahların kullanımının canlı sağlığı üzerindeki olumsuz fiziksel etkilerinin yanı sıra insanlar üzerinde oluşturabileceği travmaya yol açabilecek olumsuz psikolojik etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Öyle ki; biyolojik silahların kullanılması olasılığı düşüncesinin dahi insan psikolojisi üzerinde olumsuz etkileri olabilmekteyken; biyolojik silah kullanımına maruz kalmış kişilerde kısa ve uzun süreli travmatik stres bozukluğundan majör depresyona kadar olumsuz psikolojik etkiler ortaya çıkabilmektedir.²⁵ Bu da biyolojik silahların aynı zamanda psikolojik tehdit unsuru olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir.

NATO'NUN KÜRESEL GÜVENLİK TEHDİDİ TANIMLAMASINDA BİYOLOJİK SİLAHLAR

Günümüzde küresel sorunlar hızla çeşitlenmektedir. Soğuk Savaş'ın üzerinden geçen süreç boyunca var olanlara neredeyse süreklilik içinde yenilerinin eklendiği küresel sorunlar, bir yandan nicelik açısından artış gösterirken; diğer yandan da hız kazanan küreselleşmenin çok boyutlu, çok kapsamlı (askeri, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel) etkileri çerçevesinde uluslararası alandaki teknolojik yeniliklerin de etkisiyle boyut ve kapsamı genişleyen sorunlar olmuşlardır.

23 "4. Public Health Preparedness and Response", WHO, <https://www.who.int/csr/delibepidemics/chapter4.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.09.2021), s. 66.

24 Ronald M. Atlas, "The Medical Threat of Biological Weapons", *Critical Reviews in Microbiology*, 24(3), 1998, s. 157.

25 "Mental Health of Populations Exposed to Biological and Chemical Weapons", *World Health Organization*, https://www.who.int/mental_health/media/bcw_and_mental_health_who_2005.pdf?ua=1, (Erişim Tarihi: 06.10.2021), s. 2-3.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Küresel sorunlar nicelik olarak çeşitlenir ve artarken; nitelik olarak da canlılar için çok daha ölümcül etkiler oluşturan sorunlar olmuştur. Canlı hayatını tehdit edici küresel sorunlar çerçevesinde, bu küresel güvenlik sorunlarından biri de “Biyolojik Silahlar/Biyolojik Silahlanma” sorunudur. Biyolojik silahlar, elde edilmiş ve kullanım kolaylığı bağlamında ama daha fazlasıyla kullanımları sonrası etkilerinin sınır tanımaz, sınırları aşan özelliğiyle ve de hemen herkes için her an her yerde karşılaşılabilecek olası tehdit nitelikleriyle tüm dünya açısından endişe ve kaygı vericidir.

Biyolojik silahlar, KİS olarak adlandırılan, kimyasal, biyolojik, nükleer ve radyolojik silahlar gruplandırılmasında yer almaktadır. Biyolojik silahların kullanımı çerçevesinde ortaya çıkan/çıkabilecek hayati sorunlar uzun yıllardır dünya gündeminde yer alırken; özellikle de Soğuk Savaş sonrası, 1990’lı yıllarla birlikte biyolojik silahlar, geniş kapsamlı etkileriyle ciddi bir güvenlik sorunu olarak dünya gündeminin üst sıralarına taşınmıştır.

Teknolojik yeniliklerin silah teknolojisine etkileri çerçevesinde biyolojik silahların kullanımının insan başta olmak üzere tüm canlıların hayatı açısından çok daha ölümcül sonuçlar doğurabileceği endişesi oluşmuştur. Bu endişenin de etkisiyle, biyolojik silahların kullanımı kaynaklı oluşabilecek olası tehditlere karşı uluslararası alanda güvenliğin sağlanmasına yönelik çözüm arayışları da yine 1990’lı yıllarla birlikte yoğunluk kazanmıştır.

İşte 1990’lı yıllarla birlikte yeni teknolojilerle yenilenen biyolojik silahlardan kaynaklanan tehdit algısının artışı karşısında, uluslararası alanda tehdiye karşı güvenliğin sağlanması bağlamında biyolojik silahlar sorununa ilişkin çözüm arayışlarında NATO’nun çaba ve çalışmaları dikkat çekmektedir. Özellikle de 2000’li yıllarda küresel güvenlik sorunlarına ilişkin çözüm arayışları doğrultusunda küresel bir güvenlik meselesi niteliği taşıdığı söylenebilecek olan biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu karşısında NATO’nun biyolojik silahların denetimi/kontrolü ve de küresel ölçekte biyolojik silahsızlanmanın sağlanması kapsamında bir dizi çalışma ve girişimde bulunduğu görülmektedir.

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

Kullanılması sonucunda kişiden kişiye bulaşarak kolayca yayılabilen, yüksek ölüm oranlarına neden olabilen, toplumda paniğe yol açabilen biyolojik silahlara karşı, temel savunma politikaları değerlendirildiğinde, mevzubahis politikalar “*Biyolojik Savunma/Biyosavunma*” bağlamında ele alınmaktadır.

Biyolojik savunma, biyolojik tehditlere karşı koymak, riskleri azaltmak ve biyolojik kazalara hazırlanmak, müdahale etmek ve bunlardan kurtulmak için tasarlanmış eylemler olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Hazırlık, müdahale ve iyileşme aşamalarında biyolojik tehditlere karşı önlem alınması için biyolojik tehditlerin kontrol edilmesi bu bağlamdaki temel noktayı oluşturmaktadır.

Biyolojik savunmanın gerçekleştirilmesi aşamasında uluslararası diyalog ve iş birliği içinde olunması önem taşımakta ve hatta başarılı bir biyolojik savunma için uluslararası işbirliği bir gereklilik oluşturmaktadır. Öyle ki; günümüzde küresel güç merkezi olarak değerlendirilen ülkelerden biri ve askeri güç ölçeğinde en birincili konumunda olduğu belirtilebilecek olan ABD dahi, biyosavunma çerçevesinde uluslararası işbirliği vurgusu yapmaktadır. ABD’nin 2018 yılı “Ulusal Biyosavunma Strateji”nde biyolojik risklerden kaynaklanan tehditlerin sifıra indirgenemeyeceğine; ancak geniş kapsamlı risklerin, tehditlerin en aza indirilebilmesinin kapsamlı bir yaklaşım gerektirdiğine ve biyolojik tehditlere karşı önlem alınması için uluslararası işbirliğinin gerekliliğine vurgu yapıldığı görülmektedir.²⁷

Şüphesiz tüm canlılar için güvenliğin sağlanması en öncelikli konuyu oluşturmaktadır. Biyolojik güvenliğin/biyogüvenliğin sağlanması da tümüyle güvende olmanın temel kıstaslarından biridir. NATO’nun 2000’li yıllarda küresel güvenlik sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalara

26 “Frequently Asked Questions: National Biodefense Strategy”, *Public Health Emergency*, <https://www.phe.gov/Preparedness/biodefense-strategy/Pages/faqs.aspx>, (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

27 “National Biodefense Strategy 2018”, *White House*, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Biodefense-Strategy.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.06.2021), s. 1-8.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

odaklanması ve biyolojik güvenlik sorunlarına ilişkin çözüm arayışlarının da bu kapsamda yer alması, örgütün güvenlik anlayışında süreçle birlikte geçirilen değişim ve dönüşümü göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası alanda tehdit algısının değişmesiyle, NATO'nun uluslararası sistemdeki rolü de sorgulanmaya başlanmıştır. Fakat bu süreçte çok yönlü risklerin hızla artarak uluslararası güvenlik için bir tehdide dönüşmesi karşısında NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen ve dönüşen uluslararası sistemin yeni yapısına kendisini yeniden uyumlaştırma çerçevesinde hareket ederek süreçle birlikte yeni uluslararası sisteme uyum sağlama çabasıyla geçirdiği değişim ve dönüşüm sonrasında ele aldığı çalışma konularında da değişime gitmiştir.

Soğuk Savaş döneminde ele alınan askeri-siyasi konular odaklı uluslararası sorunların yanı sıra Soğuk Savaş sonrasında ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel sorunlar da NATO'nun ele aldığı ve çözüm arayışı içerisine girdiği meseleleri oluşturmuştur. 2000'li yıllarla küreselleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte ekonomik, sosyo-kültürel ve hatta çevresel sorunlar sebebiyle NATO'nun küresel bir güvenlik anlayışı çerçevesinde hareket ettiği gözlenmiştir. Süreçle birlikte 2000'li yıllarda NATO'nun çözüm arayışı içerisine girdiği sorunları, küresel nitelikli meselelerin oluşturduğu gözlenirken; küresel güvenlik sorunlarını çalışma konuları kapsamına almasıyla, uluslararası kamuoyunda NATO'nun adeta küresel nitelikte bir güvenlik örgütüne dönüştüğü değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası süreçle birlikte çeşitlenen tehditlerin bir boyutunu oluşturan KİS'lerin ve bu silahların kullanıldığı sistemlerin yayılması da NATO tarafından uluslararası güvenliğin sağlanmasına karşı bölgesel ve küresel düzeyde sonuçlar barındıran ciddi bir tehlike olarak görülmüştür.²⁸ KİS'lerin, NATO üyesi ülkeler açısından da oluşturabileceği potansiyel

²⁸ "Weapons of Mass Destruction", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50325.htm, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

risklerden dolayı Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik, Nükleer (KBRN) silahları olarak da adlandırılan bu silahlar, NATO tarafından güvenliğe yönelik ağırlıklı tehditlerden biri olarak değerlendirilmiştir.²⁹

Bu kapsamda 2020’li yılların başında biyolojik silahların küresel güvenliğe yönelik bir tehdit olarak NATO çerçevesindeki değerlendirilişinin anlaşılması hususunda dönemin NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’in biyolojik silahlara ilişkin değerlendirmeleri önem taşır. Bu doğrultuda biyolojik silah tehdidine ilişkin NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’in açıklamalarına bakıldığında, kitle imha silahları tehdidinin özellikle biyolojik silahlar boyutuna dikkat çektiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır:³⁰

“Kimyasal silahlar gibi bu silahlar uluslararası hukuka göre yasaklanmış durumda, ancak bu silahların hala ortalıkta olduğunu bildiğimiz için onların kullanımına hazırlıklı olmalıyız.”

Ancak biyolojik silahların küresel güvenlik açısından oluşturduğu tehditlere ilişkin değerlendirmeler, söz konusu tehdidin farkındalığıyla NATO yetkilileri tarafından 1990’lı yılların başından beri yapılmıştır. 6-7 Haziran 1991 tarihinde Kopenhag’da düzenlenen NATO Bakanlar Konseyi Toplantısı’nda, biyolojik silahların ve bu tür silahların dağıtım araçlarının yayılmasından kaynaklanan riskler için bölgesel ve küresel düzeyde silahlanmanın kontrol edilmesi ve silahlanmanın önlenmesi amacıyla çalışmalar yapılması gündeme gelmiştir.³¹

7-8 Kasım 1991 tarihinde Roma’da düzenlenen zirve toplantısı sonucunda hazırlanan Roma Deklarasyonu’nda ise biyolojik silahların

²⁹ Aynı yer.

³⁰ Thomas Falk, “Stoltenberg: NATO to Step up Its Defense Against Biological Weapons”, *European*, <https://www.european-views.com/2020/12/stoltenberg-nato-to-step-up-its-defense-against-biological-weapons/>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

³¹ “Ministerial Communiqués 1991”, *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/comm/comm91.htm#summit91>, (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

küresel düzeydeki etkisine karşı NATO'nun ortak değerlerini koruyabilmesi için daha geniş bir perspektifte önlem alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır.³²

1990'lı yılların başı itibarıyla NATO'nun biyolojik silahlar kaynaklı tehditler karşısında izleyeceği tutum ve davranışları gösteren mevzubahis açıklamalar, NATO'nun ilerleyen süreçte konu karşısındaki tutum ve davranışlarına da bir anlamda yön vermiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde, 28 Mayıs 2002 tarihindeki Roma Zirvesi kapsamında biyolojik ajanların artması karşısında küresel düzeydeki eğilimlerin takip edilerek bu silahların, etkilerine maruz kalınmaması için deneyimlerin paylaşılmasında işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.³³

21 Kasım 2002 tarihli Prag Zirvesi Deklarasyonu'nda ise olası bir biyolojik tehdide karşı laboratuvar ve ekipman desteğinden, müdahale ekibinden, bir mükemmeliyet merkezinden, biyolojik ve kimyasal savunma stoğu çalışmalarından ve bir hastalık gözetim sisteminin kurulmasından bahsedilmiştir.³⁴

28-29 Haziran 2004 tarihindeki İstanbul Zirvesi'nde de biyoterörizm saldırılarıyla mücadele edilmesi için "KBRN Savunma Taburu"nun etkinliğinin artırılması ve biyolojik tehditlere ilişkin güvenliğin sağlanmasında uluslararası anlaşmaların önemini vurgulanması hususları aktarılmıştır.³⁵

29 Kasım 2006 tarihindeki Riga Zirvesi'nin ardından hazırlanan Riga Deklarasyonu'nda da biyolojik silahların tehditlerine karşı NATO'nun

32 "Rome Declaration on Peace and Cooperation", *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911108a.htm>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

33 "NATO-Russia Council Rome Summit 2002", *NATO*, <https://www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/rome-eng.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2021), s. 8.

34 "Prague Summit Declaration", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

35 "Istanbul Summit Communiqué", *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm>, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

kapasitesinin artırılmasına yönelik çabaların sürekliliğinden söz edilirken;³⁶ 3 Nisan 2008 tarihli Bükreş Zirvesi Deklarasyonu'nda da biyolojik silahlara karşı savunma gücünün artırılmasının kararlılığından bahsedilerek biyosavunma için kapsamlı güvenlik politikalarının geliştirildiğine değinilmiştir.³⁷

19-20 Kasım 2010 tarihinde Lizbon'daki zirve toplantısının güvenlik gündeminin konularından biri olarak teknolojik gelişmelerin KBRN destekli silahların gücünü artırabileceği ve bu durumun uluslararası güvenlik ve istikrar için önemli bir tehdit oluşturabileceği değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda KBRN silah tehdidinde karşı savunma kapasitesinin geliştirilmesi konusu üzerinde durulmuştur.³⁸

5 Eylül 2014 tarihindeki Galler Zirvesi'nde ise genel olarak KBRN tehditlerine ve KBRN destekli terör faaliyetlerine karşı savunma yeteneklerinin ve teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik güvenlik politikalarının hazırlanmasından bahsedilirken;³⁹ 11- 12 Temmuz 2018 tarihli Brüksel Zirvesi Deklarasyon metninde de biyolojik silahlarla mücadele edilmesi ve olası biyoterör faaliyetlerine karşı NATO'nun etkinliğinin geliştirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.⁴⁰ 14 Haziran 2021 tarihindeki "Brüksel Zirvesi"nde de benzer değerlendirmeler yapılarak KBRN silahlarına karşı savunma çalışmalarının artırılması için teknolojiden faydalanılması üzerinde durulmuştur.⁴¹

36 "Riga Summit Declaration", *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>, (Erişim Tarihi: 05.10.2021).

37 "Bucharest Summit Declaration", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm?mode=pressrelease, (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

38 "Active Engagement, Modern Defence", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

39 "Wales Summit Declaration", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?mode=pressrelease, (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

40 "Brussels Summit Declaration", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

41 "Brussels Summit Communiqué", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm, (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

NATO'nun biyolojik silahlara karşı küresel güvenliğin temini arayışları, sadece zirve toplantılarındaki çabalarla sınırlı kalmamış, NATO bünyesinde genel çerçevede kitle imha silahlarına karşı başlayan güvenlik arayışları süreç içerisinde biyolojik silahlara önlem alınması özelinde de yoğunlaşmıştır.

KÜRESEL ÖLÇEKTE BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMA ÇABALARINDA NATO

“Kitle İmha Silahları” kategorisinde yer alan biyolojik silahlara ve biyolojik silahlar kaynaklı tehditlere karşı sorunun çözümüne dair en etkili adımlardan biri olarak değerlendirilen biyolojik silahsızlanmanın sağlanması hedefine doğru giden sürecin başlangıcı NATO için 1960'lı yıllara götürülebilir.

NATO'nun süreç içerisindeki yaklaşımına dair bir değerlendirmeye gidildiğinde, 1967 yılında dönemin Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel öncülüğünde hazırlanan “Harmel Raporu”nda NATO üyelerinin toprak bütünlüğünün korunması için caydırıcılığın artırılması konusunda askeri ve siyasi alanda dayanışmanın geliştirilmesi önerilirken; çatışma riskinin azaltılması hususunda da silahsızlanma önlemlerinin gerekliliğinin vurgulanması,⁴² uluslararası alanda tam bir silahsızlanmanın sağlanabilmesine yönelik adımların öncülerinden biri olarak değerlendirilebilir.

1999 senesinde yayınlanan NATO strateji belgesinde, örgütün savunma boyutuna ek olarak siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin önemini kabul eden geniş bir güvenlik yaklaşımını benimsediği belirtilmiştir.⁴³

42 “The Future Tasks of the Alliance, Report of the Council-“The Harmel Report”, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26700.htm, (Erişim Tarihi: 08.09.2021).

43 “The Alliance’s Strategic Concept”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm, (Erişim Tarihi:10.10.2021).

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

1990'lı yılların sonuna doğru NATO'nun uluslararası alanda silahsızlanmanın sağlanabilmesi hedefi doğrultusundaki yaklaşımını değerlendirebilmek için, 1999 yılı NATO Strateji belgesinde bu kapsamdaki ifadeler önem taşır. Belgede, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden 1999 yılına kadar geçen yıllar boyunca silahların kontrolü sürecinde önemli gelişmelerin gerçekleştiği, ittifakın bu olumlu gelişmelerdeki rolünün ise güvenlik konusundaki yaklaşımının ve prosedür ve yapılarının kapsamlı bir şekilde uyarlanmasıyla sürecin desteklenmesi olduğu belirtilmiştir.⁴⁴

İttifakın, kitle imha silahlarının ve bunların dağıtım yollarının yayılmasından kaynaklanan tehlikeleri azaltmak için siyasi çabalarını artıracığının vurgulandığı belgedeki değerlendirmelerde;⁴⁵ silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasını önlemeye yönelik destek politikasının, NATO'nun güvenlik hedeflerine ulaşılmasında önemli rol oynamaya devam edeceği vurgulanmıştır.

Yine belgede; NATO'nun güvenlik konusunda geniş kapsamlı bir yaklaşım çerçevesinde, bu yaklaşımın önemli bir parçası olarak savunma ve silahların kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme hedeflerinin uyum içinde kalmasını sağlamaya devam edeceği belirtilmiştir. İttifakın silahların kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmalarının geliştirilmesine ayrıca güven ve güvenlik artırıcı önlemlere aktif olarak katkıda bulunmayı sürdüreceği de vurgulanmıştır. Bu çerçevede belgede vurgulanan bir diğer husus da NATO üyesi ülkelerin, daha geniş ve kapsamlı bir uluslararası silah kontrolü ve silahsızlanma sürecini teşvik etmede önemli bir görev üstlendikleri olmuştur.⁴⁶

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Aynı yer.

⁴⁶ Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

1999 yılı NATO Stratejik Konsepti'nin onaylandığı Washington Zirvesi'nde;⁴⁷ KİS'lerin yayılmasının önlenmesi, KİS sorunları ve bunlara nasıl yanıt verileceği konusunda, NATO tarafından oluşturulması planlanan "KİS Girişimi" üzerinde durulmuştur. KİS Girişimi çerçevesinde, Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme Merkezi (The Weapons of Mass Destruction Non- Proliferation Centre/WMDCC) oluşturulmasının başlatıldığı belirtilerek, KİS'lerin yayılması tehlikesi karşısında hem siyasi hem de askeri alandaki çalışmaların sonraki süreçte birleştirilmesi değerlendirilmiştir.⁴⁸

2003 senesinde KBRN Müşterek Değerlendirme Ekibi (CBRN- JAT) ve KBRN Savunma Taburu olarak iki farklı organı bulunan ve olası bir KBRN saldırısında NATO operasyonlarına katılması öngörülen Birleşik Müşterek KBRN Savunma Görev Gücü (The Combined Joint CBRN Defense Task Force/CJ-CBRN-TF) kurulmuştur.⁴⁹

2004 yılından bu yana NATO, her yıl düzenli olarak KBRN silahları hakkındaki güncel gelişmeleri takip etmek için yıllık NATO Silah Kontrolü, Silahsızlanma ve Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme Konferansı'nı (The Annual NATO Conference on Arms Control, Disarmament and Weapons of Mass Destruction Non- Proliferation) düzenlemektedir.⁵⁰

47 "Washington Summit Communique", *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm>, (Erişim Tarihi: 09.10.2021).

48 "Washington Summit Communique", *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm>, (Erişim Tarihi: 09.10.2021); "Arms Control, Disarmament and Non- Proliferation in NATO", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/summit2009/topics_en/17-arms_control.html, (Erişim Tarihi: 09.10.2021).

49 "Combined Joint Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Defence Task Force", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49156.htm, (Erişim Tarihi: 09.10.2021).

50 "NATO and Partners to Discuss Weapons of Mass Destruction Non-proliferation and Arms Control in Helsinki", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_143786.htm?selectedLocale=en, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

Konferans hem NATO üyeleri için güvenlik sorunlarının tartışıldığı hem de kitle imha silahlarının kontrolünün ve silahsızlanmanın durumuna ve geleceğine yönelik çıkarımlarda bulunduğu bir platform olarak görülmektedir.⁵¹

2009 senesinde ise KBRN tehditlerine karşı NATO, askeri savunmanın geliştirilmesi için yeni bir savunma politikası ortaya koymuştur. Politika kapsamında kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesine, olası bir KBRN saldırısına karşı NATO üyelerinin güvenliğinin sağlanmasına, KBRN materyali barındıran bir eylemin önlenmesi amacıyla yenilikçi teknolojilerin ve stratejilerin geliştirilmesine, biyolojik tehditlerin daha erken tespit edilerek bu tehditlere karşı etkin karşılık verilmesine dair teknik ve bilimsel işbirliğinin geliştirilmesine odaklanılmıştır.⁵²

2010 yılında yayınlanan strateji belgesinde ise NATO'nun savunma kapasitesinin diğer kitle imha silahı türlerinin yanı sıra biyolojik silahların ve biyolojik tehditlerin yıkımına karşı da genişletilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁵³

2017 yılında, NATO'nun Silah Kontrol ve Koordinasyon Bölümü ve Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme Merkezi birleştirilmiştir. Birimlerin bu bütünleşmesi sonucunda Silah Kontrolü, Silahsızlanma ve Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme Merkezi (The Arms Control, Disarmament, and Weapons of Mass Destruction Non Proliferation Centre/ACDC) oluşturulmuştur.⁵⁴

51 Aynı yer.

52 "NATO Publishes New Policy to Combat Weapons of Mass Destruction Proliferation", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_57234.htm?selectedLocale=en, (Erişim Tarihi: 12.10.2021); "NATO's Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_57218.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

53 "Active Engagement Modern Defence, Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, Lisbon", *NATO*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf, (Erişim Tarihi: 05.09.2021), s. 11-16.

54 "Weapons of Mass Destruction", *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50325.htm, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yine küresel ölçekte silahsızlanmanın sağlanabilmesi çabaları çerçevesinde NATO'nun çaba/çalışma ve girişimlerinin değerlendirilebilmesi noktasında ittifak tarafından atılan adımlar kapsamında NATO bünyesinde birtakım komite/komasyon ve organın silahların kontrolü, silahsızlanma, silahların yayılmasını önleme alanlarında ittifak faaliyetlerini denetleme işlevi görmeleri⁵⁵ de NATO'nun küresel ölçekteki bir güvenlik sorunu olarak biyolojik silahlar karşısında, küresel bir çaba olarak değerlendirilebilecek olan biyolojik silahsızlanmanın sağlanması konusuna ilişkin yaklaşımına ışık tutan göstergeler arasında değerlendirilebilir.

NATO tarafından ittifak politikaları, faaliyetleri ve üye ülkeler aracılığıyla etkin bir biçimde silah kontrolü, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme çabalarına aktif olarak katkıda bulunduğu belirtilmekte, KİS'lerin yayılmasını önlemek için Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) ile iş birliği içinde bulunduğu vurgulanmaktadır.⁵⁶

NATO'nun küresel alanda biyolojik silahsızlanmanın sağlanması doğrultusundaki çaba ve çalışmalarının değerlendirilebilmesi, örgütün güvenlik anlayışında Soğuk Savaş'tan itibaren geçirilen değişim ve dönüşümün değerlendirilmesiyle bağlantılıdır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen ve dönüşen uluslararası sistemin yeni yapısına kendisini yeniden uyumlaştırma çerçevesinde hareket eden NATO, süreçle birlikte yeni uluslararası sisteme uyumlanma çabasıyla geçirdiği değişim ve dönüşüm içerisinde ele aldığı çalışma konularında da değişime gitmiştir.

Soğuk Savaş döneminde ele alınan askeri-siyasi konular odaklı uluslararası sorunların yanı sıra ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel konular kapsamındaki uluslararası sorunlar da NATO'nun ele aldığı ve

⁵⁵ "Arms Control, disarmament and non-proliferation in NATO", NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm, (Erişim Tarihi: 06.09.2021).

⁵⁶ Aynı yer.

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

çözüm arayışı içerisinde girdiği konuları oluşturmuştur. Ekonomik, sosyo-kültürel ve hatta çevresel sorunlar, NATO'nun çözüm arayışlarındaki sorunlar kapsamına dahil olurken; 2000'li yıllarla birlikte küreselleşmenin ivme kazanmasıyla güvenlik sorunlarının da küreselleştiği görülmüştür. Buradan hareketle, 2000'li yılların küresel nitelik taşıyan güvenlik sorunları karşısındaki çözüm arayışlarında NATO'nun da küresel boyutta bir güvenlik anlayışı çerçevesinde hareket ettiği gözlenmiştir.

Öyle ki; NATO tarafından kitle imha silahlarının küresel ölçekte oluşturduğu tehdide ilişkin yapılan değerlendirmelerde, NATO'nun KİS ve bunların dağıtım sistemlerinin yayılmasının, ulusal, bölgesel ve küresel güvenlik için öngörülemez sonuçlar doğurabileceği düşüncesinden hareketle, silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların yayılmasının önlenmesinden oluşan aktif bir siyasal gündem aracılığıyla KİS'lerin yayılmasının önlenmeye çalışıldığı vurgulanmaktadır.⁵⁷

Neticede 2000'li yıllarda küresel güvenlik sorunlarına ilişkin çözüm arayışları kapsamında, NATO'nun biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu karşısındaki küresel çözüm arayışlarındaki adımlardan biri ve bir anlamda en ağırlıklı adımı, küresel alanda biyolojik silahsızlanmanın sağlanması çaba, çalışma ve girişimleri olmuştur. Öyle ki; NATO 2000'li yıllarla birlikte zirve toplantılarının gündemine küresel ölçekli askeri, siyasi konulu güvenlik sorunlarının yanı sıra ekonomik, sosyo-kültürel ve de çevresel konular bağlamındaki güvenlik sorunlarını da dahil ederek uluslararası alanda küresel güvenlik sorunlarına çözüm arayışları içerisinde bir davranış ve tutum benimsemiştir. Bu çerçevede küresel bir sorun olan biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma karşısında en küresel ölçekli adım olarak değerlendirilebilecek olan küresel alanda biyolojik silahsızlanmanın sağlanması girişimlerinde NATO yoğun bir çaba göstermiştir.

57 "Weapons of Mass Destruction", NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50325.htm, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

SONUÇ

Mikroorganizmalardan veya mikroorganizmalar aracılığıyla elde edilen toksinlerden üretilen bir kitle imha silahı türü olarak biyolojik silahlara ilişkin uluslararası alandaki tehdit algısı, tarihin çok eski dönemlerinden günümüze uzanmaktadır.

Küresel güvenlik sorunlarının hızla çeşitlendiği günümüzde, canlı hayatını tehdit edici küresel güvenlik sorunlarından biri de “Biyolojik Silahlar/Biyolojik Silahlanma” sorunudur. Biyolojik silahlar, biyolojik silahlar kaynaklı tehditler, Soğuk Savaş sonrası dönemle birlikte uluslararası güvenlik gündeminin üst sıralarında yer alırken; uluslararası alanda sorunun çözümüne yönelik girişimler de belirgin bir biçimde artış göstermiştir. Bu artışa ilişkin denilebilir ki; teknolojik yeniliklerin silah teknolojisine etkileri çerçevesinde biyolojik silahların kullanımının insan başta olmak üzere tüm canlıların hayatı açısından çok daha ölümcül sonuçlar doğurabileceği endişesinin etkisi, beraberinde biyolojik silahların kullanımından kaynaklı oluşabilecek olası tehditlere karşı uluslararası alanda güvenliğin sağlanmasına yönelik çözüm arayışlarının 1990’lı yıllarla birlikte yoğunluk kazanmasını getirmiştir.

1990’lı yıllarla birlikte yeni teknolojilerle yenilenen biyolojik silahlar kaynaklı tehdit algısının artışı karşısında, uluslararası alanda tehdide karşı güvenliğin sağlanması hususunda biyolojik silahlar sorununa ilişkin çözüm arayışlarında gözlenen artış ve yoğunlukta NATO’nun bu kapsamdaki çaba ve çalışmaları dikkat çekmektedir.

NATO Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen ve dönüşen uluslararası sistemin yeni yapısına kendisini yeniden uyumlaştırma çerçevesinde hareket etmiş, süreçle birlikte geçirdiği değişim ve dönüşüm içerisinde, ele aldığı çalışma konularında da değişime gitmiştir. Soğuk Savaş döneminde incelenen askeri-siyasi konular odaklı uluslararası sorunların yanı sıra Soğuk Savaş sonrasında artık, ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

konular kapsamındaki uluslararası sorunlar da NATO'nun ele aldığı ve çözüm arayışı içerisine girdiği konuları oluşturmuştur. Ekonomik, sosyo-kültürel ve hatta çevresel sorunlar, NATO'nun çözüm arayışları çerçevesindeki sorunlar kapsamına dahil olmuştur. 2000'li yıllarla birlikte ise küreselleşmenin ivme kazanmasıyla güvenlik sorunlarının da küreselleştiğinden hareketle, 2000'li yılların küresel nitelik taşıyan güvenlik sorunları karşısındaki çözüm arayışlarında NATO'nun da küresel boyutta bir güvenlik anlayışı çerçevesinde hareket ettiği gözlenmiştir.

2000'li yıllarda küresel güvenlik sorunlarına ilişkin çözüm arayışları kapsamında küresel bir güvenlik sorunu niteliği taşıdığı söylenebilecek olan biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu karşısında NATO'nun yoğun bir çaba gösterdiğini, NATO'nun 2000'li yıllardaki zirve toplantılarında ele aldığı konular kapsamında görmek mümkündür. Zirve toplantılarında incelenen küresel güvenlik sorunları ve bu sorunlara çözüm arayışlarına yönelik değerlendirmelerde, KİS bağlamında, biyolojik silahların küresel ölçekte oluşturdukları tehdit ve riskler değerlendirilirken, küresel ölçekteki biyolojik silahlar kaynaklı bu sorunlara yine küresel ölçekteki çözüm arayışlarında NATO'nun çaba ve girişimleri de ele alınmıştır. Yine süreç içinde biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu karşısında, çözüm arayışlarında NATO tarafından küresel güvenlik anlayışı çerçevesinde nasıl bir tutum belirlenerek çözüm çabalarının yöneliminde nasıl bir seyir izleneceği de zirve toplantılarında değerlendirilen konular arasında yer almıştır.

NATO zirve toplantılarında ele alınan konular, örgütün süreçle birlikte misyon ve vizyonundaki değişim ve dönüşümü de net bir biçimde göstermektedir. NATO 2000'li yıllarla birlikte zirve toplantılarının gündemine küresel ölçekli askeri, siyasi konulu güvenlik sorunlarının yanı sıra ekonomik, sosyo-kültürel ve de çevresel konular bağlamındaki güvenlik sorunlarını da dahil ederek uluslararası alanda bir bakıma küresel

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

güvenlik sorunlarına çözüm arayışları içerisinde bir davranış ve tutum benimsemiştir.

KİS gruplandırmasında yer alan biyolojik silahlar ve bu silahlar kaynaklı küresel nitelik taşıyan sorunlar, NATO'nun 2000'li yıllarda çözüm arayışı içerisine girdiği, biyolojik silahların denetimi/kontrolü ve de küresel ölçekte biyolojik silahsızlanmanın sağlanması kapsamında çalışma ve girişimlerde bulunduğu sorunlar olmuştur.

NATO'nun biyolojik silahlar/biyolojik silahlanma sorunu karşısındaki tutum ve davranışları temelinde bir değerlendirmeyle, 2000'li yıllarla birlikte NATO'nun güvenlik anlayışının genişlediği belirtilebilir. Genişleyen güvenlik anlayışı kapsamında, kitle imha silahları sorununa çözüm arayışları içerisinde KİS gruplandırmasında yer alan biyolojik silahların oluşturduğu tehdit ve sorunlara karşı NATO'nun çözüm arayışlarının yoğunlaştığı görülmektedir.

Sibel KAVUNCU
Cengiz ÖZBEK

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

KAYNAKÇA

“4. Public Health Preparedness and Response”, *World Health Organization*, <https://www.who.int/csr/delibepidemics/chapter4.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.09.2021), s.53-108.

“A Primer of Biological Weapons”, *ABC News*, <https://abcnews.go.com/Health/story?id=117205&page=1>, (Erişim Tarihi: 10. 07.2021).

“Active Engagement Modern Defence, Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization”, *NATO*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf, (Erişim Tarihi: 05.09.2021), s. 1-40.

“Active Engagement, Modern Defence”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

“Arms Control, Disarmament and Non-Proliferation in NATO”, *NATO*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm, (Erişim Tarihi: 06.09.2021).

“Biological Agents”, *United States Department of Labor, Occupational Safety and Health Administration*, <https://www.osha.gov/biological-agents>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

“Biological Agents”, *United States Environmental Protection Agency (EPA)*, <https://www.epa.gov/emergency-response/biological-agents>, (Erişim Tarihi: 05.10.2021).

“Biological Weapons Convention”, *UN*, <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Biological Weapons Convention”, *United Nations Office for Disarmament Affairs*, <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/>, (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

“Biological Weapons”, *World Health Organization*, <https://www.who.int/health-topics/biologicalweapons#tab=tab1>, (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

“Brussels Summit Communiqué”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm, (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

“Brussels Summit Declaration”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

“Bucharest Summit Declaration”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm?mode=pressrelease, (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

“Chemical Biological, Radiological and Nuclear Terrorism”, *United Nations*, <https://www.un.org/counterterrorism/cct/chemical-biological-radiological-and-nuclear-terrorism>, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

“Combined Joint Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Defence Task Force”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49156.htm, (Erişim Tarihi: 09.10.2021).

“Definitions”, *National Archives, Code of Federal Regulations*, <https://www.ecfr.gov/current/title-42/chapter-I/subchapter-F/part-73/section-73.1>, (Erişim Tarihi: 21.10.2021).

“Frequently Asked Questions: National Biodefense Strategy”, *Public Health Emergency*, <https://www.phe.gov/Preparedness/biodefense-strategy/Pages/faqs.aspx>, (Erişim Tarihi: 07.06.2021).

Sibel KAVUNCU
Cengiz ÖZBEK

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

“Introduction to Biological Weapons”, *Federation of American Scientists*, <https://programs.fas.org/bio/bwintro.html>, (Erişim Tarihi: 29.06.2021).

“Istanbul Summit Communiqué”, *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm>, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

“Mental Health of Populations Exposed to Biological and Chemical Weapons”, *World Health Organization*, https://www.who.int/mental_health/media/bcw_and_mental_heath_who_2005.pdf?ua=1, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

“Ministerial Communiqués 1991”, *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/comm/comm91.htm#summit91>, (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

“National Biodefense Strategy 2018”, *White House*, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Biodefense-Strategy.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.06.2021), s.i-30.

“NATO and Partners to discuss Weapons of Mass Destruction Non-proliferation and Arms Control in Helsinki”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_143786.htm?selectedLocale=en, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

“NATO Publishes New Policy to Combat Weapons of Mass Destruction Proliferation”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_57234.htm?selectedLocale=en, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

“NATO’s Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_57218.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Prague Summit Declaration”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

“Riga Summit Declaration”, *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>, (Erişim Tarihi: 05.10.2021).

“Rome Declaration on Peace and Cooperation”, *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c911108a.htm>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

“The Alliance’s Strategic Concept”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

“The Future Tasks of the Alliance, Report of the Council-The Harmel Report”, *NATO*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26700.htm, (Erişim Tarihi: 08.09.2021).

“Wales Summit Declaration”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964htm?mode=pressrelease, (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

“Washington Summit Communique”, *The North Atlantic Treaty Organization*, <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm>, (Erişim Tarihi: 09.10.2021).

“Weapons of Mass Destruction”, *The North Atlantic Treaty Organization*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50325.htm, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

“Weapons of Mass Destruction”, *United Nations Regional Centre for Peace and Disarmament (UNRCPD)*, <https://unrcpd.org/wmd/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Sibel KAVUNCU
Cengiz ÖZBEK

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

"What are Biological Weapons?", *United Nations Office for Disarmament Affairs*, <https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/about/what-are-biological-weapons/>, (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

AKÇALI, Alper, "Biyolojik Silah Olarak Viruslar", *Mikrobiyoloji Bülteni*, 39(3), 2005, s. 383-397.

ATLAS, Ronald M., "The Medical Threat of Biological Weapons", *Critical Reviews in Microbiology*, 24(3), 1998, s. 157-168.

BARRAS, Vincent-Gilbert Greub, "History of Biological Warfare and Bioterrorism", *Clinical Microbiology and Infection*, 20(6), 2014, s. 497-502.

CHITTARANJAN, Kalpana, "Biological Weapons: An Insidious WMD", *Strategic Analysis*, 22(9), 1998, s. 1427-1443.

FALK, Thomas, "Stoltenberg: NATO to Step up Its Defense Against Biological Weapons", *European*, <https://www.european-views.com/2020/12/stoltenberg-nato-to-step-up-its-defense-against-biological-weapons/>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

HAWLEY, Robert J.-Edward M. Eitzen, Jr, "Biological Weapons-A Primer for Microbiologists", *Annual Review of Microbiology*, 55(1), 2001, s. 235-253.

NATO, *NATO-Russia Council Rome Summit 2002*, <https://www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/rome-eng.pdf>, (Erişim Tarihi:02.09.2021).

STRUCTURED ABSTRACT

Today, global problems are rapidly diversifying. Global problems, in which new ones are added to the existing problems continuously throughout the period from the post-Cold War period to the present, are increasing day by day in terms of quantity. In addition, these problems expand in size and scope due to the multidimensional and comprehensive (military, political, economic, socio-cultural, environmental) effects of globalization, which accelerate with the process, as well as the impact of technological innovations in international area. While global problems have diversified and increased in quantity, they have become problems that can create much more deadly effects for living things in terms of impact level too.

One of the global security problems that threaten the life of living things is the “Biological Weapons/Biological Armament” problem. Biological weapons are a source of concern for the whole world because they are easy to obtain and use, their after-use effects are unlimited, and they include threats beyond borders. So a biological attack is a situation that can be encountered by almost anyone, anytime and anywhere. Biological weapons are included in the chemical, biological, nuclear and radiological weapons grouping called Weapons of Mass Destruction (WMD). While the vital problems that arise or may arise within the framework of the use of biological weapons have been on the world agenda for many years, especially after the Cold War and the 1990s, biological weapons have been moved to the top of the world agenda.

Within the framework of the effects of technological innovations on weapon technology, with the effect of the concern that the use of the techniques brought along with technological developments in biological weapons may have much more deadly consequences for the lives of humans and all other living things, the search for solutions to ensure security in the international area against possible threats that may arise from the use of biological weapons has been also intensified in the 1990s.

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

In the face of the increase in the threat perception originating from biological weapons renewed with new technologies in the 1990s, NATO's efforts and studies in the search for solutions to the problem of biological weapons in the context of ensuring security against threats in the international area draw.

In the post-Cold War period, the structure of the international system has undergone changes and transformations within the framework of the new conjuncture, and NATO has acted within the framework of re-adapting itself to the new structure of the international system. In this context, NATO has also diversified the study subjects it deals with in the change and transformation it has undergone with the effort to adapt to the new international system. During the Cold War, NATO's handling of international problems has been focused on military-political issues.

After the Cold War, as well as military and political problems, international problems within the scope of economic, socio-cultural, and environmental issues formed the issues that NATO dealt with and sought solutions for. In this context, while economic, socio-cultural, and even environmental problems are included in the scope of problems that NATO has developed to seek solutions for, since the 2000s, globalization has gained momentum. Based on the globalization of security problems, it has been observed that NATO also acted within the framework of a global security understanding in the search for solutions to the global security problems of the 2000s. In the world of the 2000s, the problems that NATO sought to find solutions to constituted global problems. With NATO's inclusion of global security issues in its scope of work, it has been evaluated in the international public opinion that NATO has almost turned into a global security organization.

As the biological weapons/biological armament problem is also a global security problem, in the face of this problem, it is seen that NATO

has made a series of studies and initiatives within the scope of the control of biological weapons and ensuring biological disarmament on a global scale.

In the summit meetings held in the 2000s, it is possible to see that NATO made an intense initiative within the scope of the search for a solution to the problem of biological weapons/biological armament as a global security problem within the scope of the issues. The global security problems discussed at the summit meetings and in the search for solutions to these problems, the threats and risks posed by biological weapons on a global scale within the framework of Weapons of Mass Destruction (WMD) evaluation, and NATO's efforts and initiatives have been discussed in the search for solutions on a global scale to these problems.

Again, within the framework of the global security understanding, what kind of an attitude will be determined by NATO in the search for a solution to the biological weapons/biological armament problem and what kind of course will be followed in the direction of the solution efforts among the topics evaluated at the summit meetings.

The issues discussed at the NATO summit meetings clearly show the change and transformation in NATO's mission and vision along with the process. For example, in the 2000s, NATO added global security problems in the context of economic, socio-cultural, and environmental issues to the agenda of its summit meetings, along with global-scale military and political security problems. Thus, NATO has adopted a new behavior and attitude in search of solutions to global security problems in the international area.

In this context, it can be mentioned that within the framework of seeking solutions to global security problems, NATO has made a series of studies and initiatives to control biological weapons against global

KÜRESEL ALANDA BİYOLOJİK SİLAHSIZLANMANIN SAĞLANMASI ÇABALARINDA NATO

problems originating from biological weapons and to ensure biological disarmament on a global scale. In this study, an evaluation will be made on the basis of NATO's attitudes and behaviors towards the biological weapons/biological armament problem. Also, in the study, NATO's position and role in the "biological disarmament" efforts, which can be defined as one of the studies in the search for a global solution to the armament problem and perhaps the most global step, will be evaluated.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ*

The Cyber Terrorism as the Effect of Scientific-Technological Developments on Terrorism and the Threat of the Cyber Terrorism for Turkey

Elşan İZZETGİL**

Öz

Bilimsel-teknolojik gelişmelerin imkân ve fırsatlarından iyi niyetli insanlarla birlikte teröristler gibi karanlık gündemli kişiler de faydalanmaktadır. Teröristlerin eylemlerinde teknolojileri kullanmaları yeni güvenlik sorunlarını doğurmaktadır. Siber terörizm bunlardan biri olup terörizmin sanal alana taşınmasıyla ortaya çıkmıştır. Terör örgütleri, hacker gruplarının bilgi ve becerilerini edinmeleriyle birlikte eylemlerini sanal ortamda yapar duruma gelmişlerdir. Bu araştırma da terör örgütlerinin sanal alanla ilişkileri üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada bilimsel teknolojik gelişmelerin teröristlere sağladığı olanaklar incelenmekte, internet ile terörizm arasındaki ilişki üzerinde durulmakta ve siber terörün ulaştığı düzey anlatılarak bunun Türkiye üzerindeki tehdit boyutu ele alınmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Bilimsel-Teknolojik Gelişmeler, İnternet, Siber Terör, Siber Güvenlik, Türkiye.

Abstract

Along with well-intentioned people, those who have dark intentions, such as terrorists also benefit from the opportunities and facilities that the scientific and technological developments have been provided. The usage of the technologies by the terrorists in their acts creates new security problems. The cyber terrorism is one of them, and it has been emerged along with the shift of terrorism to the virtual space. The terrorist organizations who have been gained the knowledge and skills of hacker groups have come to the point of doing their acts in a virtual environment. This study focuses on the relationship of terrorist organizations with virtual space. The research explores the opportunities that have been offered by scientific-technological developments to the terrorists, focuses on the relationship between the Internet and terrorism, and discusses the level reached by cyber terrorism and its threat dimension on Turkey.

Keywords: Scientific Technological Developments, Internet, Cyber Terrorism, Cyber Security, Turkey.

* **Makale Geliş Tarihi:** 15.12.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 04.10.2021

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: eizzetgil@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8121-8348.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

GİRİŞ

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin küreselleşmeyle yakın ilişkisi vardır. Küreselleşmenin en fazla kabul gören dönüştürücü (transformationalist) yaklaşımına göre, önceki dönemlerden farklı olarak son 40-50 yıllık süreçte teknolojideki ilerleme dünyayı küçültmüş ve insanlar arası etkileşimi artırmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın son bulmasından sonra küreselleşme olgusu daha da hızlanmıştır.

Bilgisayarın icadı, internetin bulunması, mobil telefonlarının kullanıma sokulması ve mobil uygulamaların geliştirilmesi küreselleşmenin hızlanmasında çok büyük etkiye sahip olmuştur. Günümüzde en fakir insanlar bile son teknoloji ürünlere sahip olabilmekte ve yaşamlarında aktif olarak kullanılmaktadırlar. Hal böyle olunca artık dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen olaydan kısa zaman içinde haberdar olmak mümkün olmaktadır. Bireyler arası, toplumlar arası hızlı etkileşim olanakları doğmuştur. Bu olanaklar, fırsatların yanında riskler de yaratmıştır. Söz konusu durum, küreselleşmenin olumlu ve olumsuz dikotomilerini içinde barındırdığı ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik gibi boyutlarını gündeme getirmiştir.

Devletler, artan uluslararası ticaretten pay almak için ekonomilerini küresel dünyaya eklemlenmek durumunda kalmışlardır. Küreselleşmenin ekonomik boyutu, toplumlar arası gelişmişlik düzeyini daha da derinleştirirken, küreselleşmenin kültürel boyutu yerel kültürlerin popüler kültür karşısında zor durumda kalmasını, gelişmiş ülke toplumsal değerlerinin yerel kültürleri ortadan kaldırma tehdidi savurduğunu göstermiştir. Küreselleşmenin siyasi boyutu ise ulus devletin sınırlarını aşındırmış, devletin toplum üzerindeki otoritesini sarsarak devlet içi kontrolsüz alanlar ortaya çıkartmıştır. Küreselleşmenin güvenlik boyutu da teknolojik gelişmelerden iyi niyetli insanların faydalanabildiği gibi kötü niyetli kişilerin de yararlanması ve insanlığa karşı tehdit oluşturmasına imkân sağladığını konu edinmiştir. Bu bağlamda insanlar üzerinde korku

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

salarak belli siyasi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan teröristler de kendileri için güvenli liman olarak gördükleri teknolojinin olanaklarını kullanmak konusunda azami çaba içerisine girmişlerdir. Özellikle de gelişmiş internet ağları ve teknolojileri teröristler için cazibe merkezi haline gelmiştir.

Teknolojik gelişmeler bir taraftan insanların daha rahat, daha huzurlu bir şekilde yaşamalarını sürdürebilecekleri olanaklar ortaya çıkarırken diğer taraftan insanlığın mahvına neden olabilecek yeni silah türlerinin icat edilmesine de neden olmaktadır. Devletler bağımsızlıklarını korumak ve güçlerini dünyaya kabul ettirmek için yeni teknolojilerin olanak sağladığı silahlara hemen sahip olmaya çalışmaktadır. Bu durum, özellikle Soğuk Savaş döneminde kitle imha silahları gibi silahların üretilmesiyle hat safhaya çıkmıştır. Korkulan ise birçok devletin sahip olduğu kitle imha silahlarını terör örgütlerinin elde etmesi veya bunları üreten tesislerin siber terör saldırısına uğramasıdır.

Yeni iletişim teknolojileri, insanlara buldukları yerden bilgisayarının internet bağlantılarını kullanarak dünyanın öbür ucundaki bir devlete, tesise, bir şirkete veya herhangi bir bireye zarar verebilme imkânı sunmaktadır. Hatta internet bağlantısıyla kitle imha saldırılarına ulaşmanın mümkün olup olmadığı konularında araştırmalar yapılmaktadır. Bu da tehlikenin boyutları konusunda fikirler vermektedir. Teröristlerin internet üzerinden yaptıkları faaliyetleri kapsayan siber terörün, 21. yüzyılda ulusların güvenliğini çok fazla tehlikeye sokacağı artık anlaşılmış durumdadır.

Bu çalışma bilimsel teknolojik gelişmelerin gelmiş olduğu nokta itibarıyla sağladığı imkânlar dolayısıyla teröristlerin herkes gibi bunlardan istifade etmesiyle beliren tehdit boyutuna odaklanmaktadır.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

Çalışmada, bilimsel teknolojik gelişmelerle ilgili bilgi verilerek, teröristlerin de kullanmak istediği ve kullanabileceği yeni silah türlerine değinilmekte, internet ve terörizm arasındaki ilişki irdelenmekte, siber terörizm ve Türkiye için siber tehdidin boyutları ele alınmaktadır.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELER VE TERÖRİZME SUNDUĞU OLANAKLAR

Terörizmin¹ gelişim süreci incelendiğinde, teknolojik ilerlemelerle terörizmin yayılmasının aynı çizgiyi takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Brian Jachson, teröristlerin teknolojiyi kullandıkça geliştiklerini ve daha etkili olduklarını ifade etmiştir.² Ulaştırma araçlarındaki teknolojik gelişmeler, terörizme her dönemde yeni olanaklar sunmuştur. Bunlardan ilki, ulaştırma araçlarının mesafeleri kısaltmasıyla teröristin kısa zamanda yer değiştirmesinin kolaylaşmasıdır. Bir ülke içinde şiddet eyleminde bulunan bir terörist, kısa zaman içinde bir başka ülkeye geçerek izini kaybettirebilmektedir. Bu durum, terörizmle mücadeleyi zorlaştırdığı gibi uluslararası nitelik kazanmasına da sebep olmaktadır.

İkinci bir olanak ise haberleşme kapsamında yaşanmaktadır. Buna Rus Çarlığı döneminde sisteme karşı halkı örgütleyen “Narodnaya Volya”nın (halkın iradesi) yöntemi örnek verilebilir. Örgüt bastığı gazetelerin hızlı şekilde yayılması ve militanlarının çabuk hareket etmesi için dönemin ileri teknolojisi sayılan telgraf ve trenleri ulaşım ve haberleşme aracı olarak kullanmıştır. Bu yöntem, örgütün Çarlık yönetimi karşısında etkili

1 Terörizm, siyasal hedeflere ulaşmak için korkutma, yıldırma, şiddet ve tehdit kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışan grupların barışçıl olmayan ve demokratik nitelik taşımayan eylemleri şeklinde tanımlanmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol, “Uluslararası İlişkiler Aktörü Olarak Terör Örgütleri”, *Terörizm*, Haydar Çakmak, der., Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 73-98.

2 Michele Zanini, “The Networking of Terror in the Information Age”, *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones, der., Edward Elgar Pub, Carolina 2004, s. 173.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

olmasında en önemli etkendi.³ Diğer bir olanak ise teröristlerin ulaşım araçlarını silah şeklinde de kullandıkları gerçeğidir.

11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarında da görüldüğü gibi, ulaşım aracı olan uçaklar kaçırılarak kitle imha silahına dönüştürülmüştür.⁴

Silah konusunda değinilmesi gereken bir diğer önemli konu, Soğuk Savaş döneminde aşırı üretilen kitle imha silahlarının teröristlerin eline geçme ihtimalinin hala gerçekliğini koruyor oluşudur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte yeni terörizm şekilleri ortaya çıkmaktadır. Teröristler, teknolojiyi de kullanarak büyük devletlerin caydırıcılık için ürettikleri kitle imha silahlarının bilgilerini ele geçirerek bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Bu da yeni kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. “Nükleer, Biyolojik, Radyolojik ve Kimyasal Terörizm (NRBC Terörizm)” örneğinde olduğu gibi, kitle imha Silahları, konvansiyonel (geleneksel) silahlara oranla çok daha öldürücü özelliklere sahiptir. Devletler bu silahların teröristlerin eline geçmesinden korkmaktadır.⁵ Bütün zorluklara rağmen teröristlerin mevzubahis silahları kullanmaya istekli oldukları ve bunun için birçok yolu denedikleri görülmüştür.

Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 1984 yılında bir tarikat Oregon’da restoranlardaki salata barlarını bağırsak sistemini rahatsız eden bir ajanla zehirlenmeyi başarmış, bunun sonucunda 751 kişi hastalanmıştır. ABD’DE 11 Eylül saldırılarından sonra yaşanan şarbonlu mektup olayları da bir diğer örnektir. Saldırılarda devlet dairelerine içinde kuru formdaki

3 Deniz Ülke Arıboğan, *Tarihin Sonundan Barışın Sonuna Terörizmi Anlamak ve Anlamlandırmak*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s. 19-21.

4 N.R. Kleinfield, “U.S.Attacked; Hijacked Jets Destroy Twin Towers and Hit Pentagon in Day of Terror”, *The New York Times*, 12 Eylül 2001.

5 Sovyetler Birliği dağıldığında hem ABD hem de Rusya nükleer silahların teröristlerin eline geçmesinden korkmuş ve bunun için önlemler almaya çalışmıştır. Boris Yeltsin, Bağımsız Devletler Topluluğu’nu (BDT) kuran anlaşmalara nükleer silahların kontrolünün sağlanması için madde konulmasını sağlamıştır. Bunun yanında Kazakistan’daki nükleer başlıkları kontrol altına almak için Kazakistan’la da anlaşma yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 65.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

şarbon ajanlarının bulunduğu zarflar gönderilmiş, zarfları açan kişiye zarar vermesi sağlanmıştır. Ölümcül etkisi olan şarbon ajanı, insanlara zarar verdiği için kurumlar pek çok işlemde geçirilerek dezenfekte edilmiştir.⁶

ABD’de 1972 yılında Chicago güvenlik güçleri, sağcı-ayrılıkçı bir kişiyi yanında 35–40 kg Typoid bakterisiyle yakalamıştır. Bu kişinin soruşturulmasında bakteriyi St. Louis ve diğer batı şehirlerinde suyu zehirlenmek için kullanmayı planladığı anlaşılmıştır.⁷

Teröristlerin biyolojik kimyasal silahları kullandığıyla ilgili ilk örnek ise 1995 yılında Japonya’da kayda alınmıştır. Aum Shinriyko isimli terör örgütü, Tokyo şehrinin metro istasyonlarından birinde sarin gazı kullanarak saldırı yapmıştır. Saldırıyı yapan örgütün gücü, saldırıdan çok daha fazla dikkat çekmiştir. Örgüt “M Group” isminde bir bilgisayar şirketi sıfatıyla faaliyette bulunmuş ve 2000 yılına kadar devlete ve büyük endüstri devlerine teknoloji hizmeti vermiştir. Newsweek’in 2000 yılındaki raporuna göre, teknoloji her zaman Aum terörist örgütünün gizli silahı olmuştur. Şirketin kurucuları, 1980’li yıllarda kendi çabasıyla sokak-sokak dolaşarak elektronik aletler satmaya başlamış ve daha sonra da mağazaya dönüşmüştür. 2000 yılına gelindiğinde varlıkları bir milyar Amerikan dolarına ulaşmıştır.

Konumuzla ilgili en ilginç tarafı ise grubu oluşturan Shoko Asahara’nın gıda mühendisleri, kimyacılar ve Japonya’daki prestijli üniversitelerden bilgisayar uzmanlarından oluşan bir ekiple birlikte kitle imha silahları geliştirmeye çalışmış olmasıdır.⁸ Tokyo’daki metro istasyonunda cereyan eden olaylarda da tren kontrol sistemi kullanılarak sarin gazının etkili olmasını sağladıkları belirtilmiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, varlığı milyar dolarla ölçülen bir terör örgütünün kitle imha silahlarını

6 Güler Işın, “Biyolojik Silahlar”, *Pivolka, Savaş Özel Sayısı*, 2003, s. 9-11.

7 François Hant, “The Asymmetric Karakter of Evolving Chemical, Biological and Nuclear (CBN) Threat”, *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones, der., Edward Elgar Pub, North Carolina 2004, s. 121.

8 Kevin O’Brien, “Information Age Terrorism and Warfare”, David Martin Jones, der., *Globalisation and the New Terror*, Edward Elgar Pub, North Carolina 2004, s. 142.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

elde edebilme ve kullanabilme arzusu, duyulan endişesinin hiçte yersiz olmadığını göstermektedir.⁹

Aum örgütü ve El Kaide'nin nükleer silah elde etmek için birkaç girişimde buldukları bilinmektedir. Aum tarikatı, 1993 yılında nükleer enerji alanında Rusya'nın önde gelen kurumlarından olan Kurçatov Enstitüsü'nden zenginleştirilmiş uranyum almayı; hatta burada çalışan hocaları kendi araştırmacı guruplarına katmayı istemiş; fakat sonuç alamamıştır. Bir defasında da Avustralya'dan Uranyum getirme teşebbüsünde bulunmuştur.¹⁰ Bununla birlikte ABD'nin 2001 yılında Afganistan'a müdahalesinden sonra elde edilen bilgilere göre, El Kaide terör örgütü de nükleer silahları incelemiş ve bu teknolojiyi elde etmek için planlar yapmıştır.¹¹

Biyolojik ve kimyasal silahların yanında "elektromanyetik bomba" olarak isimlendirilen silah da teröristlerin eline geçme ihtimali dolayısıyla ciddi tehdit kaynağı sayılmaktadır. Kısaltılmış adıyla "e-bomba", tek bir tuğlayı kırmadan ve tek bir damla kan akıtmadan tüm bir kenti yıkabileceğinden dehşet vericidir. Hazırlanması çok kolay olan bu bombayı oluşturacak mekanizmayı bir araya getirip büyük bir hasar meydana getirmek için dahi olmaya gerek görülmediği belirtilmektedir. Bu silahın sabotaj ve terörist uygulamalar için potansiyel bir silah olduğu iddia edilmektedir.¹² Göz açıp kapayana kadar uygarlığı 200 yıl öncesine götürebilecek bu silahı yapmak için ödenmesi gereken miktar yalnızca 400 Amerikan dolarıdır. İhtiyacınız olan teknoloji ise 1940'ların teknolojisidir. Bu özelliklerinden dolayı e-bomba, terörle mücadele halindeki dünyanın ciddiye alması gereken bir

9 Jones, *a.g.m.*, s. 142-143.

10 Gavin Cameron, "The Biological, Radyological and Nucleer (CBRN) Threat-Exaggeration or Apocolypse Soon?", *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones, der., Edward Elgar Pub, North Carolina 2004, s.102.

11 Cameron, *a.g.m.*, s. 12.

12 Osman Gürdal, "Elektromanyetik Bombaların Etkileri ve Hasar Vericilikleri", *Adli Bilimler Dergisi*, 3(3), 2004, s. 57-68.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

tehdittir. Halihazırda bu silah Çin, ABD, Rusya, Kuzey Kore ve İran başta olmak üzere bazı ülkeler tarafından üretilmiştir.¹³

Elektromanyetik bombanın temelini oluşturan düşünce üretilen yüksek güçte bir radyo dalgası ya da mikrodalga atımının önüne çıkan tüm elektronik devreleri yok etmesidir. Neredeyse etrafınızdaki her şeyin elektrikle çalıştığı bir çağda yaşadığımız düşünülürse, böylesi bir yöntem kitlesel bir yıkım yaratmak için korkunç bir silah olarak gözükmemektedir. Bunu kullanarak taşıma sistemleri durdurulabilir, iletişim çökertilebilir ya da bilgisayar ağlarına zarar verilebilir. ABD, bu silahı 1999 yılında yürüttüğü operasyonlarda Sırp'ların radar sistemlerini vurmak amacıyla kullanmıştır.¹⁴

İNTERNET İLE TERÖRİZM ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dünya 1970'li yıllarda Sanayi Devrimi kadar önemli bir devrim sayılan Teknoloji Devrimi'ne tanıklık etmiştir. Bu yeni devrime, "Bilişim Devrimi" de denilmektedir. Özellikle 1990 sonrasında gelişen internet, genişleyen ağı sayesinde tüm dünyayı kısa zamanda çevrelemeyi başarmıştır. İnternet, zaman mekân kavramını ortadan kaldırdığı gibi, dünyanın herhangi bir yerindeki bilgiye sadece bir tuşla ulaşmayı da mümkün kılmıştır. İnternette her türlü bilgi yayınlanmakta veya saklanabilmektedir. İnternet vasıtasıyla faydalı bilgilere erişildiği gibi topluma zararlı ve tehlikeli bilgilere de ulaşılmaktadır.

İnsanların çeşitli amaçlarla İnterneti kullandığı kabul edilirse, "düşman", "kötü" ve "kızgın" olarak tanımlanan kişilerin de interneti kullanmalarının kaçınılmaz olduğu anlaşılabilir. Kötü niyetli bu kişiler, topluma zarar vermek için yasak olan bilgilere izinsiz ulaşmak, bu bilgileri kötü niyetlerle kullanmak ve yasak olan bilgileri internette yayınlamak insanları olumsuz yönde etkilemek gibi amaçlarla internetten istifade

13 "Rus Yapımı Elektromanyetik Süper Bomba, ABD'yi Endişelendiriyor", *Sputnik News*, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201901281037340042-rusya-elek-tro-manyetik-super-bomba-abd/>, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

14 Selçuk Kılıç, "Biyolojik Silahlar ve Biyoterörizm", *Türk Hij Den Biyol Dergisi*, 63(1-2-3), 2006, s. 1-3.

edebilmektedirler. İnterneti sadece bireyler değil; organize suç örgütleri ve terör örgütleri gibi toplum için daha tehlikeli gruplar da kullanmaktadır. Bu gruplar, internet vasıtasıyla hem gelirlerini artırmakta hem de geleneksel suç türlerinin dışında yeni suç türleri ortaya çıkarmaktadırlar.

Devletlerarası ve ulusal güvenliği tehdit eden ve hedefine ulaşmada hiçbir sınır tanımayan terör örgütleri, bilgisayar teknolojisi yardımıyla tahminlerin ötesinde bir kabiliyet kazanarak uluslararası suç trafiğine yeni bir boyut kazandırmışlardır. Terör örgütleri birçok amaç için bilgisayarları kullanabilmektedir. Bir genelleme yapmak gerekirse, teröristlerin interneti beş amaç için kullandığı söylenebilir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Bilgi aktarmak (saldırı dâhil);
- Finans sağlama;
- NetWork oluşturma;
- Taraftar toplama;
- Bilgi toplama

BİLGİ AKTARMA

Teröristler, bu amacı propaganda, psikolojik savaş ve bilgi transferi için kullanmaktadır. İnternet, teröristlerin yanlış enformasyon yaymak, insanları tehdit etmek ve web sitelerinde çirkin görüntüler yayınlamak insanları üzerinde psikolojik baskı oluşturmak için kullandıkları vazgeçilmez araçtır.¹⁵

Aslında teröristler medyayı kullanarak eylemlerini duyurabilmekte; fakat medya sansür uyguladığı için bazen istedikleri dönütleri almaları engellenebilmektedir. Teröristler, eylemlerinin hedefe ulaşmasının

¹⁵ Maura Conway, "Terrorist 'Use' of the Internet and Fighting Back", *Cybersafety: Safety and Security in a Networked World: Balancing Cyber-Rights and Responsibilities*, Oxford Internet Institute, 8-10 Eylül 2005.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

engellenmemesi için kendilerine ait internet siteleri kurarak istedikleri belge ve görüntüleri yayınlamaktadır.¹⁶ Terör örgütleri bazen eylemlerini planlamak için elemanları arasında şifreli e-postalar aracılığıyla iletişim kurmakta, bazen de politik ve ideolojik anlamda bir propaganda aracı olarak interneti kullanmaktadırlar. Örnek olarak 1996 yılında Peru'nun Lima şehrinde Japonya Büyükelçiliği'ne yapılan saldırıyı verebiliriz. ABD'de ve Kanada'da sempatanları olan Tubac Amaru adlı terör örgütü, ilgili büyükelçiliğe saldırıda bulunarak diplomatik, askeri ve siyasi personeli rehin almıştır. Birkaç ülkede bulunan örgüt üyeleri, faaliyetlerini destekleyen birçok web sitesi kurmuş ve kişileri arasındaki koordinasyonu internet üzerinden sağlamıştır. Hatta büyükelçiliğe yapılan eylemin planlarını da bu siteler vasıtasıyla paylaşmıştır.¹⁷ Diğer bir örnek ise Meksika'da faaliyet gösteren Zapatista National Liberation Army'dir (Zapatista). Zapatistalar, 1994 yılında başlattığı ayaklanmada interneti yoğun bir propaganda faaliyeti için kullanmıştır. Kolombiya'da faaliyet gösteren The Revolutionary Armed Forces of Colombia örgütü ve Peru'daki Shining Path örgütü de interneti propaganda aracı olarak etkin şekilde kullanan diğer terör örgütleridir.¹⁸

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra terör örgütleri tarafından kaçırılan, işkence edilen ve öldürülen yüzlerce kişinin ilk olarak teşhir edildikleri yer, yine örgütlere ait internet siteleri olmuştur. Örgütler, bu sayede hem propagandalarını yapmışlar hem de toplum ve bireyleri arasında iletişim kurmuşlardır. Yine ABD'nin Irak müdahalesi sonrası oluşan siyasi boşluktan yararlanarak büyüyüp küresel bir terör örgütüne dönüşen Devletü'l Irak ve's Şam (DEAŞ), birçok amaç için interneti aktif şekilde kullanmıştır. Bir DEAŞ web sitesinde yazılmış "Cihad'ın yarısı medya'dır" sloganından da anlaşılacağı gibi örgüt, felsefesini pazarlamak ve bu uğurda psikolojik savaş uygulamak için yazılı görsel basını silah gibi kullanmıştır. Bunu da

¹⁶ Cindy C. Combs, *Terrorism in the Twenty-First Century*, Prentice Hall, New Jersey 2003, s. 151.

¹⁷ Combs, a.g.e, s. 151-152.

¹⁸ Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

birçok dilde yayın yapan, çeşitli web sayfaları, sosyal medya hesapları, oyunlar ve çizgi film uygulamaları aracılığıyla yürütmüştür.¹⁹

DEAŞ “siber cihat” adı altında birçok siber saldırı gerçekleştirmiştir. DEAŞ’ın saldırılarına birçok ülke maruz kalmıştır. En fazla saldırı ise ABD, Avrupa, İsrail, İran ve Türkiye’ye karşı düzenlenmiştir. Amerikan Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) resmi Twitter ve Youtube hesapları, 2015 yılında “Siber Halife” lakaplı Birminghamlı Junaid Hussein (Ebu Hüseyin El Britani) tarafından hacklanmıştır. Hesaplardan “Amerikan askerleri arkanızı kollayın, kişisel telefonlarınızı ve ailelerinizi biliyoruz” mesajı yayınlayarak örgütün propagandasını yapılmıştır.²⁰ DEAŞ’ın güçlü olduğu 2014-2016 yıllarında ABD’deki valilere ve yayın kuruluşlarına ait hesaplar ele geçirilmiş ve buralardan da ABD Başkanı Barack Obama ve ailesine yönelik tehdit mesajları yayınlanmıştır.

Donald Tramp döneminde ise Tramp’a yönelik “İslam devletini seviyorum. Donald Trump, Müslüman ülkelerde akıtılan her damla kan için hesap verecektir” gibi mesajlar yayınlanmıştır.²¹ 9 Nisan 2015 tarihinde “Siber Halife” lakaplı terör örgütü mensubu kişi(ler) Fransa’nın TV5 Monde (200’den fazla ülkeye yayın yapan ve bünyesinde 11 televizyon bulunan kanal) kanalının yayını keserek buradan mesaj yayınlamıştır. Mesajda “Hollande, haksız bir savaşa katılarak affedilmez bir hata yaptın. Bu nedenle Parisliler, Ocak’ta Charlie Hebdo ve Kosher Süpermarket hediyelerini aldılar.” denilmiştir.²²

19 Sertaç Canalp Korkmaz, *Terörün Propagandası: DEAŞ Terör Örgütü ve ‘Konstantiniyye’ Dergisi*, ORSAM, 2016, s. 7.

20 Mehmet Halil Mustafa Bektaş-Ali Yasin Gündoğdu, “İŞİD’in Hibrit Savaş Stratejileri: Hibrit Savaş Konsepti Perspektifinden Analizi”, *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 2019, s. 49.

21 “V SŞA khakeri razmestili propagandu İGİL na pravitelstvehikh saytakh” (В США хакеры разместили пропаганду ИГИЛ на правительственных сайтах), *NW*, <https://n-w.tv/v-ssha-khakery-razmestili-propagandu-ig/>, (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

22 “İslamskoye gosudarstvo” ustroilo noç koşmara dlya franstuzkikh” («İslâmское государство» устроило ночь кошмара для французских), *NTV*, <https://www.ntv.ru/novosti/1391081>, (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

Özetle terör örgütlerinin interneti propaganda aracı olarak kullanmaları genel bir durum arz etmektedir. Özellikle küresel terör örgütü olarak bilinen DEAŞ'ın interneti bütün amaçları için ve maharetle kullanmış olduğu görülmektedir. Hatta DEAŞ'ın küresel bir örgüt haline gelmesi bağlamında gücünü internetten aldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

FİNANS SAĞLAMA

Terör örgütlerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve ayakta kalabilmeleri finansal durumlarına bağlıdır. Teröristler, bağışçı bulmak veya illegal yollardan para temin etmek için kendilerinin ya da başkalarının kurdukları siteleri aktif şekilde kullanmaktadırlar. Teröristler, kendi sitelerini ziyaret eden kişilerin vicdan ve duygularıyla oynayarak onlardan para temin edebilmektedir.²³ Lübnan da bulunan İran yanlısı Hizbullah, internet üzerinden kitap ve diğer yayınlarını satarak mali destek sağlamaktadır.²⁴

İnternet üzerinden finans sağlama kapsamında DEAŞ terör örgütünden de bahsetmek gerekmektedir. DEAŞ web siteleri üzerinden hesap numaralarını yayınlarak dışarıdan bağışlar toplamıştır. Bunun yanında yeni teknoloji sayılan sanal para birimi Bitcoin sisteminden yoğun şekilde faydalanmıştır. Yine Hawala²⁵ sistemini de para aktarmalarında kullanmıştır.²⁶ Bunlara internet kullanıcılarının kredi kartı bilgilerinin boşaltılarak elde edildiği paraları ve internet dolandırıcılığı gibi yöntemleri de eklemek mümkündür.

NETWORK OLUŞTURULMASI

Teröristler, NetWork'u kullanarak dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar birbirleriyle iletişim sağlayabilmektedir. Zira teröristler, daha fazla

²³ Conway, a.g.m.

²⁴ Mehmet Özcan, "Yeni Milenyumda Yeni Tehdit: Siber Terör", *Türk Harb-İş Dergisi*, 210, 2004, s. 39.

²⁵ "Hawala" yasa dışı olarak toplanan paraların başka küresel finans sistemine takılmadan bir ülkeye illegal yollarla transfer edilmesi anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bektaş-Gündoğdu, a.g.m., s. 48.

²⁶ Bektaş-Gündoğdu, a.g.m., s. 49.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

güçlenebilmeleri için kendi ülkeleri dışındaki milletlerle iletişim kurmaya ihtiyaç duymaktadır. Hem farklı terör örgütlerinin liderleri hem de kendi örgütlerindeki kişilerin birbiriyle iletişim sağlamalarında internet en başta gelen vazgeçilmez araç olarak kabul edilmektedir. 11 Eylül saldırısıyla suçlanmış teröristlerin sorgulamasında öğrenildiğine göre, e-posta yoluyla haberleşmeyi tercih etmişlerdir. Aynı şekilde 2002’de Oregon’da yakalanan 4 kişi, e-posta kullanarak Afganistan’daki terörist örgütlerle bağlantı kurdukları ve onlara yardım ettikleri, kendilerinin de bu ülkeye giderek ABD’ye karşı mücadele etmeyi planladıkları için suçlanmışlardır.²⁷ Burada verdiğimiz iki örnekte de e-postanın kullanılmasının sebebi internetle cep telefonları karşılaştırıldığında, internetin daha güvenli görülmesidir.

TARAFTAR TOPLAMAK (ANGAJE ETMEK)

Teröristler, örgütleri içerisinde görmek istedikleri kişileri yanlarına çekmek için de interneti kullanmaktadırlar. Yaygın kullanılan “chat” türünde konuşma uygulamalarını kişilerle tanışmak için kullandıkları ve kişiler hakkında genel bilgi edindikten sonra bunları daha geniş sorgulama için sadece kendi militanlarının bulunduğu başka uygulamalara yönlendirdikleri bilinmektedir. Burada eğer kişiler istedikleri kalitede ise onlarla canlı olarak tanışmakta ve içlerine dâhil etmektedirler. Bu şekilde güvenlik endişesine kapılmadan karşılarındaki adayları eleme şansı bulmaktadırlar.²⁸

DEAŞ terör örgütünün militan toplama “başarısı” burada örnek gösterilebilir. DEAŞ, 2014 senesinde el-Kaide’nin bu örgütle bağlarını kestiğini ilan etmesiyle birlikte bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Örgüt, kısa zaman içinde rekor sayıda militan toplayarak Irak ve Suriye topraklarının büyük bir kısmını kontrol altına almayı başarmıştır.

Londra merkezli Siyasi Şiddeti Araştırma Merkezine dayandırılan bir bilgiye göre, 2013 yılının Aralık ayında Suriye ve Irak’ta 74 ülkeden 11 bin militan DEAŞ’a katılmıştır.

²⁷ Conway, a.g.m.

²⁸ Conway, a.g.m.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) 2014 yılının Eylül ayı raporlarına göre, bu rakam 31 bine ulaşmış, 2016 yılı Ocak ayı itibarıyla ise Irak'ta 50 bin, Suriye'de 30 bin olmak üzere toplam 80 bin (15 bin yabancı) militanın DEAŞ saflarında savaşa katılmasında internet belirleyici olmuştur.²⁹

BİLGİ TOPLAMA

Sanal depolama yöntemleri gelişmeden önce, bilgi belli yerlerde dokümanlarda tutulmaktaydı. Ancak günümüzde fiziki yer sorunu ve hızlı erişim gerekçeleriyle bilgiler, sanal ortamda depolanmakta ve hatta eski bilgi ve belgelerde taratılarak sanal ortama aktarılmaktadır. Bundan dolayı internette istenilen bilgiye en kısa zamanda ulaşmak mümkün hale gelmiştir. İnternet, teröristler için de bilgi edinmenin kolay, ucuz ve tehlikesiz yolu haline gelmiştir. 2003 yılının Ocak ayında yaptığı bir konuşmada dönemin ABD Savunma Bakanı Donald Ramsfeld şu ifadeye yer vermiştir.³⁰

"...Bizim sitemizde birçok gizli olmayan materyal vardır ve bunu teröristler kendi amaçları için kullanabilirler. Bakanlığın sitesinde, bakanlığın planları, programları ve faaliyetleri hakkında 700 GB'den fazla bilgi bulunmaktadır. Ayrıca sitede nükleer reaktörlerin nerede oldukları hakkında bilgi vardır. Biz hiç unutmamalıyız ki, düşmanlarımız sitemi her zaman ziyaret edebilir. 11 Eylül olaylarından sonra teröristlerin kullanabilecekleri bilgi devlet sitelerinden alınmıştır. Nükleer komisyon hemen kendi bilgilerini yayından çekmiştir."

29 Elşan İzzetgil, "Orta Asya ve Kafkasya'da Köktendinci Hareketler ve IŞİD Tehdidi", *Türk Dünyası 25 Yıllığı*, Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, der., Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 83-84; Jim Scitutto vd., "ISIS Can 'Muster' between 20,000 and 31,500 Fighters, CIA Says", *CNN*, <https://edition.cnn.com/2014/09/11/world/meast/isis-syria-iraq/index.html>, (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

30 Conway, a.g.m.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Teröristler, elemanlarını ve sempatanlarını eğitmek amacıyla interneti yoğun olarak kullanmaktadırlar. Terör örgütleri, web sayfalarında “Teröristin El Kitabı”, “Teröristin Yemek Kitabı” gibi kaynakları yayınlamaktadır. Bu kitaplarda bomba yapımı en ince detaylarıyla anlatıldığı gibi, bir teröristin bilmesi gereken birçok konuda ayrıntılı bilgiler de yer almaktadır.³¹

Güvenlik güçleri, siyasiler ve diğerleri bombanın yapılışıyla ilgili bilgilerin sitelerde yer almasından endişe duymaktadır. Bu konuda en hassas ülkelerin başında ABD gelmektedir. Öyle ki; 1997 yılının Nisan ayında ABD Adalet Bakanlığı, bu tür bilgilerin internette yer almasının teröristlerin ve hukuka karşı olanların işini kolaylaştırdığı açıklamasında bulunmuştur.³²

Konuya ilişkin Maura Conway, Jessca Stern isimli bir kimyacının Türkçe tercümesiyle “Bakteri Savaşı: Kuzey Amerika’daki Tehdit” isimli 1995 senesinde yayınlanmış eserini örnek vermektedir. Bu eserde bir alt başlıkta bakteri üretimi ve çoğaltılmasıyla ilgili geniş bilgi verildiğine dikkat çekerek söz konusu kitabın hem birkaç internet sitesinde yayınlandığını hem de kitapçılarda 13 Amerikan doları gibi uygun bir fiyattan satıldığını söyleyerek, bu bilgilerin teröristlerin ellerine geçmesinin mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.³³

El Kaide, Hizb-ut-Tahrir, İslami Cihat ve hatta Hamas örgütlerinin, militanlarına internet üzerinden haritalar, fotoğraflar ve bomba yapımında kullanılan teknik bilgileri ayrıntılı bir şekilde paylaştıkları bilinmektedir.³⁴

İnsanlar, teröristlerin kullanabileceği silahların yapımıyla ilgili bilgilerin internette yayınlanmasının engellenmesini istemektedir. Fakat internetin tam olarak kontrol edilememesi yüzünden hem imkânsız

31 “Terrorist Activities on the Internet”, ADL, http://www.adl.org/Terror/focus/16focus_a.asp, (Erişim tarihi 09.01.2011); “PKK’nın El Kitabı Ortaya Çıktı”, *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/09/pkknin-el-kitabi-ortaya-cikti>, (Erişim Tarihi 27.11.2020).

32 Conway, a.g.m.

33 Conway, a.g.m.

34 Brien, a.g.m., s.143; Zanini, a.g.m., s.172.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

olarak gözükmekte hem de teröristlerin aynı bilgileri başka yerlerden yine temin edebilecekleri gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Burada Jessica Stern'in 1982 yılında kimyasal maddelerle yapılan deneyler ile ilgili yayınlanmış bir başka kitabını örnek gösterebiliriz. Bahse konu olan kitabın sınırlı sayıda yayınlanmış olmasına rağmen teröristlerin bunu bulmalarının imkânsız olmadığını ve hatta bu tür yayınların farmakolojik dergilerde de yayınlandığını söylemek mümkündür.³⁵

SİBER TERÖRİZM VE TEHDİT BOYUTU

Terörizm tanımı konusunda fikir birliği olmadığı gibi siber terörizm konusunda da genel kabul görmüş bir tanım yoktur. Siber terörizm tanımı konusunda en önemli sıkıntı "hacker" saldırıları ile siber terör arasında farkın tam olarak ortaya konulmamış olmasıdır. İngiltere'nin 2000 yılında kabul ettiği terör yasasında siber terörizm, "hükümeti etkilemek ya da toplumu korkutmak amacıyla elektronik sistemlerin içine izinsiz girmek veya bu sistemleri bozmak" şeklinde tanımlanmıştır. Bu yasaya bakıldığında, bir grup internet eylemcisi herhangi bir devlet memurunun resmi e-posta adresine, e-posta protestosu gerçekleştirir ve bu e-posta sisteminde bir çöküntüye neden olursa, bunun siber terörizm olarak değerlendirileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla yasa, bilgisayar korsanlarını da siber terörizm tanımı kapsamında göstermektedir.³⁶

Diğer taraftan Amerikalı bilgisayar bilimi profesörü Dorothy Denning'in tanımında siber terörizm daha dar tutulmuştur. Bu tanım şöyledir:³⁷

"Siber terörizm, belirli bir politik ve sosyal amaca ulaşabilmek için bilgisayar veya bilgisayar sistemlerinin"

³⁵ Conway, a.g.m.

³⁶ Özcan, a.g.m., s. 39; Jenkins, a.g.m., s.13.

³⁷ Dorothy Denning'nin konuyla ilgili görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. "Cybersecurity's Next Phase: Cyber-Deterrence", *The Conversation*, <https://theconversation.com/cybersecuritys-next-phase-cyber-deterrence-67090>, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bireylere ve mallara karşı; bir hükümeti veya toplumu yıldırma, baskı altında tutma amacıyla kullanılmasıdır.”

Bir başka tanım da şu şekilde yapılmıştır:³⁸

“Siber boşluk ile terörizmin bir birleşimi olarak siber terörizm, siyasi ve sosyal mercilere ve kişilere gözdağı vermek, baskı oluşturmak maksadıyla resmi birimlerin bilgisayarlarına, network sistemlerine, bilgi ve veri tabanlarına yapılan yasadışı tehdit ve zarar verici saldırılardır. Ancak bir saldırının siber terörizm olarak tanımlanabilmesi için bir bireye ve mala karşı şiddet içermesi gerekmektedir.”

Diğer bir önem verilmesi gereken tanım ise Desouza ve Hensgen’in yaptığı tanımdır:³⁹

“Bilgi sistemleri doğrultusunda, elektronik araçların, bilgisayar programlarının ya da diğer elektronik iletişim biçimlerinin kullanılması aracılığıyla, ulusal denge ve çıkarların tahrip edilmesini amaçlayan, kişisel ve politik olarak motive olmuş, amaçlı eylem ve etkinliklerdir.”

Bahsi geçen tanımların “hacker” saldırılarını siber terörizmden ayırt etmek için yapıldığı açıkça anlaşılmakta; fakat “hacker” saldırılarının “şiddet” kapsamında ele alınması gerektiğini ifade eden uzmanların sayısının hayli fazla olduğu düşünülürse, siber terörist eylemleri hacker eylemlerinden ayırt etmek için elimizde tek özellik kalmaktadır. Bu da politik motiftir. Bu durumda herhangi bir politik motiften hareketle planlanmış olan ve dijital ortamda gerçekleştirilen bilgi toplama ya da zarar verme amaçlı saldırı eylemini siber terörizm olarak tanımlamak mevcut koşullarda mümkündür.

³⁸ Denning, a.g.m.

³⁹ Desouza, Kevin C.-Tobin Hensgen, “Semiotic Emergent Framework to Address the Reality of Cyberterrorism”, *Technological Forecasting and Social Change*, 70(4), 2003, s. 385-396.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

Yapılan tanımlardan da yola çıkarak klasik terör ile siber terör arasında bazı farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu farkları birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

FİZİKSEL RİSK FARKI

Klasik anlamda terör eyleminde bulunan teröristin ölme riski çok yüksektir. Silahlı ve bombalı olarak katıldığı eylemde güvenlik güçleri tarafından etkisiz hale getirilebilir. Lakin dünyanın herhangi bir yerinde, bilgisayarının başında oturarak internet üzerinden hedefine aldığı bir devlete, bir topluma, zararı ve tehdit boyutu açısından normal bir terörist eylem kadar olan, büyük ses getirecek saldırıda bulunabilir. Bu eylem, onun yaşamını herhangi bir şekilde tehlikeye sokmayacaktır.

AMAÇ FARKI

Terörün asıl amacı politiktir, yapılan şiddet eylemleri ise bu amaca ve hedefe ulaşmak için bir araçtır. Politik amaçları gerçekleştirmek için bilişim yöntemlerinin kullanılması söz konusudur. 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş esnasında Rusya tarafından Gürcistan'a yapılan siber taarruzda ülkedeki neredeyse tüm web sayfaları, finans merkezleri, haberleşme sistemleri ve elektrik santraller işlemez hale gelmiştir.

Söz konusu saldırı hem Gürcistan halkını hem de dünya kamuoyunu psikolojik olarak etki altına almak ve sonuç olarak da Gürcistan Hükümeti'nin siyasi olarak zor durumda kalmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır.⁴⁰

FİZİKSEL ETKİ FARKI

40 Kerim Göztepe-Ahmet Ejder, "Siber Terör Saldırılarından Korunmaya Yönelik Bulanık Mantık Tabanlı Karar Destek Modeli", *Siber Güvenlik Çalıştayı*, Ankara 2011, s. 2.

Klasik terör, belli sayıdaki teröristin yine belirli noktalarda yaptığı eylemleri kapsamaktadır. Teröristler olabildiği kadar geniş ses getirmek isterler ama yaptıkları eylemin ve mekânın belli bir çapı, genişliği ve adresi vardır. Herhangi bir sembolik bina hedef alınmışsa, o bina çökebilir ve içindeki şahıslar yaşamlarını yitirebilir. Ancak siber terörde eylemin direk fiziki etki alanı, bilgisayarı yönlendiren kişinin elinin altındaki fareye bir tıklama hareketiyle inanılmaz şekilde genişletilebilir. Bir tıklamayla devlete/devletlere ait binlerce internet sitesi aynı anda çökertilebilir. Yani birden çok eylem aynı anda gerçekleştirilebilir.

Wikileaks adlı site buna örnek verilebilir. Karanlık ilişkilerinin de olduğu anlaşılan Julian Assange adlı bir internet aktivistinin başında olduğu bir grup, ABD’li büyükelçilerin ve önemli diplomatlarının görevli oldukları ülkelerle ilgili edindikleri ve merkeze gönderdikleri gizli bilgileri ele geçirmiş ve web sitelerinde yayınlamıştır. Bu durum, ülkeler arasında birtakım sorunlara neden olurken; ABD’li diplomatlara güvenilemeyeceği fikri oluşmuştur.⁴¹

PSİKOLOJİK ETKİ FARKI

Siber terörün insanları etkileme gücü; bilgisayar ve bilgi teknolojisi, internet bağlantısının genişliği ve güvenlik önlemlerinin sağlamlığıyla ilgilidir. Çünkü siber saldırı, bilgisayar üzerinden yapılmakta, hedeftekiler ise bilgisayar ve bilgisayar teknolojisi kullanan kişiler olmaktadır. Fakat günümüzde artık bilgisayarın girmediği yer hemen-hemen hiç kalmamıştır. Artık hizmetler, bilgisayar üzerinden verilmektedir. Bundan dolayı gerekli hizmetlere ulaşamamanın insanlarda oluşturacağı bunalımın etkisi yıkıcı olabilmektedir.⁴² Özellikle genç nesiller, bilgisayara bağımlı halde yetişmektedir. Litvanya’daki siber saldırıda da görüldüğü gibi, neredeyse

41 “WikiLeaks.org Is Dead; Long Live WikiLeaks.ch”, *NBR*, [https:// www.nbr.co.nz/article/wikileaks-offline-faces-triple-threat-134238](https://www.nbr.co.nz/article/wikileaks-offline-faces-triple-threat-134238), (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

42 Denning, *a.g.m.* s. 70.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

ülkedeki bütün hizmetler verilemez duruma gelmiştir. İnsanlar belirsiz süre, hiçbir şey yapamadan hizmet almak için beklemek zorunda kalmıştır.

Klasik teröre göre siber terörün insanlar üzerinde fiziki etkisi belki az olabilir. Zira klasik terörde yaralanmalar ve ölümler olabilmektedir. Lakin siber terörün tesirinin yayılma alanının geniş olması, insanlar üzerinde çok önemli psikolojik hasarlar bırakmaktadır.⁴³

KİŞİ GÜVENLİĞİ FARKI

Geleneksel terörde kişinin güvenliğini tehdit edecek eylem sıklığı, güvenlik birimlerinin fiziksel önlemleri artırmasıyla hafifletilmektedir. Siber terörde ise kişi; eylemin hızı ve kolaylığı nedeniyle daha fazla tehdit altındadır.

YAŞ FARKI

Terör örgütlerinin fiziki güç kullanımı söz konusu olduğunda elemanlarını en azından belirli bir yaşın üzerindeki kişilerden seçmektedir. Ancak siber terörde çocuk denecek yaştaki insanlar terörün aracı haline gelebilir. Zira macera arayan ortaokul ve lise öğrencileri eylemlere karışabilmektedir. Özellikle de ABD’de Pentagon’un veya diğer devlet birimlerinin web siteleri hedef seçilmektedir.

Bilgisayar kullanım yaşı ile silah kullanım yaşı arasında bir karşılaştırma yapıldığında, bilgisayar kullanımının çok küçük yaşlarda başladığı görülmektedir.⁴⁴ Bundan dolayı siber terör suçlarında yaş ortalaması da düşmektedir.

43 Ali Burak Darıcı, "Rusya Federasyonu Kaynaklı Olduğu İddia Edilen Siber Saldırıları Analizi", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 2014, s. 1-10.

44 Haydar Çakmak-Taner Altunok, *Suç Terör ve Savaş Üçgeninde Siber Dünya*, Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, s. 40-50.

KULLANILAN SİLAH FARKI

Son olarak siber teröristler klasik teröristler gibi eylemlerini gerçekleştirmek için bomba veya silahlara değil; bir bilgisayar ve modeme gereksinim duymaktadır.⁴⁵ Bu sayede hem eylemlerini çok daha kolay bir şekilde gerçekleştirebilmekte hem de güvenlik güçlerine yakalanma risklerini minimuma indirmektedirler.

Terör örgütleri, daha güvenli buldukları bir alan olan internete hızlı bir şekilde taşınmaktadır. Teröristler, propaganda yapma konusunda sanal alanı ustalıkla kullanmaktadır. Finans sağlama ve para aktarma konularında da interneti kullanmayı tercih ettikleri söylenebilir. Şiddet konusunda da her geçen gün yeteneklerini geliştirdikleri görülmektedir.

27 Nisan 2007 tarihinde Estonya'nın başkenti Tallin'deki Kızıl Ordu Anıtı'nın kaldırılması üzerine bu ülkeye ait önemli web siteleri Rus hackerlerin saldırısına uğramıştır. Estonya Hükümeti, devlet kurumlarıyla birçok özel işletmenin internet sitelerini çökerten bu saldırıdan Moskova'yı sorumlu tutmuştur. Bunun üzerine iki ülke ilişkilerinde gerginlikler yaşanmıştır.

İnternetin çok yaygın olarak kullanıldığı bu ülkede iki hafta boyunca önemli devlet ve banka hizmetleri verilemez duruma gelmiştir.⁴⁶ Estonya Cumhurbaşkanlığı, parlamento, bakanlıklar, siyasi partiler ve bankalarla birçok önemli işletmenin internet siteleri hedef alınmış, aşırı yüklenme nedeniyle ana işlemcileri çökmüş ve ülkenin dış dünyayla bağlantısı kesilme noktasına gelmiştir.⁴⁷

45 Özcan, a.g.m., s. 38.

46 "Estonya'ya Siber Saldırı" *BBC Turkish*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/05/070517_estonia_cyber.shtml, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

47 "İlk Siber Savaş", *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/23642-ilk-siber-savas>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

Estonya yönetiminin daveti üzerine AB ve NATO, Siber Terörizmle Mücadele Birimi (NCSA) uzmanlarını acil olarak Tallin'e göndermiştir.⁴⁸

Uzmanlar söz konusu ülkeye siber güvenlik tedbirleri almada yardımcı olmuştur. Estonya'yla birlikte Litvanya'da Rus hackerlerin yoğun saldırısına uğramıştır. Bu saldırı hasebiyle Litvanya'dan yapılan açıklamada, dış güçlerin siber saldırılarından bahsedilmiştir. Bahse konu olan siber saldırılardan sonuç çıkaran 7 NATO üyesi (Estonya, Letonya, Litvanya, İtalya, Almanya, İspanya ve Slovakya), 14 Mayıs 2014 tarihinde imzaladıkları anlaşmayla Estonya'da konuşlanacak bir ortak siber savunma merkezi kurulması konusunda işbirliği yapma kararı almıştır.⁴⁹

Dünya'nın özellikle de teknolojiyi yoğun olarak kullanan devletlerin asıl korktukları şey, teröristlerin siber alanı bir silah gibi kullanma ihtimalidir. 2000'lerin ortalarında yapılan araştırmalarda, yapılan öngörülerde, ileride olması muhtemel terör aktiviteleri şu şekilde sıralamıştır:⁵⁰

- Şehirlerin bütün altyapı hizmetleri sekteye uğratılabilir.
- Acil yardım faaliyetleri, hastaneler ve itfaiyenin çalışması engellenebilir.
- İletişim ağları kapatılabilir.
- Telekomünikasyon hizmetleri durdurulabilir.
- Elektrik ve doğalgaz arzu kesilebilir.
- Ulaştırma ve su sistemleri karmaşıklaştırılabilir.
- Bankalar ve finans sektörü çöktürülebilir.

48 Bilal, Karabulut, "Uluslararası İlişkilerde Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş ve Rusya Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, 15(55), 2017, s. 127.

49 "Siber Savaşta Cepheler Şekilleniyor", *Wordpress*, <https://uzmannet.wordpress.com/2008/07/24/siber-savasta-cepheler-sekilleniyor/>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

50 Gamze Helvacıköylü, "Siber Terörizm Nedir", *TASAM*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/515/teror_nedir, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

- Bilgisayar sistemleri karmaşık hale getirilebilir.
- Hükümet kurumları ve güvenlik birimleri alt üst edilerek sistem birden durdurulabilir ve tahmin edilemeyen birçok hizmet aksatılabilir.

Yukarıda bahsedilen öngörülerin üzerinden çok geçmeden Estonya ve Litvanya'ya siber saldırı gerçekleşmiş, sıralanan ihtimallerin birçoğu yaşanmıştır. Beklide uzmanlar bu öngörülerde bulunurken olayların bu kadar hızlı ve yakın tarihte hayata geçeceğini tahmin etmemişlerdir. Bu da tehlikenin düşünüldüğünden daha hızlı bir şekilde insanlığı kuşatmaya başladığını göstermektedir.

Siber tehdidin ne kadar büyük olduğunu göstermek için şu örneği verilebilir: Birleşik Devletler Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA), 1997 yılında "Eligible Recieved" (Uygun Alıcı) kod adlı bir tatbikat gerçekleştirmiştir. Tatbikat kapsamında bilgisayar hackerlerinden müteşekkil 35 adet "kırmızı takım" oluşturulmuş ve onlardan belirli kurallar çerçevesinde ulusal güvenlik sistemlerini karıştırmaları istenmiştir. Hawaii'deki Pasifik Komutanlığı ise tanımlanmış ilk hedef olarak seçilmiştir. Bu tatbikatta, takım üyelerinin sadece bilgisayar yazılımlarını ve internetten kolayca elde edilebilen hacker araçlarını kullanmalarına izin verilmiştir. Tatbikatın sonucu dehşet verici olmuştur. "Kırmızı Takım" internet üzerinde herkese açık olan hacker araçlarını kullanarak Pasifik bölgesindeki bütün Amerikan askeri komuta sistemlerine zarar verilebileceğini göstermiştir.⁵¹

Tatbikatın sonucunun bu derece korkunç ve hackerler için kolay bir görev olmuş olması, ilerleyen dönemlerde teröristlerin siber alanı daha etkili kullanacaklarının işareti sayılmıştır. Hazırlanmış bir raporda, teröristler tarafından barajların kapaklarının açıldığını, doğalgaz basıncının artırıldığını, trafik lambalarının kapatıldığını, ilaç üreten bir laboratuvarın

51 "Siber Terörizm", TASAM, https://tasam.org/Files/Icerik/File/siber_terorizm_raporu_84be5753-d219-418f-9a68-e6c719b645b1.pdf, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

bilgisayarına sızıp ilaçlara katılan maddelerin gramajlarıyla oynandığını ve yukarıda belirtilen olasılıkların birkaç tanesinin birden gerçekleştirildiğini düşünmemiz istenmiş ve bu durumun devletler için hüsrana olabileceği ifade edilmiştir.

Olası bir saldırının gerçekleşmemesi için siber alanın güvenliğinin sağlanmasına milyar dolarlarca yatırım yapılmaktadır. En çok terör tehdidiyle karşı karşıya olan ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra siber terörle mücadele için 30 milyar dolar bütçe ayırmıştır.⁵² ABD’de teknolojik suçlar ve siber terörizmle mücadele eden pek çok yapı ve bu kuruluşlara ait özel birimler oluşturulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: FBI National Infrastructure Protection Center, Information Technology Association of America, Trap and Trace Center Authority ile Carnegie Mellon’s Emergency Response Team. Bunların dışında bazı üniversitelerin bünyesinde de çeşitli birimler kurulmuştur.

1996 yılının Temmuz ayında Commission of Critical Infrastructure Protection (Kritik Altyapılar Koruma Komisyonu) adlı ABD Başkanı’na bağlı bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon, elektronik haberleşme ve bilgisayar ağlarının ABD açısından hayati önem taşıdığını, söz konusu ağların dış saldırılara açık ve kamu ve özel sektörün mevcut tehditleri ciddiye almadığını belirterek bu ağların korunması için önlemler alınması gerektiğini savunmuştur.⁵³ Görüldüğü gibi ne kadar önlem alınırsa alınsın siber saldırılar, tehdit olarak varlığını korumaktadır. Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi birkaç yıl önce uzmanların uyardıkları alanlara bugün saldırılar yapılmaktadır.

Teröristlerin siber alanı bu kadar yoğun kullanmaları ve hızlı uyum sağlamalarının sebebi irdelendiğinde, bilgiye kolay erişim cevabına

52 Michael Rühle, “On Yıl Sonra NATO: Ders Alıyoruz”, NATO, [https:// www.nato.int/docu/review/tr/articles/2011/09/02/on-yil-sonra-nato-ders-aliyoruz /index.html](https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2011/09/02/on-yil-sonra-nato-ders-aliyoruz/index.html), (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

53 “Siber Terörizm”, TASAM, https://tasam.org/Files/Icerik/File/siber_terorizm_raporu_84be5753-d219-418f-9a68-e6c719b645b1.pdf, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ulaşmaktadır. Batı ülkelerinde nerdeyse bütün bilgiler internette saklanmaktadır. Bu durum, devletin toplumuna hizmetini kolaylaştırmakta ve ülkeleri saldırıya da açık hale getirmektedir. Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı'nın değerlendirmesine göre teknoloji, savaş kazanma konusunda avantaj sağladığı için yüksek teknolojiye bağımlılık artmaktadır. Mevzubahis durum, düşmanlar için de geçerlidir. Düşmanlar, askeri kabiliyetlerden dolayı aradaki güç farkını ortadan kaldırma arzusuyla alternatif yöntemlerle karşılık vermeyi tercih etmektedirler.⁵⁴ ABD Yüksek Savunma Eleştirmeni Chales J. Dunlap şunları söylemiştir:⁵⁵

“Gelecekteki rakip, düşman asimetrik metotları kullanarak birleşik devletlerin hizmetlerinin durdurulmasına sebep olabilir; Bizim emirlerimizi, kontrolümüzü, iletişimimizi, istihbarat ağlarını aksatabilir veya beklediğimizden daha fazla kayba uğratabilir. Bunun içinde ulusal çözüm yolları denenmesi gerekir.”

11 Eylül 2001 tarihli terör saldırısı, o tarihe kadar birtakım resmi internet sitelerini çökertmeyle sınırlı kalan siber terörizmin hangi boyutlara ulaşabileceğini gösteren bir milat olmuştur. Söz konusu saldırılarla ilgili ortaya atılan komplo teorileri bir kenara bırakılırsa, Pentagon'un kırılmaz denilen güvenlik şifrelerinin kırılması, hava radar sistemlerinin devre dışı bırakılması, düşen uçakların pilotlarından kaçırılma sinyalleri alınmaması gibi unsurlar üst üste geldiğinde, bunların en azından teknolojiden yoğun biçimde faydalanılan saldırılar olduğu anlaşılmaktadır.

Bahse konu olan terör eyleminin bir siber saldırı olup olmadığı konusunda bilim adamlarının tartışmaları devam etmektedir. Lakin bu saldırıda teknolojinin yoğun bir şekilde kullanıldığı açıktır. Bu anlamda 11 Eylül, siber teröristler için de bir cesaret kaynağı olmuştur. Estonya ve Litvanya'ya yapılan siber saldırılarda da görüldüğü gibi, teröristler artık

⁵⁴ O'Brein, a.g.m, s.142-144

⁵⁵ O'Brein, a.g.m, s.144

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

daha güvenli buldukları interneti tercih etmektedirler. Hatta Estonya devlet yetkililerinin iddiaları kanıtlanabilirse, artık siber terörün yeni boyutu, “devlet destekli siber terör” olgusu olarak ortaya çıkmaktadır.

SİBER TERÖR TEHDİDİ VE TÜRKİYE

Türkiye, tarih boyunca birçok kötü niyetli örgütle mücadele etmiş ve günümüzde de terör örgütleriyle mücadele etmektedir. Bunların başında 1980’li yıllardan itibaren özellikle de güney bölgelerde bölücü/ayrılıkçı amaçlarla faaliyette bulunan terör örgütü Partiya Karkerên Kurdistanê/ Kürdistan İşçi Partisi (PKK) gelmektedir. Türkiye’yi hedef almış bir diğer terör örgütü ise küresel terör örgütü DEAŞ’dır.

PKK propaganda yapmak için interneti oldukça yoğun şekilde kullanmaktadır. Bu örgüt veya yandaşlarının kurdukları ve yurt dışındaki serverler üzerinden yayın yaptıkları televizyon ve radyolar, geniş kitlelere hitap etmektedir.⁵⁶ PKK ve sempatizanlarının sosyal medyayı da propaganda için yoğun şekilde kullandıkları bilinmektedir. Türk polisi, sosyal medyada PKK propagandası yapan teröristleri açığa çıkararak yakalamakta;⁵⁷ fakat yurt dışında özellikle de Avrupa’da faaliyette bulunan grupları engelleme konusunda zorlanmaktadır. Teröristlerin faaliyette bulunduğu ülkelerle yapılmış anlaşmalara rağmen işbirliğinden bu devletlerin kaçınmaları nedeniyle polislerin işi zorlaşmaktadır.

Terör örgütleri sanal alanı daha etkili kullanmak için doğrudan örgüt adına faaliyette bulunan hacker grupları da oluşturmuştur. “PKK Hack Team” bunlardan biridir. “PKK Hack Team”in varlığı, 2006 yılında kayda geçen faaliyetleriyle anlaşılmıştır. Bu hacker grubu, 2006 senesinde

56 “PKK Propagandası Yapan 5 TV Kanalı”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/pkk-propagandasi-yapan-5-tv-kanali-1574306>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020); “PKK’nın Medya Ayağına Darbe”, *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/02/20/pkknin-medya-ayagina-darbe>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

57 “Sosyal Medyada Terör Örgütü PKK Propagandası Yapan 10 Kişiyeye Gözaltı”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-sosyal-medyada-teror-orgutu-pkk-propagandasi-yapan-10-kisiye-gozalti-41673442>, (Erişim Tarihi: 13.12. 2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2307 devlet ve devlet dışı internet sitesini tahrif ederek kendi mesajlarını yayınlamıştır.

Grubun mensuplarından biri 2008 yılında Diyarbakır'da çalıntı bilgisayar şüphesiyle polis tarafından arama yapılırken yakalanmış ve kişide şifrelenmiş gizli belgeler, pasaportlar, "Poison Ivy" isimli kötücül yazılım kodu ve Genelkurmay, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve Jandarma'ya ait video kayıtlar bulunmuştur. Kişinin evinde yapılan aramalarda ise içerisinde gizli bilgilerin bulunduğu 924 CD-ROM, 57 DVD, 22 sabit disk ve 2 bilgisayar ele geçirilmiştir. Soruşturmada hacker, söz konusu bilgileri "Poison Ivy" kötücül yazılımını porno sitelerine yerleştirip, bazı açıklardan yararlanarak istihbarat servisi ve ordu mensuplarının bilgisayarlarına sızarak elde ettiğini itiraf etmiştir. Kişinin verdiği bilgiyle bu bilgileri PKK merkezine taşıyan kurye de yakalanmıştır.⁵⁸

Terör örgütü PKK'nın diğer hacker grubu ise "Mezopotamia Hackers" ismiyle faaliyette bulunan yapılanmadır. Ankara Emniyet Müdürlüğü İstihbarat ve Terörle Mücadele (TEM) şube müdürlükleri ile Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, PKK içerisinde faaliyet yürüten bilgisayar korsanlarını terör örgütünün sözde kongre kararları doğrultusunda "Mezopotamia Hackers" çatısı altında birleştini tespit etmiştir.

1 Ekim 2020 tarihinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nca başlatılan operasyonda terör örgütü PKK adına siber saldırılar vasıtasıyla örgüt propagandası yaptıkları tespit edilen 21 kişiye gözaltı kararı verilmiştir. Emniyetten yapılan açıklamada, şüphelilerin 81 ilde 411 kamu kurum ve kuruluşu ile 14 bin 271 tüzel kişiliğe ait internet sitelerine yönelik yetkisiz erişimler gerçekleştirerek, propagandasını yaptıkları örgüt adına

58 Salih Bıçakçı vd., "Türkiye'de Siber Güvenlik", *Türkiye'de Siber Güvenlik ve Nükleer Enerji*, EDAM, 2016, s. 58-59.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

maddi taleplerde buldukları belirtilmiştir.⁵⁹ 6 Kasım 2020 tarihinde “Mezopotamia Hackers” mensuplarına yönelik 8 ilde eş zamanlı operasyon yapılmıştır. Yakalanan teröristler çok sayıda kamu kurumu ve özel internet sitesini kırdıklarını itiraf etmişlerdir.⁶⁰

PKK'nın muhtemel tehdit boyutuyla ilgili yapılan bir araştırmada, örgüte ait veya onun güdümünde kurulmuş hacker guruplarının Türkiye'nin ileride hizmete girecek nükleer santrallerine tehdit oluşturma potansiyelinin olduğunu iddia edilmiştir. Bununla birlikte kritik altyapıyı felç etmek için hem kinetik hem de siber saldırılar kullanma becerisine sahip oldukları için de oldukça tehlikeli bulunmuşlardır.⁶¹

Türkiye'ye karşı mücadele içinde olan diğer bir terör örgütü olan DEAŞ da sanal âlemi oldukça yoğun kullanabilmektedir. DEAŞ, medyadan özellikle de internet medyasından yoğun şekilde faydalanmıştır. DEAŞ Türk toplumuna ulaşmak için “Konstantiniyye” isimli elektronik dergi de çıkarmıştır. Örgüt, Türkçe konuşan ve Türkiye dışında yaşayan ve İslamofobi baskılarına maruz kalan kişileri kendi safına çekmek için bahsi geçen dergiyi propaganda aracı olarak kullanmıştır.⁶² Yayına başladığı 2015 yılından 2020 yılının Aralık ayına kadar altı sayı çıkarmıştır.

Görüldüğü üzere DEAŞ, Türkiye'den militan toplamak (Türkiye'den 2100 civarında militan toplamıştır), finans sağlamak, Türkiye'deki mensuplarıyla iletişim kurmak için interneti, sosyal medyayı, mobil uygulamaları kullanmayı tercih etmiştir.⁶³ DEAŞ'ın Türkiye'deki ilk ciddi siber saldırısı Kamu Hastaneleri Birliği internet sitelerine yapmış ve ele geçirilmiş sitelerde örgütü öven mesajlar yayınlamıştır. Örgüt, Türk Ordusu'nun

59 “PKK'nın Siber Yapılanmasına Operasyon: 21 Gözaltı Kararı”, *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/pkknin-siber-yapilanmasına-operasyon-21-gozalti-karari,SYK4b2zBUkOxoEX2AFrK4g>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

60 “Terör Örgütü PKK'nın “Hacker”larına Operasyon”, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/teror-orgutu-pkknin-hackerlarına-operasyon-528620.html>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

61 Bıçakçı vd., *a.g.m.*, s. 59.

62 Korkmaz, *a.g.e.*, s.7.

63 Ceyhun Kaan Karakaş, “DAEŞ Propagandasında Yeni Medya Kullanımı”, *Marmara İletişim Dergisi*, 28, 2017, s. 33-46.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

kendisine yönelik operasyonları sürdürmesi halinde devlet sitelerine ve bankalara siber saldırı düzenleyeceğini açıklamıştır.⁶⁴

DEAŞ'ın "Siber Hilafet" grubu, Türkiye'de birçok heckleme olayına kalkışmış, örgüte finans sağlamak için Türkiye'de faaliyette bulunan büyük bankaların VIP müşterilerinin banka hesaplarını ele geçirmeye çalışmıştır.⁶⁵

Yukarıda verilen örnekler, Türkiye'ye yönelik terör odaklı siber saldırıların sadece bir kısmını yansıtmaktadır. Türkiye hem siber terör hem de genel olarak sanal saldırılarla mücadele etmek için dünyayla paralel bir şekilde önlemler almaya çalışmaktadır. Bununla ilgili ilk yapılan işler ise hukuki mevzuat üretilmesi ve yabancı ülkelerle siber güvenlikle ilgili işbirliği anlaşmaları imzalanması olmuştur.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Almanya, Belçika ve Hollanda gibi ülkelere müracaat edilerek Türkiye aleyhine faaliyet gösteren zararlı sitelerin kapatılması için yazılar gönderilmiş; fakat olumlu yanıtların alınması ya uzun sürmüş ya da herhangi bir yanıt alınamamıştır.⁶⁶ Bu konuda Avrupa'da da mevzuat eksiklikleri mevcuttur.

Mevzuat üretilmesiyle ilgili bu zamana kadar birçok düzenleme yapılmış olduğunu belirtmek gerekmektedir. 23 Kasım 2001 tarihinde Avrupa Konseyi Siber Suçlarla Mücadele Sözleşmesi'ni imzaya açmıştır.⁶⁷ Bunun mevcut boşluğu doldurmaya yönelik ilk çalışmalardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye, 2010 yılında bu anlaşmayı imzalamıştır.⁶⁸ Türkiye, siber suçlara yönelik ilk düzenlemesine "Bilişim Alanında Suçlar" kanun

64 Bektaş-Gündoğdu, *a.g.m.*, s. 49.

65 "İŞİD'in Türkiye'deki 'Siber Hilafet' Planı", *Al-Monitor*, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/07/turkey-syria-isis-cyber-space-turkish-content.html>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

66 "İŞİD'in Türkiye'deki...", *a.g.m.*, s. 42.

67 Yasemin Kurt, "Avrupa Siber Suçlarla Mücadele Sözleşmesi ve Türk Hukuk Mevzuatındaki Eksiklikleri", *IMEF*, <http://www.imef.org.tr/Internet-Hukuku/256-Avrupa-Siber-Suclarla-Mucadele-Sozlesmesi-ve-Turk-Hukuk-Mevzuatindaki-ksiklikler.html>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020); "Terörle Mücadele Kanunu No:2713", *Resmi Gazete*, Kabul tarihi: 12.04.1991.

68 "Siber Suç Sözleşmesi [Turkish]", *OSCE POLIS*, <https://polis.osce.org>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

düzenlemesiyle başlamıştır. Diğer önemli bir düzenleme ise 4 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilmiş 5651 sayılı, “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun”dur.⁶⁹

Türkiye siber terörle mücadele etmek için güvenliğini her geçen gün daha fazla sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) 2010 yılının Ekim ayındaki toplantısında Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’nde köklü değişiklikler yapılmış, ulusal güvenlik için tehdit oluşturan yeni unsurlar belgeye eklenmiştir. Belgeye giren yeni tehditlerden biri de siber terördür. Yapılan açıklamada internetin ve bilgisayarın yaygınlaşması nedeniyle küresel ölçekte gündeme gelen siber tehditlerin ulusal güvenliğe tehdit olarak görüldüğü belirtilmiştir.⁷⁰

Türkiye’de siber alanın güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili daha ciddi önlemler ise 2010 yılı sonrasında alınmaya başlanmıştır. 20 Ekim 2012 tarih, 28447 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı” ve 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu gereğince ulusal siber güvenliğin sağlanmasına ilişkin politika, strateji ve eylem planlarını hazırlamak ve koordinasyonunu sağlama görevi Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı’na verilmiştir. Bu konuyla ilgili Siber Güvenlik Kurulu da oluşturulmuştur. Siber Güvenlik Kurulu’nun 21Aralık 2012 tarihli toplantısında Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı” kabul edilmiş ve Bakanlar Kurulu’nun 20 Haziran 2013 tarihli ve 28683 sayılı kararı ile Resmi Gazetede yayımlanmıştır.⁷¹

Söz konusu belge gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, artan güvenlik gereksinimi ve edinilen tecrübeler doğrultusunda Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından güncellenmektedir. 2015 yılında yapılan

69 Kurt, a.g.m.

70 Aydın Hasan-Murat Pazarbaşı, “Siber Tehditle Milli Mücadele”, *Milliyet*, 28 Ekim 2010.

71 “Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı”, *Bilgi Teknolojileri Kurumu*, <https://www.btk.gov.tr/siber-guvenlik-stratejisi-ve-eylem-planı>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

çalışmalarla “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi” ve “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Eylem Planı” hazırlanmış ve “2020-2021 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi” adı altında güncellemeleri yapılmaktadır.⁷² Aralıklarla güncellenen bu belgelere bakıldığında, siber alanın güvenliğinin bir bütün olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Hacker saldırıları, siber terör veya siber savaş gibi saldırılar benzer yöntem ve araçları kullanıyor olmaları sebebiyle bunlarla toptan mücadele edilmesi öngörülmüştür.

Türkiye'nin karşılaştığı siber terör ve siber saldırılar dolayısıyla uygulamalar yapacak kadrolarını oluşturmak için de hızlı davrandığı söylenebilir. Siber saldırılara karşı koymak için Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM), MİT, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve diğer kurumlar bünyesinde siber suçlarla mücadele birimleri teşkil edilmiştir. Bununla birlikte 2013-2014 Eylem Planı'nın bir getirisi olarak Siber Olaylara Müdahale Merkezi oluşturulmuştur. Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'nın (TİB) denetimi altında “ülkemizi etkileyebilecek tehditlere karşı 7/24 müdahale esasına göre çalışan “Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi'nin (USOM)” ve USOM'un koordinasyonunda çalışacak sektör bazlı “Siber Olaylara Müdahale Ekipleri (SOME)” tesis edilmiştir. 2015 yılının Ocak ayı itibarıyla 720 personelle işletilen 245 kurumsal SOME teşkil edilmiştir.⁷³

Ayrıca siber alanda korunması gereken bankacılık ve finans, ulaştırma, enerji, kritik kamu hizmetleri, su yönetimi ve elektronik haberleşmeden oluşan 6 adet kritik sektör belirlenmiştir. Yapılan saldırılar analiz edilerek endüstri üretimin muhafaza edilmesine karar verilmiş olduğu için Endüstriyel Kontrol Sistemleri Siber Olaylara Müdahale Timleri (EKS-SOME) teşkil edilmiştir. Siber Güvenlik Kurulu'nun kurulmasıyla birlikte TSK bünyesinde Muhabere ve Elektronik Bilgi Sistemleri (MEBS) Destek Komutanlığı oluşturulmuştur. 2012 yılının Haziran ayında ise TSK Siber

72 “2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi”, *Ulaştırma Altyapı Bakanlığı*, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenlik/2016-2019guvenlik.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

73 Bıçakçı vd., a.g.m., s. 35-36.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

Savunma Merkezi Başkanlığı'nın TSK-SSMB kurulması gerçekleşmiştir.⁷⁴ Daha sonra da 2013 senesinin Ağustos ayında TSK-SSMB ve MEBS, Siber Savunma Komutanlığı olarak bu kurum yeniden düzenlenmiştir. Siber Güvenlik Komutanlığı'nın personel sayısı 80'e çıkartılmıştır. EGM de yapılanmasını 2013 yılında oluşturmuştur. EGM Bilişim Suçlarıyla Mücadele Daire Başkanlığı, Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı şeklinde tesis edilmiştir.⁷⁵

SONUÇ

Siber terör, devletler ve toplumlar için yeni tür tehdit olarak belirmiştir. Artık ulusal güvenliği sağlamak için Çin Seddi gibi duvarlar, savaş uçakları ve füzeler yetersiz kalmaktadır. Gelişen teknolojilerle birlikte bilgisayarlar kullanılarak devletlerin ve toplumların ulusal çıkarları tehdit edilebilmektedir. Günümüzde en sade bireyden örgütlere ve devletlere kadar çok geniş kitle, bilgisayarı kendi çıkarları için kullanarak karşısındakilere zarar verebilmektedir.

Terör örgütleri, siyasi hedefleri doğrultusunda faaliyette bulunurken daha güvenilir buldukları sanal ortamı, olabildiğince geniş şekilde kullanmaktadırlar. Terör örgütleri, sanal ortamı daha güçlü kullanabilmek için hacker gruplarının bilgi birikimlerinden istifade etmeyi de ihmal etmemiş ve kendi hacker gruplarını oluşturmuştur. Özellikle de küresel terör örgütü olan DEAŞ, "Siber Halife" ismini kullanan grubu kurmuştur. Söz konusu grup, DEAŞ adına saldırılar düzenlemiş, ele geçirdiği sitelerde örgüt propagandası yapmış ve örgüt için finans sağlamaya çalışmıştır. Bu örgüt Türkiye'deki kurumlara da saldırılar düzenlemiştir. Türkiye'yi sanal alanda hedef alan diğer terör örgütü ise PKK'dır. PKK, bilgi toplamak ve propaganda yapmak adına "Mezopotamia Hackers" ve "PKK Hack Team" gibi grupları kurarak bunlardan istifade etmiştir. Yapılan araştırmalar, bu

⁷⁴ Bıçakçı vd., a.g.m., s. 36.

⁷⁵ Aynı yer.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

grupların ileride kullanıma girecek nükleer tesisler için tehdit oluşturma potansiyeli barındırdıkları yönündedir.

Kötü niyetli bireylerin sanal alanı ülkelerin stratejik altyapısını, elektrik santrallerini, hastane otomasyonlarını, bankacılık sistemini hedef alabileceğini göstermektedir. Terör örgütlerinin oluşturdukları siber grupların yaptığı faaliyetlerden ve 2008 yılındaki Gürcistan-Rusya savaşında Gürcistan'a yönelik saldırılardan ve yine Litvanya'ya yönelik siber saldırıdan bunu anlamak mümkündür.

Ülkeler, karşılaştıkları siber saldırıları aşabilmek için silahlı kuvvetler, emniyet, istihbarat ve diğer birimlerinde ekipler kurmaya ve karşı saldırıda bulunabilmek için yöntemler geliştirmeye çalışmaktadır.

Devlet mekanizmalarında işlerin ağır ilerlemesi söz konusu olduğu için daha dinamik bir anlayış gerekmektedir. Zira siber saldırılar, endişe verici durum teşkil etmektedir. Nükleer tesisler gibi stratejik yapılara telafi edilemeyecek boyuttaki bir saldırı gerçekleştirilirse, bunun yıkımı çok büyük olacaktır. Dolayısıyla siber güvenlik birimlerinin kötü niyetli insanlar ve gruplardan her zaman bir adım önde olacak şekilde örgütlenmeleri ve proaktif çalışmaları gerekmektedir.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

KAYNAKÇA

"İŞİD'in Türkiye'deki 'Siber Hilafet' Planı", *Al-Monitor*, [https:// www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/07/turkey-syria-isis-cyber-space-turkish-content.html](https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/07/turkey-syria-isis-cyber-space-turkish-content.html), (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

"İlk Siber Savaş", *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/23642-ilk-siber-savas>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

"İslamskoe gosudarstvo' ustroilo noç koşmara dlya frantsuzkikh (Исламское государство» устроило ночь кошмара для французских)", *NTV*, <https://www.ntv.ru/novosti/1391081>, (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

"PKK Propagandası Yapan 5 TV Kanalı", *Milliyet*, [https:// www.milliyet.com.tr/gundem/pkk-propagandasi-yapan-5-tv-kanali-1574306](https://www.milliyet.com.tr/gundem/pkk-propagandasi-yapan-5-tv-kanali-1574306), (Erişim Tarihi:13.12.2020).

"PKK'nın El Kitabı Ortaya Çıktı", *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/09/pkknin-el-kitabi-ortaya-cikti>, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

"PKK'nın Medya Ayağına Darbe", *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/02/20/pkknin-medya-ayagina-darbe>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

"PKK'nın Siber Yapılanmasına Operasyon: 21 Gözaltı Kararı", *NTV*, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/pkknin-siber-yapilanmasina-operasyon-21-gozalti-karari>,SYK4b2zBUkOxoEX2AFrK4g, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

"Rus Yapımı Elektromanyetik Süper Bomba, ABD'yi Endişelendiriyor", *Sputnik News*, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201901281037340042-rusya-elektromanyetik-super-bomba-abd/>, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

“Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı”, *Bilgi Teknolojileri Kurumu*, <https://www.btk.gov.tr/siber-guvenlik-stratejisi-ve-eylem-plani>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

“Siber Savaşta Cepheler Şekilleniyor”, *Wordpress*, <https://uzmannet.wordpress.com/2008/07/24/siber-savasta-cepheler-sekilleniyor/>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

“Siber Suç Sözleşmesi [Turkish]”, *OSCE POLIS*, <https://polis.osce.org>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

“Sosyal Medyada Terör Örgütü PKK Propagandası Yapan 10 Kişiye Gözaltı”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-sosyal-medya-teror-orgutu-pkk-propagandasi-yapan-10-kisiye-gozalti-41673442>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

“Terör Örgütü PKK'nın “Hacker”larına Operasyon”, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/teror-orgutu-pkknin-hackerlarina-operasyon-528620.html>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

“Terörle Mücadele Kanunu No:2713”, *Resmi Gazete*, 12.04.1991.

“Terrorist Activities on the Internet”, *ADL*, http://www.adl.org/Terror/focus/16_focus_a.asp, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

“Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi 2016-2019”, *Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı*, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenlik/2016-2019guvenlik.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

“V SŞA khakerı razmectili propagandu İGİL na pravitelctvennikh saytakh” (В США хакеры разместили пропаганду ИГИЛ на правительственных сайтах), *NW*, <https://n-w.tv/v-ssha-khakery-razmestili-propagandu-ig/>, (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

ARIBOĞAN, Deniz Ülke, *Tarihin Sonundan Barışın Sonuna Terörizmi Anlamak ve Anlamlandırmak*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

BEKTAŞ, M. Halil Mustafa-Ali Yasin Gündoğdu, "İŞİD'in Hibrit Savaş Stratejileri: Hibrit Savaş Konsepti Perspektifinden Analizi", *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 2019, s. 25-56.

BIÇAKÇI, Salih vd., "Türkiye'de Siber Güvenlik", *Türkiye'de Siber Güvenlik ve Nükleer Enerji*, EDAM, İstanbul 2016, s. 28-74.

CAMERON, Gavin, "The Biological, Radyological and Nucleer (CBRN) Threat-Exaggeration or Apocolypse Soon?", *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones, der., Edward Elgar Pub, North Carolina 2004, s. 88-119.

COMBS, Cindy C., *Terrorism in the Twenty-First Century*, Prentice Hall, New Jersey 2003.

CONWAY, Maura, "Terrorist 'Use' of the Internet and Fighting Back", *Cybersafety: Safety and Security in a Networked World: Balancing Cyber-Rights and Responsibilities*, Oxford Internet Institute, 8-10 Eylül, 2005.

ÇAKMAK, Haydar-Taner Altunok, *Suç Terör ve Savaş Üçgeninde Siber Dünya*, Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009.

DARICALI, Ali Burak, "Rusya Federasyonu Kaynaklı Olduğu İddia Edilen Siber Saldırıları Analizi", *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 2014, s. 1-16.

DESOUZA, Kevin C.-Tobin Hensgen, "Semiotic Emergent Framework to Address the Reality of Cyberterrorism", *Technological Forecasting and Social Change*, 70(4), 2003, s. 385-396,

EROL, Mehmet Seyfettin, "Uluslararası İlişkiler Aktörü Olarak Terör Örgütleri", *Terörizm*, Haydar Çakmak, der., Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 73-98.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

GÖZTEPE, Kerim-Ahmet Ejder, "Siber Terör Saldırılarından Korunmaya Yönelik Bulanık Mantık Tabanlı Karar Destek Modeli", *Siber Güvenlik Çalıştayı*, Ankara 2011, s. 1-7.

GÜRDAL, Osman "Elektromanyetik Bombaların Etkileri ve Hasar Vericilikleri", *Adli Bilimler Dergisi*, 3(3), 2004, s. 57-68.

HANT, François, "The Asymmetric Karakter of Evolving Chemical, Biological and Nuclear (CBN) Threat", *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones der., Edward Elgar Pub, North Carolina 2004, s.119-127.

HASAN Aydın-Murat Pazarbaşı, "Siber Tehditle Milli Mücadele", *Milliyet Gazetesi*, 28 Ekim 2010.

HELVACIKÖYLÜ, Gamze, "Siber Terörizm Nedir", *TASAM*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/515/teror_nedir, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

IŞIN, Güler, "Biyolojik Silahlar", *Pivolka*, Savaş Özel Sayısı, 2003, s. 6–11.

İZZETGİL, Elşan, "Orta Asya ve Kafkasya'da Köktendinci Hareketler ve IŞİD Tehdidi" *Türk Dünyası 25 Yıllığı*, Mehmet Seyfettin Erol-Yavuz Gürler, der., Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 83-97.

JENKINS, Brian M., "İnternational Terrorism: A New Mode of Conflict", *İnternational Terrorism and World Security*, D.Carlton-C. Schaerf, der., Londra 1975, s. 9-15.

KARABULUT, Bilal, "Uluslararası İlişkilerde Savaş Olgusunun Yaşadığı Dönüşüm: Hibrit Savaş ve Rusya Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, 15(55), 2017, s.115-130.

KARAKAŞ, Ceyhun Kaan, "DAEŞ Propagandasında Yeni Medya Kullanımı", *Marmara İletişim Dergisi*, 28, 2017, s.33-46.

KLENFIELD, N. R., "U.S.Attacked; Hijacked Jets Destroy Twin Towers and Hit Pentagon in Day of Terror", *The New York Times*, 12 Eylül 2001.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

KORKMAZ, Sertaç Canalp, *Terörün Propagandası: DAESH Terör Örgütü ve 'Konstantiniyye Dergisi'*, ORSAM, 204, 2016.

KURT, Yasemin, "Avrupa Siber Suçlarla Mücadele Sözleşmesi ve Türk Hukuk Mevzuatındaki Eksiklikleri", *İMEF*, <http://www.imef.org.tr/> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

O'BRIEN, Kevin A., "Information Age terrorism and Warfare", *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones, der., Edward Elgar Pub, North Carolina 2004, s.127-159.

ÖZCAN, Mehmet, "Yeni Milenyumda Yeni Tehdit: Siber Terör" *Türk Harb-İş Dergisi*, 210, 2004, s.25-40.

PURTAŞ, Fırat, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Platin Yayınları, Ankara 2005.

RÜHLE, Michael "On yıl Sonra NATO: Ders Alıyoruz", *NATO*, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2011/09/02/on-yil-sonra-nato-ders-aliyoruz/index.html>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

SCIUTTO, Jim vd., "ISIS Can 'Muster' between 20,000 and 31,500 Fghters, CIA Says", *CNN*, <https://edition.cnn.com/2014/09/11/world/meast/isis-syria-iraq/index.html>, (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

SEMİZOĞLU, İbrahim, "Siber Terörizm ve Biyolojik Silahlar", *Kriminal Polis Laboratuvarları*, <http://www.kpl.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 08.12.2020).

ZANINI, Michele, "The Networking of Terror in the Information Age", *Globalisation and the New Terror*, David Martin Jones, der., Edward Elgar Pub, 2004, s. 159-185.

STRUCTURED ABSTRACT

Just as well-intentioned people benefit from the opportunities offered by scientific-technological development, those who have dark intentions also utilize it for their purposes. It is necessary to include the terrorists in such a group of people as well. Considering the history of terrorism, it is understood that they are trying to realize their goals, by utilizing the possibilities offered by science and technology to the maximum extent. One hundred years ago, in Russia “Narodnaya Volya” used rail transport and telegraph to provide communication and transportation since they were fast and reliable. Today, terrorists can influence millions of people from their hideouts by using cyberspace. From the early 2000s, while analyzing the terrorist organizations and terrorist incidents, which are concerned with international politics and Turkey, it is evident that organizations such as al-Qaeda, Islamic State of Iraq and Syria (ISIS/ Daesh), Partiya Karkerên Kurdistanê/Koma Civakên Kurdistan (PKK/KCK) have used cyberspace quite widely and extensively. Particularly, they form groups such as the “Cyber Khalifat” of ISIS, the “Mezapotomya Hackers” of PKK/KCK, and “PKK Hacker Team”, and via these groups, they attack the strategic institutions and infrastructures of the country.

The PKK/KCK uses the Internet widely and extensively to make propaganda. These organizations or their sympathizers can reach a broad audience via television and radios, which they have established, and by broadcasting over servers abroad. Furthermore, it is known that they use social media extensively for their propaganda as well. Although the Turkish police try catching the terrorists who conduct propaganda of the PKK/ KCK on social media; however, they face difficulties in terms of preventing those who are active, especially in Europe. Despite the agreements made with the countries of origin in which the terrorists are active, the duties of the police have become more difficult since the contracting parties avoid cooperation.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

In order to use the virtual space more effectively, terror organizations have also created hacker groups that can be active and operate directly on their behalf. “PKK Hack Team” is one of them. The existence of this terrorist group was revealed via its recorded activities in 2006. The hacker group published its messages by falsifying 2307 state- and non-state websites in 2006. One of the members of the group was caught while searching by the police on suspicion of a stolen computer in Diyarbakir, in 2008. The police found encrypted confidential documents, passports, malware code-named “Poison Ivy” and video recordings, which belong to the General Staff, National Intelligence Agency, and Gendarmerie in the captured person. During the search done at captured person’s home, 924 CD-ROMs, 57 DVDs, 22 hard disks, and two computers containing confidential information were seized. In the inquest, Hacker declared that he obtained this information by placing the “Poison Ivy” malware on porn websites, by taking advantage of some vulnerabilities he could infiltrate the computers of the intelligence service and military members. With the information given by the captured person, the courier who carried this information to the PKK headquarters was also caught.

The PKK’s other hacker group is the organization operating under the name “Mesopotamia Hackers”. Ankara Police Department Intelligence and Anti-Terrorism Branch offices and General Directorate of Security, Department of Cybercrime determined that due to so-called congress decisions of the terrorist organization, hackers who were active in PKK/KCK were united under the umbrella of the “Mesopotamia Hackers”. During the operation organized by the Ankara Chief Public Prosecutor’s Office on October 1, 2020, 21 people were detained because of conducting propaganda on behalf of the PKK/KCK terrorist organization via cyber attacks.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

In the statement made by the police, it was pointed out that suspects realized unauthorized access to the websites of 411 public institutions and organizations and 14,271 legal entities in 81 provinces and made a financial claim on behalf of the organization for whom they conducted propaganda.

On November 6, 2020, simultaneous operations were conducted in 8 provinces against the members of “Mesopotamia Hackers”. The captured terrorists confessed their guilt concerning hacking the websites of many public institutions and private sector.

In one of the studies related to the possible threat size of the PKK, it was argued that the hacker groups belonging to or are under the control of the organization have the potential to pose a threat to Turkey’s nuclear power plants, which will be put into service in the future. Moreover, they have also been found to be quite dangerous, as they have the ability to use both kinetic and cyberattacks to paralyze critical infrastructure.

Another terrorist organization that is fighting against Turkey is the ISIS organization, which also has a great ability to use the virtual world quite intensively. ISIS organization made extensive use of the media and notably, the Internet media. Especially, to reach the Turkish community, ISIS published an electronic journal that is called “Konstantiniyye”. The organization used this journal as a propaganda tool, to attract people who speak Turkish and live outside of Turkey, and are exposed to the pressures of Islamophobia. Six issues were published from the inception of the journal in 2015 until December 2020. ISIS organization prefers to use the Internet, social media, and mobile apps to recruit militants from the Turkish community (it has gathered around 2100 militants from Turkey), to fund and communicate with its members who are in Turkey. The first serious cyber-attack of ISIS in Turkey took place on the websites of the Association of Public Hospitals and also posted messages praising the organization on the hijacked websites. The organization announced

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TERÖRİZME ETKİSİ OLARAK SİBER TERÖRİZM VE TÜRKİYE İÇİN SİBER TERÖR TEHDİDİ

that if the Turkish army continues operations against it, it will launch a cyberattack on government websites and banks. ISIS's "Cyber Khalifat" group attempted many hacking events in Turkey and tried seizing the bank accounts of VIP customers of large banks, which are active in Turkey, to fund the organization.

The above-given examples reflect only some of the terrorist cyberattacks against Turkey. Turkey, in parallel with the international community, is trying to take measures to combat both cyber terrorism and in general, virtual attacks. The first work done on this issue was the production of legal legislation and the establishment of cooperation agreements with foreign countries concerning cyber security. The country, in parallel with the threat dimension, has focused on both improving the legislation and establishing cybercrime units within the security units since 2010.

The studies regarding the potential of the terrorist organizations that are active and against Turkey indicate that cyber terrorists have the capacity to interfere with critical entities like nuclear facilities. This situation is significant since it shows the level that cyber terrorism has reached. Turkey is one of the progressive countries that are trying to take measures by establishing units in order to combat cybercrime. It is clear that regarding these issues significant progress has been made. Due to its geopolitical position, Turkey is a target of international terrorism. Terrorist organizations that have serious means are looking for defense vulnerabilities to attack Turkey. Besides, considering the development of the cybercriminals, which they reach day by day, it can be claimed that defensive measures would be insufficient and a proactive combat plan is necessary for combatting cybercrime. It has become mandatory to have counter-units that will be one step ahead of cybercriminals in order to avoid major events of destruction.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

*Strategic Importance and Comparative Analysis of Trash Intelligence within
the Framework of Counter Intelligence Principles*

Kadir Murat ALTINTAŞ**

Öz

Atık istihbaratı, sosyal mühendislik yöntemlerinden "çöplük dalışı" tekniği ile hedef unsura ait medikal, ekonomik, askeri, siber ya da bilimsel veri ve bilginin temin edilmesini sağlayan, göreceli olarak düşük maliyetli ama getirisi oldukça yüksek bir bilgi toplama yöntemidir. Bu çalışmanın amacı, alan yazında yeterince araştırılma fırsatı bulunamamış ancak uygulamada geniş ölçüde kullanım imkânına sahip bir istihbarat toplama yöntemi olarak, atık istihbaratına ilişkin temel kavramsal çerçevenin oluşturulması yanında, istisnasız tüm güncel istihbarat alanları ile eş zamanlı kullanım imkânı bulunan bir kavram olarak atık istihbaratının, istihbarata karşı koyma prensipleri bakımından stratejik önemini vurgulamak ve uygulamaya yönelik genel vizyonel çerçeveyi oluşturabilmektir.

Anahtar Sözcükler: İstihbarat, İstihbarata Karşı Koyma, Atık İstihbaratı, Çöplük, Çöplük Dalışı.

Abstract

Trash intelligence is an information gathering method that provides medical, economic, military, cyber or scientific data and information about the target with the "dumpster diving" technique, which is one of the most remarkable methods of social engineering. The aim of this study is to establish the basic conceptual framework of trash intelligence that has not been adequately researched in the literature, but has the opportunity to be widely used in practice. Besides, it is also aimed to emphasize its strategic importance in terms of the principles of counter-intelligence and to create the general visionary framework for implementation.

Keywords: Intelligence, Counter Intelligence, Trash Intelligence, Dumpster, Dumpster Diving.

* **Makale Geliş Tarihi:** 21.10.2021 **Yayına Kabul Tarihi:** 20.12.2021

** Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
e-posta: kadiraltintas@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8422-1086.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

GİRİŞ

İstihbarat üretim sürecinin iki önemli aşamasından ilki, bilgi toplama sürecidir. Günümüzde yaygın bir biçimde kullanım alanı bulan başlıca bilgi toplama yöntemleri arasında insan istihbaratı, teknik istihbarat, açık kaynak istihbaratı, sosyal medya istihbaratı, finansal istihbarat veya jeouzamsal istihbarat gibi teknoloji ağırlıklı yöntemler sayılabilir.

Yukarıda isimleri zikredilen ve alan yazında oldukça kapsamlı araştırmalar yapılan bilgi toplama yöntemleri dışında, ancak en az onlar kadar stratejik öneme sahip bir diğer metodoloji ise atıkların veya çöplerin incelenmesi ve akabinde analizi yoluyla icra edilen istihbarat üretimidir. Bu istihbarat üretim yöntemini genel hatlarıyla, insanlar tarafından kullanım dışı bırakılmış her türlü sıvı ya da katı maddenin, “işe yarayacak bir şeyler bulabilmek amacıyla” incelenmesi olarak özetleyebiliriz. Her ne kadar kolay uygulanabilir ve diğer istihbarat toplama yöntemlerine göre teknolojik altyapı gereksinimi daha sınırlı bir istihbarat üretim yöntemi de olsa, “bir insanın çöpü, diğer insanın hazinesidir” deyimini, aslında bu faaliyet türünün zihinsel arka planını yansıtmaktadır.

Kısaca çöp, atık, hurda, moloz veya künge olarak ifade edebileceğimiz “artıklar”, günümüzde modern insanın günlük yaşamının vazgeçilmez bir ögesidir. İnsanların sosyokültürel, teknolojik, ekonomik veya fizyolojik faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan ve bireyin yaşantısı bakımından herhangi bir anlamı/önemi kalmamış, başka bir ifadeyle, kişi tarafından yeniden kullanılması/değerlendirilmesi mümkün olmayan materyaller, genelde insanlar tarafından yaşadıkları yakın sosyal çevreden uzaklaştırılmak durumundadır. Böylelikle insanlardan atık/çöp merkezlerine veya geri dönüşüm (kazanım) tesislerine bir yönelim başlar ve adeta bir döngü (kapalı sistem) ortaya çıkar.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sınırsız bir kullanım alanı bulunan ve çok farklı alanlarda (endüstriyel casusluktan medikal istihbarata, terörle mücadeleden siber casusluğa kadar) veri ve bilgi teminini mümkün kılan atık istihbaratının temel varsayımı; çoğu insanın atıklarını veya çöplerinin düzgün bir şekilde işlevsiz hale getirme hususunda kayıtsız davrandığıdır. Hedef unsur tarafından kullanım dışı bırakılmış; ancak fiziki bütünlüğü bozulmamış ya da kısmen niteliğini kaybetmiş “artık malzemeler”, değerlendirmesini bilen taraflarca adeta birer hazine değerindedir. İlgili varlığın bütünlüğünün bozulmamış olması büyük bir fırsat (başka bir açıdan ise zafiyet) olmakla birlikte, aksi durumlarda dahi teknik imkân ve kabiliyetler doğrultusunda istenilen veri ve bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Çöpe atılmış veya geri kazanma gönderilmiş bir bilgisayarın/tabletin işlevsel hale getirilerek silinmiş/silinmemiş dosyalara erişim imkânı ya da hedef unsur tarafından kullanım dışı bırakılmış uçak biletleri, post-it’ler, USB’ler, prototipler, tam olarak imha edilmemiş kayıtlar, randevu defterleri, süresi dolmuş sözleşmeler vb. materyaller, genelde atık istihbaratın ilgi alanına girmektedir. Her ne kadar şirketler dünyasında, rakip şirketin endüstriyel atıklarının takibi ve ele geçirilmesi etik açıdan uygun bir faaliyet olarak kabul edilmese de ofislerde ya da şirketlerin atık sahalarında yapılan “araştırma ve incelemelerin” önüne geçilememektedir.

Diğer taraftan, bireyin herhangi bir malzemeyi kamuya açık bir alana bırakması veya çöp kutusuna atması, bu malzemelerin artık hukuken özel mülkiyet olmaktan çıkması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu atık malzemelerin üçüncü şahıslar tarafından ele geçirilmesinin ve değerlendirilmesinin önünde herhangi bir yasal engel bulunmamaktadır. Bu anlamda atık istihbaratının muhtemel çalışma alanları sadece çöp/atık merkezleri değil; aynı zamanda toplantı masalarının yakın çevresi, ortak sosyal alanların çöp sepetleri ya da konutların önündeki atık sahaları olabilmektedir.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Öte yandan bilişim ve iletişim teknolojisinin günümüzde ulaştığı düzey ve yaygınlaşan internet kullanımı, “bilginin daha yüksek oranda dijitalleşmesi sonucunu doğurmuş; fakat bireyin siber evrene olan bağımlılığını da karşı konulamaz bir noktaya taşınmıştır. Yaşanan bu teknolojik dönüşüm beraberinde bireylerin ağ toplumu olarak ifade edilen bir siber ilişki ve iletişim platformu üzerinden şekillenmesine neden olmuştur. Ancak sınırlı kontrolün var olduğu bir sanal ortamda, her türlü siber tehdit unsurları, bireyler açısından ciddi tehlikeler yaratabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, modern bireyin adeta yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan bilgisayarlar, tabletler veya mobil iletişim cihazları içerisinde kullanılmadığı için silinen dosyalar (bilgiler) acaba gerçekten silinmekte midir? Yani sanal çöp kutularının temizlenmesi, bu dosyalara artık ulaşımın mümkün olmadığı anlamına mı gelmektedir? Maalesef bu soruların cevaplarını olumlu bir biçimde yanıtlayabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla genelde siber saldırıların hedefinde masaüstünde bulunan dosyalar olmakla birlikte, aslında sanal çöp kutularında bulunan bilgiler de bireyler ve kurumlar açısından ciddi bir güvenlik zafiyeti oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın öncelikli amacı, literatürde yeterince araştırılma fırsatı bulunamamış; fakat uygulamada geniş ölçüde kullanım imkânına sahip bir istihbarat toplama yöntemi olarak, atık istihbaratına ilişkin temel kavramsal çerçevenin oluşturulmasıdır. Bunun yanı sıra istisnasız tüm güncel istihbarat alanlarıyla eş zamanlı kullanım imkânı bulunan bir kavram olarak atık istihbaratının, istihbarata karşı koyma prensipleri bakımından stratejik önemini vurgulamak ve uygulamaya yönelik genel vizyonel çerçeveyi oluşturabilmektir. Bu anlamda araştırmaya ilişkin veriler, nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi yoluyla temin edilmiş ve betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir.

ATIK İSTİHBARATINA İLİŞKİN GENEL KAVRAMSAL ÇERÇEVE

02.04.2015 tarihli ve 29314 sayılı resmi gazetede yayınlanan Atık Yönetimi Yönetmeliği'ne göre "atık"; üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek/tüzel kişi tarafından çevreye bırakılan ya da atılması zorunlu, herhangi madde veya materyale denilmektedir.¹ Başka bir tanıma göre atık; kullanılmış olması nedeniyle çevre için zarar teşkil eden; lakin geri dönüşüm sayesinde yeniden değerlendirilmesi mümkün olan artıklardır. Çöp ise içinden kâğıt, cam, metal ya da plastik gibi maddeler ayrıldıktan sonra geriye kalan ve hiçbir şekilde geri dönüşümü ya da geri kazanımı söz konusu olmayan malzemelerdir.

Bu anlamda, atık istihbaratına yönelik bilgi toplama faaliyetlerini kavramsal olarak iki ana başlıkta değerlendirebiliriz. Bunlar fiziki (somut) atıkları inceleme çalışmaları ve sanal atıkları araştırma çalışmalarıdır. Yapısal olarak birbirinden çok değişik; yani teknolojik donanım, risklilik ya da mesleki birikim açısından farklı gereksinimlere ihtiyaç duyulan bu tip bilgi toplama faaliyetleri, maliyet-kazanç ilişkisi bakımından uygulayıcılarına beklenin üzerinde yararlar sağlama olanağına sahiptir.

Atık istihbaratının en dikkat çekici avantajı, diğer istihbarat toplama yöntemlerine göre çok daha ucuz ve uygulanabilirliği kolay olan bir faaliyet olmasından kaynaklanmaktadır. Çöpün maliyetinin yok denecek kadar az olması, ayrıca toplama ve ayrıştırma işleminin de ucuz olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan faaliyet yürütücüsü ile hedef unsur arasında doğrudan kişisel temas gerektirmemesi ve genelde ileri teknoloji içeren cihaz kullanımına nadiren ihtiyaç duyulması da bu yöntemin diğer uygulama avantajları arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra sanal atıkların fiziksel

¹ "Atık Yönetimi Yönetmeliği", *Resmi Gazete Arşivi*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-2.htm>, (Erişim Tarihi: 13.10.2021).

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

olarak çok uzak ortamlardan elde edilebilmesi, toplayıcılara önemli bir kolaylık ve faaliyet güvenliği sağlamaktadır. Şüphesiz bu süreçte atık toplayıcısının (gerek fiziki gerekse siber) sabrı ve pratik zekâsı da çok önemli bir işleve sahiptir.

Atık istihbaratı; istihbarat ve güvenlik işlemine konu olan hedef unsur tarafından geride bırakılan çöp veya atıkların içerikleri araştırılarak ve analiz edilerek istihbarat bulgularını toplama faaliyetlerine isnat edilen bir terimdir. Bu yöntemin uygulanma sürecinde iki temel varsayım karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; hedef unsurun çöp kutusuna veya atık sahasına atacağı nesnelere ya da belgelerden istihbarat üretilebilir. İkincisi ise söz konusu istihbarat kaynağına yönelik ilgili materyali ele geçirebilmek ve analiz edebilmek için atıklara ulaşılması gerekir. Bu süreçte, istihbarat elde edilmesine temel teşkil edebilecek ilgili materyalin doğrudan istihbarat görevlileri tarafından ele geçirilme zorunluluğu bulunmamaktadır. İlgili materyali, istihbarat veya güvenlik görevlilerine belirli bir menfaat karşılığı teslim edebilecek, örneğin evsiz kişiler ya da kâğıt toplayıcıları olarak üçüncü şahıslar da sorumluluk alabilir.² Kısaca bir başkasının atıklarına sahip olma hakkı olarak özetleyebileceğimiz konu, aslında son derece tartışmaya açık ve yasal faaliyet sınırlarının yeterince net olmadığı bir husustur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, istihbarat üretimine temel teşkil edebilecek kaynağın (atık malzemenin), hedef unsurun mülkiyetinde olan bir konuta veya işyerine ait çöp kutusu ya da atık sahasında bulunması durumunda, yapılacak herhangi bir “müdahale” hukuken yasalara uygun değildir.

Hedef unsurun yasalar karşısında konut ve işyeri dokunulmazlığı sebebiyle, bu tip bir faaliyetin icrası, ancak yetkili adli makamların olur ve onayıyla söz konusu olabilmektedir. Fakat kamuya açık alanlarda

2 Mijalkovic, Sasa, “Trash Intelligence as a Method in Intelligence and Security”, *Criminal Police University*, <http://jakov.kpu.edu.rs/bitstream/handle/123456789/652/650.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 04.10.2021), s. 21.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bulunan atık veya çöplere ilişkin herhangi bir hukuki kısıtlama ya da yaptırım bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durumda atık istihbaratı, adeta farklı bir yapıya dönüşmekte ve açık kaynak istihbaratı benzeri bir yasal altyapıya kendiliğinden kavuşmuş olmaktadır.

Atıklar, genelde sahip oldukları kimyasal ve fiziksel özelliklere göre bir sınıflandırmaya tabi tutulurlar. Buna göre katı, sıvı ya da gaz şeklinde genel bir ayrıma tabi tutulan atıklar arasında güvenlik ve istihbarat penceresinden geri kazanımı, daha doğrusu istihbarat üretimine temel teşkil edebilecek bulguların temini noktasında, en dikkat çekici atık türü, katı atıklardır. Katı atıklar da kendi içinde güvenlik ve istihbarat bakış açısına uygun olarak evsel atıklar, endüstriyel atıklar ve tıbbi atıklar şeklinde sınıflandırılabilirler. Evsel atıklar, genel belediye hizmetleri çerçevesinde toplandıktan sonra ayrıştırma tesislerine taşınan ve nihayet çöp depolama sahalarında bertaraf edilen atıklardır. Endüstriyel atıklar ise, endüstriyel işlemler sırasında veya sonucunda ortaya çıkan sanayi artıklarıdır. Tıbbi atıklar ise başta kan ve kan ürünleri olmak üzere her türlü vücut sıvısı, insan dokuları ve organları, insana dair anatomik parçalar, otopsi materyali, laboratuvar kültürleri, her türlü patolojik materyal ve bu materyalle kontamine olmuş eldiven, örtü, bandaj, flaster ya da tamponlardır. Dolayısıyla biyolojik açıdan da insana ait ter, idrar veya dışkı gibi canlı artıkları da atık materyal kapsamında değerlendirilir.

Çöp veya atık sahalarında yapılan istihbari araştırmalar, genelde ilgili noktalarda gerçekleştirilen tarama ve ayrıştırma işlemi (ki bu durumda hedef unsur ile istenmeyen temas sonucu deşifre riski söz konusudur) ya da daha önce toplanıp getirilen atıkların müteakiben, çöp alanlarında büyük hacimli artıklar içerisinde amaçlanan materyallere ulaşma, şeklinde iki ana başlıkta toplanmaktadır.

Atık istihbaratına yönelik uygulama sistematiği, genelde umuma açık alanlarda bulunan atık konteynerlerinin, sabit konumlarından alınarak

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

yerine aynı görünümlü başka bir atık konteynerinin ikame edilmesi şeklinde uygulanır.

Söz konusu durum, dışarıdan bakıldığında belediye temizlik görevlilerinin rutin faaliyetlerini yerine getirdiği şeklinde yorumlanacağını için herhangi bir şüphe uyandıracak durum olarak yorumlanamaz.

İkinci genel uygulama yöntemi ise mevcut atık konteynerinin tüm içeriği ele geçirilir ve yerine benzer başka bir içerik ikame edilir. Ele geçirilen materyaller daha sonra analiz edilmek üzere güvenli bir "bölgeye" veya biyolojik/kimyasal tahlil merkezine sevk edilir. Sonuçlar ise atık istihbarat uzmanları tarafından analiz edilerek istihbaratı üretim sürecinde kullanılan bir girdi olarak tüketilir.

Üçüncü uygulama yöntemi de özel olarak tarif edilmiş ya da tanımlanmış materyallerin, evsizler veya çöp toplayıcıları tarafından doğrudan atık sahasından temin edilmesini sevk ve idare şeklinde gerçekleştirilir. Faaliyet yöneticisinin herhangi bir risk üstlenmediği ya da hedef unsur tarafından deşifre edilme tehlikesi yaşamadığı mevzubahis yöntem, her ne kadar diğer yöntemlere nazaran daha tehlikesiz gibi görünse de uygulamada kendi içinde çok ciddi tehditler barındırmaktadır.

Öyle ki; hassas özellikler ihtiva eden bir atık istihbaratı faaliyetinin sorunsuzca ve sessizce icra edilmesi, sokakta yaşayan evsizlere ya da çöp toplayıcılarına bırakılmayacak derecede ciddi ve riskli bir girişimdir. Bu nedenle faaliyet yöneticisini sokaktaki evsiz veya çöp toplayıcısı görünümünde atıkların toplanmasını doğrudan organize etmesi, her ne kadar sınırlı riskler barındırsa da aslında daha etkin sonuçların elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Böylesi bir girişim için öncelikle faaliyet yöneticisinin de uygun donanıma sahip olması beklenir, yani uygun kıyafetler, lateks eldivenler, uzun kancalı bir çubuk ve ufak bir tabure, bu süreçte oldukça yararlı ve işlevseldir.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Öte yandan sanal atıkların toplanmasına yönelik siber saldırılar ise özellikle yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerde, yasadışı olmasına rağmen yaygın biçimde kullanım alanı bulmuştur. İnternete erişim arttıkça, bilgisayarlar arası bu etkileşimden istisnasız tüm bilgisayarlar etkilenmekte ve bilginin korunması daha da zorlaşmaktadır.

Konuya sadece hedef unsura ilişkin bilgisayar donanımlarına siber saldırılar yoluyla sanal atıklara ulaşım olarak bakılmamalı, tamire bırakılan ya da hurdalığa atılan bilgisayarlar, her zaman bilgi toplayıcılar açısından ciddi birer kaynak olduğu unutulmamalıdır. Diğer taraftan faaliyet kiralaması (operational leasing) yoluyla daha yeni modeller ile düzenli değişimi yapılan şirket bilgisayarları veya hayır kurumlarına bağışlanan eski model bilgisayarlar, aslında atık istihbaratının ilgi alanına girmektedir.

Hedef unsurlara (kişi veya kurum) yönelik sosyal mühendislik faaliyetlerinde kullanılmak üzere, ne kadar fazla nitelikli bilgi veya belge toplanır ise sürecin nihai başarısı da bu yönelimden o derece olumlu etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle, hedef unsurun zafiyetlerini manipüle ederek, arzu edilen sistemlere izinsiz erişim imkânı elde etmenin öncelikli yolu, etkin bir iletişim kanalı açılacak işlevsel ön bilgilere sahip olmaktan geçmektedir. Dolayısıyla özellikle sosyal mühendislik faaliyetleri esnasında, diğer bilgi toplama yöntemlerinin yanı sıra kendine özgü yapısı nedeniyle atık istihbaratına yönelik girişimlerden de eş zamanlı olarak azami ölçüde yararlanılması, daha etkin bilgi ve belgelere ulaşılabilmesini olanaklı kılmaktadır.

İleri teknoloji ve uzmanlık gerektiren bilgisayar korsanlığı yapan bir yasadışı profilin, hedef bilgisayara ait güvenlik kodlarını aşabilmek için ciddi zaman ve emek harcarken; bir atık istihbarat uzmanı dakikalar mertebesinde çöp kutusu içinden buruşmuş veya kısmen yırtılmış bir kâğıt parçasından güvenlik bilgilerine veya belki de ilgili şifrelere ulaşabilme ihtimali bulunmaktadır. Bu anlamda tarihi geçmiş sigorta

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

poliçeleri, yeterince temiz çıkmadığı için yazıcının yanındaki çöp kutusuna buruşturulup atılmış kâğıtlar, eski proforma faturalar veya sipariş sözleşmeleri, atık istihbarat uzmanı için kıymetli birer veri niteliğindedir. Elde edilen atıkların analiz edilerek hedef unsura ilişkin çıkarımlarda bulunmak, atık istihbaratının teorik temellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ele geçirilen atıkların incelenmesi ve analizi, hedef unsura ilişkin bazı temel yargılara ulaşılmasını sağlamanın yanında, hedef unsurun bir sonraki adımlarının tahmin edilebilmesine de olanak sağlayan stratejik girdiler olarak anlam kazanmaktadır.

Bunun yanında, özellikle kamu dâhil çeşitli stratejik kurumsal yapıların iç denetim sistemlerinde, yüksek gizlilik derecesine haiz notların nasıl korunacağı ve yok edileceği, yönetmelikler veya yönergeler aracılığıyla ayrıntılı bir biçimde tanımlanmalıdır. Çeşitli sınıflandırma ibareleri eşliğinde (çok gizli, hizmete özel vb.) hangi tür evrakların kullanım sonrasında nasıl imha edilmesi gerektiği, çalışanlar arasında herhangi bir kafa karışıklığına meydan vermeyecek kesinlikte, algılanmış olması çok önemlidir. Bu hususta süreç aslında çalışanların inisiyatifine bırakılamayacak önemde tehditler içermekte olup; neredeyse dikey şeritler halinde kâğıt öğütücülerden çıkan atık kâğıtların dahi, doğru ve yeterli bir biçimde karıştırılmadığı takdirde, sabırlı bir çalışmayla orijinal belgelere ulaşılabilirdiği hususunda, tüm çalışanlar bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir.

TEMEL İSTİHBARAT ALANLARI AÇISINDAN ATIK İSTİHBARATININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İstihbarata temel teşkil edecek bulguların doğrulanma ihtiyacı, süreç sonunda ortaya çıkacak istihbaratın niteliğini belirleyen en önemli olgudur. İstihbarat üretim sürecinde bilgi ve belgelerin toplanması, ancak birkaç yöntem ile teyit edildiği takdirde, güvenilirlik düzeyi daha

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

da artacaktır. Başka bir ifadeyle, hedef unsura ilişkin konular hususunda, çeşitli istihbarat bulgularının toplanması ve doğrulamasının yapılması, daha ileri düzey operasyonel ve stratejik faaliyetlerde kullanımına olanak sağlayan stratejik bir aşamadır.

İstihbarat üretim süreci esnasında bilgi toplama aşamasında yararlanılan yüksek teknoloji ya da siber yetenekler yoluyla elde edilen bilgi ve belgelerin de kullanılan pahalı teknolojik cihazlar benzeri kıymetli bulgular ihtiva edeceği garanti edilemez. Bazen büyük ölçekli mali kaynaklar eşliğinde ve yüksek teknolojiden yararlanılarak gerçekleştirilen bilgi toplama faaliyetleri, neticede sıradan (veya etkisiz) bilgi ve belgelerin temin edilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Unutulmamalıdır ki; çok ciddi fonlar tahsis edilerek, yapay zekâ ya da uydu teknolojilerinden yararlanılarak icra edilen istihbarat faaliyetleri, 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarını veya Afganistan fiyaskosunu engelleyememiştir. Ancak istihbarat üretim süreci bakımından göreceli önemi bulunan çeşitli bilgi ve belgeler, yoğun bir teknik uzmanlık veya yüksek yatırım finansmanı gerektirmeyen, son derece sıradan yöntemler kullanılarak da elde edilebilir. İşte tam da bu noktada, hedef unsura ait çöp ve atıkların içerikleri analiz edilerek, istihbarata temel teşkil edebilecek bulguların toplanması olarak ifade edilebilen bir yöntem, yani atık istihbaratı karşımıza çıkmaktadır.

Atık istihbaratının stratejik önemine ilişkin en dikkat çekici faaliyetlerden birisi, soğuk savaş döneminde icra edilen Tamarisk Operasyonudur. Amerikan, İngiliz ve Fransız Askeri İstihbarat Servislerinin Doğu Almanya'daki irtibat misyonları aracılığıyla yürütülen bu operasyonda, Sovyetlere ait çöp kutularına atılan kâğıtlardan ya da mektuplardan, hatta tuvalet kâğıtlarından yararlanılmıştır. Sovyet birliklerinin sahada tuvalet kâğıdına ulaşması, batılı istihbarat servisleri tarafından engellenince, onlar da resmi belgeleri tuvalet kâğıdı olarak kullanmaya başladılar. Çöp kutularından toplanan bu gibi resmi belgelerin yanı sıra atılan kopmuş uzuvların toplanmasıyla, batılı istihbarat servisleri hem düşmanlarının

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

planlarına ilişkin stratejik bilgilere ulaştılar, hem de Sovyetlerin ne tür şarapnel kullandıklarını tespit edebildiler.³

Mijalkovic, atık istihbaratına ilişkin faaliyetlerin nihai amacını altı ana başlıkta özetlemektedir. Bu başlıklar şu şekilde sıralanabilir:⁴

1. Rakip istihbarat servislerinin casusluk ve yıkıcı faaliyetlerinin tespiti ve önlenmesi amacıyla,
2. Adli soruşturmalarda, suç ve suçlunun ortaya çıkarılmasına yönelik delillendirme amacıyla,
3. Operasyonel işbirliği faaliyetlerinde, atık sahasına bırakılan materyallere dayanarak, kaynağın güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla,
4. Sosyal mühendislik girişimlerine temel teşkil edebilecek veri ve bilgilerin temin edilmesi amacıyla,
5. Hedef unsurun nasıl tasfiye edilebileceği veya nasıl tuzağa çekilebileceği hususunda stratejik bilgilerin edinilmesi amacıyla,
6. Hedef unsurun kimlik bilgilerinin müsadere edilmesi yoluyla, ilgili kişinin manipüle edilebilme inisiyatifinin kazanılması amacıyla.

Bu anlamda atık istihbaratı, hedef kişi veya kurumlara yönelik olası espionaj faaliyetleri kapsamında medikal, ekonomik veya siber gibi başlıca istihbarat alanlarının yanı sıra terörle mücadele faaliyetlerine yönelik veri ve bilgilerinin toplanması sürecinde yararlanılan son derece işlevsel bir yöntemdir.

³ Tony Geraghty, *Beyond the Front Line: The Untold Exploits of Britain's Most Daring Cold War Spy Mission*, HarperCollins, London 1996.

⁴ Mijalkovic, a.g.e. s. 23.

MEDİKAL İSTİHBARAT VE ATIK İSTİHBARATI

Devlet, bireylerin her anlamda ve her alanda güvenliğini sağlama görev ve sorumluluğu kapsamında, dünyada insan sağlığıyla ilgili muhtemel tehdit olarak değerlendirilebilecek tüm gelişmeleri izlemek ve analiz etmekle yükümlüdür. Son yıllarda, medikal istihbarat veya biyolojik savaş ajanları/silahları gibi güncel kavramlar, sağlık sistemlerinin yanı sıra güvenlik bürokrasisi tarafından da yakından izlenmeye başlanmıştır. Bu anlamda hedef kişi veya kurumlara ilişkin bireysel veya toplumsal medikal birikimler, yasa dışı yöntemler kullanılarak (yani sahibinin onayı ve onayı olmadan) kurumsal ele geçirme girişimlerine medikal casusluk denilmekte olup; atık istihbaratının elde edildiği fırsatçı girişimlerle adeta bir içiçe geçmiştir.

Medikal birikimler tanımını daha ayrıntılı olarak açıklamak gerekirse, bireysel sağlık sorunlarına ilişkin genel zafiyetler, bulaşıcı hastalıklara karşı toplumsal sağlık dirençleri, genel sağlık hizmetleri arz imkân ve yetenekleri, çevresel sağlık riski yaratabilecek ekolojik veya endüstriyel faktörler, askeri açıdan biyomedikal kabiliyetler gibi hususlar ifade edilmek istenmektedir.

Yukarıda ana hatlarıyla zikredilen konu başlıklarında icra edilen bilgi toplama ve analiz şeklinde yürütülen faaliyetler ise medikal istihbarat olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan günümüzde hedef ülkede veya bireyleri arasında kargaşa yaratmak veya halkı paniğe sürüklemek amacıyla kullanılan biyolojik savaş ajanları da istihbarat servislerinin radarına girmiş ve istihbarata karşı koyma prensipleri doğrultusunda tedbir alınma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte hedef ülke veya kurum yöneticilerinin, kanaat önderlerinin ya da terör örgütleri lider kadrosunun bireysel sağlık özgeçmişlerinin elde edilmesi, istihbaratın çarpan etkisinin görülebileceği stratejik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Atık istihbaratı açısından konuyu ele aldığımızda, bir damla kan, ter veya idrar bulaşmış bir parça gazlı bez ya da pamuk veya kâğıt/bez parçası, hedef unsura ilişkin çeşitli testlerin (tahlillerin) yapılabilmesine olanak tanır. Yani hedef kişinin sedimentasyon, lökosit, üre-kreatin, ürik asit, hemogram, glikoz gibi sağlık özgeçmişine dair kritik verilere ulaşabilmek mümkün olur. Böylece hedef unsurun, karaciğer fonksiyonlarının yeterince çalışıp çalışmadığı veya böbrek yetmezliği gibi kronik rahatsızlıklarının bulunup bulunmadığı ya da ileri derecede bir diyabet hastası olup olmadığı ortaya çıkarılabilir. Bunun yanında, ilgili numunelerden hedef unsurda bulunabilecek olan romatizma veya gut hastalığı gibi rahatsızlıkların varlığı tespit edildiği takdirde, bundan sonra ilgili kişinin sağlık verilerinin dış müdahaleler yoluyla manipülasyonu, güvenlik ve istihbarat güçlerinin kontrolüne geçecektir. Ayrıca hedef unsurun organik atıklarının tahlili neticesinde obezite eğilimi, nikotin bağımlılığı, yüksek tansiyon, diyabet veya kanser gibi kronik hastalıklara ilişkin veri ve bilgi temin edilmesi, böylece hedef unsurun istenilen şekilde yönlendirilmesi mümkün olacaktır.

Organik materyallerden atık istihbaratı elde edilmesine yönelik dikkat çekici bir örnek ise 1999 yılında Ürdün Kralı Hüseyin'in cenaze töreninde yaşanmıştır. İngiltere'de yayınlanan pazar gazetesi Sunday Times haberine göre, İsrail Dış İstihbarat Servisi (Mossad), cenaze töreni için Ürdün'ün başkenti Amman'a giden Suriye lideri Hafız Esad'ın idrarını çalmak amacıyla, Ürdün İstihbarat Servisi'yle ortak bir operasyon gerçekleştirmiştir. Önceden hazırlanan özel bir tuvalet yardımıyla Hafız Esad'ın idrarı Mossad görevlilerince süratle Tel Aviv'de (Tel Hashomer Tıbbi Araştırmalar Merkezi) analiz edilmiştir. Daha önce açık kaynaklara yansıyan bir kalp krizi geçirmiş olan Esad'ın ağır şeker ve kanser hastası olduğu ve fazla ömrünün kalmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda dönemin İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın Esad'la bir an önce anlaşma

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

yapabilmek için acele etmesi gerektiği hususunda inisiyatif üstlendiği görülmüştür.⁵

Öte yandan, BBC'nin 29 Ocak 2016 tarihli "Stalin Mao'nun dışkısını neden inceledi?" başlıklı haberine göre, Rus gizli servislerinin arşivlerinde araştırma yapan eski bir Sovyet casusu İgor Atamanenko, hedef unsurun psikolojik profilinin ortaya çıkarmak için Rus lider Stalin'in laboratuvar kurduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna göre insan dışkısında yüksek miktarda "triptofan" bulunduğu takdirde, hedef unsurun soğukkanlı ve samimi biri olduğu, potasyum eksikliği görüldüğünde ise asabi ve uykusuzluk çektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Hatta 1949 yılında Moskova'yı ziyaret eden Çin lideri Mao'ya yönelik benzer bir operasyon yapılmış ve elde edilen bulgular doğrultusunda Stalin'in Mao'yla anlaşma yapmaktan vazgeçtiği iddia edilmiştir.⁶

Diğer taraftan, ter, hedef unsurun duygu yoğunluğunu anlamamıza yardımcı olan bir koku sinyali barındırmakta olup, kişinin içinde bulunduğu duygu durumunu yansıtan doğal bir vücut sıvısıdır. Dolayısıyla hedef unsurun vücut terini silip, çöpe attığı bir bez ya da peçeteden, ilgili şahsın vücudundaki üre miktarını tespit etmenin yanı sıra içinde bulunduğu psikososyal ruh halini de ortaya çıkarabilmek mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra, hedef unsurun aşırı terlemesine işaret eden, buruşturup atılan bez veya peçeteler, aynı zamanda ilgili kişinin aşırı klorür (tuz) kaybına bağlı vücudunun asit-baz dengesinin de kolayca manipüle edilebileceği anlamına gelmektedir.

Öte yandan, özellikle yurtdışı iş seyahatlerinde kalınan otel odalarında bulunan çöp kutuları da atık istihbaratı açısından son derece verimli bir kaynaktır. Örneğin otel odasındaki çöp kutusuna atılmış tek kullanımlık

5 "Mossad'ın İdrar Casusluğu", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/mossad-in-idrar-casuslugu-5333813>, (Erişim tarihi 21.12.2021).

6 "Stalin, Mao'nun Dışkısını Neden İnceledi?", *BBC News*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160129_stalin_mao_, (Erişim Tarihi: 20.12.2021).

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

diş fırçaları ya da küvet/lavaboda bulunan saç telleri ya da dermatolojik kalıntılar veya portmanto üzerindeki saç teli veya kepek kalıntısı, istihbarat servisleri tarafından analiz yapılmak amacıyla kullanılabilir çok önemli verilerdir.

Medikal istihbarat da üretim sürecinde bilgi toplama amacıyla ele geçirilen tıbbi atıklar bilimsel olarak üç ana grupta incelenmektedir. Bunlar enfeksiyöz atıklar, patolojik atıklar ve kesici-delici atıklardır. Tıbbi atıkların doğası gereği insan sağlığı açısından ciddi riskler içermesi, atık istihbaratı çalışmalarının da özel uzmanlar tarafından yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle atık toplayıcılarının veya incelemeyi yapan görevlilerin çok dikkatli olmaları ve kesinlikle koruyucu ekipman eşliğinde inceleme yapmaları kaçınılmazdır.

ENDÜSTRİYEL CASUSLUK VE ATIK İSTİHBARATI

Devletler ulusal teşebbüslerinin küresel rekabet ortamında daha başarılı neticeler alabilmesi amacıyla ekonomik istihbarat faaliyetlerinden azami ölçüde istifade etmek durumundalardır. Bu ekonomik istihbarat faaliyetleri, kamu istihbarat otoritesi ile ulusal nitelikli özel teşebbüsler arasında tam bir uyum ve sinerji içerisinde tasarlanması ve yürütülmesi gerekmektedir. Her iki tarafın da yürüttükleri “araştırma ve inceleme” faaliyetleri neticesinde temin edilen yüksek nitelikli veri, bilgi ve belgelerin analizi sonucu üretilen stratejik ekonomik istihbarat, daha sonra tarafların buldukları konuların gerektirdiği bir bakış açısıyla müşterek ikinci bir stratejik analize daha tabi tutulmalıdır. Burada amaçlanan asıl husus, her iki tarafın imkân ve kabiliyetleri doğrultusunda önceliklerinin uyumlandırılması ve taktiksel politikalar hususunda tereddütsüz bir görüş birliğine varılmasıdır.⁷

⁷ Kadir Murat Altıntaş-Sebahattin Asal, *Ekonomik İstihbarat Kapsamında Endüstriyel Espiyonaj: Ticari Tüzel Kişilikler Açısından Endüstriyel Casusluğun Stratejik Önemi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021, s. 111.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ekonomik istihbarat kavramı günümüzde iki farklı amaç için kullanılmaktadır. Birinci amaç, ülkelerin ulusal çıkarlarını diğer ülkelerin çıkarları üzerinde tutmak, vatandaşlarının refah düzeyini artırmak maksadıyla ekonomik faaliyetlerde rakip ülkeleri takip etmek, topladığı bilgileri değerlendirerek şirketlerinin küresel ekonomik pazarda söz sahibi olmalarını sağlamaktır. İkinci amaç ise faaliyet gösteren yerel ya da çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdiği alanlarda pazar paylarını artırmak, yeni yatırımlar yapmak, farklı pazarlara girmek, üretim süreçlerini yenilemek ve geliştirmek için kendi ölçeklerinde bilgi edinme faaliyetini yürütmesidir.⁸

Bu noktada son yıllarda nicel ve nitel anlamda artış gösteren özellikle Çin kaynaklı endüstriyel casusluk girişimlerinden de bahsetmekte yarar bulunmaktadır. Şöyle ki; endüstriyel casusluğu kısaca, küresel rekabet ortamında ticari tüzel kişiliklere mutlak ekonomik/finansal avantaj sağlayacak, rakip şirketlere ait ticari sırlar veya tescilli bilgilerin-fikri mülkiyet haklarının, açık kaynak istihbaratı ile temin edilemeyen bir takım yasadışı girişimler yoluyla kurumsal ele geçirme faaliyetleri olarak özetleyebiliriz. Son yıllarda yaygın bir biçimde yararlanılan bir saldırı türü olmasının yanında, ulusal güvenliği de doğrudan ilgilendiren bir girişim olması nedeniyle özellikle de gelişmiş ülke ve toplumların endüstriyel birikimlerinde ciddi kayıplara neden olabilmektedir.

Bu noktada, atık istihbaratı, endüstriyel casusluk faaliyetleri kapsamında gizli ticari sırların veya nitelikli bilgilerin ele geçirilmesi sürecinde, en güvenilir ve en kolay yöntemlerden birisi olarak yaygın bir biçimde tercih edilmektedir.⁹ Dolayısıyla teknolojik birikimi yüksek ve ciddi boyutlarda AR-GE yatırımı yapabilen ticari tüzel kişiliklerin çalışanları, ofis

8 Nevzat Güldiken, "Bilginin Elde Edilmesi ve Korunmasında Ekonomik İstihbarat Sistemlerinin Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 2006, s. 173.

9 Harry Wingo, "Dumpster Diving and the Ethical Blindspot of Trade Secret Law", *Yale Law&Policy Review*, 16(195), 1997, s. 200.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

ortamında çöp kutularına veya atık sahalarına bıraktıkları materyallere yeterince titizlik göstermemeleri, atık istihbaratı açısından muhtemel saldırılara alan açmaktadır. Özellikle de firma personelinin gerekli güvenlik bilincine sahip olmadığı durumlarda, ofis temizlik personeli ve atık toplayıcıları kolaylıkla gizli bilgiler içeren belgelere ulaşabilmektedir. 1978 yılında Oakland-Caifornia’da bulunan Tennant isimli bir şirketin rakibi (Advances Machine Company), Tennant şirketinin sekreterleri tarafından ofis ortamındaki bir çöp kutusuna atılan karbon kâğıtları ele geçirmiştir. Daktilo edilmiş kâğıtlar arasına konan karbon kâğıtlar, Tennant şirketinin muhtemel müşterilerine teklif edilecek ürün satış fiyatına ilişkin bilgiler ihtiva etmekteydi. Karbon kâğıtların ışığa tutularak rahatlıkla okunabilmesi, rakip şirkete önemli bir rekabet avantajı sağlamıştır. Tennant şirketi, rakibi aleyhine açtığı davayı kazanmış ve mahkeme Advances Machine Company şirketini 500.000 dolar ödemeye mahkûm etmiştir.¹⁰

Yoğun rekabetin yaşandığı küresel piyasalarda, rakip şirket çalışanları tarafından kullanım-dışı bırakılmış; ancak yapısal bütünlüğü kısmen korunmuş fiziki atıkların, analiz edilmek amacıyla gizli bir şekilde toplanması, rakip şirketlerin güncel faaliyet alanları ve geleceğe dönük stratejilerinin tespiti bakımından son derece yararlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır. “Beyaz Yakalı Suçlar” olarak nitelendirebileceğimiz endüstriyel casusluk girişimlerinin hedefinde, rakip şirketlerin çöp kutuları veya atık sahalarında bulunan her türlü pazarlama-satış bilgilerinin, müşteri kayıtlarının, AR-GE bütçeleri ve stratejilerinin yazılı olduğu belgeler, maliyet ve fiyatlandırma politikalarının ya da fikri mülkiyet haklarına yönelik birikimlerinin yer aldığı atık malzemeler bulunmaktadır. Ayrıca fuar alanlarında, otel odalarında veya iş toplantı salonlarında ya da havaalanları bekleme salonlarında bulunan atık biriktirme noktaları,

¹⁰ “Tennant Co. versus Advance Machine Co., Inc. No. C6-83-1961. 355 N.W.2d 720”, *Leagle*, <https://www.leagle.com/decision/19841075355nw2d7202994.xml>, (Erişim Tarihi: 17.10.2021).

özellikle hedef unsuru takip ve tarassutla görevli kişilerce gözetim altında bulundurulmalıdır.

Diğer taraftan, kamunun yerine getirmekle yükümlü olduğu makroekonomik istikrar ve finansal güvenliğin tesisi noktasında, ekonomik istihbarat faaliyetleri kapsamında hedef kişi ve kuruluşlara dair her türlü ekonomik ve finansal veri ve bilgi dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede hedef ülkenin kamu ekonomik/finansal kurum ve kuruluşlarının yanı sıra hâlihazırda dikkat çekici statüde çalışanların işyeri ve konutlarının çöp kutuları veya atık sahaları da ekonomik istihbarat faaliyetleri doğrultusunda sürekli gözetim altında bulundurulmalı ve icra edilen faaliyet doğrultusunda ilgili materyaller ele geçirilebilmelidir.

Endüstriyel casusluk konusunda veya ekonomik istihbarat üretimi amacıyla icra edilen bir diğer girişim de doğrudan rakip şirketin veya kamu kuruluşunun tesisine yasadışı bir biçimde fiziki müdahale yoluyla, hedef unsurun atık birikim noktalarının ele geçirilmesidir. Bu yöntemle elde edilen materyallerin hızlı bir inceleme ve analiz sürecinden geçirilmesine müteakip, istenen bilgi ve belgelerin temin edilmesi söz konusu olacaktır. Şu husus kesinlikle unutulmamalıdır ki; bireylerin (ofis veya konut) şahsi çöp kutularına veya atık sahalarına bıraktıkları, kendilerine göre risk ya da zafiyet taşımayan materyaller (eski faturalar ya da geçmiş tarihli banka hesap özetleri gibi) aslında mahir ellerde ileride gerçekleştirilecek olan bir sosyal mühendislik faaliyetine zemin ve veri hazırlamaktadır.

SİBER İSTİHBARAT VE ATIK İSTİHBARATI

İstihbaratın faaliyet alanları; devletin kontrol fonksiyonundan ötürü tehdidin seviyesine göre yakın ve uzak tehlikelerin engellenmesi amacıyla karar vericilere bilgi desteği sağlamak, propaganda, psikolojik harekât gibi örtülü operasyon yöntemleri ile olayları yönetmek ve düşman veya muhtemel düşmanın istihbarat faaliyetlerini engellemek olduğu dikkate alındığında, siber uzayda bu amaçlı yapılan faaliyetler bütünü "siber

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

istihbarat” olarak kavramsallaştırılabilir.¹¹ Atık istihbaratı açısından siber istihbaratın kavramsal çerçevesi içerisindeki öncelikli konu, hedef unsura yönelik IP adresleri, kullanıcı adları, kaynak kod çıktıları, USB’ler, şirket telefon defterleri, bilgi notları ya da post-it’ler üzerindeki giriş şifreleri veya diğer sanal veri ve bilgileri içeren materyallere ulaşabilmektir. İlgili bilgi ve belgelere ise çöp kutusu dalışı (dumpster diving) denilen yöntemle çöp kutuları veya atık sahaları aracılığıyla ulaşılması söz konusudur.

Öte yandan hedef unsura ait bilgisayarın veya münferiden içindeki sabit diskin kapasitesinin artırılması veya demode olması gibi nedenlerden ötürü, kullanım-dışı bırakılması veya yenisiyle değiştirilmesi gibi durumlar, muhtemel bir siber istihbarat girişimine zemin hazırlayabilir. Örneğin 2020 yılının Haziran ayında Oracle CEO’su Larry Ellison, kamuoyunda rakip şirket (Microsoft) yanlısı demeçler veren (ya da davranışlar sergileyen) bağımsız kuruluşların, Microsoft tarafından finanse edildiğini kanıtlamak adına, özel bir istihbarat şirketiyle (Investigate Group International) anlaştığı ortaya çıkmıştır. Bu bağımsız kuruluşlardan biri olan Rekabetçi Teknoloji Derneği’nin (Association for Competitive Technology) atıklarını ele geçirmek amacıyla özel istihbarat şirketinin, bu kuruluşun binasının temizlik görevlilerine rüşvet teklif etmesi, skandalın ifşa olmasını sağlamış ve sonrasında CEO Larry Ellison istifa etmek zorunda kalmıştır.¹²

Özellikle kurumsal nitelikli ticari tüzel kişilikler belirli dönemler itibarıyla ya da faaliyet kiralamasının vadesinin dolmasını müteakip veya daha üstün özelliklere sahip yeni modeller piyasaya sürüldüğünde, ofislerde bulunan önceki nesil kişisel bilgisayarlar dönemsel olarak yenileriyle değiştirilmektedir. Bu süreçte, doğal olarak geri kazanıma gönderilecek bilgisayarların içindeki veriler, mümkün olduğunca silinerek

11 Gökhan Bayraktar, “Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(1), 2014, s. 130.

12 John Markoff and Matt Richtel, “Oracle Hired a Detective Agency To Investigate Microsoft’s Allies”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2000/06/28/business/oracle-hired-a-detective-agency-to-investigate-microsoft-s-allies.html>, (Erişim tarihi 05.10.2021).

ilgililere teslim edilmektedir. Ancak kişisel bilgisayarların sabit disklerini formatlamak ya da içindeki dosyaları sanal çöp kutusuna taşımak (ve sonrasında “çöpü boşalt” komutu vermek) dosyaların silindiği ve bir daha ulaşılamayacağı anlamına gelmemektedir. Pekâlâ, sıradan birkaç yazılım kullanılarak, silinen tüm dosyalara ulaşmak mümkün olmaktadır. Kâğıt öğütücü makineleriyle benzer işlemlere sahip sanal “dosya kıyıcı yazılımlar” kullanılmadığı takdirde, bu tip kişisel bilgisayarlar rahatlıkla siber istihbarat teminine zemin hazırlamakta ve ciddi güvenlik zafiyeti oluşturmaktadır.

TERÖRLE MÜCADELE VE ATIK İSTİHBARATI

Terör ve terörizm her ne kadar birbirinden farklı kavramlar gibi görünse de, hedef ve amaçları itibariyle birdir. Terör, kişilerde yılgınlık yaratan ve büyük çaplı korku veren bir eylem durumunu ifade ederken; terörizm, siyasal amaçlar için mevcut durumu kanun dışı yollardan değiştirmek amacıyla örgütlü, sistemli ve sürekli terör eylemlerini kullanmayı bir yöntem olarak benimsemiş durumudur. Bu bakımdan Türkiye’de özellikle son 30 yıldır terörizmin varlığından bahsetmek yanlış olmayacaktır.¹³ Ancak günümüzde terörizm olgusu, her ne kadar bulaşıcı bir hastalık gibi tüm dünyaya yayılmış olsa da, yani küresel bir boyut kazansa da, maalesef gelişmiş ülkeler terörizme karşı ortak bir duruş gösterememişler ve ciddi bir tavır sergileyememişlerdir.

Kısa ve öz bir biçimde ifade etmek gerekirse, terörle mücadele sürecinde istihbarat faaliyetlerinin desteği yadsınamaz. Bu çerçevede, terörle mücadele hususunda atık istihbaratına yönelik faaliyetler, hedef unsur veya unsurların uygulamaya koyabilecekleri muhtemel terör eylemlerinin deşifresinden, örgüt-içi organizasyonel yapılanmanın

13 Nihat Işık vd., “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 2010, s. 1.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

ortaya çıkarılmasına, üst düzey teröristlerin sağlık özgeçmişlerine sahip olunmasından, örgütün siber haberleşme altyapısının çözümlenmesine kadar, bir dizi konuda ciddi katkılar sağlayacaktır.

Elde edilen bilgiler doğrultusunda yapılan analiz sonucunda ise terörle mücadele faaliyetlerinin daha etkin neticelere ulaşması, böylelikle insani ve maddi kayıpların minimize edilmesi sağlanır. 12 Mayıs 2021 tarihli memurlar.net web sitesinde yer alan “Kumpasçı Askerlere FETÖ’nün Maddi Desteği İddianamede” başlıklı habere göre, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı’nca yürütülen soruşturma kapsamında, Fethullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) “sözde” imamının gözaltına alındığı sırada evinin çöpünde ele geçirilen flash bellekler ve SD kartları, siber suçlar ile mücadele eden uzman ekiplerce deşifre edilmiştir. Sonuçta, Gaziantep 2. Ağır Ceza Mahkemesi’nce kabul edilen iddianame doğrultusunda, terör örgütü üyelerine “silahlı terör örgütü kurma ve yönetme” suçundan ağır hapis cezaları talebiyle dava açılmıştır.¹⁴

Terörle mücadelenin yanı sıra organize suç örgütlerine yönelik yapılan faaliyetlerde, atık istihbaratı, bilgi toplama ve sonrasında delillendirme bakımından stratejik öneme sahip bir yöntemdir. Öyle ki; özellikle narkotik suçlarla mücadele sürecinde, hedef unsurun kişisel artıkları veya kullanım dışı bıraktığı materyaller, ciddi deliller ihtiva edebilmektedir. Kolluk kuvvetlerinin gerçekleştirdiği istihbarat faaliyetleri kapsamında, şüpheli hedef unsurun kişisel çöpleri veya atıklardan bilgi edinilmesi mümkün olup; sonrasında elde edilen hukuki deliller doğrultusunda faaliyetin kapsamı genişletilebilir. Hatta hedef unsurun kişisel mülkiyetinde olan işyeri veya konutlar da faaliyetin kapsamına dâhil edilebilir.

1984 yılının başlarında, ABD Laguna Beach Polis Departmanından Müfettiş Jenny Stracner, çeşitli kaynaklardan Billy Greenwood’un evinden

14 “Kumpasçı askerlere FETÖ’nün Maddi Desteği İddianamede”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.memurlar.net/haber/959058/kumpasci-askerlere-feto-nun-maddi-destegi-iddianamede.html>, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

yasadışı uyuşturucu satış ve dağıtımına aracılık ettiğine dair bilgiler edinmiştir. Ayrıca başka bir muhbirden büyük bir yasadışı uyuşturucu sevkiyatının da Greenwood'un evine doğru yola çıktığını öğrenmiştir. Diğer taraftan komşular da Greenwood'un evinde gece geç saatlerde ve sabahın erken saatlerinde yoğun araç trafiğinden şikâyet etmişlerdir. Bu düzensiz aktivite, Greenwood'un evini yakından izleyen Stracner tarafından kuşuların daha da artmasına sebep olmuştur. Daha sonra, Stracner, suçlayıcı kanıtlar elde etmek amacıyla mahalledeki düzenli çöp toplayıcılarından, Greenwood'un evinin önündeki kaldırıma bırakılan plastik çöp torbalarını toplamalarını ve içindekileri diğer toplanan çöplerle karıştırmadan ona teslim etmelerini istemiştir. Çöplerde yaptığı incelemelerde uyuşturucu kullanımına dair kanıtlar elde etmiş ve şüphelinin evini aramak için gerekli izinleri alabilme noktasında, bu bulguları yasal olarak kullanmıştır. Kolluk kuvvetlerinin evde yaptıkları aramalarda çok miktarda kokain ile esrar bulunmuş ve evdeki iki şahıs tutuklanmıştır.¹⁵

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATI

İstihbarata karşı koyma prensipleri bakımından atık istihbaratının temel felsefesini ya da zihinsel arka planını adeta sarsıcı bir biçimde yansıtan husus, bireylerin veya kuruluşların sahip oldukları stratejik ya da mahrem bilgilerin, neredeyse kötü-amaçlı kullanıma hazır ve korunmasız bir biçimde, ofis veya konut atık sahalarında ya da kişisel bilgisayarınızın sanal atık kutusunda ele geçirilmeyi bekliyor oluşudur.

İstihbarat servisleri tarafından uygulamada sıkça müracaat edilen; ancak işlevleri hususunda yeterli bilgi derinliğinin geliştirilemediği ve

¹⁵ Richard A. Di Lisi, "California v. Greenwood: Police Access to Valuable Garbage", *Case W. Res. L. Rev.* <https://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol39/iss3/13>, (Erişim Tarihi: 04.10.2021), s. 955.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

alanyazında yeterince ilgi gösterilmeyen atık istihbaratı konusu, gerekli güvenlik bilincine sahip olmayan bireyler ve kurum çalışanları sebebiyle getirisi maliyetine nazaran oldukça yüksek bir bilgi toplama yöntemidir. Bu konuda güvenlik bilinci ifadesinden anlatılmak istenen, kullanım-dışı bırakılan artık malzemelerin, insanoğlunun yakın çevresinden uzaklaştırılması, sonrasında depolama ve nihayet imha edilme sürecinde, bireyin taşıdığı tutum ve davranış kalıplarıdır. Gerçek veya tüzel kişiliklere ait çöp ve atık malzemelerin ne durumda veya hangi konumda olursa olsun, üçüncü tarafların erişimine açık olmaması gerekmektedir. Bu hususta, öncelikle tüm kamu kurumlarının hassas içeriğe sahip belgelerin nasıl depolanacağı ve yok edileceğine dair tereddüde mahal vermeyecek nitelikte yönergelere sahip olmaları beklenmektedir.

Bir diğer husus, atık istihbaratı konusunda istihbarata karşı koyma politikaları, çalışanların evlerine işyerlerinden bilgi veya belge götürmesinin önüne geçmelidir. Çünkü çeşitli sebeplerle (işleri zamanında yetiştirmek, ev-ofis çalışma tercihi vb.) çalıştığı kurumda stratejik bir konumda bulunan bir çalışanın, evine götürdüğü iştegi ile ilgili konuyla alakalı bilgi ve belgeleri, kişisel çöp konteynerine veya atık kutusuna boşaltması da güvenlik zafiyeti yaratacaktır. Benzeri durum, işten ayrılması kesinleşen veya tartışmalı bir biçimde işyerinden ilişkisi kesilen personel için de geçerli olup; kesinlikle fiziki veya sanal bilgi ve belge çıkışına müsaade edilmemelidir.

Öte yandan, günümüzde ofis yazıcıları (printer) potansiyel güvenlik açığı barındıran ve dikkat edilmesi gereken bir diğer ofis cihazıdır. Çünkü bu cihazlar da tıpkı bilgisayarlar gibi işletim sistemleri ve sabit disk sürücüleri bulunmakta olup; kablosuz ağ üzerinden internete bağlanabilmektedirler. Öncelikle şirket yöneticileri, güvenlik öncelikleri sebebiyle ofis ortamında çalışanlarının çıktı alma yetki ve sorumluluklarını netleştirmek durumundadır. Ofislerde çalışanların sadece yetkileri dâhilinde olan bir dosyayı kâğıda dökülebilmek için yazıcıların yanına kadar gidip, bizzat parmak iziyle çıktı alınabilmesine olarak tanıyan bir teknik

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

altyapı tercih edilmelidir. Buradaki asıl amaç, kimlik doğrulaması özelliği aracılığıyla kullanıcı erişim kontrolünü sağlamak ve yazıcıların yetkisiz kullanıma karşı korunmasıdır. Dolayısıyla yazdırma işleminden sonra tepside yanlışlıkla unutulmuş (gizli) belgelerin açığa çıkmasının önüne geçilecektir. Böylelikle çıktılar doğrudan ilgili personelin denetiminde ve sadece yetkili personel tarafından alınabilmektedir. Ayrıca çok işlevli yazıcıların bellek depolarında bulunan gizli bilgilerin her türlü siber saldırılara karşı korunması için gerekli asgari güvenlik tedbirlerinin alınması zorunludur.

Başta kamu kurumları olmak üzere, stratejik konularda iştiğal eden özel teşebbüslerin, personel nezdinde kurumsal güvenlik inşası adına, güvenli atık yönetimi esaslarını kurum kültürüne dâhil etmelidir. Bunun yanında, tüm stratejik kurumlarda düzenli hizmet-içi eğitimler aracılığıyla hem personelin atık istihbaratının stratejik önemi hususunda algısının yükseltilmesi ve temel bilincin kazandırılması sağlanır iken, hem de atık istihbaratına yönelik istihbarata karşı koyma birikimlerinin güncellenmesi sağlanacaktır.

Tüm kamu/özel stratejik kurumlarda çeşitli hizmetlerin dış kaynak kullanımı (outsourcing) yoluyla ifa edilmesi, son yıllarda genel bir uygulama olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda maliyet disiplini ve tasarruf politikaları çerçevesinde, kurumların temizlik işlerinin de taşeron firmalara devredilmesi, neredeyse kamu/özel tüm kurum ve kuruluşlar tarafından tercih edilen bir yönetim stratejisidir. Ancak sınırlı kontrolün var olduğu taşeronluk müessesesi bünyesinde çalışan her temizlik işçisinin kriminal özgeçmişleri, ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir. Çünkü kurumların tüm kademelerinde personellerin ofislerine doğrudan giriş-çıkış yetkisine sahip ve daha sınırlı mali teklifler ya da daha sıradan sosyal mühendislik faaliyetleriyle angaje edilmeye müsait bir kitleden söz edilmektedir. Bunun yanı sıra ilgili taşeron firma bünyesindeki temizlik işçilerinin görevlerini ifa ederken de sürekli gözetim altında

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

bulundurulmaları son derece faydalı olup; her ne sebeple olursa olsun ofis atıklarının üçüncü taraflara intikali engellenmelidir.

Gün içerisinde konut ve ofis ortamında biriktirilen atık materyallerin insani çevreden uzaklaştırılması sürecinde, artık malzemelerin “rutin dışına çıkılarak” farklı farklı çöp konteynerlerine bırakılması, başka bir ifadeyle sürekli aynı çöp konteynerlerinin veya atık sahalarının kullanılmaması, ilgili süreci takip ve tarassut ile görevli üçüncü tarafların istihbarat faaliyetlerini boşa çıkaracaktır. Bu noktada istihbarata karşı koyma faaliyetleri kapsamında atık materyallerin birkaç parçaya bölünerek, farklı çöp konteynerlerine veya atık sahalarına bırakılması da alternatif bir seçenek olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, kamuya açık alanlarda bulunan çöp konteynerlerinin ve yakın çevresinin (herhangi bir müdahale olup olmadığı hususunda) düzenli olarak gözlenmesi, adeta alışkanlık haline getirilmeli ve dikkat çekici bir değişikliğin veya müdahalenin varlığı tespit edildiği takdirde, muhtemel bir atık istihbaratı saldırısına maruz kalındığı sonucu çıkarılarak, tedbirler artırılmalıdır. Bu tedbirlerin başında ise çöp konteynerlerinin kamuya açık ya da ortalık alanda bulunması yerine, daha korunaklı ve gürültü çıkaran bir metal malzemedan yapılmış olması faydalı olacaktır. Ayrıca çöp konteynerlerinin birkaç zincirle bulunduğu yere sabitlenmesi de, üçüncü taraf kaynaklı saldırılara karşı caydırıcı bir uygulama olacaktır.

Diğer taraftan genel asayiş uygulamaları açısından da çöp konteynerlerinin düzenli gözlenmesi ve kontrolü de çok önemlidir. Çünkü güvenlik, narkotik ve asayiş olaylarında kullanılan materyaller, genelde olayın faileri tarafından çöp konteynerlerine veya atık sahalarına bırakılabilmektedir. Kolluk kuvvetlerinin, adli olayların soruşturma safhasında delillendirme adına, özellikle çöp ve atık sahaları önemli ipuçları içerebilmektedir. Ayrıca patlayıcı maddelerin çöp konteynerlerine atılmasıyla düzenlenen terör saldırıları da yakın geçmişte terör örgütleri tarafından yaygın bir strateji olarak tercih edildiği hatırlanmalıdır.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

12 Şubat 1994 tarihinde Tuzla Piyade Okulu yakınlarında tren istasyonundaki çöp kutusuna konulan bomba nedeniyle beş yedek subay öğrenci ve bir sivil toplam altı kişi hayatını kaybetmiş ve 29 kişi de yaralanmıştır.¹⁶ 28 Ağustos 2006 tarihinde ise Muğla'nın Marmaris ilçesinde, biri minibüste ve ikisi çöp kutusunda olmak üzere, üç ayrı yerde meydana gelen patlamalar sonucu 10 İngiliz turist ile 11 Türk vatandaşı yaralanmıştır.¹⁷ Bölücü terör örgütü PKK da İstanbul Güngören'de 2008 yılında vatandaşları hedef almış ve çöp tenekesine yerleştirilen bombanın patlamasından 10 dakika sonra 50 metre ileride, yine bir başka çöp tenekesinde daha güçlü bir patlama yaşanmıştır.¹⁸ 30 Aralık 2015 tarihinde de Hendek Operasyonları kapsamında Mardin'de bölücü teröristlerin çöp poşetine tuzakladığı 150 kiloluk patlayıcı, polis ekipleri tarafından yerinde imha edildi.¹⁹

İstihbarata karşı koyma prensipleri bakımından kâğıt öğütücüleri çok önemli bir işleve sahiptir. Yüksek gizlilik derecesine haiz evraklar veya ticari sır ya da fikri mülkiyet haklarına ilişkin gizli bilgilerin yer aldığı her türlü belge, kesinlikle kâğıt öğütücüleri vasıtasıyla imha edilmelidir. Ancak düz kesimli normal bir kâğıt öğütücüsünden gelen bir torba kıyılmış kâğıt parçası, yeterli zamana ve sabra sahip "mahir ellerde" yeniden bir araya getirilebileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle, özellikle çapraz kesimli öğütücüler tercih edilmeli ve ortaya çıkan atıklar her zaman son bir kez daha karıştırılarak geri dönüşüme gönderilmelidir.

16 "Caniler Aranızda", *Milliyet*, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/02/13>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

17 "Marmaris'te Art Arda Üç Patlama: 10'u İngiliz Turist, 21 Yaralı", *Haberler*, <https://www.haberler.com/marmaris-te-art-arda-3-patlama-10-u-ingiliz-haberi/>, (Erişim Tarihi 08.11.2021).

18 "Vali Güler: 13 kişi Yaşamını Yitirdi", *Haberler*, <https://www.haberler.com/vali-guler-13-kisi-yasamini-yitirdi-haberi/>, (Erişim tarihi 08.10.2021).

19 "Mardin'de 150 Kilogramlık Bomba İmha Edildi", *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/12/30/mardinde-150-kilogramlik-bomba-imha-edildi>, (Erişim Tarihi 09.10.2121).

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

SONUÇ

Atık istihbaratına ilişkin alan yazında nicel ve nitel anlamda yeterince araştırma yapılmamış olması, bu konunun sahip olduğu stratejik önemi kesinlikle azaltmamaktadır. Çünkü atık istihbaratının asıl önemi, diğer bilgi toplama yöntemleriyle bir arada uygulanmasıyla ortaya çıkan tamamlayıcı ve doğrulayıcı özelliğinden (yeteneğinden) kaynaklanmaktadır.

Atık istihbaratı, sosyal mühendisliğin en dikkat çekici yöntemlerinden biri olan “çöplük dalışı” tekniğiyle hedef unsura ait medikal, ekonomik, askeri, siber ya da bilimsel veri ve bilginin temin edilmesini sağlayan, göreceli olarak düşük maliyetli ama getirisi oldukça yüksek bir bilgi toplama yöntemidir. Bu anlamda, belli başlı istihbarat üretim yöntemleri doğrultusunda, atık istihbaratıyla alakalı alt disiplinler oluşturulmalı ve ilgili konu başlıklarında uzmanlaşma (medikal, endüstriyel, ekonomik, askeri, siber vb.) sağlanmalıdır.

Atık istihbaratından beklenen yararlar çerçevesinde, hedef unsurun istem dışı kaybettiği veya herhangi bir yerde unuttuğu nesnelere elde edilecek bilgiler, aynı amaca hizmet etmekle birlikte, atık istihbaratının kavramsal çerçevesiyle uyum sağlamamaktadır. Atık istihbaratı, içeriği itibarıyla sınırlı teknoloji ve düşük maliyet yaklaşımı çerçevesinde farklı bir bakış açısı gerektiren, ancak yüksek uzmanlığa ihtiyaç duyulmayan ve kolay uygulanabilir, özel bir bilgi toplama yöntemidir. Ancak, unutulmamalıdır ki, istihbarata karşı koyma prensipleri açısından atık istihbaratı kaynaklı girişimler nedeniyle ortaya çıkan güvenlik zafiyetlerinin ortadan kaldırılmasını, sadece kağıt öğütücüleri benzeri çeşitli cihazların kullanımına indirgemek ya da mahalledeki atık toplayıcılarının disipline edilmesi gibi palyatif tedbirler doğrultusunda çözülebilecek bir sorun olarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü sorunun asıl kaynağı, insan unsurudur. Bu noktada özellikle kurum personelinin yeterli güvenlik

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bilincine sahip olması, bunun için de kurumsal eğitimler ve düzenli uyarılar, son derece önemlidir.

Öte yandan günümüzde ABD Ordusu'nun atık istihbaratına ayrılmış birçok birimi bulunmaktadır ve sınıflandırılmış atıkların uygun şekilde analizi sonrası bertaraf edilmesi için her yıl milyonlarca dolar yatırım yaptıkları bilinmektedir. Diğer taraftan yüksek katma değerli teknolojik bilgilere sahip olan şirketler de çöplerine ve atıklarına azami ölçüde dikkat göstermekte ve gerekli güvenlik bilinci ile her geçen yıl teknik altyapıyı güçlendirmektedirler.²⁰

Bu nedenle atık istihbaratına ilişkin organizasyonel bir yapılanma, yani istihbarat teşkilatları bünyesinde konunun sistematik bir altyapıya kavuşturulması, son derece stratejik bir girişim olarak genel istihbarat faaliyetlerine, uygulamada sınırsız yararlar sağlayabilecektir. Bu yapılanma içerisinde muhakkak, mahalle çöp toplayıcılarından ve evsizlerden yararlanılmalı ve aktif işbirliği yapılmalıdır. Bu işbirliğinin idari çerçevesi ise, ilgili kişilerin kaynak olarak kullanımını da içermelidir. Bu sayede, kontrolsüz bir kitlenin de (çöp toplayıcıları ve evsizler) disipline edilmesi, kolluk kuvvetleri marifetiyle takip ve kayıt altına alınması ve böylelikle olası güvenlik tehditlerinin de bertaraf edilmesi sonucu ortaya çıkacaktır.

²⁰ Ira Winkler, "Case study of Industrial Espionage Through Social Engineering", *Paper presented at the Proceedings of the 19th Information Systems Security Conference*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.36.115&rep=rep1&type=pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2021), s. 6.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

KAYNAKÇA

“Atık Yönetimi Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-2.htm>, (Erişim Tarihi: 13.10.2021).

“Caniler Aranızda” *Milliyet*, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1994/02/13>, (Erişim Tarihi: 07.10.2021).

“Kumpasçı Askerlere FETÖ’nün Maddi Desteği İddianamede”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.memurlar.net/haber/959058/kumpasci-askerlere-fetonun-maddi-destegi-iddianamede.html>, (Erişim Tarihi: 06.10.2021).

“Mardin’de 150 Kilogramlık Bomba İmha Edildi”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/12/30/mardinde-150-kilogramlik-bomba-imha-edildi>, (Erişim Tarihi: 09.10.2121).

“Marmaris’te Art Arda Üç Patlama: 10’u İngiliz Turist, 21 Yaralı”, *Haberler*, <https://www.haberler.com/marmaris-te-art-arda-3-patlama-10-u-ingiliz-haberi/>, (Erişim Tarihi: 08.11.2021).

“Mossad’ın İdrar Casusluğu”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/mossad-in-idrar-casuslugu-5333813>, (Erişim Tarihi: 21.12.2021).

“Stalin, Mao’nun Dışkısını Neden İnceletti?”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160129_stalin_mao, (Erişim Tarihi: 20.12.2021).

“Tennant Co. versus Advance Machine Co., Inc. No. C6-83-1961. 355 N.W.2d 720”, *Leagle*, <https://www.leagle.com/decision/19841075355nw2d7202994.xml>, (Erişim Tarihi: 17.10.2021).

“Vali Güler: 13 Kişi Yaşamını Yitirdi”, *Haberler*, (<https://www.haberler.com/vali-guler-13-kisi-yasamini-yitirdi-haberi/>), (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ALTINTAŞ, Kadir Murat-Sebahattin Asal, *Ekonomik İstihbarat Kapsamında Endüstriyel Espiyonaj: Ticari Tüzel Kişilikler Açısından Endüstriyel Casusluğun Stratejik Önemi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2021.

BAYRAKTAR, Gökhan, "Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(1), 2014, s. 120-135.

GERAGHTY, Tony, *Beyond the Front Line: The Untold Exploits of Britain's Most Daring Cold War Spy Mission*, HarperCollins, London 1996.

GÜLDİKEN, Nevzat, "Bilginin Elde Edilmesi ve Korunmasında Ekonomik İstihbarat Sistemlerinin Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 7(2) 2006, s. 119-147.

IŞIK, Nihat vd., "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(29), 2010.

LISI, Richard A. Di, "California v. Greenwood: Police Access to Valuable Garbage, 39 Case W. Res. L. Rev. 955 (1988-1989)" *Case W. Res. L. Rev.*, <https://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol39/iss3/13> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

MARKOFF, John-Matt Richtel, "Oracle Hired a Detective Agency To Investigate Microsoft's Allies", *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2000/06/28/business/oracle-hired-a-detective-agency-to-investigate-microsoft-s-allies.html>, (Erişim Tarihi: 05.10.2021).

MİJALKOVIĆ, Sasa, "Trash Intelligence as a Method in Intelligence and Security", *Criminal Police University*, <http://jakov.kpu.edu.rs/bitstream/handle/123456789/652/650.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 04.10.2021).

WINGO, Harry, "Dumpster Diving and the Ethical Blindspot of Trade Secret Law", *Yale Law & Policy Review*, 16(195), 1997, s. 195-219.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

WINKLER, Ira, Case Study of Industrial Espionage Through Social Engineering", *Paper Presented at the Proceedings of the 19th Information Systems Security Conference*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.36.115&rep=rep1&type=pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2021).

STRUCTURED ABSTRACT

The first of the two stages of intelligence production procedure is information gathering process. Technology-based methods such as human intelligence, technical intelligence, open source intelligence, social media intelligence, financial intelligence or geospatial intelligence can be assessable among main information gathering methods that are widely used nowadays. Apart from the information gathering methods mentioned above, which have been extensively researched in the literature, another methodology that is carried out through the investigation and subsequent analysis of waste or garbage, is as strategically important as other information gathering methods. We can summarize this intelligence production method in general terms as the examination of any liquid or solid material that has been left out of use by human beings “to find something useful”. Although it is an intelligence production method that is easily applicable and requires a more limited technological infrastructure compared to others, the phrase “one person’s trash is another person’s treasure” actually reflects the mental background of this type of activities.

“Residuals”, which we can be described as garbage, waste, scrap, rubble or cubes, are almost an indispensable element of the daily life of modern people today. Materials that arise as a result of people’s socio-cultural, technological, economic or physiological activities and that have no meaning/importance in terms of an individual’s life, in other words, that cannot be reused by people, generally have to be removed from the social environment in which they live. Thus, a vicious circle from people to garbage centers and/or recycling facilities begins and almost a closed system emerges.

The basic assumption of trash intelligence, which enables data and information to be provided in many different fields (from industrial

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

espionage to medical intelligence, from counter-intelligence to cyber espionage), is careless of people about properly disposing of their waste or rubbish. “Residual materials”, which have been taken out of use by the “target” but whose physical integrity has not been damaged or have lost their quality partially, are almost a treasure by the third parties who know how to evaluate them.

Trash intelligence is a relatively low-cost but highly profitable information collection method that provides medical, economic, military, cyber or scientific data and information about the target with the “dumpster diving” technique, which is one of the most remarkable methods of social engineering. With trash intelligence, it is aimed to reach information findings by researching and analyzing the garbage or waste material left behind by the target.

Access to deleted files by making a trashed computer functional, or flight tickets, post-its, USBs, prototypes, records that are not completely destroyed, appointment books, expired contracts, etc. materials are generally concerned about trash intelligence. Although tracking and seizing the industrial wastes of the competitor company is not considered as ethical in the corporate world, the “research and investigations” carried out in the offices or in the waste boxes of the companies cannot be avoided.

On the other hand, leaving any material in a public place or throwing it in the trash means that these materials are no longer legally private property. Therefore, there are no legal obstacles to the seizure and evaluation of these waste materials by third parties. In this sense, the possible working areas of trash intelligence can be not only garbage areas, but also the immediate surroundings of the meeting tables, the waste baskets of the common social areas or the waste fields in front of the residences.

In a virtual environment where there is limited control, all kinds of cyber threats can create serious dangers for individuals and corporations. Let's put it like this; Are the files (information) that are deleted in computers, tablets or mobile communication devices, really deleted? In other words, does cleaning virtual trash cans mean that these files are no longer accessible? Unfortunately, it is not possible to answer these questions in favourably. Therefore, although files on the desktop are usually the target of cyber-attacks, the information contained in virtual trash cans creates serious security vulnerability for individuals and institutions.

The primary purpose of this study is to establish the basic conceptual framework of trash intelligence as an intelligence collection method that has not been adequately researched in the literature, but has wide use in practice. In addition, it is to emphasize the strategic importance of trash intelligence, as a concept that can be used simultaneously with all current intelligence fields without exception. This study also aims to create a general visionary framework for implementation of this method in terms of the principles of counter intelligence. In this sense, the data related to the research were obtained through document analysis, one of the qualitative research techniques, and the descriptive analysis method was preferred.

However, it should not be forgotten that, in terms of the principles of counter intelligence, it is not possible to evaluate the elimination of security weaknesses caused by trash intelligence-based initiatives as a problem that can be solved only by reducing the use of various devices such as paper shredders or by means of palliative measures such as disciplining the waste collectors.. Because the real source of the problem is human beings. At this point, it is extremely important for the personnel in an institution to have sufficient security awareness, and for this, institutional trainings and regular warnings are extremely important.

İSTİHBARATA KARŞI KOYMA PRENSİPLERİ BAKIMINDAN ATIK İSTİHBARATININ STRATEJİK ÖNEMİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

For this reason, an organizational structure regarding trash intelligence, that is, providing a systematic infrastructure within the intelligence agencies, will provide unlimited benefits in practice to other intelligence activities as a highly strategic initiative. Within this structure, neighbourhood garbage collectors and homeless people should definitely be benefited and active cooperation should be made. The administrative framework of this cooperation should also include the use of relevant persons as agents. In this way, an uncontrolled community (garbage collectors and homeless people) will be disciplined, surveillance and recorded by law enforcement, and thus, possible local security threats will also be eliminated.

ÜLKÜM GÖZDE GÜNDOĞDU, SURIYE İÇ SAVAŞI VE SURIYE TÜRKMENLERİ, NOBEL YAYIN, ANKARA 2021, 239 S.*

Ülküm Gözde Gündoğdu, Syrian Civil War and Syrian Turkmens, Nobel Publishing, Ankara 2021, 239 pgs.

Cemre Ç. ATAMER**

Suriye, müzminleşmiş sorunları nedeniyle gündemden düşmeyen bir ülkedir. Pek çok açıdan çalışılmış olan bu ülkeyi Ülküm Göze Gündoğdu Suriye Türkmenlerinin varoluş mücadelesi nezdinde ele almıştır. 2020 yılında yüksek lisans tezi olarak yazılan eser, 2021 yılında kitaplaştırılmıştır.

Kitap bir yüksek lisans tezi olması hasebiyle bir hipotezi test etme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda Suriye Türkmenlerinin hayatta kalma mücadelesinin, başta Türkiye olmak

üzere bölge ülkeleri için ulusal güvenlik meselesi olduğu vurgulanmaktadır. Suriye’de yaşanacak gelişmeleri, Türkiye’nin ekonomisi ve güvenliği için bir tehdit unsuru olma potansiyeli olarak değerlendirilmektedir.

Eserde, Suriye Türkmenlerinin 2011 yılı sonrasındaki süreçte yaşadıkları siyasi, askeri ve kültürel gelişmeleri bir bütün halinde derlemek ve tek bir okumada Türkmen tarihini sunmak hedeflenmiştir. Eser, akıcı ve yalın diliyle okuyucunun bir çırpıda bitirebileceği özelliktedir. Konu üzerinde derin

* **Geliş Tarihi:** 19.10.2021

Kabul Tarihi: 21.10.2021

** Uluslararası İlişkiler Uzmanı, e-posta: c.atamer94@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5469-3461.

ÜLKÜM GÖZDE GÜNDOĞDU, SÜRİYE İÇ SAVAŞI VE SÜRİYE TÜRKMENLERİ, NOBEL YAYIN, ANKARA 2021, 239 S.

bilgiye sahip olmayan okuyucuların da rahatlıkla anlayabileceği açıklıkta yazılmıştır. Öte yandan ele aldığı konu açısından özgün bir niteliktedir.

Eser, kavramsal açıdan Ortadoğu, dış politika ve uluslararası hukuk kavramları açısından Suriye Türkmenlerinin milli kimliklerini muhafaza süreçlerinin irdelenmektedir. Çalışmada birincil ve ikincil kaynakları kullanmanın yanı sıra yüz yüze görüşme metodolojisi de kullanılmıştır.

Eser, ülkenin Osmanlı İmparatorluğu öncesi tarihinden başlayarak Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı'na değin gelişen tarihi sürecin önemli noktalarını aktardıktan sonra Suriye Türkmenlerinin iç savaş sürecindeki siyasi, askeri ve sosyal yapılanmasına eğilmektedir. Bu bakımdan eser hem sağlam bir bağlam sunmakta hem de ele alınan konunun kavranmasını kolaylaştırmaktadır.

Yazar insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan Suriye'yi ele alırken; "Suriye" kelimesinin MÖ VII. yüzyılın başlarından beri kullanıldığını ve Suriye'nin Mezopotamya ve Anadolu arasında yer alması nedeniyle kilit bir öneme sahip olduğu vurgulanırken; İslamiyet'ten önce de Akadlardan Hititlere, Perslerden Bizanslılara kadar pek çok farklı aktörün hakimiyeti altına girdiği belirtilmektedir. Bu da Suriye'nin sadece günümüzde değil; tarihinin başlangıcından beri çekişmelere ev sahipliği eden stratejik bir bölgede yer aldığını göstermektedir. Gündoğdu da buna dikkat çekmektedir. Eser bu bakımdan Suriye'de yaşanan olayları anlamakta ve ülkenin tarihini anlamının önemini altını çizmektedir.

Eserde, Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinin son dönemleri ele alınırken; bölgede filizlenmeye başlayan milliyetçi fikirlerin ve Fransız etkisinin ülkeyi şekillendirmedeki önemine yer verilmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmalar bölgede baş gösterirken; Arap milliyetçiliği vurgusunun olması ve savaş ertesinde Suriye'nin Fransız manda rejimine girmesi 20. ve 21. yüzyılda Suriye'nin ve genel anlamda Ortadoğu'nun kaderini belirlemiştir.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Fransızların “böl ve yönet” stratejisi, bugün Suriye’de yaşanan olayların dayanak noktalarından biridir. Bu nedenle Fransızlar 1946 yılında Suriye’den çekildiğinde, bölgede var olan derin çatlaklar kapanmamış, şekil değiştirmiştir. Nitekim eserde de ülkede peş peşe gelen askeri darbeler ve daha sonrasında solun yükselişi okuyucuya aktarılmıştır.

Yazar, ülkedeki ve bölgedeki Türk düşmanlığının sinyallerinin İkinci Dünya Savaşı döneminde de görüldüğüne dikkat çekmek adına Mısır ile Suriye’nin birleşerek kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti’ne (BAC) (1958-1961) değinmektedir. BAC’ın ilk lideri olan Cemal Abdülnasır’ın bilhassa Türklere karşı alenen ırkçı söylemlerinin Arap Dünyası’nda Türk düşmanlığını işlediği belirtilmektedir. Bu dönemde Türk kökenli kişilerin sosyal ve siyasal alandan dışlanması da dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Suriye’nin Mısır’dan ayrılmasının ertesinde, 1963 yılında, Baas Partisi askeri bir darbeyle iktidar olmuştur. Baas Partisi, Arap milliyetçiliği ve sosyalizm ekseninde örgütlenmiştir. Bir süre baskın olan Pan-Arabizm, ilerleyen yıllarda kendini “Büyük Suriye” idealine bırakmıştır.

1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı’nda Arap devletleri (Suriye, Mısır, Ürdün, Irak) sadece altı günde ağır bir yenilgi yaşamıştır. Bu olay, Suriye’nin iç siyasetinde büyük değişikliklere neden olmuştur. Savaştan önce ordu içindeki yükselişini sürdüren Hafız Esad 1971’de Suriye’nin ilk Nusayri Devlet Başkanı olmuştur. Hafız Esad güçlü bir otorite olarak sınırsız yetkiyle ülkeyi yönetmiştir.

Sünni Müslümanlar ve Sünni Müslümanlar arasında önemli bir etnik grup olan Türkmenlerin bilhassa yönetimden uzak tutulduğu yazar tarafından dikkatlere sunulan konulardandır. Zaten var olan asimilasyon politikaları hız kazanarak Türkmenleri Araplaştırma politikaları daha da artmıştır. Eserde Baba Esad’ın Türklere karşı düşmanlık beslemesine ve Türkmenleri, Türkiye’nin casusu olarak görmesine binaen devlet

ÜLKÜM GÖZDE GÜNDOĞDU, SURİYE İÇ SAVAŞI VE SURİYE TÜRKMENLERİ, NOBEL YAYIN, ANKARA 2021, 239 S.

kurumlarında Türkçe konuşmanın yasaklanması gibi çeşitli baskı politikalarının tezahür ettiğini dile getirmektedir. Bu dönemde Hafız Esad'a karşı baş gösteren ayaklanmalar ağır bir şekilde bastırılmıştır.

Öte yandan 1990'lı yıllarda değişen dünya düzeni, Baba Esad'ın dış politikasını da etkilemiştir. Hem Amerika Birleşik Devletleri'yle (ABD) hem de İsrail'le normal ilişkilerin tesis edildiği bu dönemde Suriye-Türkiye ilişkileri giderek gerilmiştir. Öyle ki Suriye'nin PKK ve Asala gibi terör örgütlerine kapılarını açması eserde dikkat çekilen konulardandır. Buna ek olarak Türkiye'nin çeşitli baraj projelerinin de su sorununa yol açtığına yer verilmiştir.

Kitapta Hafız Esad'ın giderek bozulan sağlığı ve ilerleyen yaşı nedeniyle koltuğunu büyük oğlu Basil'e bırakmak için hazırlıklar yapması; fakat Basil'in ani ölümünün dengeleri değiştirdiği de belirtilmiştir.

Bu noktada Hafız Esad'ın diğer oğlu Beşar Esad hızlıca koltuğa oturmak için eğitilmiştir. Böylelikle 2000 yılında Hafız Esad öldüğünde oğlu Beşar Esad Devlet Başkanlığı koltuğunun tek varisi olmuştur. Oğul Esad'ın Avrupa'da eğitim gördüğü için Batı'ya ve Batıcı fikirlere yatkın olduğu vurgulanmıştır. Nitekim iktidara gelmesinin ardından bir dizi reform çalışmaları başlatması ve daha demokratik bir çizgide ilerlemesi göze çarpmaktadır. Fakat hem ekonominin kötü durumunun hem de 11 Eylül Saldırıları'nın Oğul Esad'ın elini kolunu bağıladığı çıkarımı yapılmıştır. Öte yandan Türkiye'yle ilişkilerde yaşanan normalleşme süreci analiz edilmiştir. Uzun sürmeyen bu sürecin, Oğul Esad'ın özellikle iç politikada halkın ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle başlayan protestolara verilen ağır tepkiler neticesinde bozulduğu bilgisi aktarılmıştır.

Eserde Ortadoğu, Arap Yarımadası'nda bulunan Arap devletlere ek olarak Türkiye, İran ve İsrail'in de içinde bulunduğu 22 devletin yer aldığı coğrafya şeklinde tanımlanmıştır. 2010 yılında Tunus'ta fitili ateşlenen Arap Baharı'nın genel anlamda söz konusu coğrafyayı etkilediği ifade edilmiştir. Bu çerçevede Arap Baharı'nı tetikleyen Tunuslu Muhammed

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Buazizi'nin benzin dökerek kendini ateşe vermesi vakasından başlanarak Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'deki olayların nasıl tezahür ettiği açıklanmıştır.

Suriye özelinde Arap Baharı, Esad'ın demokratik haklarını arayan protesto gösterilerini şiddetle bastırmaya çalışması sonucunda Suriye İç Savaşı'na evrilmiştir. Türkiye'nin ise 2011 yılında Fas'ta gerçekleştirilen Suriye'nin Dostları Toplantısı'nda Suriye halkının "meşru temsilcileri" olarak kabul edilen Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu'nu (SMDK) desteklediği ifade edilmiştir. Bu iç karışıklık döneminde DEAŞ ve El Nusra gibi terör örgütlerinin de ülkede etkilisini arttırdığı analizine yer verilmiştir. Bu bağlamda artan uluslararası girişimler bilhassa Birleşmiş Milletler (BM) çatısında gerçekleşmiştir. Fakat halen kalıcı bir çözüm getirilememiştir.

Eserin ana odak noktası olan Suriye Türkmenleri okuyucuya aktarılırken; Türkmenlerin Suriye topraklarına gelişinden 2020 yılına kadarki tarihi süreç ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Türk tarihi, Türk ve Türkmen kelimelerinin etimolojik kökenleri de açıklanmıştır. Türkmenlerin Abbasiler döneminde yoğun olarak bölgeye yerleştiği, buna ek olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Türkmenlerin Suriye'ye yerleştirildiği belirtilmiştir. Yani Suriye Türkmenleri, yedinci yüzyıldan beri Suriye coğrafyasında bulunmaktadır ve bu bakımdan Balkanlardaki Türk varlığından farklı bir konumdadır.

Eserde tarihi sürecin kilit noktaları olan olayların üzerinde durulmuştur. Türkiye-Suriye ilişkileri kapsamında Türkmenlerin Suriye'deki durumu da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda özellikle Baas Partisi'nin iktidar olmasının akabinde Türkçe müzik dinlenmesinin ve Türkçe konuşulmasının yasaklanması gibi girişimlerle, Türkmen kültürünü silmeye yönelik politikalar uygulandığına dikkat çekilmiştir. Diğer bir deyişle Türkmenler, kimlikleri nedeniyle asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır. Türkiye-Suriye ilişkilerinde iyileşme yaşandığı dönemde ise Suriye Türkmenlerinin yaşam koşullarında da iyileşme yaşanmıştır.

ÜLKÜM GÖZDE GÜNDOĞDU, SURIYE İÇ SAVAŞI VE SURIYE TÜRKMENLERİ, NOBEL YAYIN, ANKARA 2021, 239 S.

Fakat yazar, Arap Baharı'yla Suriye Türkmenleri ve Suriye'deki diğer etnik gruplar için hayatta kalma mücadelesini ağırlaştığının altını çizmiştir.

Kitapta Türkmenlerin özellikle Şam, Halep-Culap, Bayır-Bucak (Lazkiye), Humus, Hama, Golan, Rakka, İdlib, Dera ve Tartus'da yoğun olarak yaşadığı belirtilmiştir. Bu bakımdan Arap Baharı'nın ardından siyasal yapılanma çalışmalarına hız kazandıran Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı yerler söz konusu siyasal yapılanmalar açısından önemlidir. Bu siyasal oluşumlar içerisinde Suriye Türkmen Platformu ve bununla bağlantılı olarak oluşturulan Suriye Türkmen Meclisi (STM), Türkiye'de toplanmasını gerçekleştirmesi hasebiyle dikkat çekmektedir.

STM, yukarıda sayılan şehirlerin temsilcilerini de içeren bir delegasyon niteliği taşımaktadır. Meclis, Suriye Türkmenlerinin bölgedeki varlığının ve istikbalinin Türkiye'yi ve Ortadoğu'yu yakından ilgilendiren bir husus olduğunun altını çizmiştir. Dolayısıyla Suriye'deki durumu stabilize etmek ve Türkmenlerin bekası için Türkiye'nin önemli bir rol üstleneceği öngörülmüştür. 2013 yılından 2019 yılına kadar Türkiye topraklarında faaliyet gösteren STM, 2019 senesinde ilk kez Suriye topraklarında Genel Kurul düzenlemiştir. STM, bünyesinde Suriye Türkmenleri tarafından teşkilatlanmış, Suriye Türkmen Milli Hareket Partisi, Suriye Türkmen Kitle Partisi gibi partiler de vardır.

Genel hatlarıyla hem STM'nin hem de bünyesindeki siyasi partilerin ana gayesi, Türkmenlerin Suriye'ye güvenli bir şekilde dönebilmesidir. Çünkü 2011 yılı itibarıyla Türkmenlerin %60'a yakınının komşu ülkelere göç ettiği bildirilmiştir. Eser, mevzubahis Türkmen Partileri hakkında ayrıntılı bilgiler içermekte ve Türkmenlerin Suriye bağlamında siyasal varlıklarını irdelemektedir.

Öte yandan Suriye Türkmenleri askeri yapılanmalarına da yer verilmiştir. Suriye Milli Ordusu (SMO) çatısı altında toplanan askeri yapılanma, 2019

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

yılında Suriye Geçici Hükümeti Savunma Bakanlığı'na bağlanarak resmi bir varlık haline gelmiştir. SMO bünyesinde yer alan ve Suriye İç Savaşı sürecinde etkin rol oynayan tümenleri de konu alan eser, söz konusu tümenlerin, ülkenin güvenlikleştirilmesindeki rolüne atıfta bulunmuştur.

Suriye Türkmenlerinin Suriye İç Savaşı bağlamında oluşturdukları sivil toplum kuruluşları ise eserin ele aldığı son açılardan biridir. Buna göre bir taraftan insani yardıma odaklanılırken; diğer taraftan da basın-yayın yoluyla Suriye Türkmenleri adına farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır.

Kitabın sonunda Suriye İç Savaşı sonra Suriye Türkmenlerinin genel bir analizi yapılmış, söz konusu halkın bu zorlu konjunktürdeki mücadelesine yönelik değerlendirme ve tavsiyelere yer verilmiştir. Önce Türkmen siyasetinde yaşanan ana sorunlar maddeler halinde verilmiş ve daha sonra da bu sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir. Sadece sorunların belirtilmekle kalmayıp bir çözüm bağlamı içinde değerlendirilmesi, eserin önemli bir diğer yönünü göstermektedir.

Genel hatlarıyla eser, Suriye Türkmenlerinin özellikle 20. yüzyıldan günümüze kadar olan durumuyla ilgili akademik kaynak azlığı göz önünde bulundurulduğunda dikkat çekmektedir.

ERJADA PROGONATI, DÖRT VEKTÖRLÜ RUS DIŞ POLİTİKASI (2000-2020), BARIŞ KİTABEVİ, ANKARA 2021, 368 S.*

*Erjada Progonati, Russian Foreign Policy with Four Vectors (2000-2020),
Barış Publishing, Ankara 2021, 368 pgs.*

*Elif TEKTAŞ***

Yeni Dünya Düzeni'nin oluşmasında kilit role sahip aktörlerden biri olan Rusya'nın dış politikasının tarihsel oluşumunun kapsamlı bir analizi, mevcut küresel jeopolitiğinin ve stratejik yönelimlerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu anlamda Dr. Erjada Progonati tarafından kaleme alınan "Dört Vektörlü Rus Dış Politikası (2000-2020)" başlıklı eser, tarih boyunca kendinden söz ettiren ve Avrasya'nın en önemli güçlerinden olan Rusya'nın dış politikası hakkında objektif bir analiz sunmaktadır.

Progonati, kronolojik çerçeve içerisinde 2000-2020 yılları arasında Rusya'nın dış politika faaliyetlerini analiz etmekte ve geçirdiği değişimi açıklamaktadır. İki hususa odaklanan eser, Rus dış politikası hakkında farklı araştırmacıların görüşlerine ek olarak Batılı yaklaşımları da değerlendirmektedir.

Söz konusu eser, küreselleşme tartışmaları, modern dünya siyaseti ve uluslararası ilişkilerin beklentileri karşısında Rus dış politikasına

* **Geliş Tarihi:** 13.12.2021

Kabul Tarihi: 15.12.2021

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, e-posta: eliftektas4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8974-2849.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Rusya'nın yeni dünya düzenindeki yerinin ve rolünün değerlendirilmesinin yanı sıra kapsadığı dönemlerin teorik çerçevede analizini de sunan kitap, dünya siyasetinde Rusya'nın ağırlığının anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

"2000-2020 Yılları Arasında Rusya Federasyonu'nun Dış Politikasının Teorik Analizi" başlıklı ilk bölümünde 2000-2020 yılları arasında Rus dış politikasının teorik analizini sunan eser, bu kapsamda ilk olarak Soğuk savaş döneminden sonra oluşan dünya sisteminin özelliklerini açıklamaktadır. Progonati'ye göre, 1980'li yılların sonunda Soğuk Savaş'ı bitiren ve yeni sistemi başlatan gelişme, Mihail Gorbaçov'un glastnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikalarıdır.

Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olan bu reformlar sebebiyle Batı Bloku'nun bir zafer kazandığı düşünülmüştür. Küreselleşmenin eşlik ettiği bu uluslararası dönüşümle birlikte Batı'nın siyasi ve kültürel değerlerine karşı çıkan gelişmekte olan ülkelerde suç ve terör faaliyetleri artmış ve güvenlik sorunları oluşmaya başlamıştır.

Değişen konjonktürde Rus dış politikasını evrimini inceleyen eser, Rusya'nın uluslararası arenada hala Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) karşı bir süper güç olup olmadığının muğlaklığını belirterek Rusya'nın hala belirli bölgelerde önemli bir güç olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum ise Sovyetler Birliği'nin çöküşünden itibaren Rus dış politikasındaki spesifik olayların irdelenmesiyle özetlenmektedir.

Bu kapsamda yazar; 1990'lar, 2000'ler ve 2010'lar olmak üzere üç ayrı dönemde Rus politikalarının değişimini analiz etmiştir. "Yakın Çevre Doktrini" ile birlikte mevcut uluslararası koşullarda Moskova'nın Post-Sovyet alanda istikrarı sürdürmek zorunda olduğu kabul edilmiştir.

Uluslararası sistemin değişiminin ardından Rus dış politikasında belirleyici olan faktörleri inceleyen eser, bu nedenle Rus dış politikasının araştırılmasına yönelik derin ve geniş bir analiz sunmaktadır. Bu

ERJADA PROGONATİ, DÖRT VEKTÖRLÜ RUS DIŞ POLİTİKASI (2000-2020), BARIŞ KİTABEVİ, ANKARA 2021, 368 S.

kapsamda ilk olarak Rus dış politikasında kimlik kavramı incelenmiş, Rus kimliğinin oluşumundaki tarihsel olaylar ve felsefi uyanış hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Rus dış politikasını belirleyen belgelerin (kavramlar, doktrinler, stratejiler, temeller, programlar, düzenlemeler vb.) üzerinde durulmuştur. Yazar, bu anlamda doküman incelemesi yöntemini kullanmış ve somut belgeler üzerinden Rus dış politikasını incelemiştir. Bu doğrultuda Rusya'nın dış politikasının sorun alanlarına ve bölgesel önceliklere göre şekillendiği okuyucuya aktarılmıştır.

Rus dış politikasının güçlü yönlerine ışık tutmayı amaçlayan yazar, Rusya'nın jeopolitik yapısı, doğal kaynakları, tarihsel rolü ve nüfusu gibi hususları alt başlıklar halinde incelemiştir. Eserin, güçlü yönler dışında Rus dış politikası zayıflatan ve sınırlandıran unsurlara değinmiyor oluşu ise eksik kaldığı nokta olarak ifade edilebilir. Zira, Rus dış politikasını etkileyen iç faktörlerin açıklanıyor olmasına rağmen dış politikanın şekillenmesinde dış unsurlara yeterince yer verilmemiştir.

Kitabın ikinci bölümünde Rus dış politikasının önceliklerini belirleyen Rus jeopolitiğindeki temel yaklaşımlar incelenmiştir. Yazar, "1990 Öncesi Rus Dış Politikası" başlığı altında güncel politikaların tarihi arka planını açıklayarak daha sonra "Avrasyacılık" politikasına odaklanmıştır.

Bu bölümün ana odak noktasının Avrasya jeopolitiği ve Rusya'nın Avrasyacı düşüncesinin temelleri olduğu söylenebilir. Klasik Avrasyacıların yanı sıra Atlantikçilerin Rus dış politikasına olan etkisinin incelenmesi ise karşılaştırmalı bir analizle sunulmuş ve böylece önemli bir noktaya değinilmiştir. Atlantikçi akımın başarısızlığından sonra ortaya çıkan Yeni Avrasyacılık, Rusya'yı ne Batı ne de Doğu'ya ait görmektedir. Zira Rusya, bu iki yönden bağımsız üçüncü bir yöndür. Kitapta yeni Avrasyacılığın dinamikleri ve eski Avrasyacılıktan ayrıldığı noktalar da detaylı bir şekilde incelenmiştir.

ULUSLARARASI KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Eser daha sonra Rus jeopolitiğinde Atlantikçilik ve Avrasyacılığın dışında öne çıkan Büyük Limitrof yaklaşımından bahsetmiştir. Bu yaklaşıma göre Rusya, Büyük Limitrof'la dünyanın geri kalanından ayrılan bir ada ve ayrı bir medeniyettir. Ancak günümüz Rus dış politikasının Vladimir Putin'le birlikte Avrasyacılık yaklaşımını benimsediği söylenebilir. Bu kapsamda eser, "Vladimir Putin Dönemiyle Başlayan Rus Dış Politikasında Avrasyacılık Yaklaşımı" başlığı altında Putin yönetiminde Rusya'nın ilgisinin arttığı eski Sovyet coğrafyasına yönelik politikaları küresel güç kaymasının etkisini de dikkate alarak irdelemiştir. Bu noktada yazar, küresel güç merkezinin Asya'ya kaymasını dikkate alarak Moskova'nın küresel ekonomideki stratejik çıkarlarını analiz etmiştir.

Dünya siyasetinin dönüşümüne tanık olduğumuz günümüz konjonktüründe küresel aktörlerin odağının Avrasya'ya kaymasıyla birlikte giderek önemi artan Rusya'nın dış politikasının değerlendirilmesi nedeniyle eser son derece mühim bir çalışma olarak literatüre katkı sağlamaktadır.

"Bölgesel Platformlarda Rus Dış Politikası" başlıklı kitabın son bölümü ise 4 vektör üzerinden Rusya'nın güncel dış politikasını analiz etmektedir. Bu kapsamda tarihi arka planda göz önüne alınarak Rusya'nın Doğu, Batı, Kuzey ve Güney vektöründeki ülkeler ve organizasyonlarla ilişkisi açıklanmaktadır. "Doğu Vektörü" başlığı altında yazar, Çin-Rusya ilişkilerini stratejik ortaklık kapsamında değerlendirmiş, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Kuşak-Yol Projesi altında Orta Asya bölgelerinde iki ülkenin ekonomik ve askeri ortaklığını açıklamıştır.

Yeni Büyük Oyun'un oynandığı bu bölgede küresel bir güç olarak yükselen Çin'in Rusya'yla ilişkilerinin değerlendirilmesi, kitabı birçok akademisyen ve araştırmacı için önemli kılmaktadır. Doğu vektörü kapsamında Güney Asya ülkeleriyle ilişkiler de incelenmiş, Pakistan ve Hindistan'la kârlı diplomatik ilişkiler kurulduğu açıklanmıştır. Japonya-Rusya ilişkileri ve ASEAN ülkeleri de yine Doğu vektörü bağlamında incelenmiştir.

ERJADA PROGONATI, DÖRT VEKTÖRLÜ RUS DIŞ POLİTİKASI (2000-2020), BARIŞ KİTABEVİ, ANKARA 2021, 368 S.

“Batı Vektörü” başlığında ise ABD, Avrupa Birliği (AB), Balkanlar ve Baltık ülkelerinin yanı sıra Rus dış politikasının belirlenmesinde ana faktörlerden biri olan Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü de (NATO) incelenmiştir.

“Güney Vektörü” adlı başlıkta ise Moskova tarafından “yakın çevre” olarak adlandırılan Post-Sovyet coğrafya ve Rusya için stratejik bir öneme sahip Ortadoğu devletleri kaleme alınmıştır. Bu kapsamda son yıllarda uluslararası sistemin merkezinde yer alan Suriye İç Savaşı’nın kapsamlı olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu da Moskova’nın Suriye politikasının anlaşılabilmesi açısından oldukça değerlidir. Türkiye-Rusya ilişkilerinde ise Türk Akım Projesi’ne ve enerji hatlarına odaklanması, eserin ikili ilişkileri göz önüne alırken mühim dinamikler etrafında bir analiz yaptığını ortaya koymaktadır.

Yazar, son olarak “Kuzey Vektörü” başlığı altında Yeni Soğuk Savaş’ın sıcak bölgesi olarak adlandırılan Kuzey Kutbu bölgesinin Rus dış politikasındaki yerini ele almıştır.

Günümüzde uluslararası sistemin tüm alanlarında hissedilen değişikliklerin yoğunluğu, çeşitliliği ve kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, jeopolitik ve jeostratejik analizler yapmak oldukça zordur. İşte bu nedenle Progonati’nin eseri, alanla ilgilenen okuyucu için oldukça değerlidir. Çünkü eser, Rus dış politikasının incelemesini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu da söz konusu kitabı mühim bir kaynak haline getirmiştir.